

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
СТУДЕНТСЬКЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО**

ВІСНИК

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ВИПУСК 17

ТОМ 2

**Вінниця
2025**

ДонНУ імені Василя Стуса
Донецький національний університет імені Василя Стуса

Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса / ред. кол. М. І. Прихненко (голова) та ін. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2025. Вип. 17, т. 2. 269 с.

**Редакційна колегія
Вісника студентського наукового товариства
Донецького національного університету імені Василя Стуса**

Головний редактор:

Прихненко Максим Іванович, канд. політ. наук.

Відповідальні редактори:

Поліщук Наталія Володимирівна, д-р екон. наук, професор

Мелекесцев Кирило Ігорович, канд. іст. наук;

Рассохіна Юлія Валентинівна, д-р.ф-м.наук., старший науковий співробітник;

Ігнатенко Дарина Євгенівна, канд. філол. наук;

Соловей-Лагода Оксана Анатоліївна, канд.псих.наук, доцент;

Гоцуляк Юрій Вікторович, д-р юрид. наук, доцент;

Веселовська Наталія Ростиславівна, д-р техн. наук, професор

Роботи друкуються в авторській редакції, у збірці максимально зменшено втручання в обсяг та структуру відібраних до друку матеріалів. Редакційна колегія не несе відповідальності за достовірність статистичної та іншої інформації, що надано в рукописах, та залишає за собою право не розділяти поглядів деяких авторів на ті чи інші питання. Прізвища та ініціали наукового керівника – підкреслені.

*Друкується за рішенням Вченої ради
Донецького національного університету імені Василя Стуса
(протокол № 4 від 28 листопада 2025 р.)*

ISSN 2617-0922 (Online)

ISSN 2617-0914 (Print)

Адреса редакції:
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, каб. 611;
тел.: (0432) 50-89-37;
e-mail: lmmilt.div@donnu.edu.ua, <http://jvestnik-sss.donnu.edu.ua>

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ

<i>Гуцол А. В.</i> Роль УГКЦ у порятунку євреїв під час Голокосту.....	6
<i>Зборовська А. В.</i> Археологія в умовах епохи застою (1950–1980).....	9
<i>Івасюк В. В.</i> Батьки та національна ідея у становленні Катерини Зарицької.....	12
<i>Кобас Константин Й. Ф.</i> До питання про римську військову присутність у Боспорському царстві в I ст. до Н. Х. – III ст. після Н. Х.....	15
<i>Корнійчук М. О.</i> Протестантизм: чи змінював він нації?	21
<i>Кубов М. Т.</i> Стосунки Павла Скоропадського із власним сином за матеріалами листування	23
<i>Портянко Б. В.</i> Участь УНА–УНСО у Придністровському конфлікті.....	26
<i>Шептицька Б. П.</i> Автобіографічна повість Осипа Турянського «Поза межами болю»: джерелознавчий аспект.....	30

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

<i>Бондар К. С.</i> Спортивна дипломатія України під час повномасштабного російського вторгнення: зміст та перспективи	33
<i>Гринько Н. І.</i> Російсько-українська війна як фактор трансформації зовнішньополітичної стратегії України щодо африканського континенту.....	37
<i>Зябченко О. А.</i> Стан свободи слова та свободи засобів масової інформації в Україні в умовах російсько-української війни	42
<i>Магальяс В. В.</i> Безпека європейської енергетичної інфраструктури	47
<i>Мартинюк Л. О.</i> Етичні дилеми використання гумору в міжнародній політичній комунікації.....	50
<i>Мельник М. А.</i> Вектори політики країн Індो-Тихоокеанського регіону крізь призму медіа	55
<i>Олійник Н. С.</i> Україна та Молдова у програмних документах політичних партій Румунії.....	59
<i>Савалюк М. О.</i> Ізоляціонізм у зовнішньополітичному курсі адміністрації Дональда Трампа	62
<i>Самохвал О. О.</i> Держави глобального півдня у зовнішньополітичній стратегії України: приклад Ізраїлю	67
<i>Ткач С. А., Лебідь І. Г.</i> Освітні та наукові обміни під час міжнародних криз: нові формати міжкультурного діалогу.....	71
<i>Чех К. В.</i> Дискурс ескалації конфлікту (на прикладі аналізу президентського наративу про збройний конфлікт).....	76
<i>Шпартун Д. Р.</i> Особистісний фактор у протистоянні США і КНР за адміністрацій Джо Байдена і Дональда Трампа.....	81

ПРАВО

<i>Літвінов В. В.</i> Деякі проблеми судового захисту працівників – потерпілих від мобінгу.....	86
<i>Очеретяний А. В.</i> Правове регулювання телемедицини послуг і забезпечення права на охорону здоров'я в умовах воєнного стану в Україні	89
<i>Пазевич Т. Р., М. В. Юрківська.</i> Деякі проблеми правового регулювання боротьби з мобінгом на роботі	95
<i>Рум'янцева М. І.</i> Правове регулювання праці домашнього працівника	100

ПОЛІТОЛОГІЯ

<i>Біланчук Р. В.</i> Розвиток системи охорони здоров'я територіальної громади як складова соціальної політики в Україні.....	104
<i>Гринько Н. І.</i> Поняття та сутність діджиталізації в публічному управлінні: від електронного уряду до цифрового врядування.....	107
<i>Колесник Ю. О.</i> Управління розвитком безбар'єрного громадського транспорту на місцевому рівні на прикладі міста Вінниці	111
<i>Кравцов М. І.</i> Вплив політичної ментальності українців східних та західних областей на вибір влади та його наслідки в контексті публічної політики	116

<i>Лащенко В. В.</i> Негативний вплив слабких інститутів та політизації на ефективність державних підприємств.....	123
<i>Мартинюк І. О.</i> Російська пропаганда у соціальних мережах України – сучасні наративи та методи поширення.....	126
<i>Поліщук І. О.</i> Реалізація концепції е-врядування в умовах системної трансформації в Україні.....	131
<i>Паламарчук Ю. Д.</i> Актуалізація наративу Україна – Північна Корея в українському політичному дискурсі.....	136
<i>Рябчук О. М.</i> Використання інноваційних фінансових інструментів у діяльності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації.....	141
<i>Турчин Н. О.</i> Деякі аспекти оцінки фінансової спроможності громад вінницької області за підсумками I півріччя 2025 року.....	145

ЖУРНАЛІСТИКА

<i>Бабчук О. В.</i> Блогерство в системі сучасного медіапростору.....	150
<i>Сітневська К. Є.</i> Адаптація жанру журналістського розслідування до сучасних викликів: досвід «Української правди».....	154

ФІЛОЛОГІЯ

<i>Ласькова В. Ю.</i> Романістика Сергія Жадана: особливості хронотопу, концепція героя, стиль.....	159
<i>Мельничук І. П.</i> Семантичні і функційні особливості епітетів як засобів формування жіночих образів у психологічних романах (на матеріалі романів П. Гоукінз «Дівчина в потязі» та Ш. Лінк «Обдурені»).....	162
<i>Мужилівська І. А.</i> Повість «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського: мистецькі контексти.....	168
<i>Новіцька В. В.</i> Вербалізація концепту Ukraine в сучасних англомовних та іспаномовних ЗМІ.....	173

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

<i>Волчкевич А. П.</i> Дослідження викликів в системі менеджменту персоналу підприємства в умовах війни.....	178
<i>Гетьман А. В.</i> Теоретичні засади обліково-аналітичного забезпечення діяльності освітньої установи.....	181
<i>Гнатюк В. В.</i> Напрями забезпечення фінансової стійкості підприємства в умовах війни.....	185
<i>Kadzhaiia B. O.</i> Trends in the development of social enterprises as a type of veteran business.....	188
<i>Коврига Л. І.</i> Нематеріальні стимули як спосіб удосконалення системи мотивації підприємства в умовах війни.....	192
<i>Лазоренко О. Ю.</i> Інтегральний фінансовий аналіз як фундамент проектної системи преміювання в контексті управління ефективністю підприємства.....	196
<i>Радзіховська А. О.</i> Використання ІІІ в рекрутингу для оптимізації процесу підбору кадрів.....	201
<i>Самборська О. В.</i> Аналіз фінансової стійкості банків України в умовах воєнного стану.....	204
<i>Середа Д. Д.</i> HR-практики розвитку resilience у компанії МХП в умовах воєнного стану.....	208
<i>Турченко Н. В.</i> Вплив воєнного стану на діяльність вітчизняних неприбуткових організацій... ..	212

ПРИРОДНИЧІ І ТЕХНІЧНІ НАУКИ

<i>Заворотна С. І.</i> Оптимізація даних та побудова інтерфейсів у вебдизайні із використанням алгоритмічних структур.....	217
<i>Ковальчук А. А.</i> Сучасні технології алгоритмізації і моделі генерації зображень за допомогою штучного інтелекту.....	220
<i>Круцюк Д. О.</i> Алгоритми на графах та їх застосування.....	223
<i>Малюта М. С.</i> Нейронні мережі та алгоритм оптимізації Adam.....	227
<i>Матвієва А. І., Шевченко Д. В.</i> Застосування теорем про нерухомі точки в проблемах розв'язності крайових задач для нелінійних диференціальних рівнянь другого порядку зі змінними коефіцієнтами.....	230

<i>Нелюбій В. І.</i> Сучасний стан документаційного забезпечення в закладах вищої освіти.....	233
<i>Орищук В. Р.</i> Застосування принципу стислих відображень в дослідженнях проблеми розв'язності операторних рівнянь із параметром	238
<i>Поліщук Д. М.</i> Сучасні підходи до уніфікації позатекстових бібліографічних посилань.....	240
<i>Родюк А. І.</i> Елементи оптимізації у прикладних задачах.....	243
<i>Родюк К. О.</i> Діофантові наближення та їх застосування	247
<i>Стащишена І. В.</i> Цифрова архівація як інструмент збереження історичної спадщини під час війни.....	251
<i>Шендрик В. О.</i> Алгоритмічні структури та методи обробки даних у побудові інтелектуальних агентів.....	256
<i>Юкальчук А. І.</i> Аналіз застосування нейронних мереж для запобігання та виявлення різних типів кібератак на мережеві ресурси в період військового стану	259
<i>Оврамець І. В., Явгусішин Б. А.</i> Інтелектуальні рекомендаційні системи: поєднання діагностики несправностей персональних комп'ютерів та аналізу користувацької взаємодії.....	264

РОЛЬ УГКЦ У ПОРЯТУНКУ ЄВРЕЇВ ПІД ЧАС ГОЛОКОСТУ

А. В. Гуцол

Анотація. У статті досліджено роль Української греко-католицької церкви під час Другої світової війни у порятунку єврейського населення під час Голокосту. Автором аналізуються моральні та організаційні аспекти діяльності церкви, мотиви духовенства і мирян, а також суспільний і історичний контекст цих дій. Вдалося визначити вплив релігійних інституцій на формування моральної свідомості та практичний захист людського життя у складних і небезпечних умовах. Окреслено значення цих подій для сучасного розуміння історії Голокосту та ролі релігії в соціальній відповідальності.

Ключові слова: Україна, Голокост, УГКЦ, єврейська діаспора, християнські цінності, Друга світова війна.

Голокост – одна з найтяжчих трагедій людства XX століття – поставив перед релігійними спільнотами і церквами складний моральний вибір: співпраця, мовчання чи активний опір, порятунок життя. Українська греко-католицька церква (УГКЦ) під час німецької окупації Галичини (1941–1944) стала однією з тих інституцій, які, попри ризик, здійснювали акти порятунку єврейського населення. Метою статті є з'ясування форм допомоги, мотивів духовенства, обмежень та ризиків, а також оцінка масштабу і історичного значення діяльності УГКЦ у цьому контексті.

Галичина в період Другої світової війни перебувала у складній політичній і етнічній ситуації: після радянської окупації 1939 року та наступної німецької в 1941 році в регіоні активізувались переслідування євреїв, погроми, створення гетто й акції ліквідації. Українське населення – як церква, так і миряни – опинилися під тиском окупаційної влади, а також антисемітських настроїв у деяких частинах суспільства.

Діяльність УГКЦ у порятунку євреїв відзначалася не лише організаційною підтримкою, але й моральним авторитетом, що сприяло формуванню суспільної свідомості, спрямованої на захист людської гідності та прав людини. Завдяки широкій мережі монастирів, чернечих спільнот, монаших осель та парафій, отримала можливість надавати допомогу тим, хто був під загрозою.

Під час Другої світової війни митрополит Української греко-католицької церкви граф Андрей Шептицький врятував приблизно 100–150 євреїв, серед яких були як дорослі, так і діти. Цей факт широко відомий і фігурує у багатьох наукових та науково-популярних працях, присвячених історії Голокосту та діяльності митрополита. Водночас конкретні деталі його діяльності залишаються маловідомими: не відомо поіменно всіх врятованих, а також точних методів, які Шептицький застосовував у процесі порятунку. Значна частина цієї інформації, ймовірно, назавжди залишиться недоступною.

Проте важливо наблизитися до вірогідного відтворення цієї сторінки життя митрополита та трагедії Голокосту, спираючись на доступні джерела – документи епохи та спогади учасників подій. Збережено дуже мало письмових свідчень щодо порятунку євреїв, адже ніхто не фіксував розпоряджень митрополита чи імена дітей, які отримували прихисток у греко-католицьких сиротинцях або фальшиві метрики про хрещення.

Андрей Шептицький як голова УГКЦ не міг не знати про методи, які використовували священники для переховування євреїв. Наприклад, збереглася записка, що свідчить про його поінформованість щодо видачі фальшивих метрик священниками та про необхідність попереджати їх про можливі арешти. Особливу роль у цих акціях порятунку відігравали найближчі співробітники митрополита, зокрема його секретарі о. Грицай та о. Котів, а також монахи та монахині Студійського уставу, які поділяли його погляди і були віддані його реформаторській концепції УГКЦ [1].

Із наростанням насильства щодо євреїв у Львові митрополит видає серію пастирських послань, у яких закликає вірних своєї Церкви не брати участі в діях, які несуть ненависть та шкоду людині.

Одне із найвідоміших таких послань – «Не убий!» (1942). У ньому митрополит Андрей апелює до вищих моральних цінностей, говорить про гідність людського життя і застерігає українців від небезпеки бути втягненими у вбивчі речі – протистояння за політичними поглядами, у старий українсько-польський конфлікт та використання українців німцями у своїх каральних операціях. Митрополит Андрей намагався знайти порозуміння і підтримку у православних братів. Про це свідчить його активне листування із православними єпископами, зокрема Іларіоном (Іваном Огієнком), та численні послання до православної інтелігенції України. Було і листування Митрополита Андрея з Ватиканом. На піку Голокосту, у 1942 році, у листі до папи Пія XII він пише про німецький нацизм, дії якого має перед очима щодня [2].

Звання «Праведник народів світу» присвоюється від імені Держави Ізраїль особам різних національностей та віросповідань за порятунок євреїв під час Голокосту. Такі вчинки вимагали надзвичайної сміливості та самопожертви, оскільки на території Галичини з жовтня 1943 року до червня 1944 року нацистською адміністрацією було розстріляно понад сотню людей, які надавали допомогу євреям, переважно українців. Перемишльська єпархія характеризувалася високою інтенсивністю рятувальних акцій, зокрема у містах Дрогобич та Борислав.

Україна займає четверте місце у світі за кількістю Праведників народів світу (після Польщі, Голландії та Франції). Понад дві з половиною тисяч українців визнано Праведниками народів світу. У 2014 р. було виявлено 46 українців, які удостоїлися звання «Праведник народів світу». Українська статистика не є докладна, практично до 1991 р. ніхто цим не займався, і всі «нові» праведники були приписані громадянам Радянського Союзу. Серед українських рятівників значну роль відігравали представники Української Греко-Католицької Церкви.

Зокрема, о. Омелян Ковч (1884–1944), греко-католицький священник із Перемишля, переховував євреїв у концтаборі, забезпечував їх їжею та медичною допомогою, за що був заарештований і загинув у концтаборі Майданек. Брат Андрея Шептицького блаженний Климентій Шептицький (1869–1951), очолював монастир Унів, де опікувався єврейськими сиротами, забезпечував їх харчуванням і безпечним прихистком. Настоятелька монастиря Студиток у Львові, сестра Йосифа Олена Вітер (1895–1970), рятувала єврейських дітей, приховуючи їх у монастирі та надаючи фальшиві документи. О. Василь Гриник (1900–1944), священник у Перемишлі, керував сиротинцями, переховував євреїв та надавав їм фальшиві метрики хрещення і миропомазання.

Багато рятувальних акцій залишилися невідомими, оскільки учасники вважали допомогу євреям природним моральним обов'язком. Перемишльська єпархія, завдяки діяльності блаженного Йосафата Коциловського (1876–1947) та створеній ним «Єпархіальній помочі», стала центром гуманітарної опіки українських та єврейських сиріт. Дослідження діяльності українських Праведників народів світу демонструє високий рівень моральної стійкості, християнської совісті та героїзму, незважаючи на історичні спроби применшити їхній внесок у порятунок людських життів [3].

Ще одним прикладом може слугувати організований у 1942–1944 роках монахами Студійського уставу Львова груповий порятунок євреїв на взуттєвій фабриці «Солід» за розпорядженням митрополита Андрея Шептицького. Фабрика, створена ієромонахом Йоаном Петерсом, етнічним німцем і монахом-студитом, ставала місцем прихистку єврейських шевців та їхніх родин із львівського гетто. Завдяки конспірації, таємному вивезенню надлишків шкіри та підтримці мирян УГКЦ, студити забезпечували їм їжу, паливо і ліки, одночасно виробляючи взуття для Вермахту, що давало прикриття діяльності. Організаційно порятунок очолювали брати Лазар Шиян і Теодосій Цибрівський, а допомогу надавали жінки-мирянки, які готували їжу для тих, хто переховувався. Діяльність відбувалася під постійною смертельною небезпекою: фабрика перебувала в центрі міста, загрожували обшуки СД, доноси сусідів і внутрішні ризики від ненадійних працівників. Усі євреї, які перебували під опікою студитів на «Соліді», вижили; троє працівників фабрики пізніше отримали звання Праведників народів світу. Цей випадок є унікальним прикладом організованого групового порятунку в Україні, порівнянним із діяльністю Оскара Шиндлера у Кракові, і демонструє координацію духовенства та мирян у екстремальних умовах під час Голокосту [4].

Монахам вдалося врятувати більше 800 євреїв. Варто зауважити, що переховування єврейських родин на взуттєвій фабриці «Солід» монахами Студійського Уставу було безпрецедентним актом в історії Греко-Католицької Церкви під час Другої світової війни. Такий великий кількості людей вдалося пережити Голокост, незважаючи на обшуки і доноси, що супроводжували їх протягом двох років. Цей випадок є унікальним, адже говорить також про співпрацю монахів і мирян. У цьому контексті потрібно наголосити, що ця сторінка взаємодопомоги є практично втраченою для дослідників. У поодиноких випадках натяки на неї трапляються у допитах репресованого духовенства Греко-Католицької Церкви радянськими органами держбезпеки [5].

Матеріали, наведені у дослідженні діяльності УГКЦ під час Голокосту доводять, що церква виконувала роль посередника гуманітарної допомоги та морального орієнтира у складних обставинах окупації. Порятунком євреїв здійснювався через поєднання організаційних можливостей церковних структур, особистої ініціативи духовенства та підтримки мирян. Це дозволило забезпечити прихисток і матеріальну допомогу великій кількості людей. Діяльність УГКЦ охоплювала як окремі випадки порятунку, так і організовані групові акції, що свідчить про системний підхід та здатність адаптуватися до небезпечних умов.

Через обмеженість документальної інформації, це ускладнює повну реконструкцію цих подій, проте дозволяє виділити ключові мотиви та механізми діяльності: моральний обов'язок, релігійні принципи та готовність до ризику заради збереження людського життя. Діяльність церкви у цей період слугує прикладом того, як релігійні інституції могли поєднувати моральні цінності з організаційною діяльністю у кризовій ситуації та надавати значущий внесок у збереження життя людей. Крім того, дослідження таких практик сприяє більш комплексному розумінню ролі УГКЦ у соціально-політичному контексті Галичини під час Другої світової війни.

Abstract. The article explores the role of the Ukrainian Greek Catholic Church during World War II in rescuing the Jewish population during the Holocaust. The author analyzes the moral and organizational aspects of the Church's activities, the motives of the clergy and laity, as well as the social and historical context of these actions. The study identifies the influence of religious institutions on the formation of moral consciousness and the practical protection of human life under complex and dangerous circumstances. The significance of these events for the modern understanding of the history of the Holocaust and the role of religion in social responsibility is outlined.

Keywords: Ukraine, Holocaust, UGCC, Jewish diaspora, Christian values, World War II.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гентош Л. Митрополит Андрей Шептицький і Голокост: нові документи та нові інтерпретації історичних контекстів. *Україна Модерна*. 2021. URL: https://uamoderna.com/pdl-min/mitropolit-andrej-shepticzkij-i-golokost-novi-dokumenti-ta-novi-interpretaczii-istorichnix-kontekstiv/?utm_source=chatgpt.com
2. Як Андрей Шептицький рятував євреїв. *Українська Греко-Католицька Церква Львівська Архiepархія*. 2023. URL: <https://ugcc.lviv.ua/2023/06/30/yak-andrej-sheptytskyj-ryatuvav-yevreyiv/>
3. Білий Б. Праведники УГКЦ, що рятували євреїв під час голокосту. Archidiecezja Przemysko-Warszawska Kościoła Greckokatolickiego w Polsce. *Archidiecezja Przemysko-Warszawska Kościoła Greckokatolickiego w Polsce. Перемисько-варшавська архієпархія УГКЦ*. 2019. URL: <http://old.cerkiew.org/2019/02/08/праведники-угкц-що-рятували-євреїв-пі/>
4. Козак О. Хто переховував євреїв на фабриці «Солід» у часи Голокосту. *Українська Греко-Католицька Церква*. 2023. URL: <https://ugcc.ua/data/hto-perehovuvav-evreyiv-na-fabrytsi-solid-u-chasy-golokostu-3097/>
5. Як відбувався порятунок євреїв монахами Студійського уставу УГКЦ в 1942–1944 роках. *Синод Єпископів Української Греко-Католицької Церкви*. 2020. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/yak-vidbuvavsya-poryatunok-evreyiv-monahamy-studiyskogo-ustavu-ugkts-v-1942-1944-rokah-2330/>

АРХЕОЛОГІЯ В УМОВАХ ЕПОХИ ЗАСТОЮ (1950–1980)*А. В. Зборовська*

Анотація. Період пізнього радянського соціалізму (1950–1980-ті роки) мав суперечливий вплив на археологію в СРСР. Попри ідеологічний тиск і уніфікацію, розвивалась інституційна мережа, проводилися масштабні польові дослідження, створювався великий емпіричний матеріал. Археологія базувалась на марксистсько-ленінській теорії, яка обмежувала методи і інтерпретації, гальмуючи міждисциплінарні підходи. Водночас формувалися прогресивні концепції, зокрема господарсько-культурні типи, палеоекономічне моделювання та екологічний напрям. Інститут археології здійснював численні експедиції по всій Україні, досліджуючи пам'ятки від палеоліту до середньовіччя. Відкриття багатощарових стоянок і курганів значно поглибили знання про давню історію регіону.

Ключові слова: застій, археологія, формаційний підхід, новобудовні експедиції.

Період пізнього радянського соціалізму, відомий із назвою «застій», що охоплює умовно 1950–1980-ті роки, мав суперечливий вплив на розвиток гуманітарних наук, зокрема археології. В умовах ідеологічного диктату та централізованого управління археологічна наука в СРСР з одного боку зазнавала сильного тиску та уніфікації, з іншого – розвивала інституційну мережу, її представники здійснювали масштабні польові дослідження і створювали великий емпіричний матеріал, що згодом став основою для нових інтерпретацій у пострадянський період. Археологічна наука в СРСР зазнавала системної ідеологізації. У межах марксистсько-ленінської теорії суспільного розвитку археологія мала підтверджувати універсальність формаційного підходу. Це позначалось як на періодизації, так і на інтерпретації матеріалу: від первіснообщинного ладу до «ранньокласового» суспільства, всі фази минулого мали ілюструвати прогресивний рух до соціалізму. Теоретичні дискусії часто зводилися до доказу переваг марксистського методу, а альтернативні підходи або замовчувались, або оголошувались «буржуазними» та ідеологічно ворожими. У науковому обігу не допускались поняття, які не вписувались у формаційний канон. Так, наприклад, дослідження господарських моделей чи символічних структур часто замінювалися питанням класової боротьби чи «виникнення експлуатації». Це гальмувало розвиток міждисциплінарних підходів, зокрема тих, що базувалися на співпраці з екологами, антропологами чи етнологами [1].

У середині 1940-х років формується концепція господарсько-культурних типів (ГКТ), остаточно оформлена у 1950-х роках, завдяки роботам М. Г. Левіна та М. М. Чебоксарова. Вони визначали ГКТ як історично сформовані комплекси господарства й культури, що виникли у схожих географічних умовах і за умови подібного суспільного ладу – ідея, яка для свого часу була досить прогресивною. У 1969 році С. М. Бібіков запропонував метод палеоекономічного моделювання, поєднав аналіз навколишнього середовища з вивченням матеріальної культури та побуту мешканців конкретної пам'ятки. Він довів, що навколишнє середовище не лише впливає на розвиток культури, а й змінюється разом із нею – так сформувався екологічний напрям в археології та історії.

У 1980-х роках П. М. Долуханов розвинув концепцію оптимізації господарської стратегії, розглядаючи людське суспільство як адаптивну систему. Ідеї гуманітарного та природничого синтезу підтримав і С. О. Арутюнов, який наголошував на необхідності комплексного підходу до вивчення етносу та природи як взаємозалежних систем. Він бачив культуру як сукупність підсистем, що реалізують важливі функції, зокрема створення навколишнього середовища та формування духовних і фізичних властивостей людини [1].

У цей період Інститут археології досяг значних успіхів у польових дослідженнях пам'яток, тому що охопив експедиціями всі регіони України та всі історичні періоди давнини. Щорічно організовувалося до 40 експедицій, під час яких було виявлено і вивчено сотні пам'яток.

Зокрема, відбувалися розкопки пам'яток кам'яного віку: палеолітичні стоянки Радомишльська, Мізинська, Добраничівська, Фастівська, Антонівська; мезолітичні могильники Волоський та Васиївські у Дніпровському Надпоріжжі, печерна стоянка Фат'ма-Коба в Криму; неолітичні могильники Микільський, Вільнянський, Деревський, Чаплинський та інші, а та-

кож стоянки Бузьки, Чапаївка (Віта Литовська), Бондариха 2, Микільська Слобідка, Базьків острів, Сокольці, Саврань і Погорілівка. Дослідження цих пам'яток заклали основи територіальної і хронологічної диференціації культур неоліту. Провалилися розкопки трипільських поселень Сабатинівка II і Гренівка на Південному Бузі, Гребені на Дніпрі, Чапаєвка біля Києва, Сандраки на Вінниччині, Паволоч і Троянів на Житомирщині.

Вивчалися й інші культури, зокрема енеоліт – рання бронза степової зони, зокрема багатошарове поселення Михайлівка на Нижньому Дніпрі, кургани, серед яких Сторожова Могила з рештками возу ямної культури. На основі курганних досліджень висунули ідею буджацької культури та виділили кемі-обинську культуру в Криму. Науковці значно поповнили джерельну базу пізньої бронзи після дослідження поселення Бабіне III, яке дало підстави виділити бабинську культуру. А також почалися дослідження пам'яток Північної України, зокрема поселення Пустинка, білогрудівської культури Сандраки та інших. Було відкрито й вивчено пам'ятку Висоцький могильник на Львівщині, досліджувалося поселення ранньоскіфського часу: Нагоряни, Мачухи, Жаботин. Це дозволило уточнити хронологію білогрудівської культури, виділити чорноліську культуру і її жаботинський етап, а також локальні варіанти скіфської культури. Розкопки скіфських городищ і курганів здійснювалися на Лівобережжі і Нижньому Дніпрі. Продовжувалися дослідження античних міст Ольвії, Тіри, Херсонеса, поселень на острові Березань та у передмістях Ольвії. У Закарпатті було відкрито металургійний комплекс латенської культури Нове Клиново, розкопано поселення зарубинецької культури в Каневі та Лютіжі, розпочато розкопки могильника Пирогів. Дослідження пам'яток черняхівської культури проводилися у Переяславі-Хмельницькому, Житомирській, Черкаській, Вінницькій, Дніпровській, Полтавській та Сумській областях. Важливим досягненням стала організація досліджень пам'яток Києва, зокрема обстеження могильника в урочищі Кирилівська гора, що дало цінні матеріали для вивчення пізнього бронзового, раннього залізного віку, черняхівської культури і середньовіччя [2].

У 1970 році в складі Інституту, як структурний підрозділ, було створено постійну Київську експедицію під керівництвом П. П. Толочка. Наступного 1971 року з'явилися Херсонська та Запорізька експедиції. У 1973 р до Інституту перейшла група антропологів із Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Рильського АН УРСР [3].

Дослідження Інституту археології у 70–80-х роках вирізнялося низкою важливих наукових відкриттів, які значно розширили знання про ранню історію Східної Європи, заповнили її прогалини завдяки виявленню і аналізу нових пам'яток, а також показали нерівномірність і різноманітність давніх історичних процесів. Для точнішої періодизації та хронологічної класифікації культур дедалі ширше застосовували радіовуглецевий метод датування, що спричинив справжню революцію в археології [3].

Важливою подією у вивченні витоків європейської історії стало дослідження багатошарової пам'ятки Королево на Закарпатті, де найдавніший шар датують часом близько 1 млн років тому. Ця 12-метрова товща ґрунту містить унікальні сліди людської діяльності, що дали змогу детально вивчити еволюцію знарядь праці від раннього до пізнього палеоліту. Нові багатошарові стоянки Заскельне V і VI дозволили розробити хронологічну шкалу муст'єрських пам'яток Криму, серед яких особливо цінні рештки неандертальців. Важливість цих знахідок підтверджує проведений у 1978 році на цих стоянках Радянсько-французький симпозіум «Динаміка розвитку географічного середовища та суспільства». Джерельна база з пізнього палеоліту значно збільшилася, що сприяло глибшому вивченню локальних особливостей пам'яток, планування поселень, конструкції осель, організації господарства в різних природних зонах, а також висуненню гіпотез щодо соціальної структури і демографічного потенціалу тогочасних спільнот. Це також стосується і мезоліту, дослідження якого зосереджувалися на уточненні періодизації, виділенні нових культур та реконструкції способів адаптації. У неоліті дослідники зосередилися на дослідженні переходу до відтворювальних форм господарства – скотарства і землеробства, вивченні їх конкретних проявів і поступовості [3].

Подальші дослідження трипільської культури дозволили уточнити її розвиток у часі і просторі, виявити відмінності між західним і східним ареалами, більш чітко визначити типи

пам'яток, що відображають постійний розвиток культури чи міграції її носіїв. Вивчалися також різні історико-культурні проблеми: планування поселень, будівництво осель, моделі господарства, демографія. У 1970-х роках несподіванкою стали відкриття поселень-гігантів площею 250–450 га, що викликали жваві дискусії, зокрема щодо їх двоповерхової забудови.

У цей період остаточно сформувалися культури енеоліту, зокрема середньостогівська та Гумельницька (за сучасною класифікацією – культура Болград-Алдень). Дослідження на Західній Волині виявили культуру пізньострічкової мальованої кераміки, що тепер належить до лендельської спільноти. Значні зрушення в дослідженнях старожитностей України були пов'язані з активізацією новобудовних експедицій, які у 1970–1980-х роках провели масштабні рятівні розкопки по всій території країни – від Донбасу і Присивашся до Криму і Північно-Західного Причорномор'я.

Ці експедиції значно поповнили джерельну базу з курганных культур, які започаткували новий етап освоєння степів через виникнення курганного обряду в енеоліті. Велика територіальна розкиданість і різноманіття поховань ускладнюють їх систематизацію, але саме в цей період розпочали формуватися підходи до розв'язання цієї проблеми. Знахідки трипільських «імпортів» на енеолітичних пам'ятках стали основою для синхронізації культурних явищ [3].

Значне збільшення джерел дало змогу уточнити хронологію, періодизацію та локальні особливості культур доби бронзи. Нові матеріали збагатили знання про матеріальну і духовну культуру, господарство та освоєння ресурсів, а також взаємодію з іншими культурами.

Поповнення колекції поховань ямної культури, включно з розібраними возами і металевими предметами, кардинально змінило уявлення про цю культуру, яку раніше вважали примітивною. Важливі зміни сталися і у вивченні катакомбної культури з виділенням підкультур і відкриттям унікальних поховань із «портретованими» черепами.

Нові можливості відкрилися для вивчення бабинської культури, яка тепер отримала надійну стратиграфічну базу та окреслила свій ареал і періодизацію. Паралельно з нею сформувалися сабатинівська і зрубна культури, що відобразили щільність заселення степової смуги. Дослідження поселень у Північно-Західному Причорномор'ї й на Побужжі виявили відмінності в господарських стратегіях носіїв цих культур. На поселенні Ташлик I знайдені найдавніші в Україні ознаки обробки заліза, датовані XIII століттям до н. е. Відкриття курганных і ґрунтових могильників фінальної бронзи дало змогу виокремити білозерську культуру. Збільшення кількості джерел сприяло більш глибокому осмисленню доби заліза. З'явилися нові археологічні підтвердження існування кіммерійців, а також розширилося уявлення про архаїчний період скіфів [3].

Охоронні розкопки і застосування новітніх технологій оновили дослідження великих скіфських курганів із багатими похованнями знаті – Товста Могила, Бердянський, Братолюбівський кургани та інші, які зберігають унікальні предмети скіфо-античного ювелірного мистецтва і стали скарбницею світової культури. Ці знахідки викликали потребу в диференціації курганів за соціальним статусом похованих і встановленні ідентичності правителів Скіфії. Одночасно дослідження численних курганів із похованнями рядових скіфів допомогли відтворити соціальну структуру скіфського суспільства IV століття до н. е. Виявлено нерівномірний розподіл курганів по степу з прив'язкою до важливих торгових шляхів. Вивчення окремих аспектів скіфської культури сприяло кращому розумінню її генези, хронології, історії та зв'язків з античними центрами Північного Причорномор'я і осілим населенням лісостепу.

Також були досліджені поховання сарматської знаті (Соколова Могила, Ногайчинський курган), що суттєво розширило відомості про проникнення сарматів в Україну, їхню культуру упродовж майже пів тисячоліття, та про їхні взаємодії із пізньоскіфським царством і античними державами Північного Причорномор'я. Важливі результати дали новобудовні експедиції у вивченні культури тюркомовних кочівників середньовіччя, зокрема виділення багатого половецького комплексу Чингульського кургану. Матеріали з новобудов дозволили також проводити дослідження палеоантропології населення України від неоліту до пізнього Середньовіччя [3].

Період «застою» (1950–1980-ті) у радянській археології характеризувався ідеологічним контролем і уніфікацією, але водночас вирізнявся розвитком інституцій, масштабними польо-

вими дослідженнями і накопиченням великої кількості емпіричних даних. Марксистська ідеологія впливала на теоретичні підходи, обмежуючи різноманітність інтерпретацій. Водночас були зроблені важливі наукові відкриття і створені основи для подальшого розвитку археології у пострадянський період.

Abstract. The period of late Soviet socialism (1950s–1980s) had a controversial impact on archaeology in the USSR. Despite ideological pressure and unification, an institutional network developed, large-scale field research was conducted, and extensive empirical material was created. Archaeology was based on Marxist-Leninist theory, which limited methods and interpretations, inhibiting interdisciplinary approaches. At the same time, progressive concepts such as economic and cultural types, paleoeconomic modeling, and ecological approaches were being developed. The Institute of Archaeology conducted numerous expeditions throughout Ukraine, exploring sites from the Paleolithic to the Middle Ages. The discoveries of multilayered sites and mounds have significantly deepened knowledge of the region's ancient history.

Keywords: stagnation, archaeology, formation approach, newly constructed expeditions.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артющова О., Штепко О. Розвиток інвайронментальної археології у радянський період. *Человек в истории и культуре*. 2012. № 2. С. 610–616.
2. Інститут археології, 1950–1960-ті рр. *Інститут археології НАНУ*. URL: <https://iananu.org.ua/pro-institut-ia/istoriya/institut-arkheologiji-1950-1960-ti-rr>
3. Інститут археології, 1970–1980-ті рр. *Інститут археології НАНУ*. URL: <https://iananu.org.ua/pro-institut-ia/istoriya/institut-arkheologiji-1970-1980-ti-rr>

УДК 94:329.17: 356.15+929

БАТЬКИ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ У СТАНОВЛЕННІ КАТЕРИНИ ЗАРИЦЬКОЇ

В. В. Івасюк

Анотація. У статті досліджуються ключові чинники формування особистості та ідеологічних поглядів Катерини Зарицької. Аналізується вплив родинного виховання Мирона і Володимира Зарицьких, що заклало основи моральних цінностей та патріотичного духу діячки, а також освіти й позакласної діяльності на становлення світогляду. Значна увага приділяється активній участі Катерини Зарицької в «Юнацтві» ОУН, що розкрила її непересічні організаторські здібності та визначила місію життя. У статті відображається вплив цих чинників на формування стійкої, відданої ідеї та готової до викликів життя особистості.

Ключові слова: Катерина Зарицька, родина, «Юнацтво» ОУН, український визвольний рух.

У дослідженні Другої світової війни та перспектив державотворення надзвичайно важливою є діяльність ОУН та УПА. Не можна оминати жіночу частину цього визвольного руху, адже і сьогодні значна кількість представниць «слабкої» статі боронить нашу державу. У цьому контексті особливої уваги заслуговує Катерина Зарицька, ім'я якої стало символом незламності та самовідданості у боротьбі за свободу й незалежність. Вона залишила глибокий слід в історії, адже своє життя присвятила майбутньому України. Надзвичайно важливими є юні роки Катерини, у які сформувалися основи її світогляду, що визначили подальшу долю діячки.

Найбільш ґрунтовно постать Катерини Зарицької розглядається у працях Лесі Онішко. Вона у праці «Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати... Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі» поетапно простежила життя діячки українського визвольного руху та її діяльність в ОУН та УПА [1]. Дослідженням постаті Катерини Зарицької також займалися Антонова Тетяна та Кісь Оксана [2; 3]. Проте постать Катерини Зарицької заслуговує на поглиблену увагу до окремих етапів її непересічного життя.

Мета дослідження полягає у розкритті ролі родини та виховання, що заклали основи патріотичного духу Катерини Зарицької, а також аналізі впливу освіти, оточення й участі у «Юнацтві» ОУН на формування ідеологічних поглядів й активної життєвої позиції діячки українського визвольного руху. Значний масив інформації про юні роки Зарицької міститься у спогадах, зокрема Уляни Люболич [4].

Катерина Зарицька народилася 3 листопада 1914 р. у Коломиї в сім'ї відомого українського математика Мирона Зарицького. Її народження припало на Першу світову війну, розпад імперій та утворення нових держав. Тож у цей час дівчинка зростала в атмосфері загального неспокою та тривоги, які панували у суспільстві. Ці події мали вплив на формування світогляду майбутньої діячки національно-визвольного руху. Оскільки Мирон Зарицький перебував у лавах Українських січових стрільців, перші роки свого життя Катерина провела разом із матір'ю Володимирою та бабусею Софією у Новому Селі [4, с. 73].

Родина Зарицьких належала до інтелігенції. Батько Катерин – Мирон Зарицький – знаний математик, професор Львівського університету імені Івана Франка та член Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Він походив із родини греко-католицьких священників. Народився Мирон у 1889 р. у селі Могильниця Тереховлянського повіту. Ще за студентських років Зарицький долучився до національного руху. Він був членом Українського студентського союзу, воював у складі Українських січових стрільців, а згодом став старшиною Української галицької армії. Діяльність Мирона справила значний вплив на формування національної свідомості його доньки та слугувала прикладом для неї [1, с. 17–18].

Мати Катерини – Володимира Зафійовська – також походила з родини греко-католицьких священників. Народилася вона у 1892 р. у селі Бариші Тернопільської області. Вищу освіту Володимира здобула у Львові. Мати Катерини під час навчання брала активну участь у житті учительського семінару. Тут і відбулося знайомство Володимири із Мироном Зарицьким. Вони побралися восени 1913 р. Володимира Зафійовська походила із священницької родини, саме це забезпечило християнське виховання доньки Катерини, засадами якого були любов, справедливість та моральна відповідальність [5, с. 5–6].

Дитинство Катерини минало в складні часи політичної нестабільності, боротьби українців за власну державність та польської окупації. У цих обставинах батьки стали прикладом людей, що з гідністю, патріотизмом та активною участю у суспільному житті реагують на виклики епохи. Дівчина брала приклад із батька та матері, які цінували ідейність та не зраджували своїх переконань, що згодом знайде свій відгук у діяльності Зарицької.

Попри складність часів, Катерина Зарицька зростала в атмосфері, наповненій теплом, щастям та любов'ю. Родина стала для майбутньої діячки визвольного руху осередком надійності, підтримки та відданості. Турбота Мирона та Володимири сприяла тому, що їхня донька була допитливою, спокійною, але водночас веселою й дотепною. Цінності, що передали Катерині батьки, сприяли формуванню її відкритості, співчуття, а також моральної стійкості, витримки та самоконтролю, що стали основою її активної діяльності в ОУН та УПА [1, с. 627].

Батьки Катерини Зарицької та їхнє виховання відіграли ключову роль у формуванні особистості та поглядів їхньої доньки. Завдяки інтелігентному середовищу, яке плекало націоналістичні ідеї, в якому зростала Катерина, де їй з дитинства прищепили повагу та любов до рідної культури, патріотизм та готовність до дій, вона отримала підґрунтя, що допомагало їй подолати всі труднощі, які з'являлися на життєвому шляху, і зберегти власні переконання та честь.

Однак моральні принципи та патріотичні погляди, прищеплені батьками, вимагали подальшого розвитку і гарту зовнішнім середовищем. Саме юні роки, освіта та оточення стали вирішальними у виборі Катериною Зарицькою свого майбутнього. Під впливом цих факторів сформувалася відданість національній боротьбі, а також зміцнів патріотичний дух та особистісні чесноти. Цей етап життя, що розпочався зі здобуття освіти, став першим кроком до активних дій Катерини у національно-визвольному русі.

Спершу Катерина Зарицька навчалася у Тернопільській гімназії як вільна слухачка в період з 1923 по 1925 р. Вона відвідувала навчальний заклад із двома іншими дівчатами – Ольгою Дорожовською та Лесею Танчаківською. У гімназії навчання Катерині давалося досить легко, особливо точні науки. Саме тут дівчина зустріла Михайла Сороку, свого майбутнього чоловіка [6, с. 12–13].

Із 1926 р. Катерина Зарицька навчалась у Львові у приватній жіночій гімназії Сестер Василіянок. Цей навчальний заклад був відомий своїми викладачами. Навчання тут було восьми-

річне та проводилося українською мовою, але потрібно було вести документацію польською та українською. Важливою складовою навчання було формування християнського світогляду в учнів. Вони долучалися до недільних богослужінь та популяризації християнської преси. Беручи приклад із батьків, Катерина Зарицька завзято брала участь у подібних заходах.

Позакласне життя учнів було насичене, оскільки проводили концерти та вечори, присвячені відомим історичним постатям. Катерина Зарицька теж не була осторонь, вона брала участь у вечорах, присвячених визначним історичним подіям. Гімназія славилася співпрацею із молодіжними організаціями, зокрема «Сокіл» та «Пласт», що сприяли всебічному розвитку учнів та їхньому фізичному і моральному вдосконаленню. Спосіб життя, набутий у юні роки, Катерина пронесла через усе життя [1, с. 21–25].

Із часом, Катерина Зарицька почала відвідувати Товариство наукових викладів імені Петра Могили, яке знаходилося у Львові. Товариство стало центром політичної думки молоді. Учасники вели дискусії, готували та обговорювали матеріали про політичну ситуацію у краю. Згодом, багато учасників почали вести політичну боротьбу словом та ділом поза Товариством, у тому числі й Катерина Зарицька [7, с. 144–145].

Під час навчання у гімназії Сестер Василянок Катерина Зарицька доєдналася до діяльності «Юнацтва» ОУН та стала активною учасницею цієї структури. Ця подія стала однією з найважливіших в її біографії, адже визначила її майбутню діяльність та життєвий шлях. ОУН виникла на основі УВО у 1929 р. Організація ставила собі за мету боротьбу за українську незалежну державу шляхом політичної, пропагандистської та збройної діяльності. Молодіжні структури ОУН відігравали значну роль у підготовці нових поколінь до цієї діяльності [8, с. 97–100, 110–112].

У «Юнацтві» ОУН Катерина Зарицька проявляла себе як активну та здібну особистість. Завдяки своїм чеснотам вона користувалася повагою у свого оточення. «Хоч Катруся не займала якихось провідних постів, вона була всюди, де треба було виконати якесь важке завдання, допомогти комусь. Мала вона особливий особистий чар, який ми тепер звемо «каризмою». Спокійна, неголосна, але весела, мала почуття гумору й була дотепна», – згадує Уляна Люболич [4, с. 74]. Тут діячка отримала свій перший псевдонім – «Орися». Катерина швидко зростала в ієрархії організації. Спочатку вона пропагувала ідеологію ОУН, пізніше завідувала бібліотекою підпільної літератури та навчала молодших учасників «Юнацтва» історії України та ідеології Організації. Діяльність на посаді референтки відділу пропаганди юнацької мережі вимагала організаторських здібностей. До роботи «Орисі» входили не лише підготовка і поширення матеріалів, а й проведення вишколів та ідеологічної роботи серед молоді. Ще до повноліття Катерина Зарицька стала частиною національно-визвольного руху [1, с. 46–49].

Важливим етапом у формуванні Катерини Зарицької як підпільниці та діячки ОУН стала участь у складі дівочої бойово-розвідувальної п'ятірки під керівництвом Марії Кос, рідної сестри композитора Анатолія Кос-Анатольського. У 1932 р. під час канікул дівчина разом із батьком та чотирма подругами вирушила у мандрівку на байдарках річками Волині та Полісся. На той момент троє з них належали до жіночої «п'ятірки» ОУН [9]. Це об'єднання виконувало завдання, які стосувалися стеження, розвідки, збору та передачі інформації, а також налагодження зв'язку між окремими членами, які виконували бойові завдання [10, с. 30–32].

Особливою рисою Катерини Зарицької було її вміння поєднувати інтелектуальну та практичну діяльність. Вона була начитаною та добре орієнтувалася в історії та політичних питаннях, а також залишалася рішучою та здатною до дій, що високо цінувалося у колах підпілля. Для діячки важливим був шлях досягнення мети, незалежності України, заснований на принципах солідарності, взаємопідтримки та відданості.

Період навчання у гімназії та участі у юнацькій мережі ОУН та у бойово-розвідувальній п'ятірці став вирішальним для подальшої долі та діяльності Катерини Зарицької. Вона отримала безцінний досвід, який сприяв особистісному зростанню та формуванню політичних поглядів. Із дівчини-гімназистки вона зросла до відданої національної діячки, яка вміє ухвалювати виважені рішення у надзвичайних ситуаціях та має лідерські якості.

Отже, постать Катерини Зарицької свідчить про те, що особистість формується під впливом батьківського виховання, родинного середовища, оточення та освіти. Мирон і Володими-

ра Зарицькі створили такі умови виховання, у яких ще з дитинства дівчина отримала розуміння важливості національності та незалежності. Завдяки освіті, що стала основою для формування ідеологічних поглядів і поштовхом до громадської діяльності, вона змогла розвинути власні організаторські здібності та вміння вести за собою людей. Навчання не лише сприяло отриманню ґрунтовних знань, а й привело «Орисю» до громадсько-політичної діяльності, зокрема у лавах «Юнацтва», а згодом і у підпіллі ОУН. Саме під впливом цих факторів сформувалася стійка, віддана боротьбі та готова до протистояння життєвим викликам, особистість.

Abstract. The article examines the key factors in the formation of Kateryna Zaritska's personality and ideological views. It analyses the influence of her family upbringing by Myron and Volodymyra Zaritska, which formed the basis of her moral values and patriotic spirit, as well as her education and extracurricular activities on the formation of her worldview. Considerable attention is paid to Kateryna Zaritska's active participation in the «Yunatstvo» OUN, which revealed her extraordinary organizational abilities and determined her life's mission. The article illustrates the influence of these factors on the formation of a stable, devoted personality ready to face life's challenges.

Keywords: Kateryna Zaritska, family, «Yunatstvo» OUN, Ukrainian liberation movement.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Онишко Л. Нам сонце всміхалось крізь ржавії грати.... Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі / ред. П. Й. Потічний. Торонто, Львів: Видавництво «Літопис УПА», 2007. 928 с.
2. Антонова Т. Жінка та її «мирні», «напівмирні» й «воєнні» ролі в боротьбі ОУН і УПА. *Український визвольний рух*. Львів, 2007. Вип. 9. С. 138–146.
3. Кісь О. Національно-визвольні змагання як випробування меж традиційної жіночності: жіночий досвід у національному підпіллі 1940–50-х рр. *Етнічна історія народів Європи*. 2016. Вип. 48. С. 61–78.
4. Любович У. Про юні роки Катерини Зарицької. *Сучасність*. Мюнхен, 1987. Ч. 5 (313). С. 73–79.
5. Логаза М. Мати-страдниця Володимира Зарицька. *Наше життя*. Нью-Йорк, 1987. Вип. 1. С. 5–6.
6. Бондарук Л. Михайло Сорока: до 90-річчя від дня народження і 30-ліття від дня смерті (27.03.1911 – 16.06.1971). Дрогобич: Відродження, 2001. 293 с.
7. Малащук Р. З книги мого життя. Нью-Йорк, Торонто, Лондон, 1987. Т. 1. 358 с.
8. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Дрогобич, 1994. 192 с.
9. Липовецький С. «І Судоплатов зняв шапку й так низько поклонився...». *Локальна історія*. 2 листопада 2024. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/i-sudoplatov-zniav-shapku-i-tak-nizko-poklonivsia/> (дата звернення: 29.09.2025).
10. Онишко Л. Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини ХХ століття. *Український визвольний рух*. Львів, 2004. Вип. 3. С. 30–38.

УДК 94:355.48](37:477.75)"00/03"

ДО ПИТАННЯ ПРО РИМСЬКУ ВІЙСЬКОВУ ПРИСУТНІСТЬ У БОСПОРЬСЬКОМУ ЦАРСТВІ В І СТ. ДО Н. Х – ІІІ СТ. ПІСЛЯ Н. Х.

Й. Ф. Кобас Константин

Анотація. У статті розглядається римська військова присутність на території Боспорської держави. В основі дослідження покладено принципи історизму, системності й комплексності. У процесі дослідження було залучено дані з писемних, епіграфічних і нумізматичних джерел. На їх підставі було визначено, що Одриське царство було анексоване з метою позбавлення Мітридата потенційних союзників; Боспорське царство у 60-ті рр. І ст. після Н. Х. зберігало свою незалежність і в цей час на його території не було римських військ; розміщення римських військ на території царства здійснювалося лише за необхідності; час перебування римських гарнізонів був чітко обмежений часовими рамками здійснення операцій; факт перебування римських військ класифікується як надання союзної допомоги.

Ключові слова: Північне Причорномор'я, Боспорське царство, римська військова присутність, вексіяція, auxilia.

Вступ. Після завершення Мітридатових війн у 63 р. до Н. Х., які закінчилися поразкою і загибеллю Мітридата VI Евпатора, а водночас і крахом його експансіоністських прагнень, розпочався процес проникнення й поступового закріплення римлян у Причорномор'ї. Не оминув цей процес і його північної частини, де на території грецьких полісів – Тіри, Ольвії та Херсонесу Таврійського – у І–ІІІ ст. після Н. Х. розміщувалися римські залоги. Якщо факт

знаходження римських гарнізонів у зазначених полісах є достатньо відомим, то щодо перебування римських залог на території Боспорського царства ми не маємо чіткої інформації. Тож метою зазначеної статті є надання повної та вичерпної відповіді на питання щодо наявності римських військ на території Боспору Кімерійського. Серед дослідницьких завдань є виявлення причин і факторів, які впливали на розміщення римських залог. Це, у свою чергу, допоможе визначити політико-правовий статус Боспорського царства та формат взаємин між Боспором і Римською імперією. Особливо це стосується періоду історії царства, пов'язаного з правлінням римського імператора Нерона (54–68 рр.).

Питання про римську військову присутність на території Боспору Кімерійського неодноразово турбувало дослідників історії грецьких полісів Північного Причорномор'я. Відповісти на нього намагалися у своїх працях такі вітчизняні й зарубіжні фахівці: М. Ростовцев, В. Гайдукевич, Ю. Виноградов, В. Зубар, В. Горончаровський, Г. Цветаєва, В. Блаватський, Д. Шелов, В. Анохін, А. Іванчук, С. Саприкін та багато інших. В останніх дослідженнях присвячених зазначеній проблемі, спостерігається певний прогрес щодо розв'язання дискусійних питань. Це здебільшого проявляється у роботах Сергія Крикіна, Миколи Винокура, Олександра Панова та Аскольда Іванчика. О. Панов у статті, присвяченій подіям римо-боспорської війни 45, 46–49 рр. [1, с. 13], висунув припущення, яке причиною війни визначає втручання Мітридата III у розподіл владних повноважень (утиски в царських правах) без попередньої згоди Риму. Подібна думка видається цілком логічною, однак не варто виключати схильності Мітридата до авантюри, кінцевим результатом яких могло стати створення антиримського союзу Боспору із Фракійським царством (що й можна пов'язати із фактом його анексії у 46 р). До того ж і сам дослідник зазначає, що запропонована ним конструкція є досить умоглядною [1, с. 14], а отже вона не є остаточною. В іншій статті О. Панов доводить факт незалежності Боспорського царства у 60-х рр. I ст. після Н. Х., висувуючи припущення про те, що імператор Нерон мав на меті включити його до складу імперії, але у здійсненні цих планів йому перешкодила смерть. Це б могло наблизити нас до розв'язання зазначеного питання, однак припущення О. Панова переважно побудоване на методі аналогій, що змушує ставитися до нього дещо критично. У статті А. Іванчика [3, с. 59, 65, 74–75] значна увага приділяється подіям Боспорської війни і перебуванню римлян на території царства та новому датуванню цих подій. Але меншою мірою автор приділив увагу формату взаємин між римлянами та боспоритами зазначеного періоду. Аналіз останніх публікацій показує, що остаточне розв'язання питання щодо перебування на території Боспорської держави римських гарнізонів є досить важливим, оскільки, за умови наявності відповіді на нього, ми зможемо зрозуміти політико-правовий статус царства у римський період, а також формат його взаємин із Римською імперією.

Статтю присвячено дослідженню можливого факту перебування значних військових сил римлян на території Боспорської держави у I ст. до Н. Х. – III ст. після Н. Х., у контексті римського проникнення у Північне Причорномор'я. Окрему увагу приділено співвіднесенню анексії Одриського царства римлянами (46 р.) з римо-боспорською війною 45, 46–49 рр., а також інтерпретовано подібну дію як спробу римського командування відмежувати Мітридата VIII(III) від потенційних союзників ззовні, задля обмеження його дій на міжнародній арені. Також обґрунтовано неможливість перебазування на території Боспору за імператора Нерона у 60-х рр. I ст. після Н. Х. римських військ у зв'язку з відсутністю стратегічної необхідності. Також доведено, що на початковому етапі взаємин між Римом і Боспором (I ст. до Н. Х. – I третина I ст. після Н. Х.), римські війська вводилися лише у випадку наявності загрози для самих римлян, а згодом введення військ на територію царства набуває характеру союзницької воєнної допомоги (події Боспорської війни).

Дослідження. Після Мітридатових війн (89–85, 83–82, 74–63 рр. до Н. Х.), фіналом котрих стала поразка і самогубство грізного ворога Respublika Romana – Мітридата VI Евпатора, починається процес поступового проникнення й закріплення римлян у Причорномор'ї (зокрема у його Північній частині). Від 63 р. до Н. Х. на Боспорському престолі утверджується син Мітридата – Фарнак, який зрадив свого батька, адже очолив проти нього заколот, і так посприяв швидкому завершенню тривалої війни. У нагороду за це він отримав із рук Гнея

Помпея царську корону і титул «друга і союзника римського народу». Протягом всього періоду правління Фарнака (63–47/46 рр. до Н. Х.) римляни не втручалися у внутрішні справи Боспорського царства, що давало змогу Фарнакові провадити власну незалежну політику. Отже, ні про яке розміщення римських військ ми не можемо говорити, оскільки на той момент Боспорське царство зберігало повний суверенітет. Скориставшись внутрішньо-політичною кризою в Римській Республіці, спричиненою початком Громадянської війни між Юлієм Цезарем та Гнеєм Помпеем (49–45 рр. до Н. Х.), Фарнак ухвалив рішення розпочати війну проти римлян із метою відновлення батькового царства (Понтійське царство) у його колишніх кордонах. Тому наприкінці 48 р. до Н. Х. він розпочинає проти римлян бойові дії, висаджується у Малій Азії та завдає поразки намісникові Понту Доміцію Кальвіну. Але Цезар, який форсованим маршем прибув з Єгипту, зміг розгромити супротивника в битві біля м. Зела 2 серпня 47 р. до Н. Х. Фарнак утік на Боспор, де роком пізніше загинув у боротьбі проти свого намісника Асандра, який захопив царську владу за його відсутності. Оскільки Асандр (47–17/14 рр. до Н. Х.) став царем без санкції римлян, Цезар ухвалив рішення попередити можливу авантюру з боку боспоритів щодо відновлення держави Мітридата Евпатора і передав права на Боспорське царство своєму другові Мітридатові Пергамському. Однак для того щоб посісти царський престол, Мітридатові було потрібно вигнати звідти Асандра. З цією метою він відправився на територію Боспору із військовою експедицією. Але Асандрові, який вже встиг закріпитися, вдалося завдати поразки Мітридату. Щодо безпосередньої участі римських збройних сил у цій акції немає ніяких конкретних даних. Це, певно, і підштовхнуло російського дослідника О. Панова стверджувати, що самі римляни не хотіли вв'язуватися у війну в Північному Причорномор'ї, тому Цезарем було відмовлено у наданні Мітридатові реальної воєнної допомоги [4, с. 14]. Однак, на думку автора, зарано робити остаточні висновки, оскільки в експедиції цілком могли бути задіяними когорти *auxiliary* або війська місцевих федератів, які знаходилися на боці Цезаря. Втім, документальних підтверджень для побудови остаточних висновків немає. Після вбивства Цезаря у 44 р. до Н. Х. римлянам не лишалося нічого іншого, окрім визнати Асандра царем і відмовитися від втручання у внутрішні справи царства. Проте після смерті Асандра у 14 р. після Н. Х. ситуація кардинально змінюється. На Боспорі з'являється самозванець Скрибоній, який, видаючи себе за побічного сина Мітридата Евпатора, одружився з царицею Динамією (одна з дочок Мітридата) і почав претендувати на лаври понтійського правителя. Для римлян подібний розвиток подій був неприпустимим, тому вони ухвалили рішення діяти на випередження. З метою усунення самозванця, під командуванням Марка Агріппи на Боспор була споряджена експедиція понтійського царя Полемона I, у якій взяли участь війська союзних Римові царів-федератів, серед яких були й війська іудейського царя Ірода Великого (70?–4 рр. після Н. Х.) [Jos. Fl. Ant. XVI, 2, 2]. Щоправда, військо останнього не встигло дістатися вчасно до пункту відправлення у Синопі, але флотилія іудеїв все ж змогла долучитися до зазначеної операції [7, с. 251–252]. Римський флот під командуванням Марка Агріппи, як і римська сухопутна армія, брали активну участь у цій операції, підтвердженням чого є свідчення Орозія [Oros VI, 21, 28].

Найімовірніше римські сили були представлені когортами *auxiliaria*, які якраз розміщувалися на території Віфінії, або вексіяціями якихось із римських легіонів (хоча перший варіант, у нашому випадку, можна вважати найбільш імовірним). Вагомим аргументом на користь версії про перебування у Боспорі римських когорт у зазначений період слугує знахідка деталі сігнума, яку дослідники інтерпретують як військовий знак римської когорти. Також автор не спростовує участі у цій операції *classaria* (морських піхотинців), оскільки затвердження царя обов'язково мало супроводжуватися десантними операціями із залученням в них іррегулярних сил. Однак масштабних бойових дій, якими б супроводжувалося утвердження Полемона, не було, оскільки Скрибонія завбачливо вбили ще до його прибуття, а Полемон посів боспорський престол. Але позиції Полемона I не були достатньо сильними, тому можна зробити припущення, що вексіяції римських військ могли знаходитися на території Боспору упродовж всього недовгого правління Полемона I (14–8 рр. до Н. Х.), фактично виступаючи єдиним гарантом його легітимності. Однак після загибелі Полемона в зіткненні з аспургіанами у 8 р. до Н. Х., частини римських сил були евакуйовані.

Після краху Полемона I, римляни до початку правління імператора Калігули (37–41 рр. після Н. Х.) не здійснювали жодного втручання у внутрішні справи Боспору Кіммерійського, підтримуючи з ним доволі дружні стосунки, про які нас інформують нумізматичний матеріал та епіграфічні написи (почесні декрети, посвяти). Однак із початком правління імператора Калігули ситуація змінюється, зокрема після того, як у 39 р. після Н. Х. царем Боспору стає Мітридат III, що починає карбування серії мідних монет зі своїм зображенням та титулом **ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΙΦΡΑΔΑΤΟΡ**. Імовірно Мітридат прийшов до влади не зовсім законним шляхом, бо відсторонив від правління свою матір – царицю Гіпепірію (37–38/39 рр. після Н. Х.). До того ж він не поспішав їхати до Риму для підтвердження своєї влади, водночас кидаючи виклик імперії своєю монетною чеканкою. Тому Калігула ухвалює рішення віддати престол синові загиблого Полемона I – Полемонові II. Із метою утвердження свого ставленика було споряджено військову експедицію, у якій, зокрема, взяли участь і регулярні римські війська [6, с. 149]. Важко відповісти на питання, що мав на меті римський імператор, коли покладав надії на Полемона II. Однак авантюра Калігули закінчилася повним крахом, тому що Мітридатові III вдалося відбитися, свідченням чого є випуск ним серії монет із зображенням богині перемоги Ніки.

Мабуть, факти перебування римських легіонів на території Боспорського царства у роки римо-боспорської війни (45–49 рр. після Н. Х.) ні в кого не викликають сумнівів, оскільки цей аспект є достатньо дослідженим (хоча й не у повній мірі) у XII книзі «Анналів» Корнелія Тацита [Тас. XII. 15–21]. Останнім часом в історіографії відбувається певне переосмислення цих подій, прикладом чого можуть бути дослідження М. Винокура та С. Крикіна, які дали відповідь на багато питань щодо хронології, географії, ходу й характеру бойових дій та залучених до них римських сил. Фактично, ці події можна охарактеризувати як військове втручання у боротьбу за престол, котра виникла між двома братами – Котісом і Мітридатом. Котіс, відправлений у якості посла до Риму, скористався можливістю аудієнції у імператора Клавдія (41–54 рр.) і звинуватив свого брата у підготовці до війни з римлянами. Очевидно так, спираючись на римську силу, він хотів здобути царську корону. Також він звернув увагу принцепса на факт відсторонення від влади законної цариці Гіпепірії, що було фактичним втручанням у сферу компетенцій римського імператора. Бо саме римський імператор розв'язував усі суперечливі питання, пов'язані з успадкуванням престолу, які часто виникали між претендентами на корону в союзних і залежних від Риму царствах. Хоча, на думку автора, не варто відкидати версію щодо підготовки Мітридата до можливої війни із Римом, яка могла відбутися у найближчій перспективі. На таку думку автора наштовхнув факт відсутності карбування царських монет після 43 року, що може бути пов'язано з початком військових приготувань. До того ж, враховуючи близькість правителів Боспору із правителями Одриського царства, цілком реальною постає ймовірність створення антиримського військового союзу, який загрожував уже кордонам самої імперії. Тому, враховуючи ситуацію, римляни вирішили зі свого боку надати Котісу збройну допомогу. На думку В. Зубаря, римські війська у складі когорти під командуванням вершника Юлія Аквілі прибули до Боспору в 45 р. після захоплення і попереднього закріплення у Пантікапеї. Роком пізніше прибувають основні сили під командуванням Авла Дідія Галла у складі VIII Августового легіону з допоміжними когортами, які перед цим були зайняті анексією Одриського царства (Фракія). На думку автора, подібна операція проводилася одночасно зі вторгненням у Боспор із метою позбавити Мітридата III можливої підтримки союзників в особі фракійців. Подібні міркування пов'язані з тим, що Мітридат і Котіс, а водночас і вся тодішня правляча династія – фракійці, а тому дружні зв'язки з одрисками безперечно підтримувалися. З прибуттям підкріплення, римлянам вдалося поширити свій контроль на всю європейську частину Боспору, сприяючи утвердженню на ній влади Котіса. Однак вірні Мітридатові сили продовжували деякий час чинити опір, свідченням якого є Артезіанська фортеця, що була зруйнована римлянами у 46/47 рр. Військові дії велися переважно на Азійській частині царстві, де закріпився Мітридат. У них були задіяні не всі основні сили римлян, а лише когорти допоміжних військ, які діяли спільно з вірними Котісу боспорськими військами. Фінал цієї історії відомий нам завдяки Тациту [Тас. XII. 18–

19]: у 49 р. Мітридат був виданий римлянам вождем сарматського племені аорсів Евноном [10, с. 80], після чого під арештом був привезений прокуратором Понту Юнієм Цилоном до Риму [Тас. XII. 21], де провів у почесному ув'язненні останні 20 років свого життя, доки не був страчений за участь у змові проти імператора Гальби у 68 р. [6, с. 150]. Влада ж Котіса була поширена на все царство. Однак римські війська залишалися на території Боспору не довго. Після виконання своєї основної місії, яка полягала в утвердженні проримськи налаштованого Котіса I на царському престолі, вони були виведені й повернулися до місць своєї постійної дислокації.

Щодо перебування римських залог на території царства у 60-х рр. I ст. після Н. Х. немає жодних прямих свідчень. Думки дослідників щодо цього питання діаметрально протилежні: одні вважають, що після 62 р. Боспорське царство, як і раніше, продовжувало зберігати свою незалежність; інші – царство було включене до складу провінції Віфінія-Понт, у зв'язку з чим на його території було розміщено римські війська; деякі вчені, погоджуючись із думкою другої групи, все ж висувають припущення, що римські залоги було введено на територію царства після 62 р., однак внаслідок браку коштів в імператорській скарбниці для їх утримання, були виведені ще за останніх років правління імператора Нерона (54–68 рр. по Н. Х.). Факти, на які спираються представники другої групи, – це опосередковані свідчення Йосифа Флавія [Jos. Fl. Bell. Jud, II, 16,4] та відсутність монетної чеканки на Боспорі у 62–69 рр. О. Панов пов'язує відсутність карбування власної монети Боспору з планами Нерона щодо можливої анексії царства у межах свого Кавказького походу, який не вдалося реалізувати через смерть принцепса [2, с. 182–183]. До того ж прямих археологічних свідчень, як-от рештки римських військових таборів чи захоронень римських легіонерів, дотичних до цього часу – досі немає у нашому розпорядженні. Тож подібні підстави, наведені дослідниками, на думку автора, не є достатньо ґрунтовними для того, щоб на їх основі робити остаточні висновки. Та й саме розміщення римських залог у настільки віддаленому від ключових військових комунікацій регіоні зі стратегічної точки зору видається недоцільним. Крім того, потенційних воєнних загроз для римлян з боку варварських племен Північно-Східного Причорномор'я на цьому сторічному етапі не спостерігалось.

Що ж до подальшої військової присутності римлян упродовж наступного століття, то тут ситуація є не зовсім однозначною. Вченим відомі 3 латинські написи (один із них виконаний білінгвою), які датуються останньою чвертю II ст. після Н. Х. Два з них представлені надгробними епітафіями воїнів із римських когорт, що може слугувати прямим свідченням про знаходження у цей час у Боспорі римських військ. Однак ряд дослідників, серед яких відомий український антикознавець В. Зубар, висувають сумніви щодо приналежності полеглих. Третій напис був виявлений під час розкопок Пантікапею і містить інформацію про римський флот, але, на жаль, через свою пошкодженість, він не може надати чіткої інформації. Перебування римських частин у зазначений період можна пояснити їхньою участю в Боспорській війні, яка велася боспорським царем Тиберієм Юлієм Савроматом II (175–210 рр.) проти кримських скіфів, свідченням котрої є напис із Танаїсу, датований 193 р. [12, № 1237]. Також на підставі Преславського напису, знайденого у 1979 р. під час розкопок у місцевій церкві, дізнаємося про участь у цих подіях I Італійського легіону, вексіяція якого у цей час розміщувалася у Херсонесі Таврійському та у цитаделі Харакс на мисі Ай-Тодор (сучасне м. Алушта). Очевидно римо-боспорські війська провадили спільні військово-морські та сухопутні операції проти варварів. Самі ж римські війська на момент ведення бойових дій були підпорядкованими боспорському командуванню [3, с. 74–75]. Зазначені події відбувалися за часів проведення глобальної політики імператора Коммода (180–192 рр.), направленої на стабілізацію римських кордонів після Маркоманських війн (167–183 рр.) [6, с. 154]. Зона проведення операції охоплювала узбережжя Східного Криму, а також територію в районі Танаїсу, куди на короткий час було введено невеликий римський гарнізон. Після завершення військової операції сили римлян покинули межі царства.

Висновки. Боспорське царство після загибелі Мітридата VI Евпатора у 63 р. до Н. Х. і впродовж наступних I–III ст. продовжувало зберігати свою незалежність, незважаючи на те,

що боспорські царі мали титул «друга та союзника римлян» і підтримували досить тісні зв'язки з Римом. Втручання ж римлян у внутрішні справи царства було пов'язане зі страхом відновлення боспорськими царями Понтійської держави Мітрідата. На початку введення римських військ на території царства було зумовлене цим фактором, згодом воно трансформувалося у форму надання союзницької допомоги. Римські сили, які вводилися у разі потреби на територію Боспорської держави, переважно складалися із загонів auxiliary. Їхнє перебування тут не було тривалим, а визначалося лише часовими рамками проведення операцій. Анексія Одрийського царства з подальшим перетворенням його на сенатську провінцію було спрямоване на значне обмеження дій Мітрідата III на зовнішньополітичній арені. У період 62–69 рр. Боспорське царство продовжувало зберігати свою незалежність, свідчень прямого перебування на його території римських військ у цей період досі не знайдено. Саме ж припущення щодо присутності військ через стратегічні міркування є малоімовірним. Наприкінці II ст. після Н. Х. римські та боспорські війська провадили комбіновані військово-морські операції проти скіфів і морських піратів, свідченням чого є епіграфічні пам'ятки. А під час проведення власне операції римляни підпорядковувалися боспорському командуванню, що, вочевидь, пов'язане з їхньою невеликою кількістю.

Abstract. The article discusses the Roman military presence on the territory of the Bosphorus state. The research is based on the principle of historicism. During the study, data from written, numismatic and epigraphic sources were involved. On their basis, it was determined that: the Odrysian kingdom was annexed in order to deprive Mithridates of potential allies; The Bosphorus kingdom in the 60s. I Art. according to B.C. maintained its independence, and at that time there were no Roman troops on its territory; the deployment of Roman troops on the territory of the kingdom was carried out only when necessary; the time spent by Roman garrisons was clearly limited by the time frame of operations; The fact of the stay itself is classified as the provision of allied assistance.

Keywords: Northern Black Sea Region, Bosphorus kingdom, Roman military presence, vexillation, auxilia.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Панов А. Р. Клавдий и начало боспорско-римской войны. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия История, Политология, Социология, Информатика.* 2012. Вып. 24, № 19(138). С. 10–14.
2. Панов А. Р. Нерон и статус Боспора в римско-боспорских отношениях. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского.* 2012. № 5(1). С. 179–184.
3. Иванчик А. И. Новые данные о римском военном присутствии на Боспоре. *Вестник древней истории.* 2013. № 1. С. 59–77.
4. Панов А. Р. Поход Митридата Пергамского на Боспор: проблемы интерпретации источников. *Научные ведомости.* 2009. № 1(56). С. 12–16.
5. Флавий Иосиф. Иудейские древности. Т. 2. Книги 13–20. О древностях иудейского народа (Против Апинона) / оформ. С. Е. Власова. Москва: Научно-исследовательский центр «ЛАДОМИР», 2002. 613 с.
6. Зубарь В. М., Зинько В. Н. Боспор Киммерийский в античную эпоху. Очерки социально-экономической истории. *Боспорские исследования.* Вып. XII Симферополь. Керчь, 2006. 304 с.
7. Виноградов Ю. А., Горончаровский В. А. Военная история и военное дело Боспора Киммерийского (VI в. до н. э. – середина III н. э.). Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2008. 349 с.
8. Павел Орозий. История против язычников. Книги I–VII. Санкт-Петербург: Изд-во Олега Абышко, 2004. 544 с.
9. Тацит Корнелий. Анналы. З часу відходу божественного Августа / пер. з лат. О. І. Кислюка. Київ: Український письменник, 2013. 700 с.
10. Олійник М. Рим і Боспор: військові контакти на тлі взаємовідносин між обома державами в I–II ст. н. е. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти.* 2019. Вип. 3. С. 74–88.
11. Иудейская война / под ред. К. А. Ревяко, В. А. Федоскина. Минск: Беларусь, 1991. 512 с.
12. Корпус боспорских надписей / под ред. В. В. Струве. Москва; Ленинград: Наука, 1965. 950 с.

ПРОТЕСТАНТИЗМ: ЧИ ЗМІНЮВАВ ВІН НАЦІЇ?

М. О. Корнійчук

Анотація. У статті розглядається питання дії протестантизму в країнах, що ухвалювали це вчення. А також аналізується питання, чому ухвалення протестантизму вважаються успішним кроком у зазначених державах.

Ключові слова: США, протестантизм, моральні цінності, Бог, Європа.

Протестантизм є однією із багатьох конфесій у християнстві – заснований Мартіном Лютером в 1517 році після оприлюднення 95 тез, що суперечили папській владі. Головна ідея протестантизму виявлялася в щирих, особистих відносинах із Богом. Лютер та його поплічники швидко поширили головні ідеї віри в країни Європи, де їх підтримали.

Із цього моменту і ведуть відлік формування нової християнської течії – протестантизму. Більшість країн Європи (а потім і США) змінилися докорінно. Протестанти наголошували що людським покликом є наполеглива, сумлінна праця, що згодом привело до економічного підйому цих країн. Проповіді наголошували на дисципліні та чесній праці, а тому кожен віруючий повинен був старанно працювати. Так і сформувалася протестанська «трудова етика», яка згодом стала онією із характерних рис на Заході [2].

Зокрема в Швейцарії розпочинається активний підприємницький рух, що приводить до економічного зростання у минулому бідній країні. Основною рушійною силою стане один із видатних протестантів – Жан Кальвін. У своїх проповідях він говорить про сумлінну та чесну працю. На основі Біблії він доводить, що люди мають поводитися відповідально та мати повагу до своєї та праці співвітчизників. Кальвіністи наголошували, що християни покликані бути «світлом для світу». У підсумку, як вже було сказано на початку статті, це сприяло формуванню у народі протестантської «трудової етики», що культивувала такі цінності: сумління, праця, дисципліна, самовдосконалення, святість людського життя, громадська відповідальність та взаємна довіра [3].

Ці цінності вплинули на формування громадянського суспільства та правових держав у Європі. Юристи почали працювати над адаптацією цивільного права до сучасних умов. Саме протестанти зробили вагомий внесок у розвиток міжнародного права. Саме завдяки реформам у Нідерландах багато країн теж почали змінювати свою правову систему. Біблія стала наріжним каменем для формування певних законів, на основі навіть «10 заповідей» реформатори складали правила морально-чистого життя. Англія випустила «Акт про віротерпимість» 1689 року, що передбачав свободу віросповідання і релігії, що сприяло розвитку багатьох протестантських груп. У сьогоденні Німеччини можна побачити різницю між територіями, де був протестантський вплив та де Папська влада тримала контроль. Такі дані у своїй праці «Протестантська етика і дух капіталізму» пише Макс Вебер. Автор стверджує що основною причиною різких трансформацій є зміна цінностей і етики людей. Із «темних віків» Європа перейшла в нову епоху – «Епоху цінностей та етики» [1].

Люди підтримали Лютера не лише через віру, а й через політичну та економічну залежність від католицької церкви. Особливо князі підтримали через звільнення від Папської влади. Протестанти також вчили грамотності людей, щоб ті могли читати Біблію на рідній німецькій мові та розуміти цінності, що закладали в основі Лютер та його прибічники [6].

Протестантизм також відображав релігійну свободу. У країнах, що прийняли протестантизм, на відміну від їх католицьких братів, була свобода віросповідання. Будь-хто міг читати Біблію, проповідувати та брати участь у церковних зборах.

Як саме релігійна свобода вплинула на розвиток Європи і зробила її успішною? Було доведено, що свобода віросповідання знижує рівень корупції. Економісти вже давно довели, що монополії непродуктивно використовують ресурси і часто займаються незаконною діяльністю, що призводить до економічних втрат. Релігійна свобода сприяла захисту прав цивільного населення, зокрема щодо свободи слова, друку та вільних зборів громадян.

Що ж можна сказати щодо США? Після реформації на територію континенту почали прибувати пуритани-дисиденти, що мали власну віру, яка згодом почала поширюватися серед місцевого населення та колонізаторів. Так у 1630 році Джон Вінтроп – проповідник, лідер однієї із груп переселенців, у своїй проповіді «Модель християнського милосердя» писав: «І якщо ми збережемо єдність духу в узах миру, Господь стане нашим Господом і з радістю поселиться межи нас як серед обраного ним народу і благословить усі наші починання. І з тим, щоб ми побачили доброту його мудрості, сили і правди... і щоб зрозуміли ми, що Господь серед нас, десять наших воїнів колись зможуть протистояти тисячі ворогів, коли Він вибере нас для похвали та слави. І люди наступних поколінь скажуть: «Це в Новій Англії створено волею Божою». Тому повинні ми мати на увазі, що будемо подібно місту на Пагорбі, погляди всіх народів будуть націлені на нас» [4].

Тобто ще до подій незалежності у 1776 р. протестанти наголошували на тому, що країна, в якій вони живуть, є «богообраною» та націлена на спасіння інших народів. Тому така модель часто використовувалася на політичних конференціях та лозунгах. Штати стверджували, що саме завдяки вірі в Бога їх країна настільки розвинена та багата, адже ще до початку розвитку країни все їх життя базувалося на християнських цінностях. Це можемо спостерігати навіть на валюті США: «In God we trust». Джон Адамс сказав: «Наша Конституція була створена лише для моральних і релігійних людей. Вона абсолютно не підходить для будь-якого іншого уряду». Тому цілком можна стверджувати, що протестантизм є не лише частинкою американського права, а його основою [5].

Варто зазначити, що розуміння свого призначення ставило перед ними подібні цінності, які були в Європі, тобто протестанська етика або етика праці. Протестанти стверджували, що Америка – Божа країна, яка має відповідати зазначеному біблійному вченню. Проте окрім позитивних були і певні негативні наслідки. У часи, коли економічно США була високо розвинені, їх ідентифікація, як країни, була схожа на біблійну історію про вихід євреїв з Єгипту. США вважали, що саме вони є тією «обітованою землею», а також вийшли з Єгипту (Європи) заради певної місії. Хоча якщо зараз запитати сучасних американців, чому в них протестанська держава, вони не будуть знати відповіді на це питання.

У висновку можна сказати, що протестантизм став одним із каталізаторів до зміни деяких країн. Не варто говорити, що він був ключовою рушійною силою, проте роль протестантизму або ж протестанської етики дійсно значна. Після тез Мартіна Лютера відбулися суттєві зміни. Ця релігія стала основою для формування певних цінностей та ідеалів [6]. Концепції, про які говорили Жан Кальвін, Мартін Лютер та інші видатні реформатори, частково змінили світогляд людей та змусили їх рухатися іншим шляхом. І хоча країни не змінювалися раптово і не мали одразу якісний результат, проте все ж можна констатувати, що ідеї протестантизму зокрема допомогли побудувати Америку, а Джон Вінтроп своїми проповідями закликав людей до праці, сумління та звітності [4]. Отже, протестантизм став не лише релігійним рухом, а й одним із чинників, що визначили напрям розвитку західної цивілізації.

Abstract. The article examines the issue of the action of Protestantism in countries that adopted this doctrine. And why is Protestantism considered a success in the states that adopted it.

Keywords: USA, Protestantism, moral values, God, Europe.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. Київ: Основи, 1994. 261 с.
2. Шеремета Р, Романенко О. Реформація. Успіх Європи і шанс для України. Київ: Самміт-Книга, 2017. 253 с.
3. Calvin J. Of the Christian Life. *Institutes of the Christian Religion*. Book III, Chapters 6–10. H. Beveridge (Trans.). Peabody, MA: Hendrickson Publishers, 2008. 120 p.
4. Winthrop J. A Model of Christian Charity. *Winthrop Society*. URL: https://www.winthropsociety.com/doc_charity.php
5. 21 червня 1788 року Конституція США вступає в силу. *Християни для України*. 21 червня 2018 р., оновлено 22 лютого 2024 р. URL: <https://c4u.org.ua/media/calendar/573>
6. Dixon C. S. The Reformation in Germany. Oxford: Blackwell Publishing, 2002. 206 с.

СТОСУНКИ ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО ІЗ ВЛАСНИМ СИНОМ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЛИСТУВАННЯ

М. Т. Кубов

Анотація. У статті розглядаються стосунки Павла Скоропадського із власним сином у контексті аналізу їхнього листування, з метою поглибленого розкриття ще однієї малодослідженої сторінки у біографії гетьмана.

Ключові слова: листування, сім'я, епістологія.

Павло Скоропадський є однією з найвизначніших постатей періоду Української революції 1917–1921 років. Його дії суттєво вплинули на хід тогочасних подій. Навіть більше, після еміграції за кордон у 1918 р. його політична та громадська діяльність не припинилася, що робить цей період життя не менш цікавим для дослідників. За своє життя Скоропадський написав чимало листів різним адресатам із різною метою, тому база для дослідження є досить значною. Сім'я Скоропадських викликає значний інтерес як у громадськості, так і в наукових колах, адже їх нерідко називають останніми представниками української монархії. Син Павла, Данило, переважно продовжив справу батька, тож важливо дослідити характер їхніх стосунків.

Метою цього дослідження є аналіз листування між Павлом і Данилом Скоропадськими з метою з'ясування характеру їхніх особистих стосунків.

Листування Скоропадського неодноразово вивчалось різними вченими, одною із популярних тем для досліджень є листування в часи Української держави, це питання зокрема досліджував Гай-Нижник П. П. [1]. Також чималу частину досліджень присвячували вивченню стосунків гетьмана з В'ячеславом Липинським, Осташко Т. С. досліджувала саме ці взаємини [2]. Значну увагу було приділено вивченню того, як у зрілому віці Павло Скоропадський оцінював події минулого. Зокрема, аналізом його спогадів про Першу світову війну, викладених у листах, займався Г. В. Папакін. Дослідник також розглядав у листуванні питання політичної діяльності Скоропадського за кордоном [3].

Однією з основних тем листування, яка має побутовий характер, були розмови про щоденні справи та особисті питання. Батько неодноразово цікавився становищем сина, вітав його з днем народження, давав поради щодо особистого життя та кар'єрного розвитку. Водночас найважливішою темою їхнього листування залишалася професійна діяльність. Оскільки Данило перебував у США, батько розраховував, що він зможе впливати на громадську думку в Сполучених Штатах і Канаді, тоді як сам Павло Скоропадський вів політичну діяльність у Європі. Загалом їхня мета полягала у налагодженні комунікації та взаємодії між американською та європейською частинами організації [3].

Данило часто повідомляв батька про складну ситуацію, в якій опинилися українські націоналістичні сили у США, зокрема в Нью-Йорку, який він називав «справжнім багном для кожної політичної групи». Попри це, варто зауважити їхню відданість справі та повагу до українських традицій. Не менш проблемною була ситуація і в Канаді, де, за словами Данила, було надзвичайно складно координувати рух, зокрема через численні кризові явища у релігійному середовищі [4].

Окрему увагу в листах приділяли й економічним питанням: батько й син шукали спонсорів, обговорювали фінансову підтримку. У випадках, коли один із них опинявся у скрутному становищі, інший намагався допомогти, надсилаючи кошти [5; 6].

Павло Скоропадський активно координував діяльність свого сина Данила, зокрема радив йому, як захищати права та репутацію українців за кордоном. Він наголошував на необхідності реагувати протестами на агресивні дії з боку інших держав щодо українського населення. Одним із прикладів таких дій були репресії Польської держави проти українців на території Холмщини. Окрім цього, Павло доручив Данилові відстоювати також інтереси православної церкви, яка, особливо в межах Польщі, зазнавала утисків [5; 6].

Хоча протестні акції були поширеним методом, батько наполягав, що їх варто доповнювати інформаційною роботою. Зокрема, він радив Данилу публікувати матеріали у різних того-

часних ЗМІ – як українською, так і англійською мовами. У зв'язку з цим Павло надсилав сину різні матеріали, які могли стати основою для публікацій. Наприклад, Данило намагався передати одному з головних редакторів *The New York Times* послання митрополита Андрея Шептицького про становище української віри на території Польщі [7].

Син, у свою чергу, теж надсилав батькові чимало матеріалів: фотографії, книжки, газетні вирізки. Усе це мало допомогти Павлові краще орієнтуватися в інформаційному просторі за океаном. У листах Данило також часто описував американське суспільство, зокрема труднощі в роботі з українською молоддю, яка швидко адаптувалась до життя в США. Багато молодих українців добре опанували англійську мову та поступово втрачали зв'язок із рідною, що змушувало організаторів видавати агітаційні матеріали англійською, аби охопити ширшу аудиторію [4; 7].

Павло Скоропадський бачив у синові гідного спадкоємця, який мав продовжити його справу та працювати на благо українців у світі. В одному з листів він писав: «Пам'ятай, що раз ти приймеш на себе добровільно мої права й обов'язки, ти мусиш дбати про те, щоб бути достойним великого завдання, на себе прийнятого. Пам'ятай, що для виконання цього великого завдання ти мусиш придбати мудрих, чесних, відданих спільній ідеї й добре зорганізованих помічників. І що таких помічників не можна враз при потребі знайти й зорганізувати, а треба їх розшукувати й готувати ціле життя» [6].

Політика та поточні справи не були єдиною темою листування. У спілкуванні з сином Павло Скоропадський часто ділився своїми поглядами на минулі події. Зокрема, розповідаючи про події 1918 р. та обставини падіння своєї влади, він висловлював переконання, що запропонований ним державний устрій був необхідний Україні. Водночас він визнавав, що впровадження цієї моделі відбулося надто швидко, без належної адаптації до тодішніх реалій, через що вона й не змогла прижитися [8; 9; 10].

Попри це, П. Скоропадський не втрачав віри у перспективу гетьманського руху за умови керівництва його сина. Як зазначав колишній гетьман у листі сину, описуючи проблеми утворення «Гетьманщини без гетьманців» у 1918 р., із формуванням конкретної гетьманської ідеології вже в еміграції: «Це привело до того, що ідеологія Гетьманщини, яко особливої форми дідовщини, трудової монархії, себто монархії, опертої на самоорганізовані класи, була вже на еміграції розроблена, зпопуляризована і під прапором дідовщини почали збиратися й організовуватися гетьманці» [6].

Окрему увагу гетьман приділяв оцінці інших держав, зокрема Польщі. Його ставлення до неї було різко негативним: він вважав, що польська політика не зазнала суттєвих змін упродовж останніх двох-трьох століть і продовжувала становити загрозу для українського народу та його релігії [7; 10].

Отже, дослідження листування Павла Скоропадського з його сином Данилом дозволяє зробити висновок, що, крім теплих родинних стосунків, їх поєднувала активна співпраця в політичній сфері. Вони разом працювали над виконанням різноманітних завдань і підтримували один одного у досягненні спільної мети. Данило поставав як гідний син і спадкоємець батька, а сам Павло Скоропадський, попри еміграцію, залишався важливою постаттю в розвитку українського національного руху за кордоном. Листування Павла Скоропадського з його сином Данилом – це не лише цінне джерело для реконструкції особистих взаємин у родині гетьмана, а й вагомий матеріал для вивчення політичної, релігійної та емігрантської історії українців першої половини ХХ століття. З аналізу епістолярної спадщини постає образ тісної співпраці батька й сина, де родинна довіра поєднувалась з глибокою ідеологічною єдністю.

По-перше, листування дозволяє встановити, що між Павлом і Данилом існували теплі, засновані на взаємоповазі, стосунки. Батько не лише турбувався про особисте життя сина, а й активно підтримував його морально й матеріально.

По-друге, Павло Скоропадський відігравав провідну роль у формуванні світогляду та політичної позиції Данила, передаючи йому не тільки обов'язки, але й відповідальність за майбутнє гетьманського руху. Цитати з листів яскраво демонструють, що Павло бачив у синові продовжувача своєї справи та майбутнього лідера.

По-третє, листи висвітлюють масштаби діяльності гетьманського руху в еміграції, його зв'язки з українськими громадами у США та Канаді, спроби інформаційного впливу через пресу, а також проблеми інтеграції української молоді за кордоном. У цьому контексті родинне листування виступає не лише як джерело приватної історії, а як цінне свідчення ширших політичних процесів.

По-четверте, у листах відображено глибокі рефлексії Павла Скоропадського щодо подій 1918 року та загалом його політичного шляху. Вони підтверджують еволюцію його політичного мислення та спробу ідеологічного осмислення досвіду створення Української Держави.

Отже, епістолярна спадщина Павла Скоропадського заслуговує на подальше вивчення не лише як біографічне джерело, а як вагомий компонент інтелектуальної історії української еміграції. Особисті стосунки гетьмана з сином були не просто прикладом сімейної єдності, а важливим чинником стабільності та спадкоємності гетьманського руху за межами України.

Abstract. The article examines Pavlo Skoropadskyi's relationship with his son in the context of analyzing their correspondence, with the aim of revealing another little-studied page in the hetman's biography.

Keywords: correspondence, family, epistolary studies.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гай-Нижник П. П. Власний Штаб гетьмана П. Скоропадського: структура, штати, завдання (1918 р.) *Гілея*. 2011. Вип. 53(10). С. 73–80 (Ч. 1); Вип. 54(11). С. 91–101 (Ч. 2); Вип. 55(12). С. 65–71 (Ч. 3).
2. Осташко Т. С. Павло Скоропадський – лідер українського гетьманського руху. *Український історичний журнал*. 2008. № 4. С. 96–110.
3. Папакін Г. В. Перша світова війна в рефлексії П. Скоропадського (за матеріалами приватного листування). *Український історичний журнал*. 2013. № 3. С. 80–97. URL: http://resource.history.org.ua/publ/journal_2013_3_80
4. Лист Данила Скоропадського до батька від 1 травня 1938 року на 5 арк. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України. *Музей української діаспори*. URL: <https://diaspora.com.ua/lyst-danyla-skoropadskogo-do-batka-vid-1-travnya-1938-roku-na-5-ark-galuzevyj-derzhavnyj-arhiv-sluzhby-zovnishnoyi-rozvidky-ukrayiny/>
5. Лист Павла Скоропадського до сина Данила від 15 серпня 1938 року на 2 арк. Галузевий державний архів Служби зовнішньої розвідки України. *Музей української діаспори*. URL: <https://diaspora.com.ua/lyst-pavla-skoropadskogo-do-syna-danyla-vid-15-serpnya-1938-roku-na-2-ark-galuzevyj-derzhavnyj-arhiv-sluzhby-zovnishnoyi-rozvidky-ukrayiny/>
6. Лист Павла Скоропадського сину. Данилові. *День*. 14 грудня 2018 р. URL: <https://day.kyiv.ua/article/top-net/lyst-pavla-skoropadskoho-synu-danylovi>
7. Опублікували листи Павла Скоропадського та його сина, що зберігаються в архіві Служби зовнішньої розвідки. *Район. Історія*. 16 грудня 2023 р. URL: <https://history.rayon.in.ua/news/660799-opublikovali-listi-pavla-skoropadskogo-ta-yogo-sina-shcho-zberigayutsya-v-arkhivi-sluzhbi-zovnishnoi-rozvidki>
8. Осташко Т. С. Проблема заснування та діяльності гетьманських організацій в листуванні В'ячеслава Липинського / відп. ред. Р. Я. Пиріг. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.* Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2009. Вип. 4. С. 237–264.
9. Осташко Т. В'ячеслав Липинський і Павло Скоропадський: від співпраці до розриву / гол. ред. В. Ф. Верстюк. *Соціальні конфлікти та повсякденне життя революційного суспільства 1917–1921 рр.* Київ: Ін-т історії України НАНУ, 2014. С. 186–216.
10. Папакін Г. Закарпатська проблема в архівній спадщині Павла Скоропадського (1920-ті – початок 1940-х рр.). *Студії з архівної справи та документознавства*. 1999. Т. 4. С. 142–149. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sasd_1999_4_29.

УЧАСТЬ УНА–УНСО У ПРИДНІСТРОВСЬКОМУ КОНФЛІКТІ

Б. В. Портянко

Анотація. У статті описано перебіг та результати гарячої фази Придністровського конфлікту, з позиції УНСО, яка мотивувала своє втручання захистом українського населення. Також розглянуто позиції Молдови, Придністровської Молдавської Республіки, Росії, Румунії та України щодо конфлікту.

Ключові слова: Придністров'я, Придністровська Молдавська Республіка, історія України, історія Молдови, український націоналізм.

Початок 1990-х років ознаменувався складними геополітичними трансформаціями в регіоні Східної Європи, зокрема у зв'язку з розпадом СРСР. Одним із найгостріших конфліктів цього періоду став придністровський – збройне протистояння, що мало не лише внутрішньополітичне, а й міжнародне значення. Придністровська Молдавська Республіка, утворена як самопроголошена автономія на території Молдови, опинилася у зоні напруженості між різними етнічними та політичними силами. У таких умовах українське населення регіону вимагало захисту, водночас Україна як держава мала обмежені можливості щодо розв'язання цього питання. Саме тому роль українських добровольчих формувань набуває особливої ваги у розумінні подій того часу.

Метою статті є аналіз участі українських націоналістичних формувань, зокрема УНА–УНСО, у придністровському конфлікті 1992 року, а також оцінка їхньої ролі у захисті українського населення та впливі на політичний і військовий розвиток регіону. У статті висвітлено, як добровольчий рух сприяв формуванню українського культурного та національного простору в Придністров'ї, а також розглядається взаємодія між українськими добровольцями, місцевим населенням і офіційними владними структурами, а також міжнародний контекст конфлікту.

28 серпня 1991 року до Києва прибув лідер самопроголошеної Придністровської Молдавської Республіки Ігор Смирнов із наміром провести переговори щодо можливого приєднання Придністров'я до України. Проте реалізувати цей намір не вдалося, оскільки вже наступного дня – 29 серпня – представники молдовських правоохоронних органів заарештували Смирнова, після чого його було етаповано до в'язниці у Кишиневі. Згодом, 1 жовтня того ж року, його звільнили з-під варті [1].

Невдача спроби налагодити інтеграційні зв'язки з Україною спричинила переорієнтацію політичного курсу Придністров'я у бік Російської Федерації. У регіоні почала посилюватися російська присутність, що фактично перетворило його на територію між Румунією та Росією. Пасивність офіційного Києва щодо цих процесів викликала занепокоєння серед українських національних сил, зокрема в Українській національній асамблеї – Українській народній самообороні (УНА–УНСО). Саме ця організація ініціювала ідею введення українського силового контингенту з метою захисту українського населення регіону. За свідченнями, подібна концепція виникла серед старшого покоління львівських націоналістів, які проводили історичні паралелі з діяльністю похідних груп Організації українських націоналістів (ОУН), відправлених 1939 року до Карпатської України для протидії угорській агресії [2].

Відсутність політичної та військової підтримки з боку України щодо українського населення Придністров'я, яке на той час опинилося перед загрозою можливого приєднання Молдови до Румунії (таку позицію відстоював Народний фронт Молдови), сприймалася місцевими мешканцями як зрада їхніх національних інтересів. Унаслідок цього відбулася переорієнтація частини політичних кіл і населення Придністровської Молдавської Республіки на Російську Федерацію, яка активно скористалася ситуацією. У регіоні з'явилися російські козацькі формування, що, прикриваючись гаслами «допомоги братам-слов'янам», прагнули підвищити власний авторитет у Росії та легітимізувати свій соціальний статус [1].

Наявність російського політичного й військового чинника на південно-західному кордоні України створювала загрозу її національній безпеці. У разі закріплення Російської Федерації

в придністровському регіоні Україна ризикувала опинитися в складному геополітичному становищі. Надання Росією підтримки ПМР сприяло формуванню плацдарму для подальшої політичної та оперативної діяльності на південних територіях України [3].

Оскільки офіційна українська влада фактично самоусунулася від врегулювання придністровського конфлікту, єдиним засобом запобігання посиленню румунського та російського впливів у регіоні націоналісти вважали активну участь українських громадян у захисті місцевого населення. Цю ідею підтримали ветерани націоналістичного руху, у пам'яті яких ще зберігалися події кінця 1930-х років, коли ОУН формувала похідні групи для оборони українців у Закарпатті. Аналогічна ситуація, на їхню думку, склалася у Придністров'ї 1992 року. Серед усіх політичних сил лише УНА–УНСО погодилася реалізувати цю ініціативу, надавши українському населенню ПМР військово-допоміжну підтримку [2].

Відповідаючи на запитання про причини участі у Придністровському конфлікті, на одному із інтерв'ю для Радіо Свобода, Дмитро Корчинський сказав: *«Там були і романтичні міркування, і певні практичні. По-перше, потрібен був досвід війни. По-друге, все-таки більшість населення Придністров'я – це українці. По-третє, тоді розвалювався СРСР. Думали, що можна створити з Придністров'я звільнену територію, розбійницьку – вільну від бюрократичного впливу як України, так і Молдови, само собою і Російської Федерації, та пробувати там робити такий собі цікавий збройний романтичний анклав, і здійснювати різноманітні соціальні експерименти»* [4].

У березні 1992 року представницька група Рівненської організації УНСО прибула до Придністровської Молдавської Республіки з метою встановлення та налагодження контактів із місцевими українськими громадськими об'єднаннями. Лідери цих об'єднань висловили готовність надати підтримку в розміщенні значної кількості бійців УНСО на території регіону, що мало на меті посилення захисту інтересів українського населення в умовах зростаючої політичної напруги [5].

Вже 2 квітня 1992 року перші підрозділи українських добровольців прибули на позиції в зоні придністровського конфлікту. До складу цих сил увійшли два рої (відділення), командування якими здійснювали Микола Карпюк та Юрій Тима. На той час активні бойові дії зосереджувалися переважно на південних рубежах Придністровської Молдавської Республіки, зокрема в Слободзейському районі, а також у районі міста Дубоссари, особливо на лінії між населеними пунктами Дороцьке та Кошниця. Українським добровольцям було доручено утримання стратегічно важливих позицій поблизу села Кошниця з метою охорони автомагістралі, що простягалася територією ПМР із півдня на північ і відігравала ключову роль у забезпеченні логістики та комунікаційних зв'язків [5].

Поява українських добровольців серед захисників Придністров'я спричинила суттєвий морально-психологічний ефект у регіоні. Вона підвищила бойовий дух не лише серед місцевих українців, а й серед інших мешканців, які прагнули зберегти свою суб'єктність у складі Молдови або, потенційно, Румунії. Присутність унсовців відігравала важливу роль у формуванні відчуття підтримки та солідарності серед населення, що опинилося у складних політичних та військових обставинах. На відміну від російських козацьких формувань, які характеризувалися низьким рівнем дисципліни та організації, унсовці вирізнялися високим ступенем структурованості, чітким командуванням і значною військовою підготовкою. Замість російських трикологів на позиціях почали з'являтися українські прапори, що мало не лише символічне, а й практичне значення для перебігу подій, посилюючи ідентичність захисників і впливаючи на сприйняття конфлікту як боротьби за збереження національних інтересів [5].

Місцеве населення поступово почало звертатися до представників УНСО не лише з проханнями про захист у військовому аспекті, а й із побутовими та соціальними питаннями, сприймаючи їх як справедливих посередників і надійних радників у складних умовах конфлікту. Паралельно в регіоні активізувався процес створення українських православних парафій, що підпорядковувалися Київському патріархату, що стало важливим кроком у зміцненні національної ідентичності та духовної підтримки української громади. Перший храм, відновлений за активної участі унсовців, було відкрито в селі Рашкові. Саме там, починаючи з сере-

дини квітня 1992 року, у приміщенні місцевої загальноосвітньої школи функціонував вишкільний центр УНСО, який забезпечував підготовку та організацію добровольців. Настоятелем новоствореної церкви став отець Володимир, доктор філософських наук, який згодом очолив Придністровську єпархію Української православної церкви Київського патріархату, ставши ключовою фігурою у духовному житті української спільноти регіону [6].

Попри активний опір українських правоохоронних органів, сотні членів УНСО з різних регіонів України прямували до ПМР із метою надання допомоги місцевому населенню в умовах воєнного конфлікту. Рішуча позиція УНА–УНСО привернула значну увагу громадськості до придністровської проблематики, що сприяло зміні сприйняття подій як в українському, так і в міжнародному контексті. Зокрема, із різних областей України почала надходити гуманітарна допомога до ПМР, встановлювалися побратимські зв'язки між містами України та Придністров'я, а також відбувалися обміни офіційними делегаціями, що сприяло посиленню співпраці та взаєморозуміння між сторонами [6].

Президент України Леонід Кравчук у своїй офіційній заяві щодо подій у Придністров'ї визнав право населення регіону на самовизначення. Водночас низка українських політиків того часу була переконана, що встановлення державного кордону між Україною та Молдовою за умови включення Придністров'я до складу останньої створить постійний осередок напруження. Зокрема зазначалося, що така межа не має природних орієнтирів і пролягає вздовж колгоспних земель, що ускладнює її чітке визначення. Політики передбачали, що спротив придністровського населення молдовській владі може набути форм партизанської боротьби, що несе потенційні ризики для національної безпеки України [2].

Діяльність УНА–УНСО в Придністров'ї стала демонстрацією того, що Україна спроможна відстоювати власні інтереси навіть за відсутності чіткої державної політичної лінії щодо конфлікту. Водночас зростання українського впливу в ПМР викликало реакцію з боку ворожих спецслужб. Так, 23 квітня 1992 року був смертельно поранений голова Слободзейського райвиконкому, член Президії Верховної Ради ПМР, активіст спілки «Повернення» Микола Остапенко, який виступав за відновлення історичного зв'язку Придністров'я з Україною. Замах, здійснений поблизу райцентру Слободзея, мав ознаки політичного вбивства, спрямованого проти українського визвольного руху в регіоні. Провід УНА–УНСО, коментуючи подію, наголосив, що діяльність спілки «Повернення», спрямована на політичне, економічне та культурне зближення ПМР з Україною, становила загрозу для керівництва Молдови, оскільки мала реальні юридичні та історичні підстави для своєї реалізації [2].

Серія подібних нападів тривала: 7 травня 1992 року було вбито активіста спілки «Повернення» пана Гусара, а вже 9 травня у тираспольському госпіталі від отриманих травм помер отаман Чорноморського козацького війська ПМР, полковник Кучер, який вирізнявся чіткою проукраїнською позицією та сприяв забезпеченню перших підрозділів УНСО зброєю. 6–7 червня неподалік Болграда (Одеська область) внаслідок загадкової автокатастрофи загинув командир ополчення ПМР, заступник командира місцевого відділення УНСО, майор запасу Майстренко. Варто зазначити, що жоден представник проросійських політичних структур у Придністров'ї не став жертвою подібних терористичних актів, що свідчить про вибірковий характер нападів [2].

Питання української присутності в Придністров'ї обговорювалося на VIII сесії Української національної асамблеї (27–28 червня 1992 р., м. Київ), де делегати ухвалили резолюцію на підтримку українського населення ПМР. У документі наголошувалося на необхідності активних дій українського уряду для захисту співвітчизників, які опинилися під загрозою з боку молдовських військових формувань, а також на праві придністровського народу на самовизначення відповідно до принципів Гельсінського заключного акта. У ніч з 20 на 21 червня 1992 року загони УНСО спільно з підрозділами Чорноморського козацького війська взяли участь у боях за визволення міста Бендери, яке напередодні було окуповане молдовськими військами та підрозділами поліції особливого призначення (ЗПОП). Унаслідок боїв противник зазнав значних втрат і відступив. Під час окупації міста зафіксовано численні випадки мародерства та грабунків, що спричинило дезорганізацію молдовських військ і полегшило

визволення населеного пункту. У результаті бойових дій близько 10 тисяч осіб, переважно жінки та діти, вимушено перетнули український кордон, знайшовши прихисток переважно в Одеській області [2].

Після поразки в Бендерах уряд Молдови усвідомив безперспективність силового розв'язання конфлікту. Кишинів звернувся до дипломатичних засобів, зокрема залучив українського політичного діяча В'ячеслава Чорновола, який 11 липня 1992 року виступив на молдовському телебаченні з критикою українських формувань у Придністров'ї. Його виступ був сприйнятий українською громадою ПМР як акт зради їхніх національних інтересів [5, с. 135].

21 липня 1992 року, після укладення мирних домовленостей між Російською Федерацією та Молдовою, у місті Кам'янка було проведено роззброєння зведеного відділу УНСО ПМР. Операція, що здійснювалася за участі спецслужб України, Росії та Молдови, не була погоджена з керівництвом Придністров'я. Це рішення викликало масові протести місцевого населення, яке сприймало унсовців як своїх захисників, і водночас призвело до зниження обороноздатності регіону [7].

Член Проводу УНА–УНСО Ігор «Тополя» Мазур пригадує ті події так: *«Ми відчували, що там вершилася історія, тому й поїхали у Придністров'я. Усвідомлювали, що українці борються за свою територію, і ми маємо бути там... Та війна точилася «у садах», бо лінія фронту між придністровцями й молдаванами проходила здебільшого садами. Замінованими були величезні площі, а зброю можна було купити просто на базарі – що в Тирасполі, що в Кишиневі. Як і проїхати з одного ворогуючого міста в інше з автоматом»* [8].

Офіційно бойові дії у Придністров'ї тривали з 28 березня до 21 липня 1992 року й завершилися підписанням Президентом Молдови Мірчею Снегуром та Президентом Росії Борисом Єльциним Угоди про принципи врегулювання конфлікту. УНСО в Придністров'ї мала офіційний статус, була зареєстрована як організація та діяла з дотриманням внутрішнього законодавства ПМР. Керівництво місцевого осередку здійснювали Микола Карп'юк, Володимир Мамалига та Юрій Тима.

Представники УНСО брали участь у бойових діях на всіх ділянках фронту. Приблизно пів сотні унсовців були нагороджені урядовими медалями «Захисник Придністров'я». Діяльність УНА–УНСО в регіоні сприяла формуванню українського культурного простору: із 1992 року в ПМР почали відкриватися українські школи, видавалися періодичні видання українською мовою, створювалися культурологічні товариства. У цей період Тираспольському державному університету було присвоєно ім'я Тараса Шевченка, а українська мова набула статусу державної нарівні з молдовською та російською [7; 8].

Отже, участь українських добровольчих формувань, зокрема УНА–УНСО, у придністровському конфлікті 1992 року стала важливим чинником захисту українського населення в регіоні. Через відсутність чіткої позиції офіційного Києва націоналісти взяли на себе відповідальність за підтримку українців у ПМР. УНСО виконувала бойові завдання, сприяла зміцненню української ідентичності та створенню культурних і релігійних інституцій. Їхня діяльність підвищила моральний дух місцевого населення і стала сигналом підтримки. Вибіркові напади на проукраїнські структури свідчать про складний характер конфлікту. Діяльність УНА–УНСО продемонструвала здатність українського суспільства захищати національні інтереси навіть без офіційної державної підтримки. Отже, мета статті – проаналізувати роль українських націоналістів у придністровському конфлікті – досягнута. Матеріали підтверджують, що УНА–УНСО мала ключове значення у військовому, соціальному та культурному вимірах подій.

Abstract. The article describes the course and results of the hot phase of the Transnistrian conflict, from the position of UNSO, which motivated its intervention by protecting the Ukrainian population. The positions of Moldova, the Transnistrian Moldavian Republic, Russia, Romania and Ukraine on the conflict are also considered.

Keywords: Transnistria, Transnistrian Moldavian Republic, history of Ukraine, history of Moldova, Ukrainian nationalism.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Придністровський військовий конфлікт. *Peacekeeping Centre*. URL:<https://peacekeeping-centre.in.ua/Museum/Moldova/Articles/1992.htm>

2. Стислий курс УНА–УНСО. *UNA-UNSO*. URL: <http://una-unso.com/styslyi-kurs-una-unso>
3. Збройний конфлікт в Придністровському регіоні Республіки Молдова, спроби його врегулювання та наслідки, уроки для України. *CENSS*. URL: <https://surl.it/niqekf>
4. 30 років тому: Придністров'я – війна в садах. *Radio Свобода*. 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/prydnistrovya-viyna-v-sadakh/31832863.html>
5. Пальчик В. УНСО: перший посвист куль (війна у Придністров'ї, 1992 рік). Київ, 2014. 48 с.
6. Кравченко М. С. Діяльність українських націоналістичних політичних рухів кінця 1980-х – початку 2000-х рр. у мемуарних джерелах. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 320 с.
7. Кравченко М. Придністровська кампанія УНСО. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених*. Київ, 2019. Том 27. С. 560–572.
8. Сторінки історії УНСО. «Краще згинуть вовком, ніж жити псом». *УНСО*. URL: <http://unso.org.ua/uk/new/storinky-istoriyi-unso-krashche-zgynuty-vovkom-nizh-zhyty-psom>

УДК 821.161.2.09(477.83) : 070.43 : 930

АВТОБІОГРАФІЧНА ПОВІСТЬ ОСИПА ТУРЯНСЬКОГО «ПОЗА МЕЖАМИ БОЛЮ»: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Б. П. Шептицька

Анотація. Дослідження фокусується на вивченні джерелознавчого потенціалу художньо-автобіографічного твору Осипа Турянського «Поза межами болю» щодо участі українців у Першій світовій війні. Показано інформаційні можливості повісті як свідчення про умови полону, взаємини солдат-полонених, моральні реакції на надзвичайні обставини, вплив середовища. Зазначено важливість подальших досліджень художньо-автобіографічної прози як українського погляду на події Першої світової війни.

Ключові слова: Перша світова війна, українські автори, Осип Турянський.

Перша світова війна, що стала однією із найбільш впливових та руйнівних подій ХХ століття, відбилася у величезному комплексі джерел, зокрема, художній літературі, авторами якої були її очевидці та сучасники. Українська проза, присвячена «Великій війні», вирізняється глибоким психологізмом і гуманістичним змістом – у ній війна постає не лише як історична подія, а передусім як особистісна трагедія. Написані учасниками та очевидцями художні твори надають війні людського виміру, відтворюючи процес руйнування людських долів і формування так званого «втраченого покоління». Хоча ця література вже неодноразово ставала предметом уваги дослідників, із позицій історичної науки ці книги і досі залишаються недостатньо вивченими. У джерелознавчому контексті потребує глибшого осмислення рефлексія українських авторів, які пережили воєнні події. Актуальності цій темі додає і сучасний стан українського суспільства: російсько-українська війна породила нову хвилю автобіографічної прози, яка дає можливість розглядати міжчасові паралелі і здійснювати порівняльний аналіз досвіду війн ХХ та ХХІ ст.

Метою дослідження є аналіз автобіографічної повісті-поєми Осипа Турянського «Поза межами болю» як джерела з історії Першої світової війни.

Дослідження української художньої літератури, присвяченої Першій світовій війні, демонструють значне коло наукових підходів – від літературознавчого аналізу до культурологічного та історико-психологічного осмислення. Увагу науковців привертають постаті Осипа Турянського, Осипа Маковця, Марка Черемшини та інших авторів, які репрезентують український досвід війни як трагічний і водночас гуманістичний феномен. Вивченням життєвого шляху та творчості Осипа Турянського займались науковці: Р. Плен, М. Селегій, С. Пінчук, З. Гузар, Р. Федорів, В. Шевчук, М. Нестлеєв. З огляду на їхній аналіз повісті-поєми «Поза межами болю» виступає одним із ключових творів української модерної літератури, який демонструє як особистий, так і національний вимір страждання у часи війни.

У мистецтві ХХ ст., позначеному великими військовими конфліктами, сформувалася особлива форма епічного роману – антивоєнний роман. Перша світова війна стала причиною появи цього жанру, а також позначилася як на європейській, так і українській літературі міжвоєнного періоду. У якості прикладу можна навести антивоєнні та автобіографічні твори майстрів

слова та активних учасників подій – Ернеста Гемінгвея («Прощавай, зброе!»), Річарда Олдінгтона («Смерть героя»), Еріха Марії Ремарк («На західному фронті без змін»). Український погляд відображений у творах таких авторів, як Осип Турянський, Осип Маковей, Ольга Кобилянська, Марко Черемшина, Роман Купчинський тощо.

Не маючи власної державності, а також можливостей захистити свої інтереси, українці зазнали у війні особливо відчутних втрат. Вони знаходилися по обидва боки ворогуючих таборів, змушені були вбивати один одного, воюючи за імперії, які ігнорували їх національні інтереси. Наддніпрянська або Російська Україна, у якій наприкінці XIX ст. проживали 23,5 млн українців, залучила до російської армії 4,5 млн солдатів, що становило 35 % від загальної кількості її війська. Із Західної або Австрійської України з 6,5 млн українців було мобілізовано 300 тис. [1, с. 102].

Ці історичні передумови стають важливим фоном для розуміння мотивів О. Турянського: у його творчості постійно звучить тема втрати, боротьби та збереження людського в обставинах, коли війна руйнує всі межі – моральні, культурні, національні. Осип Турянський писав: «Для творчої праці замало самого таланту. Поет мусить прийти найглибше пекло людського буття і найвищі небесні вершини небесного щастя. Тоді його слово буде хвилювати захоплювати підіймати людську душу» [2, с. 99].

Слова Турянського постають у вигляді закадрового голосу самого автора у тексті його найвідомішого твору, що має промовисту і поетичну назву «Поза межами болю». Повість прозаїк почав писати в 1917 р. на італійському острові Ельба, де перебував у таборі як інтернований офіцер австрійської армії. В основі сюжету повісті-поєми є реальний факт із життя автора: в 1915 р. він, воїн австрійської армії, потрапив у полон до сербів, які, відступаючи під натиском німецько-австрійського війська, погнали через Албанські гори 60 тис. полонених. Ішов «дорогою смерті» й Осип Турянський, який дивом вижив, але його шість товаришів назавжди залишилися спочивати у «ледовій пустелі» разом із 45 тисячами інших полонених та сербським конвоєм [3, с. 50–51].

Художній світ Осипа Турянського просякнутий атмосферою трагічності, безвиході, самотності. Він зображує людей, які залишилися поза цивілізованим світом, а також втратили риси гуманізму. Твір «Поза межами болю» експресивний, переповнений емоціями та болем від того, що автор сам пережив це горе. Проте навіть за таких жахливих умов герої твору продовжують боротися за своє життя заради того, що в них залишилося – спогадів про рідних та рідний край [4, с. 204].

Персонажі – представники різних народів, яких з'єднав спільний жорстокий досвід. Серед полонених – українці Добровський та Оглядівський (прототип О. Турянського), угорець Сабо, австрієць Штранцігер, поляк Пшилуський та серби Ніколич і Бояні. Ще перед війною їх розділяли мови, культури та погляди, проте війна змусила їх об'єднати власні долі. Сім осіб, що опинилися в полоні, змушені були пройти через суворі випробування в Албанських горах. Мороз, голод, слабкість – все це стало щоденним супутником у їхній боротьбі за виживання. Кожен полонений ніс із собою власну історію: виховання, переконання, культурний спадок; кожен – зі своїми травмами, страхами, болем. Попри це, вони не відмовилися від людської гідності й намагалися вистояти перед обличчям неминучої смерті [5, с. 53].

Автор неодноразово у повісті-поємі порушує питання причин розв'язання війни та намагається зрозуміти, хто є винним, що сталася така трагедія. Турянський спрямовує гостру критику не просто на війну як явище, а на тих, хто був представниками влади – на уряди, можновладців, царів, їхні економічні інтереси, що штовхнули мільйони людей у пекло: «Хай би боги, царі і всі можновладці, що кинули людство у прірву світової війни, перейшли оце пекло мук, у якому люди караються! Хай би вони самі відчували й пізнали бездонну глибину людського страждання!» [2, с. 52]. «Наше тіло пожерли найбільші пани світу: царі і грошовладці, а нам залишили тільки шкур'яний мішок із душею і кістками всередині...» [2, с. 104]. «Ви – аристократичні конячі черепи, ви – дипломатичні й воєнні лицарі-розбишаки, ви – золотом обвантажено дикі, ви – струпішілі тайні радники! Я кличу вас на суд! Вищим суддею буде найбільшій, найголодніший, найнужденніший пес. Чи звісно вам, як цей пес зветься?... Сабо!» [2, с. 88–89].

Війна у свідомості письменника не просто людоджерська, вона – протиприродна. Один із героїв повісті ще на початку проклинає світ, де слабкий має загинути, щоби сильніші жили, коли помирає один із товаришів Бояні, з якого здерли одержу задля розпалення багаття. Цей світ несправедливий і байдужий до людського горя, яке скоїли собі самі люди. Герої повісті – прості люди, але вони зіштовхуються із незрозумілими для звичайних смертних обставинами. Їм відома не лише війна з її вибухами та втратами, а і реальні жахи втрати на полі бою товаришів, м'ясні штурми, голод, холод, справжня дружба та жага до прекрасного врешті-решт. Цей досвід страшний, жахливий, екзистенційний, але неоціненний. І його подає нам О. Турянський у своїй повісті, написаній із обов'язку перед загиблими у таборі для військовополонених товаришами [6, с. 45].

Основна філософсько-моральна проблема твору зводиться до визначення місця людини у складному світі, а також позиції громадянина щодо різних сил: природи, несправедливих соціальних законів, явищ фізичного існування тощо. Автор не лише затаврував злочинно-отруйний світ, але й знайшов в ньому ті світопромені, з яких завжди жевріє віра, надія, потреба боротьби зі злом в ім'я добра. Тут є заглиблений авторський песимізм, зневір'я, але живе і той обнадійливий оптимізм, що його ввібрав письменник у смислову фразу з іншого твору «Хай царює світло» [7, с. 185].

В українській літературі О. Турянський одним із перших на той час почав розробляти воєнну тематику, описав психологічний стан воїна, що, переживши травматичні мілітарні події, не може адаптуватися до мирного часу. Автобіографізм твору дає можливість доповнити сюжет фактами з життя автора. Солдат, який переосмислює цінність і значення свого життя під час війни, кардинально змінюється – він утрачає здатність жити в буденному світі. Такий колективний трагічний досвід згодом було означено поняттям – «втрачене покоління» (за фразою з роману Е. Гемінґвея «І сонце сходить» (Фієста), 1926 р.), а висвітлення подібних літературних типів стало надзвичайно актуальним у добу модернізму [3, с. 51].

Отже, повість-поема Осипа Турянського «По́за межами болю», незважаючи на досить незначний обсяг, є глибоким джерелом для дослідження багатьох аспектів Першої світової війни, зокрема становища військовополонених, суспільних уявлень про війну як злочин чи трагедію, формування наративів про війну в українській літературі, сприйняття війни на особистісному рівні тощо. З огляду на це, до наукових розвідок літературознавців, що активно вивчають цей твір як літературний феномен, має бути долучений глибинний аналіз вчених-істориків, з метою проведення подальших досліджень українського погляду на події Першої світової війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрусишин Б. Питання першої світової війни (1914–1918 рр.) на сторінках української та світової історичної художньої літератури *Війна: держава, суспільство, особа. Збірник наукових статей* / гол. ред. акад. В. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2023. С. 100–133.
2. Турянський О. По́за межами болю. Київ: Стилєт і стилос, 2024. 160 с.
3. Нестелєєв М. По́за межами й у межах: Осип Турянський і його найвідоміший твір. *Дивослово*. 2012. № 11. С. 50–56.
4. Шевчук К. В. Риси «втраченого покоління» у творах О. Турянського та Р. Олдінгтона. *Франкофонія в умовах глобалізації і полікультурності світу*: збірник тез II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Тернопіль, 19 берез. 2020. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2020. С. 202–205.
5. Лебедівна Л. І. Українське обличчя війни (повість-поема О. Турянського «По́за межами болю. Картина з безодні»). *Слово і Час*. 2004. № 12. С. 50–56.
6. Ляшко С. Екзистенційна рефлексія війни в повісті-поемі Осипа Турянського «По́за межами болю». *Молодіжна наукова ліга*: матеріали конференції, м. Чернівці, 12 лип. 2024. Київ: Стилєт і стилос, 2024. С. 44–46.
7. Преснухін Б. Антимілітарне спрямування повісті-поєми Осипа Турянського «По́за межами болю». *Філологічні студії: збірник наукових праць* / за ред. В. В. Герман. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2014. С. 182–186.

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 327.8:796(477):355.48(470+571)

СПОРТИВНА ДИПЛОМАТІЯ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ: ЗМІСТ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

К. С. Бондар, М. І. Прихненко

Анотація. У дослідженні проаналізовано трансформацію спортивної дипломатії України в умовах повномасштабного російського вторгнення, розкрито зміст та визначено перспективи розвитку як інструменту зовнішньої політики держави. Розглянуто теоретичні засади спортивної дипломатії як механізму публічної дипломатії та м'якої сили, проаналізовано конкретні форми її реалізації через міжнародні спортивні платформи, благодійні ініціативи та низову спортивну взаємодію. Методологічною основою роботи є системний підхід, принцип наукової об'єктивності, структурно-функціональний метод аналізу міжнародних відносин та компаративний підхід до вивчення інструментів публічної дипломатії. Специфіка теми передбачає застосування міждисциплінарного підходу, що поєднує теорію міжнародних відносин, дослідження публічної дипломатії та аналіз спортивної політики. Визначено ключові виклики та можливості для розвитку спортивної дипломатії України у короткостроковій та довгостроковій перспективі.

Ключові слова: спортивна дипломатія, публічна дипломатія, м'яка сила, міжнародний спорт, GAME4UKRAINE.

Вступ. Повномасштабне російське вторгнення в Україну, розпочате двадцять четвертого лютого дві тисячі двадцять другого року, стало переломним моментом не лише для безпекової архітектури Європи, але й для переосмислення ролі різних інструментів зовнішньої політики та публічної дипломатії. У контексті гібридної війни, що поєднує військові дії з інформаційним протистоянням та боротьбою за міжнародну підтримку, спортивна дипломатія набула особливого значення як механізм комунікації з міжнародною спільнотою, мобілізації солідарності та формування позитивного іміджу держави, що захищає свій суверенітет. Трансформація спортивної сфери з простору мирної конкуренції у поле геополітичного протистояння вимагає детального наукового аналізу тих форм, методів та стратегій, які Україна застосовує для досягнення своїх зовнішньополітичних цілей через спортивні канали. Актуальність дослідження спортивної дипломатії в умовах війни зумовлена необхідністю систематизації досвіду, який Україна накопичує у цій сфері, та визначення перспективних напрямів використання спортивного потенціалу для зміцнення міжнародних позицій держави як в умовах активної фази збройного конфлікту, так і в процесі майбутньої постконфліктної відбудови [1].

Основна частина. Теоретичне осмислення спорту як інструменту зовнішньої політики базується на розумінні його багатофункціональної природи, що поєднує елементи культурного обміну, символічної комунікації та стратегічного впливу на міжнародні відносини. Дослідники підкреслюють, що спортивна дипломатія функціонує на перетині м'якої сили та публічної дипломатії, дозволяючи державам трансливати свої цінності, досягнення та прагнення через універсальну мову спортивних змагань, яка виходить за межі культурних та мовних бар'єрів. Особливість спорту як дипломатичного інструменту полягає в його здатності створювати емоційні зв'язки з аудиторією, формувати позитивні асоціації з країною та її представниками, а також слугувати платформою для неформальної комунікації між представниками різних держав у ситуаціях, коли традиційні дипломатичні канали можуть бути обмеженими або неефективними. Концептуалізація спортивної дипломатії передбачає розмежування між офіційною дипломатією, що реалізується через участь державних інституцій у міжнародних спортивних подіях, та низовою спортивною дипломатією, яка передбачає залучення громадських організацій, спортивних клубів та локальних спільнот до міжнародної взаємодії через спортивні активності [2].

Важливим етапом у розвитку спортивної дипломатії України стало її інституційне закріплення як пріоритетного напрямку державної політики. У березні 2021 року Міністерство закордонних справ України вперше в історії держави розробило та затвердило Стратегію публічної дипломатії на 2021–2025 рр. Як зазначив тодішній міністр закордонних справ Дмитро Кулеба, стратегія публічної дипломатії вперше в історії ухвалена в державі і вперше в єдиному доку-

менті систематизовано – що, кому, коли і як Україна говорить про себе у світі, включаючи ключові меседжі, аудиторії, формати та канали комунікацій. Стратегія визначила сім ключових напрямів публічної дипломатії, серед яких спортивна дипломатія посідає окреме важливе місце поряд з культурною, експертною, економічною, кулінарною, цифровою та науково-освітньою дипломатією. Залучення спортивного напрямку до загальнонаціональної стратегії публічної дипломатії засвідчує визнання на державному рівні потенціалу спорту як ефективного інструменту для зміцнення міжнародних позицій України, просування національних інтересів та формування позитивного іміджу держави у світі.

Динамічний розвиток спортивної дипломатії та необхідність адаптації до нових викликів, спричинених повномасштабною війною, зумовили потребу в актуалізації стратегічних підходів. П'ятнадцятого травня дві тисячі двадцять п'ятого року Національний олімпійський комітет України долучився до оновлення Стратегії публічної дипломатії на 2026–2029 рр. У цей день відбулася установча стратегічна сесія сектору спортивної дипломатії, організована Міністерством закордонних справ України, у якій взяв участь президент Національного олімпійського комітету України Вадим Гутцайт. Цей діалог став частиною ширшого процесу консультацій, який МЗС проводить у різних секторах задля створення сучасної та дієвої стратегії публічної дипломатії. НОК України повністю підтримав ініціативу МЗС щодо актуалізації стратегії, визнаючи, що сьогодні як ніколи важливо діяти разом, щоб голос України на міжнародній арені був гучним та переконливим. Учасники сесії розглянули потенціал спорту як ефективного інструмента публічної дипломатії, засобу просування національного наративу на міжнародному рівні, налагодження глобальних партнерств та протидії інформаційним впливам держави-агресора. Під час виступу Вадим Гутцайт акцентував увагу на ключовому виклику, який стоїть перед Україною, а саме на недопущенні спортсменів з Росії та Білорусі до участі в міжнародних змаганнях. Він нагадав, що з початку повномасштабного вторгнення НОК України у співпраці з Міністерством молоді та спорту, спортивними федераціями та українськими дипломатами веде системну роботу щодо ізоляції держав-агресорів на міжнародній спортивній арені, надіслав понад триста звернень до МОК, міжнародних та європейських федерацій із вимогою недопущення спортсменів із РФ та Білорусі, та підкреслив, що спільна робота продовжуватиметься, щоб агресор не був представлений у міжнародному спортивному русі, доки триває війна в Україні [3].

Важливим етапом консолідації зусиль спортивної спільноти став міжнародний форум «Сила спортивної дипломатії» який відбувся 3 грудня 2024 року у Києві. Захід, організований Міністерством молоді та спорту України у просторі UNIT.City, зібрав провідних дипломатів, спортсменів, урядовців, громадських діячів та міжнародних партнерів для обговорення ролі спорту у привертанні уваги міжнародної спільноти до війни в Україні та зміцненні міжнародної підтримки. Ключовою темою заходу стала спортивна дипломатія як важлива складова публічної дипломатії, а основним предметом обговорення визначено шляхи можливої ізоляції Росії від світового спорту. Відкриваючи захід, керівник Офісу Президента України Андрій Єрмак наголосив на важливості спортивної дипломатії, а також зазначив, що завдяки злагоженій роботі українських дипломатів та партнерів вдалося забезпечити повне відсторонення Росії від Олімпійських ігор, і вперше з 1984 року російські офіційні структури відсторонені від Олімпіади, що є важливою перемогою для України і для відновлення цінностей в міжнародному спорті. Міністр молоді та спорту Матвій Бідний навів приклад успішного кейсу, реалізованого відомством разом з Офісом Президента і НОК на Олімпійських іграх у Парижі, зокрема проєкт Volia Space. Заступниця Міністра закордонних справ України Олена Ковальська підкреслила, що питання комунікації через спорт для України є надважливим, оскільки спорт є вагомим майданчиком міжнародної дипломатії, а українські міжнародні амбасадори, якими є спортсмени, дозволяють говорити так, щоб почув увесь світ. В обговоренні питання відсторонення країн-агресорів взяли участь видатні спортсмени сучасності, зокрема олімпійський чемпіон з хокею Домінік Гашек, який всебічно підтримував українських спортсменів і засудив російську агресію. Проведення такого масштабного форуму засвідчило пріоритетність спортивної дипломатії в системі зовнішньополітичних інструментів України та стало

важливою платформою для формування спільної політики держави у цій сфері, координації зусиль різних відомств та консолідації міжнародної підтримки [2].

У контексті російсько-українського збройного конфлікту спортивна дипломатія України набула нових вимірів та функцій, що відрізняють її від традиційного використання спорту у зовнішній політиці. Першочерговим завданням стало використання спортивних платформ для інформування світової спільноти про реальну ситуацію в Україні, спростування російської пропаганди та демонстрації незламності українського народу перед лицем агресії. Українські спортсмени, які продовжують виступати на міжнародній арені попри воєнні обставини, стали живими свідченнями стійкості нації та її прагнення до нормального життя навіть в екстремальних умовах. Кожна медаль, здобута українським атлетом на міжнародних змаганнях під час війни, перетворюється на символічну перемогу над агресором та на нагадування світові про триваючу боротьбу за незалежність [1].

Показовим прикладом трансформації спортивних досягнень у дипломатичний ресурс стала участь України в Літніх Олімпійських іграх 2024 року в Парижі. Ці змагання стали першими літніми Олімпійськими іграми для України після початку повномасштабного російського вторгнення і відбулися у дуже складних умовах, коли країна продовжувала активну оборону від агресора. Незважаючи на те, що на Ігри у Парижі поїхала найменша за всю історію участі України в Олімпіадах делегація, а саме 140 атлетів, представників 23 видів спорту, українські спортсмени показали високі результати. Україна здобула дванадцять медалей, серед яких 3 золоті, 5 срібних та 4 бронзові, що стало найкращим результатом за дванадцять років і дозволило команді посісти двадцять друге місце в медальному заліку. Золото для України вибороли: фехтувальниці Ольга Харлан, Олена Кравецька, Аліна Комащук та Юлія Бакастова у командній шаблі, легкоатлетка Ярослава Магучіх у стрибках у висоту та боксер Олександр Хижняк у категорії до вісімдесяти кілограмів. Срібні нагороди отримали: стрілець Сергій Куліш, гімнаст Ілля Ковтун на паралельних брусах, борець греко-римського стилю Парвіз Насібов, веслувальниці Людмила Лузан та Анастасія Рибачок, а також борчиня вільного стилю Ірина Коляденко. Бронзові медалі здобули: фехтувальниця Ольга Харлан в індивідуальній шаблі, легкоатлетка Ірина Геращенко у стрибках у висоту, легкоатлет Михайло Кохан у метанні молота та борець греко-римського стилю Жан Беленюк. Кожна з цих медалей мала значення більш вагомe, аніж просто спортивне досягнення, адже свідчила про незламність української нації та її здатність досягати значних результатів навіть в умовах екзистенційної загрози [3].

Унікальним проявом спортивної дипломатії під час Олімпійських ігор у Парижі став український дім Volia Space, який став найбільшим проєктом спортивної дипломатії за всю історію участі України в Олімпійських іграх. Організований Міністерством молоді та спорту України спільно з Офісом Президента України та Національним олімпійським комітетом України, Volia Space був відкритий 27 липня 2024 року в паризькому парку Ля Віллетт поряд з національними домами понад п'ятнадцяти інших країн світу. Упродовж 15 днів проведення Олімпійських ігор український дім функціонував як культурний та медійний осередок України, який відвідали понад 15 000 гостей. Серед відвідувачів були урядовці, дипломати, президенти міжнародних спортивних федерацій, впливові діячі культури та понад шістсот акредитованих журналістів з усього світу. Volia Space відвідали міністерка спорту Франції Амелі Удеа-Кастера, міністр-делегат із питань Європи Франції Жан-Ноель Барро, президент Всесвітньої федерації легкої атлетики Себастьян Коу та президент Міжнародної федерації хокею Люк Тардіф. Заступниця керівника Офісу Президента України Олена Ковальська на відкритті Volia Space зазначила, що для України Олімпіада є насамперед великим екраном для світу, через який країна нагадує, що Україна існує, бореться і здатна перемагати, а сам факт того, що Україна представлена на Олімпіаді під час повномасштабної війни, є великою демонстрацією сили волі. Щодня у Volia Space відбувалися різноманітні культурно-просвітницькі заходи, концерти за участі відомих артистів, зустрічі з українськими знаменитостями, сеанси українського документального кіно та виставки експозицій, а головною метою всіх заходів

було занурення гостей Парижу у реалії українського життя під час повномасштабного вторгнення Росії та демонстрація незламності українського духу [2].

Конкретним втіленням спортивної дипломатії України стала ініціатива GAME4UKRAINE, яка є частиною загальнонаціональної платформи збору коштів UNITED24. Цей проєкт демонструє інноваційний підхід до поєднання спортивної активності з гуманітарною місією і передбачає залучення відомих міжнародних спортсменів до організації благодійних матчів, виставкових ігор та тренувальних сесій, прибуток від яких спрямовується на підтримку України. Через участь всесвітньо відомих атлетів із різних видів спорту проєкт забезпечує глобальну видимість українського питання, перетворюючи кожен спортивний подію на медійну платформу для розповіді про ситуацію в Україні та потреби її населення. Особливістю цієї ініціативи є її здатність об'єднувати різні аудиторії через спільну любов до спорту, створюючи емоційний зв'язок між учасниками заходів та українською справою. Використання спортивних знаменитостей як послів України дозволяє досягати тих сегментів міжнародної аудиторії, які можуть бути менш чутливими до традиційних форм політичної комунікації, але відгукуються на заклики від своїх спортивних кумирів [2].

Водночас виникають нові можливості для розвитку спортивної дипломатії, які Україна може використати для зміцнення своїх позицій на міжнародній арені. Зростання солідарності міжнародної спільноти з Україною створює сприятливе середовище для ініціювання спільних спортивних проєктів, залучення міжнародної підтримки для відбудови спортивної інфраструктури та розширення участі в міжнародних спортивних програмах обміну та співробітництва. Досвід організації спортивного життя в екстремальних умовах, адаптації до обмежень та пошуку креативних рішень може стати основою для формування унікальної експертизи України у сфері спорту в конфліктних зонах, яку можна буде пропонувати іншим країнам через програми міжнародної технічної допомоги. Посилення інтеграції України в європейський спортивний простір через участь у спільних чемпіонатах, лігах та федераціях сприяє зміцненню загальноєвропейської ідентичності української держави та створює додаткові канали для просування євроінтеграційних прагнень через спортивні зв'язки [1].

Висновки. Отже, спортивна дипломатія України під час повномасштабного російського вторгнення трансформувалася з периферійного інструменту зовнішньої політики у важливий механізм міжнародної підтримки, формування позитивного іміджу держави та демонстрації стійкості нації у важкому протистоянні зі збройною агресією. Багатовимірний характер спортивної дипломатії, що охоплює як офіційні міждержавні взаємодії через спортивні канали, так і низові ініціативи, орієнтовані на прямі контакти між людьми, забезпечує комплексний вплив на різні сегменти міжнародної аудиторії та створює синергетичний ефект у просуванні українських інтересів.

Інституційне закріплення спортивної дипломатії як одного з семи ключових напрямів Стратегії публічної дипломатії України, проведення масштабних міжнародних форумів та залучення провідних політичних діячів до формування політики у цій сфері засвідчують визнання спорту як повноцінного інструменту зовнішньої політики держави. Конкретні приклади реалізації спортивної дипломатії, зокрема участь в Олімпійських іграх у Парижі з досягненням найкращого за 12 років результату, створення українського дому Volia Space як найбільшого проєкту спортивної дипломатії в історії України, організація міжнародного форуму «Сила спортивної дипломатії» та реалізація благодійної ініціативи GAME4UKRAINE, демонструють практичне втілення стратегічних підходів та їх ефективність у досягненні зовнішньополітичних цілей. Успішна реалізація потенціалу спортивної дипломатії вимагає стратегічного планування, ефективної координації між відповідальними інституціями, достатнього ресурсного забезпечення та постійної адаптації до змінюваних умов як на фронті збройного протистояння, так і на міжнародній арені, де Україна веде боротьбу за підтримку та визнання своєї справедливої боротьби.

Abstract. The study analyses the transformation of Ukraine's sports diplomacy in the context of a full-scale Russian invasion, reveals its content and determines its prospects for development as an instrument of state foreign policy. The theoretical foundations of sports diplomacy as a mechanism of public diplomacy and soft power are considered, and

specific forms of its implementation through international sports platforms, charitable initiatives, and grassroots sports interaction are analysed. The methodological basis of the work is a systematic approach, the principle of scientific objectivity, a structural-functional method of analysing international relations, and a comparative approach to studying the instruments of public diplomacy. The specificity of the topic under study requires an interdisciplinary approach that combines international relations theory, public diplomacy research, and sports policy analysis. Key challenges and opportunities for the development of Ukraine's sports diplomacy in the short and long term are identified.

Keywords: sports diplomacy, public diplomacy, soft power, international sport, GAME4UKRAINE.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Grassroots Sport Diplomacy. *ISCA channel. YouTube*. URL: <http://surl.li/tpxkk> (дата звернення: 02.10.2025).
2. GAME4UKRAINE. *United24*. URL: <https://u24.gov.ua/uk/game4ukraine> (дата звернення: 02.10.2025).
3. Merkel U. Sport as a foreign policy and diplomatic tool. *Routledge Handbook of Sport and Politics* / ed. A. Bairner, J. Kelly, J. Woo Lee. Abingdon: Routledge, 2016. 12 p. URL: https://www.academia.edu/103608213/Sport_as_a_foreign_policy_and_diplomatic_tool (дата звернення: 02.10.2025).

УДК 327(477:6):355.48(477:(470+571))

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА ЯК ФАКТОР ТРАНСФОРМАЦІЇ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ ЩОДО АФРИКАНСЬКОГО КОНТИНЕНТУ

Н. І. Гринько, І. Г. Лебідь

Анотація. Повномасштабне вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року стало переломним моментом для всієї системи міжнародних відносин. Перед Україною постали нові виклики, які вимагали розширення масштабів і географії міжнародної співпраці. У статті описана наявна тенденція до спрямування закордонної діяльності України до тих регіонів світу, які залишалися раніше поза увагою, а саме до Африки. Стаття присвячена аналізу трансформації зовнішньої політики України щодо Африканського континенту у відповідь на повномасштабну агресію російської федерації. Авторка простежує еволюцію українсько-африканських відносин від історичної периферійності до сучасного етапу активізації дипломатичної, економічної та інформаційної взаємодії. Особливо наголошується на важливості Африки як простору геополітичного суперництва та потенційного стратегічного партнера України. Основою методології є кейс-стаді, івент-аналіз і контент-аналіз зовнішньополітичної риторики, статистичних даних економічного співробітництва та результатів дипломатичної активності України в Африці після 2022 року.

Ключові слова: російсько-українська війна, Україна, Африка, трансформація, стратегії зовнішньої політики.

Вступ. Російсько-українська війна докорінно змінила геополітичні орієнтири України. Тривалий час головними зовнішньополітичними пріоритетами залишалися європейська та євроатлантична інтеграція, але після початку повномасштабної війни стратегія набула нових вимірів: від активного пошуку військової підтримки до розширення кола партнерів у світі, включно з тими регіонами, де українська дипломатія раніше була малопомітною. Одним із ключових наслідків стало активніше залучення до зовнішньополітичного простору поза межами традиційних для України регіонів – Європи та Північної Америки. Зокрема, нові імпульси отримала політика України щодо Африканського континенту, який став важливим полем дипломатичної боротьби з РФ, простором для економічних можливостей та напрямом утвердження власної міжнародної суб'єктності.

Переважає більшість сучасних політичних досліджень, присвячених Африці, концентрують увагу на концепції так званого «Глобального Півдня» і відповідній ролі держав континенту, пов'язаних із цим питань антиколоніалізму й антиглобалізму, боротьбі за лідерство на континенті. Попри те, що українська африканська політика залишається малодослідженою, окремі аспекти висвітлювалися у працях В. Заблоцького, О. Котенка, Д. Панової, Н. Хоми. Водночас більшість досліджень зосереджена на загальних тенденціях Глобального Півдня та впливі Росії, тоді як трансформація саме української політики після 2022 року залишається практично невисвітленою. Саме тому тема статті є надзвичайно актуальною: вона передбачає заповнення прогалин у сучасній політичній науці та дає змогу оцінити нову роль Африки у глобальній стратегії України.

Мета цієї статті – пояснити, як саме російсько-українська війна вплинула на зміну зовнішньополітичного курсу України щодо Африканського континенту.

Основна частина. Африка – континент зі значним економічним потенціалом, саме тому провідні міжнародні гравці претендують на посилення власного впливу. Континент складається з 54 країн, кількість населення яких станом на 01.10.2025 р. становила 1 549 867 579 осіб, що складає приблизно 18,8 % від населення світу [1]. Маючи значне представництво як у міжнародних, так і в регіональних організаціях, африканські держави активно долучаються до обговорення глобальних проблем і разом впливають на ухвалення найважливіших рішень світової політики. Свідченням цього є той факт, що африканські країни мають більше чверті голосів у Генеральній Асамблеї Організації Об'єднаних Націй [2].

Відносини України з країнами Африки мають тривалу історію ще з часів УРСР. Після відновлення незалежності в 1991 році Україна встановила дипломатичні відносини з державами регіону, а в 1998–2004 роках відкрила нові посольства в Алжирі, Марокко та Лівії. За такої умови дипломатичні зусилля були зосереджені на Північній Африці, оскільки туди експортується значна частина українського зерна. У Субсахарській Африці було відкрито посольства лише в Нігерії, Кенії, Ефіопії, Габоні та Анголі [3].

Україна тривалий час не вважала Африку важливим регіоном у своїй зовнішній політиці, передусім, через наявність інших пріоритетів і географічну віддаленість. Підтвердженням цієї тези є те, що у «Стратегії зовнішньополітичної діяльності України» 2021 року Африка не розглядається як окремий напрям політики, а разом з країнами Близького Сходу, у підпункті про *«Співробітництво з державами Близького Сходу та Африки»* [4]. Подібне групування регіонів доводить тезу про те, що Африка, як і держави Близького Сходу, знаходилися на периферії української дипломатії та не відігравали суттєвої ролі для закордонної діяльності [4].

На думку авторки, подібна «дипломатична тиша» у контексті встановлення зв'язків з державами регіону стала великим прорахунком для вітчизняної дипломатії, адже поки Україна мала інший вектор, росія вправно насаджувала свою пропаганду в регіоні та активно просуvala свої наративи. Так, після повномасштабного вторгнення перед українським дипломатичним корпусом постало одразу дві серйозні проблеми. По-перше, формування позитивного іміджу шляхом подолання негативного образу України як «маріонетки Заходу», який росія роками створювала та поширювала в регіоні. По-друге, непростим викликом є встановлення зв'язків з країнами, які, з одного боку, мають потужний вплив Китаю та росії, а з іншого – мають погані відносини з регіоном, до якого належить і Україна, – Європою – колишніми колонізаторами.

Цей факт підтверджується тим, що росії для просування своєї антиколоніальної політики не потрібно ані бути головним економічним чи політичним партнером у регіоні, ані змінювати свої імперські наративи. Адже ще під час холодної війни Радянський Союз надавав підтримку різним африканським країнам, особливо тим, які щойно стали незалежними. Такі держави, як Гана, Ефіопія, Сомалі, Ангола, Мозамбік, Алжир, Бенін, Демократична Республіка Конго, Намібія, Танзанія, у своїй боротьбі проти колоніалізму сприймали Радянський Союз як потенційного союзника [5].

Після розпаду СРСР країни регіону продовжили тісні відносини з росією як правонаступницею Радянського Союзу. Наразі росія позиціонує себе як країна, що бореться з колонізаторами-європейцями [6].

Протидія «неоколоніальній політиці Заходу» є частиною прийнятої Концепції зовнішньої політики росії. Згідно з нею: *«росія солідарна з африканськими державами у їхньому прагненні до встановлення більш справедливого багатопольярного світу й усунення соціально-економічної нерівності, що посилюється через неоколоніальну політику низки розвинутих держав щодо Африки»* [3]. Як наслідок, антиколоніальна риторика РФ знаходить підтримку серед політичних еліт і населення Африки, особливо південніше Сахари.

Натомість зовнішня політика України мала інші вектори свого розвитку. Одразу після проголошення незалежності в 1991 році наш курс був спрямований на міжнародне визнання з метою закріплення державного суверенітету. Варто зазначити, що одночасно Київ намагався

поєднати економічне співробітництво з росією та прагнення до інтеграції з європейськими інституціями, зберігаючи водночас обережну зовнішньополітичну нейтральність у військово-політичній сфері [7]. Часткові коливання зовнішньої політики України змінила Революція Гідності, що остаточно утвердила проєвропейський курс держави. Через рішення влади відмовитися від підписання Угоди про асоціацію з ЄС відбулися масові протести на території країни, які завершилися зміною влади та привели до припинення політики багатовекторності.

Африка була поза зоною інтересів України. У структурі МЗС України навіть не було підрозділів, які спеціалізувалися виключно на відносинах з африканськими країнами. Певні повільні зрушення почалися лише в останні кілька років, що пов'язано з усвідомленням стратегічної важливості Африканського континенту для міжнародної підтримки України на тлі повномасштабного вторгнення росії, необхідністю нейтралізувати російську пропаганду в регіоні та розширити коло зовнішньополітичних і економічних партнерів у просторі Глобального Півдня [14].

Нормативним підґрунтям для активізації українсько-африканських відносин можна вважати такі два документи – *Стратегія розвитку відносин України з державами Африки* (2022) та *Комунікаційна стратегія Україна – держави Африки* (2023). Після ухвалення цих документів почався процес структуризації політики стосовно регіону. Зокрема, у липні 2022 року указом Президента України Володимира Зеленського створено посаду Спеціального представника України з питань Близького Сходу та Африки [4].

Упродовж 2022 року Президент України Володимир Зеленський провів 18 телефонних розмов з африканськими лідерами, дев'ять з яких – уперше в історії двосторонніх відносин (Гана, Гвінея-Бісау, ДРК, Замбія, Кот-д'Івуар, Малаві, Мозамбік, Нігер, Ботсвана) [11]. Дипломатичні контакти на різних рівнях здійснював міністр закордонних справ країни Дмитро Кулеба, провів 35 телефонних розмов та зустрічей з африканськими візаві з початку 2022 року до середини 2023 року [9].

Також відбулися знакові для встановлення відносин візити африканських лідерів до України. 26 жовтня 2022 року Україну відвідав Президент Гвінеї-Бісау та чинний голова Економічного співтовариства країн Західної Африки Умаро Ембало [9]. Це стало першим офіційним візитом в Україну лідера держави Підсахарської Африки з 2004 року.

У 2022–2023 роках було проведено активну медійну кампанію з просування інтересів України в Африці, зокрема, у контексті протидії російській пропаганді. По-перше, Президент України Володимир Зеленський активізував співпрацю з Африкою: виступив на засіданні Бюро Асамблеї Африканського Союзу та саміті Франкофонії, провів онлайн-зустріч із журналістами з Нігерії, ПАР, Кенії та Гани. По-друге, Міністр Дмитро Кулеба організував брифінги та інтерв'ю для медіа з кількох африканських країн. По-третє, вперше в історії України спеціальний представник із питань Близького Сходу та Африки виступив на засіданні Ліги арабських держав [12].

Як наслідок системної роботи української влади – вперше жодна держава Африки не проголосувала проти резолюції ГА ООН «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту ООН» від 12 жовтня 2022 року [13].

Реалізації українсько-африканського ренесансу сприяли інші події: призначення Максима Субха Спеціальним представником України з питань Близького Сходу та Африки (липень 2022 р.); чотири африканські турне очільника МЗС України Дмитра Кулеби, який відвідав Сенегал, Кот-д'Івуар, Гану, Кенію (жовтень 2022 р.), Марокко, Ефіопію, Руанду, Мозамбік, Нігерію (травень 2023 р.), Екваторіальну Гвінею та Ліберію (липень 2023 р.) та ПАР [8]. Важливим у цьому аспекті було африкансько-близкосхідне турне міністра закордонних справ України Андрія Сибіги, який у жовтні 2024 р. під час поїздки побував у Омані, Анголі, Єгипті та ПАР [9].

Серед результатів африканського турне Міністра Дмитра Кулеби 1–10 жовтня 2022 року виділимо такі: домовленість про візити до України Президента Сенегалу і міністерки закордонних справ Кот-д'Івуару; рішення про відкриття Посольства України в Гані та розробку «дорожньої карти» розвитку українсько-ганійських відносин; низка бізнес-форумів; підпи-

сання меморандумів про взаєморозуміння між Радою експортерів та інвесторів під егідою МЗС України та відповідних африканських інституцій [12].

За даними Міністерства закордонних справ України, пріоритетною є економічна співпраця з Африкою. Доказом цього є такі показники. У 2019 році загальний обсяг торгівлі між Україною та африканськими країнами становив близько 6 млрд доларів США, проте в 2020 році він знизився до 4,5 млрд доларів США через перебої, спричинені пандемією COVID-19 [7]. За даними Державної митної служби України, у 2024 році товарообіг із африканським регіоном склав 4 млрд доларів США, що відображало зростання на 65,8 %; водночас експорт зріс на 75,2 % до 2,9 млрд доларів США, а імпорт збільшився на 43,4 % і досяг 1 млрд доларів США [9].

У січні–квітні 2025 року зовнішня торгівля товарами з африканськими країнами також показувала позитивну динаміку: зросли як обсяги торгівлі, так і їхня питома вага в загальному експорті, яка склала 8,5 %, тоді як частка Африки в імпорті залишилася майже на рівні 1,7 % [9]. Основні статті українського експорту до Африки у 2024 р.: зернові культури (пшениця, кукурудза, ячмінь) – 59,3 % (1,7 млрд дол.); насіння олійних культур (переважно соєві боби) – 10,9 % (321 млн дол.); жири та олії (соняшникова, соєва) – 9,3 % (274 млн дол.); чорні метали – 6,9 % (203 млн дол.); цукор та кондитерські вироби – 3,7 % (110 млн дол.). Основні статті імпорту з Африки: паливно-енергетичні товари (нафтопродукти, антрацит, газ) – 18,3 %; какао та продукти з нього – 14,1 %; їстівні плоди та горіхи – 8,1 %; добрива – 7,1 %; мінеральні продукти (сіль, фосфати) – 5,6 % [9].

Дипломатична активність України в регіоні також значно зросла. Президент Володимир Зеленський у 2023–2024 роках проголосив Африку одним із ключових напрямів зовнішньої політики, активно беручи участь у форумах та зустрічах із лідерами африканських країн. У цей період Україна відкрила нове посольство в Гані та розпочала процес створення представництва в Мозамбіку (яке станом на жовтень 2025 року розпочало роботу та активно функціонує), що свідчить про прагнення держави зміцнити дипломатичну присутність на континенті та розширити можливості для економічного і культурного співробітництва. Особливої уваги заслуговує партнерство з Ганою, де укладено угоду про фінансування виробництва українських безпілотників та підтримку національної безпеки Гани, що є прикладом стратегічного співробітництва та взаємної вигоди. Водночас деякі країни Африки демонструють більш складну динаміку: у серпні 2024 року Малі розірвала дипломатичні відносини з Україною, мотивуючи це причетністю Києва до бойових дій у регіоні. Україна відреагувала на це рішення та підкреслила негативну роль групи Вагнера та неприйнятність поспішних висновків [10].

У 2023 році В. Зеленський провів перемовини з делегацією представників держав Африки, до складу якої входили президенти ПАР, Замбії, Союзу Коморських островів, Сенегалу, Єгипту, а також спеціальні представники президентів Конго та Уганди. Під час візиту члени делегації також побували у деокупованому м. Буча, що мало на меті вплинути на їхнє сприйняття російської агресії. Для продовження комунікації та співпраці у питаннях досягнення миру та розв'язання продовольчих проблем представників цих держав було запрошено до спільної роботи над конкретними пунктами формули миру, участі в Глобальному саміті миру [14].

Різновидом співпраці з Африканським континентом є міжпарламентська взаємодія. Українська делегація взяла участь у 145-ій, 146-ій та 147-ій Асамблеї Міжпарламентського Союзу. Особливо важливими були 145-а та 147-а Асамблеї, адже вони проходили в африканських країнах. Українські парламентарі мали змогу поспілкуватись зі своїми африканськими колегами та налагодити комунікацію. Після закінчення 145-ї Асамблеї Міжпарламентського Союзу, яка відбувалася у Руанді, парламентська делегація України також відвідала Мозамбік. Під час 146-ї Асамблеї Міжпарламентського Союзу, яка відбувалась у Бахрейні, парламентська делегація України провела низку офіційних та неформальних двосторонніх зустрічей із представниками держав Африки (Гана, Кенія, Кабо-Верде) [5]. Зауважимо, що міжпарламентська дипломатія – це особлива форма міжнародної комунікації й оцінити її ефективність не завжди легко, оскільки парламент має обмежені повноваження у здійсненні зовнішньої політики. Проте у випадку з Україною міжнародна комунікація на рівні парламентарів здатна значно вплинути на формування позитивного іміджу України та протидію російській пропаганді.

Спілкування українських парламентарів з африканськими колегами може сприяти розвінчуванню міфу про панування неонацистів в Україні, який послідовно поширює росія [11].

Станом на вересень 2025 року функціонують дипломатичні представництва України в 29 африканських країнах: Алжиру, Анголи, Беніну, Ботсвани, Гани, Гвінеї, Гвінеї-Бісау, Демократичної Республіки Конго, Ефіопії, Єгипту, Зімбабве, Камеруну, Кенії, Коморських островів, Кот-д'Івуару, Мавританії, Марокко, Мозамбіку, Нігерії, Південно-Африканської Республіки, Руанди, Сейшелів, Сенегалу, Судану, Сьєрра-Леоне, Танзанії, Тунісу, Уганди та Чаду [8]. Станом на початок 2022 року таких представництв було лише 10: у Єгипті, Алжирі, Марокко, Лівії, Нігерії, Ефіопії, ПАР, Кенії, Анголі та Ліберії (останнє – закрите в 2021 році). Отже, активні зусилля щодо налагодження відносин України з Африкою мають свій результат. Україна може бути цікава державам континенту з прагматичної точки зору як надійний партнер у сфері аграрного виробництва та постачання продовольства, зокрема зернових, олійних культур і добрив; як держава з потужним досвідом у галузях машинобудування, енергетики, будівництва інфраструктурних об'єктів, освіти й медицини. До того ж африканські країни розглядають Україну як важливого союзника у забезпеченні продовольчої безпеки, оскільки саме українська аграрна продукція відіграє значну роль у формуванні світових продовольчих ринків [8].

Важливою також є можливість співпраці у сфері цифрових технологій, оборонно-промислового комплексу та підготовки кадрів: українські університети можуть стати привабливим освітнім майданчиком для студентів із Африки. Для багатьох африканських держав привабливою є й позиція України як держави, що прагне до демократичного розвитку, інтеграції у світові ринки та міжнародні організації, що створює простір для політичного діалогу та партнерства на рівних [2].

На думку авторки, нейтралітет більшості країн Африканського регіону щодо російсько-української війни «грає на руку» росії та поглиблює кризу відносин Україна – держави Африки. Наразі Україна потребує консолідації міжнародних зусиль для покарання росії як країни агресора, і подібна позиція більшості країн регіону не допомагає виграти в цій війні або просувати ідею справедливого миру на українських умовах.

Висновки. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну у лютому 2022 року стало каталізатором глибоких змін у зовнішньополітичній стратегії України, зокрема щодо Африканського континенту. Війна вивела на перший план необхідність розширення кола міжнародних партнерів, посилення дипломатичної присутності та активного поширення позитивного іміджу України в регіоні. Африка, яка раніше залишалася периферійним напрямом української дипломатії, перетворилася на стратегічно важливий регіон для протидії російській пропаганді, економічного співробітництва та зміцнення міжнародної суб'єктності України.

Реалізація нових ініціатив охоплювала відкриття посольств у Гані та Мозамбіку, регулярні контакти на високому політичному рівні, активну міжпарламентську дипломатію та медійну комунікацію, спрямовану на подолання російських наративів. Економічні показники демонструють зростання товарообігу з африканськими країнами, що свідчить про конкретні результати активізації зовнішньополітичної діяльності.

Отже, війна стала фактором трансформації української зовнішньої політики і змусила державу шукати нові регіональні пріоритети, активно зміцнювати дипломатичну мережу та розширювати економічну взаємодію. Африка сьогодні постає як важливий напрям для зміцнення позицій України у глобальному політичному просторі, що забезпечує країні додаткові можливості у протидії агресору та розвитку стратегічного партнерства.

Abstract. The full-scale invasion of the Russian Federation on February 24, 2022, was a turning point for the entire system of international relations. Ukraine faced new challenges that required expanding the scope and geography of international cooperation. The article describes the current trend of directing Ukraine's foreign activities towards regions of the world that had previously been overlooked, namely Africa. The article is devoted to analyzing the transformation of Ukraine's foreign policy toward the African continent in response to the full-scale aggression of the Russian Federation. The author traces the evolution of Ukrainian-African relations from historical marginality to the current stage of intensified diplomatic, economic, and informational interaction. Separate emphasis is placed on the importance of Africa as an arena of geopolitical rivalry and a potential strategic partner for Ukraine. Case study, event analysis content analysis

of foreign policy rhetoric, statistics on economic cooperation, and the results of Ukraine's diplomatic activity in Africa after 2022 formed the basis of this research.

Keywords: Russian-Ukrainian war, Ukraine, Africa, transformation, foreign policy strategies.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Population of Africa. *Worldometer*. URL: <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-region/>
2. Бідочко Л., С'єдін О. Антиколоніалізм і зернова благодійність: як агітпроп намагався дискредитувати Україну під час саміту росія – Африка. *Детектор медіа*. 03.08.2023. URL: <http://surl.li/mlvvu>
3. Заблоцький В. росія в Африці: неокolonіальне суперництво. *Український тиждень*. 09.09.2019. URL: <http://surl.li/oawn0>
4. 5 ТД (П'ятий територіальний департамент). *Міністерство закордонних справ України*. URL: <https://mfa.gov.ua/dvostoronnye-spirovbitnictvo/5-td>
5. Jones B. M. Africa's Ukraine-Russia peace mission: What was achieved? *BBC News*. 19.07.2023. URL: <http://surl.li/oawnx>
6. Котенко О. Тактики: Як російська пропаганда використовує антиколоніалізм для досягнення власних цілей. *Детектор медіа*. 29.09.2023. URL: <https://salo.li/5A3403a>
7. Odey A., Bassey S., Bassey A. Ukrainian foreign policy toward Russia between 1991 and 2004: the start of the conflict. *Journal of Liberty and International Affairs*. 2022. № 8(2). P. 346–361.
8. Африка та Близький Схід. Дипломатичні установи Міністерства закордонних справ. *Міністерство закордонних справ*. URL: <https://surl.li/tlgvij>
9. До Дня Африки. Відносини України з державами Африканського континенту. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 28.05.2025. URL: <https://surl.li/dwcobj>
10. МЗС України назвав рішення уряду Малі розірвати дипвідносини з Україною «недалекоглядним та поспішним». *Голос Америки*. 05.08.2024. URL: <https://www.holosameryky.com/a/7730335.html>
11. Хома Н., Панова Д. Проблеми активізації відносин України з державами Африки: вплив внутрішніх та зовнішніх чинників. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. 2024. № 40. С. 164–175.
12. Здобутки МЗС України на африканському напрямі у 2022 році. *Міністерство закордонних справ України*. URL: <https://surl.li/qxmllq>
13. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН ES-11/4 «Територіальна цілісність України: захист принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй» (2022 р.). *Право України*. 2024. № 4. С. 84–85. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001494220>
14. Masterd J. Ukraine: Conflict at the Crossroads of Europe and Russia. *Council on Foreign Relations*. 14.02.2023. URL: <https://surl.lu/aesyrf>

УДК 323.2:070.13/.19(477):355.48((470+571):477)

СТАН СВОБОДИ СЛОВА ТА СВОБОДИ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

О. А. Зябченко, В. В. Берегута

Анотація. У статті досліджується стан свободи слова та свободи ЗМІ в Україні в умовах повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну. Автор аналізує дилему між необхідністю захисту національної безпеки та збереженням демократичних принципів. Розглядаються обмеження медіа, зокрема створення телемарафону «Єдині новини», приклади цензури та тиску на журналістів, а також роль громадянського суспільства й міжнародних організацій у підтримці прозорості. Підкреслюється важливість дотримання принципу пропорційності, тимчасовості та підзвітності у сфері обмежень свободи слова. У тексті показано, що, попри ризики зловживань, українські журналісти й правозахисники зберігають професійні стандарти, а майбутнє свободи слова залежить від поєднання державної політики, громадського контролю та міжнародної підтримки.

Ключові слова: свобода слова, свобода ЗМІ, інформаційна безпека, війна, національна безпека.

Свобода слова – одна з фундаментальних цінностей демократичного суспільства, яка забезпечує функціонування незалежних ЗМІ, гарантує прозорість діяльності влади та сприяє громадському контролю. Для України, яка тривалий час бореться за право бути вільною європейською державою, питання свободи слова набуло особливої актуальності в умовах повномасштабного військового вторгнення Росії в Україну, що розпочалось 24 лютого 2022 року. Цей збройний конфлікт став не лише випробуванням для українського народу, а й серйозним викликом для суспільства: українських журналістів, редакцій, незалежних ЗМІ та громадян

загалом. У цей період постали суперечливі дилеми: як зберегти свободу слова в умовах, коли державна безпека вимагає певних обмежень? Як протистояти інформаційній війні та маніпуляціям без втрати плюралізму думок? Наскільки допустимими є цензура і контроль у сфері медіа під час війни, і чи не загрожує це втраті демократії в державі в довгостроковій перспективі? Думка автора містить ідею, що попри об'єктивні труднощі, з якими зіткнулася Україна, держава повинна дотримуватись балансу між свободою слова та безпекою. Надмірні обмеження, відсутність прозорості в комунікації та зловживання владою становлять ризик для демократичного розвитку. Попри те, що війна обумовила необхідність суттєвих обмежень свободи слова з міркувань національної безпеки, ці обмеження мають залишатися пропорційними, обґрунтованими, тимчасовими та відкритими для суспільного контролю.

Метою статті є всебічний аналіз стану свободи слова та свободи ЗМІ в Україні в умовах російсько-української війни, визначення основних викликів, пов'язаних із поєднанням національної безпеки та демократичних цінностей, а також пошук можливих шляхів забезпечення балансу між інформаційною безпекою й свободою вираження поглядів.

Однією з основних причин обмеження свободи слова в Україні стало прагнення влади протидіяти російській дезінформації, спрямованій на дестабілізацію суспільства. В умовах гібридної війни інформація стала такою ж зброєю, як і ракети. Тому ще у 2014 році Україна почала застосовувати заборону російських телеканалів, блокування окремих інформаційних ресурсів та соціальних мереж, які поширювали проросійську пропаганду. Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році обмеження посилилися. Було створено спільний телемарафон «Єдині новини», що став єдиним джерелом офіційної інформації у перші місяці війни. З одного боку, це дозволило уникнути хаосу й паніки, з іншого – обмежило плюралізм у медіа. За даними дослідження Інституту масової інформації, 95 % українських журналістів вважають, що в українських ЗМІ існує цензура – передусім політична й воєнна [1]. Хоча таке обмеження може бути виправданим у контексті захисту національної безпеки, воно не повинне ставати постійною практикою. Публічні дебати щодо меж допустимого контролю над інформацією є необхідними. Згідно з дослідженням Центру прав людини «ZMINA», журналісти часто стикаються з нерівним доступом до інформації, проблемами акредитації, а також тиском від органів влади або військових структур [2, с. 1–4]. Обмеження свободи слова, які не супроводжуються публічною звітністю й чіткими критеріями, викликають обґрунтовані сумніви у доброчесності державних дій.

Попри війну, існують ризики зловживань і тенденції до політичного впливу на медіа. Упродовж останніх років зростає занепокоєння щодо концентрації медіа в руках окремих політичних груп. Навіть під час війни спостерігається спроба використання ситуації для обмеження критичних голосів. Як повідомляє видання «Detector Media», у 2023–2024 роках фіксуються випадки кампаній проти незалежних журналістів, звинувачення в «грі на руку ворогу», що іноді має ознаки політичного переслідування [3]. Ці випадки привернули увагу міжнародної спільноти. Різноманітні іноземні видання зазначають, що попри формальну можливість вільно писати, українські журналісти часто зазнають залякування чи інформаційного тиску з боку політичних структур [4]. Це свідчить про те, що війна використовується не лише для обмеження пропаганди, а й для приглушення критики та інакомислення. Публікації відомих українських англомовних газет, як от «Kyiv Post», також підтверджують наявність напруження між журналістською спільнотою та державою. Журналісти скаржаться на непрозорість та цензуру, які накладають обмеження навіть на публікації щодо гуманітарних проблем або корупції [5]. Це створює атмосферу самоцензури. Ці явища загрожують втратою довіри до українських інституцій не лише всередині країни, а й на міжнародному рівні. Адже західні партнери України очікують, що, попри війну, країна буде послідовною у дотриманні демократичних стандартів, включно зі свободою ЗМІ.

Міжнародні організації з моніторингу свободи слова відстежують ситуацію в Україні з моменту початку збройного конфлікту та фіксують як позитивні, так і негативні тенденції. Відповідно до звіту міжнародної неурядової організації «Репортери без кордонів», у 2023 році в Україні було зафіксовано 40 інцидентів, пов'язаних із порушеннями прав журналістів у зоні

бойових дій, зокрема затримання, недопуск до фронту, цензуру матеріалів і залякування [6]. Водночас організація підкреслює складність ситуації, адже українські ЗМІ діють у винятково небезпечних умовах. Американське видання «The New Yorker» у великій аналітичній та досить провокаційній статті «Ukraine's Democracy in Darkness» вказує, що на тлі боротьби за виживання демократії в Україні виникає спокуса до «воєнного централізму», що не завжди відповідає ліберальним демократичним цінностям [7]. Авторка статті звертає увагу на небезпеку встановлення контролю над інформацією з боку влади під прикриттям безпекових мотивів, які не завжди мають чітке обґрунтування. У воєнний час відбувається зменшення простору для громадянських свобод, зокрема – свободи слова. Західні партнери уважно відстежують, наскільки Україна дотримується принципів верховенства права та свободи висловлювань, що є передумовами подальшої інтеграції до ЄС [8]. Неурядова організація Freedom House зазначає, що за 2024 рік рівень свободи в Україні оцінювався як частково вільний. Визнається вагомість безпекових загроз, але також фіксуються приклади надмірного регулювання, зокрема щодо онлайн-медіа та громадських активістів [9]. Загалом, ситуація є динамічною і потребує постійного моніторингу, щоб запобігти авторитарним тенденціям.

Міжнародне право визнає, що свобода слова не є абсолютною, особливо в періоди воєнних дій. Проте всі обмеження повинні бути обґрунтованими, пропорційними та відповідати демократичним стандартам. Україна як держава-учасниця низки міжнародних конвенцій, зокрема Європейської конвенції з прав людини та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, зобов'язана забезпечувати свободу слова навіть під час надзвичайних обставин. Європейський суд із прав людини (ЄСПЛ) неодноразово вказував, що свобода вираження поглядів має фундаментальне значення в умовах кризи, оскільки дозволяє громадськості отримувати правдиву інформацію про ситуацію, що розвивається. У практиці ЄСПЛ наявні прецеденти, які чітко розмежовують допустимі обмеження в умовах загрози національній безпеці та репресивні заходи, що суперечать принципам правової держави [10]. Водночас національні уряди мають право тимчасово обмежувати доступ до інформації в умовах надзвичайного стану, але ці обмеження мають супроводжуватись судовим контролем, публічною обґрунтованістю та повинні припинятись, щойно зникає безпосередня загроза [11, с. 41]. Інакше кажучи, ключовим принципом є тимчасовість і мінімізація шкоди для демократичних процесів. М. Бальцержак та Ю. Капеланська-Преговська аналізують правозастосування міжнародного права у випадках, пов'язаних із дезінформацією, включаючи кейси в Україні. Дослідники підкреслюють, що боротьба з фейками та пропагандою не повинна перетворюватися на інструмент цензури. Особливу увагу, на їх думку, варто приділяти прозорості державної політики в медіасфері, підзвітності та залученню громадянського суспільства до формування стандартів інформаційної безпеки [12, с. 1–24]. Міжнародні норми дозволяють державам запроваджувати певні обмеження свободи слова під час війни, але лише за умов суворого дотримання принципу пропорційності та із забезпеченням демократичного контролю. Ігнорування цих норм створює ризик перетворення війни на виправдання авторитаризму.

Попри значний тиск із боку державних структур та обмеження, спричинені війною, українські журналісти продовжують виконувати свою ключову функцію – інформувати суспільство та контролювати владу. Їхня роль вкрай важлива в умовах воєнного часу, коли доступ до правдивої інформації стає життєво необхідним. На жаль, журналісти в Україні стикаються з психологічним тиском, спробами дискредитації, хакерськими атаками й навіть прямими погрозами. Попри ці виклики багато з них не тільки не полишають професію, а й активно висвітлюють складні теми, пов'язані з корупцією, військовими злочинами чи гуманітарними проблемами [2, с. 1–4; 3]. Такі приклади свідчать про високу етичну відповідальність журналістської спільноти. Навіть в умовах формальної свободи слова, журналісти нерідко змушені працювати в умовах неформального тиску, включаючи залякування з боку авторів або тролів у соцмережах, які намагаються змусити їх уникати критики влади [4]. Тим не менш, українські журналісти прагнуть зберігати професійні стандарти, що є критично важливим у довготривалій перспективі для збереження довіри суспільства. Крім того, важливу роль відіграє громадянське суспільство – правозахисні організації, незалежні медіаплатформи, волонтер-

ські ініціативи. Саме вони створюють середовище, де підтримується плюралізм думок, відстежуються випадки цензури, здійснюється правовий захист журналістів. Організації на кшталт Freedom House, Reporters Without Borders, а також українські платформи сприяють підвищенню прозорості та відповідальності державної політики щодо свободи слова [6; 9]. Ці зусилля свідчать, що навіть в умовах війни існують механізми демократичного самозахисту суспільства від зловживань. Роль журналістів і громадських інституцій не лише компенсує обмеження, але й підтримує суспільний діалог, що є запорукою демократичного майбутнього.

Питання про те, де проходить межа між законною інформаційною безпекою та цензурою, є ключовим для аналізу свободи слова під час війни. В умовах повномасштабної агресії Росії проти України, інформаційний фронт став одним із головних полів бою, і держава змушена реагувати на загрози. Проте важливо, аби ці дії не ставали інструментом обмеження демократії. Згідно з дослідженням Центру прав людини «ZMINA», понад 80 % українських журналістів визнають наявність цензури у ЗМІ, зокрема через практику «єдиного телемарафону», який обмежує плюралізм і сприяє формуванню надмірно узгодженого офіційного наративу [2, с. 1–2]. Це породжує небезпеку інформаційної монополії, коли альтернативні точки зору або критика влади маргіналізуються. Критика урядової політики, особливо в питаннях оборони, часто сприймається як підрив національної єдності. Деякі журналісти повідомляють про тиск або спроби втручання в редакційну політику з боку державних органів [5]. Подібні тенденції змушують замислитись над тим, чи не перетворюється інформаційна безпека на зручне виправдання для придушення незручних голосів. Разом із тим державні органи мають законне право обмежувати поширення інформації, яка може загрожувати військовим операціям або життю громадян. Держава має шукати баланс між захистом свободи слова та боротьбою з дезінформацією, інакше можуть зникнути механізми суспільної критики та самоконтролю [9]. Цензура в умовах війни має бути тимчасовою, прозорою та підзвітною. У протилежному випадку зростає ризик ерозії довіри до держави, що в довгостроковій перспективі шкодить не менше, ніж інформаційні атаки ворога.

Роздуми про майбутнє свободи слова в Україні вимагають врахування як ризиків, так і потенціалу для поступу. Війна, з одного боку, створила умови для концентрації інформаційної влади, але з іншого – актуалізувала суспільний запит на прозорість, підзвітність та реальну свободу думки. Внаслідок війни українське суспільство стало більш чутливим до теми прав людини, свободи інформації та ролі ЗМІ як інструменту захисту демократії. Навіть на тлі централізації та обмежень, у суспільстві зберігається критична маса людей, здатна контролювати державу через активізм, незалежну журналістику та міжнародну солідарність [7]. В умовах післявоєнної трансформації Україна має нагоду переглянути інформаційну політику. Можливим є повернення до плюралізму мовлення, посилення ролі саморегулювання медіа, створення незалежного наглядового органу, який би гарантував дотримання стандартів свободи слова [8]. ЄСПЛ та міжнародне право також залишаються орієнтиром у цьому процесі. Як показують приклади деяких держав у різний період: Німеччина 1930-х років, Росія з 2014 року, США після терактів 11 вересня 2001 року, Туреччина після спроби перевороту 2016 року, Ізраїль з 1948 року, легітимні обмеження під час війни не мають перетворитися на постійні інструменти контролю, адже це загрожувало довгостроковому послабленню демократії [10; 11, с. 41; 12, с. 1–24]. Відтак, перспективи залежать від політичної волі, громадянського контролю та міжнародної підтримки. Якщо українське суспільство збереже запит на прозору владу й критичне мислення, то свобода слова після війни не тільки відновиться, а й отримає новий імпульс для розвитку.

Отже, аналіз стану свободи слова та свободи ЗМІ в Україні в умовах російсько-української війни дозволяє зробити низку важливих висновків. По-перше, війна стала серйозним викликом для демократичних принципів, зокрема права на свободу слова. Водночас саме вона активізувала нові механізми журналістської солідарності, громадського контролю та спротиву дезінформації. У ході дослідження було підтверджено те, що свобода слова в умовах війни стає не лише інструментом демократії, а й елементом національної безпеки. Попри централізацію медіаполя, цензуру, ризики тиску з боку влади та економічні виклики, україн-

ські журналісти демонструють стійкість і прагнення зберегти професійні стандарти. Важливим є й те, що свобода слова сьогодні не є абсолютною цінністю у вакуумі. Вона стикається з моральними, правовими та стратегічними дилемами, коли інформація може бути використана ворогом. Саме тому виникає потреба в чітких межах між легітимною інформаційною безпекою та необґрунтованими обмеженнями, які підривають демократичні інституції. Майбутнє свободи слова в Україні залежить від того, наскільки гнучко та відповідально держава і громадянське суспільство будуть діяти в умовах післявоєнної трансформації. Збереження критичного мислення, підтримка незалежних медіа та забезпечення законодавчих гарантій свободи слова є передумовами не лише для демократичного відновлення, а й для запобігання авторитарним тенденціям. Тому свобода слова в Україні під час війни – це не лише виклик, а й можливість. Саме в ці кризові часи закладається фундамент інформаційної культури, яка визначатиме майбутнє української демократії.

Abstract. The article examines the state of freedom of speech and media freedom in Ukraine under the conditions of Russia's full-scale military invasion of Ukraine. The author analyzes the dilemma between the need to protect national security and the preservation of democratic principles. The study considers media restrictions, in particular the creation of the «United News» television marathon, cases of censorship and pressure on journalists, as well as the role of civil society and international organizations in ensuring transparency. The importance of adhering to the principles of proportionality, temporality, and accountability in the field of freedom of speech restrictions is emphasized. The text demonstrates that despite the risks of abuse, Ukrainian journalists and human rights defenders maintain professional standards, while the future of freedom of speech depends on the combination of state policy, public oversight, and international support.

Keywords: freedom of speech; freedom of the media; information security; war; national security.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абсолютна більшість журналістів вважають, що в українських ЗМІ є цензура. *Укрінформ*. 2023. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3704250-absolutna-bilsist-zurnalistiv-vvazaut-so-v-ukrainskih-zmi-e-cenzura.html>
2. Інфографіка: ситуація з правами журналістів в Україні. *Центр прав людини ZMINA*. 2023. 4 с. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/05/2023-zmina-infographic-journalists_web.pdf
3. Khalilova D. Recent campaigns against journalists raise concerns about press freedom in Ukraine. *Detector Media*. 2024. URL: <https://detector.media/infospace/article/221960/2024-01-20-recent-campaigns-against-journalists-raise-concerns-about-press-freedom-in-ukraine/>
4. Sabbagh D. The fight for full press freedom in Ukraine: We can write what we want – but bad actors try to intimidate us. *The Guardian*. 2024. URL: <https://www.theguardian.com/world/2024/may/02/the-fight-for-full-press-freedom-in-ukraine-we-can-write-what-we-want-but-bad-actors-try-to-intimidate-us>
5. Mendel I. Ukraine Climbs in World Press Freedom Chart. *Kyiv Post*. 2023. URL: <https://www.kyivpost.com/post/16576>
6. Ukraine: A year of information warfare in numbers. *Reporters Without Borders*. 2023. URL: <https://rsf.org/en/ukraine-year-information-warfare-numbers>
7. Gessen M. Ukraine's democracy in darkness. *The New Yorker*. 2024. URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2024/02/05/ukraines-democracy-in-darkness>
8. Petro N. Ukraine has a civil rights problem. *Foreign Policy*. 2023. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/12/18/ukraine-russia-war-civil-rights-freedom-speech-religion/>
9. Ukraine: Freedom in the World. *Freedom House*. 2024. URL: <https://freedomhouse.org/uk/country/ukraine/freedom-world/2024>
10. Хребет О. Свобода слова під час конфлікту: коли обмежувати і як – практика ЄСПЛ. *Центр прав людини ZMINA*. 2019. URL: <https://zmina.info/articles/svoboda-slova-pid-chas-konfliktu-koly-obmezhuvaty-i-yak-praktyka-yespl/>
11. Mazepa S. Freedom of Speech in the Conditions of an Armed Conflict. *Springer*. 2024. P. 41–48. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-69008-2_6
12. Balcerzak M. International human rights law in the era of digital disinformation and propaganda: case studies from Myanmar and Ukraine. *Studia Prawnicze KUL*. 2023. № 4(96) P. 7–26. URL: https://www.researchgate.net/publication/377368681_International_human_rights_law_in_the_era_of_digital_disinformation_and_propaganda_case_studies_from_Myanmar_and_Ukraine

БЕЗПЕКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

В. В. Магалаєс

Анотація. У статті проаналізовано сучасні підходи ЄС до забезпечення стійкості енергетичної інфраструктури в умовах гібридних загроз. Розглянуто рекомендації Ради Європи 2023 року та стратегію REPowerEU, що спрямовані на диверсифікацію джерел енергії, розвиток відновлюваних ресурсів та посилення кіберзахисту. Особлива увага приділена використанню РФ енергетики як інструменту гібридної війни проти ЄС. Проаналізовано приклади кібератак та роль політичної солідарності ЄС. Під час написання статті було використано методи контент-аналізу та порівняння, статистичний аналіз і системний підхід. Автор робить висновок, що комплексний, координаційний підхід є ключовим для забезпечення енергетичної безпеки ЄС.

Ключові слова: енергетична інфраструктура, гібридна війна, ЄС, безпека, Україна.

У світлі подій російсько-української війни, розпочатої ще в 2014 році, питання захисту енергетичної інфраструктури в країнах Європейського Союзу від зовнішніх дестабілізуючих чинників набуває особливої актуальності. Зростання складності суспільних процесів, цифровізація надання послуг та інтеграція енергетичних та комунікаційних систем, формують нові виклики для держав і міжнародних організацій у сфері управління ризиками. Особливої актуальності ці проблеми набувають у контексті захисту критичної інфраструктури держав, зокрема на тлі гібридних загроз, спричинених діями РФ, яка відкрито використовує як інформаційний тиск на країни ЄС, так і енергетичний шантаж. Огляд рекомендацій Ради Європи, а також контент-аналіз промов міністра закордонних справ Угорщини Петера Сіярто та віцепрем'єр-міністра Польщі Кшиштофа Гавковського, показали, що енергетичний сектор є стратегічним компонентом безпеки та стабільності існування Європейського Союзу. Метою статті є визначення сучасних підходів ЄС до зміцнення стійкості енергетичної інфраструктури в умовах гібридних загроз. Вивчення досвіду ЄС дозволяє осмислити ефективні практики управління ризиками, оцінити виклики та перспективи інтеграції національних систем у єдину європейську мережу безпеки, а також зробити висновки щодо підвищення стійкості держав у контексті глобальних загроз.

У сучасних умовах енергетична інфраструктура Європейського Союзу стає об'єктом нових та комплексних загроз із боку РФ, що поєднують фізичні, кібернетичні та інформаційні складові. Важливість ефективного управління ризиками для послуг енергетичної інфраструктури визначається тим, що її функціонування є пов'язаним із життєздатністю суспільства, економіки та державних інститутів всередині держав-членів ЄС. З огляду на ці виклики, рекомендації Ради ЄС щодо зміцнення стійкості критичної інфраструктури за 2023 рік відображають принциповий перехід від секторального підходу, який був закріплений у «Директиві про ідентифікацію та визначення критичної інфраструктури Європи та оцінку потреби у підвищенні її захисту № 114» від 2008 року, за якою ЄС має перейти до більш системного та інтегрованого бачення управління ризиками [1]. Документ підкреслює, що будь-яке порушення роботи критичної інфраструктури здатне створювати серйозні наслідки для безпеки громадян, економічної стабільності та політичної стійкості держав-членів ЄС, що, безумовно, у межах сучасної російської гібридної агресії залишається досі актуальним [2]. Серед конкретних заходів виділяються диверсифікація джерел постачання енергоносіїв, розвиток відновлюваних джерел енергії, створення резервних потужностей та проведення регулярних стрес-тестів для оцінки стійкості енергетичних систем. До того ж у документі особлива увага звертається на міждержавну координацію реагування, що передбачає обмін інформацією про ризики, взаємодію у кризових ситуаціях та застосування спільних протоколів управління надзвичайними подіями [3]. Отже, зазначені документи та рекомендації Ради Європи за період 2008–2022 рр., демонструють перехід від традиційної реактивної моделі забезпечення енергетичної безпеки до системного підходу, який інтегрує економічні, технологічні та безпекові аспекти. Збереження цілісності та надійності енергетичної інфраструктури є ключовим фактором підтримання політичної стабільності ЄС у майбутньому, особливо в умовах зростаючих гібридних загроз та геополітичної напруженості [2; 3].

Російська Федерація активно використовує енергетичний сектор як інструмент гібридної війни проти Європейського Союзу. Поєднуючи методи використання політичного тиску на держави-члени ЄС із масштабними ІПСО, РФ проводить пропагандистські кампанії, погрожуючи країнам ЄС можливістю «змерзнути» без їхніх енергоресурсів. Прикладом такої пропагандистської кампанії є неодноразові заяви экс-президента РФ Д. А. Медведєва, що «Європа без російського газу замерзне...» [4]. Ці дії спрямовані на дестабілізацію енергетичних систем ЄС, посилення енергетичної залежності та провокування розбіжностей серед держав-членів. До 2022 року Росія була найбільшим постачальником природного газу та нафти до ЄС, що створювало значну енергетичну залежність та можливість для РФ проводити диверсії. У 2021 році «Газпром» призупинив постачання газу через трубопровід «Ямал–Європа» задля штучного зростання ціни газу в регіоні, створюючи ситуацію енергетичної кризи [5]. Але з початком повномасштабного вторгнення та зменшення кількості імпорту газу з боку Європи, з березня 2022 р. по березень 2023 р. кількість поставок зменшилася на 74 %, згідно з внутрішнім документом Єврокомісії. Відповідно до заяв українського видання «УНІАН»: «На тлі повномасштабного російського вторгнення в Україну чистий прибуток «Газпрому» за міжнародними стандартами фінансової звітності за 2022 рік знизився на 41 % ...» [6]. Як можна побачити зі статистики внутрішнього документу Єврокомісії за 2022–2023 рр., прибутки «Газпрому» та його вплив на енергетичну залежність Європи від Росії зменшився [6]. Слід не забувати про постійний енергетичний шантаж, що відбувається з боку члена Євросоюзу – Угорщини. До того ж цей енергетичний шантаж охоплює також питання вступу України до ЄС. Міністр закордонних справ Угорщини Петер Сіярто заявив: «Є реальність, є права і є обов'язки... Реальність полягає в тому, що в ЄС країни-члени колективно та одноголосно ухвалюють рішення про прийняття нових членів... Кожна країна має суверенне право вирішувати, звідки і яким шляхом вона купує енергоносії, необхідні їй для роботи. Ніхто ззовні не може впливати на це. Ніхто не має права нав'язувати іншій країні більш дорогі, менш безпечні джерела енергії...» [7]. Отже, з заяви топ-посадовця Угорщини можна зрозуміти: по-перше, відбувається шантаж щодо розширення ЄС, який використовують для розв'язання фінансових питань, або ж, як у цьому випадку, енергетичних. По-друге, у своїй заяві Петер Сіярто виправдовує збереження угорської залежності від російського газу й нафти, аргументуючи це економічною доцільністю та безпекою постачань, допомагаючи російським спецслужбам проводити гібридну інформаційну атаку на країни ЄС, які відмовилися від закупівлі російських енергетичних ресурсів.

Одним із важливих напрямів дестабілізації європейського регіону щодо питання енергоносіїв стало використання кіберзагроз. Росія активно здійснює кібератаки на енергетичну інфраструктуру Європи, що в останні роки проявилось у різкому збільшенні випадків втручання. Згідно з розслідуванням Брюссельської галузевої асоціації Eurelectric, у 2022 році зафіксовано 20 успішних кібератак на енергетичні об'єкти, що вдвічі більше порівняно з 2020 роком [8]. Такі атаки здатні спричиняти значні перебої у постачанні енергії, економічні втрати та загрозу безпеці громадян [8]. Дії Росії безпосередньо впливають на енергетичну стійкість ЄС, послаблюючи здатність системи протистояти зовнішнім загрозам і створюючи додаткові ризики для енергетичної безпеки. У відповідь на кібератаки, Єврокомісія у 2022 році розробила стратегію REPowerEU, яка передбачає зменшення залежності від російських енергетичних ресурсів, диверсифікацію джерел енергії, розвиток відновлюваних джерел та вдосконалення інфраструктури [9]. Відповідно до стратегії, представленої Єврокомісією у червні 2025 року, ЄС планує припинити увесь імпорт російського газу та нафти до 2027 року, залучаючи до цього боротьбу з так званим «тіньовим флотом РФ», а також заходи щодо розробки відновлюваної енергії в межах країн Союзу [9]. Важливим кроком стало успішне інтегрування української енергетичної системи до європейської мережі ENTSO-E, що продемонструвало ефективність координації на міждержавному рівні та роль інституційних платформ у забезпеченні стабільності енергопостачання [10]. Як було згадано раніше, досвід окремих країн-членів ЄС, зокрема Угорщини, демонструє, що політична орієнтація держави та історично сформована енергетична залежність можуть посилювати її вразливість перед зовнішнім

тиском. Угорщина, яка довгий час покладалася на постачання російського газу та підтримувала політичний діалог із Москвою, стала прикладом того, як економічна залежність і внутрішньополітичні преференції впливають на реакцію держави у кризових ситуаціях. Цей досвід свідчить про необхідність комплексного підходу до енергетичної безпеки, який поєднує диверсифікацію джерел, розвиток внутрішніх енергетичних потужностей. Паралельно з цим ЄС активно співпрацює з міжнародними партнерами для зміцнення кібербезпеки та захисту інфраструктури від зовнішніх загроз, що дозволяє забезпечувати більш високий рівень енергетичної безпеки та протидіяти гібридним загрозам із боку Російської Федерації.

Надзвичайної актуальності стратегія REPowerEU набула на фоні російської енергетичної агресії проти України. Відповідно до видання «Про Гроші», під час так званих «блекаутів», лише за листопад 2022 року, українська енергетична інфраструктура зазнала значних пошкоджень [11]. Цілеспрямовані атаки на український енергетичний сектор у 2022–2023 роках показали, що енергетична безпека перестала бути виключно економічним або технологічним питанням і перетворилася на ключовий компонент колективної безпеки ЄС [2]. Адже вже в серпні 2025 року, хакери з РФ почали першу фазу нападів на енергетичну інфраструктуру країн Євросоюзу, завдавши кібератак по польським гідроелектростанціям [12]. Відповідно до видання CyberDefence24, хакери націлилися на невелику гідроелектростанцію в Поморському воєводстві, неподалік Гданська. Як зазначається у виданні: «... події серпня показали маніпуляції з параметрами працюючої електростанції, що викликає тривогу з точки зору енергетичної безпеки» [13]. У серпні віцепрем'єр-міністр Польщі Кшиштоф Гавковський повідомив, що влада запобігла кібератаці на систему водопостачання у великому місті, яка могла б відрізати доступ жителів до води. Раніше у тому ж серпні 2025 року було проведено розслідування, яке з'ясувало, що російське хакерське угруповання Secret Blizzard (підрозділ 16-го Центру ФСБ) заражало шпигунським програмним забезпеченням ApolloShadow, які використовували співробітники посольств та енергетичних підприємств всередині Польщі, що були підключеними до російських інтернет-провайдерів [13].

Підсумовуючи вищесказане, варто зазначити, що проведений аналіз гібридних загроз РФ щодо енергетичної інфраструктури ЄС підтвердив актуальність дослідження наведеного питання. Досвід 2022–2023 років підтвердив, що РФ використовує енергетичні ресурси як інструмент гібридної війни, поєднуючи атаки на енергетичну інфраструктуру України, кіберагресію, політичний тиск та інформаційну війну. Запровадження стратегії REPowerEU та ухвалення нових регламентів щодо стійкості об'єктів європейської енергетичної інфраструктури свідчать, що ЄС майже цілком готовий позбутися енергетичної залежності від РФ. Але водночас на прикладі Угорщини можна побачити, що енергетична залежність та проросійські політичні орієнтації країни можуть створювати вразливості всередині ЄС і ставати інструментом зовнішнього впливу.

Abstract. The article analyzes the European Union's current approaches to ensuring the resilience of energy infrastructure under hybrid threats. It examines the 2023 Council of Europe recommendations and the REPowerEU strategy, which are aimed at diversifying energy sources, developing renewable resources, and strengthening cybersecurity. Particular attention is paid to Russia's use of energy as an instrument of hybrid warfare against the EU. Examples of cyberattacks and the role of EU political solidarity are analyzed. In writing the article, methods of content analysis and comparison, statistical analysis, and a systematic approach were applied. The author concludes that a comprehensive, coordinated approach is key to ensuring the EU's energy security.

Keywords: energy infrastructure, hybrid warfare, EU, security, Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Council Directive 2008/114/EC of 8 December 2008 on the identification and designation of European critical infrastructures and the assessment of the need to improve their protection (Text with EEA relevance). *EUR-LEX*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/114/oj/eng>
2. European Commission. Critical infrastructure resilience at EU-level. *DG HOME – Protection of critical infrastructure and resilience of critical entities*. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/counter-terrorism-and-radicalisation/protection/critical-infrastructure-resilience-eu-level_en
3. Commission takes first step to strengthen the EU's energy security framework. *European Commission*. 2025. URL: https://commission.europa.eu/topics/preparedness_en

4. Медведев заявил, что Европа замерзнет без российского газа. *Internet Archive*. URL: <https://web.archive.org/web/20241227190750/https://www.gazeta.ru/politics/news/2024/11/23/24453193.shtml>
5. Росія призупинила постачання газу до Європи: ціни знову зросли. *Слово і діло*. 22.12.2021. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/12/22/novyna/svit/rosiya-pryzupynyla-postachannya-hazu-evropy-cziny-znovu-zrosly>
6. В Угорщині шантажують Україну членством у ЄС через зупинку транзиту російського газу. *УНІАН*. URL: <https://www.unian.ua/economics/energetics/dohodi-rosiji-vid-eksportu-gazu-do-yevrosoyuzu-obvalilisya-u-visim-rziv-ft-12270540.html>
7. Корж А. Припинення транзиту газу – Угорщина шантажує Україну членством в ЄС. *Телеграф*. 9.01.2025. URL: <https://news.telegraf.com.ua/ukr/politika/2025-01-09/5893447-roznilisya-prorosiyskiy-uryad-ugorshchini-shantazhue-ukrainu-chlenstvom-v-es-cherez-zupinku-tranzitu-gazu>
8. Eurelectric: A snapshot of Cybersecurity in the EU. *URelectric.org*. URL: urelectric.org/wp-content/uploads/2024/11/A-Eurelectric-snapshot-of-Cybersecurity-2024-11-18-FINAL.pdf
9. REPowerEU – енергетична політика ЄС. *Європейська Комісія*. URL: https://commission.europa.eu/topics/energy/repowereu_en
10. Europe's energy security after the Russia-Ukraine war: a call for pragmatic action. *EIIR*. 04.04.2023. URL: <https://www.eiir.eu/strategic-affairs/energy-security/europes-energy-security-after-the-russia-ukraine-war-a-call-for-pragmatic-action/>
11. Як довго тривав перший блекаут в Україні у 2022 році. *ПроГроші*. URL: <https://progroshi.news/news/industri/2022-vs-2023-yak-dovgo-trivav-pershiy-blekaut-y-do-chogo-gotuvatisya-ukrajincyam-teper-10961.html>
12. Russian Hackers Attack Hydroelectric Power Plant in Poland. *Militaryni*. URL: <https://militaryni.com/en/news/russian-hackers-attack-hydroelectric-power-plant-in-poland/>
13. Russian Security Service Infected Foreign Embassies' Devices With Spy 'Virus'. *Militaryni*. URL: <https://militaryni.com/en/news/russian-security-service-infected-foreign-embassies-devices-with-spy-virus/>

УДК 327:17:316.77

ЕТИЧНІ ДИЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ГУМОРУ В МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Л. О. Мартинюк, І. Г. Лебідь

Анотація. У статті досліджено значення гумору в міжнародній публічній комунікації. Особливу увагу приділено етичним дилемам, пов'язаним із використанням гумору в глобальних політичних повідомленнях, підкреслюється його подвійна роль як інструменту переконання та потенційного джерела шкоди. Проаналізовано та представлено кейси застосування гумору, зокрема, сатири, іронії та сарказму, політиками та дипломатами. Методологія дослідження має в основі індуктивно-дедуктивний метод, метод кейсів і метод політичного прогнозування.

Ключові слова: гумор, гумор у політиці, міжнародна політична комунікація, етичні дилеми.

Вступ. Гумор стає дедалі популярнішим інструментом у міжнародній політичній комунікації. В епоху домінування цифрових технологій тривалість уваги аудиторії обмежена, а новини миттєво поширюються через кордони. Дипломати й політики використовують сарказм, сатиру та меми, щоб привернути увагу, переосмислити проблеми та вплинути на іноземну аудиторію. Гумор може зробити лідерів більш зрозумілими, спростити складні питання та навіть посилити м'яку силу.

Водночас те, що імпонує одній аудиторії, може образити іншу, а жарти можуть стимулювати діалог і одночасно загострювати напругу або поширювати оманливі наративи. Гумор може бути цінним інструментом переконання та дипломатії, але у разі недоречного використання він може призвести до появи етичних ризиків.

Гумор у політиці є ключовим елементом наукових досліджень С. Баранової, С. Денисюк, В. Ігнатенко, І. Калініченко, С. Косенко, К. Ластовки, З. Осіпової, В. Самохіної. С. Басу та Г. Мальмвіг у своїх роботах приділяють увагу етичним складовим політичного гумору. Г. Браун, А. Лягуша, А. Кулкарні, Х. Магар, З. Махмуд акцентують увагу на гуморі, як на інструменті міжнародної політичної комунікації.

Метою статті є виявити етичні дилеми використання гумору в міжнародній політиці, дослідити найбільш поширені контраверсійні аспекти політичного гумору, можливі негативні наслідки жартів для міждержавних відносин і міжкультурного діалогу.

Основна частина. Гумор у міжнародній політичній комунікації став як стратегією переконання, так і інструментом м'якої сили. Уряди та лідери дедалі частіше визнають, що в контексті глобалізації гумор може привернути увагу, зробити повідомлення більш запам'ятовуваними та показати політиків «звичайними людьми». Як стверджує Дмитро Чернобров, гумор часто є стратегічним інструментом, який дозволяє політикам представляти складні або суперечливі політичні рішення в спрощеній і розважальній формі, що зазвичай відповідає смакам широкої аудиторії [1]. Стратегічний гумор необов'язково передбачає створення брехні, але висміювання опонентів здебільшого спонукає аудиторію сумніватися щодо їхньої правдивості, звертати увагу на несправедливість, таким чином ще більше підсилюючи невизначеність навколо суперечливих подій і підриваючи довіру до інших міжнародних гравців [1].

Однак гумор у публічній дипломатії не позбавлений ризику. Офер Фельдман підкреслює, що гумор кодований культурою, а це означає, що іронія, сатира і пародія базуються на загальних припущеннях, які можуть трактуватися по-іншому закордоном або в іншій мові [2; 12]. Те, що в одному культурному контексті може здатися нешкідливим жартом, в іншому може сприйматися як *образа або прояв неповаги*, що підриває довіру і псує відносини. Наприклад, випадок пов'язаний із колишнім американським президентом Бараком Обамою у 2012 році, коли під час церемонії вшанування польського Героя Другої світової війни, президент згадав про «польські табори смерті» замість «нацистські табори смерті в окупованій Польщі» [3]. Відповідно ця фраза викликала обурення в Польщі, оскільки вона покладала відповідальність за нацистські злочини на Польщу.

До того ж зазвичай не можна ігнорувати етичний аспект гумору в політичних посланнях. Габріель Тоскано підкреслює, що гумор може нормалізувати шкідливі наративи або приховувати виняткові ідеології під прикриттям розваги. У цьому значенні такий гумор можна розглядати як *зброю політичної критики та презирства*, як методи індивідуального подолання неугодної політики, політиків та обставин, а також як *інструмент помсти* гнобителям [4]. Приклад такого гумору можна побачити в заявах представників вищого керівництва російської федерації. Так, колишній президент росії Дмитро Медведєв у своєму Телеграм-каналі часто любить висловлювати свою думку про Україну, країни Європи та їхніх лідерів у саркастичній формі, вважаючи, що це надзвичайно смішно. Він неодноразово писав, що економіка Європи слабка та залежить від США, її культура безславно деградує, а сама Європа втрачає свою ідентичність, бо розчиняється у агресивних мігрантах. Також політик дозволяв собі називати європейських лідерів «нікчемними дегенератами», нездатними взяти на себе тягар відповідальності за будь-яку серйозну справу. Такі «жарти» безумовно ображали європейських політиків та однозначно псували відносини між країнами, проте, для російських політиків це було та продовжує бути нормою [5].

Під час дослідження дилеми щодо використання гумору у міжнародній політичній комунікації, варто зазначити, що серйозною небезпекою є те, що гумор, який дискредитує політиків або політичні інститути, може *підірвати довіру громадськості*. Варто додати, що одиничне використання може призводити до помітного зниження довіри до політиків. Однак Андрес Мендібуро-Сегель, Сальвадор Варгас та Андрес Рубіо зазначають, що згідно з експериментальними дослідженнями цей ефект є короткочасним: він зникає приблизно через тиждень. У разі повторного впливу, наприклад, через карикатури або анекдоти, впродовж декількох днів, негативні ефекти необов'язково посилюються, але як і раніше не спостерігається сильних довгострокових змін. Це показує, що хоча гумор може безпосередньо впливати на довіру, його довгостроковий вплив може залежати від частоти, змісту і контексту жарту [6].

Гумор може привертати увагу, але він часто *знижує когнітивну обробку*, яку люди приписують повідомленням. Гумористичний політичний контент може піддаватися більш поверхневій і «периферійній» обробці, а не «центральної», що означає, що, хоча люди можуть запам'ятати кумедний момент, вони можуть не розуміти або не дбати про політичний аргумент, що лежить в основі жарту [7]. Це істотно обмежує використання аналітичного і критичного мислення, що призводить до спрощеного розуміння подій і явищ.

Як відомо, *гумор значною мірою залежить від контексту і має культурне кодування*. Те, що в одному культурному або політичному середовищі вважається гумористичним, в іншому

може бути образливим або навіть провокаційним. Наприклад, суперечка пов'язана з носінням нікабу, до висміювання якої причетний колишній прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон. У 2018 році Борис Джонсон написав у Daily Telegraph, що має «абсолютне право» бачити обличчя своїх виборців, і що жінки, які закривають обличчя, схожі на «поштові скриньки» та «грабіжниць банків» [8]. Звісно, такий жарт розсмішив суспільство, проте не те, яке сповідує іслам. Враховуючи, що хіджаб є головним атрибутом для жінок, які сповідують іслам та не можуть знаходитися поза межами будинку без одягу, який повністю покриває їх тіло, цей жарт виглядав максимально неетично та безглуздо [8]. Етичні погляди щодо гумору вказують на те, що вплив жарту значною мірою залежить від того, як він інтерпретується аудиторією, і від її культурних уявлень. Ефективний гумор часто залежить від «етичної відкритості» – «гостинності» щодо «іншого», – щоб гумор не відштовхував, а заохочував участь [9]. Без цього гумор ризикує бути нечутливим, образливим або несумісним з цінностями аудиторії.

Коли гумор стосується делікатних тем – війни, несправедливості, травми або нерівності – існує ризик їх спрощеного розуміння або дискредитації. Політичні карикатури або меми можуть звести складні страждання до символів або жартів, що може дегуманізувати жертв або знизити співчуття громадськості. Навіть «неупереджені» карикатури та меми мають контекст, тон і моральну вагу, тому в періоди війни гумор варто використовувати з обережністю, оскільки нейтральність тону не означає нейтральність результату [9]. Серед таких прикладів – карикатура опублікована французьким сатиричним журналом Charlie Hebdo з підписом «малюнок дня», на якій зображено зруйновані будівлі та купи уламків з написом зверху «землетрус у Туреччині» та внизу «не потрібно надсилати танки» [10]. Карикатура зазнала чимало критики з боку журналістів, політиків та медійних осіб. Її називали ганебною, мерзенною, огидною та расистською, засуджуючи концепцію зображення за висміювання болю тисяч невинних жертв. У відповідь на невдоволені коментарі, журнал невдовзі після цієї ситуації опублікував ще одну карикатуру, яка демонізувала критиків, таким чином, демонструючи те, що вони є нечутливими до почуттів і проблем суспільства [10].

У сучасній медіасистемі гумористичні вирази часто набувають такого значення, яке автор ніколи б не передбачив. Те, що починається як нешкідливий вираз, може стати символом образи або глузування, яке вирване з контексту. Отже, важливу роль відіграє *інтерпретація жартів*. Політичний гумор часто процвітає в поляризованому середовищі, де він націлений на «іншу сторону», щоб викликати якомога сильнішу реакцію громадськості. У якості прикладу можна навести нещодавній допис американського президента Дональда Трампа. Політик опублікував відео, яке згенероване за допомогою ШІ та на якому зображені лідери демократичної партії на тлі загрози шатдауну: один із лідерів зображений у сомбреро з вусами, а іншому змінили голос [11]. Переговори Білого дому між Трампом, лідерами Республіканської та Демократичної партій завершилися без угоди. Відповідно кінцевий термін державного фінансування все ж закінчився опівночі у вівторок 7 жовтня [11]. Навіть зміст комедії, який має спонукати до роздумів, може поглибити розбіжності, якщо громадськість сприймає його через спотворені окуляри [12].

Незважаючи на низку чинників, які можуть впливати на негативне або неправильне сприйняття гумору, політики часто використовують жарти як інструмент ведення політики, проте якщо в одних це приводить до позитивних наслідків, то в інших, навпаки – негативних.

Одним із таких прикладів є випадок, коли на словацькій радіостанції Radio Express ведучий радіо запитав колишнього прем'єр-міністра Словаччини Ігора Матовича, що він пообіцяв Росії в обмін на поставки вакцини Sputnik V проти COVID-19. Матович одразу відповів, що це Закарпаття, а потім заявив, що насправді нічого не обіцяв, він просто пожартував та наголосив на необхідності вакцинації в його країні [13]. Після цієї ситуації Міністерство закордонних справ України запросило посла Словаччини в Україні, щоб висловити незадоволення політично некоректними заявами прем'єр-міністра країни-партнера. Міністерство закордонних справ наголосило, що такі «жарти» є вкрай образливими для українського народу в теперішній ситуації, коли Росія напала і окупувала Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, а також частину українського Донбасу [13]. Тодішній міністр закордонних справ Дмитро

Кулеба заявив, що коментар Матовича шкодить відносинам між Україною та Словаччиною, оскільки незалежно від мотивів, характеру чи контексту, зауваження глави уряду Словаччини, які безпосередньо стосуються територіальної цілісності України, є категорично неприйнятними [13].

Ще одним прикладом невдалого використання гумору є ситуація пов'язана зі Сьюзен Голл – членкинею Консервативної партії Лондонської асамблеї, яка повторно опублікувала створене за допомогою штучного інтелекту зображення, на якому видно, що мер Лондона тоне. Вона підписала зображення словами «Камера ULEZ...», що було задумано як жарт, однак цей запис з'явився на наступний день після реального інциденту, у якому дійсно в Лондоні потонув 15-річний хлопчик [14]. Цей запис був розкритикований як нетактовний і недоречний, оскільки поєднання жарту з недавньою реальною трагедією привернуло негативну увагу ЗМІ і зіпсувало репутацію політика. У цьому випадку час і контекст стали дуже важливими. Жарти, які стосуються реальних трагедій або нагадують про них, можуть бути сприйняті як *баналізація страждань*. У такому випадку навіть якщо мета була суто гумористичною, реакція аудиторії часто зосереджується саме на образі, а не на гуморі [14].

Ще однією ситуацією, яка спричинила незадоволення та водночас мала комічний ефект, став випадок, коли російський міністр закордонних справ Сергій Лавров взяв участь у круглому столі, що відбувся в рамках «Raisina Dialogue» – головної індійської конференції, присвяченої геополітиці та геоekonomіці. Відеозапис виступу Лаврова був опублікований в індійському ЗМІ «Firstpost». Під час конференції Лавров розповів, як вторгнення України вплинуло на енергетичний сектор Росії. Він зазначив, що війна, яку Росія намагається зупинити, була розпочата українським народом проти його країни, і це значно вплинуло на політику Росії, зокрема на енергетичну [15]. Політик зауважив, що Росія більше не буде покладатися на жодних західних партнерів. Після чого він додав, що РФ не дозволить більше Україні знову підривати газопроводи, натякаючи на вибухи на газопроводах «Північний потік» [15]. Сергій Лавров під час виступу на конференції спробував подати Росію як жертву війни в Україні. Його зауваження викликали сміх і зітхання аудиторії. Його спроба використовувати гумор або риторику для переписування суперечливих історій отримала зворотний ефект, оскільки аудиторія була налаштована скептично. У випадках сміху з політичного висловлювання можна говорити про порушення серйозності або сприйняття нечесності [15].

У зазначеному контексті варто згадати про ще один випадок, коли журналістка Лорі Оукс з Nine Network опублікувала відео, на якому колишній прем'єр-міністр Австралії Малкольм Тернбулл, незважаючи на камери, висміює тодішнього президента США Дональда Трампа [16]. Витік відео викликав дипломатичний конфуз. Однак посольство США в Канберрі заявило, що ці коментарі сприйняли «з гумором, як і передбачалося», але витік інформації та її публічне поширення викликали критику з приводу дипломатичної пристойності [16]. Цей випадок демонструє, як навіть жарт, який мав би залишитися у вузькому колі спілкування, може стати суперечливим, шойно він стає публічним. Він підкреслює делікатний баланс, який дипломати повинні знайти між неформальним спілкуванням та очікуваннями щодо професіоналізму в міжнародних відносинах.

Висновки. Отже, варто зробити висновок, що гумор є ефективним інструментом у міжнародній політичній комунікації, але у деяких випадках він може спричинити серйозні етичні ризики.

Серед найбільш помітних етичних викликів можна виділити:

- створення атмосфери напруги й недовіри у міждержавних відносинах;
- інструменталізація гумору як зброї для політичної критики й помсти опонентам;
- підриг довіри широкої громадськості до політиків (місцевих або закордонних);
- спрощення «чутливих тем»;
- «викривлення» реальності та поява неоднозначних інтерпретацій подій і явищ;
- зниження рівня когнітивної обробки політичних повідомлень і, як наслідок, зниження здатності критично мислити у адресатів таких повідомлень.

Отже, гумор може привертати увагу, спрощувати повідомлення і навіть пом'якшувати напругу, але може так само легко принижувати людей, поширювати дезінформацію або посилювати конфлікти. Дилеми, пов'язані з культурною чутливістю, дипломатичною повагою та відповідальністю, демонструють, що гумор ніколи не був нейтральним – він формує сприйняття та відносини за межами кордонів, але не завжди позитивних. У зв'язку з цим держави та політичні діячі повинні знаходити баланс між креативністю та відповідальністю, і проблема полягає не в тому, чи варто використовувати гумор, а в тому, як забезпечити, щоб він поліпшував комунікацію, а не завдавав шкоди.

Abstract. The article examines the use of humor and its role in international public communication. Particular attention is paid to ethical dilemmas associated with the use of humor in global political messages, emphasizing its dual role as a tool of persuasion and a potential source of harm. Cases of the use of humor, in particular, satire, irony and sarcasm, by politicians and diplomats are also analyzed and presented.

Keywords: humor, humor in politics, international political communication, ethical dilemmas.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Chernobrov D. Strategic humour: Public diplomacy and comic framing of foreign policy issues. *The British Journal of Politics and International Relations*. 2021. Vol. 24, № 2. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/13691481211023958>
2. Toscano G. B., Fernandez-Villanueva C. «Funny Weapons»: The Norms of Humour in the Construction of Far-Right Political Polarisation. *Social Inclusion*. 2025. Vol. 13. P. 1–19. URL: <https://surl.li/osntnp>
3. Obama angers Poles with «death camp» remark. *BBC News*. 30.05.2012. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-18264036>
4. Feldman O. Humor and Politics in the Media: A Conceptual Introduction. *Communicating Political Humor in the Media*. 2024. URL: <https://surl.li/vtbtfd>
5. Medvedev Mocks «Frigid Old Europe», «Degenerate» EU Leaders, Warning NATO War with Russia Still Possible. *Kyiv Post*. 29.09.2025. URL: <https://surl.li/jzqqoc>
6. Mendiburo-Seguel A., Vargas S., Rubio A. Exposure to Political Disparagement Humor and Its Impact on Trust in Politicians: How Long Does It Last? *Frontiers in Psychology*. 2017. Vol. 8. URL: <https://surl.li/hmnbye>
7. Gulevich O. A., Kalashnik P. K. Political Humor in Mass Communication. *Social Psychology and Society*. 2023. Vol. 14(1). P. 23–37. URL: <https://surl.li/nhcept>
8. Piela A. Wearing the Niqab in the UK: What is British Culture, Anyway? *The LSE Religion and Global Society blog*. 25.09.2018. URL: <https://surl.li/sbediw>
9. Bidgoli M. Comedy and humour: an ethical perspective. *European Journal of Humour Research*. 2020. Vol. 8(1). P. 82–94. URL: <https://surl.li/ndvglm>
10. Backlash for Charlie Hebdo cartoon mocking Turkiye earthquake. *Arab News*. 09.02.2023. URL: <https://www.arabnews.com/node/2247526/media>
11. Anmelden oder Registrieren. *Facebook*. 30.09.2025. URL: <https://surl.li/zmipyu>
12. Lambek S. Comedy as dissonant rhetoric. *Philosophy, Social Criticism*. 2023. Vol. 49(9). P. 1107–1127. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/37846294/>
13. MFA Ukraine demands apology from Slovakia PM over Zakarpattia «joke». *UNIAN*. 03.03.2021. URL: <https://surl.li/sulqxx>
14. Warren J. Sharing fake image of London mayor drowning was joke – Susan Hall. *BBC News*. 09.04.2025. URL: <https://www.bbc.com/news/articles/c23004k43l2o>
15. Russian Foreign Minister ridiculed in India during speech about «Ukrainian aggression» and «independence from West». *Ukrainska Pravda*. 03.03.2023. URL: <https://www.pravda.com.ua/eng/news/2023/03/03/7391911/>
16. US embassy brushes off Australian PM's Trump joke. *BBC News*. 16.06.2017. URL: <https://www.bbc.com/news/world-australia-40284188>

ВЕКТОРИ ПОЛІТИКИ КРАЇН ІНДО-ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ КРІЗЬ ПРИЗМУ МЕДІА

М. А. Мельник

Анотація. На основі моніторингу ЗМІ у статті аналізуються особливості представлення внутрішньої та зовнішньої політики провідних держав Індо-Тихоокеанського регіону. Автор доходить висновку, що на пріоритетність тематики того чи іншого видання впливає передусім належність медіа до певної країни та його політична орієнтація.

Ключові слова: Індо-Тихоокеанський регіон, медіа, інформаційна політика.

Вступ. Індо-Тихоокеанський регіон є одним із найбільш напружених геополітичних просторів станом на сьогодні. Великі держави все частіше розглядають його в якості обов'язкової складової своїх стратегій, включають до своїх програмних документів, що наочно демонструє зростаючий інтерес світової спільноти до Індо-Тихоокеанського регіону. Не є винятком Україна, яка бажає знайти союзників у цьому, хоч і віддаленому, але важливому регіоні. Одним з ефективних способів дізнатися більше про нього є моніторинг та аналіз місцевих медіа. Кожен таблоїд містить достатньо специфічні погляди на однакові події, що може збігатися з риторикою держави, а може і суттєво відрізнятися. Тому метою цієї статті є з'ясувати особливості представлення зовнішньої політики країн Індо-Тихоокеанського регіону на прикладі 5 найпопулярніших видань. Було обрані такі видання: «The New York Times» (США), «People's Daily» (КНР), «The Korea Times» (Південна Корея), «The Mainichi» (Японія), «The Hindu» (Індія). Всього було використано 5 основних маркерів: згадка тарифної війни, військової активності, екологічних проблем, новин внутрішньої політики та зовнішньополітичної активності «рідної» для держави видання. Результати дослідження узагальнено у табл. 1 [1–5].

Таблиця 1

Частота висвітлення тем щодо політики держав Індо-Тихоокеанського регіону

	The New York Times	People's Daily	The Korea Times	The Mainichi	The Hindu	За всіма виданнями
Всього матеріалів оцінено	560	199	150	170	756	1 835
Згадок тарифної війни	13	8	16	15	12	64
У відсотках	2.32 %	4.02 %	10.67 %	8.82 %	1.59 %	3.49 %
Згадок військової ескалації	5	3	6	10	16	40
У відсотках	0.89 %	1.51 %	4 %	5.88 %	2.12 %	2.18 %
Згадок екологічних проблем	24	6	9	9	18	66
У відсотках	4.29 %	3.02 %	6 %	5.29 %	2.38 %	3.59 %
Новини внутрішньої політики	19	9	12	14	10	64
У відсотках	3.39 %	4.52 %	8 %	8.24 %	1.32 %	3.49 %
Зовнішня політика держави, з якої походить газета	9	12	3	13	15	52
У відсотках	1.61 %	6.03 %	2 %	7.65 %	1.98 %	2.83 %

Джерело: сформовано автором на основі [1–5]

Основна частина. США. Розпочнемо з теперішнього гегемона Індо-Тихоокеанського регіону – Сполучених Штатів Америки. Для аналізу було взяте видання «The New York Times», оскільки воно є одним із найбільших за кількістю читачів і найвпливовішим ЗМІ країни та світу, з якого дістає інформацію величезна кількість споживачів (від звичайних людей до політичних діячів). Отже, найбільш популярною була категорія, яка розповідала про екологічні проблеми. І це не дивно, оскільки газета ґрунтується на більш лівих поглядах, у яких проблема екології є однією з центральних [1].

Другим за популярністю є розділ із новинами внутрішньої політики. Це пов'язано з тим, що як зазначалося вище, «The New York Times» тяжіє до лівих ідей, а нинішній президент США Дональд Трамп поширює праві наративи. Тому внутрішні проблеми країни, яких Америка зазнала після обрання Трампа, широко висвітлюються цією газетою. Наступною є кате-

горія зі згадками тарифної війни. Це також стосується політики нинішньої адміністрації Білого дому, оскільки вони обрали тарифи основним механізмом впливу на економічні відносини з іншими державами. Лише дев'ять разів згадувалася дипломатична активність Вашингтону в Індо-Тихоокеанському регіоні, найчастіше саме в контексті перемовин про зниження тарифів. Найменше згадок було про переміщення військ в Індо-Тихоокеанському регіоні, що може свідчити про те, що в США немає занепокоєння щодо ймовірності можливого зростання воєнних дій у регіоні. Варто зазначити, що подібних згадок усього п'ять і були вони про пересування ВМФ США, одна про громадянську війну у М'янмі та одна про теракт у Пакистані [1].

З огляду на вище наведену інформацію, можна сказати, що США за часів Трампа більше зосереджені на внутрішній політиці та економічному тиску на інші держави. Висвітлення цих проблем пояснюється також тим, що видання є опозиційним до нинішньої адміністрації Білого Дому, тому і намагається вказувати на помилки чинного президента. Популярність екологічної теми певною мірою корелюється з конфронтацією таблоїда з лінією, яку проводить 47-й президент США, який критично ставиться до екологічної проблематики. Слабке висвітлення переміщення військ пояснюється кількома причинами: загалом низькою активністю США в цьому контексті та лівою позицією «The New York Times», яка не вважає військову діяльність своїм пріоритетом.

КНР. Наступне медіа представляє Китайську Народну Республіку, державу, яка хоче витіснити США з місця гегемона в регіоні. У моніторингу використовувалися матеріали «People's Daily», яка є офіційною газетою ЦК КПК. Саме тому за її змістом відтворити офіційну лінію Пекіна. У публікаціях цього видання найчастіше згадується зовнішньополітична активність Китаю, здебільшого це допомога КНР країнам Індо-Тихоокеанського регіону, наприклад: допомога постраждалим після землетрусу в М'янмі, надання лікування людям в Камбоджі. Також значну увагу було приділено інфраструктурним проектам у Камбоджі, Шрі-Ланці, Індонезії та Пакистані у межах ініціативи «Один пояс, один шлях» [2].

Наступними за популярністю були новини, які висвітлювали внутрішню політику Комуністичної партії Китаю, передусім економічні успіхи, що частково пояснюється збільшенням економічної напруги у відносинах зі Сполученими Штатами, включно з тарифною війною. Водночас наголошується те, що США роблять величезну помилку, починаючи тарифні війни з КНР, і що Піднебесна хоче мирного співіснування, але Вашингтон провокує ескалацію. Найменше уваги приділялося екологічній та військовій активності, які висвітлювалися по 6 і 3 рази відповідно. Екологія згадувалася лише під час землетрусів в Андаманському морі у зв'язку з допомогою Китаю постраждалим. Щодо військової активності: один раз розповідалося про китайські навчання біля Тайваню та два рази – про Громадянську війну в М'янмі [2].

Як вже було зазначено, «People's Daily» контролюється Комуністичною партією Китаю. Цим і пояснюється максимально позитивне висвітлення всіх аспектів зовнішньої та внутрішньої політики країни. Пекін через підконтрольну газету поширює наратив про свою миролюбність і економічну могутність, повністю оминаючи неприємні моменти і завжди підкреслює, що все йде на користь Китаю. До того ж робиться акцент на зовнішньополітичних досягненнях, допомозі менш розвиненим державам, характеристиці США як держави-агресора, що провокує КНР до активніших дій. Також КПК нагадує, що вважає Тайвань своєю територією, що об'єднання з материковим Китаєм є незворотнім. У цілому помітно, що газета містить возвеличення Китаю та приниження опонентів, є пропагандистською, орієнтованою більше на внутрішнього споживача.

Республіка Корея. Республіка Корея (РК) є державою, яка нарощує вплив у регіоні. Основним союзником і торговим партнером РК є США, тому і не дивно, що найбільше уваги видання «The Korea Times» приділяло проблемі тарифів з боку США. Якщо брати у відсотковому значенні серед всіх досліджених видань, «The Korea Times» приділили економічним зв'язкам найбільше уваги – майже 11 % згадувань, що можна пояснити тим, що Корея – одна з найбільш швидко зростаючих економік Індо-Тихоокеанського регіону, а тарифна політика Дональда Трампа може негативно вплинути на темпи розвитку економіки Південної Кореї. Також з цим питанням пов'язана увага до зовнішньополітичної активності Республіки Корея.

Хоча вона згадувалася лише 3 рази, але це були важливі перемовини або з США, або з Китаєм, або з Японією стосовно координації спільних дій щодо подолання економічних проблем [3].

Другими за кількістю згадувань були внутрішньополітичні проблеми, що теж легко пояснити, адже зараз Республіка Корея переживає політичну кризу, пов'язану з арештом та судом над президентом Юн Сок Йолем, якому було проголошено імпічмент 4 квітня 2025 р. Імпічмент був спричинений його рішенням у грудні 2024 року запровадити воєнний стан задля тиску на політичних опонентів. Ці дії призвели до того, що почалися масові протести в Сеулі та за шість годин воєнний стан зняли, після чого опозиція ініціювала процедуру імпічменту, яка завершилася тільки у квітні. Далі за кількістю згадувань йдуть екологічні питання, здебільшого вони стосуються лісних пожеж. Незначна кількість згадок була про військову активність, але це не означає, що тема не є важливою для корейського суспільства. На сторінках видання розкривалася проблема можливої війни довкола Тайваню, що двом корейським державам швидше за все доведеться брати участь в конфлікті, хоча й по різні сторони барикад. Наголошувалася важливість нарощування армії та військової співпраці Сеулу з його союзниками по Індо-Тихоокеанському регіону, а саме з Японією, США та Тайванем [3].

Підсумовуючи, можна сказати, що «The Korea Times» неупереджено висвітлює політику Республіки Корея. Автори не давали оцінки діям Юн Сок Йоля та нинішнього президента Лі Чже Мьона. А щодо зовнішньої політики, газета наголошує, що хоча країна й намагається діяти активніше, але досі є залежною від Сполучених Штатів, зокрема в плані безпеки та економіки. Видання вважає, що Південна Корея більше зосереджена на внутрішній та економічній політиці, але починає приділяти увагу власній безпеці, оскільки помічає загострення в Індо-Тихоокеанському регіоні.

Японія. Якщо поглянути на відсоткові значення, то можна помітити, що японське видання виглядає найбільш збалансовано поміж ЗМІ, які аналізуються. Кожен аспект отримав достатньо уваги, що може свідчити, що Японія є регіональним лідером і прагне збільшення свого впливу у всіх галузях: екологічній, безпековій та економічній. Але варто зазначити, що все ж таки найбільше уваги було приділено саме американським тарифам, які сильно вдарили по Японії, хоча вона одна з перших держав, яка почала проводити переговори з Білим домом про зменшення тарифів. Цими обставинами також обумовлена висока зовнішньополітична активність країни. Токіо провів багато перемовин із державами Індо-Тихоокеанського регіону стосовно реакції на американські тарифи [4].

Також багато уваги було приділено внутрішній політиці, оскільки тодішній прем'єр-міністр Ішіба Шігеру здобув перемогу на парламентських виборах 2024 року, але не мав підтримки серед більшості населення японського архіпелагу через корупційні скандали всередині Ліберально-демократичної партії, головою якої був прем'єр-міністр. Наступною за популярністю йде тема військової активності, що не є дивним, оскільки більшість американських військ в Індо-Тихоокеанському регіоні знаходяться саме в Японії, що ставить її в безпосередню загрозу у разі конфронтації між Пекіном та Вашингтоном через острів Тайвань. У Токіо це розуміють і тому бажають збільшити армію, щоб у разі нападу на острів не залишатися беззахисними, у випадку якщо не отримають необхідної підтримки від США [4].

Хоча екологічні проблеми згадувалися найменше, але видання точно не є байдужим до них. Японія є однією з передових держав у розробці екологічних товарів, вона прийшла на допомогу державам Індокитаю, які постраждали від землетрусів.

Отже, «The Mainichi» показує Японію державою, яка вміло балансує між всіма економічними та військовими проблемами, проводячи ефективну політику та розуміючи настрої як всередині Індо-Тихоокеанського регіону, так і за його межами. Що стосується внутрішньої політики, то видання було більш критичним. Хоча автори не давали оціночних суджень, а лише констатували факти, зрозуміло, що всередині японського суспільства був критичний консенсус стосовно внутрішньої політики Ішіби Шігеру, який вже склав обов'язки прем'єр-міністра.

Індія. Варто зазначити, що найбільше матеріалів за згаданими маркерами вийшло саме в індійському виданні «The Hindu», що певною мірою підтверджує статус Індії як регіонально-

го лідера. Найбільше уваги було приділено екологічним проблемам, а саме землетрусам в Андаманському морі, оскільки Індія має спільний кордон із країною, яка найбільше постраждала від них – М'янмою. У перші ж години після землетрусів індійські рятувальники вже були направлені на допомогу постраждалим. Також Індія допомагала іншим постраждалим країнам: Бангладеш та Таїланду. Цим Індія продемонструвала відданість своїм союзникам та вплив у регіоні [5].

Наступною за кількістю згадок йде військова активність. Дивлячись на таблицю можна помітити, що за кількістю згадок Індія випереджає всі інші держави. Така ситуація не є дивною оскільки Індія має доволі напружені стосунки майже з усіма сусідніми державами. Найбільше згадок було про напругу у відносинах з Пакистаном. Індійське видання досі поширює наратив про блискучу перемогу Нью-Делі та можливі майбутні терористичні атаки Пакистану. Наступною за кількістю згадувань була М'янма. Хоча М'янма постраждала від землетрусу, військові дії між хунтою й повстанцями досі там тривають, що непокоїть Індію, адже вона боїться, що це може спричинити міграційну й військову кризу. Тому Індія всіляко намагається припинити або локалізувати воєнні дії. Також увага була приділена заворушенням в Бангладеш, яка є традиційним союзником Індії, яка після повалення про-індійської влади почала дрейфувати в сторону Китаю та Пакистану [5].

Не менш активно висвітлювалася зовнішня політика. Найбільше уваги приділялося державам, які мають вихід до Індійського океану: Шрі-Ланка, М'янма, Таїланд, оскільки Індія прагне створити вісь опору Китаю, який через ініціативу «Один пояс, один шлях» поширює свій вплив на весь регіон. Традиційно для країн регіону індійська газета активно обговорювала тарифи США, але на відміну від інших видань регіону у відсотковому еквіваленті вона приділила цьому найменше уваги. Це пояснюється тим, що Індія, хоч й має тісні економічні зв'язки зі Сполученими Штатами, більше орієнтована на торгівлю з Китаєм та іншими державами Індо-Тихоокеанського регіону. Найменше уваги було приділено внутрішньополітичним новинам, що можна пояснити певною стабільністю всередині індійського суспільства, тому Нью-Делі може дозволити собі зосереджуватися на зовнішньополітичних питаннях [5].

Можна сказати, що «The Hindu» представляє Індію як державу, яка активно формує порядок денний Індо-Тихоокеанського простору. Основну увагу газета приділяє екологічним катастрофам і демонструє готовність Індії до лідерства через надання допомоги постраждалим країнам. Значну роль займає військово-політична тематика, що показує занепокоєння Нью-Делі можливими кризами на кордонах та у союзних державах.

Висновок. Отже, риторика, яку поширює певне видання, насамперед висвітлює стратегії та дії країни, з якої воно походить. Навіть попри те, що ми розглянули опозиційну до Дональда Трампа «The New York Times», США дійсно зосереджуються на внутрішньополітичних питаннях, уникаючи наголосу на військовій тематиці, що свідчить про пріоритет внутрішньої стабільності та економічного тиску як основного зовнішньополітичного інструменту. Китайська «People's Daily» демонструє класичну пропагандистську риторику, підкреслюючи китайську миролюбність, економічну силу та добродієність, водночас активно дистанціюючись від конфліктних тем і формуючи негативний імідж США. Південнокорейська «The Korea Times» акцентує увагу на тарифній політиці США та внутрішній політичній кризі, що підкреслює економічну залежність Сеулу від Вашингтону і водночас намагається посилити регіональну безпеку. «The Mainichi» презентує Японію як збалансованого гравця, який проявляє інтерес до всіх тем, що відображає роль країни в якості стабільного регіонального гравця, який активно реагує на економічні виклики та зміцнює оборонний потенціал на фоні загроз із боку Китаю. «The Hindu» робить ставку на зовнішньополітичну активність, коментує безпекові виклики та екологічні катастрофи, водночас уникаючи висвітлення внутрішніх проблем, що свідчить про амбіції Нью-Делі стати головним стратегічним центром регіону.

Abstract. Based on media monitoring, the article analyzes the peculiarities of presenting the domestic and foreign policies of the leading states of the Indo-Pacific region. The author concludes that the priority of a particular topic in a given publication is primarily influenced by the media's affiliation with a particular country and its political orientation.

Keywords: Indo-Pacific region, media, information policy.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. The New York Times: офіційний сайт. URL: <https://www.nytimes.com/international/>
2. People's Daily: офіційний сайт. URL: <https://en.people.cn/>
3. The Korea Times: офіційний сайт. URL: <https://www.koreatimes.co.kr/?edition=international>
4. The Mainichi: офіційний сайт. URL: <https://mainichi.jp/english/>
5. The Hindu: офіційний сайт. URL: <https://www.thehindu.com/>

УДК 327:329](498)

УКРАЇНА ТА МОЛДОВА У ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТАХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ РУМУНІЇ

Н. С. Олійник

Анотація. У дослідженні аналізується бачення українського та молдовського векторів зовнішньої політики Румунії у програмних документах політичних партій. Методологічною основою роботи є контент-аналіз та порівняльний аналіз. Одиницею аналізу визначено окреме речення, у якому згадуються Україна або Молдова. Для підвищення точності аналізу згадки було закодовано за змістовими категоріями, що відображають ключові напрями зовнішньополітичного дискурсу, кожна згадка може бути зарахована до кількох змістових категорій.

Ключові слова: зовнішня політика Румунії, програмні документи політичних партій, Україна, Молдова.

Із початком повномасштабної війни в Україні та загостренням євроінтеграційних дискусій у Молдові питання політики Румунії щодо цих країн стало особливо актуальним. Попри значущість регіональних відносин, наразі відсутні роботи, які б систематично аналізували програмні документи румунських політичних партій щодо України та Молдови. Така ситуація обґрунтовує необхідність з'ясування особливостей бачення українського та молдовського векторів зовнішньої політики Бухаресту. Стаття має на меті визначити місце України та Молдови в зовнішньополітичних пріоритетах провідних політичних партій Румунії, встановити можливі наслідки домінуючих у партіях підходів для зовнішньої політики Румунії, її відносин із найближчими сусідами.

Для виявлення тенденцій у політичному дискурсі були проаналізовані програмні документи провідних партій та урядових коаліцій Румунії за останні роки. Джерельну основу дослідження становлять програмні документи урядових коаліцій за 2021–2024 та 2025–2028 роки, що дасть змогу порівняти, як змінився контекст, у якому згадується Україна та Молдова після Російського вторгнення в Україну у 2022 році. Також були використані програмні документи трьох найбільших партій, що входять до складу урядової коаліції, а саме Uniunea Salvați România (укр. Союз порятунку Румунії; USR), Partidul Național Liberal (укр. Національна ліберальна партія; PNL) та Partidul Social Democrat (укр. Соціал-демократична партія; PSD), і програмний документ найбільшої опозиційної партії Alianța pentru Unirea Românilor (укр. Альянс за об'єднання румунів; AUR), аналіз цих документів дасть можливість порівняти підходи до зовнішньої політики у окремих партіях.

Що стосується урядової коаліції, порівняно з програмою 2021–2024 років у програмі за 2025–2028 роки кількість згадок України зросла з 7 до 11. Здебільшого зростання відбулося у контексті безпеки та російської агресії, що є очікуваним наслідком повномасштабного вторгнення Росії в лютому 2022 року. Разом із цим у новій програмі частіше наголошується, що Румунія має сприяти євро-атлантичній інтеграції України, яку Бухарест розглядає, як складову власної безпеки. У цілому збільшилась кількість згадок в контексті співпраці та підтримки, але якщо раніше Україна більше згадувалась в контексті двосторонньої співпраці, то в актуальному документі в пріоритеті є надання допомоги. Питання румунської меншини в Україні, яке в минулій програмі згадувалось тричі, у програмі 2025–2028 років не згадується, схоже, що урядова коаліція вважає безпекову підтримку більш пріоритетним питанням, тому не наголошують на більш проблемних аспектах відносин між країнами. Загалом, особливості згадувань України у програмі за 2025–2028 роки свідчать про прихильне ставлення теперішнього уряду до України [1], [2].

Таблиця 1

Частота та контекст згадок України у програмних документах урядової коаліції

Програмний документ	Категорія аналізу							
	Підтримка	Безпека	Євроатлантична інтеграція	Економіка	Політика ідентичності	Російська агресія	Негативні згадки	Згадки в тексті
PROGRAM DE GUVERNARE 2025–2028	5	6	3	0	0	4	0	11
PROGRAM DE GUVERNARE 2021–2024	5	1	1	1	4	1	0	7

Використання контент-аналізу для програмних документів окремих партій допомагає виділити основні напрями їх зовнішньої політики щодо України. Так у програмному документі консервативної USR, де Україна згадується найчастіше, робиться наголос на підтримці України в конфлікті з Росією, Україна розглядається як гарант того, що Румунія не стане наступною жертвою російського імперіалізму, втім документ не містить згадок України в контексті євроатлантичної інтеграції [3]. У програмі PNL Україна згадується трохи рідше, в документі питання євроатлантичної інтеграції та військової підтримки України підіймається приблизно з однаковою частотою [4]. Найрідше Україна згадується у документі від PDS, здебільшого у контексті надання підтримки у відновленні чи проведенні реформ [5].

Якщо в документах партії, що ввійшли до урядової коаліції Україна згадується здебільшого у контексті підтримки, то в опозиційній право-популістській партії AUR Україна згадується у двох контекстах: як територія, на якій проживає румунська меншина, та як країна, що почала будівництво Кілійської гілки Дунаю, останнє описується як «незаконне», таке, що «має руйнівні наслідки для дельти Дунаю», та таке, що суперечить міжнародним угодам. Російська агресія в документі не згадується взагалі. Можна сказати, що програмний документ AUR виражає негативне ставлення до України, особливо порівняно з програмними документами партій, що ввійшли до урядової коаліції [6].

Таблиця 2

Частота та контекст згадок України у програмних документах окремих партій

Програмний документ	Категорія аналізу							
	Підтримка	Безпека	Євроатлантична інтеграція	Економіка	Політика ідентичності	Російська агресія	Негативні згадки	Згадки в тексті
Partidului Național Liberal	8	4	5	3	0	4	0	10
Partidul Social Democrat	4	1	1	2	0	0	0	4
Uniunea Salvați România	11	7	0	3	0	6	0	16
Alianța pentru Unirea Românilor	0	0	0	7	5	0	6	12

Щодо згадок Молдови у програмних документах урядової коаліції, то кількість таких згадок у новій програмі зменшилась, якщо порівнювати з програмою за 2021–2024 роки. Більш актуальним стало питання безпеки Молдови. У документі наголошується на важливості підтримки Молдови Румунією. Євроінтеграційна, економічна та безпекова підтримка згадуються приблизно з однаковою частотою. Порівняно зі згадками України у програмних документах за 2025–2028 роки, питання підтримки євроінтеграції Молдови порушується трохи частіше [1], [2].

Таблиця 3

Частота та контекст згадок Молдови у програмних документах урядової коаліції

Програмний документ	Категорія аналізу							
	Підтримка	Безпека	Євроатлантична інтеграція	Економіка	Політика ідентичності	Російська агресія	Об'єднання	Згадки в тексті
PROGRAM DE GUVERNARE 2025–2028	10	4	4	3	1	1	0	13
PROGRAM DE GUVERNARE 2021–2024	17	1	5	6	2	1	0	18

Якщо порівнювати, як у програмних документах політичних партій Румунії згадують Молдову, то найчастіше Молдова згадується у програмі USR. Найбільше згадок у контексті економічної підтримки, зокрема у сферах інфраструктури та енергетики, трохи рідше Молдова згадується в контексті євроінтеграції, безпеки та загроз, які для неї становлять гібридні дії Росії [3]. У програмному документі PSD, основна увага приділяється євроінтеграції, підтримці в енергетичній сфері та сприянню реформам у Молдові, тоді як безпекова підтримка згадується менше, а російська загроза не згадується взагалі [5]. У програмному документі PNL приблизно однакова увага надається безпековій, інфраструктурній та євроінтеграційній підтримці Молдови. У документі також згадується російська загроза Молдові, зокрема через війну в Україні та антиєвропейську дезінформаційну компанію [4].

Якщо в програмних документах інших партій часто робиться наголос на підтримці євроінтеграційних зусиль Молдови, то AUR проголошують реуніфікацію (фактично приєднання) Молдови своєю фундаментальною метою. Досягти цього вони планують через подання офіційної пропозиції до парламенту та уряду Республіки Молдова. Враховуючи, що 55 % молдаван виступають проти ідеї об'єднання, то можна стверджувати, що це повідомлення має на меті не стільки продемонструвати реалістичний план об'єднання двох країн, скільки отримати підтримку від тієї частини румунського суспільства, що виступає за об'єднання, цю ідею підтримує приблизно 47 % населення Румунії [7], [8]. Крім того в документі робиться наголос на підтримці культурних заходів, зокрема орієнтованих на румунів за кордоном. Також згадується можливість створення міжурядової організації румуномовних країн, членами якої були б Румунія та Молдова. Разом із тим у документі майже не згадується будь-яка економічна, євроінтеграційна чи безпекова підтримка Молдови [6].

Таблиця 4

Частота та контекст згадок Молдови у програмних документах окремих партій

Програмний документ	Категорія аналізу							
	Підтримка	Безпека	Євроатлантична інтеграція	Економіка	Політика ідентичності	Російська агресія	Об'єднання	Згадки в тексті
Partidului Național Liberal	9	4	3	4	0	2	0	8
Partidul Social Democrat	11	1	4	6	0	0	0	10
Uniunea Salvați România	13	5	5	14	0	4	0	19
Alianța pentru Unirea Românilor	1	0	0	0	3	0	3	6

У підсумку можна стверджувати, що у зв'язку з небезпекою, яку становлять дії Російської Федерації, у програмних документах урядової коаліції відбулись певні зміни: Україна та Молдова частіше згадуються у безпековому контексті. Судячи з порівняння програмних документів, серед румунських політичних партій існують два основних підходи до політики щодо України та Молдови. Партії, що входять до урядової коаліції, досить позитивно налаштовані щодо підтримки України та Молдови у питаннях євроінтеграції чи конфлікту з Росією. Для цих партій Молдова та Україна є союзниками, від яких залежить безпека Румунії. Їх підхід приведе до покращення відносин між країнами та посилення безпеки у регіоні.

З іншої сторони AUR у своєму програмному документі ставиться до Молдови, не як до суб'єкту міжнародних відносин, а як до частини Румунії, яку потрібно повернути. Про небезпеку, яку Російська Федерація становить країнам східноєвропейського регіону у програмних документах AUR взагалі не згадується. Такий підхід, зрештою, призведе до погіршення відносин Румунії з Молдовою та Україною. А нехтування питанням безпеки може призвести до посилення Російського впливу у регіоні.

На останніх виборах у парламент партії USR, PNL, PSD та Uniunea Democrată Maghiară din România (укр. Демократичний союз угорців Румунії; UDMR), що увійшли до урядової коаліції, сумарно отримали 54 % голосів, а AUR 18 %. Враховуючи загальну тенденцію до зростання популярності правих популістських партій в Європі, можна очікувати, що на наступних виборах їх перемога може становити загрозу для відносин із сусідніми країнами. Перспективи подальших досліджень у зазначеному напрямі полягають у використанні отриманих даних для прогнозування можливих сценаріїв розвитку відносин між Румунією, Україною та Молдовою.

Abstract. The study analyzes the vision of the Ukrainian and Moldovan vectors of Romania's foreign policy in the program documents of political parties. The methodological basis of the work is content analysis and comparative analysis. The unit of analysis is a separate sentence in which Ukraine or Moldova is mentioned. To increase the accuracy of the analysis, the mentions were coded according to content categories that reflect the key directions of the foreign policy discourse, each mention can be assigned to several content categories.

Keywords: Romanian foreign policy, program documents of political parties, Ukraine, Moldova.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Program de guvernare 2021–2024. URL: https://udmr.ro/upload/dokumentumok/ProgramdeGuvernare_2021_2024_PNL_PSD_UDMR.pdf (дата звернення: 12.09.2025).
2. Program de guvernare 2025–2028. URL: <https://docs.rferl.org/ro-ro/2025/06/23/814d730b-7c4a-430c-af80-08dda7e35554.pdf> (дата звернення: 12.09.2025).
3. Program de guvernare USR 2024. Uniunea Salvați România (USR). URL: <https://usr.ro/wp-content/uploads/2017/04/Program-de-guvernare-USR-2024.pdf> (дата звернення: 12.09.2025).
4. Program de guvernare PNL 2024–2028. Partidul Național Liberal (PNL). URL: <https://media.pnl.ro/wp-content/uploads/2024/11/PROGRAM-GUVERNARE-PNL-2024-2028.pdf> (дата звернення: 12.09.2025).
5. Program de guvernare PSD 2025–2028. Partidul Social Democrat (PSD). URL: <https://www.psd.ro/wp-content/uploads/2024/10/Program-de-guvernare-PSD-2025-2028.pdf> (дата звернення: 12.09.2025).
6. Cartea AUR: program politic. Alianța pentru Unirea Românilor (AUR). URL: https://programaur.ro/wp-content/uploads/2024/11/CARTEA-AUR_nou.pdf (дата звернення: 12.09.2025).
7. Vișu V. Sondaj: Maia Sandu se bucură de cea mai mare încredere din partea populației. Peste 55 la sută dintre moldoveni susțin aderarea la UE. *RFI România*. URL: <https://www.rfi.fr/ro/republica-moldova/20250226-sondaj-maia-sandu-se-bucura-de-cea-mai-mare-incredere-din-partea-populatiei-peste-55-la-suta-sustin-aderarea-r-moldova-la-ue> (дата звернення: 15.08.2025).
8. Isopescu M. Sondaj: Aproape jumătate dintre români vor unirea cu Republica Moldova. *Digi 24*. URL: <https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/sondaj-aproape-jumatate-dintre-romani-vor-unirea-cu-republica-moldova-3414627> (date of access: 23.09.2025).

УДК 7.049.2:32.019.5-042.4]:001.8(470)

ІЗОЛЯЦІОНІЗМ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОМУ КУРСІ АДМІНІСТРАЦІЇ ДОНАЛЬДА ТРАМПА

М. О. Савалюк

Анотація. Стаття присвячена дослідженню трансформації ізоляціонізму в зовнішній політиці США від за-снування держави до сучасності та окресленню особливостей ізоляціоністського курсу президента Дональда Трампа другої каденції. Методологія дослідження базується на компаративному аналізі історичних та сучасних джерел, методі кейс-стаді для конкретних прикладів політики Трампа щодо України, Ізраїлю, Ірану, трансформації військових структур, а також контент-аналізі публічних промов і заяв президента, що дозволяє виявити характерні риси та парадокси сучасного ізоляціонізму США.

Ключові слова: ізоляціонізм, зовнішня політика США, Дональд Трамп, друга каденція Трампа, Доктрина Монро.

Вступ. Проблема ізоляціонізму в зовнішній політиці США є однією з ключових у сучасних міжнародних дослідженнях. Ізоляціоністські тенденції, що посилюються у періоди внутрішньополітичної турбулентності, неодноразово змінювали курс американської дипломатії від часів міжвоєнного періоду до сучасності. Президентство Дональда Трампа стало показовим прикладом відходу від традиційної стратегії глобального лідерства, що базувалася на ліберальному інтернаціоналізмі, та переходу до курсу, який дослідники визначають як унілатералізм або «selective disengagement» (англ. «вибіркове відсторонення»).

Дослідженням ізоляціонізму в політиці США займалися Волтер Рассел Мід, Волтер Ла Фебер, Чарльз А. Бірд, Семюел Флегг Беміс. Тему ізоляціонізму в зовнішньополітичному курсі Трампа використовують багато науковців, серед яких, на думку автора, можна виділити Джейсена Кастільо, Джона Шюслера, Роберт Кагана, Стівена Вертгайма.

Метою цієї статті є виявити особливості ізоляціонізму в зовнішньополітичних діях другої каденції Дональда Трампа та окреслити основні етапи трансформації поняття ізоляціонізму в зовнішньополітичному дискурсі США.

Основна частина. Поняття «ізоляціонізм» у політичному та науковому дискурсі США з'явилося наприкінці XIX – на початку XX століття. Але сама ідея дистанціювання від зовнішніх справ бере початок значно раніше – ще від «Farewell Address» Джорджа Вашингтона (1796), де він застерігав від «заплутаних союзів» [1]. Ця теза лягла в основу традиційного американського переконання, що безпека і процвітання країни можливі без активної участі у європейській політиці.

Доктрина Монро 1823 року часто вважається класичним прикладом раннього «ізоляціонізму» США: у своєму «Seventh Annual Message» президент Джеймс Монро оголосив, що «Американський континент... не є допустимим до подальшої колонізації європейськими державами», і водночас США уникатимуть висловлювання інтересів у європейських конфліктах [2]. Цей первинний текст – початок для всіх наступних інтерпретацій.

У найпростішому варіанті Доктрину розуміють як засіб забезпечити «новий світ» від реставрації колоніалізму вождями Старого світу, тобто як декларацію «не втручайтеся». Монро заявив про зону впливу, але не про експансію США; такий підхід підкреслює риторичну спрямованість Доктрини проти європейського колоніалізму.

Дехто з істориків вказує, що формулювання 1823 року мало значну внутрішньополітичну мотивацію: воно служило інтересам політичних коаліцій і виборчої боротьби, зокрема, кампанії 1824 року. Ернест Р. Мей у фундаментальній праці «*The Making of the Monroe Doctrine*» підкреслює, що Доктрина була не лише зовнішньополітичною заявою, а й інструментом внутрішньої політики. Це змушує дослідника відмовитися від чисто ідеалістичного чи чисто міжнародного тлумачення [3].

Згодом трактування Доктрини радикально змінилося: на межі XIX–XX століть вона перетворилася на правове й ідеологічне підґрунтя для американської гегемонії у Західній півкулі. Найпомітніше розширення – «короларій» Теодора Рузвельта (Roosevelt Corollary, 1904), який виписав право США виступати як «міжнародна поліція» у Латинській Америці, виправдовуючи інтервенції під приводом стабільності та захисту інтересів [4]. Ця трансформація демонструє, як одна й та сама декларація може бути інструментом і протекціонізму від зовнішнього втручання, і внутрішнього панування в регіоні.

Якщо в XIX столітті ізоляціонізм здебільшого асоціювався з Доктриною Монро і дистанціюванням США від європейських справ, то в XX столітті його зміст значно змінився. В історіографії й політичному дискурсі він почав коливатися між пасивним невтручанням і активним націоналізмом, набуваючи все більш суперечливого характеру.

Після Першої світової війни США відмовилися від участі в Лізі Націй. Одним із найяскравіших символів міжвоєнного ізоляціонізму став Пакт Бріана-Келлога, підписаний 27 серпня 1928 року в Парижі [5]. У своєму первинному задумі Пакт сприймався як триумф міжнародного ідеалізму – спроба інституціоналізувати антивоєнні настрої після катастрофи Першої світової війни. Водночас можна трактувати Пакт Бріана-Келлога як інституційний прояв американського ізоляціонізму. США підписали його, не беручи на себе жодних конкретних зобов'язань чи механізмів контролю, що відповідало політичному курсу «невтручання без відповідальності». Це стало символом того, що американський ізоляціонізм у 1920–1930 рр. означав небажання брати на себе багатосторонні міжнародні зобов'язання. Дослідники, як-от Семюел Флегг Беміс («*A Diplomatic History of the United States*»), вважали цей період «золотим часом» ізоляціонізму, коли суспільна думка рішуче виступала проти втягування у конфлікти Європи [6].

Події 1941 року, а саме напад на Перл-Харбор, показали обмеженість класичного ізоляціонізму. У вступі США до війни історики, наприклад, Вільям Епплмен Вільямс («*The Tragedy of American Diplomacy*») вбачають перехід до глобального втручання, і термін «ізоляціонізм» став у політичній риторичі майже синонімом «наївності» чи «сліпоті» [7].

У другій половині XX століття ізоляціонізм більше не означав офіційної стратегії, а радше позицію меншості, яка критикувала «глобальне втягування» США. У роботах Волтера Ла Фебера («*America, Russia, and the Cold War, 1945–2002*») видно, що ізоляціонізм став «етикеткою» для тих, хто виступав проти НАТО, війни у В'єтнамі чи надмірних військових витрат [8]. Іншими словами, це вже не політика держави, а термін для опонентів експансії.

У ХХІ столітті ізоляціонізм США не зник, але трансформувався у форму «вибіркового націоналізму». На думку китайського дослідника Сунь Гуою, сучасний американський ізоляціонізм – це не відмова від міжнародної участі, а «стратегія вибіркової участі», коли США взаємодіють із глобальними процесами лише тоді, коли це безпосередньо відповідає їхнім економічним або безпековим інтересам [9].

Отже, еволюція ізоляціонізму від Джорджа Вашингтона до ХХІ століття – це шлях трансформації від нейтралітету до прагматичного націоналізму. Якщо колись ізоляціонізм означав самозбереження демократії у ворожому світі, то сьогодні він став формою контрольованого егоцентризму, який відкидає глобальні ідеї на користь короткострокової національної вигоди. У цьому сенсі ізоляціонізм ХХІ століття – не тінь минулого, а переосмислення старих принципів у новій, постглобальній реальності.

Історичний розвиток американського ізоляціонізму свідчить, що ця ідеологія ніколи не була сталою чи однозначною. Вона неодноразово змінювала форму, реагуючи на зовнішні виклики та внутрішні настрої американського суспільства – від морального самозахисту республіки Вашингтона до прагматичного відсторонення від європейських конфліктів у міжвоєнний період.

Саме на цьому тлі з'являється феномен Дональда Трампа – політика, який зробив ізоляціонізм центральною ідеєю своєї зовнішньої доктрини. Його лозунг «*America First*» став не просто передвиборчим гаслом, а новою формою американського націоналізму, що поєднує скепсис до міжнародних союзів із готовністю застосовувати силу у власних інтересах.

Під час другої каденції Дональда Трампа ізоляціонізм набуває чітких, дієвих форм, поєднуючи сильну риторику й вибіркові втручання. Політика демонструє прагнення мінімізувати традиційні зобов'язання, уникати тривалих конфліктів, але водночас бути агресивним там, де це вважається вигідним або стратегічно важливим.

На початку 2025 року, коли Дональд Трамп повернувся на посаду президента, його риторика щодо України була більш обережною і містила ідею територіальних поступок як умови миру. Проте вже восени 2025 року відбувся помітний поворот у риториці щодо України. Після зустрічі з президентом України Володимиром Зеленським на полях Генеральної асамблеї ООН Трамп заявив, що Україна, за підтримки Європейського Союзу і НАТО, може повернути всі території, захоплені Росією, і відновити свої кордони «у їх оригінальному вигляді» [10].

Одним із помітних елементів відходу від політики невтручання є коливання в тоні та діях щодо України. Наприклад, є повідомлення, що США під керівництвом Трампа надаватимуть Україні розвіддані для ударів по енергетичній інфраструктурі Росії й, можливо, довгострокові ракети, як-от «Tomahawk» [11].

Водночас Трамп робить жорсткі заяви, але зберігає можливість «мирного рішення» чи переговорів, коли це вигідно, для підтвердження образу «Америка передусім». Це дає змогу йому маневрувати: підтримати Україну щодо зброї або розвідки, але не зобов'язуватися на нескінченну допомогу чи масштабне втручання. Це типова риса ізоляціоністського підходу, бо головний пріоритет – американські інтереси, бюджет, уникання великих витрат чи відповідальності.

Щодо України новий етап політики Трампа не означає повного розриву з ідеєю ізоляціонізму. Навпаки – це її модернізована форма, у якій США прагнуть зберегти глобальний вплив, мінімізуючи власні втрати. Його нинішня позиція щодо України «більше політична, ніж ідеологічна» [12]: Трамп закликає союзників посилити підтримку, але не обіцяє безпосереднього військового втручання США.

Іншим важливим проявом особливості ізоляціонізму Дональда Трампа під час його другої каденції є міждержавні відносини між США та Ізраїлем. У другій каденції Дональда Трампа ці відносини перейшли від традиційного альянсу до практичного партнерства, що охоплювало як політичну й публічну підтримку, так і – у критичний момент – військову підтримку чи координацію дій. Коли Ізраїль у червні 2025 року почав масштабні удари по іранській ядерній інфраструктурі, реакція Вашингтона містила низку елементів: публічне схвалення дій Ізраїлю, дипломатичну підтримку у певних форматах, а згодом – і прямі удари США по іран-

ським об'єктам у межах більш широкої операції, спрямованої на стримування ядерної загрози. Таке поєднання – це серйозна ескалація, яка демонструє, що «America First» не обов'язково означає пасивність; радше вибіркову, інтенсивну підтримку найбільш важливих союзників та інтересів.

Важливо звернути увагу й на риторику: Трамп поєднав схвалення сили з дипломатичним тиском на Іран, виставляючи ультиматуми та даючи короткі терміни на «угоду», що більше нагадує політику «впливу через примус», ніж традиційний ізоляціонізм у вигляді відсторонення. Він наголошував, що дає Ірану «другий шанс» домовитися, але в разі відмови США і їхні союзники продовжать удари. Це відрізняється від універсального підходу втручання: акцент не на глобальну відповідальність, а на те, що «Ізраїль – важливий союзник, із ним слід діяти рішуче». Така стратегія знову підкреслює характер сучасного ізоляціонізму в його трампівській версії: не відмова від сили, а селективне, жорстке її застосування для досягнення національних цілей і захисту ключових союзників.

Водночас Трамп не відходить від своєї класичної риторики недовіри до наднаціональних інституцій, що вкотре було підкреслено під час вересневої сесії ювілейної 80-ї сесії Генасамблеї ООН. Трамп заявив, що за кілька місяців своєї каденції він «завершив сім нескінченних війн», і що ООН не допомагала йому в цьому [13]. Такий підхід – спроба підкреслити роль США як глобального актора, але без покладання відповідальності на міжнародні інституції.

Його промова містить явні наголоси на важливості суверенітету націй, контролю над кордонами, критики глобалістичної агентури. «Rejects globalism» – ідея, що країни не повинні підкорятися глобалістичним нормам чи зобов'язанням [14]. «Illegal aliens ... if you come illegally ... you're going to jail or you're going back» (пер. з англ. «Нелегальні іммігранти... якщо ви приїжджаєте нелегально... вас посадять до в'язниці або повернуть назад» – авт.) – жорсткий підхід до імміграції [14]. Ці тези перегукуються з класичним ізоляціонізмом у сенсі, що держава має мінімально взаємодіяти із зовнішніми потоками, зберігаючи внутрішню контрольованість.

Трамп назвав зміну клімату «найбільшим обманом» і звинуватив країни у тому, що, виконуючи кліматичні зобов'язання, вони «зливають» власні економіки [15]. Такий підхід підкреслює ізоляціоністський скепсис до глобальних кліматичних угод як таких, що обтяжують США без прямої вигоди.

Навіть інцидент із ескалатором і телесуфлером був символічним жестом недовіри. Трамп інтерпретував технічні «поломки» як атаку на його позицію, транслуючи назовні образ недовіри до міжнародних установ та систем.

Цікавим епізодом став виступ у вересні 2025 року міністра війни США Піта Гегсета на рідкісному зібранні старших військових керівників у Квантіко, штат Вірджинія, де він оголосив про радикальні зміни у зовнішній та внутрішній політиці оборонного відомства. Виступ став кульмінацією політики Дональда Трампа, який перейменував Міністерство оборони на «Міністерство війни» (Department of War), підкреслюючи тим самим нову парадигму зовнішньої політики США. Гегсет заявив: «Відтепер єдина місія Міністерства війни – це війна: готуватися до війни та перемагати в ній. Безкомпромісно і невпинно» [16]. Ця риторика підкреслює відхід від попередньої стратегії оборони та намір США активно готуватися до потенційних конфліктів.

Епізод із оголошенням про необхідність підготовки Міністерства війни до воєнних дій чітко ілюструє специфіку сучасного ізоляціонізму Дональда Трампа. На відміну від класичного ізоляціонізму, який передбачав пасивне утримання від участі у конфліктах і мінімізацію зовнішніх зобов'язань, трампівський варіант поєднує відмову від багатосторонніх зобов'язань із готовністю до вибіркового військових дій там, де це стратегічно вигідно США.

З одного боку, підкреслення ролі Міністерства війни як структури, яка постійно готується до війни, демонструє, що Трамп не прагне повної відстороненості від світу: США залишаються активним гравцем у глобальній безпеці. З іншого боку, концентрація на національних силах, внутрішній дисципліні та автономії американських військ відповідає принципу «суверенітет понад міжнародні коаліції та інституції». На думку автора, США діють самотійно, не покладаючись на ООН або НАТО, і втручаються лише тоді, коли це сприяє захисту їх інтересів.

Висновки. Ізоляціонізм Дональда Трампа – це унікальна сучасна форма американського ізоляціонізму, що поєднує традиційні принципи невтручання та самозахисту з новими стратегічними акцентами на сильній, автономній державі. На відміну від класичних форм ізоляціонізму, сучасний варіант не означає повного відсторонення від міжнародної арени: США продовжують активно впливати на глобальні процеси, але вибірково, обмежуючи участь у конфліктах та мінімізуючи багатосторонні зобов'язання.

Ключові риси трампівського ізоляціонізму охоплюють селективну військову активність, економічний протекціонізм та критичне ставлення до міжнародних організацій, таких як ООН чи Паризька кліматична угода. Водночас акцент робиться на національному суверенітеті, автономії збройних сил і внутрішній дисципліні, що проявляється, зокрема, у реформуванні Міністерства війни та підготовці до конфліктів.

Взаємодія України з Дональдом Трампом у контексті його сучасного підходу ізоляціонізму потребує чіткої стратегії, що враховує його пріоритети та стиль ухвалення рішень. По-перше, важливо акцентувати на тому, що підтримка України сприяє захисту стратегічних та економічних інтересів США, зміцнює безпеку Європи та сприяє стримуванню агресора, водночас мінімізуючи пряме залучення американських військ. По-друге, українська дипломатія має бути максимально конкретною та результативною, демонструючи швидкі та вимірювані ефекти співпраці, наприклад у сфері постачання оборонних систем, введення санкцій або інформаційної підтримки, уникаючи тривалих дискусій без очевидної вигоди для США.

Вважаємо, що важливо позиціонувати Україну як сильного і автономного союзника, здатного діяти самостійно, що відповідає підходу Трампа, який віддає перевагу партнерству з країнами, що не потребують постійного контролю як Ізраїль. Підкреслення успіхів співпраці через медіа та риторичку, що демонструє роль США у досягненні результатів, сприяє формуванню позитивного іміджу, на який Трамп звертає особливу увагу.

Abstract. The article is devoted to the study of the transformation of isolationism in U.S. foreign policy from the founding of the state to the present day and to outlining the features of Donald Trump's isolationist course during his second term. The research methodology is based on a comparative analysis of historical and contemporary sources, the case study method for specific examples of Trump's policies (Ukraine, Israel, Iran, transformation of military structures), and a content analysis of the president's public speeches and statements, which allows for the identification of characteristic features and paradoxes of contemporary U.S. isolationism.

Keywords: isolationism, U. S. foreign policy, Donald Trump, second term, Monroe Doctrine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Washington G. Farewell Address. 1796. *Department of State. Office of the Historian*. URL: <https://history.state.gov/milestones/1784-1800/washington-farewell>
2. Adams J. Seventh Annual Message to Congress. *The American Presidency Project*. URL: <https://www.presidency.ucsba.edu/documents/seventh-annual-message-1>
3. Kushner H. I., May E. R. The Making of the Monroe Doctrine. *Naval War College Review*. 1977. Vol. 30, № 2. P. 1–15. URL: <https://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5726&context=nwc-review>
4. Roosevelt and the Monroe Doctrine. *Department of State. Office of the Historian*. URL: https://history.state.gov/milestones/1899-1913/roosevelt-and-monroe-doctrine?utm_source
5. Kellogg-Briand Pact, 1928. *The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy. Lillian Goldman Law Library in the memory of Sol Goldman. Yale Law School*. URL: https://avalon.law.yale.edu/20th_century/kbpact.asp
6. A Diplomatic History of the United States. *Archive.org Collection*. URL: <https://archive.org/details/in.ernet.dli.2015.77553/page/n13/mode/2up>
7. Appleman Williams W. *The Tragedy of American Diplomacy*. Cleveland; New York: The World Publishing Company, 1959. 219 p. URL: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.31822003198348&seq=9>
8. LaFeber W. *America, Russia and the Cold War 1945–2002*. Updated 9th edition. The McGraw-Hill Companies, 2002. 487 p. URL: https://www.academia.edu/837258/America_Russia_and_the_Cold_War_1945_2002
9. Guoyou S. The New Development of American Isolationism on Globalization. *Frontiers*. 2017. № 16. URL: https://cas.fudan.edu.cn/info/1212/10285.htm?utm_source
10. Trump says he now thinks Ukraine can win back all of its territory taken by Russia / R. Shabad et al. *CNBC*. 23.09.2025. URL: <https://surl.li/srrven>
11. Holland S., Slattey G. US to provide Ukraine with intelligence on missile strikes deep inside Russia – WSJ. *Reuters*. 01.10.2025. URL: <https://surl.li/rczikh>
12. Ravi H. Ukraine can win back all its territory, Trump says after UN meeting with Zelensky; urges EU and NATO support. *Livemint*. 24.09.2025. URL: <https://surl.li/khavww>

13. Gram Slattery and Michelle Nichols. Trump blasts UN, not helping US-led peace efforts; backs it 100 %. Reuters. 23.09.2025. URL: https://www.reuters.com/world/trump-blasts-un-not-helping-us-led-peace-efforts-backs-it-100-2025-09-23/?utm_source=chatgpt.com
14. At UN, President Trump champions sovereignty, rejects globalism. White House. 23.09.2025. URL: <https://www.whitehouse.gov/articles/2025/09/at-un-president-trump-champions-sovereignty-rejects-globalism>
15. United Nations General Assembly: Donald Trump speech. ABC News. 24.09.2025. URL: <https://www.abc.net.au/news/2025-09-24/united-nations-general-assembly-donald-trump-speech/105809190>
16. Pete Hegseth tells top generals: prepare for war. Newsweek. 02.10.2025. URL: <https://www.newsweek.com/pete-hegseth-tells-top-generals-prepare-for-war-10818763>

УДК 327(477+569.4):327(1-773)

ДЕРЖАВИ ГЛОБАЛЬНОГО ПІВДНЯ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ: ПРИКЛАД ІЗРАЇЛЮ

О. О. Самохвал

Анотація. У статті розглядається зовнішньополітична стратегія України в умовах війни з російською федерацією та особливості її взаємодії з державами Глобального Півдня на прикладі Ізраїлю. Автор аналізує тенденції голосувань у Генеральній Асамблеї ООН, які свідчать про відсутність міжнародного консенсусу щодо підтримки України, а також визначає місце Ізраїлю серед партнерів України у безпековій сфері. Підкреслюється схожість викликів, із якими стикаються Україна та Ізраїль, зокрема постійний зовнішній тиск і загроза з боку авторитарних режимів. Обидві держави активно застосовують стратегії жорсткої сили для збереження свого суверенітету та національної безпеки. У роботі наведено приклади військово-технічної співпраці між країнами та дипломатичної взаємодії на рівні міжнародних організацій. Зроблено висновок про перспективність розвитку партнерства України та Ізраїлю на основі спільних цінностей демократії, безпеки та верховенства міжнародного права.

Ключові слова: Україна, Ізраїль, зовнішня політика, Глобальний Південь, війна, дипломатія, міжнародне право, безпека.

Вступ. Де-факто Україна знаходиться у стані війни із російською федерацією з моменту анексії останньою Криму у 2014 році. Тим не менш, станом на сьогодні, повномасштабне російське вторгнення актуалізувало необхідність мобілізації не лише внутрішніх ресурсів, а й зовнішніх, у тому числі із залученням інших держав до процесу ведення війни та питань її закінчення через те, що розпочата росією війна має глобальний характер та впливає не лише на розстановку сил на політичній карті світу, а й на існуючий міжнародний порядок. Для боротьби із агресором українською дипломатією було створено коаліцію із держав, яка сьогодні, переважно, складається із представників Європи та Північної Америки, а також окремих держав Азії, які можна зарахувати до складу так званої «ліберально-демократичної спільноти».

Голосування за резолюції під час засідань ГА ООН, що стосуються війни показують відсутність міжнародного консенсусу щодо питань підтримки України. Така резолюція ГА «Принципи Статуту ООН, що лежать в основі всеосяжного, справедливого та тривалого миру в Україні», де йшлося про вивід російських військ із України, не була підтримана 39 державами світу, де 7 – проголосували проти, а 32 – утрималися. А вже через 9 місяців резолюція «Забезпечення засобів правового захисту та репарацій у зв'язку з агресією проти України» зібрала 74 голоси «утрималися» та 13 «проти».

Тенденція збереглася в 2024 році: резолюцію «Безпека та захищеність ядерних об'єктів України, включаючи Запорізьку АЕС», що вимагає повернення під контроль ядерних об'єктів, не була підтримана 60 країнами, рішення – утрималися, а 9 країн висловилися проти. Індія всі 3 резолюції Генеральної Асамблеї ООН утримувалася від голосування. Нарендра Моді, прем'єр-міністр Індії, зазначив, що його країна має тримати війну в Україні «на відстані» [1]. Одним із лідерів щодо збільшення торгівельних потоків стала саме Індія [11]. Або, наприклад, Аргентина, яка хоч і приєдналася до групи Рамштайн, але висловила своє небажання втручатися у хід війни через загрози росії, за даними ресурсу Infobae [12].

Саміт БРІКС, у якому зараз головує росія, був проведений 22 жовтня 2024 року в російському місті казань й охоплював понад 20 очільників держав, серед них був і генеральний

секретар ООН Антоніу Гутерреш. Це дозволяє росії наблизитися до створення іміджу, за якою країна не є ізольованою через свою агресію, а навпаки зосереджує навколо себе увагу міжнародної спільноти.

Північна Корея станом на сьогодні є учасницею війни проти України. Сергій Кислиця, постійний представник України в ООН, зазначив, що військовий контингент КНДР налічує 11 тисяч військовослужбовців, але «може бути швидко збільшений до 100 тисяч солдатів» [2]. Будь-яка військова співпраця із КНДР є порушенням санкцій Ради Безпеки ООН «про зброю» та «про не розповсюдження», за які свого часу в 2016 році одностайно голосували росія, КНР та США [13].

Сьогодні можна провести уявну лінію, де Україна навколо себе об'єднала країни демократичного устрою, а росія – авторитарного, або принаймні не прозахідного характеру. До прикладу кількість новин на офіційному сайті МЗС України, що пов'язані з колективним заходом, у період з 16 жовтня по 16 листопада 2024 року сягає близько 60 публікацій, коли про глобальний південь – близько 33 [3].

Усі держави, що були описані вище, на сьогодні концептуалізувалися у поняття «Глобального півдня». У своїх наукових працях дослідники Андреа Холлінгтон, Олівер Таппе, Тійо Сальверда і Тобіас Шварц, Анн Дак та Альваро Мендес акцентують увагу на багатовекторності концепцій зовнішньої політики цих держав, розрізненості політичних режимів, гетерогенності безпекового ландшафту в регіонах, а також акценті на їх економічному розвитку, який детермінує політичні процеси.

Ізраїль, як предмет дослідження, обраний через певну схожість із Україною в питаннях відстоювання власного суверенітету, територіальної цілісності та забезпечення безпеки.

Мета роботи – дослідити зовнішню політичну стратегію України на предмет оптимізації відносин із державами глобального півдня на прикладі Ізраїлю.

Методологічно дослідження базується на системному підході, методах індукції та дедукції, а також контент-аналізі.

Основна частина. Історія новітнього арабо-ізраїльського конфлікту сягає 1947 року. 29 листопада 1947 року Генеральна асамблея Організації Об'єднаних Націй ухвалила Резолюцію № 181, яка припинила британський мандат над Палестиною та розділила її на дві частини з утворенням єврейської й арабської держав [14].

Арабо-ізраїльський конфлікт є системоутворюючим фактором у регіоні, як війна в Україні. До того ж позиції сторін цього конфлікту трактуються різними партнерами по-різному. «Ми згодні з тим, що регіональний мир включає мир для Ізраїлю, але це може відбутися лише через мир для палестинців через палестинську державу», – сказав Міністр закордонних справ Саудівської Аравії принц Фейсал бін Фархан на панелі Всесвітнього економічного форуму в Давосі [17]. Актори, що втягнуті у конфлікти України та Ізраїлю, розуміють важливість впровадження стабільного миру, однак думки про інструменти досягнення таких цілей не мають однорідності. «Концепція «мир через силу» відображає те, що країни «Групи семи» відстоюють від початку російської агресії. Мета G7 – щоб Україна мала умови для можливості формувати майбутній переговорний процес» – посол Італії Карло Формоза про позицію країн G7 [12].

Ставлення американців до війн не має чіткого пояснення, як саме мають закінчуватися ці конфлікти: опитування The Harvard CAPS / Harris Poll визначило, що 46 % американців бачать перемогу України у майбутньому, коли 54 % вважають за необхідне почати переговори з росією. Також опитування показало, що 31 % американців підтримує думку, щоб Ізраїль зупинив свої військові дії та вторгнення у Ліван, аби не спровокувати регіональної війни, а 38 % – бажають продовження [18]. Виборці та суспільна думка будуть змушувати змінюватися політичні курси країн. «Фінансування допомоги Україні у війні з російськими окупантами підтримували у Конгресі не лише демократи, а й республіканці. Водночас допомога Україні ґрунтується на глобальних зусиллях, її підтримують понад 50 країн. Я сподіваюся, що США також продовжать зусилля, які ми зробили», – сказав Ентоні Блінкен на пресконференції, державний секретар США [19].

Тобто простежується певна схожість Ізраїлю та України в питаннях досягнення інтересів. Також обидва актори вдаються до жорсткої сили. За даними дослідження Globalfirepower,

Ізраїль та Україна посідають 17 та 18 місце у світовому топі військової сили. Витрати на військовий бюджет визначили 19 місце у світі Ізраїлю та 12 місце Україні. Максимально можливий людський мобілізаційний ресурс обох країн знаходиться в межах 40–50 % усього населення [21]. Держави знаходяться у схожих умовах постійного поліпшення своєї обороноздатності заради власного виживання.

Кількість новинних повідомлень на офіційному сайті МЗС Ізраїлю, що стосуються безпечного середовища країни, у період з 16 серпня по 16 листопада 2024 року сягає приблизно 28 – це 80 % усіх публікацій [22]. Кількість повідомлень подібного змісту від МЗС України у період 16 жовтня по 16 листопада 2024 року налічує приблизно 84 – це 80 % усіх новин [3]. Дослідження Freedom house 2023 визначає ключовими факторами, що впливали на оцінювання якості демократії у цих країнах, неправомірний та антигуманний вплив зовнішньої сили, що призвів до появи жертв та відповідних дій уряду, а також законопроекти, що не були підтримані суспільством, викликали критику, а також відстрочення болісних для суспільства рішень на довші терміни (закон про обмеження блокування дій уряду ізраїльським судом та відтерміновані президентські вибори в Україні) [23].

На початку 2023 року ізраїльська влада вперше заявила про готовність розглянути передачу озброєння Україні. Окрім гуманітарної допомоги, Ізраїль припускає надання новітньої системи ППО «Залізний купол». Ізраїль заявив, що «працює над тим, щоб забезпечити Україну системами раннього попередження». Про це посол Ізраїлю в ООН Гілад Ердан повідомив із трибуни ООН [9]. Цей крок відбувається в контексті постійних застережень та пересторог, що росія буде спровокована такими діями завдавати більшої шкоди Ізраїлю.

Обидві держави мають постійний тиск зі сторони авторитарних режимів, чий інтереси та вкорінена ідентичність заважають мирному співіснуванню країн. Покровительство та фінансова підтримка стали можливістю для збереження власного суверенітету. Ізраїль та Україна мають майже однаковий зовнішній борг. За ресурсом Globalfirepower він становить 135 млрд та 120 млрд доларів США відповідно [21]. За останній рік США надіслало допомоги Ізраїлю на суму 17,9 млрд доларів, коли відповідна допомога Україні за 2023 рік – 24 млрд доларів [24].

Співпраця України та Ізраїлю має свій розвиток. За період з 17 травня по 17 жовтня на офіційному сайті МЗС України було опубліковано 7 новин, що пов'язані з дружньою комунікацією з Ізраїлем. МЗС України опублікував 4 коментарі з приводу засуджень дій Ірану проти Ізраїлю і 3 комунікації на високих рівнях за останні 6 місяців [3]. Відповідно до інформації офіційного сайту Посольства України в державі Ізраїль нормативно-правова база відносин двох країн викладена у 74 документах. За даними посольства, у 2023 році Ізраїль посів 24 місце серед країн світу за обсягами українського експорту та 31 місце за обсягами товарообігу. Ізраїль займає 3 місце серед країн Близькосхідного регіону за обсягами товарообігу (після Туреччини та Саудівської Аравії). З 1 січня 2021 року починала діяти Угода про зону вільної торгівлі з Ізраїлем [7].

У військовій сфері Україна та Ізраїль досягли спільних результатів. Показовою для дослідження є купівля Ізраїлем в Україні мобільної станції радіотехнічної розвідки «Кольчуга-М», що застосовувалася під час конфронтації з Іраном у 2018 році [8]. Вже у 2023 році Україна пропонувала Ізраїлю допомогу в боротьбі з іранськими дронами. Посол України попереджав про необхідність спільної протидії іранським технологіям [9].

Новинний арабомовний сайт Political Keys написав про таємний візит делегації ізраїльських військових офіцерів, які спеціалізуються на протиповітряній обороні. Делегація має намір вивчити українські методи боротьби з російськими безпілотниками-камікадзе на фронті [10]. Окрім цього Ізраїль пропонував себе в якості посередника у війні України та росії. Ізраїль уже передав Україні систему раннього оповіщення про повітряні атаки, яку раніше обіцяв.

Висновки. Ситуація в Україні та Ізраїлі є схожою в контекстах, із якими стикаються обидві держави. Зазначені країни відчувають значний зовнішній тиск, вплив авторитарних режимів і активно використовують жорстку силу для збереження свого суверенітету. В основі цього партнерства є відданість свободі, демократії, та правам людини.

Як наслідок, Україна та Ізраїль мають говорити про системну співпрацю для того, щоб мати узгоджені позиції щодо актуальних питань порядку денного. Ключовою точкою розвит-

ку відносин обох держав може стати узгодженість позицій щодо питання відстоювання норм міжнародного права, у першу чергу через співпрацю із США, а також просування ініціатив, які пов'язані із боротьбою із авторитарними режимами та роззброєнням у світі на рівні ООН.

Abstract. The article examines Ukraine's foreign policy strategy amid the war with the Russian Federation and explores its interaction with the states of the Global South using the case of Israel. The author analyzes voting trends in the UN General Assembly, which demonstrate the lack of international consensus regarding support for Ukraine, and identifies Israel's place among Ukraine's partners in the security sphere. The study highlights the similarities between the challenges faced by Ukraine and Israel, particularly constant external pressure and threats from authoritarian regimes. Both states actively employ strategies of hard power to preserve their sovereignty and national security. The paper provides examples of military-technical cooperation between the two countries and their diplomatic interaction within international organizations. The author concludes that the partnership between Ukraine and Israel has strong potential for development based on shared values of democracy, security, and the rule of international law.

Keywords: Ukraine, Israel, foreign policy, Global South, war, diplomacy, international law, security.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Музиченко О. Індія не є нейтральною: Моді відверто розкрив свою позицію у війні РФ проти України. *ТСН*. 2024. URL: <https://tsn.ua/politika/indiya-ne-ye-neytralnoyu-modi-vidverto-rozkriv-svoyu-poziciyu-u-viyni-rf-proti-ukrayini-2646309.html>
2. Кислиця: КНДР вже передала Росії понад 20 тисяч контейнерів зі зброєю, зокрема 100 балістичних ракет. *Укрінформ*. 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3931970-kislitsa-kndr-vze-peredala-rosii-ponad-20-tisac-kontejneriv-zi-zbroeu-zokrema-100-balisticnih-raket.html>
3. Новини. *Міністерство закордонних справ України: офіційний сайт*. URL: <https://mfa.gov.ua/timeline?&type=posts>
4. Катар виходить з перемовин між Ізраїлем і ХАМАС. Чому цього разу йому не вдалося бути посередником? *BBC News*. 2024. URL: <https://www.bbc.com/russian/articles/ckgvjjdzp3jo>
5. Ульяновко В. Катар погрожує створити глобальний дефіцит газу в рамках підтримки Палестини. *ГЛАВКОМ*. 2023. URL: <https://glavcom.ua/world/world-politics/katar-pohrozhuje-stvoriti-hlobalnij-defitsit-hazu-v-ramkakh-pidtrimki-palestini-962241.html>
6. Карло Формоза, Посол Італії в Україні. G7 відстоює концепцію «Мир через силу» від початку агресії. *Укрінформ*. 2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3932853-karlo-formoza-posol-italii-v-ukraini.html>
7. Договірні-правова база між Україною та Ізраїлем. *Посольство України в Державі Ізраїль: офіційний сайт*. URL: <https://israel.mfa.gov.ua/spivrobitnictvo/428-dogovirno-pravova-baza-mizh-ukrajinoju-ta-izrajilem>
8. Ізраїль придбав українську Кольчугу-М. *Економічна правда*. 2018. URL: <https://epravda.com.ua/news/2018/12/31/644004/>
9. Україна пропонувала Ізраїлю допомогу в боротьбі з іранськими дронами, але він відмовився. *Mind*. 2024. URL: <https://mind.ua/news/20280169-ukrayina-proponuvala-izrayilyu-dopomogu-v-borotbi-z-iranskimi-dronami-ale-vin-vidmovivsya-zmi>
10. Ізраїль посилює військову співпрацю з Україною на тлі спільних загроз. *Мілітарний*. 2024. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/izrayil-posilyuye-vijskovu-spivpratsya-z-ukrayinoyu-na-tli-spilnyh-zagroz/>
11. Gamio L., Swanson A. How Russia Pays for War. *The New York Times*. 2022. URL: <https://www.nytimes.com/interactive/2022/10/30/business/economy/russia-trade-ukraine-war.html>
12. Argentina ofrece «apoyo humanitario», pero no militar, a Ucrania en la guerra con Rusia. *Infobae*. 2022. URL: <https://www.infobae.com/america/agencias/2024/06/19/argentina-ofrece-apoyo-humanitario-pero-no-militar-a-ucrania-en-la-guerra-con-rusia/>
13. Security Council Committee established pursuant to resolution 1718 (2006). *United Nations*. URL: <https://main.un.org/securitycouncil/en/sanctions/1718>
14. International Day of Solidarity with the Palestinian People. *United Nations*. URL: <https://www.un.org/en/observances/international-day-of-solidarity-with-the-palestinian-people/background>
15. Ravid B. UAE warns Syria's Assad not to get involved in Hamas-Israel war. *Axios*. 2023. URL: <https://www.axios.com/2023/10/09/israel-hamas-gaza-war-uae-syria-assad>
16. Turkey's Erdogan calls for Islamic alliance against Israel. *Reuters*. 2024. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/turkeys-erdogan-calls-islamic-alliance-against-israel-2024-09-07/>
17. El Dahan M. Saudis could recognise Israel if Palestinian issue resolved. *Reuters*. 2024. URL: <https://www.reuters.com/world/middle-east/saudis-could-recognise-israel-if-palestinian-issue-resolved-foreign-minister-2024-01-16/>
18. Key Results – October. *Harvardharrispoll*. 2024. URL: <https://harvardharrispoll.com/key-results-october-5/>
19. Secretary Blinken holds a press availability in Italy. *U. S Department of State: official YouTube channel*. URL: <https://www.youtube.com/live/vIua57ndR0c>
20. Transatlantic Public Opinion on the War in Ukraine. *Carnegie Endowment for International Peace*. 2024. URL: <https://carnegieendowment.org/events/2024/03/transatlantic-public-opinion-on-the-war-in-ukraine?lang=en>

21. Russell B. War does not determine who is right – only who is left. Ranking. *Global Firepower*. 2024. URL: <https://www.globalfirepower.com/>
22. News. *Gov.il*. URL: <https://www.gov.il/ru/collectors/news>
23. Countries and Territories. *Freedom House*. URL: <https://freedomhouse.org/countries/freedom-world/scores>
24. Knickmeyer E. US spends a record \$17.9 billion on military aid to Israel since last Oct. 7. *Apnews.com*. 2024. URL: <https://apnews.com/article/israel-hamas-war-us-military-spending-8e6e5033f7a1334bf6e35f86e7040e14>

УДК 327.5:[37.018.4:001.89]:[316.7:81'42]

ОСВІТНІ ТА НАУКОВІ ОБМІНИ ПІД ЧАС МІЖНАРОДНИХ КРИЗ: НОВІ ФОРМАТИ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ

С. А. Ткач, І. Г. Лебідь

Анотація. У статті розглянуто вплив освітніх та наукових обмінів під час міжнародних криз на міжкультурну взаємодію та її трансформацію. Для аналізу використано два кейси: пандемія Covid-19 та повномасштабне російське вторгнення в Україну. Використано порівняльний метод і метод кейсів з метою ілюстрації успішних прикладів наукових та освітніх обмінів; аналіз статистичних даних.

Ключові слова: міжкультурний діалог, освітні обміни, наукові обміни, міжнародна криза, пандемія COVID-19, повномасштабне російське вторгнення в Україну.

Вступ. У сучасному суспільстві потік інформації стає транснаціональним явищем. Відбувається формування єдиного простору за рахунок глобалізації. Освітні та наукові обміни є інструментом поширення ідей та нових знань, зміцнення міжнародної довіри, міжкультурного діалогу та розвитку глобальної компетентності. У періоди міжнародних криз така взаємодія набуває особливої ваги, адже політичні та економічні відносини стають напруженими й істотно звужуються можливості для діалогу. Пандемія COVID-19, а потім повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну продемонстрували, що умови наукових та освітніх обмінів суттєво змінилися і спричинили пошук нових каналів спілкування та форматів взаємодії.

Питання освітніх і наукових обмінів стало доволі актуальною темою в контексті міжнародних відносин, зокрема в аспекті культурної дипломатії та розвитку «м'якої сили». Роботи Дж. Найта, Г. де Віта, Ф. Хуанга, Д. Крачуна, М. Тамтіка, А. Фельдер-Штіндта, М. А. Перейри, Дж. Д'Інверно присвячені переважно проблемам інтернаціоналізації вищої освіти, впливу глобалізації, пандемії COVID-19 та геополітичних викликів на розвиток академічної мобільності. Дж. Найт і Г. де Віт аналізують історичну еволюцію та майбутнє міжнародних освітніх обмінів, розглядаючи їх як елемент культурної дипломатії [1]. Ф. Хуанг, Д. Крачун і Г. де Віт досліджують постпандемічну трансформацію системи вищої освіти та нові виклики для мобільності студентів [2]. М. Тамтік і А. Фельдер-Штіндт аналізують реакцію європейських університетів на російське вторгнення в Україну та його вплив на академічне співробітництво [3]. М. Алвеш Перейра та Дж. Д'Інверно оцінюють динаміку студентської мобільності в межах Європейського Союзу як показник ефективності інтеграційної політики ЄС [4]. Попри різноманітність підходів, поза увагою більшості досліджень залишається системний аналіз ролі освітніх і наукових обмінів у підтриманні міжкультурного діалогу саме в умовах міжнародних криз, коли освітня взаємодія виконує не лише академічну, а й гуманітарну, соціальну та дипломатичну функцію.

Мета цієї статті – розглянути освітні та наукові обміни як інструмент міжкультурного діалогу під час міжнародних криз на прикладі пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення в Україну, а також порівняти їх специфічну роль у міжкультурній комунікації.

Основна частина. Політична наука сформувала ґрунтовний пласт наукових дефініцій, що описують міжнародну кризу. Зокрема цей аспект доволі глибоко аналізує Дж. М. Маккормік у статті «International Crises: a Note of Definition» (1978 р.) [5], проте загальноприйнятого визначення досі не існує. Більшість дослідників мають подібне розуміння кризи, близьке до визначення Ю. Розенталя: «ситуації, позначені високою небезпекою, станом непевності, відчуттям невідкладності» [6, с. 35]. Узагальнено міжнародну кризу можна уявити, як національ-

ну та міжнародну ситуацію, за якої існує загроза для першочергових цінностей, інтересів і цілей актора [6, с. 38]. Враховуючи комплексність сучасних міжнародних криз, дефініція Великої української енциклопедії може бути використана як базова для опису кейсу пандемії та повномасштабного російського вторгнення в Україну, а саме у такому формулюванні: міжнародна криза як фаза розвитку міжнародної конфліктної ситуації, що характеризується змінами протягом відносно короткого часу основних компонентів міжнародної конфліктної системи [7]. Упродовж останніх п'яти років пандемія та повномасштабне російське вторгнення в Україну не тільки стали визначальними для подальшого розвитку Європи і України, а й мали глобальний вплив.

Міжкультурний діалог у розв'язанні міжнародних криз відіграє роль каталізатора взаєморозуміння та засобу відновлення довіри між народами. Він допомагає зменшити соціальну напругу, сприяє виробленню спільних цінностей і пошуку рішень, що базуються на співпраці, а не конфронтації. Існує багато теоретичних підходів до розуміння міжкультурного діалогу. «Словник термінів міжкультурної комунікації» містить визначення міжкультурного діалогу як «образного виразу на позначення успішного спілкування представників різних культур, членів різних національних лінгвокультурних спільнот», а також у якості ефективної форми реалізації національної толерантності [8, с. 45].

Дослідники можуть вважати поняття «міжкультурний діалог» і «діалог культур» синонімічними, однак міжнародні організації, які реалізують це на практиці, мають дещо інше розуміння цього явища. «Біла книга» Ради Європи 2008 року «Living Together as Equals in Dignity» подає міжкультурний діалог як «відкритий і шанобливий обмін думками між людьми, групами з різним етнічним, культурним, релігійним і лінгвістичним підґрунтям на підставі взаєморозуміння й поваги» [9, с. 10].

ЮНЕСКО розглядає міжкультурний діалог як:

- 1) практичний і ціннісно-орієнтований підхід побудови довіри й порозуміння задля подолання спільних викликів;
- 2) процес, що здійснюється для трансформаційної комунікації між культурами й ідентичностями та базується на таких цінностях і принципах як взаємоповага, емпатія, готовність змінювати точку зору;
- 3) операційна стратегія, що дозволяє людям з різними поглядами, переконаннями, походами і досвідом змістовно спілкуватися, долати напруженість, спільно продукувати рішення;
- 4) структурований спосіб вийти за межі непорозуміння, допомагаючи розблокувати співпрацю там, де це найважливіше [10].

На нашу думку, міжкультурний діалог є не лише формою комунікації, а й стратегічним ресурсом під час міжнародних криз, оскільки він сприяє підтриманню зв'язків між людьми, громадами та інституціями, коли офіційні дипломатичні канали блокуються або послаблюються. Він реалізується за допомогою різних інструментів: культурної дипломатії, міжуніверситетського партнерства, програм молодіжного обміну, конференцій, мистецьких і наукових проєктів. Проте міжнародні кризи спонукають до створення нових каналів та взаємодій, оскільки традиційні платформи – дипломатичні зустрічі, культурні форуми, офлайн-навчання – часто стають недовірними через політичні рішення, воєнні дії, закриття кордонів або ризики безпеки. У таких умовах саме освітні та наукові обміни зберігають свій потенціал для діалогу, бо здатні адаптуватися до цифрових форматів і зберігати міжкультурну комунікацію навіть при фізичну ізоляцію.

Студенти й освітяни стають двигуном цієї взаємодії. Їхній масовий рух створює широкий соціальний ефект і швидко змінює міжкультурні, вже існуючі, практики. Академічна спільнота та її учасники стають головними активаторами / імплементаторами інновацій у період світових криз. Освітній досвід такого формату створює цінності та установи – зміни у студентській спільноті акумулюють зміни у глобальному вимірі.

Наукові та освітні обміни легше реконструювати й удосконалювати в умовах обмежених ресурсів, ніж великі інституційні дослідницькі проєкти. Під час криз саме студенти часто опиняються у найбільш важкому становищі, тому їхні академічні досягнення стають важливим каналом міжкультурного діалогу та взаємодії.

Держави ОЕСР розрізняють *зовнішню* та *внутрішню* академічну мобільність учасників освітнього процесу. За способом організації вона буває *організованою*, що здійснюється у межах академічного партнерства, та *індивідуальною (ініціативною)*, коли студент або освітянин самостійно шукає та взаємодіє із закладами-організаторами. Залежно від мети розрізняють *горизонтальну*, що триває від кількох днів до семестру, та *вертикальну* мобільність, яка передбачає отримання наступного академічного чи наукового ступеня [11, с. 20–21]. Описана вище типізація може бути використана лише для пояснення кількісної динаміки, тому авторки пропонують розглянути освітні та наукові обміни в контексті їх впливу на розвиток міжкультурного діалогу в період пандемії та під час повномасштабного вторгнення РФ в Україну.

Пандемія COVID-19. Під час пандемії COVID-19 академічна спільнота зреагувала на відсутність можливості долучатися до програм академічної мобільності у традиційному форматі і створила віртуальні формати обміну. Такі обміни в дистанційному форматі вже були на траєкторії зростання і до пандемії, але коли у 2020 році вони припинились, більшість установ все ж визнали цінність технологій у постійних зв'язках між молоддю і дорослими, та згодом запустили нові програми, або ж посилили вже існуючі. За даними опитування Stevens Initiative 2021 р., 69 % організацій, що провадять міжнародні програми обмінів, зазначили: через пандемію кількість віртуальних проєктів збільшилася, хоча лише 13 % (або 23 організації / установи) зазначили, що це не вплинуло на їхні програми [12]. І вже наступного року у звіті «Survey of the Virtual Exchange Field» 2022 р. було зафіксовано, що із 155 установ та організацій з усього світу, які повідомили про впровадження програми віртуального обміну, більшість були вищими навчальними закладами (64 %), неурядовими організаціями (НУО), які функціонують більш ніж в одній країні (17 %), більшість із яких – університети Європи, США та Близького Сходу [13]. У якості прикладу можна навести такі ініціативи: NICE (Network for Intercultural Competence to facilitate Entrepreneurship), COIL (Collaborative Online International Learning), EXPLICO Global Citizenship and Sustainable Futures і TÜ-VIP (Turkey Virtual International Project), що забезпечили студентам можливість міжкультурної взаємодії у форматі цифрових симуляцій, спільних курсів і командних проєктів.

Європейська комісія запровадила соціальний модуль Erasmus + Virtual Exchange ще у 2018 році, як пілотний проєкт, що охопив університети 27 країн і з часом став одним із перших прикладів цифрової академічної дипломатії, який випередив масштабну цифровізацію обмінів після пандемії. Учасники вказували на доступність і зниження фінансових витрат, але помітними недоліками стали відсутність живої взаємодії із різними культурами та націями, складність підтримки духу та мотивації, різний рівень технологічного забезпечення студентів [14].

Пандемія продемонструвала, наскільки важливим є збереження безперервного міжкультурного діалогу навіть у часи ізоляції. Освітні та наукові обміни стали «цифровим містком» для міждержавної та міжкультурної комунікації. Позитивними ефектами для міжкультурного діалогу стали:

- розширення доступу до міжнародних програм для здобувачів освіти та представників наукового світу із країн із нижчим рівнем доходу;
- демократизація участі та відбору претендентів до проєктів через зниження фінансових витрат та зменшення логістичних проблем;
- формування культури нової онлайн-комунікації;
- збереження та укріплення міжуніверситетських і особистісних зв'язків освітян та закладів освіти у кризовий період.

Негативними ефектами можна вважати:

- втрату живої міжособистісної комунікації та емоційного компоненту взаємодії;
- відсутність занурення в культурні відмінності учасників, ризик укріплення стереотипів та упереджень, які могли розвіятись за умови особистого контакту;
- нерівність доступу до технологічних ресурсів між учасниками через поганий доступ до інтернету.

Фактично пандемія стала ключовим каталізатором змін та реформувала парадигму міжнародних обмінів: від фізичної до цифрової залежності.

Повномасштабне вторгнення Російської Федерації в Україну. Після повномасштабного російського вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року частина наукових та освітніх обмінів, у яких брали участь росіяни, були відкликані від співпраці і, внаслідок цього, були підписані нові угоди про співпрацю вже із українськими ЗВО, з'явилися програми академічної підтримки, багато університетів спростили вступ для українців, надавали можливість безкоштовного навчання та різноманітні гранти і стипендії.

Урсула Пайнтнер, директорка з комунікацій DAAD та керівниця Національного академічного контактного центру для України, зазначила, що у 2023 році до програм DAAD залучено приблизно 9 000 українських студентів і науковців, за допомогою індивідуальних стипендій, або ж через підтримку кооперації між українськими та німецькими вишами. Для порівняння варто зазначити, що в 2021 році цей показник був значно нижчим та становив приблизно 2 000 осіб [15].

Для Європи українська еміграція стала найбільш масштабною із часів Другої світової війни. У період з лютого 2022 року по січень 2024 року в польській системі тимчасового захисту було зареєстровано 1,79 млн громадян України. Найбільша кількість перебувала в Польщі у вересні 2022 року – близько 1,4 млн, але з часом вона зменшилася до менш ніж мільйона (приблизно 950 тисяч станом на січень 2024 року) [16]. І за останніми офіційними даними Управління у справах іноземців Польщі, на кінець лютого 2025 року в країні перебувало 1,55 млн громадян України. Більшість із них мають статус тимчасового захисту (PESEL UKR), а також посвідки на тимчасове або постійне проживання [17].

Російське вторгнення поставило багато викликів і перед науковими та вищими навчальними закладами України. Частина студентів і працівників була змушена емігрувати або піти на військову службу. Заклади вищої освіти стали цілями російських ракетних ударів. Станом на березень 2024 року, 69 будівель наукових закладів було пошкоджено, а щонайменше 5 – повністю зруйновано [18]. Найбільше постраждали заклади у східних та південно-східних регіонах України. Усі ЗВО з Луганської та Донецької областей були переміщені до більш безпечних регіонів, причому для деяких із них це був уже другий переїзд після російського нападу 2014 року, який призвів до втрати Україною контролю над частиною Донецької та Луганської областей, а також окупації Криму [16]. Саме такі переміщені заклади вищої освіти доволі активно впроваджують асинхронні формати навчання, програми академічної мобільності для студентів, викладачів і науковців, долучаються до різноманітних міжнародних проєктів, що дозволяє інформувати широку громадськість за кордоном про реальну ситуацію в Україні, вибудовувати нові інституційні зв'язки та налагоджувати комунікацію з іноземними партнерами.

Ще один приклад – ініціатива Ukrainian Global University (UGU), створена в 2022 році [19]. Вона стала міжнародною мережею університетів і наукових центрів, які надають українським студентам і дослідникам гранти, менторство та можливість навчатися за кордоном із подальшим поверненням в Україну. UGU позиціонує себе як елемент зовнішньополітичної стратегії держави, спрямованої на розвиток людського капіталу й збереження академічного потенціалу України навіть під час війни [19].

Створення в умовах гарячої фази російсько-української війни описаних вище форматів нового міжкультурного діалогу мають позитивні аспекти:

- формування нових партнерських зв'язків між українськими та європейськими університетами;

- посилення європейської солідарності;

- підвищення культурної видимості України у міжнародному академічному середовищі;

- підвищення рівня обізнаності про Україну та українську культуру.

Однак присутні також і негативні аспекти:

- активізація процесу «відтоку мізків», невпинної втрати не лише освітнього й наукового потенціалу України через вимушену еміграцію;

- підвищення ризику тривалої асиміляції частини студентів за кордоном і серйозні демографічні проблеми через втрату значної частини молодого покоління;

– складність підтримання ефективного міжкультурного діалогу в умовах травматичного досвіду війни та вимушеної еміграції.

Висновки. Отже, академічна мобільність стає одним із провідних засобів міжнародної комунікації, який здатний підтримувати діалог у період кризових ситуацій. Пандемія стала ключовим каталізатором трансформацій і змінила парадигму міжнародних обмінів – від фізичної до цифрової залежності. Були створені нові цифрові формати взаємодії, що заклали так званий початок «цифровізації» культурного діалогу. Освітні та наукові обміни виконали функцію збереження комунікацій між університетами, дозволили долати ізоляцію та продовжувати міжкультурний діалог онлайн. Головними перевагами стали інклюзивність, гнучкість і демократичність, тоді як недоліки полягали у втраті живого контакту, зниженні емоційної складової та обмеженому культурному зануренні.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну надало гуманітарно-дипломатичний вимір академічним обмінам. Вони стали інструментом підтримки українських студентів і науковців, зміцнення солідарності між європейськими державами, а також каналом позитивного позиціонування України у світі. Разом із тим, ці процеси супроводжуються ризиками відтоку людського ресурсу, нерівного доступу до міжнародних програм і складнощами повернення фахівців на батьківщину.

Можна констатувати, що формується новий вектор для розвитку міжкультурного діалогу в кризових умовах. Впровадження вище згаданих платформ для комунікації, нових стратегій у поєднанні із традиційними підходами до міжкультурного діалогу зможуть змінити попереднє бачення міжкультурної взаємодії. Подальша ефективність таких програм буде залежати від поєднання цифрових інструментів із традиційними форматами, розширення доступу до участі та посилення ролі університетів як центрів культурної дипломатії.

Abstract. The article examines the impact of educational and scientific exchanges on intercultural interaction and its transformation during international crises. Two case studies – the COVID-19 pandemic and the full-scale Russian invasion of Ukraine – are analyzed to illustrate how academic mobility adapts to crisis conditions. The study uses comparative and case study methods, relying on statistical data and practical examples of successful exchange initiatives.

Keywords: intercultural dialogue, educational exchanges, scientific exchanges, international crisis, COVID-19 pandemic, full-scale Russian invasion of Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Knight J., H. de Wit. Internationalization of Higher Education: Past and Future. *International Higher Education*. 2018. № 95. URL: <https://ejournals.bc.edu/index.php/ihe/article/view/10715/9188>
2. Huang F., Craciun D., H. de Wit. Internationalization of Higher Education in a Post-Pandemic World: Challenges and Responses. *Higher Education Quarterly*. 2022. Vol. 76(2). P. 203–212.
3. Tamtik M., Felder-Stindt A. J. How Geopolitics Shapes Higher Education Internationalization: Institutional Responses to the Russian Invasion of Ukraine. *Journal of Comparative, International Higher Education*. 2024. Vol. 6(3). P. 163–177.
4. Pereira A. M., D’Inverno G. Learning Mobility in European Higher Education: How Has the Union’s Flagship Initiative Progressed. *Annals of Operations Research*. 2024. Vol. 351(2). P. 1589–1619. DOI: 10.1007/s10479-024-06195-y.
5. McCormick J. M. International Crises: A Note on Definition. *The Western Political Quarterly*. 1978. Vol. 31, № 3. P. 352–358. URL: <https://www.jstor.org/stable/447735>
6. Петров А. М. Характеристика кризи в середовищі міжнародних взаємодій XX – першої половини XXI ст. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2017. № 3. С. 34–40.
7. Криза міжнародна. *Велика українська енциклопедія*. URL: <https://surl.li/vmecsm>
8. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ: Довіра, 2007. 205 с.
9. White Paper on Intercultural Dialogue «Living Together as Equals in Dignity». *Council of Europe*. 2008. URL: https://www.coe.int/t/dg4/intercultural/source/white%20paper_final_revised_en.pdf
10. Intercultural Dialogue. *UNESCO*. URL: <https://www.unesco.org/en/interculturaldialogue>
11. Internationalization and Traid in Higher Education: Opportunities and Challenges. Paris: OECD Publications, 2004. 322 p. URL: <https://surl.li/blqboy>
12. The State of Virtual Exchange Report 2021. *Stevens Initiative*. Washington, DC: The Aspen Institute, 2021. URL: <https://www.stevensinitiative.org/resource/2021-survey-of-the-virtual-exchange-field-report-stevens-initiative/>
13. Survey of the Virtual Exchange Field 2022. *Stevens Initiative*. Washington, DC: The Aspen Institute, 2022. URL: <https://www.stevensinitiative.org/resource/2022-survey-of-the-virtual-exchange-field-report/>

14. Erasmus + virtual exchange. Intercultural learning experiences – 2020 impact report. *European Commission*. 2021. DOI: 10.2797/870428.
15. Russia's attack on Ukraine: Important information for students and researchers. *DAAD*. 2023. URL: <https://www.daad.de/en/the-daad/ukraine/>
16. Piechowska M. Poland's Support for the Ukrainian Academic Community after Russia's Full-Scale Invasion. *Polish Institute of International Affairs (PISM)*. 2025. URL: <https://www.pism.pl/publications/polands-support-for-the-ukrainian-academic-community-after-russias-full-scale-invasion>
17. Obywatele Ukrainy w Polsce – raport statystyczny. *Urzedy Centralne*. URL: <https://www.gov.pl/web/udsc/obywatele-ukrainy-w-polsce--raport-statystyczny>
18. Вища освіта в умовах війни: випробування на міцність. *Texty.org.ua*. URL: <https://datalogy.texty.org.ua/education/>
19. Ukrainian Global University (UGU). *ARTSFORUKRAINE*. URL: <https://www.artsforukraine.org/755-ukrainian-global-university/>

УДК 327:32.019.5

ДИСКУРС ЕСКАЛАЦІЇ КОНФЛІКТУ (НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ ПРЕЗИДЕНТСЬКОГО НАРАТИВУ ПРО ЗБРОЙНИЙ КОНФЛІКТ)

К. В. Чех, І. В. Богінська

Анотація. У статті досліджується динаміка президентського наративу у контексті загострення конфліктів на прикладі війни Росії проти України та ролі США у ній. Дослідження підкреслює, що стратегічна риторика американських президентів легітимізує політичні рішення, консолідує міжнародну підтримку України та поєднує декларативні наративи з конкретними дипломатичними, економічними та оборонними заходами. Встановлено, що тональність і акценти наративів змінюються залежно від фази конфлікту, проте загальний стратегічний курс залишається стабільним, що свідчить про ефективність використання комунікаційних інструментів у міжнародній політиці.

Ключові слова: президентські наративи, риторика, США, російсько-український конфлікт.

Постановка проблеми. У сучасних умовах ескалації збройних конфліктів президентські наративи відіграють роль ключового інструмента політичної комунікації. Вони набувають особливого значення в умовах конфліктного врегулювання насамперед тому, що стають механізмом легітимізації політичних рішень та консолідації суспільства. Президентська риторика в умовах загострення конфлікту трансформується, адже стратегії влади адаптуються до викликів воєнно-політичного середовища. Кризові ситуації є унікальними та вимагають від керівника держави одночасно комунікативної гнучкості та стратегічної послідовності.

Проте в центрі наукового дискурсу не пропонується цілісна модель аналізу трансформації президентських наративів саме в умовах ескалації конфлікту. Переважна більшість досліджень зосереджуються на загальній політичній риторичі. Недостатньо вивченими залишаються питання зміни завдань наративів у кризові періоди та специфіка комунікації в умовах інтенсивних інформаційних потоків.

Отже, актуальною науковою проблемою є виявлення закономірностей динаміки президентських наративів в умовах ескалації конфлікту та визначення їх впливу на суспільну свідомість і легітимацію політичних рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі спостерігається зростаючий інтерес до стратегічних наративів загалом та до президентської риторики в умовах кризових ситуацій зокрема. Теоретичну основу аналізу політичної комунікації в умовах конфлікту закладено в роботах Р. Ентмана, який розглядає механізми «фреймінгу» для розуміння взаємозв'язку між урядом та медіа, а також досліджує роль зовнішньополітичних наративів у формуванні громадської думки. Водночас концепція стратегічного наративу, розроблена у дослідженнях А. Міскіммон, Б. О'Локлін і Л. Розель, дає розуміння того, як наративи стратегічно використовуються для формування міжнародних відносин [1]. Концепція стратегічного наративу визначає його як «засіб для політичних акторів побудувати спільне значення минулого, теперішнього та майбутнього міжнародної політики для формування поведінки

внутрішніх та міжнародних акторів». Отже, стратегічний наратив є невід'ємною складовою міжнародних відносин, де державам необхідно отримати прихильність народу, просувати національні інтереси та взаємодіяти з іншими країнами.

Метою статті є виявлення та аналіз динаміки президентського наративу в умовах ескалації конфлікту та визначення його впливу на суспільну свідомість і легітимацію політичних рішень.

Виклад основного матеріалу. У сучасному інформаційному середовищі слово працює не гірше за зброю. Сьогодні політичні наративи, як цілісні системи сенсів та смислових конструкцій, визначають сприйняття тих чи інших подій суспільством, стають механізмами впливу на державні інституції та глобальні політичні процеси. В умовах загострення конфліктів наративи формують уявлення про легітимність рішень влади. Особливістю формування наративів у кризові періоди є те, що вони зазнають постійної трансформації. Змінюється тональність повідомлень залежно від фази конфлікту, вводяться нові поняття та символи для формування певних образів та уявлень. Кожна зміна не є випадковістю, а ретельно продуманою стратегією, адаптованою під наявні соціально-політичні обставини [1].

У ХХІ столітті міжнародна система зіткнулася з новими викликами, пов'язаними не лише зі збройними конфліктами, а й з інформаційним простором. У сучасному світі він перетворився на поле битви, тому наративи стали не менш потужним інструментом, ніж матеріальні ресурси чи зброя. Одним із найбільш влучних прикладів цього є російсько-український конфлікт, адже його динаміка поєднує зіткнення військово-політичних інтересів та інформаційне поле битви. Риторика президентів обох сторін стала ключовим засобом для легітимації своїх дій: у той час, як Москва обґрунтовувала свої дії як «захист національних інтересів» та «боротьбу із Заходом», то Київ просував наративи боротьби за свободу, незалежність та демократію [21, 22].

У цьому протистоянні важливу роль відіграють Сполучені Штати Америки, адже їх політика була спрямована на підтримку демократичного транзиту держав, зокрема пострадянського простору. США мають стратегічний інтерес у підтримці України та перешкодженні впливу Росії. По-перше, Україна протягом багатьох років була надійним партнером США та продемонструвала готовність до співпраці у різних сферах, зокрема нерозповсюдження ядерної зброї, міжнародні безпекові ініціативи тощо. Відмова від ядерного арсеналу після розпаду СРСР показала відданість України глобальній безпеці, що породило довіру та підтримку США. По-друге, згідно з Будапештським меморандумом 1994 року США були однією з держав, які гарантували суверенітет та територіальну цілісність України. Анексія Криму та підтримка Росією сепаратистів на Донбасі є порушенням цих зобов'язань, внаслідок чого США повинні захищати Україну та чинити тиск на РФ з метою припинення її агресії. До того ж дії Кремля загрожують повоєнному європейському порядку, який склався і тривав протягом десятиліть. Ігнорування анексії Криму спонукало б Росію до подальшої ескалації конфлікту, що загрожувало б не лише Україні, а й усій Європі. Отже, підтримка України є не лише обов'язком США з точки зору міжнародного права, а й необхідністю для підтримки загальної безпеки та стабільності в Європі [2].

Суспільні протести в Україні наприкінці 2013 року мали значний вплив як на внутрішню політику, так і на глобальну геополітику. США слідкували за розвитком подій в Україні та її відносинами з Росією з часу розпаду СРСР, реалізуючи політику «розширення демократії» та підтримки євроінтеграційних процесів. Американська активність проявлялася у мінімізації ризиків для демократії (наприклад, під час виборів 2004 року) та стратегічній підтримці стабільності у Східній Європі, що відображало як ідеологічні, так і безпекові інтереси США.

У листопаді 2013 року рішення президента Віктора Януковича відмовитися від підписання угоди з ЄС спричинило масові протести, відомі як Євромайдан. Посол США Джеффри Пайетт засудив застосування сили до мітингувальників і підтримав мирні зібрання, а держсекретар Джон Керрі підкреслив важливість демократичних цінностей та засудив насильство з боку влади [3]. Віце-президент Джозеф Байден 9 грудня 2013 року висловив «глибоку стурбованість» та закликав Януковича до діалогу з опозицією і політичних реформ, визнаючи законність вимог протестувальників [4]. У щорічному зверненні до Конгресу у січні 2014 року

Барак Обама підтримав мирний протест українців, наголосив на праві України самостійно визначати своє майбутнє та розвивати відносини з будь-якою державою за умови визнання Росією її суверенітету, підкреслюючи критику агресивної політики РФ і пріоритет національного самовизначення у зовнішній політиці США [6, 7].

Євромайдан розпочався як внутрішній політичний конфлікт, у якому США підтримали протестувальників, визнавали їхні вимоги законними та закликали владу до поступок. На відміну від Помаранчевої революції 2004 року, коли адміністрація Буша виступала посередником між владою й опозицією, у 2013 році адміністрація Обами обрала більш дистанційовану позицію та зосередилась на підтримці євроінтеграційного курсу України. Колишній посол США Стівен Пайфер зазначав, що президентство Ющенка закріпило політичну конкуренцію та демократичні принципи, хоча внутрішні суперечки гальмували реформи. Ця динаміка показала різницю підходів: якщо у 2004 році США намагалися запобігти політичній кризі всередині країни, то під час Євромайдану їх увага була спрямована на стримування зовнішньої агресії Росії. Адміністрація Обами обмежилася дипломатичною підтримкою протестувальників і засудженням насильства без втручання у внутрішні процеси [5]. Отже, підхід США змінився: якщо у 2004 році метою було запобігти політичній кризі всередині України, то під час Євромайдану пріоритетом стало стримування зовнішньої агресії та підтримка демократичних цінностей без прямого тиску на уряд.

У квітні 2014 року відбулися чотиристоронні переговори за участю України, США, ЄС та Росії, які завершилися заявою про утримання від насильства та провокацій. Було наголошено на роззброєнні незаконних збройних формувань і звільненні адміністративних будівель, а роль посередника взяла на себе місія ОБСЄ. Держсекретар США Джон Керрі підкреслив очікування від Росії щодо відведення військ і натякнув на можливість додаткових санкцій, водночас підтримуючи позицію України щодо Криму. Українська сторона підтвердила готовність до прозорої конституційної реформи, визнаючи розбіжності з Москвою щодо причин кризи та статусу Криму [8]. Ця ситуація демонструє, що США діяли як стримуючий фактор, обмежуючи пряме втручання у внутрішні справи України, але підтримуючи її суверенітет та євроінтеграційний курс. На відміну від Помаранчевої революції 2004 року під час Євромайдану американська політика була обережнішою через міжнародний характер конфлікту та агресивні дії Росії.

Залученість США під час Євромайдану проявлялась не лише у виступах посадовців, а й у безпосередній участі її представників, зокрема заступниці Держсекретаря Вікторії Нуланд, яка у грудні 2013 року прибула на Майдан і роздавала їжу протестувальникам [9]. У січні 2014 року вона підкреслила у Сенаті важливість мирного врегулювання конфлікту та економічної допомоги Україні з боку МВФ [10]. Під час переговорів із Нуланд президент Янукович висловив готовність до діалогу з опозицією, підтримав конституційну реформу та законопроект про амністію затриманих активістів за умови звільнення адміністративних будівель. Водночас Нуланд провела зустрічі з лідерами опозиції – Кличком, Яценюком та Тягнибоком – намагаючись знайти компроміс між владою та протестувальниками [11].

Офіційні особи США послідовно заперечували звинувачення у фінансуванні акцій протесту. Наприклад, про це заявила Вікторія Нуланд та запевнила, що США регулярно допомагали Україні лише у проведенні реформ. Надана допомога була спрямована лише на антикорупційні реформи, покращення економічного становища держави та інші критично важливі сфери національної безпеки [12].

Аналіз залученості США у Євромайдан показує кілька ключових аспектів. По-перше, підтримка прагнень українців до євроінтеграції відображає прагнення США обмежити вплив Росії в Східній Європі та підтримати демократичні процеси. Активність посадовців, таких як Джон Керрі, Джозеф Байден і Вікторія Нуланд, демонструє політичні та стратегічні інтереси США. По-друге, Сполучені Штати діяли обережно, уникаючи прямого фінансування протестів, щоб не створювати звинувачень у підтримці «кольорових революцій». Отже, залученість США у події Євромайдану демонструє геополітичні інтереси держави, її стратегічні цілі та прагнення підтримки демократичних цінностей.

У лютому 2014 року, після втечі президента Януковича, Росія почала захоплення Криму, блокуючи українські військові частини та захоплюючи адміністративні будівлі, а на півострові було сформовано проросійський уряд на чолі з Сергієм Аксьоновим. У березні 2014 року незаконний референдум проголосив Крим частиною РФ, що засудила міжнародна спільнота, а на Росію були накладені санкції, зокрема виключення з G8. Реакція США полягала у засудженні дій РФ та визнанні референдуму нелегітимним, із попередженням про економічні та політичні наслідки подальшої ескалації. Водночас Вашингтон наголошував на підтримці України для стабілізації її економіки та зміцнення державності [13].

Президент США Барак Обама у відповідь на дії Росії сформував доволі чітку і зрозумілу позицію, у якій підкреслив факт порушення міжнародного права та суверенітету України. Він охарактеризував дії РФ як «момент випробування» та зазначив, що більші держави не можуть залякувати менші для досягнення власних цілей. До того ж Обама був переконаний, що недопустимо змінювати кордони Європи у XXI столітті. Президент підкреслив важливість трансатлантичної солідарності та необхідність захисту енергетичної безпеки Європи, тому запропонував використання сланцевого газу як одного з інструментів диверсифікації джерел постачання [14]. Загалом, позиція Барака Обами поєднувала засудження російської агресії, бажання збереження стабільності в Європі та зміцнення безпеки європейських союзників.

Окрім анексії Кримського півострова, Росія підтримувала проросійські сепаратистські сили на сході України, які взяли під контроль частини Донецької та Луганської областей та проголосили у квітні 2014 року т. зв. «Донецьку» та «Луганську народні республіки». Бойові дії на Донбасі тривали упродовж восьми років, а Мінські домовленості 2014–2015 рр. не забезпечили стійкого перемир'я [15]. США не були безпосереднім учасником Мінського процесу. Це пояснюється тим, що переговори були ініційовані та проводилися в «нормандському форматі» за участю Німеччини, Франції, України та Росії. Європейські держави прагнули виступати посередниками, а для Вашингтона було вигідніше залишитися «над процесом» – зосередитись на іншому інструменті впливу, а саме санкційному тиску на Росію. Отже, можна говорити про своєрідний «розподіл ролей»: європейські партнери намагалися досягти домовленостей дипломатичним шляхом, тоді як США зосередилися на формуванні міжнародної коаліції тиску на Кремль, аби примусити його до переговорів [16].

У 2017 році Спеціальним представником США з питань України став Курт Волкер, який активно відвідував Донбас та вів переговори з українською й російською сторонами щодо мирного врегулювання конфлікту. Він наголошував, що події на Донбасі є «гарячою війною» за участі Росії, і розв'язання цієї ситуації можливе лише дипломатичними засобами, без прямого військового втручання США. Волкер пропонував миротворчу місію для гарантування безпеки, проведення місцевих виборів, амністії та виконання Мінських домовленостей, проте домовленостей досягти не вдалося. Його переговори з новим президентом України Володимиром Зеленським також демонстрували прагнення Вашингтона підтримувати дипломатичне врегулювання конфлікту і відновлення контролю України над окупованими територіями без прямих воєнних дій [17].

22 лютого 2022 року США засудили визнання Росією «незалежності» самопроголошених республік на Донбасі і запровадили санкції разом із союзниками, а також призупинили реалізацію «Північного потоку-2». Водночас США посилили військову присутність у країнах Східної Європи та координували дії з НАТО і ЄС, поєднуючи оборонні, економічні й дипломатичні заходи на підтримку України [18].

9 травня 2022 року президент Джо Байден підписав «Ukraine Democracy Defense Lend-Lease Act», який спростив передачу Україні оборонних озброєнь за схемою лендлізу та відновив практику часів Другої світової війни [19]. Від початку повномасштабної війни США стали головним донором допомоги Україні: основна частина коштів була спрямована на воєнний сектор, що засвідчило стратегічну вагу України для США та НАТО. Хоча інші держави також долучилися, саме Вашингтон залишався лідером процесу [20]. Допомога здійснювалася з урахуванням політики контрольованої ескалації, коли підтримка України поєднувалася зі спробами стримати подальшу агресію РФ, а подальші кроки залежали від ситуації на фронті.

У 2025 році була помітною певна нестабільність у темпах і форматі американської підтримки України. У березні США тимчасово призупинили постачання військової допомоги, проте після переговорів щодо припинення вогню в Саудівській Аравії поставки були відновлені. Аналогічна ситуація повторилася в липні, коли затримка частини озброєння тривала лише тиждень. Водночас у середині 2025 року США розглядали можливість передачі Україні зброї, закупленої за кошти союзників по НАТО, та водночас озвучували загрози економічного тиску на Росію і її торговельних партнерів у разі відсутності прогресу в переговорах щодо припинення війни [20]. Ці дії демонструють, що американська політика у цей період була безпосередньо пов'язана з динамікою конфлікту, а зміни в підтримці України залежали від конкретних етапів бойових дій і результатів дипломатичних контактів.

Висновки. Аналіз президентської риторики щодо залученості США у російсько-український конфлікт дозволяє зробити низку висновків щодо ролі президентських наративів американської сторони в умовах ескалації конфлікту. По-перше, риторика США створила підґрунтя для підтримки рішень уряду, включно з дипломатичними, економічними та оборонними заходами. Використання стратегічних наративів передбачало формування образу «агресор–жертва», апеляцію до міжнародного права тощо. По-друге, аналізуючи роль США в конфлікті, можна констатувати поєднання дипломатичної обережності та стратегічного інтересу. З одного боку, Сполучені Штати підтримують демократичні процеси в Україні, з іншого – діють стримано і дещо відсторонено, не втручаючись у внутрішні процеси. По-третє, президентські наративи працюють разом з іншими інструментами – дипломатичними, економічними, оборонними тощо. Засуджуючи агресію РФ (наратив), США впроваджували санкції, надавали економічну та військову підтримку Україні. Отже, Сполучені Штати вдало поєднували декларативну політику з оперативною, що зробило протидію агресору результативнішою.

Водночас можна простежити певну динаміку зміни тональності наративів із боку американського уряду: на початковому етапі створюється акцент на принципах демократії (без конкретних дій), пізніше підкреслюються зовнішні загрози та мобілізація міжнародної підтримки, а на пізньому етапі риторика спрямована на демонстрацію здатності контролю над ситуацією. Така трансформація підтверджує той факт, що президентські наративи змінюються залежно від зовнішніх обставин, хоча загальний курс лишається незмінним.

Abstract. The article examines the dynamics of presidential narrative in the context of escalating conflicts, using the example of Russia's war against Ukraine and the role of the United States in it. The study emphasizes that the strategic rhetoric of American presidents legitimizes political decisions, consolidates international support for Ukraine, and combines declarative narratives with specific diplomatic, economic, and defense measures. It has been established that the tone and emphasis of the narratives change depending on the phase of the conflict, but the overall strategic course remains stable, which indicates the effectiveness of the use of communication tools in international politics.

Keywords: presidential narratives, rhetoric, United States, Russian-Ukrainian conflict.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Miskimmon A., O'Loughlin B., Roselle L. Strategic Narratives Communication Power and The New World Order. *ResearchGate*. 2013. URL: <https://surl.li/bdwnki>
2. Pifer S. Ukraine, Russia and the U.S. Policy Response. *Brookings*. 2014. URL: <https://www.brookings.edu/articles/ukraine-russia-and-the-u-s-policy-response/>
3. Kerry's Statement on Ukraine. URL: https://web.archive.org/web/20201102220324/https://www.nytimes.com/2013/12/11/world/europe/kerrys-statement-on-ukraine.html?_r=0
4. Віце-президент США: влада України в першу чергу відповідальна за зниження напруженості. *Радіо Свобода*. 2014. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/25268680.html>
5. Халупа І. Стівен Пайфер: Ющенко зробив демократію єдиною системою в Україні. *Радіо Свобода*. 2010. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/1962005.html>
6. Барак Обама впервые высказался о Майдане. *Интернет-видання From-UA*. 2014. URL: <https://from-ua.org/news/297726-barak-obama-vpervie-viskazalsya-o-maidane.html>
7. Statement by the President on Ukraine. *The White House*. 2014. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/03/20/statement-president-ukraine>
8. Рюттінгер М. Переговори в Женеві. *DW*. 2014. URL: <https://surl.li/ltnwib>
9. Заступник держсекретаря США Вікторія Нуланд прийшла на Євромайдан і роздає хліб мітингувальникам, а Беркуту – печиво. *Дзеркало тижня*. 2013. URL: <https://surl.li/jgxzpf>

10. США виступають за мирне й демократичне врегулювання політичних проблем в Україні – В. Нуланд. *УКРІНФОРМ*. 2014. URL: <https://surl.lu/eevqcp>
11. Yanukovych Tells U.S. Envoy He Supports Constitutional Reform. *Радіо Свобода*. 2014. URL: <https://www.rferl.org/a/ukraine-constitution-nuland-yanukovych-protests/25255757.html>
12. Нуланд запевнила, що США не фінансували Майдан: «було нуль підтримки». *ТСН*. 2014. URL: <https://tsn.ua/politika/nulanda-zapevnila-scho-ssha-ne-finansovali-maydan-bulo-nul-pidtrimki-353819.html>
13. Statement by the President on Ukraine. *The White House*. 2014. URL: <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2014/03/20/statement-president-ukraine>
14. Barack Obama: no cold war over Crimea. *The Guardian*. 2014. URL: <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/26/obama-no-cold-war-crimea>
15. Walker N. Conflict in Ukraine: A timeline (2014 – eve of 2022 invasion). *UK Parliament*. 2023. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-9476/>
16. Оприлюднена декларація «нормандської четвірки». *РБК-Україна*. 2015. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/obnarodovana-deklaratsiya-normandskoy-chetverki--12022015122700>
17. Курт Волкер і його місія. Що він зробив для України. *BBC*. 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-49863034>
18. Remarks by President Biden Announcing Response to Russian Actions in Ukraine. *The White House*. 2022. URL: <https://bidenwhitehouse.archives.gov/briefing-room/speeches-remarks/2022/02/22/remarks-by-president-biden-announcing-response-to-russian-actions-in-ukraine/>
19. Vergun D. Biden Signs Lend-Lease Act to Supply More Security Assistance to Ukraine. *U.S. Department of War*. 2022. URL: <https://www.war.gov/News/News-Stories/Article/Article/3025302/biden-signs-lend-lease-act-to-supply-more-security-assistance-to-ukraine/>
20. Masters J., Merrow W. Here's How Much Aid the United States Has Sent Ukraine. *Council on Foreign Relations*. 2025. URL: <https://www.cfr.org/article/how-much-us-aid-going-ukraine>
21. Transcript: Vladimir Putin's Televised Address on Ukraine. *Bloomberg*. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-24/full-transcript-vladimir-putin-s-televised-address-to-russia-on-ukraine-feb-24>
22. Зараз Київ – це столиця глобальної демократії, столиця боротьби за свободу для усіх в Європі – звернення Президента Володимира Зеленського. *Офіційне інтернет-представництво. Президент України Володимир Зеленський*. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/videos/zaraz-kiyiv-ce-stolicya-globalnoyi-demokratiyi-stolicya-boro-2285>

УДК 327.56:32-051(73+510)“2020/...”

ОСОБИСТІСНИЙ ФАКТОР У ПРОТИСТОЯННІ США І КНР ЗА АДМІНІСТРАЦІЙ ДЖО БАЙДЕНА І ДОНАЛЬДА ТРАМПА

Д. Р. Шпортун

Анотація. Стаття досліджує вплив особистісного фактору на політику США щодо КНР за адміністрацій Д. Трампа та Дж. Байдена. Використано методи порівняльного аналізу підходів президентів, біографічного аналізу їхньої освіти та досвіду, а також кейс-стаді торговельних воєн і санкцій. Результати показують, що транзакційний стиль Трампа сприяв ескалації конфліктів, тоді як дипломатичний підхід Байдена зосереджений на альянсах і співпраці. Особистісні риси лідерів впливають на реалізацію стратегії США у протистоянні з КНР.

Ключові слова: особистісний фактор, Дональд Трамп, Джо Байден, США, КНР, торговельні війни, дипломатія.

Вступ. У сучасних міжнародних відносинах конкуренція між Сполученими Штатами Америки та Китайською Народною Республікою визначає світовий порядок на початку ХХІ століття. Це поширюється на економічну, технологічну, військову та ідеологічну сфери, формуючи нову конфігурацію світової політики. Однак за кожною великою геополітичною стратегією завжди стоять конкретні особи, а саме політичні лідери, чії особисті якості, життєвий досвід та світогляд безпосередньо впливають на характер і методи зовнішньої політики.

Адміністрації Дональда Трампа (2017–2021, 2025) та Джо Байдена (2021–2025) демонструють помітні відмінності у своїх підходах до Китаю, незважаючи на широку згоду у Вашингтоні щодо необхідності стримати імпульс Пекіна. Ці відмінності не є випадковими, а глибоко вкорінені в особистостях двох президентів, їхніх поглядах на роль Америки у світі та стилі ухвалення рішень. Трамп уособлював транзакційний, прямий і часто непередбачуваний стиль

переговорів, тоді як Байден втілював традиційний дипломатичний підхід, зосереджений на альянсах, багатосторонніх механізмах і довгостроковому стратегічному плануванні.

Зовнішня політика США є доволі популярною темою для міжнародно-політичних досліджень. А. П. Добсон і С. Марш, Е. Джонстон і Х. Лавін, В. Р. Мід та інші системно аналізують американську зовнішню політику, а Зб. Бжезінський та Ф. Закарія – роль США у формуванні та підтриманні світового порядку. Аналізу політики адміністрацій американських президентів присвячено великий пласт досліджень, серед яких можна виділити роботи М. Помпео, С. Райс, Р. Зоелліка та Дж. Болтона. З іншого боку, в українській історіографії ця тематика розглядається такими аналітиками, як М. Белесков, І. Гомза, А. Гриценко.

Метою цієї статті є порівняти підходи адміністрацій Дж. Байдена і Д. Трампа щодо відносин із КНР і визначити роль особистісного фактору у протистоянні США і КНР в боротьбі за світове лідерство.

Основна частина. Для Сполучених Штатів Америки Китайська Народна Республіка є ключовим стратегічним конкурентом, який прагне змінити існуючий міжнародний порядок на свою користь і отримує все більше можливостей для досягнення цієї мети. Китай володіє значним економічним, дипломатичним, військовим і технологічним потенціалом, що робить його єдиною країною, здатною реально кинути виклик глобальному лідерству США. Для Вашингтона це поєднання сили та амбіцій є не просто конкуренцією, а системною загрозою стабільному, демократичному та ліберальному міжнародному порядку, який Сполучені Штати прагнуть підтримувати.

У цьому контексті характер і інтенсивність підходу до відносин із Китаєм значною мірою залежать від стратегії конкретної адміністрації у Вашингтоні. Рішення щодо Пекіна відображає не лише геополітичні реалії, а й ідеологічні засади, бачення зовнішньої політики та особистий стиль лідерів.

Різниця між політиками Джо Байденом і Дональдом Трампом була колосальною, і переважно це пояснюється їхньою освітою та професійним становленням. Джо Байден здобув класичну гуманітарно-правову підготовку. Спочатку він навчався в Університеті Делавера в Ньюарку, де вивчав історію та політичні науки, що дало йому ґрунтовне розуміння суспільних процесів, державних інституцій та політичних традицій. Після цього він продовжив освіту в юридичному коледжі Сірак'юс у Нью-Йорку, який закінчив зі ступенем доктора права, що дозволило йому почати кар'єру юриста та поступово перейти в «велику політику», де він понад п'ять десятиліть займався законотворчістю та державним управлінням, працював сенатором, а згодом – віце-президентом США [1].

Дональд Трамп, натомість, йшов іншим шляхом. Він навчався у Вортонській школі бізнесу Пенсільванського університету – в одному з найпрестижніших економічних закладів США. Там він отримав ступінь бакалавра наук з економіки та спеціалізацію у сфері фінансів [2]. Це означало зовсім інший акцент – замість політичної та юридичної сфери його підготовка була зосереджена на ринкових механізмах, підприємництві, інвестиціях і управлінні бізнесом. Подальша діяльність Трампа підтвердила цей вибір: він став відомим підприємцем, забудовником і медійною фігурою, а в політику прийшов уже з іміджем бізнесмена, а не кар'єрного державного діяча, що позначилося на підході до управління державою.

Психологічний аналіз Дональда Трампа, проведений у 2016 році Відділом вивчення особистості в політиці, визначає його як харизматичну особистість із високим рівнем домінування [3]. Основною рисою характеру Трампа є амбітність із вираженим нарцисизмом, що проявляється в егоцентричності, прагненні до визнання та експлуаторському підході до досягнення цілей. Вторинні риси охоплюють домінування / контроль, що відображає його схильність до лідерства через наполегливість і авторитетність, та комунікабельність / імпульсивність, що додає харизми й енергійності у взаємодії. Додатковою рисою є безстрашність / авантюризм, що підкреслює його готовність до ризикованих рішень. Цей композит особистості, названий «любовним нарцисизмом» або «високодомінантною харизматичністю», вказує на людину, яка поєднує харизматичну привабливість із сильною потребою контролю та самопросування, що робить її ефективною в політичному контексті, але схильною до імпульсивних дій [3].

Тісні зв'язки Дональда Трампа з діловими та інвестиційними колами, що впливають з його освіти та професійного досвіду, сформували його політичний підхід, який значною мірою базується на принципах торгівлі. Він зацікавлений у захисті фінансових ресурсів Америки та забезпеченні найвигідніших економічних умов у міжнародних угодах. Замість того, щоб займатися традиційними політичними маневрами, Трамп прийняв стратегію, спрямовану на максимізацію вигод і зміцнення позицій Америки. Він розглядає Сполучені Штати не зі сторони політики, а зі сторони бізнесу – як велику корпорацію, яка потребує ефективного керівництва та вигідних угод.

Демонстрація такого підходу – торговельні війни з КНР. Із моменту вступу Дональда Трампа на посаду Президента Сполучених Штатів в першу президентську кампанію з 2017 по 2021 рік та в наступну з 2025 року, розвиток китайсько-американських відносин набував більш очевидного тлумачення. На жаль, політика Трампа «Америка понад усе» призвела до того, що Сполучені Штати вийшли з низки міжнародних угод і почали дотримуватися нової стратегії умовного залучення своїх союзників, що призвело до втрати Вашингтоном авторитету в очах міжнародної спільноти. Крім того, адміністрація Трампа прагнула до політики «всеосяжної конфронтації» з Пекіном, що може посилити конкуренцію між двома країнами і, зрештою, призвести до нової холодної війни.

Основними елементами його політики щодо КНР стали саме торговельні війни. Вони розпочалися ще у 2018 році, коли адміністрація Дональда Трампа запровадила мита на китайські товари на суму 34 млрд доларів, які охопили понад 800 позицій, серед яких промислове обладнання, транспортні засоби та електроніка. У відповідь Китай ввів аналогічні мита на американський експорт – від сої й морепродуктів до молочної продукції – також на 34 млрд доларів. Після зриву переговорів США підняли ставку мит із 10 % до 25 % на китайські товари вартістю 200 млрд доларів, а Китай відповів підвищенням мит на американську продукцію на 60 млрд [4]. У 2019 році Трамп оголосив про 10 % мита майже на всі китайські товари з 1 вересня, але після коригувань ставка зросла до 15 % [5]. Економічні рішення обох сторін перетворилися на масштабну ескалацію торговельного конфлікту.

Під час другої каденції Дональда Трампа торговельні війни розпочалися знову, але вже з більшою силою. У 2025 році торговельна війна між США та Китаєм швидко загострилася: 4 лютого США ввели 10 % тарифи на весь китайський імпорт, а 4 березня підвищили їх до 20 %, мотивуючи це фентаніловою кризою та торговельним дефіцитом [6]. Китай відповів у березні 10–15 % тарифами на американські агропродукти й енергоносії, а у квітні обидві сторони підняли ставки до 84–125 %, що скоротило торгівлю на 15 % і обвалило ринки на 5–7 % [7]. За обох президентських кампаній були сформовані спільні заяви: «Угода першої фази» 15 січня 2020 року [8] та спільна заява про зниження тарифів 12 травня 2025 року [9], що зменшили ескалацію конфліктів.

Президент Трамп також займав суперечливу позицію щодо торговельних відносин. Зокрема, коментуючи великий розмір торговельного дефіциту США з Китаєм, він заявив 1 серпня 2019 року: «Якщо вони більше не матимуть бажання торгувати з нами – для мене це теж буде нормально. Ми заощадимо багато грошей» [10].

Частиною стратегії стримування технологічного розвитку КНР було запровадження адміністрацією Трампа санкцій проти китайських технологічних компаній, зокрема Huawei, це призвело до обмеження їх доступу до американських технологій, через те, що адміністрація бачила Huawei підрозділом державного спостереження Комуністичної партії Китаю (КПК) [11].

На відміну від Дональда Трампа, Джо Байден робив акцент на колективному підході та зміцненні партнерських зв'язків із союзниками задля ефективної протидії зростаючому впливу Китаю. У своїх ранніх актах зовнішньої політики адміністрація Байдена прагнула запевнити американських союзників, що «Америка повернулася» [12], і виправити шкоду, завдану американській дипломатії президентством Трампа. Підхід Байдена до торгівлі з Китаєм був менш агресивним, ніж підхід Трампа, але базувався на його засадах.

Психологічний аналіз Джо Байдена, проведений у 2020 році експертами Відділу вивчення особистості, визначає його як примирливого екстраверта з міжособистісним стилем лідерства [13]. Згідно з аналізом лідерських рис, Байден класифікується як лідер, який поважає об-

меження, відкритий до інформації та мотивований, перш за все, зосереджений на стосунках, що спонукають до колегіального, адаптивного стилю керівництва з акцентом на узгодження розбіжностей та досягнення консенсусу [13]. Головною рисою його особистості є відмінні комунікативні здібності, що виявляються у його відкритості, розумінні та прагненні налагоджувати стосунки з іншими людьми. Другорядні риси, зокрема здатність до адаптації, свідчать про його готовність до компромісів і дипломатичного вирішення конфліктів.

У відповідь на внутрішній політичний тиск про ухвалення жорсткої позиції щодо КНР Байден зображував його як конкурента, торгового партнера та важливого учасника у вирішенні глобальних проблем. Його адміністрація активно відновлювала позиції США на міжнародній арені, зокрема повернулася до участі у ключових глобальних структурах, наприклад до Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), а також ініціювала створення нових стратегічних альянсів в Індо-Тихоокеанському регіоні, спрямованих на стримування китайської експансії. Байден також надав пріоритет відновленню відносин із давніми союзниками, щоб утворити єдиний фронт проти Китаю із відходом від односторонньої стратегії Трампа і підкресленням цінності спільних зусиль у торгівлі та безпеці.

46-й президент США також застосовував санкції проти Китаю, однак робив це не настільки різко, одностайно чи імпульсивно, як Дональд Трамп. Для Байдена санкційна політика мала інший акцент: вона була спрямована не стільки на економічне протистояння, скільки на реагування на серйозні порушення прав людини. Прикладом цього стала ситуація, коли ЄС, США, Велика Британія та Канада запровадили санкції проти Китаю через ймовірні порушення прав людини в Сінцзяні. Так, Управління з контролю за іноземними активами (OFAC) Міністерства фінансів США запровадило санкції проти двох чинних китайських посадовців у зв'язку із серйозними порушеннями прав людини щодо етнічних меншин у Сінцзян-Уйгурському автономному районі (СУАР) [14]. Джо Байден робив ставку на співпрацю та пошук демократичних шляхів розв'язання конфліктних питань. Упродовж його президентського терміну було підписано низку двосторонніх угод, переважно у сферах кліматичних змін і фінансової стабільності між США та КНР. Найбільш значущою серед них стала спільна декларація, оголошена 10 листопада 2021 року: США та Китай спільно заявили про наміри посилити дії у сфері клімату [15].

Президент Байден надавав велике значення прямим переговорам, прагнучи підтримувати стабільність і контроль над стратегічними суперечностями. Однією з ключових подій у двосторонніх відносинах стала зустріч у Сан-Франциско 15 листопада 2023 року, яка відбулася напередодні чотиригодинних переговорів на полях саміту АТЕС. За словами Байдена, зустріч була «однією з найконструктивніших і найпродуктивніших, які ми коли-небудь мали», і привела до встановлення кількох напрямів співпраці, включаючи управління штучним інтелектом, боротьбу з наркотиками та оборону, а також зобов'язань щодо покращення транспортних сполучень та розширення освітнього та культурного обміну між двома країнами [16]. Разом із тим Байден продовжив політику технологічного стримування Китаю, обмежуючи доступ Пекіна до передових технологій. Водночас, ще на початку свого президентського терміну він відмовився від деяких радикальних ініціатив Трампа: зокрема, скасував спробу повної заборони китайських додатків TikTok та WeChat, хоча процес ретельної перевірки їх діяльності тривав [17].

Однією з основних точок зіткнення інтересів США та КНР є Тихоокеанський регіон. Країни Південно-Східної Азії стикаються з багатосторонністю й розв'язують різні регіональні проблеми, зокрема через механізм АСЕАН. Можна констатувати, що Президент Трамп став ворожим до багатосторонності, не відвідував більшість самітів АСЕАН і вийшов із Транстихоокеанського партнерства в перший день свого перебування на посаді під час своєї першої каденції у 2017 році [18]. Водночас багато країн цінували жорстку позицію Трампа проти надмірного втручання Китаю. Байден прагнув виграти передусім ідеологічну гонку з Китаєм, вказуючи на ХХІ століття як на війну між демократичними прагненнями та диктатурами [19], тому створював коаліції демократичних держав, щоб зменшити успіх китайської державної капіталістичної моделі та зупинити зростаючу тенденцію до авторитаризму.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що особистісний фактор відіграє важливу роль у формуванні зовнішньої політики США щодо Китаю. Ґрунтуючись на діловому досвіді Дональда Трампа, вона набула ознак підходу, характерного для бізнес-середовища, який характеризується прагненням укласти вигідні для США угоди, посилювати тиск і підвищувати «ставки», вести торговельні війни та вводити санкції для захисту американської економіки і технологій від впливу Китаю. Джо Байден, з іншого боку, мав значний юридичний і політичний досвід роботи, був схильний до більш виважених рішень, що мали в основі зміцнення альянсів і багатосторонню співпрацю. Два підходи відображали не тільки ідеологічні відмінності, але й глибокі особистісні характеристики лідерів, які вплинули на формування геополітичної динаміки Китаю та США.

Abstract. The article examines the influence of personal factors on US policy towards China under the Trump and Biden administrations. It uses comparative analysis of the presidents' approaches, biographical analysis of their education and experience, and case studies of trade wars and sanctions. The results show that Trump's transactional style contributed to the escalation of conflicts, while Biden's diplomatic approach focuses on alliances and cooperation. The personal traits of leaders influence the implementation of US strategy in its confrontation with China.

Keywords: personality factor, Donald Trump, Joe Biden, US, China, trade wars, diplomacy.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. President Joseph R. Biden. Presidential Library. *NATIONAL ARCHIVES*. URL: <https://www.bidenlibrary.gov/bidens/president-joseph-r-biden>
2. Administration of Donald J. Trump. *The White House*. URL: <https://www.whitehouse.gov/administration/donald-j-trump/>
3. The Personality Profile and Leadership Style of 2024 Republican Candidate Donald Trump. *Unit for the Study of Personality in Politics*. 2024. URL: <http://personality-politics.org/donald-trump-2024>
4. Nardon L., Velliet J. The US-China Trade War. *Institut Français des Relations Internationales (IFRI)*. 2020. № 40. URL: <https://surl.li/xnuuko>
5. Chad P. Bown. US-China Trade War Tariffs: An Up-to-Date Chart. *Peterson Institute for International Economics (PIIE)*. 2019. URL: <https://www.piie.com/research/piie-charts/2019/us-china-trade-war-tariffs-date-chart>
6. Arendse Huld. Breaking Down the US-China Trade Tariffs: Whats in effect now? *China Briefing*. 2025. URL: <https://www.china-briefing.com/news/us-china-tariff-rates-2025/>
7. US-China Relations in the Trump 2.0 Era: A Timeline. *China Briefing*. 2025. URL: <https://www.china-briefing.com/news/us-china-relations-in-the-trump-2-0-implications/>
8. US-China Phase One Deal Backgrounder. *U.S.-China Economic and Security Review Commission*. 2020. URL: <https://www.uscc.gov/research/us-china-phase-one-deal-backgrounder>
9. Joint Statement on U. S. – China Economic and Trade Meeting in Geneva. *The White House*. 2025. URL: <https://surl.li/scgryo>
10. Trump Leaves for Rally in Ohio as Stocks Dive Upon News of China Tariffs. *CBS News*. 2019. URL: <https://www.cbsnews.com/news/trump-leaves-for-rally-in-ohio-as-stocks-dive-upon-news-of-china-tariffs-live-updates/>
11. The United States Further Restricts Huawei's Access to U.S. Technology. *U.S. Department of State*. URL: <https://2017-2021.state.gov/the-united-states-further-restricts-huawei-access-to-u-s-technology/>
12. Remarks by President Biden on America's Place in the World. *U.S. Embassy in Australia*. URL: <https://au.usembassy.gov/remarks-by-president-biden-on-americas-place-in-the-world/>
13. The Personality Profile and Leadership Style of 2024 Democratic Presidential Candidate Joe Biden. *Personality and Politics*. 2024. URL: <http://personality-politics.org/joe-biden-2024>
14. Treasury Sanctions Chinese Government Officials in Connection with Serious Human Rights Abuse in Xinjiang. *U.S. Department of the Treasury*. 2021. URL: <https://surl.li/mojymp>
15. U.S. – China Joint Glasgow Declaration on Enhancing Climate Action in the 2020s. *U.S. Department of State (2021–2025 Archive)*. URL: <https://2021-2025.state.gov/u-s-china-joint-glasgow-declaration-on-enhancing-climate-action-in-the-2020s/>
16. Readout of President Joe Biden's Meeting with President Xi Jinping of the People's Republic of China. *The White House Archives*. 2023. URL: <https://surl.li/egtzcp>
17. U.S. Department of State. URL: <https://home.treasury.gov/>
18. Peter Baker. Trump Abandons Trans-Pacific Partnership, Obama's Signature Trade Deal. *The New York Times*. 2017. URL: <https://www.nytimes.com/2017/01/23/us/politics/tpp-trump-trade-nafta.html>

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СУДОВОГО ЗАХИСТУ ПРАЦІВНИКІВ – ПОТЕРПІЛИХ ВІД МОБІНГУ

В. В. Літвінов, Л. П. Амелічева

Анотація. Стаття присвячена аналізу правової природи мобінгу у трудових відносинах України. Дослідження ґрунтується на порівняльному та системному методах, а також аналізі судової практики національних судів і Європейського суду з прав людини. Визначено основні проблеми ідентифікації мобінгу, зокрема складність доведення фактів психологічного тиску та відмежування від дискримінації. Обґрунтовано необхідність формування гнучких підходів до оцінки доказів і розроблення методичних рекомендацій для судової практики.

Ключові слова: мобінг, трудові відносини, судова практика, психологічний тиск, правовий захист.

Вступ. Проблема протидії мобінгу (цькуванню) у трудових відносинах є актуальною в сучасному суспільстві, оскільки вона стосується фундаментальних прав працюючої людини, зокрема трудової честі, гідності і ділової (трудової) репутації. Відповідно до ст. 2-2 Кодексу законів про працю України, «мобінг (цькування) – систематичні (повторювані) тривалі умисні дії або бездіяльність роботодавця, окремих працівників або групи працівників трудового колективу, які спрямовані на приниження честі та гідності працівника, його ділової репутації, у тому числі з метою набуття, зміни або припинення ним трудових прав та обов'язків, що проявляються у формі психологічного та/або економічного тиску, зокрема із застосуванням засобів електронних комунікацій, створення стосовно працівника напруженої, ворожої, образливої атмосфери, у тому числі такої, що змушує його недооцінювати свою професійну придатність» [1]. Основним об'єктом посягань у випадках мобінгу є трудова честь і гідність особи, які через свою суб'єктивну природу ускладнюють процес доведення посягання на них. До того ж однією з ключових проблем залишається чітке розмежування мобінгу та інших порушень прав людини, зокрема дискримінації.

Серед науковців, які досліджували проблемні питання протидії мобінгу, варто згадати праці І. Ганчар, яка наголошує на складнощях ідентифікації мобінгу через його сплутування з дискримінацією. Автор зазначає, що мобінг характеризується специфічними ознаками: «повторюваність діяння; наявність сторін – кривдник, потерпілий (жертва мобінгу (цькування)), спостерігачі (за наявності); дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких, зокрема, є заподіяння моральної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого, примушування до зміни місця роботи» [2]. Поняття дискримінації в українському законодавстві пояснюється у ч. 1 п. 2 ст. 1 Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», а саме: «ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [3].

Л. Амелічева та Т. Міхайліна підкреслюють, що правові механізми боротьби з мобінгом стали більш дієвими після ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» від 16.11.2022 № 2759-IX, до якого судовий захист від мобінгу мав епізодичний характер [4].

Д. Сіроха звертає увагу на складність відшкодування моральної шкоди внаслідок заподіяння мобінгу, наголошуючи на необхідності поетапного доведення та встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями кривдника та завданою шкодою [5].

Т. Колеснік акцентує увагу на тому, що судова практика у справах про мобінг перебуває на етапі становлення, а формування доказової бази потребує особливої уваги з боку правників [6].

Аналіз останніх досліджень свідчить, що, попри ґрунтовне вивчення поняття, ознак і видів мобінгу, залишаються нерозв'язаними питання, пов'язані з ефективністю правового захисту потерпілих від психологічного насильства у формі мобінгу на роботі. Судова практика у цій сфері є майже новою і потребує систематичного аналізу для вдосконалення механізмів застосування норм процесуального права.

Метою цієї статті є дослідження проблем судового захисту працівників – потерпілих від мобінгу шляхом аналізу актуальної судової практики, та пошук шляхів їх вирішення.

Основна частина. Судова практика відіграє важливу роль у формуванні правової системи. Вона допомагає уніфікувати застосування законів, зокрема й щодо протидії мобінгу на роботі. Далі проведемо аналіз судових рішень, де предметом спору є доведення факту мобінгу на роботі.

Так, у Постанові Теплицького районного суду Вінницької області від 08.07.2025, судова справа № 144/843/25, [7] зауважується про ситуацію, коли неповнолітній учень вчинив дії, що мали ознаки мобінгу щодо вчительки за допомогою чат-бота месенджера «Telegram». Він замовляв дзвінки на її номер мобільного телефону та отримував записи розмов. Суд дослідив обставини і встановив, що відповідно до законодавчого визначення поняття мобінгу, його суб'єктами можуть бути виключно повнолітні працівники, які перебувають у трудових правовідносинах. Оскільки відповідач є неповнолітнім учнем, він не може виступати суб'єктом мобінгу. З огляду на це, суд дійшов висновку про відсутність складу адміністративного правопорушення та закрити провадження у справі.

Проаналізоване рішення свідчить про те, що позивач неправильно тлумачить поняття мобінгу, ототожнюючи його з дискримінацією. Проблематика у таких справах полягає не лише у складності доведення фактів мобінгу, а й у нерозумінні сутності поняття та сфер його застосування. Це підтверджує, що явище мобінгу залишається недостатньо зрозумілим для працівників.

У Постанові Оболонського районного суду міста Києва від 16.05.2025, судова справа № 756/5089/25, [8] позивачка – працівниця ДСНС притягується до відповідальності за несвоєчасне подання декларації про доходи за 2022 рік (подана 27 лютого 2024 року замість встановленого строку – до 31 січня 2023 року), що кваліфікується за статтею 172-6 КУпАП. Вона визнає факт порушення, проте пояснює затримку стресом, спричиненим мобінгом на роботі, частими лікарняними та відсутністю повідомлення про необхідність подання декларації.

Суд встановлює факт порушення, однак враховує обставини, що пом'якшують відповідальність, а саме: щире каяття та відсутність наміру приховати доходи. Зважаючи на те, що позивачка вперше притягається до адміністративної відповідальності та її дії не завдали шкоди, суд визнає її винною, але через малозначність правопорушення обмежується усним зауваженням і закриває провадження у справі без накладення штрафу.

Наведена справа демонструє, що поняття мобінгу може фігурувати не лише як предмет звинувачення, а й як елемент захисної позиції. Однак навіть у таких випадках доведення фактів мобінгу залишається складним через відсутність належних доказів: електронного листування, повідомлень у месенджерах чи інших матеріалів, що підтверджують факти психологічного тиску.

У Постанові Івано-Франківського апеляційного суду від 08.08.2023, судова справа № 344/4844/23, [9] розглядається позов працівника, який стверджує, що зазнав мобінгу з боку посадових осіб роботодавця, що призвело до порушення його трудових прав. Позивач вказує, що погіршення стану здоров'я, зокрема загострення хронічних захворювань, є наслідком дій відповідача. Також він пов'язує ізоляцію в колективі з невидачею службового посвідчення. У позові висувається вимога встановити факт мобінгу та відшкодувати моральну шкоду.

Суд дослідив матеріали справи та не знайшов доказів, що б підтверджували мобінг. Медичні документи засвідчують наявність хронічних захворювань, проте не встановлюють причинного зв'язку між їх загостренням і діями відповідача. Пояснення роботодавця свідчать, що службове посвідчення не було видане через перебування працівника на лікарняному, а видача таких документів відбувається особисто під розпис. Позивач не звертався із проханням про

отримання посвідчення і не довів, яким чином його відсутність порушує його права. Суд першої інстанції доходить висновку, що дії роботодавця не мають ознак мобінгу. Апеляційний суд підтримує це рішення, зазначаючи, що позивач висловлює лише незгоду з управлінськими рішеннями та не підтверджує фактів цькування доказами. Отже, суд відмовляє у задоволенні позову та не встановлює факт мобінгу, а також відмовляє у відшкодуванні моральної шкоди.

Зазначене рішення вкотре демонструє складність доведення фактів мобінгу без наявності електронних або письмових доказів. В Україні практика визнання фактів мобінгу залишається обмеженою: навіть у дайджесті судової практики, підготовленому Національною асоціацією адвокатів України [10], відсутні приклади справ, у яких факт мобінгу був офіційно встановлений судом.

У цьому контексті значущою є практика Європейського суду з прав людини, зокрема справа *Špadijer v. Montenegro* [11], у якій Суд розглядає питання можливого порушення статті 8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у зв'язку з мобінгом.

Позивачка, пані Шпадієр, обіймає посаду начальниці зміни у жіночій в'язниці в Чорногорії. Після повідомлення керівництва про неналежну поведінку колег – п'ятьох чоловіків, які мали фізичний контакт із ув'язненими під час святкування Нового року, вона стає об'єктом переслідування на роботі: отримує погрози, зазнає принижень, ображань, пошкодження особистого майна та зниження на посаді. Звернення до керівництва установи та поліції не призводять до належного реагування. Медіатор, який розглядає скаргу, відмовляється визнати факт мобінгу, посилаючись на відсутність систематичності дій.

ЄСПЛ зазначає, що поняття «приватного життя» охоплює також фізичну та психологічну цілісність особи, а держава має обов'язок забезпечити ефективний захист від будь-яких форм принижень і насильства у сфері праці. Суд вважає, що формальний підхід національних судів, які вимагали доведення повторюваності інцидентів «не менше одного разу на тиждень упродовж шести місяців», є неприйнятним, оскільки позбавляє можливості оцінювати ситуацію комплексно.

У результаті, Суд доходить висновку, що Чорногорія не виконала свого позитивного зобов'язання за статтею 8 Конвенції. Відсутність ефективного реагування державних органів на факти переслідування та психологічного тиску на роботі розцінюється як порушення права позивачки на повагу до приватного життя. Аналіз цієї справи підтверджує, що доведення фактів мобінгу є складним завданням навіть у європейській практиці, однак можливим за наявності належних доказів.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що проблемні питання протидії мобінгу у трудових відносинах в Україні перебуває на етапі становлення як з точки зору теоретичного осмислення, так і практичного правозастосування. Незважаючи на законодавче закріплення поняття «мобінг (цькування)» у Кодексі законів про працю України, у судовій практиці простежується складність його ідентифікації та доведення жертвами мобінгу. Основні труднощі полягають у відмежуванні мобінгу від дискримінації, з'ясуванні суб'єктного складу правопорушення та доведенні причинно-наслідкового зв'язку між діями кривдника і моральною шкодою потерпілого. Аналіз судових рішень показує, що суди, як правило, схильються до формального підходу та визнають відсутність складу правопорушення через нестачу доказів, зокрема електронних чи письмових матеріалів.

Водночас практика Європейського суду з прав людини, зокрема у справі *Špadijer v. Montenegro*, свідчить про ширше тлумачення захисту від мобінгу як складової права на повагу до приватного життя, що створює орієнтир для українських судів у формуванні більш гнучких підходів до оцінки таких справ.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні чітких методичних рекомендацій щодо збору доказів у справах про мобінг, визначенні критеріїв оцінки психологічного тиску та удосконаленні механізмів судового захисту потерпілих. Також доцільним є проведення порівняльного аналізу українських трудових практик з європейськими для імплементації ефективних моделей протидії мобінгу у національне законодавство та правозастосування.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the legal nature of mobbing within Ukrainian labor relations. The research is based on comparative and systemic methods, as well as on the analysis of judicial practice of national courts and the European Court of Human Rights. The main issues in identifying mobbing are determined, particularly the difficulty of proving psychological pressure and distinguishing it from discrimination. The necessity of developing flexible approaches to the evaluation of evidence and creating methodological guidelines for judicial practice is substantiated.

Key words: labor relations, judicial practice, psychological pressure, legal protection.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/322-08> (дата звернення: 08.10.2025).
2. Ганчар І. Введення відповідальності за мобінг. *ЮРЛІГА*. 2022. URL: https://jurliga.ligazakon.net/aktualno/12891_vvedennya-vdpovidalnost-za-mobng
3. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. Відомості Верховної Ради. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2013. № 32. С. 412 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text>
4. Михайліна Т, Амелічева Л. Новели юридичної відповідальності за мобінг у контексті прав людини на особисте життя та належні безпечні і здорові умови праці. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. Вип. 36. 2023. С. 225–233.
5. Сіроха Д. Відшкодування моральної шкоди заподіяної мобінгом: судова практика. *Соціальне право*. 2024. № 3. С. 58–67.
6. Колеснік Т. Мобінг: формування судової практики. *Актуальні проблеми приватного та публічного права*. 2023. С. 30–32.
7. Постанова Теплицького районного суду Вінницької області від 08.07.2025, судова справа № 144/843/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128562704>
8. Постанова Оболонського районного суду міста Києва від 16.05.2025, судова справа № 756/5089/25. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128216995>
9. Постанова Івано-Франківського апеляційного суду від 08.08.2023, судова справа № 344/4844/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112792325>
10. Дайджест судової практики з питань встановлення фактів мобінгу (цькування) в Україні. *Національна асоціація адвокатів України*. 2024. URL: <https://surl.li/kvmyme>
11. Case of Špadijer v. Montenegro. 2021. № 31549/18. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22001-212970%22%5D%7D>

УДК 347.13(477):614.2

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТЕЛЕМЕДИЧНИХ ПОСЛУГ І ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

А. В. Очеретяний, О. І. Гуцуляк

Анотація. У статті проаналізовано розвиток та нормативно-правове регулювання телемедицини в Україні, особливо в умовах воєнного стану та кризових ситуацій. Розглянуто законодавчі акти, що визначають правовий статус телемедицини, її функції та вимоги до надання дистанційної медичної та реабілітаційної допомоги. Особлива увага приділена практичним аспектам: забезпеченню доступу до медичних послуг для внутрішньо переміщених осіб, мешканців прифронтових регіонів, військових та цивільних пацієнтів, а також використанню телереабілітаційних систем. Проаналізовано ефективність телемедичних технологій у підтриманні безперервності медичної допомоги, інтеграції України у світову медичну спільноту та реалізації конституційного права громадян на охорону здоров'я.

Ключові слова: телемедицина, дистанційна медична допомога, телереабілітація, воєнний стан, нормативно-правове регулювання, доступ до медичних послуг.

Телемедицина як сучасний інструмент охорони здоров'я набуває особливого значення в умовах цифрової трансформації та кризових ситуацій. В Україні розвиток телемедицини розпочався ще до війни – зокрема, з ухвалення нормативних актів щодо надання медичної допомоги на відстані у сільській місцевості та впровадження електронної системи охорони здоров'я. Пандемія COVID-19 стала потужним каталізатором: під час ізоляції мільйонів людей дистанційні консультації стали необхідною альтернативою очним візитам. Повномасштабна війна, розв'язана Росією у лютому 2022 року, створила безпрецедентні виклики для системи охорони здоров'я України. Через бойові дії та руйнування інфраструктури пацієнтам і ліка-

рям часто небезпечно чи неможливо дістатися до лікарень. Мільйони українців були змушені покинути свої домівки, стали внутрішньо переміщеними особами або біженцями за кордоном. У цих умовах держава активно запроваджує телемедичні технології для забезпечення безперервності медичної допомоги [1]. **Метою** статті є аналіз нормативно-правових механізмів регулювання телемедичних послуг в Україні та оцінка їх ефективності у забезпеченні конституційного права громадян на охорону здоров'я в умовах воєнного стану.

Аналіз існуючих досліджень і публікацій свідчить, що питання інформаційно-інноваційних технологій у сфері медичного обслуговування актуалізувалося останнім часом, що є досить передбачуваним, зокрема, свої доктринальні розробки зазначеним питанням присвячували Т. Кириченко, Е. Твердохліб, В. Кириченко, Ю. Кривенко, Н. Адаховська, К. Скриннікова. Однак варто погодитися із І. П. Сторожуком, що вивченню цієї проблематики все ж приділяється недостатньо уваги [2].

Право на охорону здоров'я належить до фундаментальних прав людини, гарантованих Конституцією України. Відповідно до статті 49 Конституції, *«кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування»* [3]. Держава, зі свого боку, зобов'язана забезпечувати це право шляхом створення умов для доступної та якісної медичної допомоги. Використання телемедицини органічно пов'язане з реалізацією цього конституційного припису, адже дистанційні медичні послуги мають розширити доступ громадян до лікування незалежно від їхнього місця перебування. Уряд наголошував, що впровадження телемедичних послуг *«забезпечить конституційне право громадян на якісну медичну допомогу і дозволить розширити доступ до таких послуг, а також сприятиме ефективній організації медичної допомоги в умовах, коли відстань є критичним фактором»* [4]. Отже, конституційна норма закладає підвалини для розвитку телемедицини як засобу гарантування права на медичну допомогу.

Базовим актом, що регулює сферу охорони здоров'я, є Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2801-XII від 19.11.1992 р. [5]. Цей закон неодноразово оновлювався з урахуванням технологічного прогресу та потреб суспільства. Термін «телемедицина» було вперше введено до вітчизняного законодавства у 2017 році, коли для підвищення доступності медичних послуг у сільській місцевості запровадили положення про телемедичну мережу (Закон № 2206-VIII від 14.11.2017 р.) [4]. Надалі законодавці розширили правове поле телемедицини. Зокрема Законом № 2494-IX від 29.07.2022 р. [7] були внесені зміни до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» – закріплено визначення телемедицини та особливості її застосування у період воєнного стану. Кульмінацією розвитку законодавства стала ухвала спеціального Закону України № 3301-IX від 09.08.2023 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування телемедицини», що набув чинності 07.09.2023 р. [8]. Цим Законом впроваджено комплексний підхід до державної політики у сфері телемедицини: змінено Основи, а також закони «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» і «Про екстрену медичну допомогу». Зокрема, закон № 3301-IX уточнив та уніфікував термінологію: закріплено легальні визначення понять «телемедицина», «електронна охорона здоров'я (eHealth)», «засіб телемедицини», «метод телемедицини», «телеконсультування», «теледіагностика», «телемедична мережа», «телеметрія», «телереабілітація» тощо. Телемедицина визначається як *«комплекс дій, технологій та заходів, що застосовуються для надання пацієнтам медичної та/або реабілітаційної допомоги дистанційно методами і засобами телемедицини та є складовою електронної охорони здоров'я»*. Закон № 3301-IX мав у новій редакції статтю 35-6 до Основ законодавства України про охорону здоров'я, яка деталізувала порядок надання медичної та реабілітаційної допомоги із застосуванням телемедицини. Згідно з оновленою статтею 35-6, медична допомога із застосуванням телемедицини може надаватися з метою забезпечення пацієнту своєчасного доступу до лікування, профілактики, діагностики, моніторингу стану здоров'я, контролю лікування тощо, шляхом обміну медичною інформацією в електронній формі між пацієнтом і медпрацівником або між медпрацівниками. Важливо, що надавачами телемедичних послуг можуть бути лише заклади охорони здоров'я чи фізичні особи-підприємці, які мають ліцен-

зію на медичну практику [9]. Це означає, що дистанційна допомога підпорядковується усім вимогам ліцензування, як і звичайна медична практика.

Телемедицина розглядається державою як один із механізмів реалізації конституційного права на охорону здоров'я громадян у сучасних умовах. Сутність цього підходу полягає у розширенні можливостей отримати медичну допомогу, незалежно від відстані до лікаря чи медичного закладу. Для багатьох вразливих груп населення – мешканців віддалених районів, людей з обмеженими фізичними можливостями, пацієнтів із хронічними хворобами – телемедицина стала шляхом подолання бар'єрів у доступі до кваліфікованої допомоги [1]. Досвід України підтверджує, що дистанційні технології дозволяють наблизити лікаря до пацієнта. Наприклад, ще до війни в межах пілотних проєктів сімейні лікарі у сільській місцевості отримали можливість консультуватися зі спеціалістами обласних клінік через телемедичні системи, що позитивно вплинуло на якість діагностики і лікування на первинному рівні. За рахунок телемоніторингу стану пацієнтів і телеконсультацій вдавалося своєчасно скеровувати хворих до спеціалізованих центрів у разі ускладнень.

Державна політика чітко пов'язує розвиток телемедицини з гарантіями права на медичну допомогу. Закон України № 3301-IX (2023) визначив метою державної політики у сфері телемедицини *«підвищення якості й доступності медичних та реабілітаційних послуг, розширення можливостей для пацієнтів»* та *«збереження і зміцнення здоров'я нації шляхом ефективного використання ресурсів охорони здоров'я»* [9]. Іншими словами, телемедицина має стати інструментом, який наблизить практичну реалізацію права кожного на якісну і своєчасну медичну допомогу. Конкретні нормативні рішення відображають цю ідею. Так, у постанові КМУ № 648/2016 [1] зазначено, що дозвіл лікарням надавати допомогу дистанційно спрямований на забезпечення конституційного права громадян на медичну допомогу та подолання проблеми віддаленості медичних послуг. З урахуванням цього принципу, КМУ серед своїх пріоритетів декларує забезпечення доступності медичних послуг кожному, хто їх потребує, – у тому числі шляхом розбудови електронної системи охорони здоров'я та телемедичної мережі країни [1].

Важливо підкреслити, що телемедицина доповнює, а не замінює традиційну систему медичної допомоги. Її правове регулювання зорієнтоване на баланс між інноваційністю та безпекою: забезпечуючи ширший доступ до лікаря, нормативні акти паралельно встановлюють вимоги щодо якості лікування, автентифікації пацієнтів, документування всіх дистанційних втручань у електронній системі охорони здоров'я тощо. Отже, правові механізми покликані інтегрувати телемедицину в реалізацію права на охорону здоров'я та гарантувати, що віддалена допомога буде безпечною, ефективною та етичною.

Воєнний стан в Україні, запроваджений з кінця лютого 2022 року у відповідь на збройну агресію, вимагав оперативних змін у правовому регулюванні медичної сфери, зокрема й телемедицини. Надання медичних послуг у воєнний час стикається з низкою викликів: небезпекою пересування в зоні бойових дій, дефіцитом медичних кадрів у певних регіонах, порушенням логістики постачання ліків та обладнання, перебоями зв'язку і електропостачання. У таких умовах держава адаптувала нормативні механізми, щоб телемедицина максимально слугувала підтримці системи охорони здоров'я.

Верховна Рада України невдовзі після початку повномасштабної війни ухвалила Закон № 2494-IX від 29.07.2022 р. [7], що додав зміни до низки актів. Цим законом були визначені особливості надання медичної допомоги із застосуванням телемедицини під час воєнного стану. Зокрема, законодавець надав повноваження МОЗ установлювати тимчасові порядки та протоколи для дистанційного консультування і лікування поранених, травмованих та інших пацієнтів у воєнний період. Згодом наказ МОЗ № 1695 від 17.09.2022 затвердив Порядок надання медичної та реабілітаційної допомоги із застосуванням телемедицини на період дії воєнного стану [10]. Цей порядок встановив механізм організації дистанційної допомоги для всіх ліцензованих закладів і лікарів-ФОП, що працюють у зоні бойових дій чи на тимчасово окупованих територіях, а також для тих, хто обслуговує внутрішньо переміщених осіб. Дія порядку поширюється на весь період воєнного стану та шість місяців після його припинення

або скасування, що дозволяє зберегти перехідні механізми телемедичного обслуговування під час стабілізації системи охорони здоров'я [9].

Ухвалення восени 2023 року Закону № 3301-IX потребує погодження відповідно до згаданого військового порядку телемедицини. МОЗ у січні 2024 року видало наказ № 77 [11], яким внесено зміни до наказу № 1695 та оновлено Порядок надання допомоги із застосуванням телемедицини під час воєнного стану з урахуванням нових законодавчих норм. До того ж Уряд звертає особливу увагу розвитку телереабілітації для поранених військових і цивільних. У квітні 2024 року Кабінет Міністрів ухвалив постанову, що розширює можливості застосування телемедицини в реабілітації постраждалих (зокрема, дозволяє активніше використовувати сучасні телереабілітаційні системи, отримані як гуманітарну допомогу) [12]. Міністр охорони здоров'я Віктор Ляшко підкреслив, що новітні технології дають змогу лікарям дистанційно стежити за станом пацієнтів і контролювати виконання реабілітаційних програм, що вкрай важливо в умовах значного збільшення кількості поранених під час війни [13]. Тобто на нормативному рівні закріплюється довгострокове використання телемедицини для потреб воєнного часу і відновного періоду.

Отже, в умовах воєнного стану правове регулювання телемедицини стало більш гнучким і дозволяє оперативно реагувати на виклики. Нормативні акти воєнного часу мають тимчасовий характер, але створюють правове підґрунтя для використання телемедицини у найскладніших обставинах, захищаючи за таких умов права пацієнтів та забезпечуючи якість допомоги.

Досвід останніх років яскраво продемонстрував ефективність телемедичних технологій у збереженні доступу до медичної допомоги в ситуації, коли традиційні механізми порушені війною. Розглянемо декілька показових прикладів та тенденцій практичного застосування телемедицини в Україні під час воєнного стану.

Мільйони українців стали внутрішньо переміщеними особами (ВПО) або евакуювалися за кордон. Це викликало проблему розриву між пацієнтами та їхніми лікарями. Телемедицина певною мірою розв'язала цю проблему: багато сімейних лікарів і вузьких спеціалістів продовжують спостерігати своїх пацієнтів дистанційно, навіть якщо ті перебувають в іншому регіоні. Наприклад, Обласне медичне об'єднання Краматорська, що обслуговувало до війни близько мільйона мешканців Донеччини, після евакуації більшості спеціалістів до інших міст (Львова, Києва, Харкова тощо) налагодило систему телеконсультацій. Лікарі, які виїхали, через телемедичні платформи консультують пацієнтів, що залишилися у прифронтових районах. У підсумку близько 350 тисяч пацієнтів регіону нині мають доступ до фахівців дистанційно. Наприклад, пацієнти із прифронтових міст можуть отримати консультацію висококваліфікованого гематолога з Києва, на прийом до якого раніше треба було їхати за сотні кілометрів і чекати в черзі. Тепер такий лікар надає висновок та рекомендації онлайн, а на очний прийом викликає лише за потреби. Цей випадок демонструє, як телемедицина під час війни забезпечує рівний доступ до спеціалізованої допомоги, що є реалізацією права на охорону здоров'я навіть у кризових умовах [14].

У багатьох селах і містечках поблизу зони бойових дій фізична присутність лікарів обмежена або небезпечна. На допомогу приходять волонтерські й державні ініціативи, що забезпечують телемедичне консультування на місцях. Такий формат фактично створює «віртуальну поліклініку» там, де звичайна медицина недоступна. Аналогічно, у місті Слов'янськ (Донецька область) ще з 2022 року почав діяти кабінет телемедицини на базі місцевої лікарні: пацієнти можуть прийти до обладнаного кабінету і в призначений час поспілкуватися через відеозв'язок із профільним спеціалістом, який фізично знаходиться у безпечнішому регіоні. МОЗ рекомендує впровадження подібних телемедичних пунктів в усіх громадах, особливо тих, які постраждали від війни [14].

На полі бою та у прифронтових шпиталях телемедицина також знайшла своє застосування. Військові медики, багато з яких за спеціальністю до мобілізації були, скажімо, терапевтами чи гінекологами, тепер стикаються з тяжкими травмами, пораненнями, опіками. Для ухвалення оптимальних рішень щодо лікування вони залучають дистанційно цивільних хірургів, комбустіологів, нейрохірургів та інших фахівців, які у режимі реального часу консультують

поранених бійців. Завдяки таким телемедичним консилиумам вдається надавати висококваліфіковану допомогу великій кількості поранених, що, за словами експертів, зменшує летальність і інвалідність серед військових. Одночасно підвищується професійний рівень і медиків на передовій: вони переймають досвід колег, фактично проходячи інтенсивне навчання в процесі консилиумів. Також варто зазначити і про налагоджену міжнародну співпрацю: українські лікарі отримують можливість проконсультувати складні випадки разом з міжнародними світилами медицини. Зокрема існують приклади, коли через телеміст обговорювався діагноз і тактика лікування пацієнта за участі фахівців клініки «Шаріте» (Німеччина) чи клініки Мейо (США). Те, що раніше було майже недосяжним, під час війни стало реальністю завдяки телемедицині: міжнародні експертизи складних поранень і хвороб, із метою врятувати життя тут і зараз. Це підкреслює глобальний вимір телемедицини – інтеграцію України у світову медичну спільноту навіть у період ізоляції через війну [15].

Ще одним напрямом, що бурхливо розвивається під час війни, є телереабілітація. Тисячі поранених військових і цивільних потребують тривалої реабілітації, у тому числі нейрореабілітації після травм мозку чи ампутацій. Далеко не кожна людина має можливість фізично відвідувати реабілітаційні центри – хтось продовжує службу, хтось мешкає далеко від спеціалізованих установ. У відповідь МОЗ, за підтримки міжнародних партнерів, впроваджує дистанційні рішення для реабілітації. Наприклад, в Україні почала працювати ігрова телереабілітаційна система RGS (Rehabilitation Gaming System), яка дозволяє пацієнтам з неврологічними ураженнями виконувати спеціальні вправи вдома під наглядом лікаря через інтернет. Ця платформа вже інтегрована у понад 76 медичних закладах країни, де надаються реабілітаційні послуги. Лікарі зазначають, що телереабілітація допомагає забезпечити безперервність відновного лікування: пацієнт знаходиться під постійним контролем, виконує програму, а лікар через зворотний зв'язок може коригувати навантаження. В умовах кадрового дефіциту реабілітологів це вкрай важливо, адже один спеціаліст отримує можливість надавати допомогу більшій кількості пацієнтів дистанційно, ніж виходило б лише за офлайн-умов. Тож практичний досвід показує, що телемедицина на війні – це не теоретична можливість, а реальний, працездатний інструмент, що щодня рятує життя, зберігає здоров'я і наближує перемогу на медичному фронті [14].

Телемедицина в Україні в умовах воєнного стану з допоміжного інноваційного інструменту перетворилася на стратегічно важливий компонент системи охорони здоров'я. Нормативно-правова база за останні роки істотно посилилася: унормовано ключові дефініції та види телемедичних послуг, закріплено їх зв'язок із системою eHealth, а спеціальні воєнні порядки адаптували правила надання дистанційної допомоги. Це стало відчутним кроком у реалізації конституційного права на охорону здоров'я (ст. 49 Конституції України), зокрема для поранених військовослужбовців, мешканців прифронтових територій, внутрішньо переміщених осіб і біженців.

Разом із тим низка питань, на які раніше звертали увагу Т. Кириченко та Е. Твердохліб (фрагментарність регулювання, акцент лише на міжлікарській комунікації) [16], Н. Адаховська та Ю. Кривенко (кібербезпека, конфіденційність і якість послуг) [17], а також К. Скриннікова (стандарти телереабілітації) [18], частково розв'язані, але залишаються актуальними у прикладній площині. Сучасні норми визначили юридичні межі, однак подальшої деталізації потребують:

- чіткий розподіл юридичної відповідальності між учасниками телемедичних взаємодій (лікар, заклад, платформа), вимоги до медичної документації та показників якості саме в дистанційному форматі;
- надійні механізми е-ідентифікації та електронної згоди пацієнта, уніфіковані вимоги до журналювання і зберігання даних;
- захист персональних даних і кіберстійкість телемедичних платформ, зокрема в транскордонних обмінах;
- інтероперабельність приватних рішень із eHealth та підключених пристроїв (телемоніторинг, IoT);

– фінансування та тарифікація телемедицинських послуг у Програмі медичних гарантій із прозорими індикаторами якості.

З огляду на це доцільним є подальше удосконалення підзаконних актів і клінічних протоколів, а також ухвалення узгоджених технічних стандартів для телемедицини й телереабілітації. Підхід, на якому наголошує В. Кириченко, – державна стратегія та «дорожня карта» розвитку з інтеграцією до eHealth, модернізацією інфраструктури й гармонізацією з європейськими практиками – залишається найбільш прагматичним шляхом.

Отже, ефективне правове регулювання телемедицини – це вже не лише питання визнання її ролі, а перехід від рамкових норм до операційних стандартів і відповідальності. Реалізація цих кроків забезпечить правову визначеність і безпечність дистанційної допомоги, підвищить довіру суспільства до цифрових рішень і стане основою людиноцентричної, доступної системи охорони здоров'я України – як у мирний час, так і в умовах воєнних викликів.

Abstract. The article analyzes the development and legal regulation of telemedicine in Ukraine, particularly under martial law and during crisis situations. It examines legislative acts that define the legal status of telemedicine, its functions, and the requirements for providing remote medical and rehabilitation care. Special attention is given to practical aspects such as ensuring access to medical services for internally displaced people, residents of frontline regions, military personnel, and civilian patients, as well as the use of telerehabilitation systems. The effectiveness of telemedicine technologies is assessed in maintaining the continuity of medical care, integrating Ukraine into the global medical community, and realizing citizens' constitutional right to health care.

Key words: telemedicine, remote medical care, telerehabilitation, martial law, legal regulation, access to medical services.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 липня 2023 р. № 625-р «Про схвалення Стратегії розвитку телемедицини в Україні». *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/625-2023-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.10.2025).
2. Сторожук І. П. Правові основи запровадження інформаційно-інноваційних технологій у сфері медичного обслуговування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 86, ч. 4. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320875/311444> (дата звернення: 11.10.2025).
3. Конституція України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.10.2025).
4. Телемедицина: перспективи в Україні. *Медична платформа*. 2024. URL: <https://medplatforma.com.ua/article/1174-telemeditsina-perspektivi-v-ukraini> (дата звернення: 11.10.2025).
5. Про основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 11.10.2025).
6. Про підвищення доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості: Закон України від 14 листопада 2017 р. № 2206-VIII. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2206-19#Text> (дата звернення: 11.10.2025).
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення доступності медичної та реабілітаційної допомоги у період дії воєнного стану: Закон України від 16 серпня 2022 р. № 2494-IX. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-20#Text> (дата звернення: 11.10.2025).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування телемедицини: Закон України від 6 березня 2023 р. № 3301-IX. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3301-20#Text> (дата звернення: 11.10.2025).
9. Запровадження та розвиток телемедицини в Україні. *Академія медичних наук України*. 2024. URL: <https://amnu.gov.ua/zaprovdzhennya-ta-rozvytok-telemedycyny-v-ukrayini/> (дата звернення: 11.10.2025).
10. Про затвердження Порядку надання медичної та/або реабілітаційної допомоги із застосуванням телемедицини на період дії воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях: Наказ МОЗ України від 17 вересня 2022 р. № 1695. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-22#Text> (дата звернення: 11.10.2025).
11. Про внесення змін до наказу Міністерства охорони здоров'я України від 17 вересня 2022 року № 1695 та затвердження Змін до Порядку надання медичної допомоги із застосуванням телемедицини, реабілітаційної допомоги із застосуванням телереабілітації: Наказ МОЗ України від 5 березня 2024 р. № 350. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0350-24#Text> (дата звернення: 11.10.2025).
12. Уряд розширив можливості застосування телемедицини в реабілітації. *Кабінет Міністрів України*. 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-rozshyryv-mozhlyvosti-zastosuvannia-telemedytsyny-v-reabilitatsii> (дата звернення: 11.10.2025).

13. Уряд розширив можливості застосування телемедицини в реабілітації. *АрміяInform*. 2024. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/04/uryad-rozshyryv-mozhlyvosti-zastosuvannya-telemedycyny-v-reabilitacziyi> (дата звернення: 11.10.2025).

14. Пацієнти з прифронтових територій Донеччини можуть консультуватися у лікарів дистанційно. *ZMINA*. 2024. URL: <https://zmina.info/news/pacziyenty-z-pryfrontovyyh-terytorij-donechchyny-mozhut-konsultuvatys-u-likariv-speczialistiv-dystancziyn> (дата звернення: 11.10.2025).

15. Телемедицина наближає пацієнтів до лікаря, дає можливість бути почутими і здоровішими. *Caritas Ukraine*. 2024. URL: <https://caritas.ua/news-en/telemedycyna-nablyzhae-pacziyentiv-do-likarya-daye-mozhlyvist-butu-pochutymy-i-zdorovishymy-eksperty-z-provadžzhennya-telemedychnyh-poslug> (дата звернення: 11.10.2025).

16. Кириченко Т., Твердохліб Е. Правове регулювання впровадження телекомунікації в медичну практику. *Юридичний вісник*. 2022. № 4 URL: http://www.yurvisnyk.in.ua/v4_2022/7.pdf (дата звернення: 11.10.2025).

17. Адаховська Н., Кривенко Ю. До питання використання цифрових технологій в охороні здоров'я та медицині. *Державний університет «Одеська юридична академія»*. 2022. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/52ab0b72-2464-4b2d-92cc-771255be503c/content> (дата звернення: 11.10.2025).

18. Скриннікова К. Правове регулювання надання медичних послуг із застосуванням телемедицини *Харківський національний університет внутрішніх справ*. 2023. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cbb41401-f7cd-4e98-b7be-f22d4efdb0a7/content> (дата звернення: 11.10.2025).

УДК 349.2:316.6

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БОРОТЬБИ З МОБІНГОМ НА РОБОТІ

Т. Р. Пазевич, М. В. Юрківська, Л. П. Амелічева

Анотація. У статті аналізується міжнародно-правові засади протидії мобінгу. Визначено роль Європейської соціальної хартії та Конвенцій МОП у формуванні стандарту гідного ставлення до працівників на роботі. Розглянуто чинне українське законодавство, у якому запроваджено відповідальність та механізми відшкодування. Ключовою проблемою залишається неефективність судового захисту особистих немайнових прав працівників (права на трудову честь, гідність й ділову репутацію) від кривдників через труднощі доведення факту мобінгу. Проаналізовано досвід Франції та Німеччини у боротьбі з мобінгом. Запропоновано змінити у чинному КЗпП України норму, за якою тягар доведення щодо прояву мобінгу треба перекласти на роботодавця.

Ключові слова: мобінг, дискримінація, гідне ставлення до працівників, цькування, відповідальність.

Вступ. Проблема мобінгу у трудових відносинах не є новою, і останнім часом вона стала об'єктом ґрунтовного вивчення багатьох науковців трудового права, психології, соціології як в Україні, так і за кордоном.

Міжнародне нормативно-правове регулювання протидії мобінгу ґрунтується на Європейській соціальній хартії, у статті 26 якої гарантується кожному працівникові право на гідне ставлення на роботі та передбачається ряд обов'язків, які сторони трудового договору повинні дотримуватися для забезпечення цього права [1]. Також у Директиві Європейського Союзу від 27.10.2000 № 2000/78/ЄС додано норми, що встановлюють рівність поводження з людьми у сфері зайнятості та професійної діяльності, а також визначають поведінку, що створює ворожу, принижуючу або образливу обстановку, є переслідуванням працівника, та може бути прирівняна до дискримінації [2].

Питання боротьби з мобінгом постійно у порядку денному в діяльності Міжнародної організації праці (далі – МОП), членом якої Україна є з 1954 року. Так, у ратифікованій Україною Конвенції МОП № 111, у статті 2, вказано, що кожний член Організації, для якого ця Конвенція є чинною, зобов'язується визначити й проводити національну політику, спрямовану на заохочення, методами, що узгоджуються з національними умовами й практикою, які спрямовані на викорінення будь-якої дискримінації у сфері праці. Щодо явищ, суміжних із мобінгом, МОП також ухвалила перші міжнародні трудові стандарти, які забезпечують загальну основу для запобігання та викорінення насильства та домагань у сфері праці, включаючи гендерно-зумовлене насильство та домагання. Конвенція МОП № 190 про викорінення насильства та домагань у сфері праці та супровідна Рекомендація МОП № 206 містять конкретне визнання права кожного на вільну від насильства та домагань сферу праці, та визначають обов'язок поважати та сприяти реалізації цього права (ст. 4). Україна ще не ратифікувала Кон-

венцію № 190, але такий крок міг би бути наступний у позитивній динаміці змін трудового права, враховуючи, що у Програмі гідної праці на 2020–2024 рік, створеною МОП для України, подолання насильства і домагання на робочому місці було одним з пріоритетних напрямів.

Метою цієї статті є всебічне вивчення та оцінка існуючої моделі протидії мобінгу в Україні на засадах міжнародних стандартів та іноземного досвіду. Незважаючи на чисельну міжнародну та національну нормативну базу, яка стосується боротьби з кривдниками на роботі, питання мобінгу в Україні залишається гострим. Основна проблема полягає у значному розриві між відповідною юридичною теорією та її застосуванням на практиці. Хоча законодавство формально закріпило поняття мобінгу та дисциплінарну й адміністративну відповідальність за нього, судова практика систематично демонструє недоведеність ознак цькування працівників на роботі, через що вони залишаються незахищеними. Цей дисбаланс, а також відсутність належних превентивних та внутрішніх корпоративних механізмів боротьби з психологічним тиском, ставлять під сумнів ефективність української системи захисту особистих немайнових трудових прав.

Основна частина. Сучасне українське законодавство поступово переорієнтовується відповідно до європейських стандартів у сфері боротьби з мобінгом. Гарним прикладом нововведень останніх років є закріплення поняття «мобінг» у Кодексі законів про працю України. Раніше це явище залишалося непоміченим у правовому полі, але після ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)» в 2022 році, термін «мобінг» закріпився у Кодексі законів про працю (далі – КЗпП), а також було встановлено, які саме форми психологічного та економічного тиску існують, та окреслено перелік дій роботодавця, які вважаються законними вимогами щодо виконання працівником своїх трудових обов’язків. Так, у ст. 2-2. КЗпП, вказано, що зміна робочого місця, посади працівника або розміру оплати праці в порядку, встановленому законодавством, колективним або трудовим договором, не вважаються мобінгом (цькуванням) [3].

Працівник, щодо якого вчинено мобінг, має право на дострокове розірвання трудового договору за власним бажанням без двотижневого попередження, але в ст. 38 КЗпП є вимога, що таке право особа отримує лише після підтвердження факту мобінгу судовим рішенням, яке набрало законної сили. На противагу зазначеній нормі є ч. 12 ст. 40 КЗпП, за якою роботодавець може ініціювати припинення трудового договору, якщо працівник вчиняє мобінг щодо інших осіб.

Із позитивних змін варто виділити й ухвалення Закону України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо запобігання та протидії мобінгу (цькуванню)», що набрав чинності в кінці 2022 року. Отже, Державна служба України з питань праці (далі – Держпраці) набула повноважень щодо притягнення до відповідальності за вчинення мобінгу працівника за статтею 173-5 КУпАП. Підставою складення протоколу про адміністративне правопорушення є проведення позапланових перевірок за зверненням працівника про порушення стосовно нього законодавства про працю [4].

Хоча варто зазначити, що можливість проведення позапланових перевірок у сфері праці була призупинена у зв’язку з введенням воєнного стану, проте вже з жовтня 2025 року, після ухвалення Закону України «Про внесення зміни до частини першої статті 16 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» щодо проведення перевірок із питань вчинення мобінгу (цькування)», у період дії воєнного стану Держпраці може здійснювати за заявою працівника або профспілки позапланові заходи державного нагляду, зокрема і з питань вчинення мобінгу. Перевіряти можна юридичних осіб незалежно від форми власності, виду діяльності, господарювання та фізичних осіб, які використовують найману працю.

Безумовно, необхідно зачекати звітів щодо здійснення перевірок, щоб в повному обсязі мати змогу оцінювати такий спосіб захисту працівників – але станом на зараз можемо засвідчити, що цей механізм має перспективу не лише продемонструвати сотню успішних кейсів, а й надати розуміння того, як саме має виглядати доведення явища мобінгу.

Це питання гостро постає останні роки, і навіть рішення судів не дають конкретної відповіді. Після детального аналізу дайджесту судової практики щодо питання встановлення фактів мобінгу (цькування) в Україні (2023–2024), підготовленого Національною асоціацією адвока-

тів України та Комітетом НААУ з питань трудового права, можна встановити негативну систематичність у судовій практиці щодо встановлення факту мобінгу на роботі [5]. У переважній кількості справ вимоги позивача залишились незадоволеними – суд вказував на недоведеність наявності ознак мобінгу та натомість підтверджував існування конфлікту між сторонами. Наприклад, у справі № 400/8036/23 позивачка просила встановити факт мобінгу після вчинення до неї таких дій: ненадання їй документів (посадова інструкція, доступ до АСКОД), які необхідні для виконання позивачкою посадових обов’язків; відсутність своєчасної відповіді на її листи щодо службових розслідувань, нездійснення кроків щодо проведення службових розслідувань, пов’язаних із приниженням її честі, гідності, шляхом поширення чуток про звільнення позивачки (з підвищенням голосу) в її присутності. Рішенням суду у задоволенні позову відмовлено повністю. Суд вказав, що щодо позивачки не вчинявся психологічний та економічний тиск із метою приниження її честі та гідності, ділової репутації. Конфлікт між сторонами був зумовлений, насамперед, різним ставленням сторін до того, чи належним (неналежним) чином позивачка виконувала свої службові обов’язки [6].

Наразі захист працівника в Україні від мобінгу є недостатньо досконалим, тож варто звернути увагу на іноземний досвід.

У 2023 році дослідницька служба Верховної Ради України підготувала аналітичну записку з питань порівняльного законодавства у сфері протидії булінгу та мобінгу, у якому проаналізувала законодавство різних країн. Найбільш цікавими вважаємо досвід Франції та Німеччини, тому їх варто розглянути більш детально.

Так, у Кримінальному кодексі Франції передбачено кримінальну відповідальність за певні дії щодо мобінгу, які мають обтяжуючий характер та становлять суспільну небезпеку. Роботодавці повинні інформувати своїх співробітників про положення Кримінального кодексу, які передбачають відповідальність за моральні переслідування, і співпрацювати з представниками персоналу, профспілками, а також спеціально створеним на підприємстві чи в установі громадським соціально-економічним комітетом (CSE) для протидії мобінгу. Потерпілий від мобінгу може звернутися зі скаргами до соціально-економічного комітету (CSE), який має право попередити роботодавця про неприпустимість будь-яких подібних дій. Окрім цього, він може повідомити про такі факти трудову інспекцію державного Департаменту управління зайнятості, праці та солідарності, офіцер якої зобов’язаний провести розслідування та у разі виявлення порушень повідомити про це прокурора, який буде порушувати питання щодо подальшого кримінального переслідування. У разі, якщо мотивом моральних утисків є дискримінація за одним із заборонених законом критеріїв, наприклад, за кольором шкіри, статтю, віком, сексуальною орієнтацією, потерпілий може звернутися зі скаргою до територіального представника Уповноваженого з прав людини (Захисника прав). За таких умов потерпілий від мобінгу упродовж 5 років після останнього акту переслідувань може також звернутися із позовом до суду для отримання матеріальної компенсації за завдану, внаслідок названих дій, шкоду (у тому числі моральну шкоду та витрати на лікування). Відповідачем за таким позовом може бути роботодавець, навіть якщо він і не вчиняв дії мобінгу, проте не вживав всіх необхідних заходів для запобігання та захисту від них працівника. Аналогічні позови за згодою працівника можуть подавати також представники профспілкової організації.

У Німеччині ж відсутній окремий нормативний акт, присвячений забороні мобінгу або психологічному переслідуванню працівників, відсутнє також законодавче визначення мобінгу. Проте підприємства Німеччини на рівні локального регулювання встановлюють правила щодо запобігання мобінгу та боротьби зі стресами на роботі. Підписання так званих «антимобінгових угод» є достатньо поширеним явищем у Німеччині. Протидія мобінгу передбачає проведення навчальних курсів для роботодавців та найманих працівників. На внутрішньому рівні надаються консультації спеціально створеними виробничими радами у приватному та державному секторах. За вчинення знущань над працівником передбачено стягнення грошової компенсації з роботодавця у судовому порядку (цивільне судочинство), а також можливим є звільнення особи, яка вчиняла дії, пов’язані з мобінгом. За певних обставин суди можуть визнавати наслідком мобінгу професійне захворювання або нещасний випадок на виробництві.

Водночас поведінка, яка має ознаки мобінгу, може кваліфікуватися Кримінальним кодексом ФРН як заподіяння тілесних ушкоджень, образа або примус [7].

Для України цінним є аналіз обох моделей: французький досвід чіткого законодавчого регулювання з покладенням відповідальності на роботодавця та німецький досвід з акцентом на локальних механізмах профілактики запобіганню мобінгу.

Крім превентивних способів боротьби з мобінгом, чинне трудове законодавство України встановлює механізм відшкодування збитків, працівнику який постраждав внаслідок таких дій. Це право закріплене у ст. 173 КЗпП, де вказано про компенсацію витрат на лікування, яке було необхідне внаслідок вчинення мобінгу (цькування), але факт вчинення таких дій має бути встановлений судовим рішенням, яке набрало законної сили. Тобто навіть на законодавчому рівні визнано, що мобінг це небезпечний психологічний тиск, який може спричиняти розлади здоров'я. Згідно зі ст. 44 КЗпП України, внаслідок порушення роботодавцем законодавства про працю, умов колективного чи трудового договору, вчинення мобінгу (цькування) стосовно працівника або невжиття заходів щодо його припинення, що підтверджено судовим рішенням, що набрало законної сили, гарантується виплата вихідної допомоги, що здійснюється у розмірі, передбаченому колективним договором, але не менше тримісячного середнього заробітку.

Поряд із матеріальними втратами також передбачене і відшкодування моральної шкоди, що закріплено ст. 237-1 КЗпП, тобто якщо цькування призвели до моральних страждань, втрати нормальних життєвих зв'язків і вимагають від працівника додаткових зусиль для організації свого життя, роботодавець зобов'язаний відшкодувати моральні збитки, визначені судовим рішенням.

Важливе місце у боротьбі з мобінгом займає і колективний договір, у якому сторони мають можливість встановлювати певні механізми запобіганню та припинення цькування. Наприклад, у колективному договорі ТОВ «БЄЛНЕТ», передбачений цілий розділ щодо протидії мобінгу. Цікавими є пункти, за якими роботодавець зобов'язаний мінімізувати у працівників відчуття ізольованості та психологічного тиску, а також підвищувати рівень емоційної комфортності шляхом зниження тривожності. Також ще одним важливим елементом цього розділу є проведення аналізу та врегулювання ситуацій пов'язаних із цькуванням, тобто можна говорити про такий інститут, як медіацію. Такий підхід у колективних договорах тільки сприяє формуванню здорової атмосфери в колективі та запобігає різноманітним конфліктам та мобінгу [8].

У 2025 році Міністерство економіки України підготувало проєкт Трудового кодексу України [9]. У новому проєкті значну увагу приділено питанням пов'язаним із мобінгом у трудових відносинах. Законопроєкт, як і чинна редакція КЗпП, закріплює поняття мобінг, але одним із ключових нововведень є перенесення тягаря доведення відсутності цькування, саме на роботодавця, в той час як особа, що зазнала дискримінації, мобінгу може просто звернутися зі скаргою до центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства, та/або до суду і навести факти вчинення таких дій щодо неї. Вказівки щодо того, що працівник який зазнав мобінгу, повинен це довести, відсутні. Це свідчить про впровадження європейських стандартів захисту від мобінгу.

Ще одним прикладом захисту прав працівників є стаття 64 проєкту Трудового кодексу, яка передбачає заборону застосування мобінгу або ж примусу працівника до розірвання трудового договору з його ініціативи та проти волі. Такі дії вважаються грубим порушенням трудового законодавства. Отже, це положення має важливе практичне значення щодо захисту працівників у разі звільнення, адже унеможливорює використання «тихого примусу» як методу звільнення.

Але поряд із покращеннями в проєкті Трудового кодексу України є також і недоліки. Професорка кафедри трудового права та права соціального забезпечення О. В. Тищенко наголошує на тому, що у проєкті ТК України відсутнє поняття «сексуальні домагання», що звужує перелік дій, які можна вважати мобінгом. Зокрема це також суперечить міжнародним стандартам, наприклад ст. 26 Європейської соціальної хартії, яка гарантує право на гідне ставлення

на роботі й охоплює запобігання систематичним непорядним або явно негативним та образливим діям щодо окремих працівників на робочому місці, або у зв'язку з виконанням роботи, у тому числі сексуальним домаганням. І як висновок, О. В. Тищенко, наголошує на тому, що проєкт звужує сутність значної кількості норм, які також впливають на регулювання явища мобінгу [10, с. 230, 233].

Висновки. Отже, правове регулювання мобінгу в Україні перебуває на етапі активного формування. Незважаючи на наявність законодавчого визначення поняття «мобінг» та встановлення дисциплінарної та адміністративної відповідальності, механізм захисту працівників поки що залишається малоефективним через складність доведення фактів психологічного чи економічного тиску. Аналіз судової практики свідчить про відсутність усталених критеріїв для встановлення ознак мобінгу, що знижує рівень правової захищеності працівників. Міжнародні стандарти – Європейська соціальна хартія та Конвенції МОП щодо протидії мобінгу, а також відповідний досвід Франції та Німеччини, демонструють необхідність поєднання нормативного регулювання із внутрішніми превентивними механізмами корпоративними політиками, медіацією, навчальними програмами та ефективним наглядом. Позитивним кроком є проєкт нового Трудового кодексу України, який передбачає перенесення тягаря доведення відсутності мобінгу на роботодавця, що відповідає європейським підходам до забезпечення гідних умов праці (вважаємо, що таке положення треба передбачити і в чинному КЗпП). Водночас відсутність у ньому поняття «сексуальні домагання» та певні концептуальні недоліки звужують потенціал правового регулювання. Отже, подальше удосконалення системи протидії мобінгу в Україні потребує комплексного підходу, тобто, поєднання законодавчих, судових та організаційних заходів, спрямованих на формування культури гідного ставлення у трудових колективах і реальне забезпечення прав працівників.

Abstract. The article analyses the international legal basis for combating mobbing. It defines the role of the European Social Charter and ILO Conventions in shaping the standard of decent treatment of employees at work. It considers the current Ukrainian legislation, which introduces liability and compensation mechanisms. The key problem remains the ineffectiveness of judicial protection of employees' personal non-property rights (the right to labour honour, dignity and business reputation) from offenders due to the difficulty of proving the very fact of mobbing. The experience of France and Germany in combating mobbing is analysed. It is proposed to include a provision in the current Labour Code of Ukraine whereby the burden of proof regarding mobbing should be shifted to the employer.

Keywords: mobbing, discrimination, decent treatment of employees, harassment, liability.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Європейська соціальна хартія (переглянута): Хартія Ради Європи від 03 трав. 1996 р. *Офіційний портал Верховної Ради України*. 2006. № 40. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
2. Про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності: Директива Ради Європейського Союзу 2000/78/ЄС від 27 лист. *Офіційний портал Верховної Ради України*. 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-00#Text
3. Кодекс законів про працю від 27.09.2025 р. № 322-08, затверджений Законом № 322-VIII від 10.12.1971, додаток до № 50. С. 375. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 01.09.2025 р. № 80731-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984, додаток до № 51. С. 1122. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
5. Комітет Національної асоціації адвокатів України з питань трудового права. Мобінг на роботі: судова практика. *Судова влада України*. URL: <https://km.if.court.gov.ua/press/news/1599308/>
6. Постанова П'ятого апеляційного адміністративного суду від 13.03.2024 у справі № 400/8036/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117631266>
7. Аналітична записка з питань порівняльного законодавства у сфері протидії булінгу та мобінгу. *Дослідницька служба Верховної Ради України*. 2023. URL: https://research.rada.gov.ua/documents/analyticRSmaterials/Docs/industry_policy/analytical_notes-indst/73575.html
8. Колективний договір між роботодавцем і трудовим колективом ТОВ «БЄЛНЕТ». URL: https://bilyaivka.od.gov.ua/wp-content/uploads/Kolektyvnyj-dogovir-BYELNET.pdf?utm_source=chatgpt.com
9. Проєкт Трудового кодексу України від 2023 р. URL: https://spo.fpsu.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/1proekt_trudovogo_kodeksu_12.01.2024.pdf
10. Тищенко О. В. Проєкт Трудового кодексу України: концептуальні проблеми змісту. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 7. С. 228–233. URL: http://lsej.org.ua/7_2024/56.pdf

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ ДОМАШНЬОГО ПРАЦІВНИКА

М. І. Рум'янцева, Л. П. Амелічева

Анотація. У дослідженні аналізується правове становище домашніх працівників в Україні. Проаналізовано норми міжнародного та українського законодавства щодо прав домашнього працівника, а також сучасні наукові підходи, які дозволили визначити проблеми реалізації трудових гарантій зазначених працівників. Використано порівняльно-правовий, формально-юридичний та аналітичні методи. Як підсумок, було визначено, що трудове законодавство України недостатньо узгоджене з міжнародними стандартами щодо трудових і соціальних гарантій домашніх працівників, що потребує його удосконалення.

Ключові слова: домашній працівник, трудові права, правове регулювання, соціальний захист, гарантії.

Вступ. Держава створює умови для повноцінної реалізації громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності, реалізовує програми професійно-технічного навчання, підготовки і перепідготовки кадрів відповідно до суспільних потреб [1]. Це підкреслює, що значення «право на працю» виражається як одне із фундаментальних соціально-економічних прав людини. Суть полягає у тому, що людина не тільки має право «мати роботу», а у сучасних умовах суспільства й мати можливість отримувати грошову винагороду у вигляді заробітної плати, яка відповідатиме її здібностям, кваліфікації та, перш за все, особистому вибору. КЗпП [2] регулює трудові відносини всіх працівників, сприяє зростанню продуктивності праці, поліпшенню якості роботи, підвищенню ефективності суспільного виробництва, зокрема, і домашніх працівників. Проте юридичні особливості діяльності таких робітників були врегульовані лише нещодавно Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання праці домашніх працівників» № 3680-ІХ від 25.04.2024 [3].

На основі цього закону, КЗпП було доповнено главою XI-A «Праця домашніх працівників», яка містить шість статей, що регулюють важливі аспекти домашньої праці. Ухвалення цього закону стало важливим етапом розвитку українського трудового законодавства, за яким врегульовувалося забезпечення права на працю і соціальний захист ще однієї нової категорії працівників.

Станом на сьогодні важливо приділити увагу деяким науковим роботам, які розкривають особливості правового регулювання діяльності домашнього працівника, а саме дослідженням таких вчених, як: Л. Ф. Купіна [4], І. В. Лагутіна [5], Н. П. Мокрицька [6], О. С. Погорелова [7] та інші. Вони сформували теоретичний фундамент щодо правового регулювання діяльності домашніх працівників.

Основна частина. Поняття домашній працівник є порівняно новим для українського трудового права, оскільки воно було закріплене лише нещодавно Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання праці домашніх працівників» № 3680-ІХ від 25 квітня 2024 року.

І. В. Лагутіна у своєму дослідженні вважає, що зазначені особи належать до групи найбільш уразливих категорій працівників. Їх діяльність є однією з найбільших, але все ж найменш видимих сфер обслуговування у світі. Така невидимість домашньої праці ускладнює її правове регулювання [5]. Слід погодитись із цим твердженням, адже вони фактично перебувають поза традиційним механізмом контролю за дотриманням трудових прав, що робить їх уразливими до певних порушень.

Для кращого розуміння визначення наведених категорій працівників, необхідно звернутись до відповідних міжнародних трудових стандартів та норм чинного законодавства про працю України та думок вчених трудового права.

Відповідно до ст. 1 Конвенції МОП № 189 «Про гідну працю домашніх працівників» зазначається, що «домашній працівник» – це будь-яка особа, яка займається домашньою працею у межах трудових правовідносин [8]. Пояснення терміну зазначеної категорії працівників, що міститься у міжнародному договорі, є базовим; воно означає, що ці особи мають такі ж права та гарантії, як і інші категорії найманих працівників, що працюють за трудовим договором.

О. С. Погорєлова розкриває поняття «домашнього працівника» як особи, що виконує роботу, яка носить побутовий характер або ж пов'язана з власними потребами фізичної особи роботодавця, проводиться під його особистим контролем та без наміру отримати прибуток [7]. Таке тлумачення автора підкреслює соціально-побутову специфіку цієї праці в домогосподарстві, проте також акцентує увагу на характері неприбутковості.

Отже, на нашу думку, домашній працівник є фізичною особою, яка виконує сімейно-побутові потреби роботодавця в межах трудових правовідносин, водночас йому надаються трудові права, гарантії та обов'язки, установлені законодавством і письмовим трудовим договором. Далі з'ясуємо більш детально особливості правового статусу зазначеної категорії осіб, насамперед, прав та обов'язків.

У Конвенції МОП № 189 встановлені основні права домашніх працівників:

- а) свобода визнання права на ведення колективних переговорів;
- б) неможливість дискримінації в галузі праці та знань;
- в) скасування усіх форм примусової праці;
- г) повна заборона дитячої праці;
- д) справедливі та гідні умови праці, а також недоторканність у випадку проживання у домогосподарстві.

У ст. 7 цієї Конвенції передбачається вичерпний перелік інформації, яка стосується прав домашнього працівника. Конвенція передбачає нормальну тривалість робочого дня, компенсацію за понаднормову роботу та періоди щоденного і щотижневого відпочинку, а також оплачувані щорічні відпустки. Питання щодо винагороди, як правило, стосується того, що вона не повинна бути меншою за розмір мінімальної зарплати, встановленої державою, а сама винагорода виплачується раз на місяць на регулярній основі. Способи нарахування винагороди – банківський перерахунок або ж чек, якщо це передбачається законодавством певної країни.

Необхідно також уточнити, що такий працівник, відповідно до цієї Конвенції, наділений правами щодо своєї безпеки та здорових умов праці, а також повинен мати умови, що будуть не менш сприятливими ніж ті, у яких знаходяться інші працівники. Значною перевагою є акцент на захисті від насильства та експлуатації, що є актуальним питанням для домашніх працівників, адже працюють вони у приватному середовищі, зазвичай на закритій території, часто без свідків і належного контролю з боку держави. Отже, згадана Конвенція сформулювала міжнародний стандарт правового статусу домашнього працівника, який спрямований на його соціальну рівність, гідність та безпеку. Зокрема Бельгія, Німеччина, Франція, Італія та інші країни ратифікували його у своїх вищих законодавчих органах.

Станом на сьогодні Україна не ратифікувала Конвенцію МОП № 189, хоча такий крок дав би можливість наблизити українське законодавство до міжнародних стандартів, яких дотримуються країни Європи. Ратифікація Конвенції № 189 та внесення змін до чинного законодавства України про домашніх працівників дозволить поширити на них загальнообов'язкове державне соціальне страхування у повному обсязі.

Далі з'ясуємо, яке правове регулювання діяльності домашніх працівників передбачається законодавством про працю України. У ст. 173-3 КЗпП наводиться інформація, що домашні працівники користуються всіма трудовими правами та гарантіями, передбаченими законодавством про працю, у тому числі мають право на безпечні та здорові умови здійснення власної діяльності [2].

Важливо, що з домашніми працівниками укладається письмовий трудовий договір, який є основним документом, що засвідчує виникнення, зміну та припинення трудових відносин та визначає права та обов'язки сторін, а також є підставою для допуску домашнього працівника до роботи після здійснення роботодавцем повідомлення Державній податковій службі про прийняття такої особи на роботу. Законодавець приділяє значну увагу щодо укладання трудового договору та вказує вичерпний перелік, що саме повинен містити в собі цей договір:

- 1) прізвище, ім'я, по батькові та адреси роботодавця і домашнього працівника;
- 2) місце роботи;
- 3) дату початку дії трудового договору, а в разі укладення строкового трудового договору – строк дії договору;

- 4) опис виду і характеру роботи у формі, достатній для розуміння особою без спеціальних фахових знань, а також обсягу трудових обов'язків;
- 5) умови оплати праці (її розмір, періодичність, строки виплати, спосіб розрахунку, оплата роботи в нічний та надурочний час, у вихідні, святкові та неробочі дні);
- 6) тривалість робочого часу і годин відпочинку, порядок залучення до надурочних робіт, роботи у вихідні, святкові та неробочі дні;
- 7) умови надання щорічної оплачуваної відпустки;
- 8) способи обміну інформацією.

Також у такому трудовому договорі можна передбачити надання платного чи безоплатного житла працівнику. Це досить раціональний крок, бо:

- по-перше, така можливість забезпечує постійну доступність працівника (догляд за літніми особами, дітьми або прибирання), що є зручно і для роботодавця також;
- по-друге, житло у такому випадку виступає як соціальна гарантія для працівників, які прибувають з інших районів чи не мають власного постійного житла, це сприяє стабільності трудових відносин.

У КЗпП також передбачається обов'язок роботодавця поважати честь та гідність домашнього працівника, дотримуватися невтручання в його особисте життя, у самостійний вибір місць для проведення часу відпочинку у вільний від роботи час або у період відпустки. Домашній працівник також може мати гнучкий графік роботи або неповний робочий день.

Відповідно до ст. 173-5 КЗпП у зв'язку зі специфікою домашньої праці, якщо не може бути додержана щоденна або щотижнева тривалість робочого часу, то допускається запровадження підсумованого обліку робочого часу. Робочий день домашнього працівника може бути поділений на частини, щоб загальна тривалість робочого часу не перевищувала його щоденної нормальної тривалості [2]. Така гнучкість дозволяє балансувати між трудовими потребами роботодавця та правами домашнього працівника, передбачає можливість виконання роботи частинами (наприклад, вранці та ввечері).

Все це варто обов'язково відобразити у трудовому договорі, щоб уникнути зловживань з боку роботодавця, наприклад, у випадку безоплатного залучення до роботи поза узгодженим графіком.

Цілком можна погодитись з думкою Н. В. Мокрицької, що Конвенція МОП, чинне законодавство України загалом сприяють належній регламентації домашньої праці в нашій країні [6]. Проте, на думку Л. Ф. Купіної варто модернізувати соціальну функцію держави і забезпечити її реалізацію через впровадження нормативно-правових механізмів мінімізації незадекларованої домашньої праці, доступу до соціального забезпечення [4]. Варто у законодавстві закріпити можливість залучення до домашньої праці трудових мігрантів, які не повинні стикатися із проблемами адміністративного характеру у доступі до оформлених належним чином трудових відносин у сфері домашньої праці.

Актуальним щодо діяльності домашніх працівників, їх працевлаштування є питання щодо роботи агентств / агенцій зайнятості, які займаються підбором або направленням домашніх працівників до домогосподарств. У ст. 15 Конвенції № 189 вказано заходи, які необхідно застосувати щодо таких агентств будь-якій державі:

- 1) регулювання діяльності приватних агентств, що займається підбором та працевлаштуванням домашніх працівників;
- 2) держава забезпечує застосування належних механізмів та процедур, із метою розгляду скарг та випадків передбачуваних зловживань та шахрайської практики, щодо дій приватних агентств зайнятості;
- 3) здійснення усіх необхідних заходів для забезпечення адекватного захисту домашніх працівників, запобігання зловживань щодо них, у випадку участі агентства у шахрайській практиці;
- 4) держава розглядає доцільність набору домашніх працівників з інших країн, укладання двосторонніх, регіональних або багатосторонніх угод із метою запобігання випадкам зловживань та шахрайської практики в галузі набору, працевлаштування та зайнятості персоналу;

5) вживання заходів для забезпечення того, щоб комісійні збори, які стягуються приватними агентствами зайнятості, не вираховувалися з винагороди домашніх працівників.

Мета зазначеної статті Конвенції спрямована на те, щоб працівники, найняті через агентства, мали такий рівень захисту, як і ті, кого беруть на роботу без посередників. О. С. Погорелова зазначає, що робота приватних агентств зайнятості в Україні не підлягає ліцензуванню, воно відбувається лише у разі працевлаштування працівників за кордон. Не маючи процедури контролю з боку держави такі агентства здебільшого здійснюють свою роботу із порушенням прав працівників [7]. Враховуючи те, що трудове законодавство не має прямої регуляції агентств, існує кілька ризиків, які можуть виникнути під здійснення домашніми працівниками своєї роботи. По-перше, існує ризик відсутності контролю якості та умов праці, коли роботодавець може уникати частини своїх зобов'язань або агентство не виконуватиме належні перевірки. По-друге, виникає неоднозначність відповідальності, де постає питання, хто відповідатиме за порушення прав: роботодавець чи агентство. Тому доречно запропонувати до глави XI-A КЗпП додати норми, які допоможуть регламентувати діяльність агенцій, що співпрацюють з домашніми працівниками, із вказівкою конкретних обов'язків, гарантій прав, контролю та відповідальності цих агенцій.

Висновок. Отже, пропонуємо якомога швидше провести ратифікацію Україною Конвенції МОП № 189 для формального закріплення всіх прав домашніх працівників, насамперед щодо поширення на них загальнообов'язкового державного соціального страхування. Варто долучити до глави XI-A КЗпП норми, які містили б чітке визначення статусу агентських структур, які спрямовують домашніх працівників на роботу до домогосподарств, їх права та обов'язки, відповідальність за зловживання правами.

Abstract. The study analyses the legal status of domestic workers in Ukraine. It examines the provisions of international and Ukrainian legislation on the rights of domestic workers, as well as contemporary scientific approaches that have made it possible to identify problems in the implementation of labour guarantees for these workers. Comparative legal, formal legal and analytical methods were used. In conclusion, it was determined that Ukrainian labour legislation is not sufficiently harmonised with international standards regarding labour and social guarantees for domestic workers, which requires its improvement.

Keywords: domestic worker, labour rights, legal regulation, social protection, guarantees.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Кодекс законів про працю України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 1971. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання праці домашніх працівників. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3680-20#Text>
4. Купіна Л. Ф. Розвиток правового регулювання домашньої праці в контексті модернізації соціальної функції держави. *Нове українське право*. 2025. № 3. С. 85–91.
5. Лагутіна І. В. Особисті немайнові трудові права домашніх працівників. *Вісник Херсонського національного технічного університету*. 2019. Вип. 2(69). № 7. С. 167–174.
6. Мокрицька Н. П. Члени домашнього господарства: проблеми визначення правового статусу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 11. С. 121–126.
7. Погорелова О. С. Міжнародні стандарти щодо регулювання домашньої праці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2019. № 3. С. 29–34.
8. Конвенція Міжнародної організації праці № 189 про гідну працю домашніх працівників. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=67415

УДК 352:364.013:614.2

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ ЯК СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Р. В. Біланчук, О. М. Чальцева

Анотація. У статті розглянуто розвиток системи охорони здоров'я територіальних громад у контексті управління сферою соціального захисту населення. Підкреслено взаємозв'язок між соціальною політикою та реалізацією конституційного права громадян на охорону здоров'я. Охарактеризовано основні моделі соціальної політики та визначено їх значення для удосконалення системи управління охороною здоров'я на місцевому рівні. Проаналізовано особливості реалізації державної соціальної політики щодо розвитку системи охорони здоров'я на місцевому рівні, зокрема в умовах децентралізації та розширення повноважень органів місцевого самоврядування. Обґрунтовано необхідність інфраструктурної модернізації медичної сфери, розвитку інтегрованої системи медико-соціальної допомоги та підвищення управлінської спроможності органів місцевого самоврядування.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, охорона здоров'я, територіальні громади, соціальна політика, децентралізація, управління.

Згідно зі статтею 3 Конституції України, життя і здоров'я людини визнаються найвищою соціальною цінністю. Разом із тим, Основний Закон України декларує, що Україна є соціальною державою [1] і, відповідно, можемо стверджувати, що соціальний захист та соціальне забезпечення населення є невід'ємною складовою національної безпеки України в цілому, оскільки гарантує захист життєво важливих інтересів громадян та суспільства, що у свою чергу забезпечує стабільність, добробут та прогресивний розвиток держави.

Концептуальним ядром теорії соціальної держави є її соціальна безпека, а саме: переорієнтація правової держави на особистість, відповідальність держави за добробут, безпеку і розвиток усіх громадян. Соціальна функція державного управління не повинна обмежуватися турботами лише про незахищені верстви населення, а має бути спрямованою на все суспільство, враховувати весь спектр соціальних вимог і потреб людини, передусім її життя та здоров'я [2, с. 112].

Так, Конвенцією про мінімальні норми соціального забезпечення № 102, ухваленою 28 червня 1952 року [3], були запроваджені перші комплексні стандарти для систем соціального забезпечення та визначені дев'ять галузей соціального забезпечення, кожна з яких пов'язана з конкретним соціальним ризиком, серед яких особливе місце відведено медичному обслуговуванню та допомозі у зв'язку з хворобою.

Система охорони здоров'я є не лише складовою частиною соціальної політики держави, а й ключовим елементом забезпечення соціальної безпеки громадян. У сучасних умовах, коли Україна переживає масштабні трансформації, спричинені війною, економічні виклики та процеси децентралізації, розвиток місцевих систем охорони здоров'я набуває стратегічного значення як важливий напрям соціального забезпечення населення. Адже саме доступ до якісних медичних послуг визначає рівень соціального захисту людини, її добробут і можливість повноцінної участі в суспільному житті.

Питання управління системою охорони здоров'я в контексті загальнолюдських цінностей соціальної держави порушувалася багатьма вченими правниками та дослідниками державно-управлінських процесів, зокрема над цим працюють: Істомин С. В., Кондратюк Н. Ю., Кучеренко Н. Т., Кутуза А. С., Лазоришинець В. В., Слабкий Г. О., Тяпкін Г. М., Чепелевська Л. А., Ціборовський О. М., Шевченко М. В., Ярош Н. П. та інші. Однак і досі залишається низка нерозв'язаних питань щодо удосконалення управління у цій сфері.

Тому враховуючи реформи децентралізації влади в Україні та посилення управлінської спроможності територіальних громад, метою цього дослідження є визначення напрямів ефективного розвитку системи охорони здоров'я на місцевому рівні шляхом удосконалення механізмів управління у сфері соціального захисту населення, що сприятиме підвищенню якості

медичних послуг, соціальній стабільності та забезпеченню конституційних прав громадян на охорону здоров'я.

У національному законодавстві вживають два терміни «соціальний захист» та «соціальне забезпечення», однак соціальний захист науковці здебільшого розглядають як функцію держави і пов'язують із соціальною політикою держави, а соціальне забезпечення визначають як складник соціального захисту [4, с. 98].

Виходячи з цього, для визначення оптимальних шляхів розвитку системи охорони здоров'я в Україні, в контексті управління сферою соціального захисту населення, вважаємо, що перш за все варто звернути увагу на можливі моделі соціальної політики.

У науковій літературі залежно від мети, змісту та напрямку виокремлюють такі моделі [5, с. 73]:

- англосаксонська – характерна для Великої Британії та Ірландії, базується на залишковому принципі соціальної підтримки й мінімальному державному втручанні, орієнтується на індивідуальну відповідальність громадян і стимулювання їхньої соціальної активності;
- континентальна (європейсько-корпоративна) – притаманна Австрії, Німеччині, Франції, Швейцарії, ґрунтується на принципі соціального страхування та високому рівні державних витрат на соціальну сферу, із залученням приватного сектора до реалізації соціальних програм;
- південно-європейська – поширена в Італії, Іспанії, Португалії, зорієнтована на підтримку соціально вразливих груп населення, має переважно адресний характер допомоги та поєднує державне й приватне фінансування;
- скандинавська – функціонує у Швеції, Норвегії, Данії, Фінляндії, Ісландії, вирізняється високими державними соціальними витратами, рівним доступом до медичних і освітніх послуг, поєднанням обов'язкового та добровільного страхування, що забезпечує соціальну стабільність і довіру громадян до державних інститутів [6, с. 44].

Вважаємо, що скандинавська модель соціальної політики найбільш повно відображає принципи інклюзивної та соціально орієнтованої держави, що відповідає положенням чинного законодавства України та є орієнтиром для подальшого реформування національної соціальної системи. Такий підхід базується на поєднанні принципів доброго врядування, соціальної відповідальності держави й високого рівня суспільної довіри. Водночас ця модель, зокрема і в контексті розвитку системи охорони здоров'я як складової соціальної політики в цілому, вимагає дієвих кроків не лише від держави та органів управління усіх рівнів, а і високого рівня самосвідомості населення, громадянського запиту на соціальну справедливість, мінімізації індивідуалістичної моралі та високої податкової культури бізнесу.

Разом із тим, реформа децентралізації передала територіальним громадам розширені повноваження у сфері управління соціальною сферою та сферою охорони здоров'я. Від ефективності рішень на місцевому рівні сьогодні залежить не лише якість медичних послуг, а й соціальна стабільність громад, оскільки розвиток системи охорони здоров'я у контексті соціального забезпечення є інструментом гарантування конституційного права громадян на охорону здоров'я і гідне життя.

Так, аналіз норм чинного законодавства [7; 8], організаційної структури та повноважень виконавчих органів місцевих рад ряду територіальних громад України дає підстави стверджувати, що на місцевому рівні управлінські функції у сфері охорони здоров'я покладено на структурні підрозділи, які забезпечують діяльність у сфері соціального захисту населення, зокрема з метою оптимізації управління, покращення координації та забезпечення більш комплексного підходу до надання послуг населенню.

В умовах реформування місцевого самоврядування та зростання ролі територіальних громад у забезпеченні соціальних гарантій, важливо, щоб управлінські рішення у сфері охорони здоров'я поєднували стратегічне планування з практичною реалізацією конкретних проєктів. Ефективність державної політики у цій сфері сьогодні визначається не лише нормативно-правовими засадами чи організаційними структурами, а й реальними результатами, які відчувають громадяни на місцях. Тому подальший розвиток системи охорони здоров'я в громадах має відбуватися на засадах інклюзивності, соціальної справедливості та належного врядування, що забезпечить рівний доступ населення до якісних послуг.

Вважаємо, що одним із ключових шляхів розвитку є будівництво, реконструкція та модернізація закладів охорони здоров'я. Відновлення пошкоджених унаслідок війни лікарень, створення сучасних центрів первинної медико-санітарної допомоги, амбулаторій та реабілітаційних відділень є базовою умовою реалізації права на соціальний захист у медичній сфері. Такі об'єкти повинні відповідати вимогам безбар'єрності, енергоефективності, безпеки та доступності для всіх соціальних груп населення, зокрема осіб з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни, осіб похилого віку.

Інфраструктурна модернізація має поєднуватися із розвитком інтегрованої системи медико-соціальної допомоги, що передбачає тісну взаємодію між медичними та соціальними службами. Такий підхід забезпечує комплексну підтримку громадян – від профілактики захворювань до соціальної реабілітації та відновлення працездатності. У громадах мають створюватися інтегровані центри надання медичних і соціальних послуг, які поєднують функції лікування, догляду, психологічної підтримки та соціального супроводу.

Водночас вважаємо, що розвиток системи охорони здоров'я в контексті управлінських спроможностей громад також передбачає посилення кадрового потенціалу та підвищення управлінської компетентності органів місцевого самоврядування, які повинні володіти необхідними знаннями для ефективного управління, планування мережі послуг, раціонального використання фінансових ресурсів і залучення додаткових джерел фінансування, зокрема міжнародної технічної допомоги, державних субвенцій та приватних інвестицій.

Отже, розвиток системи охорони здоров'я територіальних громад має бути невід'ємною складовою формування ефективної соціальної політики на місцевому рівні, спрямованої на забезпечення реалізації конституційних прав громадян на охорону здоров'я, соціальний захист і гідний рівень життя. Ефективність цієї системи цілком залежить від здатності органів місцевого самоврядування забезпечити комплексний підхід до управління – поєднання стратегічного планування, ресурсного забезпечення, кадрового потенціалу та партнерства з державними, приватними й громадськими структурами. До того ж особливої ваги набуває впровадження принципів інклюзивності, соціальної справедливості та належного врядування, які передбачають орієнтацію управлінських рішень на потреби людини, відкритість, підзвітність і залучення громади до процесів ухвалення рішень.

У сучасних умовах воєнних викликів та післявоєнного відновлення саме громади стають осередками формування нової моделі соціальної політики, у центрі якої – людина, її безпека, здоров'я та добробут. Тому розбудова сучасної системи охорони здоров'я на місцевому рівні є не лише складовою соціального забезпечення, а й запорукою зміцнення соціальної безпеки держави, сталого розвитку територій та підвищення довіри громадян до інститутів влади.

Abstract. The article examines the development of the healthcare system within territorial communities in the context of managing the sphere of social protection. The interrelation between social policy and the realization of citizens' constitutional right to health care is emphasized. The main models of social policy are characterized, and their significance for improving the management system of healthcare at the local level is determined. The peculiarities of implementing state social policy in the development of the healthcare system at the local level are analyzed, particularly under conditions of decentralization and the expanded powers of local self-government bodies. The necessity of infrastructural modernization of the healthcare sector, the development of an integrated system of medical and social assistance, and the strengthening of local self-government administrative capacity is substantiated.

Keywords: social protection, social security, healthcare, territorial communities, social policy, decentralization, management.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Набхан О. В., Моїсєнко Р. О. Державне управління сферою охорони здоров'я як складова соціальної безпеки держави. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 5. С. 110–116.
3. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення: Міжнародний документ Міжнародної організації праці від 28.06.1952 року № 102. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text (дата звернення: 05.10.2025)
4. Бондарчук О. Г. Теоретична сутність понять «соціальний захист» та «соціальне забезпечення»: окремі дискусійні питання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 96–99.

5. Шимко О. В., Кваша О. П. Моделі соціальної політики в контексті євроінтеграційного вибору України. *Регіональні студії*. 2021. № 25. С. 72–76.
6. Підпригора Л. А. Соціальна політика держави як чинник прискорення євроінтеграційних процесів. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова*. 2015. Вип. 27. С. 41–48.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 року № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
8. Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення положень про структурні підрозділи з питань соціального захисту населення місцевих державних адміністрацій та організації діяльності територіальної громади у сферах соціального захисту населення та захисту прав дітей: Наказ Міністерства соціальної політики України від 31.07.2023 року № 263-Н. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0263739-23#n388> (дата звернення: 05.10.2025).

УДК 351/354:004.738.5

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ В ПУБЛІЧНОМУ УПРАВЛІННІ: ВІД ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУ ДО ЦИФРОВОГО ВРЯДУВАННЯ

Н. І. Гринько, М. А. Польовий

Анотація. У XXI столітті цифрові технології стали визначальним чинником розвитку суспільства та держави. Глобальна диджиталізація охопила всі сфери життя, зокрема й публічне управління, що традиційно вважалося більш консервативною сферою. Використання цифрових інструментів у діяльності органів влади не лише модернізує управлінські процеси, але й змінює саму логіку взаємодії між державою та громадянами. Трансформація від електронного уряду до цифрового врядування демонструє якісно новий етап розвитку публічного управління.

Ключові слова: диджиталізація, публічне управління, електронний уряд, цифрове врядування.

Вступ. Диджиталізація публічного управління стала одним із найактуальніших напрямів трансформації державного сектору в XXI столітті. Стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та зміна очікувань громадян щодо якості державних послуг зумовили необхідність кардинального переосмислення підходів до організації публічного управління. У сучасних умовах цифрова трансформація державного сектору не є лише технологічним викликом, а має вигляд комплексного процесу реформування інституційних основ, управлінських практик та взаємодії між державою і громадянами.

Основна частина. Глобальні тенденції свідчать про неухильне зростання ролі цифрових технологій у публічному управлінні. Згідно з даними 13-го видання Дослідження ООН з електронного уряду 2024 року, яке охоплює всі 193 країни-члени ООН, спостерігається значний зростаючий тренд у розвитку цифрового уряду в усьому світі, зі збільшенням інвестицій у стійку інфраструктуру та передові технології [7]. Глобальне середнє значення Індексу розвитку електронного уряду (EGDI) показує істотне покращення – частка населення, що відстає в розвитку цифрового уряду, зменшилася з 45,0 % у 2022 році до 22,4 % у 2024 році [5].

Провідні країни світу, такі як Данія, Естонія та Сінгапур, встановлюють нові стандарти у сфері цифрового врядування [6]. За даними Індексу цифрового уряду ОЕСР 2023 року, Південна Корея посідає перше місце з показником 0,935, за нею слідує Данія, Велика Британія, Норвегія та Австралія. Середній показник серед країн ОЕСР становить 0,605 за шкалою від 0 до 1, що свідчить про значний потенціал для подальшого розвитку [8].

Слід зазначити, що стосовно з'ясування сутності та виявлення особливостей цифровізації вирізняється два підходи. Перший – концентрує увагу на технічних аспектах активізації поширення цифрових технологій на всі сфери суспільного розвитку та на всі процеси функціонування суспільства, що орієнтоване на покращення взаємодії учасників, запровадження інформаційно-комунікативних технологій у діяльність та комунікацію. У другому випадку йдеться про суттєву зміну функціонування суспільства, формування інститутів на основі цифрових технологій, що призводить до зміни парадигми розвитку суспільства. У такому разі цифрові технології стають не способом взаємодії, а сутністю процесів розвитку, його ресурсом, супроводжують зміну процесів покращення процедур, механізмів, методів діяльності. Інформація

набуває цифрової форми та охоплює виробництво, бізнес та науку, соціальну сферу, публічне управління [4].

Концептуальне розуміння диджиталізації в публічному управлінні пройшло значну еволюцію протягом останніх десятиліть. Сучасна наукова література демонструє поступовий перехід від вузьких технократичних підходів до комплексного розуміння цифрової трансформації як багатовимірного процесу інституційних змін, що охоплює технологічні, організаційні, соціальні та політичні аспекти функціонування державних інститутів.

Аналізуючи наукові праці, присвячені обраній тематиці, можна зробити висновок, що діяльність електронного уряду структуровано за чотирма основними функціональними напрямками. Зокрема, виділяють:

- G2G («уряд – уряд», government to government) – електронна взаємодія між різними органами державної влади;
- G2B («уряд – бізнес», government to business) – цифрові механізми співпраці між державними інституціями та суб'єктами господарювання;
- G2C («уряд – громадяни», government to citizens) – комунікація та надання електронних послуг громадянам;
- G2E («уряд – службовці», government to employees) – автоматизація процесів взаємодії державної системи з державними службовцями, посадовими особами та консультантами на місцевому рівні [4].

Термін «диджиталізація» (digitalization) у контексті публічного управління варто відрізнити від більш вузького поняття «оцифрування» (digitization). Якщо оцифрування означає просте переведення аналогової інформації у цифровий формат, то диджиталізація передбачає фундаментальну трансформацію процесів, структур та культури організації на основі використання цифрових технологій. У публічному секторі це означає не лише автоматизацію існуючих процедур, а їх кардинальне переосмислення з урахуванням можливостей цифрових технологій.

Диджиталізація у сфері публічного управління – це процес інтеграції цифрових технологій у діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, з метою підвищення ефективності управлінських рішень, прозорості, підзвітності та відкритості. Вона охоплює автоматизацію адміністративних процесів, переведення державних послуг в електронну форму, створення цифрової інфраструктури та забезпечення електронної взаємодії між громадянами, бізнесом і державою. На відміну від простого використання інформаційних технологій, диджиталізація має системний характер, оскільки передбачає комплексну трансформацію управлінських структур, методів та інструментів управління [2].

Поняття диджиталізації у сфері публічного управління охоплює впровадження цифрових технологій у діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування з метою підвищення ефективності управління, забезпечення прозорості та відкритості, а також розширення доступу громадян до державних послуг. Сутність цього процесу полягає у переведенні більшості державних послуг в електронну форму, забезпеченні безперервного доступу громадян до сервісів «онлайн», створенні цифрової інфраструктури, яка включає інтегровані бази даних і реєстри, а також у формуванні нової моделі комунікації між державою і суспільством, заснованої на принципах відкритих даних та електронної участі. Отже, диджиталізація є не просто технічним оновленням управлінських процесів, а стратегічною зміною парадигми державного управління, що сприяє формуванню сучасної сервісної держави [1].

Ідея електронного уряду (e-government), яка почала активно розвиватися наприкінці 1990-х років, спочатку зосереджувалася на використанні інформаційно-комунікаційних технологій для підвищення ефективності державних послуг і комунікації з громадянами. На цьому етапі основна увага приділялася технічним аспектам – створенню офіційних сайтів, електронних порталів та форм для подачі заявок онлайн. Дослідження ООН у сфері електронного уряду традиційно базуються на трьох ключових складових: розвитку онлайн-сервісів, стані телекомунікаційної інфраструктури та рівні людського капіталу. Ця методика, яка використовується вже понад двадцять років, дозволяє відслідковувати прогрес у глобальному масштабі. У 2024 році провідні позиції за рівнем розвитку e-government посіли Данія, Естонія та Сінгапур [5].

Згодом стало очевидно, що концепція електронного уряду є занадто вузькою для опису складних процесів трансформації публічного сектору. Це стимулювало появу ширших підходів, зокрема цифрового врядування (digital governance) та цифрової трансформації (digital transformation). Поняття цифрового врядування (digital governance) виходить далеко за межі класичного «електронного уряду», що був орієнтований переважно на створення онлайн-порталів і цифрових сервісів для громадян. Йдеться не лише про технологізацію державного управління, а про системну зміну способів взаємодії між державою, громадянами та бізнесом. У центрі цифрового врядування знаходиться не комп'ютер чи додаток, а людина та її потреби [9].

Однією з ключових ідей є концепція «уряду як платформи». Вона передбачає створення відкритої цифрової інфраструктури, яка дозволяє різним інституціям і навіть приватним компаніям розробляти власні сервіси на основі спільних державних рішень. Яскравим прикладом є досвід Естонії з її системою X-Road або Великої Британії, де на державному рівні розбудовується цілісна цифрова екосистема.

Цифрове врядування базується на кількох ключових принципах: відкритості даних, орієнтованості на користувача, використанні аналітики та штучного інтелекту для прогнозування потреб громадян, а також гнучкості управлінських структур. Це не лише про технології – це про зміну політичної культури, про створення середовища довіри між державою та суспільством [9].

Український досвід у цій сфері є надзвичайно показовим. Платформа «Дія» стала символом концепції «держава у смартфоні», коли громадянин отримує доступ до більшості послуг у мобільному форматі. В умовах війни цифрові рішення довели свою ефективність і стійкість: вони забезпечили безперервність роботи державних інституцій, навіть коли традиційні канали комунікації виявилися під загрозою. Разом із тим цифрове врядування ставить перед суспільством і низку викликів. Серед них – питання захисту персональних даних, прозорості алгоритмів, уникнення цифрової нерівності між різними соціальними групами. Використання штучного інтелекту, яке сьогодні активно інтегрується у сферу управління, потребує чітких етичних та правових регуляцій [2].

Цифрове врядування охоплює не лише технічний, а й правовий, інституційний і соціальний виміри. Його сутність полягає у використанні цифрових технологій для глибинного переосмислення взаємодії державних інституцій із громадянами, бізнесом та іншими органами влади. За Індексом цифрового уряду ОЕСР (2023 рік), ключовими принципами цього підходу є:

- digital by design – інтеграція цифрових технологій у державне управління на стратегічному рівні;
- data-driven – ефективне використання даних у діяльності державних структур;
- government as a platform – створення єдиних цифрових екосистем;
- open by default – відкритість і прозорість як стандарт;
- user-driven – орієнтація на потреби користувачів;
- proactiveness – надання проактивних послуг, які передбачають запити громадян.

Отже, еволюція диджиталізації відбувається від простих онлайн-сервісів до побудови інтегрованих екосистем, що динамічно реагують на потреби суспільства. Важливою складовою цього процесу є концепція «уряду як платформи» (government as a platform). Вона передбачає створення цифрової інфраструктури, яку можуть використовувати різні державні органи та навіть приватні компанії для розробки нових послуг. Прикладами цього підходу є, як вже було зазначено, естонська система X-Road та британська модель Government as a Platform [1].

Цифрова трансформація також змінює структуру державного управління – від жорстко ієрархічної до більш гнучкої, мережевої. Це вимагає не лише технічних інновацій, але й культурних змін: розвитку нових компетенцій у державних службовців, адаптації процедур та переосмислення ролі держави у суспільстві. Український досвід у цьому контексті є унікальним. За оцінкою Гарвардського університету, Україна стала одним зі світових лідерів цифрової трансформації, адже забезпечила функціонування державних послуг навіть у кризових умовах. Згідно з Індексом онлайн-сервісів ООН, сьогодні Україна посідає 5 місце у світі за рівнем розвитку цифрових державних послуг [5].

Формування електронного уряду в Україні розпочалося на початку 2000-х років. Цей етап був пов'язаний із появою офіційних вебсайтів органів влади, запровадженням електронного документообігу, створенням перших онлайн-послуг, зокрема у податковій сфері, а також із розвитком національної системи електронних реєстрів. У 2010-х роках було ухвалено Концепцію розвитку електронного урядування, яка окреслила основні напрями цифрових реформ. Водночас електронний уряд здебільшого зосереджувався на автоматизації існуючих бюрократичних процедур, а не на їх докорінній зміні, що обмежувало його вплив на ефективність публічного управління.

Новий етап цифрової трансформації розпочався з 2019 року, коли Україна взяла курс на цифрове врядування. Його відмінність від електронного уряду полягає в інтеграції інноваційних технологій із демократичними принципами участі громадян у процесах управління. Символом цієї трансформації став запуск Єдиного державного вебпорталу електронних послуг «Дія», що об'єднав сотні адміністративних сервісів у мобільному застосунку та на вебпорталі. Україна першою у світі прирівняла цифрові паспорти у смартфоні до паперових та пластикових аналогів, що стало революційним кроком у розвитку цифрової ідентифікації. Одночасно розвивалася політика відкритих даних, зокрема через портал data.gov.ua, що забезпечив доступ до тисяч наборів інформації для бізнесу, громадських організацій і медіа. Значну увагу було приділено розвитку електронної демократії, яка включає онлайн-петиції, електронні консультації із громадськістю та інші інструменти участі. На місцевому рівні цифровізація проявилася у розвитку концепції «розумних міст» (Smart City) та впровадженні електронних сервісів у громадах [1].

Основою української моделі є концепція «держава у смартфоні», яка орієнтується на мобільний формат доступу до послуг. Яскравим прикладом є платформа «Дія», запущена у 2020 році. Саме Україна першою у світі запровадила цифровий паспорт із повною юридичною силою, а також стала четвертою країною в Європі, що офіційно визнала цифрові водійські права [7].

Сучасний етап диджиталізації також передбачає інтеграцію штучного інтелекту. У звіті ООН за 2024 рік окремо підкреслено його потенціал у трансформації публічного сектору. Використання ШІ відкриває нові можливості для персоналізації державних послуг, проте водночас породжує ризики, пов'язані з прозорістю алгоритмів, етикою та захистом приватних даних. Не менш значущим стає й аспект стійкості цифрових систем. Пандемія COVID-19 та війна в Україні довели необхідність побудови не лише ефективних, а й надійних рішень, здатних працювати в умовах кризи. Це вимагає розвитку хмарних технологій, розподілених систем та надійних механізмів резервування [9].

Висновок. Диджиталізація публічного управління у XXI столітті постає не просто як технологічна інновація, а як фундаментальний чинник трансформації держави та її інституцій. Вона спрямована на формування нової моделі врядування, яка базується на відкритості, прозорості, підзвітності, доступності послуг та активній участі громадян у процесах ухвалення рішень. Еволюція від електронного уряду до цифрового врядування демонструє перехід від автоматизації окремих процедур до створення інтегрованих екосистем, де ключовим елементом стає громадянин, а не сама технологія. Світовий досвід, зокрема приклади Естонії, Данії, Сінгапуру чи Південної Кореї, підтверджує, що цифрове врядування здатне забезпечити стійкість, ефективність і гнучкість державного сектору.

Україна, зі свого боку, демонструє унікальну модель розвитку диджиталізації, яка в умовах воєнної агресії та кризових ситуацій довела свою результативність і здобула міжнародне визнання, завдяки платформі «Дія» та концепції «держави у смартфоні». Разом із тим цифрова трансформація породжує нові виклики – від етичних питань застосування штучного інтелекту до необхідності захисту даних та подолання цифрової нерівності. Тому диджиталізація має розглядатися як безперервний процес, що поєднує технологічні інновації з організаційними, правовими та соціокультурними змінами.

Отже, диджиталізація публічного управління є стратегічним напрямом розвитку сучасних держав, адже забезпечує не лише підвищення ефективності управлінських рішень, а й формує нову парадигму відносин між владою та суспільством, засновану на довірі, відкритості та партнерстві.

Abstract. In the 21st century, digital technologies have become a determining factor in the development of society and the state. Global digitalisation has encompassed all spheres of life, including public administration, which has traditionally been considered a more conservative sphere. The use of digital tools in the activities of public authorities not only modernises management processes, but also changes the very logic of interaction between the state and citizens. The transformation from e-government to digital governance demonstrates a qualitatively new stage in the development of public administration.

Keywords: digitalisation, public administration, e-government, digital governance.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Коваль А. Діджиталізація публічного управління в сфері освіти: європейський та вітчизняний досвід. *Наукові перспективи*. 2021. № 10(16). С. 87–97.
2. Кучменко В., Яцкулинець Т. Основи діджиталізації в публічному управлінні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. Т. 34(73). № 4.
3. Електронне урядування та електронна демократія: навч. посіб.: у 15 ч. / за заг. ред. А. І. Семенченка, В. М. Дрешпака. Київ: ФОП Москаленко О. М., 2017. Ч. 2. 72 с.
4. Савон К. В. Поняття діджиталізація в контексті цифрового уряду. *Актуальні проблеми політики*. 2021. Вип. 67. С. 107–111.
5. Hans Jochen Scholl. Digital Government: Looking Back and Ahead on a Fascinating Domain of Research and Practice. *Digital Government Research and Practice*. Vol. 1, № 1. P. 1–12. DOI: 10.1145/3352682.
6. Digital Transformation of the Ukrainian Economy: Digitization and Transformation of Business Models / V. P. Yanovska, O. Levchenko, V. Tvoronovych, A. Bozhok. *SHS Web of Conferences*. 2019. DOI: 10.1051/shsconf/20196705003.
7. Diia. Digital state and E-Government Practices as Anti-Corruption Tools in Ukraine / K. Marysyuk, I. Tomchuk, M. Denysovskiy, I. Geletska. *WSEAS TRANSACTIONS ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT*. 2021. № 17. P. 885–897. DOI: 10.37394/232015.2021.17.83.
8. Dedovic S., Cromptoets J. Delving into the governance of cross-border interoperability solutions in the EU. 2025. *JeDEM*. Vol. 17, № 2. P. 65–89. DOI: 10.29379/jedem.v17i2.981.
9. United Nations. E-Government Survey 2024: Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development. New York: United Nations, 2024. 260 p.

УДК 35.073.53:656.1:364.27(477.44)

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ БЕЗБАР'ЄРНОГО ГРОМАДСЬКОГО ТРАНСПОРТУ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ НА ПРИКЛАДІ МІСТА ВІННИЦЯ

Ю. О. Колесник, О. М. Чальцева

Анотація. У статті аналізується розвиток безбар'єрного громадського транспорту у Вінниці як частини інклюзивної та сталої міської політики міста. Описано структуру міської транспортної мережі, поточний рівень доступності та зусилля з модернізації відповідно до розвитку міського пасажирського транспорту та організації дорожнього руху Вінницької міської територіальної громади на 2025–2029 роки. Особлива увага приділяється виробництву низькопідлогових тролейбусів «VinLine» та трамваїв «VinWay», а також міжнародній співпраці у межах проекту TRAM2000. У дослідженні висвітлюються досягнення – покращення доступності та енергоефективності, а також зазначаються існуючі проблеми, зокрема застарілі транспортні засоби та нерівномірний розвиток інфраструктури.

Ключові слова: безбар'єрний транспорт, доступність, інклюзивна мобільність.

Вступ. Питання розвитку безбар'єрного громадського транспорту має ключове значення для створення інклюзивного міського середовища. З точки зору державного управління та врядування, цей процес є не тільки питанням технічної модернізації, а й стратегічного управління та координації на муніципальному та національному рівнях. Ефективні механізми державного та місцевого врядування забезпечують впровадження безбар'єрних стандартів, інтеграцію інклюзивної політики в містобудування та розробку регуляторних і фінансових інструментів, що підтримують реформи у сфері доступності.

На місцевому рівні органи влади відіграють вирішальну адміністративну роль: вони визначають пріоритети модернізації транспортної системи, розподіляють бюджетні ресурси, контролюють дотримання стандартів доступності та забезпечують координацію між ключовими зацікавленими сторонами – транспортними підприємствами, муніципальними службами

та організаціями громадянського суспільства. Ефективність цих процесів управління цілком впливає на інклюзивність та стійкість міського розвитку.

Аналіз наукових досліджень показує, що проблема доступності громадського транспорту є досить актуальною. Так, Владислав Приймак присвятив дослідження актуальним питанням проблематики та подальшого розвитку транспортної галузі України, з акцентом на міський громадський транспорт [1]. Міжнародний досвід також важливий: Аліна Версекене, Вайдотас Мешкаускас та Ніолс Батарлієне оцінювали доступність громадського транспорту для осіб з обмеженими можливостями у Вільнюсі [2], а Каролін Ансворт у систематичному огляді аналізувала взаємодію пасажирів з обмеженими можливостями та транспортних систем та наголошувала на потребі комплексного підходу до доступності [3]. Незважаючи на значні наукові напрацювання у сфері державного управління міським транспортом та розвитку безбар'єрного середовища, питання забезпечення доступності інфраструктури громадського транспорту для маломобільних груп населення в українських містах залишається недостатньо розглянутим. Тому метою цієї статті є визначення рівня доступності громадського транспорту у місті Вінниця для маломобільних груп населення, а також виявлення місцевими органами влади можливих шляхів удосконалення стану транспортної системи міста відповідно до принципів інклюзивного розвитку.

Основна частина. Вінниця є одним із міст України, яке поступово впроваджує безбар'єрну політику в транспортній галузі у межах своєї муніципальної стратегії розвитку. Місто ухвалило Комплексну програму розвитку міського пасажирського транспорту та організації дорожнього руху Вінницької міської територіальної громади на 2025–2029 роки [4], яка відображає принципи державного управління у сфері інклюзивної мобільності.

Транспортний парк трамваїв і тролейбусів модернізується, облаштовуються низькопідлогові зупинки та впроваджуються електронні послуги. Водночас існують і проблеми: нерівномірна доступність інфраструктури в різних районах міста, відсутність комплексного контролю за безбар'єрністю, недостатня адаптація інформаційних систем для людей із порушеннями зору або слуху.

Транспортна система Вінниці традиційно орієнтована на електротранспорт, що без сумніву є прикладом стійкої моделі. Головною транспортною компанією є КП «Вінницька транспортна компанія» (КП «ВТК»). Сучасна мережа міського транспорту Вінниці складається з [4]:

- 6 трамвайних ліній загальною довжиною 56,4 км;
- 22 тролейбусних ліній загальною довжиною 241,7 км;
- 20 маршрутних автобусних ліній у регулярному режимі загальною довжиною 217 км;
- 28 маршрутних автобусних ліній у режимі маршрутного таксі загальною довжиною 301,7 км.

Щороку підприємство перевозить близько 50 млн пасажирів усіма видами громадського транспорту – трамваями, тролейбусами та автобусами.

У 2023 році обсяг пасажиропотоку на всіх видах громадського транспорту, що експлуатуються «Вінницької транспортної компанії», збільшився на 7,5 тис. пасажирів, або на 16,9 %, порівняно з попереднім роком, і досяг 52,1 тис. пасажирів [4].

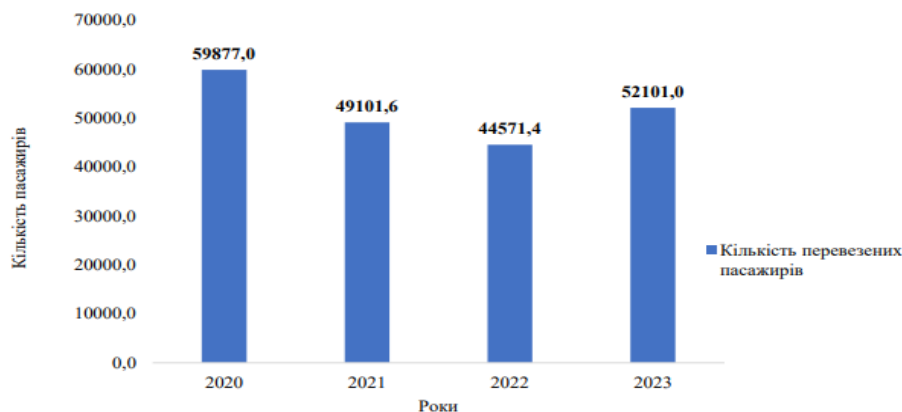

Рис. 1. Кількість пасажирів, перевезених пасажирським транспортом КП «Вінницька транспортна компанія», за період з 2020 по 2023 рік включно, тис. пас. [4]

Незважаючи на високий пасажиропотік та історичну перевагу муніципального транспорту у місті, існують вагомі проблеми, які потребують ефективних управлінських рішень. Ключовою проблемою, розв'язання якої покладено на Програму розвитку міського пасажирського транспорту та організації дорожнього руху Вінницької міської територіальної громади на 2025–2029 роки, є низький рівень доступності рухомого складу та його фізичне старіння.

Дослідження транспортної системи міста Вінниці показало, що лише 48,2 % транспортних засобів муніципального парку відповідають вимогам доступності, які передбачають наявність низької підлоги та відкидних пандусів. Найбільш проблемним залишається трамвайний сектор: лише 7 % трамваїв, які курсують містом, є доступними для маломобільних груп населення. Ситуація із тролейбусним рухомим складом трохи краща, адже 56,1 % одиниць відповідають стандартам інклюзивності. Проте варто зауважити, середній вік транспортних засобів перевищує 40 років, що є критичним для понад 90 % парку [4].

Управлінська стратегія, визначена в програмі на 2025–2029 роки, спрямована на продовження комплексного розв'язання цих проблем. Вона передбачає масштабну модернізацію парку транспортних засобів, з метою підвищення його сучасності, доступності та енергоефективності, а також розвиток інфраструктури.

Упродовж останніх років, питання доступності громадського транспорту набуло вагомого значення. У 2015 році КП «Вінницька транспортна компанія» виготовила перший зразок нового трамваю, який того ж року став на рельси і отримав назву «Vinway». Пізніше зазначена модель була обладнана низьким рівнем підлоги. Наразі у Вінниці функціонує 10 трамваїв «Vinway» [5].

З 2019 року на тролейбусному депо комунального підприємства «Вінницька транспортна компанія» розпочато складання сучасних тролейбусів із низькою підлогою «VinLine», зокрема моделей з автономним живленням. У період з 2019 по 2024 рік фахівці підприємства виготовили 31 тролейбус «VinLine», 22 з яких оснащені системою автономного руху [6]. Це дозволяє забезпечувати перевезення пасажирів до віддалених районів громади, де немає контактної мережі, а також курсувати в разі аварійних відключень електроенергії.

Нові тролейбуси відрізняються енергоефективністю: вони споживають на 30 % менше електроенергії порівняно зі старими моделями радянського виробництва. Транспортні засоби оснащені пониженою підлогою, відкидним пандусом та спеціально обладнаним місцем для пасажирів на кріслах колісних. До того ж було вдосконалено системи опалення, вентиляції та освітлення, а також встановлено камери відеоспостереження в салоні. Власне виробництво тролейбусів «VinLine» з подовженою автономністю дозволило розширити тролейбусну мережу та організувати рух у віддалених мікрорайонах [4].

Окрім власного виробництва у місті також налагоджена система закупівлі транспортних одиниць. У 2021 році для покращення якості та доступності пасажирських перевезень для муніципального автобусного парку Вінницької транспортної компанії було придбано 10 великомістких автобусів Otokar Kent C CNG. Наведені низькопідлогові автобуси оснащені висувним пандусом, виділеним місцем для пасажирів на кріслах колісних та кнопками виклику шрифтом Брайля, що забезпечує комфорт та безбар'єрний доступ для людей з інвалідністю [7].

У 2022–2023 роках, у межах часткового оновлення тролейбусного парку, у Любліні було придбано 21 вживаний тролейбус Solaris Trollino 12 [8]. Ці тролейбуси знаходяться у належному технічному стані, енергоефективні та повністю відповідають сучасним вимогам інклюзії. Їх введення в експлуатацію дозволило замінити частину застарілого рухомого складу радянського виробництва, що сприяло зниженню витрат на технічне обслуговування, економії електроенергії та покращенню якості транспортних послуг.

У вересні 2024 року Вінницька транспортна компанія придбала в кредит шість вживаних автобусів MAN A20 Lion's City. Вони також чудово адаптовані для людей з обмеженою мобільністю: мають низьку підлогу, пандус для посадки / висадки та спеціально розроблене місце для пасажирів на кріслах колісних.

Особливої уваги у розвитку доступного транспорту заслуговує партнерство між містом Вінниця та Швейцарською Конфедерацією, яке діє з 2006 року. 23 грудня 2020 року в посоль-

стві Швейцарської Конфедерації в Україні було підписано угоду між урядом Швейцарської Конфедерації, міською радою Вінниці та «Вінницькою транспортною компанією» щодо надання технічної та фінансової допомоги з нагоди II фази проєкту переведення трамваїв на TRAM2000 [4].

Метою цієї угоди є підвищення надійності, екологічності та доступності трамвайного транспорту, а також модернізація транспортної системи міста відповідно до принципів сталого та інклюзивного розвитку. У період з 2023 року до першої половини 2024 року Вінниця отримала від міста Цюрих 35 трамвайних вагонів TRAM2000. Перед введенням в експлуатацію вагони були технічно адаптовані до вимог українського законодавства та оснащені системами налаштування оплати та інформаційної системи [4].

Трамваї TRAM2000 вирізняються підвищеною енергоефективністю, більшим комфортом для маломобільних груп населення та покращеними умовами транспортування (вентиляція, зручні сидіння тощо). Станом на 1 жовтня 2024 року міські лінії вже обслуговували 20 трамваїв TRAM2000, а відповідно до поправки, підписаної 3 вересня 2024 року, планується передати ще 32 подібні трамваї до кінця 2025 року [4].

У 2025 році на вулицях Вінниці планується запуск першого модернізованого трамвая з низькопідлоговим модулем, виготовленого безпосередньо на базі КП «Вінницька транспортна компанія». Над конструкцією працюють місцеві інженери, які здійснюють виготовлення та інтеграцію низькопідлогової секції у корпус швейцарського вагона TRAM2000. Такий підхід поєднує європейську якість техніки та українську інженерну адаптацію, що дозволяє створити власну модель безбар'єрного транспорту, повністю адаптовану до умов міста [9].

Водночас партнери з Цюриха надають технічну та консультативну підтримку у розробці конструкції низькопідлогових модулів, що сприятиме розвитку місцевої інженерної спроможності [9].

Подальший розвиток безбар'єрного транспорту у Вінниці, передбачений Департаментом транспорту та міської мобільності Вінницької міської ради в межах реалізації Комплексної Програми розвитку міського пасажирського транспорту та організації дорожнього руху на 2025–2029 роки, передбачає реалізацію комплексу заходів, спрямованих на створення зручної, доступної та екологічно безпечної транспортної системи для всіх категорій населення, зокрема для людей з інвалідністю та інших груп з обмеженою мобільністю.

Одним з основних напрямів програми є оновлення парку громадського транспорту на сучасний, енергоефективний та безбар'єрний. Департаментом транспорту та міської мобільності Вінницької міської ради спільно з КП «Вінницька транспортна компанія» планується поступова заміна застарілих транспортних засобів новими моделями електротранспорту з низьким рівнем підлоги, відкидними пандусами, місцями для інвалідних візків, системами автономного водіння та зниженим рівнем шуму. Це забезпечить комфортні умови перевезення та зменшить негативний вплив транспорту на навколишнє середовище.

Особливу увагу буде приділено оптимізації маршрутної мережі та відкриттю нових маршрутів з урахуванням потреб приєднаних територій та створення зручних транспортних сполучень між житловими районами, медичними, адміністративними та соціальними закладами. Це сприятиме рівному доступу мешканців усіх районів Вінниці до державних послуг.

Програма також передбачає вдосконалення системи управління дорожнім рухом. Планується розробити автоматизовану систему управління дорожнім рухом, впровадити сучасні технічні засоби регулювання, розумні світлофори та камери відеоспостереження, що підвищить безпеку пасажирів та знизить рівень аварійності.

До того ж важливою складовою буде впровадження інноваційних та енергозберігаючих технологій у проєкти розвитку громадського транспорту. Це передбачає перехід на транспорт із нульовим рівнем викидів, електробуси та тролейбуси нового покоління, що відповідають європейським стандартам сталого розвитку. Для забезпечення стабільного функціонування транспортної системи міста планується залучення інвестицій та міжнародної технічної допомоги. Вінниця продовжить співпрацю із фінансовими установами та донорськими організаціями, спрямовуючи ресурси на модернізацію транспортної інфраструктури та реалізацію проєктів безбар'єрного розвитку.

Висновки. Отже, розвиток безбар'єрного громадського транспорту у Вінниці демонструє практичну реалізацію принципів інклюзивної політики у межах державного управління та місцевого самоврядування. Підхід міста показує, що доступність – це не лише інфраструктурне питання, а й завдання стратегічного управління, яке вимагає скоординованих дій муніципальної влади, транспортних підприємств та громади.

Комплексна програма розвитку міського пасажирського транспорту та організації дорожнього руху на 2025–2029 роки відображає зсув до системного управління – інтеграції стандартів доступності в процеси планування, закупівель та моніторингу. Департамент транспорту та міської мобільності забезпечує координацію та адміністративний контроль, що зміцнює інституційну основу для сталого та інклюзивного розвитку.

Abstract. The article analyzes the development of barrier-free public transport in Vinnytsia as part of the city's inclusive and sustainable urban policy. It describes the structure of the urban transport network, the current level of accessibility, and modernization efforts in line with the development of urban passenger transport and traffic management in the Vinnytsia urban community for 2025–2029. Particular attention is paid to the production of low-floor VinLine trolleybuses and VinWay trams, as well as international cooperation within the TRAM2000 project. The study highlights achievements in improving accessibility and energy efficiency, as well as existing problems, such as outdated vehicles and uneven infrastructure development.

Keywords: barrier-free transport, accessibility, inclusive mobility.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Приймак В. Розвиток громадського транспорту України в контексті національної транспортної стратегії. *Економіка та суспільство*. 2024. № 68. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-68-25 (дата звернення: 08.10.2025).
2. Versekienė A., Meškauskas V., Batarlienė N. Urban Public Transport Accessibility for People with Movement Disorders: The Case Study of Vilnius. *Procedia Engineering*. 2016. Vol. 134. P. 48–56. DOI: 10.1016/j.proeng.2016.01.038.
3. A systematic review of public transport accessibility for people using mobility devices / Carolyn Unsworth, Man Hei So, Julian Chua, Prasad Gudimetla, Anjum Naweed. *Disabil Rehabil. PubMed*. 2021. Vol. 43, № 16. P. 2253–2267. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/31800337/> (дата звернення: 04.10.2025).
4. Вінницька міська рада. Виконавчий комітет. Рішення від 10 жовтня 2024 року № 2371 «Про затвердження Комплексної Програми розвитку міського пасажирського транспорту та організації дорожнього руху Вінницької міської територіальної громади на 2025–2029 роки». Вінниця, 2024. URL: <https://2021.vmr.gov.ua/Docs/ExecutiveCommitteeDecisions/2024/№2371%2010-10-2024.pdf> (дата звернення: 05.10.2025).
5. Чудновський В. Довгий, дешевий, made in Vinnitsia. Десятий VinWay вийшов на маршрут. *20 хвилин*. 2018. URL: <https://vn.20minut.ua/Podii/dovgiy-desheviy-made-in-vinnitsia-desyatiy-vinway-viyshov-na-marshrut-10735278.html> (дата звернення: 08.10.2025).
6. У Вінниці розпочали курсувати ще два тролейбуси «VinLine». *Суспільне Вінниця*. 2024. URL: <https://su-spilne.media/vinnitsia/719894-vinniceu-rozpocali-kursuvati-se-dva-trolejbusi-vinline/> (дата звернення: 05.10.2025).
7. Чудновський В. Для Вінниці купують 10 турецьких автобусів. Що про них відомо. *20 хвилин*. 2020. URL: <https://vn.20minut.ua/Podii/dlya-vinnitsi-kupuyut-10-turetskih-avtobusiv-scho-pro-nih-vidomo-11039928.html> (дата звернення: 08.10.2025).
8. Українське місто придбає тролейбуси Solaris. *AUTO-Consulting*. 2025. URL: <https://autoconsulting.ua/article.php?sid=59173> (дата звернення: 08.10.2025).
9. Черніюк А. Швейцарський трамвай – з вінницьким апгрейдом: на маршрут вийде модель з низькою підлогою. *20 хвилин*. 2025. URL: <https://vn.20minut.ua/DTP/shveytsarskiy-tramvay--z-vinnitskim-apgreydom-na-marshrut-viyde-model--11968203.html> (дата звернення: 08.10.2025).

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ УКРАЇНЦІВ СХІДНИХ ТА ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЕЙ НА ВИБІР ВЛАДИ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ В КОНТЕКСТІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

М. І. Кравцов, М. А. Польовий

Анотація. У статті досліджується вплив політичної ментальності східних та західних українців на вибір влади та розвиток публічної політики України. Проаналізовано історичні передумови формування подвійної ідентичності, вплив революцій, воєн та реформ на політичні орієнтації населення. Особливу увагу приділено наслідкам російської агресії після 2014 р., яка сприяла національній інтеграції та поширила західноєвропейські цінності на схід і південь України. Водночас підкреслюється, що ментальні відмінності продовжують впливати на політичний процес, зокрема у питаннях мови, релігії та виборчих уподобань. Запропоновано рекомендації щодо зміцнення громадянської ідентичності та розвитку інклюзивної публічної політики.

Ключові слова: політична ментальність, ідентичність, публічна політика, схід і захід України, російська агресія.

Вступ. Проблема політичної ментальності та ідентичності українців є однією з ключових для розуміння сучасних процесів державотворення та публічного управління. Історично Україна формувалася на перетині різних культурних і цивілізаційних впливів, що зумовило наявність відмінностей у політичних орієнтаціях східних і західних регіонів. Ці відмінності яскраво проявлялися під час виборів, у ставленні до євроінтеграції, НАТО, мовної та релігійної політики. Події після 2014 р., зокрема російська агресія, суттєво вплинули на національну ідентичність, сприяючи інтеграції та поширенню західних цінностей на проросійські регіони. Водночас внутрішні ментальні бар'єри залишаються актуальним викликом для формування єдиної громадянської нації та ефективної публічної політики.

Тема політичної ментальності та ідентичності в контексті державного управління є недостатньо вивченою серед науковців. У контексті цих досліджень можна зазначити Я. Калакуру, Л. Алексієвця та М. Юрія [17, 42, 43], які аналізували поняття менталітету, його різновиди, а також вивчали «малоросійство» як деструктивний фактор української ідентичності. З. В. Бойко [11] виділяла менталітет як образно-художнє відображення дійсності, а В. С. Кобко-Одарій [3] – розрізняла регіональні особливості правового менталітету України. У роботі О. О. Гордійчук [21] визначалась генеза української політичної ментальності.

Метою дослідження є аналіз впливу політичної ментальності східних і західних українців на вибір влади та наслідки цього процесу для публічної політики України, з урахуванням історичних, соціокультурних та сучасних викликів, зокрема війни з Росією.

Основна частина. У контексті менталітету українського народу варто зазначити деякі важливі факти. Історико-культурні та географічні особливості призвели до того, що Україна розташована між Західною та Східною цивілізаціями, що зумовило подвійність ментальності українців із перевагою європейських рис. Це проявилось у суперечках щодо мови, історії та розвитку держави [25], а також до повномасштабної війни з Росією. Історія розділила українців на проєвропейську (західну) та проросійську (східну) ментальність [21, 29], а також сформувала своєрідне поєднання обох політичних культур: це стало характерною рисою українського світогляду – поєднання християнського і язичницького, православного і католицького, кочового і осілого [3, 11, 21, 24, 29, 42]. Українців завжди вирізняли працьовитість, гостинність, доброзичливість, емоційність, рішучість, хоробрість, індивідуалізм, любов до свободи, духовність тощо [3, 11, 21, 24, 29, 42]. Водночас вплив імперій породив негативні риси: заздрість, зрадливість, комплекс меншовартості, пасивність, уникання відповідальності і т. д. [3, 11, 20, 24, 25, 29, 42, 43]. Це відображалось серед митців та інтелігенції, серед яких найвизначнішим в історії був Тарас Шевченко [11, 24, 39, 42], як репрезент незламності й боротьби з «малоросійством» [43]. Мовне питання в Україні й досі є конфліктною темою, яка призводить до деструктивних суперечок [21].

Вплив інших держав створив дві основні ментальності нашої нації. Щодо жителів Центральної України вважається, що вони «перехідні» та постійно коливаються між Заходом та

Сходом, часто аполітичні, бездіяльні тощо [3, 17]. Сучасний мешканець Заходу країни високо цінує науку та техніку, але водночас для нього важливо, щоб це було в мирних цілях [25]. Хоч на території Західної України відбувалась сегрегація українського етносу, західна цивілізація допомогла у створенні інститутів громадянського суспільства. Західні території України апіорі ближче до Заходу, що водночас зовсім не скажеш про «східняків». Вони більш терпимі, пасивні, звиклі, не люблять чинити опір, більш атеїстичні, патерналістські та прагматичні [3]. Більшість східних українців зазнали впливу радянської пропаганди, були історично близькими до Росії, тому значна кількість уже нині немолодого покоління стали репрезентувати типову ментальність «радянської людини» – *«homo sovieticus»*, і варто зазначити, що це залишилось в українському генетичному коді [20, 21, 24]. Ця тенденція знаходить вияв у великих містах, адже в міському житті російський менталітет і мова мали більший вплив на українську спільноту, і тут русифікація була більшою [24]. Зрештою це вплинуло на те, що після проголошення незалежності України одна частина людей агітувала за Європу, а інша – хотіла повернутись в СРСР [20]. В. Липинський ще в 1920-х рр. вивів двоїстий образ України: з одного боку – європеїзм, з іншого – тюркізм [11]. Особливістю Сходу України є виправдання авторитарності держуправління для гарантування порядку та стабільності, для Заходу ж характерне виявлення зацікавлення особистості і долучення до розв'язання суспільних та громадських проблем. Для Сходу типовий колективізм у політичній сфері, а для Заходу притаманний індивідуалізм, елітаризм [2]. Тому можна зазначити, що для Заходу України притаманна західна політична культура, а для Сходу – східна.

Цей розбрат у ментальності проявляється і досі в різних регіонах держави, особливо в контексті подій Голодомору: враховуючи дослідження щодо поширення голоду територією України [9], центральна частина України постраждала більше, ніж східна, і тому можна зазначити, що ментальність центру мутувала: українці стали виживати, стали замкнутими через нищення духовних і ментальних цінностей, сильніше захищати свою власність, бо її нищили [40], купувати або вирощувати побільше їжі, і навіть сьогодні багато сімей бережуть їжу, бажаючи «зберегти на чорний день», а ресурси віддають дітям і внукам [40], відповідно це корелюється з тезами щодо ментальності Центру України [3]. Також донині зберігся поведінковий стереотип щодо бажання воювати за власну державу, ще з часів створення УПА [38]. Наприклад, О. Гордійчук вирізняла два типи біхевіоризму українців: *«vita minima»* (ізоляція від світу) і *«vita maxima et heroica»* (героїчний супротив іноді ціною життя) [21]. Цей генотип зберігся: одні готові віддати своє життя добровільно заради захисту держави, поки інші воліють краще пересидіти війну десь в тилу [44] або взагалі стають на бік ворога [5].

Після розпаду СРСР та отримання Україною незалежності у 1991 р. були проведені вибори, на яких із великою перевагою перемогу отримав Л. Кравчук. Він виграв у всіх областях України, крім трьох: Львівщини, Івано-Франківщини та Тернопільщини [33], у де більшу кількість голосів навпаки отримав В. Чорновіл, тому прикметним є той факт, що зразу після проголошення незалежності у деяких областях ще проявився радянський менталітет, адже президентом став колишній член радянського Політбюро, ЦК Компартії СРСР та голова Верховної Ради УРСР. У Галичині, з огляду на результати голосування, цей менталітет викоринився, тому що виборці активно підтримали Чорновола [15]. Новообраний президент після проголошення незалежності обрав переважно прозахідний курс і його державне управління велось з метою зближення з Європою. Варто зазначити, що вибір проєвропейського курсу швидше за все пояснюється фактом, що сам Л. Кравчук був родом із заходу України. Через прозахідну доктрину управління державою представники сходу України вчинили бунт – «шахтарську революцію», через що каденції Кравчука прийшов кінець. Тоді у політичних вимогах помітно проявився менталітет Сходу, спадкоємця радянського світогляду *«homo sovieticus»*: шахтарі стали вимагати змінити управлінську доктрину: покращення відносин із Росією, автономія Сходу та відставка Кравчука, вони були проти кризи, українізації Сходу та конфронтації з Росією.

Під тиском протестів [1, 26], влада в 1994 р. побоялась сепаратизму [28, с. 273] і провела дострокові вибори, на яких переміг Леонід Кучма – уродженець Чернігівщини, який згодом

намагався балансувати між Сходом і Заходом України. Його доктрина адміністрування держави була надто двоякою: з одного боку курс «Україна – не Росія», зближення з ЄС і НАТО, з іншого – авторитарний режим із репресіями (зокрема, справа Гонгадзе) та зближення з Росією, внаслідок підпису «Великої угоди» [26]. Проте одну з головних обіцянок – зробити російську мову державною [14] він не виконав [28, с. 286], хоча саме цим питанням він маніпулював задля отримання голосів виборців на Сході та Півдні України. Саме на виборах 1994 р. стало очевидним розділення нації за ментальністю (Захід і Центр країни голосували за Кравчука, а Схід – за Кучму), але у виборах 1999 р., коли Кучма знову залишився на посту президента, в електоральній поведінці був помітний дуже серйозний дисбаланс: це були єдині вибори в історії України з нечітким політичним вибором електорату всіх регіонів (Кучма і Симоненко), крім заходу України (чіткий вибір Кучми) [34]. Але в цілому, можна вважати, що Кучма був єдиним президентом України, публічна політика якого враховувала інтереси представників обох верств населення, як і східних, так і західних українців.

Правління Ющенка почалось з Помаранчевої революції, яка мала обриси соціального вибуху «західних» українців проти фальсифікації виборів, що мали результат – раптову перемогу «східного» кандидата Януковича у 2004 р. У всіх трьох турах були видні чіткі розмежування між Заходом та Сходом (рис. 1) [35]. Прикметно, що ще тоді Янукович хотів розв'язати проблему революції в авторитарній манері, але отримав чітку заборону від Кучми [28]. Ющенко мав відкриту західну риторику, він проводив реформи, орієнтовані на демократичні стандарти держуправління: конституційні зміни з обмеження влади президента, активізацію співпраці з ЄС і НАТО. Це спричинило напруження у відносинах із Росією, що проявилось у двох «газових кризах». На відміну від Кучми, він відверто обрав прозахідний курс, хоча стосунки з РФ залишалися робочими.

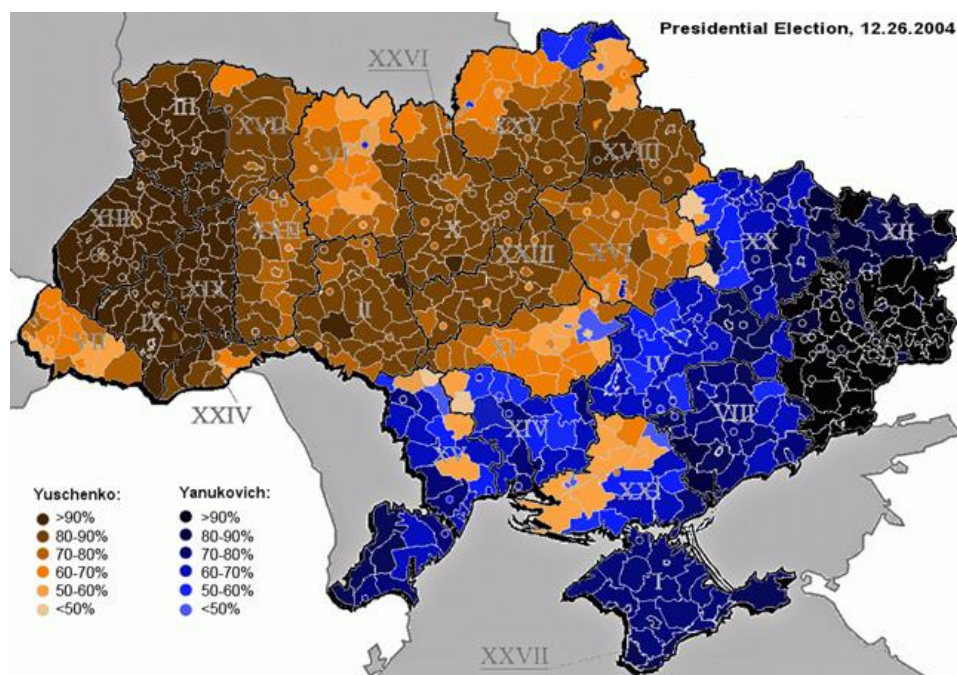

Рис. 1. Президентські вибори у 2004 р. показали надзвичайно чітку різницю між Заходом і Сходом України

Важливим напрямом стала політика національної пам'яті: вшанування жертв Голодомору, відкриття меморіалу в Києві, відродження «Мистецького арсеналу», Батурина, популяризація історії та культури України. Ющенко також прагнув здобути Томос для автокефалії Української церкви, але наштовхнувся на протидію РПЦ [26] – втрутився тодішній патріарх Олексій II. Найгучнішим рішенням стало присвоєння С. Бандері звання «Героя України», що викликало значний резонанс і критику як усередині країни, так і за її межами. Згодом Янукович скасував цей указ, посиляючись на відсутність громадянства України у Бандері, а західні українці пізніше програють всі суди і апеляції [18]. Після проявів на парламентських виборах 2002, 2006 та 2007 рр., а також на президентських 2004 р., номенклатура Януковича прибира-

ла все до своїх рук, він намагався опанувати всю Україну, але громадянське суспільство відповіло непокорю [28, с. 288, 300], проте зрештою він все ж досягнув бажаного.

Спершу ЄС покладав надії на Януковича, вважаючи його реформатором, та сприяв планам підписати угоду про асоціацію [45], але згодом стало зрозуміло, що він узурпує владу: повернув авторитарну Конституцію, обмежив свободу слова та посилив тиск на опозицію. Його режим спирався на номенклатурно-олігархічні зв'язки «донецької мафії», яка привласнювала ресурси держави [19, с. 34, 26, 28, с. 311–312]. Вибори 2012 р. лише погіршили показники відмінності менталітету в Україні [32]. Янукович абсолютно відкрито тяжів до Росії, не враховуючи думку Західної України, і його публічна політика чітко ділила Захід та Схід України. У кінці 2013 р. не було підписано договір про Асоціацію з ЄС, внаслідок чого «західні» українці висловили незгоду та почали протести, які переросли в Революцію Гідності, що закінчила каденцію автократії Януковича [26, 28, 19, с. 38–39]. Після цього Росія анексувала Крим і почала війну на Донбасі, яка згодом переросла в повномасштабну війну. Іронічно, що правління Януковича розчарувало навіть «східних» українців: в кінці 2011 р. його навіть на Сході, за результатами опитування, повністю підтримували лише 11 % електорату [7].

Як вважають дослідники, прихід до влади колишнього злочинця, типового представника східного менталітету В. Януковича та його доктринальний проросійський курс, а також відхід від ЄС спричинили соціальний вибух серед представників західного менталітету – Революцію Гідності, що привело до більшої організованості українського суспільства, але війна на Донбасі, не без допомоги російського диктатора Путіна була спричинена соціальним вибухом уже східних українців, що з одного боку дало величезний поштовх до важливої зміни ментальності серед українського народу [17, 21, 29], але з іншого – дало розбрат серед населення, яке має відмінну ментальність: деякі східні українці і досі мають ознаки «homo sovieticus», у той же час як західні залишились вірними своїй доктрині.

Російська агресія суттєво вплинула на українську національну ідентичність у чотирьох напрямках: трансформація політичного спектра, поширення «західних» цінностей на схід і південь, посилення інтеграції та зростання патріотизму. Після 2014 р. проросійські сили (Партія регіонів, КПУ) втратили позиції й були заборонені, а більшість парламенту вперше отримала чітко проєвропейську орієнтацію. У 2015 р. Росію визнано агресором, а вибори 2014-го сформували конституційну більшість прихильників євроінтеграції. Якщо у 1990-х рушійною силою державотворення були західні українці, а після 2004-го ідентичність поширилася на центр, то після 2014-го вона охопила всю країну, включно зі сходом і півднем. Серед російськомовного населення зросло відчуття української приналежності: вперше на контрольованій частині Донбасу більшість мешканців ідентифікують себе як українці. Українська громадянська ідентичність зберігає етнокультурну основу, але залишається інклюзивною та сумісною з російською мовою. Двомовність стала нормою, а патріотизм базується радше на громадянських, ніж на етнічних чинниках [28, с. 477–478].

Вперше в історії України в 2014 р. у всіх областях (за винятком окупованого Криму) виграв П. Порошенко, тобто його партія. Цей факт став яскравим аргументом, що в умовах війни або критичної загрози українці можуть стати єдиними у своєму виборі і у своїх цілях. Але розбрат ментальності не зник повністю – на фоні одноголосного вибору Порошенка прихований конфлікт Заходу і Сходу так і залишився: це помітно в контексті явки виборців (явка на Сході була значно меншою, ніж на Заході), роз'єднаності щодо вибору кандидата, а також за конкретним кандидатом, який зайняв 2-ге місце в регіонах, та за вибором партії (проросійські партії очевидно отримали більше підтримки у східних та південних областях України) [30, 36]. Показовою також є ситуація на президентських і парламентських виборах в 2019 та 2020 рр., адже змін майже не відбулося. Ментальний розбрат нікуди не зник, бо як і в попередньому випадку – на Сході та Півдні проголосували за проросійські партії та їх кандидатів. Але варто зазначити, що за В. Зеленського в 2019 р. проголосувало все ж більше осіб саме у вищезгаданих регіонах, аніж на Заході та Центрі, проте Львівщина – стала єдиною областю, де тоді перемогу отримав П. Порошенко [31, 37].

Після початку війни з Росією президенти Порошенко та Зеленський припустилися помилок у державному управлінні: замість консолідації нації, зберігався внутрішній ментальний

поділ, хоча й у прихованій формі через зовнішню загрозу. Обидва політики орієнтувалися на Захід, однак зберігали й певні «східні ноти» свого походження (Порошенко з Одещини, Зеленський із Кривого Рогу). Порошенко здійснив конкретні кроки до євроінтеграції: запровадження безвізового режиму з ЄС та закріплення в Конституції курсу на вступ до ЄС і НАТО. Незважаючи на попередні зв'язки з оточенням Януковича та прихильність до УПЦ МП, він зумів різко змінити позицію і став ініціатором отримання Томосу для ПЦУ [19, с. 45–46, 26, 28, с. 161]. Ключове гасло Порошенка «Армія. Мова. Віра» стало неоднозначним у його доктрині управління: з однієї сторони, це об'єднавча ініціатива, яка дала результати – отримання томоса, посилення армії, захист мови. Проте водночас він став фігурантом численних скандалів, які аж ніяк не сприяли єднанню нації: у пункті «армія» – лунали логічні підозри у «кришуванні» своїх бізнес-партнерів у схемах в оборонці; підозрілим було залучення до мирних переговорів проросійського політика В. Медведчука [23]; пункт «віра», у свою чергу, обернувся «релігійними війнами», коли в деяких громадах почали захоплюватися храми рейдерським шляхом [6]. Отже, наведені факти засвідчують, що хоча владою і проводилась політика возз'єднання нації, але насправді вчинялась дискримінація та розділення українців за критеріями мови та релігії.

Зеленський намагався натяками з'єднати Схід та Захід: він мав надзвичайні та безпрецедентні обіцянки [22], які, щоправда, він не виконав [12]. Також уже за час його каденції він натякав щодо доктрини рівності східних та західних українців, на кшталт неважливості назви вулиці та пам'ятників, що викликало надто неоднозначну думку експертів. Експерти звинуватили Зеленського у нещирості, намірі «всидіти на двох стільцях», подальшій поляризації населення, нерозумінні українського сучасного курсу на Захід, нехтуванні українською державністю. Отже, «піднявши питання мови та ідентичності, Зеленський ще більше розколов суспільство» [16, 41].

Повномасштабна війна спершу об'єднала Схід і Захід проти російської агресії, але з часом єдність почала руйнуватися. Відбувалося це через суперечки щодо мобілізації [4], випадки переходу на бік ворога [5, 21, 44], мовні та політичні конфлікти, які активно підживлює Росія, поширюючи наративи про «східняків-зрадників» і «западенців-фашистів» [10, 27]. Додаткову напругу створює поляризація особи Зеленського: суспільство висуває йому обґрунтовані претензії (як-от російський бліцкриг) [8], а інші формують культ особистості [13]. Його «східна ментальність» проявляється в стилі управління: у воєнний час влада обмежила демократичні процеси. Хоча це виправдовується умовами воєнного стану, зазначені обмеження використовується в особистих цілях влади. Як наслідок, у публічній політиці часто враховуються інтереси лише однієї ментальності, що знову породжує поділ на «другий сорт», «фашистів» і «бандерівців».

Висновки. Українське суспільство історично сформоване під впливом різних цивілізацій, що зумовило подвійність ментальності: західноєвропейську та східно-радянську. Ця різниця позначалася на політичних уподобаннях, виборі влади й доктрині державного управління. Попри революції, війни та хвилі реформ, ментальний поділ не зник, а лише трансформувався. Водночас російська агресія після 2014 р. значною мірою сприяла формуванню єдиної громадянської ідентичності, зростанню патріотизму та поширенню «західних» цінностей на схід і південь. Однак приховані суперечності залишаються, проявляючись у політичних виборах, питаннях мови, релігії та ідентичності, на що публічна політика вищих ешелонів вплинути не може. Навіть у воєнний час виникають розбіжності між різними ментальними групами. У майбутньому влада все ж повинна будувати балансує державне управління, яке б враховувало інтереси та особливості кожного українця, а не навпаки – розділяло населення за регіонами, сортом, мовою чи релігією. Державі варто формувати громадянську ідентичність, яка поєднує культурну, мовну та релігійну багатоманітність, але не допускає нав'язаних російських наративів, а також дискримінації та сегрегації. Державі необхідно впроваджувати програми культурного, освітнього та молодіжного обміну між сходом і заходом для зниження регіональних упереджень, а також уникати маніпуляцій та сегрегацій за мовними чи релігійними питаннями, що штучно поглиблюють розкол. Потрібно системно боротися з дезінформацією та про-

пагандою, які навмисне загострюють ментальні відмінності, і на законодавчому рівні покращувати умови для активної участі громадян у процесі ухвалення рішень, що зміцнить довіру до влади і зменшить ризики поляризації.

Abstract. The article examines the influence of the political mentality of eastern and western Ukrainians on the choice of government and the development of public policy in Ukraine. The historical prerequisites for the formation of a dual identity, the impact of revolutions, wars and reforms on the political orientations of the population are analyzed. Particular attention is paid to the consequences of Russian aggression after 2014, which contributed to national integration and spread Western European values to the east and south of Ukraine. At the same time, it is emphasized that mental differences continue to influence the political process, in particular in matters of language, religion and electoral preferences. Recommendations are offered for strengthening civic identity and developing inclusive public policy.

Keywords: political mentality, identity, public policy, east and west of Ukraine, Russian aggression.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Щербань О. 1993 рік: Протести шахтарів, знецінення валюти та перший мобільний зв'язок. *Investory*. 2021. URL: <https://surl.li/qvralk> (дата звернення: 31.08.2025).
2. Шеховцова-Бурянова В. А. Особливості регіональної ідентичності українців. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. Національний університет «Одеська юридична академія». 2021. № 29. С. 54–58. URL: <https://surl.li/xsfgmh> (дата звернення: 29.07.2025).
3. Кобко-Одарій В. С. Регіональні особливості правового менталітету українського етносу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 2. С. 8–11. URL: http://apnl.dnu.in.ua/2_2019/4.pdf (дата звернення: 28.07.2025).
4. «Викрадачі людей»: NYT пише про порушення під час мобілізації в Україні. Що каже влада? *BBC News Україна*. 2023. URL: <https://surl.li/mmmnrg> (дата звернення: 13.08.2025).
5. Хамстер Ж. Від матушки УПЦ до брата АТОшника: як українці стають агентами росіян і що отримують за зраду. *TELEGRAF*. 2024. URL: <https://surl.li/ujojkw> (дата звернення: 28.08.2025).
6. Війна за храми. *LB.ua*. 2018. URL: <https://surl.li/xrcrtm> (дата звернення: 09.08.2025).
7. Дорош С. Два роки після обрання Януковича: незадоволені всі. *BBC News Україна*. 2022. URL: <https://surl.li/cc/rxsgzd> (дата звернення 08.08.2025).
8. Янковський О. «Дороги замість безпеки». Чи був готовим південь України до війни? *Радіо Свобода*. URL: <https://surl.li/rwbtic> (дата звернення 13.08.2025).
9. Дослідження демографії Голодомору 1932–1933 рр. *Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи Національної академії наук України*. URL: <https://www.idss.org.ua/holodomor> (дата звернення: 25.07.2025).
10. «Западенці» VS «східняки»: як росіяни роками розколювали Україну. *GORSOVET*. 2024. URL: <https://surl.li/mymblx> (дата звернення: 14.08.2025).
11. Бойко З. В. Менталітет як образно-художнє відображення дійсності. *Культурологічна думка*. 2016. № 10. URL: <https://surl.li/digulp> (дата звернення: 27.07.2025).
12. Зеленський не виконав своїх основних передвиборчих обіцянок трирічної давнини. *ЦЕНЗОР.НЕТ*. 2022. URL: <https://surl.li/cc/optxuw> (дата звернення: 11.08.2025).
13. Фаріон І. Із Зеленського роблять Кім Чен Ина. *Високий замок*. 2022. URL: <https://surl.li/pbnrcu> (дата звернення: 13.08.2025).
14. Золотарьова Я. Історія виборів: дострокові вибори Президента України у 1994 році. *Опора*. 2021. URL: <https://surl.li/jjmken> (дата звернення: 03.08.2025).
15. Золотарьова Я. Історія виборів: перші вибори Президента України. *Опора*. 2021. URL: <https://surl.li/cc/rihair> (дата звернення: 03.08.2025).
16. Щеткина Е. «Какая разница». Зеленский проговорился, что сделает с историей Украины. *DSNEWS.UA*. 2020. URL: <https://surl.li/oiefai> (дата звернення: 11.08.2025).
17. Алексієвцев Л., Юрій М.. Менталітет і його різновиди. *Україна – Європа – Світ: міжнародний збірник наукових праць. Історія, міжнародні відносини*. 2019. Вип. 23. С. 36–48. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/16790> (дата звернення: 13.07.2025).
18. Львівська облрада вимагає повернути Бандері звання Героя України й оголосила 2021-й роком Коновальця. *Радіо Свобода*. 2021. URL: <https://surl.li/thplrp> (дата звернення: 04.08.2025).
19. Кравцов М. І. Авторитаризм в Україні в площині президентської вертикалі: минулі та майбутні тенденції: кваліфікаційна робота на здобуття наук. ст. бакалавра. Хмельницький нац. ун-т. Хмельницький, 2024. 106 с. URL: <https://surl.li/cc/tknzsu> (дата звернення: 07.08.2025).
20. Бойко О. Д. Національний менталітет / редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71042> (дата звернення: 13.07.2025).
21. Гордійчук О. О. Генеза української політичної ментальності. *Політичне життя*. 2024. № 3. С. 73–80. URL: <https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/16383> (дата звернення: 27.07.2025).

22. Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського. URL: <https://program.ze2019.com/> (дата звернення: 11.08.2025).
23. Заболотний Н. Петро Порошенко | 2014–2019. *Центр спільних дій*. 2021. URL: <https://surl.lt/mqnpjme> (дата звернення: 09.08.2025).
24. Причина, чому ми такі, чи привід, щоб не змінюватись: що таке менталітет та якою є ментальність українців. *Galinfo*. 2023. URL: <https://surl.li/mrxcun> (дата звернення: 13.07.2025).
25. Троцько М. Про менталітет українців на основі оповідання Леся Мартовича «Стрибожий дарунок». *Листи до приятелів*. 2021. URL: <https://lysty.net.ua/mentality/> (дата звернення: 27.07.2025).
26. Червоненко В. П'ять президентів України: чим вони запам'ятались. *BBC News Україна*. 2019. URL: <https://surl.lu/pzouyr> (дата звернення: 04.08.2025).
27. Терещук Г. Регіональні відмінності України – інструмент спекуляцій політиків і влади. *Радіо Свобода*. 2013. URL: <https://tinyurl.com/44ezwzjb> (дата звернення: 16.08.2025).
28. Кузьо Т. Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет / пер. з англ. А. Павлишина. Київ: Дух і Літера, 2018. 560 с. URL: <https://surl.li/aqkzhp> (дата звернення: 05.08.2025).
29. Андрійчук Т. В. Українська ментальність та імператив України. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. Світоглядно-методологічні основи соціальної роботи*. 2015. № 1(5). URL: <https://surl.li/tosaeb> (дата звернення: 27.07.2025).
30. Кіреєв А. Україна. Вибори у Верховну Раду 2014. *Електоральна географія*. URL: <https://surl.lu/vhfwpg> (дата звернення: 08.08.2025).
31. Кіреєв А. Україна. Вибори у Верховну Раду 2019. *Електоральна географія*. URL: <https://surl.li/pwffym> (дата звернення: 10.08.2025).
32. Кіреєв А. Україна. Парламентські вибори 2012. *Електоральна географія*. URL: <https://surl.li/bqgnnb> (дата звернення: 07.08.2025).
33. Кіреєв А. Україна. Президентські вибори 1991. *Електоральна географія*. URL: <https://surl.lu/etncsn> (дата звернення: 03.08.2025).
34. Кіреєв А. Україна. Президентські вибори 1999. *Електоральна географія*. URL: <https://surl.li/lrldos> (дата звернення: 03.08.2025).
35. Кіреєв А. Україна. Президентські вибори 2004. *Електоральна географія*. URL: <https://surl.li/plugvg> (дата звернення: 04.08.2025).
36. Кіреєв А. Україна. Президентські вибори 2014. *Електоральна географія*. URL: <https://surl.cc/aupodv> (дата звернення: 08.08.2025).
37. Кіреєв А. Україна. Президентські вибори 2019. *Електоральна географія*. URL: <https://surl.li/fodknd> (дата звернення: 10.08.2025).
38. Українська повстанська армія. *Український інститут національної пам'яті*. 2016. URL: <https://surl.lu/lssmbg> (дата звернення: 26.07.2025).
39. Терещенко Ю. Чому Російська імперія не змогла асимілювати українців у XIX столітті. *Український тиждень*. 2022. URL: <https://surl.li/lbtqfl> (дата звернення: 24.07.2025).
40. Як Голодомор впливає на Україну сьогодні? *Ukrainianer*. 2020. URL: <https://surl.lu/nmcvwn> (дата звернення: 28.07.2025).
41. «Яка різниця». Що насправді хотів сказати Зеленський? *BBC News Україна*. 2020. URL: <https://surl.lu/aaqaum> (дата звернення: 11.08.2025).
42. Калакура Я. Ментальність як концепт гуманітаристики. *Україна–Європа–Світ*. 2017. Вип. 19. С. 373–385. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9453> (дата звернення: 11.07.2025).
43. Калакура Я., Юрій М. Малоросійство як руйнація української ідентичності. *Україна–Європа–Світ / Ukraine–Europe–World: міжнародний збірник наукових праць. Історія, міжнародні відносини*. 2020. Вип. 24. С. 187–198. URL: <https://surl.li/ekavdd> (дата звернення: 26.07.2025).
44. Орел М. «Я не хочу бути мертвим героєм, хочу бути живим ухилиянтом». Як тікають від армії і що з цим робити. *Hromadske*. 2023. URL: <https://surl.cc/mnkrqd> (дата звернення: 28.07.2025).
45. Зілгалов В. Янукович стає чимось більшим, аніж Кучма (європейська преса). *Радіо Свобода*. 2010. URL: <https://surl.lt/deokxz> (дата звернення: 07.08.2025).

НЕГАТИВНИЙ ВПЛИВ СЛАБКИХ ІНСТИТУТІВ ТА ПОЛІТИЗАЦІЇ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ПІДПРИЄМСТВ

В. В. Лащенко, М. В. Дубель

Анотація. У статті досліджено як слабкість інститутів призводить до провалу публічних цілей державних підприємств (ДП). У якості основної теоретичної рамки було використано Теорію публічного вибору та концепцію захоплення держави. У роботі застосовано якісний порівняльний аналіз ефективності ДП у країнах із різним рівнем інституційного розвитку та кейс-аналіз діяльності ДП в Україні та Болівії для демонстрації прикладних патернів політичного патронажу. Отримані результати доводять, що ДП в умовах слабких державних інститутів систематично піддаються політизації, що призводить до падіння їх фінансової ефективності та обслуговування приватних, а не публічних інтересів.

Ключові слова: державні підприємства, теорія публічного вибору, інститути.

Вступ. Метою дослідження є визначення шляхів впливу слабких інститутів на державні підприємства, за допомогою аналізу наслідків цього впливу та політизації на конкретних прикладах.

Державні підприємства (ДП) є важливою складовою світової економіки. Причому часто в державній власності сконцентровані сфери, які мають високу рентабельність, тяжіють до монополізації, займають стратегічне положення у зовнішній та внутрішній безпеці чи економічній стабільності. Це все демонструє значну важливість ефективного управління ДП та запобігання політичному тиску і впливу на них, особливо в країнах з нестійкими державними інститутами, низькою якістю урядування та відсутністю верховенства права. Науковий доробок та емпіричний досвід у цій сфері є значним, але наявні роботи зазвичай акцентують увагу або на теоретичній основі проблеми, або на результатах роботи ДП. Тому ця стаття базується на об'єднанні теоретичної бази, емпіричних досліджень та кейс-аналізу.

Окреслюючи теоретичну рамку проблем, із якими стикаються ДП в умовах слабких інститутів, потрібно розглянути теорію публічного вибору (Public Choice Theory) та концепцію «захоплення держави» (state capture).

Теорія публічного вибору (ТПВ) розглядає рішення публічних службовців, як такі, що не завжди слугують інтересам населення, а часто зумовлені приватними інтересами. За відсутності механізмів запобігання політичному впливу (наприклад незалежних рад директорів) ДП ризикує стати інструментом для реалізації політичних інтересів або просто джерелом ренти та корупції. Це у свою чергу пошкодить фінансову ефективність підприємства, знизить якість надання послуг та покладе додаткові витрати на державний бюджет [1, с. 13].

Але окрім безпосередньої загрози незаконного використання підприємства у своїх інтересах, ТПВ розглядає також питання неефективного використання. Часто публічні службовці просто не мають мотивації шукати найефективніше розв'язання проблеми. У такому випадку неефективні практики зберігаються і їм не шукають заміну, що ще більше знижує фінансову ефективність ДП [1, с. 14].

Концепція «захоплення держави», натомість, концентрується на дослідженні того, як вузькі групи інтересів беруть під контроль інститути та процеси, за допомогою яких формується державна політика, відводячи її від суспільних інтересів. І якщо ТПВ фокусується на мотивації людини та економічних наслідках її дій, то ця концепція розглядає політичні механізми концентрації влади та експлуатації її для отримання вигоди [2].

Джерелом отримання такої вигоди часто слугують саме ДП. У разі «захоплення держави», група, що отримала владу, вдається до: системної корупції на публічних закупівлях, розподілу коштів та послуг на користь привілейованих осіб, приватизації за неринковою ціною, розподілу ресурсів на користь лояльних регіонів та для покарання регіонів із нелояльною місцевою владою [2].

У деяких країнах економічна активність зосереджена в секторах, які є настільки домінуючими або критично важливими, що контроль дає право формувати правила гри для решти

економіки. Однак не менш стратегічним може бути захоплення комунальних підприємств, від яких залежать економіка та суспільство, або захоплення банківської системи – двигуна економіки, який, через рішення про те, як розподіляти кредити, може розширювати або обмежувати владу окремих осіб та груп [2].

Після окреслення теоретичної рамки потрібно розглянути якісні результати впливу корупції (яка є наслідком слабких інститутів, у першу чергу профільних та антикорупційних) на фінансову ефективність державних підприємств.

Основна частина. Корупція має глибший вплив на функціонування державних підприємств, враховуючи тісний зв'язок між державою (бюрократами, політиками) та компанією. Державні підприємства часто створюються для того, щоб допомогти подолати ринкові збої та досягти економічної та соціальної політики за умови розумних цін. Однак існує багато прикладів, коли державні підприємства виявляються неефективними, значним тягарем для платників податків або не досягають передбачених цілей [3].

Корупційні ризики, пов'язані з державними підприємствами, також зростають, оскільки багато з них працюють у секторах зі значною економічною рентою або мають монопольну владу. Державні підприємства, як правило, працюють у таких секторах як електроенергетика та газ, водопостачання, транспорт, а також управління природними ресурсами (наприклад, розвідка нафти), які країни вважають такими, що мають національне значення, або якими менш зацікавлені приватні структури. Потенційно велика рента, в умовах низької прозорості та регуляторного нагляду, робить ці компанії особливо вразливими до корупції з боку державних службовців [3].

На рисунку 1 показано фінансові показники державних та приватних підприємств для чотирьох секторів щодо питання контролю над корупцією. Дані свідчать про те, що приватні фірми загалом є більш прибутковими, ніж державні підприємства. Це не дивно, оскільки державні підприємства можуть мати політичні цілі, що виходять за рамки прибутковості. Однак це також може відображати інші фактори, включно із впливом корупції. Дійсно, дані свідчать про те, що прибутковість, як правило, вища в країнах з вищим контролем над корупцією, і цей вплив видається більш вираженим для державних підприємств [3].

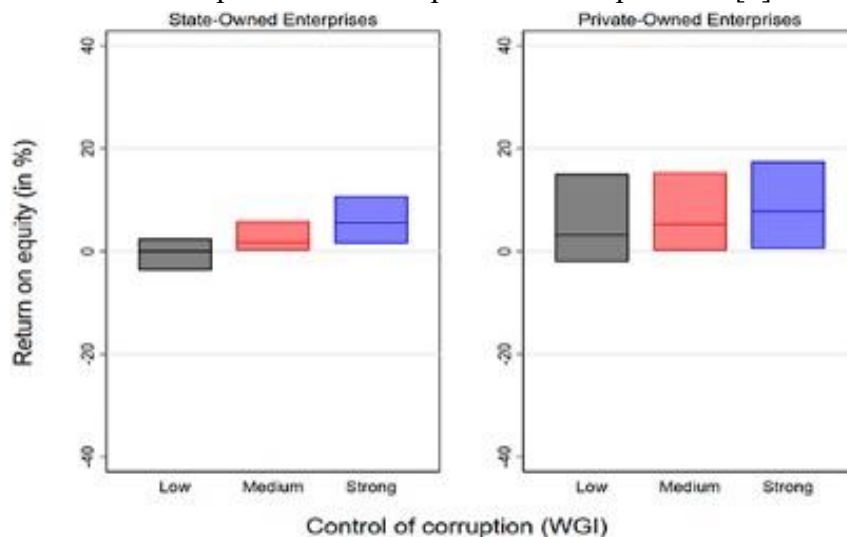

Рис. 1. Показники ефективності державних та приватних підприємств у сферах електроенергетики, гірничовидобувної промисловості, транспорту та комунальних послуг

Рівень продуктивності фірм також позитивно корелює зі ступенем контролю над корупцією (Рисунок 2). Цікавим висновком є те, що хоча приватні фірми, як правило, є більш продуктивними, ніж державні підприємства, але це не зовсім так, особливо якщо контроль над корупцією високий. Це свідчить про те, що корупція може бути ключовим фактором у поясненні відмінностей у продуктивності [3].

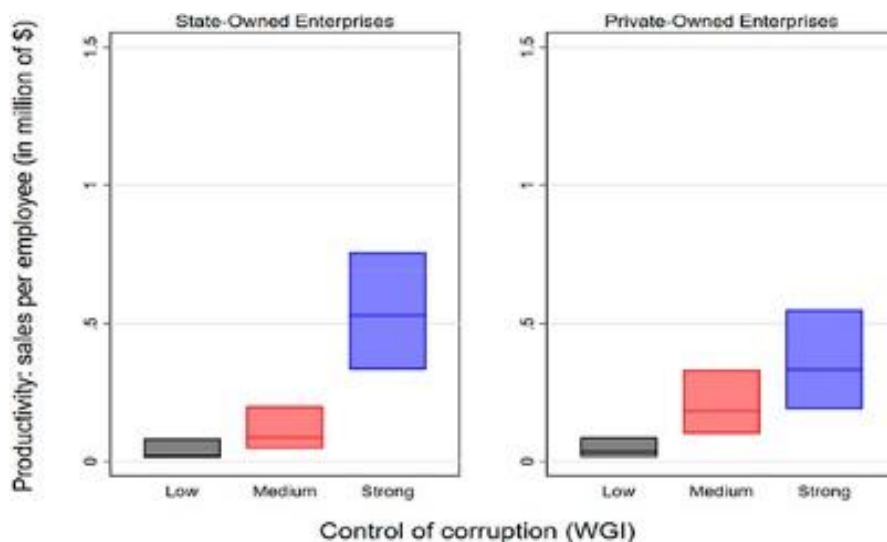

Рис. 2. Показники продуктивності підприємств у чотирьох (раніше зазначених) сферах та їх кореляція з корупцією

Для кейс-аналізу обрано Україну («Нафтогаз») та Болівію (COMIBOL). Ці країни мають широкий спектр відмінностей, але їх об'єднують: загальна слабкість інститутів, проблеми з якістю урядування, відсутність верховенства права [4]

Українська компанія НАК «Нафтогаз України» є хорошим прикладом компанії, фінансовий стан якої погіршується через політичні рішення. На компанію поклали зобов'язання підтримувати сталу ціну на газ, яка зовсім не відображає ринкову. Це призвело до зниження чистого прибутку, а в 2023 році навіть поставило компанію під загрозу банкрутства. Тоді «Нафтогаз» у своєму фінансовому плані передбачав компенсацію збитків НАКу на суму 327 млрд грн, що перевищувала витрати держбюджету 2023 року на медицину (206 млрд) та освіту (122 млрд) разом узяті [5].

Зменшення прибутків призводить до зменшення кількості коштів, які компанія може використовувати для інвестицій в інфраструктуру, у розширення нафтогазовидобутку, у підвищення продуктивності підприємства. Це не просто спричиняє збитковість компанії, а і збільшує розміри компенсації з року в рік. У цьому випадку ми прослідковуємо, як популістське рішення влади (зумовлене в першу чергу електоральними факторами) знижує ефективність ДП.

Корпорація гірничодобувних підприємств Болівії (COMIBOL) – це державна компанія, яка керує гірничодобувними операціями Болівії. Після Болівійської національної революції вона стала найбільшим державним підприємством країни. Однак після економічної кризи 1985 року та впровадження Верховного указу 21060, роль COMIBOL знизилася, оскільки експорт малої та середньої гірничодобувної промисловості перевищив її обсяги виробництва. З 1986 по 2005 рік компанія була практично неактивною, з мінімальними операціями. У 2006 році COMIBOL була відновлена із поверненням виробництва на знижених рівнях порівняно з піковим періодом [6].

COMIBOL, національна гірничодобувна корпорація, досі відіграє центральну роль у гірничодобувній промисловості Болівії, хоча її вплив значно менший, ніж на піку свого розвитку в середині XX століття. Корпорація експлуатує низку важливих шахт, найвідомішою з яких є олов'яна шахта Уануні, одна з найбільших у Болівії. Однак протягом останніх десятиліть COMIBOL боролася з неефективністю, корупцією та відсутністю доступу до капіталу для інвестування в сучасні технології видобутку корисних копалин та їх розвідку [6].

З огляду на зазначену інформацію, з 1990-х років тривають зусилля щодо відродження корпорації, особливо за часів адміністрації президента Ево Моралеса (2006–2019), який планував відновити державний контроль над ключовими галузями промисловості. Моралес висунув програму ресурсного націоналізму, спрямовану на збільшення державних доходів від видобутку корисних копалин та перегляд контрактів з іноземними інвесторами для забезпечення кращого прибутку в Болівії. «Результати коливаються між амбівалентністю та скепти-

цизмом, оскільки державні операції стикаються із застарілим обладнанням, суперечками щодо трудових прав та екологічними проблемами», – пише експерт з гірничодобувної промисловості Міхал Возняковський-Цегентер [6].

За такої умови поганий фінансовий стан компанії призводить до труднощів з розширенням видобутку. У поєднанні зі слабкими державними інститутами це спричиняє ситуацію, коли нові родовища відкривають шахтарські кооперативи. Ці організації проводять видобуток із порушенням екологічних норм, ухиляються від сплати податків і навіть формують паралельні владні та силові структури в підконтрольних регіонах, підриваючи суверенітет та монополію на насильство держави [7].

Висновки. Проведене дослідження демонструє важливість ролі державних підприємств та якісного управління ними, а також підкреслює провідну роль якісних державних інститутів у забезпеченні ефективності ДП. За допомогою кейс-аналізу акцентовано на широкому впливі проблем в управлінні ДП на соціально-економічну та політичну ситуацію в державі. У зв'язку з об'ємністю теми та її міждисциплінарним положенням вона потребує подальших досліджень.

Abstract. The article examines how institutional weakness leads to the failure of public objectives of state-owned enterprises (SOEs). Public choice theory and the concept of state capture were used as the main theoretical framework. The paper uses a qualitative comparative analysis of the effectiveness of SOEs in countries with different levels of institutional development and a case study of SOEs in Ukraine and Bolivia to demonstrate applied patterns of political patronage. The results show that in the context of weak state institutions, SOEs are systematically subject to politicization, which leads to a decline in their financial efficiency and the serving of private rather than public interests.

Keywords: territorial community, competitiveness, financial capacity, management efficiency.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Benegrew Walie Mengiste. Public Choice Theory: Its Application and Challenges in Public-Sector. *International Journal of African and Asian Studies*. 2020. Vol. 66. P. 9–16.
2. Elizabeth Dsvid-Barrett. State capture and development: a conceptual framework. *The National Center for Biotechnology Information*. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10034251/> (дата звернення: 05.10.2025).
3. Anja Baum, Clay Hackney, Paulo A Medas, Mouhamadou Sy. Governance and State-Owned Enterprises: How Costly is Corruption? *IMF eLIBRARY*. 2019. Vol. 253. P. 43. URL: <https://www.elibrary.imf.org/view/journals/001/2019/253/article-A001-en.xml> (дата звернення: 05.10.2025).
4. Worldwide Governance Indicators. *World Bank*. URL: <https://www.worldbank.org/en/publication/worldwide-governance-indicators/interactive-data-access> (дата звернення: 06.10.2025).
5. «Нафтогаз» не знайшов підтримки в уряді та парламенті щодо рекордної дотації. *Дзеркало тижня*. 2023. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/naftohaz-ne-znajshov-pidtrimki-v-urjadi-ta-parlamenti-shchodo-rekordnoji-dotatsiji.html> (дата звернення: 07.10.2025).
6. Michal Wozniakowski-Zehenter. Mining in Bolivia: Current State of the Industry. *IDENEC SOLUTION*. 2024. URL: <https://www.idenecsolutions.com/news/mining-in-bolivia-current-state-of-the-industry#A2> (дата звернення: 07.10.2025).
7. Maria Fernanda Ramirez. Gold Mining: A State-Sanctioned Scourge in Bolivia. *InSight Crime*. 2024. URL: <https://insightcrime.org/investigations/gold-mining-state-sanctioned-scourge-bolivia/> (дата звернення: 07.10.2025).

УДК 32.019.5(470+571):[316.772:004.738.5](477)

РОСІЙСЬКА ПРОПАГАНДА У СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ УКРАЇНИ – СУЧАСНІ НАРАТИВИ ТА МЕТОДИ ПОШИРЕННЯ

І. О. Мартинюк, М. В. Дубель

Анотація. У статті досліджується російська пропаганда у соціальних мережах України у період 2015–2025 рр. Також аналізуються основні наративи та методи поширення дезінформації у Facebook, Telegram та інших соціальних платформах, що активно використовуються для впливу на громадську думку. Використано методи контент-аналізу, включно з кількісним, якісним та змішаним підходами, а також сучасні цифрові інструменти обробки даних. Результати дослідження дозволять виділити основні стратегічні цілі російської пропаганди, спроби таргетування аудиторії та роль візуального контенту у формуванні наративів. Робота має практичну значущість для розробки ефективних механізмів протидії дезінформації та покращення медіаграмотності в Україні.

Ключові слова: російська пропаганда, соціальні мережі, контент-аналіз, дезінформація, Україна.

Вступ. Соціальні мережі станом на сьогодні стали ключовим інструментом впливу на громадську думку та політичні процеси у всьому світі. Особливо актуальною ця проблема є для України у контексті інформаційної війни з Росією, яка активно використовує цифрові платформи для поширення пропаганди та дезінформації. Після 2014 року, зокрема під час повномасштабного вторгнення у 2022 році, проросійські наративи набули масового поширення у Facebook, Telegram, YouTube та інших соціальних мережах та почали активно впливати на сприйняття подій як всередині країни, так і за її межами.

Серед сучасних дослідників, які вивчали інформаційну політику та пропаганду в умовах цифровізації, варто назвати ім'я Георгія Почепцова. Його роботи присвячені сучасним методам інформаційного впливу та ролі соціальних мереж у формуванні громадської думки. Хоча конкретні матеріали його досліджень не використовуються у цій статті, його висновки демонструють актуальність проблеми та підкреслюють необхідність детального аналізу методів поширення пропаганди у цифровому середовищі.

Якщо пригадувати попередні дослідження, то у них не приділялося достатньої уваги системному аналізу маніпулятивних стратегій проросійських телеграм-каналів, зокрема щодо співвідношення пасивних і активних отримувачів інформації, типів контенту та часових закономірностей публікацій. Нерозв'язаними і досі залишаються питання ефективності різних маніпулятивних технік та впливу на емоційний стан аудиторії, а також особливостей використання першоджерел і узагальнених посилань у контексті пропаганди. Метою цієї статті є систематичний аналіз контенту проросійських телеграм-каналів, визначення типів маніпуляцій, оцінка їх впливу на сприйняття інформації та виокремлення особливостей роботи з різними групами отримувачів.

У статті використано результати досліджень кількох авторів, які розглядали механізми пропаганди та дезінформації в соціальних мережах. Зокрема, Ратушна та Семенова аналізують загрози фейків та шляхи протидії російській пропаганді, а Лук'янчук розглядає комунікаційні аспекти поширення пропагандистських меседжів [1, 2, 3].

Щодо останніх досліджень з цієї проблеми у статті особлива увага приділяється Тріщуку і Таранюку, які детально досліджують популярні новинні телеграм-канали РФ як інструмент поширення інформаційного впливу під час російсько-української війни – результати їх досліджень використовуються для глибокого аналізу наративів та методів маніпуляції у цифровому середовищі [5].

Мета роботи – проаналізувати основні наративи та методи поширення російської пропаганди у соціальних мережах України у період 2014–2025 років, використовуючи сучасні підходи для контент-аналізу. Для цього досліджуються як кількісні, так і якісні аспекти контенту, а також роль візуальних матеріалів, мемів та ботів у формуванні інформаційного поля.

Актуальність дослідження зумовлена потребою не лише систематизувати сучасні знання про методи пропаганди, а й розробити практичні рекомендації для протидії дезінформації та підвищення медіаграмотності в Україні.

Основна частина. Російська пропаганда в соціальних мережах України є складним комплексом інформаційних впливів, що охоплює поширення фейкових новин, маніпулятивних наративів та емоційно забарвленого контенту. З 2014 року помітне зростання активності проросійських акаунтів на платформах Facebook, Telegram та YouTube, де створюються групи та канали для впливу на українську аудиторію. Головними ж наративами, що поширюються російською пропагандою, є дискредитація України, дестабілізація суспільної думки, маніпуляція історичною пам'яттю та ідентичністю, емоційне маніпулювання та страх. Методи поширення пропаганди – боти та фейкові акаунти, візуальний контент та меми, таргетинг аудиторії, використання закритих або приватних груп.

Аналіз сучасних джерел (2020–2025 рр.) показує, що російська пропаганда у соціальних мережах є стратегічно спланованою і активно оновлює свої методи, використовуючи нові технології, алгоритми платформ та інструменти цифрової аналітики для максимального впливу на українську аудиторію.

За результатами опитування КМІС у грудні 2022 року, 63,3 % українців почали читати Telegram-канали для отримання новин саме після 24 лютого 2022 року, тоді як до повномасштабного вторгнення ця частка складала 35,9 % [1, с. 85].

Російська пропаганда широко використовує наративи: багаторазове повторення певних меседжів, які з часом люди перестають сприймати як вигадки, натомість починають у них вірити, не переконавшись у їх достовірності (наприклад, фейки про розп'ятого хлопчика, двох рабів та клаптик землі для учасників АТО тощо) [2, с. 50].

Експерти Інституту масової інформації та ГО «Детектор Медіа» виокремили ключові проросійські наративи, що активно поширювалися у 2020–2021 роках. До них належали твердження про те, що Україна нібито порушує Мінські угоди та не дотримується домовленостей; необхідність війни в Україні для відволікання населення від проблем влади; про набито «російську приналежність» Криму та водопостачання з України; втручання України у справи Білорусі; прояви екстремізму та націоналізму в країні; дискредитація чинної влади; проблеми навколо Православної церкви України та нібито «розкольникство»; «вагнерівці» у Білорусі; образ України як «недорозвиненої держави» (failed state); утиски російської мови; «російський Донбас»; а також прославлення успіхів Росії та ролі Путіна як захисника, разом із цим заперечувалася необхідність війни для самої РФ [2, с. 51].

У сучасному інформаційному середовищі користувачі мають широкий доступ до різноманітних джерел інформації, що, здавалося б, дозволяє проводити фактчекінг і виявляти фейки. Проте значна частина українців схильна більше покладатися на думку популярних блогерів із десятками чи сотнями тисяч підписників, ніж застосовувати критичне мислення. Часто вирішальним чинником довіри є саме розмір аудиторії блогера: чим більша кількість підписників, тим вищий рівень довіри до нього. Поняття довіри, впливу та репутації є ключовими в дискурсі соціальних медіа. Сучасні дослідження розглядають інформаційно-психологічні впливи в соцмережах як один із компонентів гібридної війни Росії проти України [2, с. 52].

Проросійські телеграм-канали вирізняються тим, що часто імітують українські ресурси, приховано поширюють пропагандистський контент та застосовують різноманітні комунікаційні та маніпулятивні техніки для приховування зв'язків із Росією. Вони також використовують методи впливу на суспільну свідомість, щоб викликати емоційні реакції аудиторії, формувати довіру до представленої інформації та забезпечити максимальне охоплення читачів. Серед таких каналів зустрічаються як ресурси, що мають геолокацію України, так і ті, що зареєстровані в Росії [3, с. 23].

У грудні 2024 року українські фактчекери виявили ще один фейк, що стосувався теми українських біженців у Європі. У соціальних мережах, зокрема на платформі X (Twitter), поширювалося неправдиве повідомлення з нібито посиланням на сюжет телеканалу Euronews. У ньому стверджувалося, що українські переселенці в країнах ЄС масово займаються незаконним підключенням до електромереж із метою майнінгу криптовалюти. Автори фейку заявляли, що лише за місяць такі дії привели до «затримання понад 400 українців» (Чуранова, 2024). Водночас жодної конкретики не було: не зазначалися країни, де це мало б відбуватися, натомість використовувалося розмите загальне формулювання – «в Європі». Для створення видимості достовірності застосували типову для дезінформації техніку – посилання на «анонімні джерела», наприклад, через фрази на кшталт «наші підписники повідомляють» [4].

Варто виділити два типи споживачів інформації: пасивних та активних. Пасивні отримувачі здебільшого лише сприймають інформацію і не здійснюють жодних дій щодо її перевірки чи аналізу; вони часто стикаються з нею випадково, без свідомого пошуку. Активні ж отримувачі не лише отримують інформацію, а й взаємодіють із нею: аналізують, обмірковують, обговорюють або поширюють її. Крім того, активні користувачі самостійно шукають дані навіть у пропагандистських джерелах [3, с. 30].

До пасивних об'єктів російської пропаганди в Україні належать особи, які стикаються з нею випадково у повсякденному житті – через телебачення, радіо або соціальні мережі. Хоча вони не прагнуть свідомо отримувати інформацію з пропагандистських джерел, це сприйняття на підсвідомому рівні може впливати на їх власні переконання та формувати маніпулятив-

ні установки. Також до пасивних об'єктів належать ті, хто не має доступу до альтернативних джерел інформації, наприклад, мешканці тимчасово окупованих територій. Активні об'єкти російської пропаганди – це люди, які свідомо споживають інформацію з різних причин, включаючи особистий досвід чи переконання. Згодом вони можуть стати активними носіями пропагандистського впливу [3, с. 30].

У роботі «Популярні новинні телеграм-канали рф як інструмент поширення інформаційного впливу під час російсько-української війни» П. В. Таранюка та О. В. Тріщука окреслено 3 найпопулярніші у РФ (за даними російського сервісу TGStat) телеграм-канали за напрямом «Новини та медіа» у жовтні 2024 року:

Топор Live (4 млн 142 тис. підписників і 736 тис. – охоплення 1 повідомлення).

Прямой Эфир. Новости (3 млн 715 тис. підписників та 762 тис. – охоплення 1 поста).

РИА Новости (3 млн 347 тис. підписників та 633 тис. – охоплення 1 поста).

Часовий інтервал, за один місяць, дозволив виявити та проаналізувати застосовані в цих новинних каналах підходи до маніпулятивного висвітлення тих чи інших подій. Досліджуваний контент було класифіковано за типами: текстові новини, пости з маніпулятивними зображеннями, а також повідомлення з відео або прямими цитатами. До того ж окремо розглядався час публікацій, системність їх розміщення та пікові періоди активності [5, с. 10]. Особливу увагу приділяли першоджерелам інформації – від офіційних представників міжнародних організацій (наприклад, ЄС, НАТО) до посадовців РФ, України та інших держав. Маніпулятивний контент розподіляли на негативний, що містив критику влади або внутрішніх процесів, та позитивний, який підкреслював досягнення влади та військових, демонстрував упевненість президента і проблеми противника.

Аналіз показав, що телеграм-канал Топор Live на початок листопада 2024 року мав найбільшу аудиторію серед російських каналів. Середня добова кількість публікацій становила 73,1. У жовтні 2024 року на каналі було розміщено 2 200 постів, з яких 309 (приблизно 14 %) – стосувалися України. Найбільш поширеними типами контенту були текстові повідомлення та пости з цитатами (44,2 % та 31,4 % відповідно), що свідчить про значну увагу до текстового формату подання інформації. 77 публікацій (24,9 %) публікувалися у ранковий та вечірній прайм-тайм (8:00–10:00 та 19:00–22:00), що свідчить про свідомий вибір часу для максимального охоплення аудиторії.

Більшість новин про Україну базувалися на заявах українських посадовців – президента, міністрів, депутатів Верховної Ради тощо. Водночас джерела часто подавалися узагальнено, наприклад як «українські медіа» або «місцеві ЗМІ», що ускладнювало перевірку достовірності інформації.

Телеграм-канал Топор Live позиціонує себе як нейтральне джерело інформації без елементів пропаганди, що зазначено в його описі. Проте аналіз контенту за досліджуваний період показав наявність маніпулятивних елементів. Зокрема на каналі переважають повідомлення, що створюють позитивний образ влади та військових, підкреслюють упевненість президента РФ і висвітлюють проблеми супротивника. Такий контент формує у читачів сприятливе ставлення до посадовців та зміцнює віру у перемогу у війні проти України, яку подають як конфлікт із «колективним Заходом».

Серед основних маніпулятивних прийомів, які канал застосовує у постах про Україну, – цитати без контексту (49,84 %), надмірні узагальнення (30,42 %) та використання позитивних або негативних ярликів (19,74 %). Такі методи покликані викликати емоційну реакцію аудиторії, зокрема захоплення владою та зневагу до супротивника. Цитати без контексту, особливо з боку українських представників, і надмірні узагальнення допомагають створити у читача певне уявлення про події та зменшують бажання перевіряти деталі для встановлення істини [5, с. 11–12].

Інший популярний російський телеграм-канал – «Прямой Эфир. Новости», станом на жовтень 2024 року мав 3,715 млн підписників та в середньому публікував 31 пост на день, з яких 3–6 стосувалися України. Контент цього каналу системно підкреслює позитивний образ влади та державної політики. У жовтні 2024 року було зафіксовано 56 маніпулятивних публіка-

цій (близько двох щоденно), які висвітлювали глобальну роль РФ, її значення у світовій політиці та економіці, а також підкреслювали турботу влади про громадян. Мета таких публікацій – «об'єднати росіян навколо лідера, режиму та офіційної ідеології».

Щоб пом'якшити офіційний тон, канал застосовує комбіновану стратегію, поєднуючи пропагандистський контент із розважальними матеріалами. Стрічка охоплює і легковажні повідомлення, наприклад про «магнітні бурі» або «шампуні, які нібито впливають на серце». Така комбінація серйозного і розважального контенту спрощує сприйняття інформації, підвищує довіру аудиторії та стимулює повернення до каналу.

Порівняно з попереднім каналом, тут публікують менше текстових повідомлень (33 %) та роблять більший акцент на відеоконтент, який підсилює візуальне сприйняття наративів. Відеопости становлять 27 % від загальної кількості публікацій.

Аналіз виявив, що 37,5 % постів про Україну не містять конкретних джерел інформації. Часто використовуються анонімні або надто узагальнені посилання на локальні медіа, що дозволяє маніпулювати фактами та сприйняттям подій. Варто зазначити, що пряме цитування застосовується лише до російських посадовців, тоді як висловлювання українських та міжнародних лідерів подаються переважно опосередковано, після редакторської обробки.

Канал широко використовує емоційно забарвлені ярлики, спрямовані на формування страху, обурення або насмішки. Також часто зустрічаються цитати та фрази без додаткового контексту, що спотворює сприйняття інформації [5, с. 12].

Серед найпопулярніших телеграм-каналів у категорії «Новини та медіа» також опинився РІА Новости, який має 3,347 млн підписників. Цей канал вирізняється високою частотою публікацій: щодня розміщується в середньому 155–165 постів, із яких 28–32 присвячені подіям в Україні. Інтенсивність та обсяг публікацій створюють насичене інформаційне середовище, що сприяє підтримці певних наративів і регуляції емоційного сприйняття аудиторії. Більшість матеріалів представлені у вигляді коротких текстових повідомлень на 2–4 речення, без супроводу візуальних елементів.

Щоб цілеспрямовано впливати на емоційний стан аудиторії та формувати в ній негативне ставлення до противника, публікації про Україну часто супроводжуються навмисно низькоякісними відеоматеріалами. Такий формат ускладнює ідентифікацію джерел, встановлення учасників подій та перевірку достовірності показаного. У відео зазвичай демонструють особу, яка виголошує позитивні твердження про дії російських Збройних сил і одночасно звинувачує українські війська у жорстоких злочинах; іноді публікують нібито записані «з камери українського військового» кадри розстрілів цивільних. Також фіксувалися постановочні ролики з людьми, які нібито постраждали від ЗСУ (з аудіофрагментів: звинувачення у сексуальному насильстві, обезголовленні тощо), що додатково підсилює ефект шоку й емоційного залучення глядача.

Канал систематично вдається до надмірних узагальнень (зафіксовано понад 130 випадків) і широкого вживання емоційно забарвлених ярликів. Замість нейтральних формулювань («захоплення територій», «операції армії РФ») вживають патетичні чи ідеологізовані конструкції, які глорифікують дії власної сторони. Риторика щодо України має протилежну тональність: поширюються твердження про організацію провокацій, «поступки Києва» нібито для врегулювання конфлікту та маркування опонентів як «проукраїнських радикалів». Військових ЗСУ в текстах найчастіше зводять до знеособлених, стигматизуючих ярликів – «бойовики», «окупанти», «найманці», що сприяє їх деморалізації в очах аудиторії та полегшує маніпуляцію сприйняттям.

Аналіз контенту *РІА Новости* показав, що значна частина публікацій базується на інформації офіційних російських установ, за такої умови найбільше посилянь (понад 300) припадає на Міністерство оборони РФ. Такий підхід спрямований на формування у читачів довіри до представлених даних, оскільки офіційні джерела часто сприймаються як гарантія достовірності. Водночас канал активно залучає анонімні джерела, подаючи їх як повідомлення місцевих медіа або використовуючи узагальнені формулювання [5, с. 13].

Висновки. Дослідження підтвердило, що соціальні мережі є ключовим інструментом інформаційного впливу у сучасній гібридній війні, зокрема у контексті російсько-української

війни. Російська пропаганда системно використовує текстові, візуальні та відеоконтенти, меми, боти та фейкові акаунти для формування потрібних наративів, маніпуляції емоціями та дискредитації України. Найпоширенішими наративами є зображення України як «failed state», просування позитивного іміджу РФ і її лідера, страх та емоційні ярлики для аудиторії. Аналіз телеграм-каналів показав стратегічно сплановану активність, маніпулятивне подання цитат, узагальнення та часове таргетування постів для максимального впливу.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому аналізі механізмів поширення пропаганди в нових цифрових форматах, ролі алгоритмів платформ у поширенні дезінформації та розробці ефективних методів підвищення медіаграмотності та протидії пропаганді серед різних категорій української аудиторії.

Abstract. This article examines Russian propaganda on social media in Ukraine during the period 2015–2025. The study analyzes the main narratives and methods of spreading disinformation on Facebook, Telegram, and other social platforms actively used to influence public opinion. Content analysis methods were employed, including quantitative, qualitative, and mixed approaches, as well as modern digital data processing tools. The results of the study allow for identifying the main strategic goals of Russian propaganda, audience-targeting attempts, and the role of visual content in shaping narratives. The work has practical significance for developing effective mechanisms to counter disinformation and improve media literacy in Ukraine.

Keywords: Russian propaganda, social media, content analysis, disinformation, Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ратушна Т. Фейки та дезінформація в соціальних мережах під час війни: ризики для українського суспільства. *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2025. Вип. 28, № 3. С. 84–91.
2. Семенова О. Російська пропаганда у соціальних медіа: загрози та шляхи протидії. *Актуальне українознавство*. 2021. № 4(81). С. 47–71.
3. Лук'янчук А. Російська пропаганда під час війни Російської Федерації проти України як комунікаційне явище: основні меседжі та протидія: бакалаврська робота. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2023. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3b1dd974-4e7b-4572-b1aa-c47ecccf74f4/content>
4. Фейк: українські біженці в Європі нелегально під'єднуються до електромереж, аби видобувати криптовалюту. *StopFake*. 2024. URL: <https://www.stopfake.org/uk/fejk-ukrayinski-bizhentsi-v-yevropi-nelegalno-pid-yednuuytsya-do-elektromerezh-abi-vidobuvati-kriptovalyutu/>
5. Таранюк П. В., Трішук О. В. Популярні новинні телеграм-канали рф як інструмент поширення інформаційного впливу під час російсько-української війни. *Обрії друкарства*. 2025. Вип. 1, № 17. С. 6–17.

УДК 32.019.5:35.078(477)

РЕАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ Е-ВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ СИСТЕМНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНІ

І. О. Поліщук, О. М. Чальцева

Анотація. У статті проаналізовано розвиток електронного врядування в Україні в контексті його потенціалу до стратегічного перетворення публічного управління. Розкрито етапи формування правового поля, інституційної архітектури та ключових цифрових інструментів, що забезпечують функціонування цифрових сервісів. Особливу увагу зосереджено на розмежуванні між інструментальною цифровізацією та глибинною трансформацією управлінських практик відповідно до принципів належного врядування (Good Governance). Визначено основні бар'єри системних змін: цифрову нерівність, фрагментацію реєстрів, нормативні суперечності, обмеження кіберзахисту та несталість фінансування. Обґрунтовано, що стратегічна модернізація можлива лише за умови комплексного підходу до цифрової політики.

Ключові слова: Електронне врядування, стратегічна трансформація, публічне управління, належне врядування, цифровізація.

Вступ. Упродовж останніх двох десятиліть електронне врядування стало одним із ключових векторів реформування публічного управління в усьому світі. Як зазначає американська дослідниця, професорка політичних наук та публічної політики, Дж. Фаунтейн, цифрові технології не лише змінюють способи надання послуг, але й трансформують саму структуру

інституційної взаємодії між громадянами, державою та бізнесом [1]. В Україні е-врядування активно розвивається з 2000-х років, а 2015 рік став переломним з ухваленням Закону «Про відкритість використання публічних коштів» та запуском порталу E-data [2]. Однак попри очевидний технологічний прогрес, постають питання: чи дійсно цифровізація сприяє глибоким інституційним змінам у публічному управлінні, чи ми маємо справу з новою формою фасадної модернізації?

Проблематика е-врядування в українському контексті часто зводиться до сервісного виміру – зручності, автоматизації, відкритості даних. Натомість у науковому дискурсі дедалі частіше звучить думка, що цифровізація має потенціал до стратегічного перетворення моделі держави від бюрократичної до адаптивної, прозорої та залученої. Метою цього дослідження є визначення специфіки і проблем реалізації концепції е-врядування в умовах системної трансформації в Україні відповідно до нових тенденцій управління державою.

Згідно з підходами західних дослідників, електронне врядування розглядається не лише крізь призму технологій, а як процес, що глибоко впливає на інституційну структуру та функціонування державних органів. Дж. Фаунтейн наголошує на тому, що інформаційні технології здатні трансформувати державу лише за умови супровідної реформи управлінських практик [1]. У цьому контексті концепція «Digital Era Governance» (П. Данліві, Г. Маргеттс) пропонує відійти від логіки нової публічної менеджеризації (NPM) до інтегрованих цифрових структур із високим рівнем участі громадян [3]. М. Мур, зі свого боку, підкреслює значення створення публічної цінності як критерію успішної трансформації через цифровізацію [4]. Теоретичні основи концепції Good Governance були закладені такими дослідниками, як Д. Кауфман, Дж. Стігліц, Д. Норт та М. Олсон, які сформулювали засадничі принципи прозорості, підзвітності, ефективності та інклюзивності. Е-врядування розглядається в цьому контексті як засіб реалізації цих принципів у публічному управлінні.

В українському науковому дискурсі тематика цифровізації врядування досліджується у працях М. Корощенка, О. Делії, І. Сурай, С. Чукут, Н. Корчак, А. Рачинського та інших. У їхніх роботах акцент зроблено на тому, що цифрові інструменти можуть підвищити ефективність і прозорість держави, але без супровідних інституційних змін вони не приведуть до якісної трансформації. Тобто існує ризик появи «цифрового фасаду» – ситуації, коли цифровізація створює ілюзію змін без фактичної модернізації управлінських підходів. В Україні цифрові сервіси часто розвиваються паралельно з адміністративною реформою, не інтегруючись у неї повноцінно.

Основна частина. Становлення електронного врядування в Україні від початку відбувалося через поступове вибудовування нормативних засад цифрової взаємодії держави з громадянами та бізнесом. Рухаючись від базових актів інформатизації до сучасного законодавства про електронні довірчі послуги, інтероперабельність і відкриті дані, Україна намагалася закріпити принципи Good Governance – прозорість, підзвітність, ефективність та інклюзивність – у цифровому вимірі.

Першим кроком стало ухвалення Закону України «Про Національну програму інформатизації» (2001), який визначив напрями цифрової модернізації державного сектору та започаткував системну політику розвитку ІКТ у публічному управлінні [5]. Наступний етап був пов'язаний із затвердженням законів «Про електронні документи та електронний документообіг» і «Про електронний цифровий підпис», що надали електронним документам юридичної сили та відкрили шлях до дистанційних адміністративних процедур [6; 7].

Розвиток нормативної бази продовжився через постанови Кабінету Міністрів України, які деталізували порядок функціонування електронного документообігу, акредитацію центрів сертифікації ключів та діяльність центрального засвідчувального органу. Так було створено основу для інтеграції електронних транзакцій у практику публічної адміністрації [8–16].

Значним кроком стало ухвалення Закону України «Про доступ до публічної інформації» (2011), що закріпив механізми відкритості влади й забезпечив персональну відповідальність посадовців за обмеження доступу до інформації. Він фактично інституціоналізував прозорість як складову демократичного врядування [17].

Подальший розвиток був орієнтований на електронні адміністративні послуги. Закон «Про адміністративні послуги» (2012) закріпив принципи відкритості, своєчасності та мінімізації бюрократії. На його основі почала формуватися модель «єдиного вікна», що пізніше була реалізована у створенні Єдиного державного порталу адміністративних послуг [18].

Змістовним кроком стало схвалення урядом концептуальних документів: Концепції розвитку е-урядування (2017) та Концепції розвитку е-демократії (2017). Вони визначили стратегічні напрями цифрової трансформації – модернізацію публічних послуг, забезпечення інтероперабельності та розвиток електронних форм участі громадян [19; 20].

Важливим моментом також стало ухвалення Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» (2017), який замінив попередню систему електронного цифрового підпису на сучасний режим довірчих послуг і забезпечив правову основу для транскордонної е-ідентифікації [21]. Постанова КМУ (2018) щодо електронного документообігу остаточно закріпила цифровий формат як пріоритетний для органів державної влади [8].

Перехід до етапу інституціоналізації відбувся у 2019 році зі створенням Міністерства цифрової трансформації – центрального органу, що отримав повноваження у сфері цифровізації, розвитку відкритих даних, впровадження стандартів інтероперабельності та просування цифрових навичок. Укази Президента (2019) закріпили орієнтацію державної політики на людиноцентричність і якість електронних сервісів [22, с. 6]. Запуск порталу та застосунок «Дія» (2019) став символом цифрової трансформації. Уперше в Україні та світі цифрові документи у смартфоні набули юридичної сили паперових аналогів. Розширення «Дії» забезпечило доступ громадян до десятків послуг і документів, а кількість користувачів перевищила 20 мільйонів. Водночас гармонізація законодавства з нормами ЄС, зокрема імплементація стандартів eIDAS, підкреслила європейський вектор цифрової трансформації [22, с. 7].

Отже, еволюція правової бази від легалізації електронних документів до сучасних механізмів довірчих послуг і міжвідомчої взаємодії засвідчує поступ України від інструментальної цифровізації до комплексної моделі врядування. Водночас постає питання: чи цей процес є лише сервісною модернізацією, чи вже трансформаційним зрушенням у публічному управлінні?

Інституційна архітектура е-врядування в Україні формується як багаторівнева система, що охоплює уряд, профільні міністерства, органи місцевого самоврядування та спеціалізовані установи. На макрорівні стратегічну координацію здійснює Кабінет Міністрів України, тоді як провідну роль виконує Міністерство цифрової трансформації. Воно відповідає за впровадження ключових проєктів, серед яких портал та застосунок «Дія», а також за інтеграцію України в європейський цифровий простір. До системи долучені й інші інституції: Міністерство економіки (адміністративні послуги), Міністерство юстиції (довірчі послуги, електронний підпис), Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації (кібербезпека), місцеві органи влади через мережу ЦНАПів та інститут CDTO [23]. На парламентському рівні законодавчий супровід забезпечує Комітет Верховної Ради з питань цифрової трансформації.

Ключові інструменти електронного врядування охоплюють: систему е-ідентифікації (BankID, MobileID, Дія.Підпис), систему інтероперабельності «Трембіта», електронний документообіг, політику відкритих даних, а також civic tech-рішення. Серед найуспішніших прикладів – система публічних закупівель Prozorro, e-Health, «Електронний суд» і державний земельний кадастр. Вони створюють цифрове середовище, що знижує транзакційні витрати, посилює прозорість і формує довіру до державних сервісів [23; 24].

Сучасні тренди управління не можуть бути реалізовані без демократичних умов, тому важливо приділити увагу інструментам електронної демократії, а саме петиціям, консультаціям для населення, громадським бюджетам. Вони демонструють поступову зміну парадигми від «держава як адміністратор» до «держава як партнер громадян». Це наближає Україну до практик Good Governance, хоча нерівномірність цифрової інфраструктури та цифрової грамотності населення поки стримують їх потенціал.

Електронне врядування в Україні поступово вбудовує принципи Good Governance, проте цей поступ наразі має переважно сервісний характер і лишається нерівномірним. Інституціоналізація відкритості через е-петиції, бюджети участі та, особливо, Закон № 3590-IX (2024) із

вимогою відеофіксації засідань, оприлюднення порядків денних і поіменних голосувань, а також створення відкритого реєстру комунального майна, посилює контроль громад над владою та формує сталі процедури підзвітності [23]. Антикорупційна тріада НАБУ–САП–ВАКС підкріплює верховенство права, створюючи прецеденти відповідальності, тоді як «Трембіта» й обов'язковий е-документообіг забезпечують інтероперабельність, принцип «один раз подано – багаторазово використано» та аудитний слід рішень; екосистема «Дія» (зокрема «єМалят-ко», онлайн-реєстрація бізнесу, масове е-декларування) скорочує контакт із чиновником і транзакційні витрати [24]. Усе разом це створює передумови для стратегічного перетворення, але ще не гарантує його.

Головні обмежувачі трансформації – соціально-технічні, інфраструктурні, правові, безпекові та фінансові бар'єри. Нерівна цифрова грамотність населення і службовців, особливо на рівні громад, звужує фактичне використання е-сервісів і інструментів участі, а розриви у доступі до швидкісного інтернету та зв'язку, зокрема у сільських і деокупованих територіях, консервують офлайн-залежність і гальмують перехід від «цифрового сервісу» до «цифрового управління» [25, с. 45–46]. Фрагментація відомчих реєстрів суперечить принципу one-time data; неповна гармонізація із правом ЄС (зокрема щодо захисту даних за GDPR), колізії та дублювання норм підривають довіру та уповільнюють впровадження нових послуг [22, с. 4]. Кіберзагрози й інформаційні атаки (резонанс довкола нібито витоку даних у «Дії» у вересні 2025 р.) знижують легітимність сервісів навіть без технічних підтверджень компрометації [26; 27], а залежність місцевих цифрових проєктів від донорського фінансування ставить під сумнів їх сталість [24].

Висновки. Отримані результати засвідчили, що електронне врядування в Україні поступово наближається до відповідності принципам Good Governance. Його подальший розвиток залежить від комплексного поєднання правових, організаційних і технологічних інструментів, які дозволять забезпечити прозорість і ефективність публічного управління. Це створить підґрунтя для підвищення довіри до державних інституцій та сприятиме інтеграції України у європейський демократичний простір.

Водночас нинішній етап розвитку е-врядування має здебільшого сервісний характер: цифрові сервіси полегшують взаємодію громадян із державою, але ще не завжди стають каталізатором стратегічних інституційних змін. Виклики у сфері цифрової грамотності, інфраструктури, кіберзахисту та фінансової сталості залишаються ключовими бар'єрами, що стримують глибшу трансформацію.

Отже, для перетворення е-врядування з інструменту адміністративного сервісу на чинник стратегічної модернізації необхідне системне розв'язання зазначених проблем. Лише у цьому випадку цифровізація зможе забезпечити не лише зручність і відкритість послуг, а й стати основою нового, людиноцентричного та адаптивного публічного управління в Україні.

Abstract. The article analyzes the development of e-governance in Ukraine in the context of its potential to drive strategic transformation of public administration. The stages of legal, institutional, and technological advancement of digital governance are outlined. Particular emphasis is placed on distinguishing instrumental digitalization from systemic administrative change aligned with the principles of Good Governance. Key obstacles to institutional transformation are identified, including digital inequality, fragmented registries, legal inconsistencies, cybersecurity vulnerabilities, and financial instability. It is argued that strategic modernization requires a comprehensive and coordinated digital policy approach to ensure lasting democratic reform.

Keywords: E-governance, strategic transformation, public administration, Good Governance, digitalization.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Fountain J. Building the Virtual State: Information Technology and Institutional Change. Washington: Brookings Institution Press, 2001. 256 p. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.7864/j.ctvc59n3>
2. Закон України «Про відкритість використання публічних коштів» від 15.09.2015 № 679-VIII. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text> (дата звернення: 21.09.2025).
3. Digital Era Governance: IT Corporations, the State, and E-Government / P. Dunleavy, H. Margetts, S. Bastow, J. Tinkler. New York: Oxford University Press, 2006. 289 p. DOI: 10.1177/0894439307304515.
4. Moore M. Creating Public Value: Strategic Management in Government. *International Public Management Journal*. 1999. Vol. 2, № 1. P. 158–167. DOI: 10.1016/S1096-7494(00)87438-3.

5. Закон України «Про Національну програму інформатизації» від 13.09.2001 № 2684-III. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.09.2025).
6. Закон України «Про електронний цифровий підпис» від 15.01.2009 № 879-VI. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/852-15#Text> (дата звернення: 22.09.2025).
7. Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 31.05.2005 № 2599-IV. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text> (дата звернення: 22.09.2025).
8. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання документування управлінської діяльності» від 17.01.2018 № 55. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2018-%D0%BF> (дата звернення: 04.09.2025).
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання електронної взаємодії електронних інформаційних ресурсів» від 08.09.2016 № 606. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606-2016-%D0%BF> (дата звернення: 02.09.2025).
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання електронної взаємодії органів виконавчої влади» від 18.07.2012 № 670. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/670-2012-%D0%BF> (дата звернення: 02.09.2025).
11. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання цифровізації діяльності державних органів» від 01.12.2023 № 1317. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2023-%D0%BF> (дата звернення: 01.09.2025).
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про запровадження Національної системи індикаторів розвитку інформаційного суспільства» від 28.11.2012 № 1134. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1134-2012-%D0%BF> (дата звернення: 02.09.2025).
13. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про центральний засвідчувальний орган» від 28.10.2004 № 1451. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1451-2004-%D0%BF> (дата звернення: 03.09.2025).
14. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку акредитації центру сертифікації ключів» від 13.07.2004 № 903. *ЗАКОН ONLINE*. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/251087__509687 (дата звернення: 03.09.2025).
15. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Типового порядку здійснення електронного документообігу в органах виконавчої влади» від 28.10.2004 № 1453. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1453-2004-%D0%BF> (дата звернення: 01.09.2025).
16. Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» від 15.05.2013 № 386-р. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80> (дата звернення: 03.09.2025).
17. Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13.01.2011 № 2939-VI. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17> (дата звернення: 02.09.2025).
18. Закон України «Про адміністративні послуги» від 06.09.2012 № 5203-VI. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17> (дата звернення: 02.09.2025).
19. Концепція розвитку електронного урядування в Україні, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20.09.2017 № 649-р. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80> (дата звернення: 03.09.2025).
20. Концепція розвитку електронної демократії в Україні та план заходів щодо її реалізації, затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 08.11.2017 № 797-р. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-%D1%80> (дата звернення: 03.09.2025).
21. Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 2017 р., № 45. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 02.09.2025).
22. Павлов Н. Концепція «належного урядування»: сучасне розуміння та стан її реалізації в Україні. *Проблеми становлення правової демократичної держави*. 2022. № 4, Ч. 3. С. 3–7.
23. Чукут С. Основи електронного урядування: навчальний посібник для здобувачів ступеня бакалавра за освітніми програмами «Адміністративний менеджмент» та «Електронне урядування» спеціальності 281 Публічне управління та адміністрування та студентів інших спеціальностей. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 268 с. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/48921> (дата звернення: 26.08.2025).
24. Принципи належного урядування на сучасному етапі розвитку людства: категоризація та концептуалізація / С. Свірко, О. Дика, Т. Тростенюк, О. Сидоренко. *Економіка, управління та адміністрування*. 2024. № 3(109). С. 74–90. DOI: 10.26642/ema-2024-3(109)-74-90 (дата звернення: 26.08.2025).
25. Ковтун А. Проблеми застосування принципів належного урядування в адміністративному праві України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2019. № 6. С. 45–51.
26. Кінаш Л. Витік даних 20 мільйонів українських користувачів у мережу відбувся не через Дію: Мінцифри вийшла з заявою. *Інформатор.UA*. 2025. URL: <https://tinyurl.com/ykjb76w> (дата звернення: 21.09.2025).
27. Світлик Ю. «Дія» як головна цифрова мішень України: причини атак і виклики кіберзахисту: веб-сайт. *Цензор.НЕТ*. 2025. URL: <https://tinyurl.com/39cusmbw> (дата звернення: 21.09.2025).

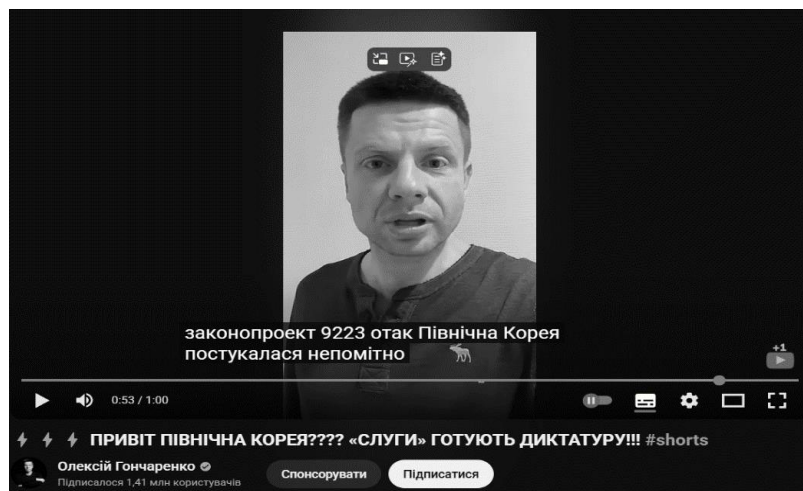
АКТУАЛІЗАЦІЯ НАРАТИВУ УКРАЇНА – ПІВНІЧНА КОРЕЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ

Ю. Д. Паламарчук

Анотація. У роботі проаналізовано використання народним депутатом України Олексієм Гончаренком риторики порівняння України з авторитарними режимами Північної Кореї та Парагваю, що простежується у його виступах і публікаціях у соціальних мережах. Виявлено, що подібні висловлювання використовуються російськими медіа (зокрема Lenta.ru, Газета.ру, Селдон Новости) для підсилення антиукраїнських наративів про «диктаторський режим Зеленського» та делегітимацію української влади. Дослідження демонструє, що риторика Гончаренка, навіть під виглядом внутрішньої критики, сприяє поширенню деструктивних інформаційних меседжів, які резонують із пропагандистськими кампаніями РФ у гібридній війні проти України.

Ключові слова: Північна Корея, Україна, війна, інформаційна війна, TikTok.

З початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України було сформовано декілька основних антиукраїнських наративів, що поширюються у межах інформаційного простору. Основними з яких є не лише дискредитація української влади та питання законності існування України як держави, а й формування декілька нових наративів, зокрема порівняння України із двома диктатурами – Північнокорейської Кім Чен Ина та Парагвайської Франциско Лопеса. Упродовж останніх років народний депутат України Олексій Гончаренко неодноразово привертая увагу до питання поширення вищезгаданих наративів. Починаючи з 2023 року, у його виступах та публікаціях системно простежується використання порівняння України з Північною Кореєю. Парадигма, яка в політичному та медійному дискурсі функціонує як символ авторитаризму, ізоляціонізму та придушення громадянських свобод. Цей образ, активно експлуатований російською пропагандою, став одним із ключових елементів у формуванні наративу про нібито «диктаторський режим» Володимира Зеленського. Аналіз дописів, відеоматеріалів та реакцій у соціальних мережах демонструє, що така риторика не лише відображає опозиційну позицію самого Гончаренка, а й сприяє поширенню деструктивних інформаційних меседжів, здатних підірвати суспільну довіру до української влади в умовах воєнного стану.

*Рис. 1. Публікація на YouTube каналі Олексій Гончаренко
«ПРИВІТ ПІВНІЧНА КОРЕЯ???? «СЛУГИ» ГОТУЮТЬ ДИКТАТУРУ!!!!» [1]*

Першим випадком використання «північнокорейської» парадигми нардепом від ЄС Олексієм Гончаренком стала реакція на законопроект № 9223 [2]. Як це можемо спостерігати з рис. 1, у відеоматеріалі від 1 травня 2023 року простежується критика цього проекту. Законопроект, ініційований Георгієм Мазурашу, народним депутатом від партії «Слуга народу», отримав назву «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо встановлення відповідальності за окремі дії проти основ національної

безпеки України» [2]. Варто зазначити, що він так і не був ухвалений Верховною Радою України. Його автори обґрунтовували необхідність затвердження документа потребою нібито обмежити критику влади під час воєнного стану та забезпечити криміналізацію певних дій проти національної безпеки. Зокрема законопроект передбачав введення нової статті 114-3 до Кримінального кодексу України, що складалася із чотирьох частин. Кожна з них, залежно від тяжкості вчинку, передбачала різні санкції – від штрафу до позбавлення волі на строк від п'яти до семи років із конфіскацією майна [3]. Щодо заяви народного депутата від «Європейської Солідарності» Олексія Гончаренка, він підкреслив, що законопроект № 9223 суперечить положенням Конституції України щодо забезпечення свободи слова [1]. У своїй реакції Гончаренко провів порівняння можливого ухвалення цього закону з існуючими обмеженнями свободи слова в Північній Кореї, акцентуючи на ризику створення умов для надмірного контролю над висловлюваннями громадян у період воєнного стану.

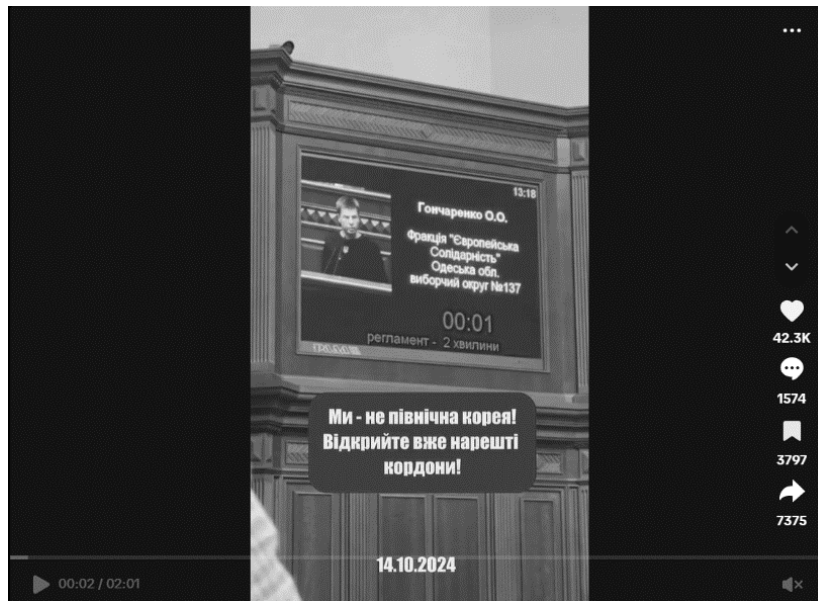

Рис. 2.1. Публікація Олексія Гончаренка у TikTok від 1.05.2023 [4]

Наступним в нашому аналізі буде пост нардепа Олексія Гончаренка від 14.10.2024 з платформи TikTok (рис. 2.1) [4]. Варто зазначити, що цей відеоматеріал містить частину запису позачергового засідання Верховної Ради України. Під час свого виступу за трибуною нардеп висловив такі гасла: «ВІДКРИЙТЕ НАРЕШТІ КОРДОНИ! Чому кордони відкриті для тих в кого є купа кешу? А для звичайних людей ні? Це несправедливо! Ми не Північна Корея! СХАМЕНІТЬСЯ! #олексійгончаренко #рек #україна #кордон...» [4].

По-перше, як ми можемо побачити, Гончаренко використовує російську методичку «Україна – Північна Корея», що була розроблена у 2023 році російськими пропагандистами та використовується ними, а також мікро та макроінфлюесерами на різних платформах, у тому числі й у TikTok. Суть цього наративу полягає у формуванні у громадян враження, що українська влада нібито перетворює країну на авторитарну державу з обмеженням свободи слова та якщо говорити про ТЦК – з обмеженнями пересування. Ця теза має на меті підірвати довіру до державних інституцій, зокрема до військово-політичного керівництва, що ухвалює рішення про виїзд чоловіків за кордон у воєнний час.

По-друге, Гончаренко використовує для поширення цього відео метод використання хештегів. Вони виконують функцію не лише маркування теми, а й підсилення емоційного охоплення допису в алгоритмах соціальних мереж. Використання тегу #олексійгончаренко спрямоване на персоналізацію меседжу та розширення впізнаваності політика, що передбачає у майбутньому формування навколо нього спільноти прихильників. Хештег #україна є універсальним тематичним маркером. Тег #кордон пов'язаний із тематикою допису та сприяє залученню аудиторії, зацікавленої у темі виїзду за межі країни, а також слугує для поширення антимобілізаційних закликів.

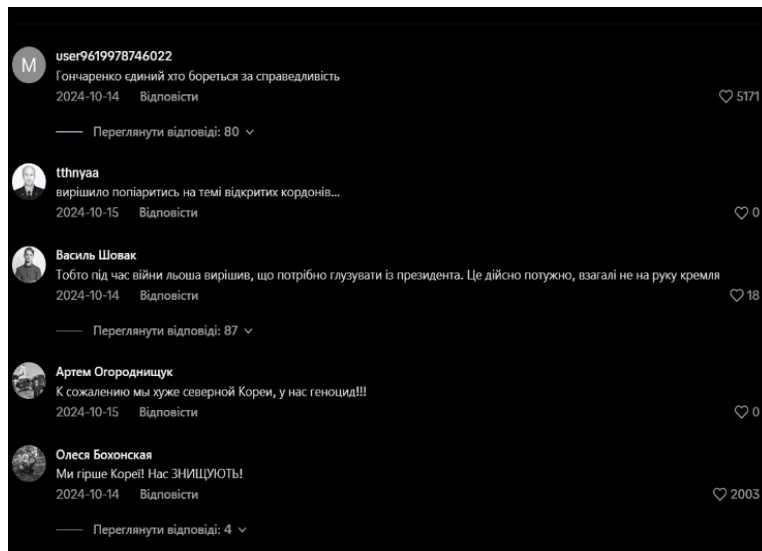

Рис. 2.2. Коментарі під постом акаунту Олексія Гончаренка у TikTok від 1.05.2023 [4]

Із поданої вибірки коментарів під вищезгаданим відео від нардепа Олексія Гончаренка, на рисунку 2.2 можна побачити, що лише 2 з коментаторів засуджують слова нардепа. Три топ коментарі під цим постом такі: «...ми гірше Кореї!...», «...на жаль ми уже гірше Північної Кореї...», «...Гончаренко єдиний хто бореться за справедливість!...» [4]. Тобто можна зрозуміти, що основним трендом / реакцією на публікацію Гончаренка є підтримка його тез про закриті кордони для простих людей та водночас порівняння України з диктатурою Кім Чен Ина.

Рис. 3. Публікація Олексія Гончаренка в Тіктоці від 12.02.2025 [5]

Останнім постом у нашому огляді буде публікація Олексія Гончаренка від 12.02.2025, що містить таку інформацію (рис. 3): «...Ласкаво просимо в Північну Корею! Під гаслами лібертаріанства ви будете державу, де закриті кордони, контрольоване телебачення і вождь Кім Чин Зе. Залишилось тільки кафедру «наукового зеленізму» відкрити...» [5]. Як можна побачити вже з цього допису за 2025 рік, Гончаренко прямо порівнює Україну з Північною Кореєю, використовуючи цей образ як символ тоталітаризму, обмеження свобод і диктаторського управління [5]. Така риторика не є випадковою — вона відповідає типовим пропагандистським наративам, спрямованим на дискредитацію української державності та делегітимізацію чинної влади. Також у наведеному пості на рис. 3 простежується використання саркастичного стилю та політичного тролінгу, що має на меті привернути увагу аудиторії до теми нібито існування диктатури на території України, із порівнянням Зеленського з корейським Кімом. До того ж використання фрази «кафедра наукового зеленізму» з часом може набути все більшого вико-

ристання серед московських пропагандистів. Адже сам нардеп Гончаренко в тому ж відеоматеріалі виступу у Верховній Раді України порівнює так званий «зеленізм» зі «сталінізмом», створюючи так картинку порівняння радянського диктатора та шостого Президента України, під час висловлення антимобілізаційних тез.

Реакцією на низки заяв, зроблених Олексієм Гончаренком, на різних платформах соціальних мереж, зокрема Facebook, Instagram, TikTok та Threads, в період від 2023 до 2025 рр., стали публікації російських ЗМІ із підтримкою меседжів, що поширює нардеп. У газеті «Lenta.ru» було опубліковано таку інформацію: «... українська влада буде тоталітарну державу із закритими кордонами та диктатором на чолі. Про появу в Україні вождя Кім Чен Зе заявив із трибуни Верховної Ради народний депутат Олексій Гончаренко... У наведеній заяві народного депутата Олексія Гончаренка простежується виразна критика чинної української влади, оформлена в емоційно насиченій та саркастичній формі...» [6]. Тобто, використовуючи цитати народного депутата України, московське медіа Lenta.ru репродукує і підсилює наратив про нібито авторитарний характер «режиму Зеленського». Така інтерпретація «Зеленський – Кім Чен Ін» сприяє формуванню спотвореного образу України як держави з обмеженими свободами, диктатурою та закритими кордонами.

Наступною реакцією у російському інформаційному полі стала публікація на сайті «Газета.ру», у якій автори, подібно до інших кремлівських медіа, підтримали риторику народного депутата України Олексія Гончаренка. У матеріалі наведено його заяву, у якій він знову називає президента Володимира Зеленського «Кім Чен Зе», пов'язуючи це із ситуацією навколо діяльності НАБУ та САП [7]. Гончаренко стверджує, що «Кім Чен Зе намагається будувати диктатуру» та характеризує події як «Зе Енд» для чинного глави держави, закликаючи його «забути про другий термін» [7]. Така інтерпретація відтворює маніпулятивний наратив про авторитаризацію української влади, який і так активно підхоплюється проросійськими медіа для делегітимації політичного керівництва України. Також зазначена публікація московського ЗМІ виконує вже згадану функцію підтвердження наративу «режиму Зеленського» в Україні. Отже, Гончаренко виступає в ролі «зручного джерела», яке використовується для просування наративів про політичну кризу, занепад демократії та «розчарування українців у Зеленському».

За даними останнього московського сайту, взятого для огляду, «Селдон Новости», зазначено, що народний депутат України Олексій Гончаренко заявив про появу в Україні «вождя Кім Чен Зе». У статті наведено інформацію, у якій нардеп нібито стверджує, що українська влада буде тоталітарну державу з закритими кордонами, контрольованим телебаченням і керівником-диктатором: «Ви будете державу, де закриті кордони, контрольоване телебачення та вождь Кім Чен Зе. Залишилося лише відкрити кафедру наукового зеленізму...» [8]. Подібні висловлювання були використані для формування чергового пропагандистського наративу про «тоталітарний режим Зеленського». У цьому контексті слова українського політика були репрезентовані як доказ внутрішньополітичної кризи в Україні. Такий підхід відповідає типовим інформаційним тактикам російських медіа – експлуатації внутрішніх суперечностей українського політичного простору з метою дискредитації української влади.

Реакцію на виступ народного депутата Олексія Гончаренка поширили також українські медіа, які цитували його заяву щодо необхідності скасування обмежень на виїзд чоловіків за кордон під час воєнного стану [9]. Відповідно до видання «Коментарі ЮА», нардеп Гончаренко наголосив, що нинішня система перетину кордону перетворилася на «суцільну корупційну схему», за якої виїхати можуть лише ті, хто має гроші або політичні зв'язки. Він також стверджував, що чинні обмеження не мають законних підстав, оскільки жоден указ президента чи закон не може бути джерелом таких заборон, назвавши ситуацію «аналогом Північної Кореї». За його словами, подібна практика суперечить Конституції України, а отже, повинна бути скасована. Така заява є продовженням риторики Гончаренка, спрямованої на створення образу держави, яка обмежує свободи громадян і поступово набуває рис авторитарного режиму. Подібна риторика є продовженням поширюваного наративу «Україна – Північна Корея», який Гончаренко активно просуває у своїх публічних виступах та в соціальних мережах. Ви-

користовуючи це порівняння, депутат фактично формує образ держави, що нібито обмежує базові свободи громадян і поступово набуває рис авторитарного режиму. Такий дискурс резонує з ключовими тезами російської пропаганди, зокрема з тими, що спрямовані на делегітимацію української влади.

Отже, аналіз публікацій, виступів та реакцій у медіапросторі свідчить про системність використання Олексієм Гончаренком риторики, яка перегукується з основними московськими антиукраїнськими наративами. Застосовуючи порівняння України з авторитарним режимом Північної Кореї, депутат формує деструктивний дискурс, у якому держава постає як така, що нібито обмежує права громадян, придушує свободу слова та втрачає демократичні засади. Ця риторика, що подається у вигляді внутрішньої критики або «боротьби за справедливість», у реальності резонує з російськими пропагандистськими кампаніями, які мають на меті посіяти недовіру до української влади, армії та державних інституцій. Українським є те, що подібні висловлювання набувають широкого розголосу завдяки активності у соціальних мережах – TikTok, Threads, Instagram, у яких меседжі Гончаренка підсилюються алгоритмами платформи, потрапляючи до великої аудиторії та формуючи спотворене уявлення про політичну ситуацію в Україні. Ці заяви швидко підхоплюються російськими ЗМІ, які репродукують їх у власному інформаційному полі як доказ внутрішнього «розколу» українського суспільства. Така практика дозволяє кремлівській пропаганді використовувати українського політика як «зручне джерело», що нібито підтверджує вигідні для Москви тези про «диктатуру Зеленського» та «кризу демократії в Україні».

Abstract. The paper analyzes the use of rhetoric by Ukrainian MP Oleksiy Honcharenko, who compares Ukraine to authoritarian regimes such as North Korea and Paraguay in his speeches and social media publications. It was found that such statements are used by Russian media outlets (including Lenta.ru, Gazeta.ru, and Seldon News) to reinforce anti-Ukrainian narratives about the so-called «dictatorial regime of Zelensky» and to delegitimize the Ukrainian government. The study demonstrates that Honcharenko's rhetoric, even when presented as internal criticism, contributes to the spread of destructive informational messages that resonate with Russia's propaganda campaigns in the hybrid war against Ukraine.

Keywords: North Korea, Ukraine, war, information warfare, TikTok.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончаренко О. Виступ у Верховній Раді про «Кім Чен Зе». *YouTube.com*. URL: <https://www.youtube.com/shorts/wQM75AD4rqs>
2. Проект Закону про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України (щодо встановлення відповідальності за колабораціонізм) № 9223 від 24.04.2023. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/41788>
3. За критику влади – кримінальна відповідальність. *Протокол: юридичний інтернет-ресурс*. URL: https://protocol.ua/ua/za_kritiku_vladi_kriminalna-vidpovidalnist_25_04_2023/
4. Гончаренко О. Відео в TikTok про політичну ситуацію в Україні. *TikTok*. URL: <https://www.tiktok.com/@mpoleksiigoncharenko/video/7425582731217865989>
5. Гончаренко О. Відео в TikTok про законотворчість та свободу слова. *TikTok*. URL: <https://www.tiktok.com/@mpoleksiigoncharenko/video/7470565857068961030>
6. В Раде заявили о появлении на Украине вождя Ким Чен Зе. *Lenta.ru*. 2025. URL: <https://web.archive.org/web/20251014175309/https://lenta.ru/news/2025/02/12/v-rade-zayavili-o-poyavlenii-na-ukraine-vozhdy-kim-chen-ze/>
7. Депутат Рады назвал Зеленского «Ким Чен Зе» из-за ситуации с НАБУ и САП. *Gazeta.ru*. 2025. URL: <https://web.archive.org/web/20251014175601/https://www.gazeta.ru/politics/news/2025/07/31/26391626.shtml#rcmrclid=8c4b106d033b9639>
8. Депутат Рады Гончаренко: на Украине появился вождь Ким Чен Зе. *Seldon.News*. 2025. URL: <https://myseldon.com/ru/news/index/324421990>
9. У Раді пішли проти рішень Зеленського: «Це Північна Корея». *vector. Comments.ua*. URL: <https://vector.comments.ua/ua/news/2025/u-radi-pishli-proti-rishen-zelenskogo-ce-pivnichna-koreya-779250.html>

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ФІНАНСОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

О. М. Рябчук, М. В. Дубель

Анотація. У статті проаналізовано практичні можливості застосування інноваційних фінансових інструментів органами місцевого самоврядування в умовах децентралізації та розширення фінансової автономії громад. Значну увагу приділено потенціалу використання муніципальних облігацій як інструменту залучення інвестицій у розвиток інфраструктури, впровадженню моделей державно-приватного партнерства для реалізації стратегічних проєктів, локальним податковим стимулам як засобу підтримки підприємництва на місцевому рівні, а також цифровим платформам (електронні аукціони, бюджети участі), що підвищують прозорість управління та рівень залученості громадян. Проведено порівняльний аналіз міжнародного досвіду з акцентом на кращі практики країн ЄС та адаптаційні можливості для України.

Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, муніципальні облігації, державно-приватне партнерство, бюджет участі.

Вступ. Реформа децентралізації, що в Україні активізувалася після 2014 року, значно розширила повноваження та відповідальність місцевих рад. Це створило як можливості для розвитку територій, так і виклики щодо забезпечення фінансової спроможності громад. Традиційні джерела – місцеві податки, збори і міжбюджетні трансферти – часто не покривають потреб у довгострокових інфраструктурних інвестиціях. У зв'язку з цим, органи місцевого самоврядування дедалі частіше розглядають інноваційні фінансові інструменти як доповнення до бюджетної політики. Мета цієї статті – системно оцінити можливості, переваги та ризики запровадження таких інструментів в Україні та сформулювати практичні рекомендації.

У вітчизняній літературі проблеми фінансової децентралізації та місцевих фінансів розглядають Кириленко, Луніна, а також дослідники із Центру економічного аналізу. Зарубіжні автори (Bird, Martinez-Vazquez, Dollery) показали, що комбінація місцевих податкових повноважень, ринкових запозичень та інвестиційних механізмів (зокрема державного приватного партнерства) суттєво підвищує фінансову спроможність місцевих влад у розвинених країнах. Практичні кейси вказують на необхідність збалансованого поєднання інструментів та наявності прозорої нормативно-правової бази для захисту інвесторів і громади.

Наше дослідження побудовано на аналізі нормативно-правових актів, офіційних звітів Міністерства фінансів України, даних про муніципальні випуски та концесійні угоди, а також на огляді публікацій і звітів міжнародних фінансових інституцій.

Метою статті є дослідження теоретичних засад, практичних можливостей та особливостей використання інноваційних фінансових інструментів у діяльності органів місцевого самоврядування в умовах децентралізації.

Основна частина. Розглянемо детальніше інноваційні фінансові інструменти.

1. Муніципальні облігації: природа, переваги, українська практика.

Муніципальні облігації (munis) – традиційний інструмент місцевих запозичень у багатьох країнах світу. Ринок муніципальних облігацій у США має величезний обсяг – трильйонні параметри (за даними асоціації SIFMA, обсяг в обігу вимірюється у трильйонах доларів), що ілюструє можливість довгострокового фінансування великих інфраструктурних проєктів [1].

В Україні емісія муніципальних облігацій відновилася у 2018–2019 рр. У 2018 р. Львівська міська рада здійснила випуск облігацій внутрішньої місцевої позики на суму близько 440 млн грн, а Івано-Франківськ у вересні 2018 р. успішно розмістив облігації на суму 300 млн грн [2; 3]. Ці кейси продемонстрували, що великі міста можуть залучати кошти на місцеві проєкти через внутрішні ринкові механізми [4].

Переваги зазначеного інструменту – доступ до довгострокового капіталу, дисципліна щодо бюджетного планування, можливість співфінансування великих проєктів.

Окрім переваг, цей інструмент має і обмеження – потреба в кредитному рейтингу / довірі інвесторів, конкуренція з держоблігаціями (ОВДП), адміністративні бар'єри та регулювання з

боку Мінфіну. Аналіз показує, що для масштабного розвитку ринку муніципальних облігацій в Україні потрібні: спрощені і прозорі процедури погодження запозичень; надійна система публічних фінансових звітів; механізми захисту інвестора (рейтинг, реєстри). Частина цих питань вже розглядається у проєктах реформ та рекомендаціях міжнародних донорів [5].

2. Державно-приватне партнерство (далі – ДПП) і концесії.

ДПП – договірний механізм, що дозволяє поєднати ресурси держави / громади та приватного капіталу для реалізації інфраструктурних проєктів. В Україні правове підґрунтя ДПП визначене Законом України «Про державно-приватне партнерство» (2010 р.), який встановлює основні принципи та форми співпраці [6].

У якості прикладів, можна навести концесію порту «Ольвія» (передача QTerminals Olvia), інвестиції за угодою оцінювались приблизно у 3,4 млрд грн, та концесію Херсонського порту з плановими інвестиціями в сотні мільйонів гривень – це ілюстрації можливостей ДПП у національному масштабі. Такі угоди демонструють, як приватний сектор може взяти на себе операційні та капітальні ризики, а громади – отримати інфраструктуру без одноразового навантаження на бюджет [7; 8]. На місцевому рівні низка територіальних громад Вінниччини та Хмельниччини почали використовувати ДПП для залучення бізнесу у розвиток комунальної інфраструктури (наприклад, модернізація сміттєпереробних комплексів). Така практика доводить, що державно-приватне партнерство може бути результативним інструментом і для середніх громад.

Ризики та вимоги, які з’являються за такої умови, це прозорі конкурси, антикорупційні запобіжники, чіткий розподіл ризиків і гарантій. Досвід Польщі та інших країн свідчить: успішні концесії потребують сильної державної моделі контролю й гарантованих механізмів розв’язання спорів.

3. Місцеві податкові стимули.

Муніципалітети у країнах із розвиненою системою місцевого самоврядування часто використовують диференційовані податкові режими для залучення інвестицій (наприклад, варіації в Gewerbesteuer у Німеччині). В Україні органи місцевого самоврядування мають обмежені податкові повноваження (регулювання земельного податку, податку на нерухомість, єдиного податку для малого бізнесу). Практика показує, що грамотне використання цих повноважень (пільги для бізнесу, інвестиційні стимули) може поліпшити інвестиційний клімат на місцях, але вимагає оцінки впливу на дохідну базу бюджету.

4. Цифрові інструменти (електронні аукціони, бюджети участі, «Прозорро»).

Цифровізація бюджетних процесів підвищує прозорість і ефективність. В Україні платформи «Prozorro.Продажі» та система публічних закупівель «Prozorro» продемонстрували, що електронні інструменти приносять значні надходження і зменшують корупційні ризики – наприклад, у 2020 році через систему «Prozorro.Продажі» до бюджетів надійшло близько 11 млрд грн; за пізніші роки сумарні надходження суттєво зросли (за 7 років – понад 21,8 млрд грн). Це свідчить про реальний внесок цифрових рішень у збільшення надходжень місцевих і державного бюджетів [9].

Бюджет участі – інструмент прямої демократії, що дозволяє мешканцям пропонувати та голосувати за локальні проєкти. У 2021 році в Україні близько 197 громад мали програми бюджету участі з запланованою реалізацією приблизно 2 500 проєктів на орієнтовну суму 592,5 млн грн (за даними облдержадміністрацій). Бюджети участі підвищують залучення громадян, проте під час війни та в умовах обмежених ресурсів їх реалізація потребує адаптації [10].

Проведемо порівняльний аналіз між Україною – ЄС та США щодо застосування інноваційних фінансових інструментів.

Ринок муніципального боргу в Сполучених Штатах Америки – зрілий, глибокий ринок муніципальних облігацій (trillions USD) обсягом понад 4 трлн дол. США, що дозволяє фінансувати великі інфраструктурні пакети та забезпечує доступ до капіталу навіть невеликим громадам [1]. Держава гарантує стабільність і високий рівень довіри через систему рейтингів та законодавчих механізмів захисту інвесторів.

Муніципальні облігації активно використовуються у країнах ЄС, зокрема у Німеччині, Франції, Польщі. Польський досвід особливо цінний для України, оскільки країна пройшла

подібний шлях після трансформації системи місцевого самоврядування у 1990-х. В Україні окремі успішні кейси (Львів, Івано-Франківськ) демонструють потенціал, однак брак довіри інвесторів та адміністративні бар'єри гальмують розвиток ринку.

ДПП – Польща та країни ЄС мають більш розвинуту кількість проєктів ДПП на місцевому рівні, інструмент широко застосовується для транспортної, енергетичної та соціальної інфраструктури. Польща реалізувала понад 140 проєктів ДПП, що охоплюють комунальні сервіси та соціальні об'єкти. Україна ж демонструє поступове зростання на фоні реалізації кількох визначних концесій у портовій сфері, проте на місцевому рівні кількість ДПП-проєктів поки обмежена [7].

Щодо місцевих податкових стимулів, то в Німеччині податок на підприємницьку діяльність (Gewerbesteuer) дозволяє муніципалітетам варіювати ставки, що стає ефективним інструментом залучення бізнесу. В Україні ж повноваження громад у податковій сфері значно вужчі, що обмежує їх можливості для конкуренції за інвесторів.

Щодо цифровізації – Естонія як приклад тотальної цифровізації державних сервісів, де електронне врядування стало звичним елементом взаємодії громадян і влади. В Україні успіхи «Прозорро» і «Prozorro.Продажі» свідчать про високу ефективність цифрових рішень, дають приклади швидкого ефекту у збільшенні надходжень, їх розвиток – це конкурентна перевага [9], однак для поширення практики потрібні додаткові інвестиції в безпеку та цифрову грамотність.

У якості висновку можна зазначити, порівняння досвіду України з міжнародними практиками свідчить про істотні відмінності у глибині ринків та інституційній спроможності. Україна має потенціал для імплементації елементів кращих практик, але потребує адаптації (регулятор, інституції, фінансова грамотність). Наша держава перебуває лише на початковому етапі імплементації практик, які вже давно працюють у США та країнах ЄС.

Отже, міжнародний досвід доводить, що ключем до успіху є поєднання фінансових інструментів із сильною інституційною базою та довірою інвесторів. На нашу думку, існує низка викликів та відповідно заходів, які потрібно реалізовувати, щоб ефективно впровадити інноваційні фінансові інструменти, а саме:

1. Нормативно-правові бар'єри. Потрібне удосконалення правил публічних запозичень та ДПП, спрощення процедур погодження та підвищення прозорості. (Джерело: законодавство про ДПП) [6].

2. Фінансовий та ринковий ризик. Конкуренція з державними облігаціями, волатильність ринкових ставок, ризики ліквідності – потребують механізмів хеджування та планування [1].

3. Інституційна спроможність. Низький рівень навичок у проєктному менеджменті та фінансовому аналізі у деяких громадах – потреба щодо навчання та технічної підтримки.

4. Створення безпечного цифрового середовища, що сприяє зміцненню суспільної довіри. Розвиток електронних платформ вимагає інвестицій у захист даних та навчання користувачів.

5. Форс-мажор (війна). Концесійні проєкти і муніципальні запозичення мають враховувати ризики, пов'язані з воєнними діями; це вимагає форс-мажорних положень у договорах та можливості реструктуризації умов.

Що стосується органів місцевого самоврядування, то вважаємо, що з метою якісного впровадження інноваційних інструментів необхідно:

1. Розробити довгострокову фінансову стратегію громади, що поєднує бюджетне планування, запозичення (облігації), ДПП і податкові стимули.

2. Підвищувати фінансову та проєктну спроможність (навчальні програми, технічна допомога від Мінрегіону / МФ / міжнародних партнерів).

3. Застосовувати змішані моделі фінансування: часткове фінансування з облігацій, деякою мірою – через ДПП, частково – гранти та державні програми.

4. Розвивати цифрові платформи для прозорого управління бюджетом, публічних закупівель і бюджету участі. Використовувати аналітику для оцінки проєктів [9].

5. Враховувати соціальний аспект – інвестиції мають бути спрямовані на покращення якості життя громадян, із залученням пріоритетів громади через механізми участі.

Якщо впроваджувати вказані заходи, то до 2030 року можливе:

- становлення локального ринку муніципальних облігацій як регулярного джерела фінансування;
- масштабне використання ДПП у критичній інфраструктурі;
- стійке збільшення прозорих надходжень через цифрові платформи;
- посилення цивільної участі через бюджети участі й електронні механізми.

Висновки. Отже, інноваційні фінансові інструменти, зокрема муніципальні облігації, ДПП, податкові стимули та цифрові платформи можуть суттєво посилити фінансову автономію та інвестиційну привабливість українських громад і стати додатковим джерелом довгострокових інвестицій у критичну інфраструктуру в умовах децентралізації. Українські кейси (Львів, Івано-Франківськ, концесія порту «Ольвія») показують практичну здійсненність таких підходів, водночас підкреслюючи необхідність більш ґрунтовної нормативної бази і підвищення інституційної спроможності. Для переходу від поодиноких успіхів до системного використання інноваційних фінансових інструментів потрібна координація на державному рівні, підтримка міжнародних фінансових інституцій та спрямовані інвестиції в цифрові рішення й кадри.

За умови комплексного підходу до 2030 року в Україні може сформуватися стійка система місцевих фінансів, де інноваційні інструменти стануть ключовим елементом фінансової стратегії територіальних громад.

Abstract. The paper analyses the possibilities for local governments to use innovative financial instruments in the context of decentralization. It examines municipal bonds, public-private partnership (PPP) schemes, local tax incentives and digital platforms (e-auctions, participatory budgeting). A comparative analysis of international practices and Ukrainian cases is provided. Advantages, risks and practical recommendations for implementation by 2030 are outlined.

Keywords: decentralization, local government, municipal bonds, public-private partnership, participatory budgeting.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. US Municipal Bonds Statistics: Data on outstanding issuance and market size. Securities Industry and Financial Markets Association. *Sifma*. 2022. URL: <https://www.sifma.org/resources/research/statistics/us-municipal-bonds-statistics/>
2. Серпневі розміщення облігацій внутрішньої державної позики: 43,6 млрд гривень залучено до держбюджету. *Міністерство фінансів України*. 2025. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/serpnevi_rozmishchennia_obligatsii_vnutrishnoi_derzhavnoi_poziki_436_mlrld_griven_zalucheno_do_derzhbiudzhetu-5301
3. Івано-Франківськ розмістив муніципальні облігації на 300 млн грн. *Економічна правда*. 2018. URL: <https://epravda.com.ua/news/2018/09/14/640601/>
4. Львівська міська рада. Звіт про випуск муніципальних облігацій. URL: https://city-adm.lviv.ua/lmrdownloads/Zvit_DFP_za_2018_rik.pdf
5. Developing the Domestic Sub-National Debt Market in Ukraine: Key Challenges and Proposed Action Plan: World Bank. Washington. 2006. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/382201468315549552/pdf/385970ENGLISH0UA0Debt0Market01PUBLIC1.pdf>
6. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 № 2404-VI. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>
7. «Olvia» specialized seaport concession. *Public-Private Partnership Agency*. 2020. URL: <https://pppagency.gov.ua/project/olvia-specialized-seaport-concession/>
8. IFC Supports Landmark Port Concession in Ukraine, Boosting Infrastructure Development. *IFC*. 2020. URL: <https://www.ifc.org/en/pressroom/2020/ifc-supports-landmark-port-concession-in-ukraine-boosting-infrastructure-development>
9. Річні звіти «Публічні закупівлі» (2022–2023). URL: <https://prozorro.gov.ua/about>
10. В Україні 197 громад впроваджують бюджет участі. *Децентралізація*. 2022. URL: <https://decentralization.ua/news/14598>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ ФІНАНСОВОЇ СПРОМОЖНОСТІ ГРОМАД ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ПІДСУМКАМИ І ПІВРІЧЧЯ 2025 РОКУ

Н. О. Турчин, М. В. Дубель

Анотація. У статті проведено аналіз фінансової спроможності та ефективності управління у територіальних громадах Вінницької області за результатами виконання бюджетів у І півріччі 2025 року. Досліджено динаміку основних дохідних показників, стан адміністрування місцевих податків, ефективність використання видатків на утримання органів місцевого самоврядування та фінансування ключових соціальних сфер. Виявлено громади-лідери та аутсайдери, сформульовано рекомендації щодо підвищення фінансової автономії та управлінської ефективності територіальних громад.

Ключові слова: територіальна громада, конкурентоспроможність, фінансова спроможність, ефективність управління.

Вступ. Після утворення територіальних громад, внаслідок адміністративно-територіальної реформи, у Вінницькій області налічується 63 міських, сільських та селищних територіальних громад (ТГ). У зв'язку з цим, перед органами управління постало завдання не лише забезпечити життєздатність новоутворених громад, а й створити умови для сталого соціально-економічного розвитку. У цьому контексті дедалі більшого значення набуває оцінка конкурентоспроможності громад, яка є ключовим індикатором їх здатності ефективно використовувати наявні ресурси, залучати інвестиції, формувати сприятливе середовище для бізнесу та підвищувати якість життя населення. У цілому, проблемі оцінки конкурентоспроможності територіальних громад присвячені дослідження науковців А. Мельник, І. Заблудської, Г. Ніколенка та інших. Втім, на нашу думку, це питання потребує більш детального розгляду.

Мета дослідження – здійснити аналіз деяких основних показників конкурентоспроможності територіальних громад Вінниччини, з метою виявлення сильних і слабких сторін, визначення резервів зростання та формування практичних рекомендацій для підвищення їх спроможності в умовах воєнних викликів і післявоєнного відновлення.

Основна частина. Оцінка конкурентоспроможності територіальних громад є важливим етапом у формуванні ефективної регіональної політики та підвищенні якості місцевого управління. Проведення такої оцінки створює аналітичну основу для ухвалення управлінських рішень, спрямованих на зміцнення фінансової самодостатності, інноваційного потенціалу та соціальної стійкості територій у контексті децентралізації та післявоєнного відновлення України [1].

У межах дослідження економічних факторів проаналізуємо обсяг власних доходів бюджету на одного жителя, частку податкових надходжень, темпи приросту податку на доходи фізичних осіб (ПДФО).

На практиці показник доходів загального фонду територіальної громади без урахування міжбюджетних трансфертів відображає реальну фінансову спроможність громади. Чим вищим є цей показник, тим більше коштів громада здатна заробити самостійно, що свідчить про активну економічну діяльність на її території, наявність розвиненого бізнес-середовища, стабільних робочих місць і постійних податкових надходжень. Високі власні доходи також є індикатором економічного добробуту мешканців, адже вони забезпечують громаді можливість фінансувати якісні освітні, медичні, соціальні та адміністративні послуги, утримувати інфраструктуру та розвивати територію. Водночас він дозволяє оцінити порівняльну ефективність управління – громади з подібною чисельністю населення часто демонструють різні фінансові результати, що свідчить про різний рівень професійності місцевої влади, ефективність роботи з платниками податків, управління комунальними ресурсами та залучення інвестицій [2].

Аналіз доходів на одного жителя в територіальних громадах Вінницької області свідчить про істотну нерівномірність фінансової спроможності між громадами області.

За умови середнього рівня доходів, на 1 мешканця по області припадає 3 627,00 гривень, найвищий рівень доходів демонструє Ладизинська міська ТГ – 10 779,00 гривень на одного мешканця. Це пояснюється розвинутою промисловістю (енергетика, харчова промисловість)

та потужною базою ПДФО. Далі йдуть Вінницька та Козятинська міські громади, де доходи на одного мешканця значно нижчі, але все ще перевищують середній рівень по області – 7 385,00 гривень та 6 218,00 гривень відповідно [3]. Переважна більшість міських ТГ (Жмеринська, Іллінецька, Гайсинська, Немирівська, Тульчинська, Калинівська тощо) мають стабільний, але помірний рівень доходів – у межах 3 000–5 000 гривень на жителя. Це свідчить про наявність певного економічного потенціалу, але також про обмежені можливості у формуванні власних доходів [2]. Найнижчі показники мають Бершадська, Ямпільська та Шаргородська громади – менше 3 000 гривень на одного мешканця. Такі значення сигналізують про низьку податкову базу, слабку економічну активність та високу залежність від державних трансфертів.

Темп приросту ПДФО відображає, як змінилися надходження податку на доходи фізичних осіб до бюджету громади порівняно з попереднім періодом. Позитивне значення свідчить про зростання доходів населення, розширення зайнятості або детінізацію економіки. Негативне ж може вказувати на скорочення робочих місць, зменшення зарплат або міграцію населення [2]. Оскільки ПДФО є основним джерелом доходів місцевих бюджетів, цей показник є важливим індикатором фінансової спроможності громади. Темп приросту ПДФО за 6 місяців 2025 року до 06 місяців 2024 року в середньому по області становить 21 %. У той час як одні громади демонструють значний приріст ПДФО (Літинська селищна ТГ +73,4 %, Ободівська сільська ТГ +51,8 %), деякі громади навпаки мають суттєве зниження (Городківська сільська ТГ –25 % та Теплицька селищна ТГ –19,9 %) [3].

Помітно, що основну частину власних доходів громад формує ПДФО, а не місцеві податки і збори (земельний, нерухомість, єдиний податок), які відіграють допоміжну роль і мають невелику частку у структурі доходів. У сільських територіях часто спостерігається домінування трансфертної моделі фінансування, що обмежує можливості для економічного зростання.

Соціальний компонент аналізувався через показники демографічної структури, охоплення освітою, медичним забезпеченням, соціальним захистом тощо за плановими даними станом на 2025 рік. Проведений аналіз показав, що значна частина громад, особливо сільських, стикається з депопуляцією та старінням населення, що потребує адаптації соціальних послуг. Водночас деякі громади, зокрема ті, які приймають внутрішньо переміщених осіб (ВПО), демонструють активну соціальну політику.

Оцінювання щодо дошкільної освіти здійснювалось за 4 показниками – охоплення вихованням у дошкільних закладах дітей віком від 0 до 6 років; видатки на одну дитину дошкільного закладу; кількість дітей дошкільного закладу на 1 ставку педагогічного персоналу; кількість дітей дошкільного закладу на 1 ставку непедагогічного персоналу.

Найвищий рівень охоплення дітей дошкільною освітою у Вінницькій міській ТГ (87,1 %), Шаргородській міській ТГ (86,7 %) та Чечельницькій селищній ТГ (84,8 %); найнижчий рівень – у Райгородській сільській ТГ (31,9 %), Кунківській сільській ТГ (31,1 %) та Студенянській сільській ТГ (24,6 %), за умови середнього показника по громадах на рівні 56,9 %. Цей показник варто розглядати не лише як освітній, а і як соціально-економічний індикатор розвитку громади, що відображає доступність базових послуг, ефективність місцевої освітньої інфраструктури та потенціал громади до сталого розвитку, та потребує цілеспрямованих управлінських рішень для усунення просторової та соціальної нерівності [3].

Щодо видатків на одну дитину дошкільного закладу, то найвищий рівень зазначеного показника спостерігається у Райгородській сільській ТГ (48,0 тис. грн), Війтівецькій сільській ТГ (46,0 тис. грн) та Краснопільській сільській ТГ (44,0 тис. грн). Високий рівень витрат може свідчити як про високу увагу до якості дошкільної освіти, так і про неефективність використання бюджетних ресурсів у громадах із невеликою кількістю дітей. Проведений аналіз продемонстрував обидва випадки – у Краснопільській сільській ТГ, за умови охоплення дітей дошкільною освітою – 72,9 %, видатки на одну дитину складають 44,0 тис. грн, Сутисківській селищній ТГ за умови охоплення дітей дошкільною освітою – 70,1 %, видатки на одну дитину складають 42,0 тис. грн [3]. Це свідчить про те, що робота ведеться не тільки у напрямі забезпечення усіх дітей дошкільного віку послугами дошкільної освіти, а й забезпечення належного її фінансування. Проте у Райгородській сільській територіальній громаді мова йде

саме про неефективність використання бюджетних коштів, оскільки за меншого охоплення дітей у садочку рівень їх утримання досить високий.

Кількість дітей дошкільного закладу на 1 ставку педагогічного персоналу по територіальних громадах коливається від 4,6 дитини на ставку у Райгородській сільській ТГ до 17,6 дитини на ставку у Теплицькій селищній ТГ. Щодо показника кількості дітей дошкільного закладу на 1 ставку непедагогічного персоналу, то коливання його значення досить суттєве: від 2,5 дитини на ставку у Бабчинецькій сільській ТГ до 10,9 дитини на ставку непедагогічного персоналу у Вінницькій міській ТГ. Спостерігається така ситуація, що за однакових Типових штатних нормативів дошкільних навчальних закладів, у яких кількість штатних одиниць прямо чи опосередковано залежить від кількості дітей у закладі, рівень зазначених показників змінюється в чотири рази. Це свідчить про нераціональну та неефективну побудову груп у закладах дошкільної освіти окремих територіальних громад. У Северинівській та Самгородоцькій сільських ТГ взагалі відсутні окремі дошкільні заклади як бюджетні установи, оскільки дитячі групи функціонують при школах у форматі «школа-сад».

Щодо оцінювання показників загальної середньої освіти, то аналіз здійснювався за кількома показниками.

Середня наповнюваність класів у закладах загальної середньої освіти – це важливий показник, який впливає на забезпеченість коштами освітньої субвенції. Середній рівень наповнюваності класів по громадах Вінниччини становить 15 учнів. Зокрема, у Вінницькій міській ТГ у класі в середньому – 30 учнів, Ладизинській міській ТГ та Сутисківській – селищній ТГ – по 24, Агрономічній сільській ТГ – 19. Найгірші показники наповнюваності класів у Кунківській сільській ТГ – 8 учнів на клас, Студенянській та Бабчинецькій сільській ТГ – по 9 учнів. Наповнюваність класів впливає на ефективність використання освітньої субвенції: великі громади мають кращу фінансову спроможність, тоді як малі – стикаються з ризиками недофінансування та неефективного використання ресурсів [3].

Видатки освітньої субвенції в розрахунку на 1 учня розглянуто з погляду необхідності забезпечення економії коштів освітньої субвенції, тому найкраще його значення у Вінницькій міській ТГ (12,0 тис. грн на учня), Ладизинській міській ТГ (12 тис. грн на учня) та Сутисківській селищній ТГ (14 тис. грн на учня). Відповідно, завищені обсяги освітньої субвенції на одного учня спрямовані в Джулинській сільській ТГ, Соболівській сільській ТГ та Яришівській сільській ТГ – по 26,0 тис. гривень на учня.

Важливим показником теж є видатки освітньої субвенції в розрахунку на 1 педагогічну ставку. Виходячи із того, як побудована формула розподілу освітньої субвенції, де її обсяг напряму залежить від нормативної кількості педагогічних ставок, цей показник мав би бути приблизно на одному рівні по всіх громадах (відхилення могли б складати кілька відсотків). Проте, через нераціональні підходи (інколи свідомо застосовані) під час утворення класів у закладах загальної середньої освіти та розподілу педагогічних годин отримуємо, що зазначений показник коливається від 82,0 тис. грн освітньої субвенції на педагогічну ставку у Студенянській сільській ТГ до 147,0 тис. грн у Іванівській сільській ТГ [3]. Аналізуючи цей показник, можемо побачити, на скільки відрізняється заробітна плата педпрацівників через штучне збільшення їх ставок (понад норми, які використовує Міністерство освіти і науки України під час розподілу освітньої субвенції).

Співвідношення кількості учнів позашкільних закладів, мистецьких шкіл та дитячо-юнацьких спортивних шкіл до загальної кількості учнів загальноосвітніх шкіл – це показник, що характеризує рівень охоплення дітей додатковою освітою та розвитком здібностей поза межами шкільної програми; він свідчить про доступність і якість культурної, спортивної та творчої інфраструктури в громаді. Найкращий рівень охоплення учнів позашкільною освітою різного профілю в Уланівській сільській ТГ (0,79), Ольгопільській сільській ТГ (0,58) та Томашпільській селищній ТГ (0,58). Варто зазначити, що у Вінницькій міській ТГ спостерігається низьке значення цього показника – лише 0,26. Звичайно, значна частина учнів Вінницької громади відвідує подібні заклади, які фінансуються з обласного бюджету (розташовані в місті Вінниця), а також приватні заклади (оплату за заняття здійснюють батьки – жителі міста і

платники податків до міського бюджету). Наприклад, у місті Вінниця функціонує більше півдесятки приватних футбольних шкіл та обласна ДЮСШ з футболу, проте немає жодної міської комунальної ДЮСШ з футболу. Водночас також є 12 громад, у яких повністю відсутні видатки на позашкільну освіту усіх зазначених вище профілів.

Оцінювання щодо сфери охорони здоров'я здійснювалось за показником – кількість населення на 1-ну штатну одиницю лікаря в центрах первинної медико-санітарної допомоги, який відображає навантаження на одного лікаря та є важливим індикатором доступності медичних послуг у громаді. Якщо значення показника перевищує встановлені нормативи (1 800 осіб для сімейного лікаря, 2 000 – для терапевта, 900 – для педіатра), це свідчить про нестачу медичних кадрів і перевантаження лікарів, що може призводити до зниження якості обслуговування, збільшення черг і ризику професійного вигорання медперсоналу. Натомість занадто низьке значення показника може означати неефективне використання трудових ресурсів або надмірну кількість штатних посад за умови невеликої кількості населення.

Проведений аналіз засвідчив, що у 21 територіальній громаді області кількість населення на 1 штатну одиницю лікаря в Центрах первинної медико-санітарної допомоги значно перевищує рекомендовані норми та складає від 2 300 до 5 291 осіб. Це свідчить про наявність вакантних посад сімейних лікарів, а також, що це може призвести до зниження якості та ефективності обслуговування жителів громади. Найвищий такий показник у Райгородській сільській територіальній громаді (5 291 осіб), Копайгородській селищній (4 181 осіб), Городківській сільській (4 099 осіб), Шпиківській селищній (4 032 осіб), Війтівецькій сільській (3 865 осіб), Ольгопільській сільській (2 980 осіб).

З метою надання якісних медичних послуг, а також уникнення незадоволення мешканців громади та заохочення сімейних лікарів, головам сільських, селищних та міських територіальних громад у межах місцевих програм необхідно забезпечити заклади сучасним обладнанням, створити комфортні умови для роботи, забезпечити транспортом для виїзду до пацієнтів, запровадити додаткові премії та доплати тощо.

Оцінювання соціального захисту і соціального забезпечення здійснювалось за 2 показниками – видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення в розрахунку на 1 жителя ТГ та кількість населення ТГ на 1 ставку працівника соціального захисту, які відображають рівень соціальної орієнтованості громади та ефективність організації соціальних послуг.

Видатки на соціальний захист та соціальне забезпечення в розрахунку на 1 жителя ТГ показують, яку частину ресурсів громада спрямовує на підтримку вразливих категорій населення. Вищі значення свідчать про активну соціальну політику, наявність місцевих програм допомоги, компенсацій чи пілг. Низькі ж показники можуть означати обмежені фінансові можливості громади або недостатню увагу до соціальної сфери. Показник співвідношення обсягу спрямованих коштів до загальної кількості мешканців громади коливається від 150 грн на 1 особу до 776 грн, за середнього розрахункового показника 588 грн на 1 жителя. Найвищий такий показник у Самгородоцькій сільській територіальній громаді (776 грн на 1 особу), Махнівській сільській (650 грн), Тульчинській міській (620 грн), Вінницькій міській (469 грн). Найменше коштів направляється у Кунківській сільській територіальній громаді (в середньому 150 грн на 1 жителя), Мурафській сільській (156 грн), Брацлавській селищній (156 грн), Райгородській сільській (171 грн), Джуринській сільській (176 грн).

Кількість населення на 1 ставку працівника соціального захисту характеризує навантаження на фахівців цієї сфери. Високе значення показника означає дефіцит кадрів і перевантаження працівників, що негативно впливає на якість та своєчасність надання послуг. Низьке – свідчить про кращу доступність соціальних послуг, але за умови ефективного використання персоналу. Загалом, оптимальними вважаються громади, де поєднуються достатній рівень видатків із раціональним кадровим забезпеченням, що забезпечує адресність допомоги, оперативне реагування на потреби населення та соціальну стабільність у громаді. Як засвідчив аналіз, кількість населення на 1 ставку працівника соціального захисту в цілому по області становить 550 осіб. Втім деякі громади демонструють дуже високе навантаження на працівника соціального захисту – 1 581 жителів у Вінницькій міській територіальній громаді, 1 409 жителів у

Могиливі-Подільській міській ТГ, а деякі – досить низькі – у Вапнярській селищній ТГ – 162 жителя, Самгородоцькій сільській ТГ – 157 жителів.

Питома вага видатків на утримання органів місцевого самоврядування показує, яку частину бюджету громада спрямовує на роботу свого управлінського апарату. Високе значення свідчить про значні адміністративні витрати, а низьке – про ефективне використання коштів і орієнтацію бюджету на розвиток. Питома вага видатків на утримання органів місцевого самоврядування у доходах територіальних громад (без врахування трансфертів) в середньому по області становить 23,6 %. Однак деякі громади демонструють значні видатки – понад 40 % у Яришівській сільській ТГ, 37,7 % у Студенянській сільській ТГ. Натомість деякі громади демонструють досить низьку питому вагу видатків – Вінницька міська ТГ – 8,2 %, Тульчинська міська ТГ – 11,1 %.

У підсумку варто зауважити, що в середньому частка видатків на соціально-культурну сферу разом із видатками на державне управління в загальному обсязі видатків ТГ становить 57 %, за умови оптимального рівня 60–70 % у структурі видатків бюджету громади [4]. Втім такі видатки в деяких громадах сягають 96,9 % (Самгородоцька та Северинівська сільські ТГ), а найменший відсоток таких видатків у Вінницькій та Ладижинській міських ТГ – 60,1 та 55,6 % відповідно.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що за умови однакової нормативно-правової бази територіальні громади Вінниччини демонструють значну нерівномірність за рівнем фінансової спроможності, соціально-економічного розвитку та ефективності управління ресурсами. Високі показники власних доходів і темпів приросту ПДФО характерні для промислово розвинених міських громад, тоді як сільські громади залишаються залежними від державних трансфертів. У соціально-культурній сфері спостерігаються диспропорції у фінансуванні освіти, медицини та соціального захисту, що впливає на доступність базових послуг для населення. Окремі громади мають неефективну структуру управлінських витрат, перевищуючи оптимальну частку видатків на апарат управління.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розробку інтегрального індексу конкурентоспроможності громад, який поєднуватиме економічні, соціальні, інвестиційні та управлінські показники. Розв'язання виявлених проблем можливе через посилення фінансової автономії громад, оптимізацію бюджетних витрат, розширення прав місцевих органів у сфері адміністрування податків, цифровізацію управлінських процесів, а також запровадження системи моніторингу ефективності використання ресурсів. Це сприятиме формуванню збалансованого розвитку, підвищенню якості життя населення та зміцненню конкурентоспроможності Вінницької області в цілому.

Abstract. The article analyzes the financial capacity and management efficiency of territorial communities in the Vinnytsia region based on the results of budget execution in the first half of 2025. It examines the dynamics of key revenue indicators, the state of local tax administration, and the efficiency of expenditure use for maintaining local self-government bodies and financing key social sectors. The study identifies leading and lagging communities and formulates recommendations for enhancing the financial autonomy and managerial efficiency of territorial communities.

Keywords: territorial community, competitiveness, financial capacity, management efficiency.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Децентралізація в дії: моніторинг процесів та оцінка результатів / за ред. Ю. Волошина. Київ: Центр політико-правових реформ, 2022. 256 с.
2. Ніколенко Г. Б. Формування методики комплексного оцінювання конкурентоспроможності територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2025. Вип. 73. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/73> (дата звернення: 06.10.2025).
3. Оцінка фінансової спроможності громад за підсумками I півріччя 2025 року. *Decentralization*. URL: <https://decentralization.ua/en/news/20052> (дата звернення: 08.10.2025).
4. Заблодська І. В., Гречана С. І. Методичне забезпечення формування ідентифікаційного профілю територіальної громади. *Регіональна економіка*. 2021. № 2(100). С. 5–14.

БЛОГЕРСТВО В СИСТЕМІ СУЧАСНОГО МЕДІАПРОСТОРУ

О. В. Бабчук, В. Ю. Василенко

Анотація. У статті проаналізовано роль блогерства у формуванні сучасного медіапростору. Розкрито особливості блогінгу як форми цифрової комунікації та визначено його вплив на інформаційні процеси, громадську думку та поведінку аудиторії. Окреслено ключові переваги блогерського контенту. Звернено увагу на ризики, пов'язані з поширенням недостовірної інформації, відсутністю регуляції та можливістю маніпуляції. Наголошено на значенні блогінгу як чинника розвитку медіакультури та формування альтернативних каналів комунікації.

Ключові слова: блогерство, медіапростір, соціальні мережі, масова інформація.

Вступ. Цифровізація суттєво змінила сучасний медіапростір, а блогерство стало важливим механізмом впливу на громадські настрої та інформаційні потоки. Блоги й соціальні мережі забезпечують швидкість поширення інформації, інтерактивність і формування нових спільнот, часто виступають альтернативою традиційним медіа.

Дослідження показують, як позитивний вплив блогерства на обізнаність аудиторії, так і ризики поширення недостовірного контенту та маніпуляцій. Однак багато аспектів впливу блогерства на формування громадської думки, взаємодії з аудиторією залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті – проаналізувати роль блогерства у сучасному медіапросторі та визначити його вплив на інформаційні процеси й соціальні взаємодії.

Основна частина. Сучасний медіапростір містить у собі не лише традиційні медіа у вигляді газет, телебачення та радіо, а й онлайн-медіа, стрімінгові платформи, соціальні мережі та персональні медіа, серед яких блогерство, подкасти, та інший користувацький контент. Конкретне визначення терміну медіапростір дав Роберт Стулс: «...Це електронне оточення, в якому окремі люди або їхні групи та інші спільноти можуть діяти разом в один і той самий час. У цьому просторі вони можуть створювати візуальне та звукове середовище, що впливає на реальний простір» [1].

Блогерство має значний вплив на формування та розвиток теперішнього медіапростору. Блог (англ. blog, від «web – павутина», «log – журнал») – це вебсайт, де регулярно публікуються мультимедіа. Тлумачний словник описує термін, як публічний, мережевий журнал подій, який передбачає сторонніх читачів [2].

К. Дрогозюк у своїй праці «Проблематика правового регулювання діяльності блогів в Україні» називає такі ознаки блогу:

- 1) публічність та доступність для населення;
- 2) інформаційна спрямованість, так як блог має конкретну мету, користь для аудиторії;
- 3) відсутність модерації, окрім автора блогу або його помічників, ніхто не регулює контент;
- 4) колективне формування змісту через розміщення коментарів [3].

Наведені ознаки характеризують блог та вказують на його унікальність у медіапросторі. Зокрема у дослідженні «Сучасний блогерський медіапростір» Т. Гуменюк поділяє блоги на 4 види:

1. Зірки. Актори, співаки, спортсмени ведуть свої блоги з метою поширення своєї популярності та залучення більшої кількості аудиторії. Вони публікують анонси нових альбомів, виступів.

2. Експерти. Професіонали своєї справи діляться власними знаннями та досвідом, заради освітньої мети. Експерти можуть створювати онлайн-курси. Юристи, лікарі, вчителі та професіонали різних галузей рекламують свої послуги через блог, привертаючи увагу потенційних клієнтів.

3. Лайфстайл-блогери – це люди, які публікують особисті фото та відео, транслюючи своє життя, вподобання, інтереси, думки. Вони не є експертами, але можуть поширювати інформацію на основі власного досвіду.

4. Бізнесмени – блогери, які продають власну продукцію чи послуги. Для них блог – це онлайн-магазин, завдяки якому можна знайти покупців, та розвивати свій бренд [4].

Це досить відносний поділ, адже експерти, окрім навчальної мети, можуть показувати своє особисте життя, зірки можуть розвивати та продавати продукцію свого бренду через блог. Блогери можуть бути універсальними, комбінувати та змінювати засоби створення контенту, адже як пише С. Дацюк у статті для «Української правди»: «Блог дозволяє будь-кому спробувати свої сили у якості вільного автора». Блогером може бути кожен охочий, так як чітких рамок для автора немає [5].

В українському законодавстві термін «блогер» залишається невизначеним, хоч у суспільстві блогерство вже називають професією, зазначає медіаюрист Інституту масової інформації Р. Головенко [6]. Досить важко зрозуміти, коли звичайний користувач починає мати вплив на аудиторію, тому правові можливості блогера подібні до можливостей пересічного громадянина – вони мають «право на свободу думки й слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань».

Українські закони не прирівнюють блогера до професійного журналіста. Однак блогер може зареєструватись, тоді він буде вважатись повноправним медіа, про що говорить частина третя статті 16 Закону «Про медіа»: «Особа, яка регулярно поширює масову інформацію під своїм редакційним контролем через власні облікові записи на платформах спільного доступу до інформації, не є суб'єктом у сфері онлайн-медіа, крім випадків, якщо така особа добровільно зареєструється як суб'єкт у сфері онлайн-медіа» [7]. Як зазначає авторка інтернет-видання «Детектор медіа» Н. Данькова, наразі Нацрада реєструє як онлайн-медіа суб'єктів, які поширюють контент не тільки на традиційних сайтах, але на різноманітних платформах, таких як YouTube, Instagram, Telegram і так далі, якщо того бажає автор контенту [8].

Ю. Половинчак у своїй праці «Особливості функціонування української блогосфери» описала головні риси блогерства, серед них: відсутність чітких політичних, державних, економічних, соціальних і вікових обмежень, глобальність, демократизм [9]. Так як блогерство не регламентується суворими правилами, блоги мають можливість здійснювати масову комунікацію, яка дозволяє різні стилі, теми спілкування та свободу слова. Автори блогів можуть вільно говорити про свою політичну позицію. Ще більшу свободу дає відсутність контролю з боку держави, тому блогери не бояться чітко висловлюватись.

Важливою ознакою блогу є оперативність. Часто блогери публікують контент швидше, ніж традиційні видання, так як необмежені редакційними вимогами. Відповідно інформація буде актуальною, а реакція аудиторії та поширення в маси людей буде швидким.

Блоги – це завжди суб'єктивність. Головна редакторка онлайн-медіа «0629.com.ua» та членкиня КЖЕ Анна Мурликіна говорить, що в той час як професійна журналістика подає лише факти, щоб суспільство аналізувало та робило висновки самостійно, блогери додають до фактів свою думку, показуючи свою позицію. Люди втомились аналізувати ту чи іншу новину, їм легше проаналізувати чиюсь точку зору стосовно якогось факту, а потім погодитись з нею чи не погодитись [10]. Аудиторію приманює харизма та стиль мовлення блогера, зручний та легкий формат подачі інформації. Людина споживає контент блогера, так як він не такий складний, містить простіші формулювання, а інколи навіть гумор, що покращує та пришвидшує сприйняття інформації. Якщо блогер розуміється у темі і може поділитись знаннями та розповісти про досвід, це допоможе споживанню новин аудиторією. Думка автора може відрізнитись від думки підписників, що у свою чергу може наштовхнути їх на роздуми про альтернативні точки зору та розвинути критичне мислення.

Блог містить взаємодію з аудиторією, яка позитивно впливає на рівень довіри суспільства. Блогер може відповідати на коментарі, дослухатись до критики та бажань підписників. Здається, що автор блогу це проста людина, така ж як його читач; йому близькі ті ж самі проблеми, він розуміє усе, так як знаходиться «в середині» ситуації.

Блогери зазвичай створюють контент на теми, які їх цікавлять або в яких вони є експертами. Люди, які поділяють ці інтереси, природно тягнуться до таких блогерів і стають частиною їхньої аудиторії. Так формується спільнота однодумців.

Однак, споживаючи блогерський контент, людина, окрім переваг, може зіткнутись з численними ризиками. Заради оперативності блогери нерідко жертвують правдивістю й точністю інформації, адже перед публікацією необхідно здійснити перевірку та обробку фактів, що займає певний відсоток часу перед поширенням. Автори контенту не хочуть втрачати статус найшвидших, тому публікують інформацію без належної перевірки.

Головна редакторка видання «The Village Україна» І. Виговська пише про те, що американські соціологи Річард Вол і Дональд Гортон говорять, що люди схильні до парасоціальних стосунків, коли людина уважно стежить за медійними особами, згодом вбачаючи у них схожість за позицією та думками на неї саму [11]. Тоді автор блогу сприймається як близька людина, наставник, якого потрібно слухати, адже він не помиляється. Окрім висловлення власних думок, блогери також можуть надавати публікаціям емоційності, яка може впливати на сприйняття фактів аудиторією. Суб'єктивність та емоційність може призвести до викривлення інформації. Тож підписники мають завжди відокремлювати факти від коментарів та емоцій блогерів, інакше можна з легкістю піддатись свідомим чи несвідомим маніпуляціям.

Через те, що блогер – окремий індивідуум, як усі люди, він не несе відповідальності за сказане, звісно, якщо він не закликає до насилля, дискримінації чи зміни конституційного ладу. К. Дрогозюк пише про те, що кожна людина, в тому числі неповнолітня чи малолітня, може вести блог, оскільки не потрібно мати жодних юридичних оформлень та державних дозволів на ведення блогерської діяльності [3]. Тому варто бути обережним під час споживання контенту з блогів та завжди перевіряти інформацію на достовірність.

З огляду на переваги та ризики споживання контенту блогерів, стає очевидною потреба в правовому регулюванні такого роду діяльності. Однак на сьогоднішній день законодавство України не охоплює блогерство, що створює правові прогалини в забезпеченні захисту як для авторів контенту, так і для його споживачів. У Законі України «Про доступ до публічної інформації» йдеться про те, що «будь-яка особа може вільно копіювати, публікувати, поширювати, використовувати, у тому числі в комерційних цілях, у поєднанні з іншою інформацією або шляхом включення до складу власного продукту, публічну інформацію у формі відкритих даних з обов'язковим посиланням на джерело отримання такої інформації» [12]. З огляду на це, блогер може вільно поширювати інформацію й не нести за неї відповідальність.

Тож одним із небагатьох методів регулювання блогерської діяльності є політика платформ, де блогери поширюють контент. Н. Данькова пояснює, що на практиці платформи неохоче реагують на звернення українського регулятора. За словами члена Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення О. Бурмагіна, був лише один випадок, коли YouTube відреагував на поширення дезінформації на платформі, а всі інші випадки залишилися без відповіді [8]. Ігнорування запитів відбувається через те, що власники найпопулярніших майданчиків, якими користуються блогери у всьому світі, не є юридичними особами України. Проте варто зазначити, що від початку повномасштабного вторгнення росії в Україну, як показує моніторинг Інституту масової інформації, Facebook, Youtube, Instagram блокує контент як блогерів, так і українських медіа про війну нібито через правила спільноти [13].

Одним із методів, який став досить поширеним та результативним у період цифровізації, є «культура скасування» (англ. cancel culture). «Культура скасування» – це явище, яке полягає в колективному засудженні медійних суб'єктів за образливі та неприйнятні для суспільства висловлювання та дії. Можливий також заклик усунення з медіапростору чи посади та відмова від контенту, продукції чи послуги суб'єкта. Застосовувати такі методи може суспільство. Такий спосіб часто дає потрібні результати, оскільки без аудиторії блогер втрачає вплив, що згодом може призвести до негативних наслідків для його діяльності. Однак цей метод може бути небезпечним та несправедливим, оскільки часто не передбачає аналізу ситуації та перевірки фактів.

Незважаючи на те, що немає закону, який напряду регулює діяльність блогерів, контролювати їх роботу все ж можливо. К. Дрогозюк говорить, що блогера можна притягнути до

відповідальності, якщо прирівнювати його до пересічного громадянина [3]. Рекламу у блозі може регулювати Закон України «Про рекламу», а також Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Серед блогерів також можливе копіювання та поширення контенту без згадки автора, що суперечить Закону України «Про авторське право і суміжні права». Варто не забувати й про те, що блогер може розвивати свій бізнес, продавати продукцію та послуги, тому він обов'язково має зареєструватись як юридична особа чи ФОП. Важливо пам'ятати, що блогерство є багатограним, воно поєднує в собі багато аспектів життя, на які нам варто звертати увагу для забезпечення правосуддя та справедливості.

Висновки. Блогерство стало однією з провідних форм цифрової комунікації та зайняло вагоме місце у структурі сучасного медіапростору. Воно забезпечує швидке поширення інформації, формування спільнот за інтересами, участь аудиторії у взаємодії з контентом і створює нові можливості для самовираження та суспільного впливу. Завдяки персоналізованій подачі матеріалів, блогери перетворюються на авторитетних комунікаторів та лідерів думок.

Разом із тим активний розвиток блогосфери супроводжується низкою викликів: відсутністю механізмів контролю достовірності, етичних стандартів і єдиних правових норм. Це зумовлює необхідність підвищення рівня медіаграмотності аудиторії та формування відповідального підходу до створення контенту.

Блогерство не лише відображає соціальні процеси, а й здатне їх ініціювати та впливати на суспільні настрої. У перспективі блогінг продовжуватиме інтегруватися в медіапростір, створювати нові формати взаємодії між автором і аудиторією. Подальше дослідження цього явища є доцільним у контексті розвитку цифрового суспільства, етики комунікації та трансформації інформаційного середовища.

Abstract. The article analyzes the role of blogging in shaping the modern media space. The features of blogging as a form of digital communication are revealed, and its influence on information processes, public opinion, and audience behavior is defined. The key advantages of blog content are outlined. Attention is drawn to the risks associated with the spread of unreliable information, lack of regulation, and the possibility of manipulation. The significance of blogging as a factor in the development of media culture and the formation of alternative channels of communication is emphasized.

Keywords: blogging, media space, social networks, mass information.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Stults R. B Media Space Xerox PARC Technical Report. Palo Alto, California, 1986. 25 с. URL: <https://people.cs.vt.edu/srh/Downloads/Media%20Space%20Report.pdf>.
2. Тлумачний словник української мови. *СловникUA*. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%91%D0%BB%D0%BE%D0%B3> (дата звернення: 02.10.2025).
3. Дрогозюк К. Проблематика правового регулювання діяльності блогів в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 252–256. URL: http://lsej.org.ua/2_2024/62.pdf (дата звернення: 02.10.2025).
4. Гуменюк Т. Сучасний блогерський медіапростір. *Актуальні питання українського інформаційного простору*. 2022. Вип. 9. С. 58–68. URL: <http://ukrinfospace.knukim.edu.ua/article/view/257083/254010> (дата звернення: 02.10.2025).
5. Дацюк С. Сучасні блоги та блогери. *Українська правда*. 2017. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/58d0f539e0fdb/> (дата звернення: 02.10.2025).
6. Головенко Р. Правовий статус блогерів в Україні: аналіз ІМІ. *Інститут масової інформації*. 2023. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/pravovyj-status-bloggeriv-v-ukrayini-analiz-imi-i53699> (дата звернення: 02.10.2025).
7. Закон України Про медіа від 2023 р., № 47–50. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 16 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 02.10.2025).
8. Данькова Н. Критерії визначення онлайн-медіа: чому їх досі ніхто не розробив. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/rinok/article/233966/2024-10-28-kryterii-vyznachennya-onlayn-media-chomu-ikh-dosi-nikhto-ne-rozrobyv/> (дата звернення: 02.10.2025).
9. Половинчак Ю. Особливості функціонування української блогосфери. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2015. Вип. 42. С. 99–102. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Polovynchak-Y.-Features-of-functioning-of-Ukrainian-blogsphere.pdf> (дата звернення: 02.10.2025).
10. Мурикіна А. Чому журналістика програє блогерству та що з цим робити. *Детектор медіа*. URL: <https://detector.media/production/article/231471/2024-08-29-chomu-zhurnalistyka-prograie-bloggerstvu-ta-shcho-z-tsym-robyty/> (дата звернення: 02.10.2025).
11. Виговська І. Знімають роботу ППО, але мають більше підписників, ніж медіа. Як правильно стежити за блогерами. *The Village Україна*. URL: <https://www.village.com.ua/village/life/mediahramotnist/342255-yak-pravilno-stezhiti-za-blogerami> (дата звернення: 02.10.2025).

12. Закон України Про доступ до публічної інформації від 2011 р., № 32. *Офіційний вебпортал парламенту України*. 16 с. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 02.10.2025).

13. ІМІ зафіксував чотири основні тенденції, що стосуються діяльності блогерів в Україні, – Барометр блогосфери. *Інститут масової інформації*. 2023. URL: <https://imi.org.ua/monitorings/imi-zafiksuvav-chotyry-osnovni-tendentsiyi-shho-stosuyutsya-diyalnosti-blogeriv-v-ukrayini-barometr-i53845> (дата звернення: 02.10.2025).

УДК 070.4:316.774(477)

АДАПТАЦІЯ ЖАНРУ ЖУРНАЛІСТСЬКОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ДО СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ: ДОСВІД «УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВДИ»

К. Є. Сітневська, В. Ю. Василенко

Анотація. У статті досліджено трансформацію жанру журналістських розслідувань в Україні в умовах воєнного стану та цифровізації. Предметом аналізу є тематичний фокус і методи роботи журналістів-розслідувачів, зокрема на прикладі матеріалів онлайн-видання «Українська правда». Використано методи контент-аналізу, порівняння та узагальнення. Встановлено, що традиційні практики (робота з джерелами, спостереження) поєднуються з інноваційними інструментами, зокрема аналізом соціальних мереж та відкритих баз даних. Результати свідчать про збереження фундаментальних принципів об'єктивності та точності під час адаптації жанру до сучасних суспільних викликів.

Ключові слова: журналістські розслідування, цифровізація, адаптація жанру, соціальні мережі.

Вступ. В Україні за умов воєнного стану і постійних соціальних змін та викликів журналістські розслідування є основним інструментом інформування громадськості про актуальні проблеми та злочини, які замовчуються або ж приховуються. Такі матеріали відіграють важливу роль у викритті зловживань владою, порушень людських прав та конституційних законів, корупції та інших гострих суспільних проблем.

Тема журналістських розслідувань неодноразово розглядалась у працях таких вітчизняних дослідників, як М. Нетреба, Л. Василика, А. Яковець, О. Яцук. Специфіка та жанрові особливості журналістських розслідувань досліджувались О. Глушко, Н. Нікітіною. М. Василенко оцінював вплив воєнного стану на сам процес розслідування. Тенденції розвитку сучасного журналістського розслідування в контексті розвитку нових медіа розглядали Л. Зубенко та Л. Темченко [1]. Зарубіжні дослідники також активно аналізували тему журналістських розслідувань, наприклад, Ів Аньєс [2], Марк Лі Хантер [3], колектив Bellingscat, Елізабет Давід-Барретт [4], Слободан Томіч [4].

Проте щоб дослідити адаптацію журналістики, зокрема розслідувань, до сучасних викликів, наприклад, цифровізації, інформаційної війни та зростання конкуренції між медіа, варто провести більш детальний аналіз. Насамперед варто дослідити тематичне наповнення і розглядати цей аспект не лише крізь призму авторів та їх зацікавленість у тій чи іншій сфері, а й з точки зору аудиторії, аналізуючи суспільний інтерес. Вивчення методів, які використовують у своїй роботі журналісти-розслідувачі, допоможе оцінити ефективність інноваційних підходів та практик для збору й перевірки інформації, і окреслити їх вплив на якість та достовірність розслідувань.

Основна частина. Активна цифровізація приводить до змін споживацьких уподобань та способів отримання інформації. Провідні українські медіа, які раніше на просторах інтернету були лише вебверсіями друкованих примірників, зараз обирають інші формати, завдяки яким можуть поєднувати інтерактивність, мультимедійність і водночас відповідати запиту аудиторії. Зважаючи на це, стає помітним той факт, що журналістика України зазнає модифікації творчих методів і підходів. У своєму дослідженні Л. Василик стверджувала, що зараз медіа-індустрія невинно змінюється, а перед лідерами традиційної комунікації постають нові виклики [5, с. 2].

Трансформація діяльності журналістів безпосередньо вплинула на особливості жанру. Журналістські розслідування, які вчені розглядають як метод і жанр, зазнали інноваційних змін. Сутність журналістського розслідування полягає у зборі, перевірці та систематизації ін-

формації, яка часто є прихованою, складною для отримання або викликає суспільний резонанс. Такі розслідування ґрунтуються на принципах об'єктивності, правдивості, точності.

Як стверджує О. Глушко, журналістське розслідування – це жанр аналітичної публіцистики, який має на меті знайти приховані від широкої громадськості причини суспільних проблем, які впливові кола намагаються замовчувати [6, с. 1]. І. Хоменко доводить, що у визначенні «журналістське розслідування» вбачаємо ґрунтовне вивчення одним або кількома журналістами прихованих явищ, які можуть негативно відобразитись на суспільстві або ж становити небезпеку. Метою дослідження є подальша публікація зібраних фактів [7, с. 36].

Журналіст-розслідувач не може використовувати інформацію без ретельної перевірки, тому що презумпції достовірності джерела не існує. Інформатор може банально збрехати, маніпулювати даними або помилитися. Медійникам, що спеціалізуються на новинах, джерела зазвичай вільніше надають інформацію, прагнучи досягнути певних цілей або ж заради власного просування. Від журналістів-розслідувачів інформацію, зазвичай, замовчують, щоб запобігти розкриттю фактів, що можуть скомпрометувати органи влади, політиків, певні інституції тощо. Процес розслідування складних, вагомих проблем вимагає не тільки часу, затрат фізичних сил, розумової енергії, нервового напруження, а й сміливості. Нерідко викриття й оприлюднення реальних причин суспільних негараздів ставало викликом існуючій системі, владі, її високопосадовцям, зазначає О. Глушко у своїй статті «“Вищий пілотаж” журналістики» [6].

Теоретична концепція досі залишається актуальною, проте методи розслідування мають схильність застарівати і перетворюватися в інші підходи та практики. Відсоток оновлення залежить від часу, досягнень технічного і наукового мислення та потреб суспільства [8, с. 10].

Н. Цибікова стверджує, що в першу чергу значних змін зазнав заголовок, який має бути максимально інформативним та завершеним у семантичному плані. Його завдання полягає у тому, щоб дати читачеві уявлення про зміст тексту та узагальнити головне. Заголовок в онлайн-виданні має відобразити тему або головну суть новини. Образні газетні заголовки для інтернету не підходять [9, с. 46].

Трансформація методів популяризації матеріалів, у тому числі й розслідувань, відіграє значну роль. Згідно з тенденціями сучасного світу, молоді користувачі відають перевагу більш інтерактивним джерелам отримання інформації, зокрема Instagram, Facebook та X (Twitter). Дослідники називають соціальні мережі найбільшими платформами для поширення та популяризації контенту [10]. Тому не дивно, що станом на сьогодні соцмережі є серйозним конкурентом традиційним медіа, вони стають найбільш відвідуваними ресурсами в інтернеті. І лише зміна правил гри та звичної практики, врятували онлайн-видання. Завдяки інтеграції із соцмережами, медіа можуть не тільки втримувати свої позиції на інформаційному фронті, але й залучати нову молодшу аудиторію. Популярність почали здобувати й особисто автори. Аудиторія має можливість поширювати ті розслідування, які їм подобаються, та надсилати їх для інших користувачів, водночас збільшуючи просування журналістських матеріалів.

Наприклад, «Українська правда» зіштовхнулася з викликами, спричиненими зростанням популярності соціальних мереж, тиском із боку влади та умовами воєнного стану. Явище, яке часто називають «перша війна у TikTok», визначило швидкість та оперативність як ключові чинники в боротьбі за увагу аудиторії. Як зазначає М. Василенко, під час повномасштабного вторгнення журналістське розслідування здобуло неповторні, драматичні риси, спричинені небезпечними умовами, в яких працюють репортери та аналітики [11, с. 4].

Аналіз тематичного фокусу розслідувань «Української правди» за період квітень–жовтень 2024 року дозволяє виділити 4 категорії проблем, які розкриваються у зазначених матеріалах, – це корупція та зловживання владою, схеми обходу санкцій, військові злочини і незаконний виїзд за кордон. Саме вони і є основними темами, над якими працюють журналісти-розслідувачі. Із визначених категорій було взято по одній публікації для аналізу та порівняння. Актуальність виокремлених тематичних категорій визначалась за трьома критеріями: важливість теми, викриття та ексклюзивність.

Оцінюючи та узагальнюючи дані репрезентовані у діаграмі, створеній на основі власного аналізу, бачимо, що в межах досліджуваного періоду найбільш популярною серед аудиторії

стала тематика незаконного виїзду за кордон чиновників та «блогерів-волонтерів» (рис. 1). На YouTube каналі онлайн-видання відео розслідувань цієї категорії в середньому набирають близько 790 тисяч переглядів [12]. Друге місце за популярністю серед читачів посідає тема корупції та перевищення повноважень. Кількість матеріалів, що розкриває цю проблематику, становить 65 % від усіх журналістських розслідувань «Української правди» з квітня по жовтень 2024 року. Близько 300 тис. переглядів сягають викриття військових злочинів, число цих публікацій за останні пів року є найменшим. Найменшу зацікавленість у аудиторії викликає тема уникнення санкцій, що може свідчити про прагнення українців фокусуватись на внутрішніх проблемах України.

Рис. 1. Середня кількість переглядів на YouTube журналістських розслідувань «Української правди»

Аналіз методів розслідування виявив як незмінні, так і трансформовані підходи. Традиційні методи, зокрема особисті спостереження та робота з власними джерелами в правоохоронних чи владних органах, залишаються фундаментальними. У справі «Як Україна втрачає гроші на закупівлях озброєнь» саме особисті джерела УП надали найвагомішу інформацію та навіть документи, які було стерто [13]. Після публікації розслідування про неправомірні вказівки директора НАБУ Кривоноса, проти інформаторів УП було відкрито кримінальне провадження. Саме злита ними ухвала на обшук у Олексія Чернишова, стала для журналістів причиною детальніше розібратись у цій справі.

Трансформація методів у першу чергу проявилася через використання соціальних мереж, наприклад Instagram. Якщо проаналізувати фото чи відео, можна дізнатись місце, де воно було зроблено, та приблизний час, а також додаткову інформацію, яку на перший погляд важко знайти. Скажімо, у розслідуванні про обхід санкцій рф, завдяки відстеженню контенту на сторінках автосалонів росії та відео з кортежами політиків, журналісти дізнались приблизну кількість незаконно завезених авто, їх марки та моделі [14]. Відкритий доступ до реєстрів, декларацій, судових постанов і рішень значно полегшив роботу журналістам та мінімізував потребу офіційно звертатись до відповідних установ. Запити не лише потребували більшого часу на отримання інформації, інколи вони навмисно ігнорувалися, щоб приховати інформацію від медіа, чого не вдається зробити зараз із відкритими даними. Ресурс Import Genius, який містить відомості про імпорт автомобілів у різні країни світу, став ключовим джерелом у розслідуванні «Як оточення Путіна під санкціями продовжує купувати Rolls-Royce та Maybach» [14]. Судові рішення та постанови Кабінету Міністрів України розкрили основний перебіг справи про закупівлю озброєння, яку досі так і не здійснили. Інноваційні підходи та методи журналістських розслідувань дають можливість «Українській правді» ефективніше збирати та перевіряти інформацію, а також додатково підсилювати аргументи своїх публікацій.

Висновок. Наше дослідження демонструє глибоке розуміння ролі журналістських розслідувань у сучасній українській журналістиці та акцентує увагу на адаптації цього жанру до викликів цифровізації, війни та зростання конкуренції. Журналістські розслідування мають чітку аналітичну спрямованість і орієнтовані на викриття прихованих проблем. Їх сутність полягає у зборі, перевірці й систематизації інформації, яка є складною для отримання, але критично важливою для суспільства. Водночас такі розслідування характеризуються високими ризиками, вимагають ретельної перевірки фактів, незалежності джерел і комплексного аналізу.

Ми проаналізували традиційні методи роботи УП, зокрема роботу з джерелами й особистими спостереженнями, і зафіксували, що вони доповнюються інноваційними підходами, включаючи аналіз даних із соціальних мереж, використання відкритих реєстрів і баз даних, що підвищує ефективність збору й перевірки інформації, сприяючи об'єктивності та достовірності матеріалів. Значущість дослідження полягає у висвітленні впливу сучасних умов на журналістику, що підкреслює роль «Української правди» як інструмента контролю влади й захисту демократичних цінностей. Робота також демонструє, як цифровізація й соціальні мережі змінюють підходи до створення й поширення журналістських матеріалів, забезпечуючи їх релевантність для сучасної аудиторії. Технологічний прогрес і потреби суспільства диктують адаптацію методів журналістики, залишаючи незмінними її ключові принципи: об'єктивність, правдивість та точність. Журналістське розслідування залишається фундаментальним елементом демократичного суспільства, сприяючи прозорості, відповідальності влади та розширенню прав громадян.

Abstract. The article examines the transformation of investigative journalism in Ukraine under martial law and digitalization. The subject of analysis is the thematic focus and working methods of investigative journalists, particularly based on materials from the online edition *Ukrainska Pravda*. The study applies content analysis, comparison, and generalization methods. It is established that traditional practices (working with sources, observation) are combined with innovative tools such as social media analysis and open databases. The results demonstrate the preservation of fundamental principles of objectivity and accuracy while adapting the genre to contemporary social challenges.

Keywords: investigative journalism, digitalization, genre adaptation, social media.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зубенко Л. А., Темченко Л. В. Журналістські розслідування: нові платформи. *Масова комунікація у глобальному та національному вимірах*. 2018. Вип. 9. С. 33–38. URL: https://www.dnu.dp.ua/docs/zbirniki/fszmk/program_5b0548972cb77.pdf#page=34 (дата звернення: 21.09.2025).
2. Julia Luck, Tanjev Schultz. Investigative Data Journalism in a Globalized World. *Journalism Research*. 2019. URL: <https://journalistik.online/en/paper-en/investigative-data-journalism-in-a-globalized-world/> (дата звернення: 26.09.2025).
3. Mark Lee Hunter. The Global investigative journalism casebook. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2012. 255 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000217636> (дата звернення: 25.09.2025).
4. Elizabeth David-Barrett, Slobodan Tomic. News never sleeps: When and how transnational investigative journalism complements law enforcement in the fight against global corruption. *SOCACE*. 2022. URL: <https://static1.squarespace.com/static/63e4aef3ae07ad445eed03b5/t/6481bc4abdc18e26af648b08/1686223969960/news-never-sleeps-bn14.pdf> (дата звернення: 26.09.2025).
5. Василик Л. Конвергенція та крос-медійність: дискурс термінологічної парадигми. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Журналістські науки. 2017. № 883. С. 3–10. URL: <https://ena.lpnu.ua/items/4cf50a40-5912-43dc-9aab-af981234eb12/full> (дата звернення: 20.09.2025).
6. Глушко О. К. «Вищий пілотаж» журналістики. *Наукові записки інституту журналістики*. 2006. Т. 22. С. 115–122. URL: <http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1446> (дата звернення: 23.09.2025).
7. Хоменко І. Функціональність журналістського розслідування в українському медійному просторі: погляд практика. *Актуальні проблеми масової комунікації*. 2013. Вип. 14. С. 106–111. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmk_2013_14_24
8. Гринько А. Сприйняття неетичних практик українськими журналістами: кодекси та повсякденна етика. *Central European Journal of Communication*. 2012. № 2. С. 259–274.
9. Цибікова Н. Заголовок як диктемне ім'я тексту інтернет-новин. *Вісник Забайкальського державного університету*. 2011. № 2. С. 45–50.
10. Українські медіа, ставлення та довіра у 2024 р. *USAID*. URL: https://drive.google.com/file/d/1kwsclr3Qm2QaqaIVv0_14saWRFY_NXWb/view?pli=1 (дата звернення: 16.09.2025).

11. Василенко М. К. Журналістське розслідування в умовах воєнного стану. Межі аналітики. ResearchGate. URL: https://www.researchgate.net/publication/373879667_Zurnalistske_rozsliduvanna_v_umovah_voennogo_stanu_Mezi_analitiki (дата звернення: 21.09.2025).
12. Розслідування. *Українська правда. YouTube channel*. URL: <https://www.youtube.com/playlist?list=PLOT9YOKeWXv9hTrqJlde54feoV6HKuLjE> (дата звернення: 27.09.2025).
13. Як Україна втрачає гроші на закупівлях озброєнь під час війни. *Українська правда. YouTube channel*. 03.10.2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sq38XXh23FY> (дата звернення: 25.09.2025).
14. Як оточення Путіна під санкціями продовжує купувати Rolls-Royce та Maybach. *Українська правда. YouTube channel*. 01.04.2024. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=H6waIgW-a2s> (дата звернення: 25.09.2025).

РОМАНІСТИКА СЕРГІЯ ЖАДАНА: ОСОБЛИВОСТІ ХРОНОТОПУ, КОНЦЕПЦІЯ ГЕРОЯ, СТИЛЬ

В. Ю. Ласькова

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз романістичної прози Сергія Жадана крізь призму трьох ключових компонентів: хронотопу, концепції героя та стилістичних особливостей. Досліджено функціонування урбаністичного простору як зони пам'яті, травми та маргіальності, а також роль транзитних просторів (доріг, блокпостів) як лімінальних зон. Визначено еволюцію героя: від інфантильного антигероя «втраченого покоління» до зрілого «воєнного свідка», що здійснює етичний вибір. Особливу увагу в роботі приділено стилю Жадана: використанню розмовної мови, інтертекстуальності та соціальній заангажованості як формі поезики свідчення. Зроблено висновок, що художня система письменника забезпечує осмислення пострадянського досвіду та трансформації національної ідентичності в умовах кризових історичних змін.

Ключові слова: Сергій Жадан, романістика, хронотоп, герой, стиль.

Вступ. Творчість Сергія Жадана є не просто значним явищем сучасної української літератури, а й центральним матеріалом для осмислення глибоких соціокультурних та політичних трансформацій, що відбувалися в Україні на зламі ХХ–ХХІ століть. Його романістика, як слушно зазначається, функціонує як «своєрідна соціокультурна мапа пострадянського українського простору». На цій мапі зафіксовано нерв часу, що виявляється через мову, образи та особливо через хронотоп, який постає «активним носієм ідеологічного, культурного й особистісного сенсу».

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю цілісного, інтегративного аналізу поезики Жадана, де хронотоп, концепція героя та стиль взаємодіють, формуючи «нову художню мову для опису досвіду покоління, яке опинилося на зламі епох». Комплексне вивчення цих аспектів дає змогу не лише розкрити художню систему письменника, а й поглибити розуміння загальних процесів розвитку українського художнього слова в умовах постійних соціальних викликів. Отже, ключовим науковим завданням є простеження, як саме стилістичні та просторові інновації корелюють із моральною еволюцією персонажів, особливо в контексті воєнних подій, що радикально змінили наратив східноукраїнської прози.

Романістика Сергія Жадана традиційно викликає значний інтерес у літературознавчому середовищі, що підтверджується вагомим корпусом досліджень. Питання хронотопу, зокрема міфологізація міста та урбаністична рефлексія в романі «Ворошиловград», детально розглядалося Л. Зеленко [1, с. 76] та О. Романенко [2, с. 123]. Екзистенційні мотиви, пов'язані зі станом «між» і кризою простору, аналізувалися Н. Бербер [3, с. 92] та Т. Свербіловою [4, с. 80].

Концепція героя та антигероя, а також проблематика «втраченого покоління», були предметом уваги Т. Гундорової [5, с. 264], яка досліджувала його прозу крізь призму постколоніальної травми. Ю. Логвиненко [6, с. 300] акцентував на особливостях художнього простору, а Л. Зеленко – на просторових трансформаціях. Стилістичні інновації, включно з інтертекстуальністю та зверненням до популярної культури, аналізувалися А. Бабенко [6, с. 18], С. Панцьо [8, с. 138] та О. Різниченко [9, с. 239]. Водночас М. Мухаметзянова [10, с. 88] та Р. Харчук [11, 135] розміщують Жадана на межі постмодернізму та нової щирості, підкреслюючи його унікальний голос.

Попри значний доробок, у наукових розвідках часто бракує інтегративного аналізу, який би простежив причинно-наслідковий зв'язок між трансформацією хронотопу (від мирної руїни до воєнної лімінальності) і моральною трансформацією героя (від байдужості до свідчення). Комплексний аналіз, що охоплює тексти, написані до та після 2014 року (зокрема «Інтернат» [12, с. 45]), дає змогу виявити нову парадигму героя-свідка, яка є недостатньо вивченою у зв'язку з еволюцією стилю та хронотопу.

Метою статті є комплексний аналіз взаємодії хронотопу, концепції героя та стилістичних засобів у романістиці Сергія Жадана, що дозволяє осмислити особливості художнього відображення сучасної української дійсності, її соціокультурні та екзистенційні виміри.

Основна частина. Хронотоп у романістиці С. Жадана: простір пам'яті та лімінальна зона. У романістиці Сергія Жадана простір не є пасивним тлом, а функціонує як «активний суб'єкт взаємодії з героєм». Хронотоп виступає «зоною символічного тиску, простір травми й надії, лабіринт ідентичності», що відображає складну реальність пострадянської України. Автор свідомо обирає для фокусування «маргіналізовані, периферійні простори» – міста Східної України, вокзали, занедбані селища, де розгортаються основні драми.

Місто-архів та маргінальність. Урбаністичний хронотоп у прозі Жадана є глибоко символічним і багатоплановим. Місто постає як «архів», де минуле не зникає, а матеріалізується у фізичних об'єктах. Закинуті вокзали, старі заводи, житлові квартали радянської забудови є «носіями сенсів, які формуються на перетині часу й пам'яті». Руїни відображають не лише економічний занепад, а й «занепад морального порядку, втрату соціальних орієнтирів».

Особливо це помітно у романі «Ворошиловград» [13], де місто (базоване на Луганську) є «міфологізованим простором пам'яті». Герой Герман повертається, щоб захистити спадщину брата – стару автобазу, і цей вчинок перетворює периметральний простір з об'єкта ностальгії на місце ініціації та екзистенційного вибору. У цьому виявляється важлива особливість: східноукраїнська периферія, яка в постколоніальній критиці часто розглядалася як «дефіцит сенсів» та «пуста», у Жадана трансформується. Повернення та опір на цій території, хоч і локальний (захист заправки), є першим актом територіальної та ідентифікаційної мобілізації, який перетворює простір пасивної руїни на територію *потенційного політичного суб'єкта*. У межах цього маргінального ландшафту, позбавленого офіційного глянцю, формується «нова етика виживання» і внутрішня стійкість.

Лімінальність дороги та діалог часів. Мотив дороги і транзитних просторів (блокпости, занедбані станції) функціонує як лімінальна зона. Це «простір між» – між стабільністю і хаосом, минулим і майбутнім. Дорога у Жадана позбавлена класичного пафосу мандрівки, перетворюється на «шлях без кінця», що символізує нестабільність і втрату контролю. У романі «Інтернат» головний герой Паша змушений рухатися, і ця вимушена подорож виявляється не лінійним маршрутом, а серією хаотичних дій, де він змушений «орієнтуватися без орієнтирів», що загострює його внутрішню дезорієнтацію.

Цей хронотоп створює постійну напругу між минулим і сьогоденням. Минуле (радянська спадщина, юність) постає не як безпечна ностальгія, а як «жива тканина, вплетена в теперішнє», часто болюча і викривальна. У «Інтернаті» зіткнення з війною змушує героя переглянути його колишнє «мовчання», яке тепер усвідомлюється як форма співучасті. Отже, минуле не лише говорить, а й вимагає дії та відповідальності.

Еволюція героя: від антигероя «втраченого покоління» до свідомого свідка. Концепція героя у романістиці Жадана вибудовується на деконструкції традиційних канонів. Персонажі – це «антигерої пострадянського світу», які є «поколінням, яке пережило розпад Радянського Союзу, зіштовхнулося з безвідповідальністю держави, війною, внутрішнім відчуженням». Це маргінали, що живуть на периферії соціальних ієрархій, чия боротьба є не зовнішнім подвигом, а «бунтом проти фальшивої культури старших».

У ранніх текстах («Депеш Мод» [14, с. 48]) та частково у «Месопотамії» [15, с. 47] домінує образ інфантильного, невпевненого чоловіка, що є симптомом посттоталітарної травми. Це покоління, яке, за висновками дослідників, втратило маскуліність у класичному розумінні через посттоталітарну спадщину. Вони живуть у стані інфантильної відстороненості, уникаючи відповідальності.

Роман «Інтернат» показує, як ця апатія трансформується. Початкова позиція Паші – «ілюзія нейтральності» та небажання «втручатися» – викривається війною як форма моральної співучасті, оскільки «минуле мовчання було формою співучасті». Моральне зростання героя відбувається не через агресію чи героїчну дію, а через вихід із цього постколоніального ступору, утверджуючи нову, емпатійну модель маскуліності. Його внутрішній «рух» проявляється у малих, але етично вагомих вчинках: турботі про племінника, здатності до співчуття.

Поетика Жадана: стильові інновації, інтертекст та емоційна заангажованість. Стиль письма Сергія Жадана вирізняється своєю «напруженою, ритмічною, чутливою до нюансів соціаль-

ної реальності» манерою. Автор створює нову художню мову, яка є органічною, позбавленою пафосу і просякнутою автентичністю.

Лінгвістична автентичність та легітимізація стилю. Основою стилю є розмовна мова, сленг, просторіччя та мовна гібридність (суржик), які функціонують як інструменти наближення до живої реальності. Використання сленгу та просторіччя (наприклад, у «Депеш Мод») свідчить про поколіннєву належність і є «мовою вулиці».

Сергій Жадан здійснює радикальну легітимізацію низького стилю як єдиної можливої *правдивої* мови для опису пострадянської дійсності. Висока мова, скомпрометована радянським ідеологічним пафосом, поступається автентичності, яка знаходиться в «хрипоті вулиці». Лінгвістичні експерименти, зокрема фрагментарність синтаксису, потік свідомості («Месопотамія»), і відсутність ремарок у діалогах, створюють відчуття «травмованої, нестабільної свідомості» та дезорієнтації героя. Синтез біблійних мотивів і побутової лексики (як у «Месопотамії») є пошуком сакрального сенсу саме в тій мові, якою говорить жива людина під час кризи, відмовляючись від літературної цензури.

Інтертекстуальність та Культурний Код. Інтертекстуальність у прозі Жадана виконує функцію формування культурного коду покоління. Він активно поєднує високий культурний пласт із масовим. Наприклад, біблійні алюзії та міфологічні образи зіставляються з «вуличною лайкою» і «нічними кафе», що створює «контраст сакрального і буденного».

Звернення до популярної культури є ключовим маркером часу. Музика (Depeche Mode, рок, панк) виступає «мовою покоління», яка замінює ідеологічні та моральні орієнтири, стаючи засобом самоідентифікації та естетичного спротиву. Брендями та медіа-образами герої намагаються структурувати хаотичну пострадянську реальність, де цитати з пісень чи реклами стають більш значущими, ніж офіційні наративи.

Висновки. У результаті комплексного аналізу встановлено, що романістика Сергія Жадана являє собою унікальну художню систему, у якій хронотоп, концепція героя та стиль взаємно обумовлені й спрямовані на осмислення кризового пострадянського досвіду та трансформації національної ідентичності.

Хронотоп. Простір у творах Жадана еволюціонує від міфологізованої, зруйнованої периферії («Ворошиловград») до екзистенційної, лімінальної зони війни («Інтернат»). Місто і дорога є активними носіями травми, пам'яті та місцями, які провокують героя на етичний вибір і самостановлення. Виявлено, що Жадан перетворює постколоніальний простір відчуження на територію мобілізації ідентичності та спротиву.

Концепція героя. Відбулася значна трансформація образу – від інфантильного, цинічного антигероя, що уникає відповідальності (як наслідок посттоталітарної спадщини), до свідомого, хоча й внутрішньо надломленого, «воєнного свідка». Моральне зростання героя (Паша в «Інтернаті») утверджує нову етику: не героїзм дії, а героїзм присутності, емпатії та здатності долати байдужість. Поколіннєва інверсія підтверджує, що нове покоління, вільне від тягара минулого, стає провідником у часи кризи.

Стиль. Стилїстика Жадана (розмовна мова, лінгвістичні експерименти, інтертекстуальність) є не лише естетичною інновацією, а й методом соціальної заангажованості. Через легітимізацію низького стилю та синтез сакрального і буденного, автор досягає максимальної автентичності та створює «поетику свідчення», де інтимне переживання невіддільне від публічної драми.

Романістика Сергія Жадана є не лише художнім зображенням, а й суспільно необхідним свідченням, що забезпечує художнє опрацювання колективного досвіду і фіксує нову етичну свідомість нації.

Перспективним напрямом подальших досліджень є аналіз нових художніх стратегій у прозі Жадана, написаній після 2022 року, зокрема осмислення досвіду повномасштабної війни. Актуальним є також вивчення впливу його активної громадянської позиції (волонтерство) на зміну функціонування образу автора у свідомості читачької аудиторії, де письменник перетворюється на моральну фігуру свого часу.

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of Serhiy Zhadan's prose through the lens of three key components: chronotope, the concept of the hero, and stylistic features. The research explores the functioning of urban space as a zone of memory, trauma, and marginality, and the role of transit spaces (roads, checkpoints) as liminal zones. The evolution of the hero is determined: from the infantile anti-hero of the «lost generation» to the mature «war witness» making ethical choices. Special attention is paid to Zhadan's style: the use of vernacular language, intertextuality, and social engagement as a form of poetics of witnessing. It is concluded that the author's artistic system provides insight into the post-Soviet experience and the transformation of national identity during times of critical historical change.

Keywords: Serhiy Zhadan, novelistics, chronotope, hero, style.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зеленко Л. Особливості хронотопу в романі Сергія Жадана «Ворошиловград». *Наукові записки НаУКМА. Філологія*. 2015. Т. 168. С. 72–78.
2. Романенко О. В. Урбаністичний хронотоп у романах Сергія Жадана. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Філологія*. 2013. № 1072. С. 120–124.
3. Бербер Н. Екзистенційні мотиви у творчості Сергія Жадана. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2020. Вип. 72. С. 89–95.
4. Свербілова Т. В. Екзистенційні мотиви у романі Сергія Жадана «Ворошиловград». *Наукові записки НаУКМА. Філологія*. 2015. Т. 168. С. 78–82.
5. Гундорова Т. Кітч і література: Травестії. Київ: Факт, 2008. 356 с.
6. Логвиненко Ю. Особливості художнього простору в романах Сергія Жадана. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2011. Вип. 52. С. 298–304.
7. Бабенко А. В. Інтертекстуальність у прозі Сергія Жадана: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2010. 20 с.
8. Панцьо С. Інтертекстуальність як принцип побудови художнього світу Сергія Жадана. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2018. № 12. С. 134–140.
9. Різниченко О. Міфологічні образи в поезії Сергія Жадана. *Сучасна українська література: постмодерний дискурс*. Київ: Смолоскип, 2009. С. 234–245.
10. Мухаметзянова М. Постмодерністські тенденції в поезії Сергія Жадана. *Філологічні трактати*. 2013. Т. 5, № 2. С. 85–90.
11. Харчук Р. Творчість Сергія Жадана: між постмодернізмом та новою щирістю. *Сучасність*. 2006. № 3. С. 134–140.
12. Левченко Н. М., Печерських Л. О. Інтермедіальність як засіб відображення дійсності в романі Сергія Жадана «Інтернат». *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. Т. 31(70), № 4. С. 42–47.
13. Жадан С. В. Ворошиловград. Харків: Фоліо, 2010. 416 с.
14. Коваленко О. Естетика постмодернізму в романі Сергія Жадана «Депеш Мод». *Сучасна українська література: теорія та практика*. 2012. № 3. С. 45–53.
15. Скорук І. Міфопоетика у романі Сергія Жадана «Месопотамія». *Слово і Час*. 2017. № 5. С. 45–52.

УДК 81'37'42:[305-055.2:82-311.1.091(73+410)]

СЕМАНТИЧНІ І ФУНКЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕПІТЕТІВ ЯК ЗАСОБІВ ФОРМУВАННЯ ЖІНОЧИХ ОБРАЗІВ У ПСИХОЛОГІЧНИХ РОМАНАХ (на матеріалі романів П. Гоукінз «Дівчина в потязі» та Ш. Лінк «Обдурені»)

І. П. Мельничук, Д. Є. Ігнатенко

Анотація. Стаття присвячена аналізу функціонально-семантичних особливостей епітета в англійсько та німецькомовному психологічному романі. На основі класифікації епітетів, запропонованої І. М. Кочан, розглянуто прямі та переносні (метафоричні, метонімічні, гіперболічні) епітети у творах П. Гоукінз «Дівчина в потязі» та Ш. Лінк «Обдурені». З'ясовано, що епітет у цьому жанрі виконує не лише описову, а й інтерпретаційну функцію, стаючи засобом мовного відтворення внутрішнього світу героїні. Установлено, що метафоричні та гіперболічні епітети формують емоційно-психологічну глибину тексту, відображаючи травматичний досвід, самотність і пошук ідентичності жінки.

Ключові слова: епітет, психологічний роман, жіночий образ, стилістика.

Вступ. У сучасній лінгвостилістиці посилюється інтерес до дослідження мовних засобів, що відтворюють внутрішній світ людини, зокрема до епітета як універсального інструмента художнього зображення. Епітет у психологічному романі є не лише засобом опису, а й спосо-

бом моделювання свідомості персонажа, що дозволяє розкрити індивідуальне переживання і транслювати складні стани через мовну образність.

Незважаючи на значну кількість наукових розвідок, присвячених дослідженню епітета (зокрема, у О. С. Волковинського, С. І. Бирик, С. С. Чорної, Г. І. Сташко та інших науковців), недостатньо дослідженими залишаються питання його семантичного розмаїття та функціонального навантаження у жанрі психологічного роману. Зокрема бракує системного підходу до аналізу епітетів у процесі формування жіночого художнього портрета, що зумовлює актуальність пропонованого дослідження.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні функціонально-семантичних особливостей епітетів у психологічних романах П. Гоукінз «Дівчина в потязі» та Ш. Лінк «Обдурені».

Поставлена мета зумовлює необхідність виконання таких завдань: 1) визначити сутність епітета як лексико-стилістичної одиниці та його роль у структурі художнього тексту; 2) здійснити семантичну класифікацію епітетів у романах П. Гоукінз «Дівчина в потязі» та Ш. Лінк «Обдурені»; 3) встановити роль епітетів у формуванні психологічного портрета жіночих персонажів у зазначених романах.

Об'єктом дослідження виступає епітет як засіб стилістичної виразності художнього мовлення.

Предмет дослідження – семантичні та функціональні особливості епітетів у структурі психологічних романів П. Гоукінз «Дівчина в потязі» та Ш. Лінк «Обдурені».

Матеріалом дослідження є епітети, які слугують засобами творення жіночих портретів, відібрані із сучасних психологічних романів П. Гоукінз «Дівчина в потязі» та Ш. Лінк «Обдурені».

Основна частина. У сучасній філологічній науці простежується зростання наукового інтересу до епітета як одного з провідних засобів стилістичної виразності художнього мовлення. Така увага зумовлена потребою поглибленого осмислення комунікативно-прагматичного потенціалу літературної мови та її виражальних ресурсів. Епітет посідає вагоме місце у структурно-семантичній організації художнього тексту, забезпечуючи його емоційно-образну насиченість, естетичну виразність і сприяючи індивідуалізації авторського стилю. Як лексико-стилістична одиниця, епітет поєднує структурні, семантичні та прагматичні параметри, виконуючи функцію засобу експресії, що формує художню унікальність висловлювання та відображає авторську концепцію світу. За спостереженням Л. І. Мацько, епітет конкретизує визначальні риси предмета, явища чи дії, підсилює експресивність і образність тексту, активізує асоціативне мислення реципієнта [1].

Незважаючи на те, що термін «епітет» є одним із найдавніших у стилістиці, однозначного його розуміння і тлумачення у науковій літературі немає. У широкому значенні епітет – це будь-яке означення, яке використовується для виділення предмета, незалежно від того, чи воно є постійним і загальновідомим письменнику, чи унікальним, характерним для певного тексту та стилю автора. У другому, більш вузькому розумінні, епітет обмежується художніми, емоційно-образними значеннями, які відрізняються оригінальністю, рідкістю вживання та особистим смисловим змістом. Межа між цими двома розуміннями епітета є досить умовною, оскільки звичайне, широко вживане значення може набувати нових асоціацій та естетичних значень у контексті автора, перетворюючись на виразний образ [2].

Л. І. Мацько розглядає епітет як мовний засіб, що реалізується в межах художнього образного значення і виконує функцію підкреслення описової характеристики конкретного предмета, явища або дії [1]. Такий підхід дозволяє трактувати епітет не лише як компонент формального опису, а передусім як інструмент поглибленої емоційно-семантичної репрезентації, що надає художньому мовленню додаткової виразності, чуттєвості та стилістичної витонченості. О. С. Волковинський зазначає, що «за традиційно вживаним терміном “епітет” варто вбачати наявність епітетної структури – ситуативно-оказіонального поєднання означення та означуваного, що завдяки дуальній організації приводить до художнього взаємозбагачення поняття та його прикмети» [2, с. 272]. На думку С. С. Чорної, епітет посідає важливе місце в структурі мовного повідомлення, оскільки виконує не лише описову, а й оцінну функцію,

надаючи інформації суб'єктивного забарвлення та вказуючи на ставлення мовця до об'єкта мовлення. У межах цього функціонального виміру епітет може надавати як позитивної, так і негативної оцінки фактам, предметам, явищам або діям, сприяючи таким чином формуванню емоційного тону висловлювання та впливаючи на рецепцію повідомлення адресатом [4].

Відповідно, епітет не є ізольованим лексичним елементом – він становить органічну частину складної художньої структури, що безпосередньо взаємодіє з концептуальним змістом твору. Його роль полягає у створенні мовної виразності, естетичному збагаченні тексту та формуванні індивідуальної авторської інтонації. Саме завдяки таким стилістичним одиницям, художня мова набуває глибини й емоційного впливу, перетворюючись на систему образного мислення.

У художній літературі образ постає як головний інструмент відтворення дійсності та формування естетичного враження. Його функція полягає не у створенні прямих зображень, а у викликанні в уяві читача цілісних візуальних і психологічних уявлень про описуване [5]. Художня образність є системоутворювальною ознакою літературного твору, адже саме через неї митець передає світ символічно, метафорично чи емоційно. У філологічному розумінні образ є специфічною формою пізнання світу через мистецтво [6].

Серед усіх видів образів найвагомішим для розуміння структури твору є образ персонажа. Через нього автор виражає власні ідеї, цінності, емоції та соціально-психологічні спостереження, а герой стає посередником між митцем і читачем [7].

Формування портрета персонажа здійснюється за допомогою мовних засобів, зокрема епітета, який не лише конкретизує ознаки об'єкта, а й створює емоційний настрій твору. За Л. Г. Сташко, епітет – це художнє означення, що підкреслює характерну рису предмета чи явища та викликає певне емоційне ставлення до нього [8]. Завдяки цьому епітет стає важливим засобом створення образу та психологічного портрета, розкриваючи внутрішній світ персонажа й індивідуальність авторського стилю.

Отже, переходячи від суто мовностилістичного рівня до соціокультурного, можемо простежити, що епітет стає не лише елементом художнього опису, а й механізмом конструювання образу, зокрема гендерного. Як підкреслює С. Павличко, сучасне розуміння жіночої ідентичності спирається на ідею соціальної конструкції, сформульовану С. де Бовуар: «жінкою не народжуються – нею стають». Відтак художній портрет постає не як усталене відображення, а як мовно-культурна модель, у якій епітет виконує роль засобу вербалізації жіночності. У психологічному романі епітет репрезентує як зовнішні риси героїні, так і її внутрішній стан, відображаючи боротьбу між індивідуальною самосвідомістю та соціально нав'язаними гендерними ролями [9].

Опозиція «жіноче–чоловіче», яку С. Павличко розглядає як фундаментальну для патріархального мислення, реалізується в літературі через систему контрастних епітетів: ніжна / сильна, покірна / рішуча, слабка / відважна. Такі означення не лише формують психологічну напругу тексту, а й демонструють процес конструювання жіночого образу в межах культурного дискурсу. Отже, епітет у художньому портретуванні виконує не лише естетичну, а й ідеологічну функцію, перетворюючись на інструмент вираження гендерної ідентичності та внутрішнього «я» жінки [9].

Психологічний роман посідає особливе місце у типології жанрів, адже головна увага в ньому зосереджується на внутрішньому світі людини, її емоційних станах, мотиваціях і духовних пошуках. На відміну від соціального чи історичного роману, психологічний спрямований не стільки на подієвий розвиток, скільки на внутрішню драму персонажа, що розкриває складність людської натури [10]. Цей жанр поєднує соціальне й індивідуальне, демонструючи, як суспільні умови впливають на становлення особистості. Визначальними рисами є деталізація психологічних станів, ліризація оповіді, глибокий внутрішній монолог і аналітичне осмислення мотивів поведінки. У межах психологічного роману епітет виконує не лише описову, а й інтерпретаційну функцію, стаючи засобом передачі емоційної напруги, душевних переживань і саморефлексії героя [10]. Саме тому цей жанр створює оптимальний простір для формування портрета персонажа, у якому поєднуються внутрішній конфлікт, соціально-культурна обумовленість і глибина індивідуального світосприйняття.

Для поглиблення відомостей щодо функціонування епітета як стилістичного засобу доцільно звернутися до класифікації І. М. Кочан, яка ґрунтується на аналізі семантичного навантаження епітетів і дозволяє системно описати їх різновиди у художньому тексті. Дослідниця пропонує системний підхід до аналізу епітетів на основі їх семантичного навантаження і розмежовує дві основні групи епітетів, що відрізняються характером зв'язку між означуваним і означенням: прямі (мають буквальне значення і не потребують додаткової інтерпретації) та переносні (утворюються на основі асоціативного або образного переосмислення) [11, с. 106–108].

У межах переносних І. М. Кочан виділяє дві підгрупи – метафоричні та метонімічні епітети. Перші ґрунтуються на принципі подібності між двома явищами, другі – на принципі суміжності або логічного зв'язку. До того ж дослідниця окреслює додаткові підтипи – гіперболічні, оксюморонні, іронічні тощо [11, с. 108]. Така класифікація дає змогу простежити, яким чином епітет перетворюється з простого засобу означення на інструмент розкриття психологічного стану персонажа та створення його художнього портрета.

У психологічному романі П. Гоукінз «Дівчина в потязі» [12] епітети виконують роль мовних індикаторів емоційного стану головної героїні Рейчел, фіксуючи її внутрішню дезорієнтацію, самотність і депресивні переживання.

I catch sight of these discarded scraps, a dirty T-shirt or a lonesome shoe... ‘...тільки-но побачила або цей непотріб, або якусь брудну футболку чи самотній черевик’. *Lonesome shoe* ‘самотній черевик’ – метафоричний епітет, який символізує почуття самотності героїні; побутова деталь набуває емоційного й символічного змісту.

I don't have words to describe what I felt that day, but now, sitting on the train, I am furious, nails digging into my palms, tears stinging my eyes. I feel a flash of intense anger. ‘...У мене бракує слів, щоб передати те, що я відчувала в той день, але зараз, сидячи в поїзді, я розлючена, нігті вгризаються в долоні, а сльози ріжуть очі. Я відчуваю спалах сильного гніву’. *Nails digging into my palms* ‘нігті вгризаються в долоні’, *tears stinging my eyes* ‘сльози ріжуть очі’ – метафоричні епітети, що створюють зорово-тактильні образи болю та відчаю. *Intense anger* ‘сильний гнів’ – прямий епітет, що виражає емоційну інтенсивність почуття, посилюючи психологічну напругу.

For Rachel?... I'm not sure I know anyone that desperate... ‘...Для Рейчел?... я не впевнений, що знаю когось іншого, хто був би у такому ж відчаї...’ *Anyone that desperate* ‘когось іншого у такому ж відчаї’ – прямий епітет, що описує емоційний стан Рейчел, акцентуючи глибину її відчаю.

There is a lump in my throat as hard as a pebble, smooth and obstinate. ‘У горлі став клубок, мов гладкий камінець, який не можна оминати’. *Smooth and obstinate lump* ‘гладкий та твердий клубок’ – метафоричний епітет, що виражає внутрішнє напруження та біль.

I wake abruptly, my breath jagged and heart racing, my mouth stale, and I know immediately that's it. I'm awake. ‘Різко просинаюся, подих уривчастий, серце калатає, у роті неприємний, затхлий присмак – я відразу ж розумію, що це. Я не сплю’. *Jagged breath* ‘уривчастий подих’ – метафоричний епітет, що переносить характеристику «уривчастий» на дихання, створюючи образ тривожного стану. *Racing heart* ‘калатаюче серце’ – метафоричний епітет, який передає динаміку страху й паніки. *Stale mouth* ‘у роті неприємний, затхлий присмак’ – метафоричний епітет, що вказує на фізичну й емоційну втому.

I might be a barren, divorced, soon-to-be-homeless alcoholic. ‘Або я не можу мати дітей, чи розлучилася, чи невдовзі втрачу житло через пияцтво’. *Barren, divorced, soon-to-be-homeless alcoholic* ‘безплідна, розлучена, скоро бездомна алкоголичка’ – прямі епітети з іронічним відтінком, що демонструють занижену самооцінку героїні та її самоідентифікацію через негативні соціальні ролі.

We have reports that you – an unstable woman who had been drinking... ‘У нас є інформація, що ви – неврівноважена жінка, яка вживала спиртні напої...’ *Unstable woman* ‘неврівноважена жінка’ – метафоричний епітет, який характеризує героїню як емоційно нестабільну особу; створює соціально стигматизований образ.

She gives us the strangest smile... ‘Вона дивно до нас посміхається...’ *The strangest smile* ‘найдивніша помилка’ – гіперболічний епітет, який акцентує неадекватність поведінки, психологічну дивність моменту.

Отже, у романі П. Гоукінз переважають метафоричні епітети, які відображають психологічну динаміку внутрішнього світу Рейчел, розкриваючи її через тілесні й емоційні реакції.

У психологічному романі Ш. Лінк «Обдурені» [13] епітети відіграють важливу роль у розкритті внутрішнього стану та психологічного портрета героїні Кейт, відображаючи її самотність, невпевненість і поступову емоційну деградацію. Авторка використовує як прямі, так і переносні епітети, які створюють багатошаровий образ розгубленої жінки, яка знаходиться в стані між болем минулого і нездатністю відновити гармонію.

Sie war sein einziges Kind ...diese einsame, unglückliche Frau, die es einfach nicht schaffte, Freunde zu finden, das Herz eines Mannes zu erobern, eine Familie zu gründen. ‘Вона була його єдиною дитиною... ця самотня, нещасна жінка, яка просто не могла знайти друзів, підкорити серце чоловіка, побудувати сім’ю’. *Einsame, unglückliche Frau* ‘самотня, нещасна жінка’ – прямі епітети, що безпосередньо характеризують героїню як ізольовану, емоційно спустошену особу, підкреслюючи її соціальну й психологічну самотність.

...vor allem in Erinnerung geblieben, dass sie an Unscheinbarkeit kaum zu überbieten war. Die typische graue Maus, klein, dünn, verhuscht. ‘...найголовніше, що запам’яталося – за непомітністю їй важко було знайти рівних. Типова сіра миша – маленька, худа, боязка’. *Graue Maus* ‘сіра миша’ – метафоричний епітет, що символізує невпевненість, непомітність і внутрішню скутість героїні, за допомогою якого зооморфний образ трансформується у характеристику жіночої непомітності.

Ihre dünnen Haare hatte sie am Hinterkopf zusammengebunden, was ihr blasses Gesicht noch ausgemergelter erscheinen ließ, als es früher gewesen war. ‘Вона зібрала своє тонке волосся на потилиці, від чого її бліде обличчя здавалося ще більш виснаженим, ніж раніше’. *Dünnen Haare* ‘тонке волосся’, *blasses Gesicht* ‘бліде обличчя’, *ausgemergelt* ‘виснажений’ – прямі епітети, які передають фізичне виснаження, відображаючи також і емоційне спустошення Кейт.

Er überlegte, ob sie schon immer ein so versteinertes Gesicht gehabt hatte. ‘Він замислився, чи завжди у неї було таке змарніле обличчя’. *Versteinertes Gesicht* ‘змарніле обличчя (дослівно – кам’яне обличчя)’ – метафоричний епітет, що переносить властивість неживого матеріалу на обличчя людини, символізуючи емоційну заціпенілість, втрату здатності до почуттів.

«Lass mich nicht allein. Ich kann jetzt nicht alleine sein. Ich habe Angst. Ich habe furchtbare Angst!» Sie fing an zu weinen. ‘«Не залишай мене одну. Я не можу зараз лишатися сама. Мені страшно. Мені дуже страшно!», – вона почала плакати’. *Furchtbare Angst* ‘жахливий страх’ – гіперболічний епітет, який підсилює емоційне напруження, передаючи відчуття панічного жаху й безсилля.

Scheint so, ja. Sie ist erbärmlich einsam, aber da kann ihr vermutlich von uns niemand so richtig helfen. Схоже на те, так. ‘Вона жалюгідно самотня, але, мабуть, ніхто з нас не може їй по-справжньому допомогти’. *Erbärmlich einsam* ‘жалюгідно самотня’ – гіперболічний епітет, що вказує на крайню міру самотності, підкреслюючи безнадійність становища героїні.

Aber sie ist in einem schrecklichen psychischen Zustand. Wenn man nur irgendjemanden finden könnte, der ihr jetzt zur Seite steht. ‘Але вона перебуває в жахливому психічному стані. Якби тільки можна було знайти когось, хто б зараз її підтримав’. *Schrecklichen Zustand* ‘жахливий стан’ – прямий епітет, який описує реальний психологічний стан Кейт без образного переосмислення.

Sie sind nicht mein Typ. Weder betrunken noch nüchtern. Sie sind so ziemlich die reizloseste Frau, die mir je begegnet ist, und es gibt kaum einen Gedanken, der mir ferner liegen könnte als der, mit Ihnen ins Bett zu gehen. ‘Ви не в моєму смаку. Ні п’яна, ні твереза. Ви, певно, найменш приваблива жінка, яку я коли-небудь зустрічав, і останнє, про що я б подумав – лягти з Вами в ліжку’. *Reizloseste Frau* ‘найменш приваблива жінка’ – гіперболічний епітет, через перебільшення передає знецінювальне ставлення співрозмовника до героїні. Його функція полягає у підкресленні емоційного приниження Кейт та відображенні її сприйняття як жертви психологічного насильства.

Отже, у романі Ш. Лінк домінують прямі, метафоричні та гіперболічні епітети, що формують багатовимірний психологічний портрет Кейт, у якому поєднуються фізична крихкість, внутрішня замкненість і емоційна спустошеність.

Висновки. Проведене дослідження дало змогу встановити, що епітет є універсальним засобом художнього мовлення, який виконує описову, емоційно-оцінну та композиційно-сміслову функції. Завдяки своїй багатовимірній природі він виступає не лише елементом естетизації тексту, а й чинником формування індивідуального авторського стилю. У межах психологічного роману епітет виконує особливо важливу роль – стає засобом вербалізації внутрішніх переживань персонажа, відображаючи його емоційний досвід і світоглядні трансформації.

Застосування класифікації І. М. Кочан, що базується на семантичному принципі, дало змогу виокремити прямі та переносні епітети (метафоричні, метонімічні, гіперболічні, іронічні тощо) й виявити закономірності їх функціонування у структурі художнього тексту. Такий підхід дозволив встановити, що саме семантична варіативність епітета забезпечує глибину емоційного змісту та індивідуальну експресію авторського мовлення.

Аналіз романів П. Гоукінз «Дівчина в потязі» і Ш. Лінк «Обдурені» показав, що епітет виступає ключовим засобом мовного відтворення внутрішнього світу персонажа та його образу. У творах обох авторок він трансформується з традиційного означення у стилістичний маркер емоційного стану жінки, відображаючи її травматичний досвід, самотність і пошук власної ідентичності. Епітети в цих творах виконують роль маркерів психологічного стану героїнь, вербалізуючи почуття самотності, страху, невпевненості та внутрішнього розладу. Метафоричні, гіперболічні й прямі означення слугують не лише засобом характеристики, а й механізмом художнього моделювання жіночого образу. У такий спосіб епітет постає як багатофункціональний інструмент філологічного відтворення внутрішнього світу персонажа та втілення авторської концепції жіночності.

Abstract. The article analyzes the functional and semantic features of the epithet in English and German psychological novels. Based on I. M. Kochan's classification, the study examines direct and figurative (metaphorical, metonymic, hyperbolic) epithets in «The Girl on the Train» by Paula Hawkins and «Die Betrogene» by Charlotte Link. It has been established that the epithet performs both descriptive and interpretive functions, serving as a linguistic means of representing the heroine's inner world. Metaphorical and hyperbolic epithets enhance the emotional depth of the text, reflecting the characters' loneliness, trauma, and search for identity.

Keywords: epithet, stylistics, psychological novel, female image.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Мацько Л. І. Стилістика української мови. Підручник. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
2. Волковинський О. С. «О. Потебня і О. Веселовський: теоретичне та історичне тлумачення епітета». *Питання літературознавства*. Вип. 73. С. 3–10. Чернівці: Рута, 2007.
3. Волковинський О. С. Епітет як носій та елемент стилю. *Вісник Львівського університету. Серія: Іноземні мови*. 2013. Вип. 21. С. 272–277.
4. Чорна С. С. Емотивно-оцінна лексика в німецькому публіцистичному тексті. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2019. Т. 1, № 38. С. 222–224.
5. Суворова Т. М. Система словесних образів американської фольклорної балади XVIII – XX століть: когнітивно-семіотичний та лінгвосинергетичний аспекти: дис. ... канд. філол. наук. 10.02.04. Херсон, 2016. 272 с.
6. Салій В. Сутність художнього образу та особливості його прояву у музичному мистецтві. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2013. Вип. 5. С. 126–133.
7. Белехова Л. І. Концептуальна амальгама в словесному образі-метаболі (на матеріалі американської поезії постмодерну). *Вісник Київського нац. лінгвістичного ун-ту. Серія: Філологія*. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2011. Т. 14, № 1. С. 18–25.
8. Сташко Г. І. Епітет як засіб створення жіночих образів в американському пісенному фольклорі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 15. № 2. С. 138–139.
9. Павличко С. Фемінізм. Передм. Віри Агєєвої. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи». 2002. 322 с.
10. Бовсунівська Т. В. Теорія літературних жанрів. Жанрова парадигма сучасного зарубіжного роману. Підручник. Київ: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». 2009. 519 с.
11. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2008. 423 с.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

12. Hawkins P. A. The Girl on the Train. Novel. London: Transworld Publishers, 2015. 320 p.
13. Link S. Die Betrogene. Ein Kate-Linville-Thriller. Kartoniert. 640 p.

ПОВІСТЬ «ТІНІ ЗАБУТИХ ПРЕДКІВ» МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО: МИСТЕЦЬКІ КОНТЕКСТИ

І. А. Мужилівська

Анотація. У статті висвітлено напрями творчої інтеграції повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського в українське мистецтво ХХ – початку ХХІ ст., простежено її взаємодію з національним живописом, кінематографом, театром, музикою, письменством, охарактеризовано артефакти, які постали на основі цього культурного претексту, зауважено їх ідейно-естетичні коди. Застосовано культурно-історичний, герменевтичний, порівняльний методи дослідження. Встановлено, що високохудожній твір із гуцульського життя видатного письменника-модерніста спонукав до творчості понад 30 художників, які присвятили йому свою графіку, живопис, комікси; режисерів С. Параджанова та Л. Левицького – творців поетичного кіно й кінокітч; набув модерного неоромантичного й неокласицистичного втілення в балеті; позначився на поп-музиці й електрофольку, згенерованому ІІІ; розвинувся у фанфік-літературу тощо.

Ключові слова: міжмистецька взаємодія, творча інтеграція, контекст, претекст, повість «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського.

Вступ. «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського – знаковий твір українського письменства початку ХХ ст. Він органічно відобразив питомі модерністичні коди своєї доби (гуманізму, естетизму, індивідуалізму, міфологізму, трагізму, чуттєвості тощо) і потужно трансформував їх у національну культурну свідомість і мистецтво подальшого часу – аж до наших днів. І через понад сто років після написання повість хвилює читачів, а обдарованих особистостей ще й спонукає до художньої рефлексії, розвитку у власному доробку закладених колись її автором духовних цінностей та одкровень. У тексті твору вбачаємо споріднені для українського та всього європейського модерного письменства формозмістові елементи, а його поетичність стала стильовою домінантою цілої низки шедеврів вітчизняної графіки, живопису, кінематографа, літератури, музики, театру ХХ – початку ХХІ ст.

Мета цього дослідження – розкрити духовно-творчий потенціал повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського в діахронному медіа-культурному вимірі – як генератора багатьох національних артефактів ХХ – початку ХХІ ст.; основне завдання – вирізнити й проаналізувати в аспекті міжмистецької взаємодії та художньої значущості ці новітні контексти функціонування класичного літературного взірця-претексту.

Методологічну основу роботи склали праці сучасних українських учених із питань літературної компаративістики, медіа-культурних, міжмистецьких зв'язків (В. Будного й М. Ільницького, Л. Горболіс, Т. Гундорової, Ю. Коваліва, Н. Колошук, С. Кочерги й О. Вісич, О. Нестерак, В. Просалової, О. Рисака, Т. Свєрбілової та ін.); естетики і художньої практики українського модернізму (М. Моклиці, С. Павличко, Я. Поліщука та ін.); життя й творчої біографії М. Коцюбинського (О. Вертія, Л. Дерев'янка, М. Коцюбинської, Ю. Кузнецова, А. Меншій та ін.); мистецької рецепції повісті «Тіні забутих предків» (Л. Брюховецької, С. Жили, С. Кіраля, Я. Поліщука та ін.). Вкрай корисними у розв'язанні наукової проблеми мистецтвознавчі публікації останніх років, які аналізують шляхи та способи інтеграції «гуцульської балади» (Я. Газда) у доробок художників М. Жука [1; 2], Р. Палецького [3], В. Єфименка та Г. Якутовича [4–7]; пропонують нові погляди на характер освоєння літературного матеріалу в «Тінях забутих предків» С. Параджанова, роль повісті та фільму в історії вітчизняного кінематографа [8–11]; репрезентують на найвищих наукових майданчиках нові здобутки українського балету за мотивами «гуцульської поеми» (М. Петровський) [12; 13] тощо. Активізація дослідництва в цьому змістовому напрямі підтверджує актуальність обраної теми й необхідність створення ґрунтовної, системно-цілісної праці з проблеми інтеграції «Тіней забутих предків» М. Коцюбинського в мистецтво новітньої доби.

Основна частина. Численні літературно-критичні статті (М. Євшана, С. Єфремова, М. Зерова, С. Козуба, М. Могилянського та багатьох інших) – практично від першодруку повісті «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського 1911 р. – зацентровують її образну пластичність, чуттєвий синтетизм, а відповідно здатність інтегруватися в інший матеріал зовнішньої

форми. Літературознавиця С. Жила вдало асоціює цей твір із «багатоглавим собором з центральним широким підкуполом, пластичними формами склепінь, бань, арок, колон і напівколон, капітелей, заповненим омфалією і настінним розписом» [14, с. 37]. Природу такої живописної поетичності доробку прозаїка переконливо витлумачує науковиця Л. Дем'яненко в розвідці «Взаємодія прийомів мистецтв у художній творчості М. Коцюбинського (живопис, музика, архітектура)» (2019), розглядаючи візуальні й темпорально-процесуальні інтермедіальні компоненти текстів модерніста як органічно вкорінені в його мистецьку особистість [15]. Високий емоційний інтелект, заснований на чуттєвості, кордоцентризмі; естетичне світовідчуття, світорозуміння, самовираження, еталонними атрибутами яких є враження, краса, гармонія, акт творчості; авторефлексія власної здатності творити як засади повноцінного буття, а успіху, слави – як самозвіту й обов'язку; мистецька синергія – ці риси творчого генія М. Коцюбинського роблять його письменницький набуток особливо виразним і постійно присутнім у літературному процесі, культурі українців, а проникливо зартикуюльована в «Тінях забутих предків» ідея роду, національного макрокосму, усесильної любові, долі слугує тим екзистенціальним покликом «художника й аристократа духа» (С. Єфремов), на який відгукуються митці-одноплемінники. Для близьких за художнім мисленням майстрів «синтетичного стилю» видатний новеліст є «ареопагом, авторитетом» (М. Євшан), то ж і в такій наставницькій формі продовжує виконувати свою високу культуртрегерську місію.

Вирізняємо **4 етапи** творчого освоєння «Тіней забутих предків» М. Коцюбинського в українському мистецтві й активного виникнення на їх основі нових артефактів:

1) 10–30-ті рр. XX ст. – період утвердження модернізму й українського національного ренесансу: творчість художників М. Жука, О. Кульчицької, новела «Тіні нетлінні» (1919) М. Івченка;

2) кінець 1950-х – початок 1970-х рр. – період другого національного відродження й духовної регенерації модерністичного художнього мислення в постсталінський період «відлиги», шістдесятництво й дисидентський рух: творчість художників С. Адамовича, В. Єфіменка, Р. Палецького, І. Філонова, Г. Якутовича та ін., балет «Тіні забутих предків» (1960, музика В. Кирейка, лібрето Ф. Коцюбинського та Н. Скорульської), фільм «Тіні забутих предків» (1964, режисер С. Параджанов), радіовистава «Тіні забутих предків» (1968, постановник В. Гаккебуш, у ролях А. Роговцева, Б. Вознюк, Ю. Ткаченко, М. Задніпровський) тощо;

3) кінець 1980-х – 1990 рр. – період третього національного відродження в роки т. зв. «перебудови», посилення культурно-демократичних рухів напередодні розвалу СРСР і здобуття незалежності Україною: творчість художників Л. Прийми і В. Корчинського, фільм-балет «Тіні забутих предків» (1990, Академічний театр опери та балету імені Т. Г. Шевченка – нині Національний академічний театр опери та балету України імені Т. Г. Шевченка), музика В. Кирейка; Укртелефільм, режисер Ю. Суярко);

4) 10–20-ті рр. XXI ст. – пошук нових форм і художніх рішень для втілення якісних домінант твору, каверо-римейковий підхід на екрані та в музиці, літературні стилізації, мультимедійні проекти: молодіжний містичний трилер «Тіні незабутих предків» (2013) Л. Левицького, вистава Одеського академічного українського музично-драматичного театру імені В. Василька за мотивами повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» (інсценізація В. Василька, режисер І. Уривський) (2015), комікс «Тіні забутих предків. Графічні історії» (2016) І. Філоненка й Клубу ілюстраторів PICTORIC, роман «Тіні» (2019) Марічки Крижанівської, пісня «Тіні Забутих Предків / Shadows of Forgotten Ancestors» (2022) Аліни Паш, балет «Тіні забутих предків» Львівської національної опери (2023, музика І. Небесного, лібрето В. Вовкуна), audiostorie за першорядком повісті (звукорежисер В. Ольшанський, наратор Я. Юхницький, 2024), музично-пісенні технокомпозиції «Тінь мого роду», «Тіні Предків» (ELECTRO FOLK) (2025) тощо.

У графіці та живописі творча рецепція «Тіней забутих предків» М. Коцюбинського відбувається двома шляхами: символіко-метафоричним (ускладнене зображення з метою пізнати внутрішній, трансцендентний зміст твору) й епічно-розповідним (відтворення основних сюжетних моментів твору). Репрезентанти першого напрямку – М. Жук (1882–1964), Г. Якутович

(1930–2000), Р. Палецький (1932–1978), В. Єфименко (1933–1994), Л. Прийма (1945–2018), В. Корчинський (1955), Д. Луцишина та ін.; другого – О. Кульчицька (1877–1967), І. Філонов (1917–1983), М. Сторожено (1928–2015) та ін.

Започатковує символічно-метафоричне ілюстрування повісті М. Жук: на прохання автора «Тіней забутих предків» він робить віньєтку до видання збірки з такою назвою 1913 р. Це зображення затіненого хмарами Щезника й охопленої полум'ям «дерев'яної різьбленої тарелі з мотивами українського народного орнаменту» – символу Гуцульщини [2, с. 47]. Так митець передає своє уявлення про міфологічний світогляд жителів Карпат, зачарування красою їхнього буття, у велично-трагічному ключі показаного в повісті.

Г. Якутович до «Тіней забутих предків» створює 4 роботи в техніці ліногравюри (1962–1963), майстерність яких спонукала С. Параджанова запросити його до співпраці над однойменним фільмом; а потім ще 15 робіт дереворитної техніки (1965–1966). Вони ввійшли до видання повісті 1967 р. та републікації у збірці «Подарунок на іменини» (1989). Ілюстрації підтверджують велику повагу митця до книги, ведення діалогу з її автором, акцентування найтонших сенсів художнього цілого й прагнення бути з ним нарівні, творити власну інтерпретацію філософії тексту й буття. Концепція «Тіней...» Г. Якутовича проявилась у поділі твору на 4 частини; виокремленні їх шмуктитулами з цитатами-епіграфами й вирізьбленим малюнком, звороти з гравюрами в ролі незвичного фронтиспіса; оздобленні ілюстраціями кожної частини за схемою: 4–3–3–4. У макеті книги текст і графіка взаємодіють, є естетично невіддільними одне від одного.

У доробку В. Єфименка спостерігалось 3 етапи художнього освоєння «Тіней...», упродовж яких побачили світ понад 30 робіт: 1) 1964 р. – ілюстрація «Ворожба Палагни» як прояв творчого інтересу до теми після перегляду фільму С. Параджанова, визрівання задуму дипломної студії за повістю; 2) 1964–1966 рр. – ліногравюри до макету повісті (книжкова графіка), який містив: тверду оправу в льоні; суперобкладинку («темний» і «світлий» варіанти); форзац (із зображенням закоханих героїв); титул; фронтиспіс (Іван та щезник); диптих із пасовиськом (щезник та Іван – пастухи); 12 заставок у варіантах; 5 погрудних портретів головних персонажів (Івана, Марічки, Палагни (кінний парадний), Юра, Химки); 3) 1970–1978 рр. – літографії (автолітографії, за визначенням митця) за твором та ескізи до них (2 – 1971 р., 2 – 1972 р., 4 диптихи, аналогічні книжковому розвороту, – 1973 р., 2 – 1978 р.); це великоформатна станкова графіка, яка може експонуватися окремо або ж слугувати ілюстрацією до книги [4; 5].

Р. Палецький присвятив новелістиці М. Коцюбинського 14 робіт у жанрі народно-декоративного розпису (1972); одна з них у насичених кольорах і квітковій семантиці парадоксально втілює вбивче протистояння родів Гутенюків і Палійчуків (епізод твору), заворожуючи реципієнта красою художніх деталей («веселковою мовою розпису»), але відштовхуючи, навіть пригнічуючи потворністю дії, яку герої сприймають за їхній закон життя. Така ідея митця близька до авторської позиції в повісті.

Л. Прийма оформлює видання повісті 1988 р.: створює малюнок на обкладинку й низку ілюстрацій. Ці концептуальні образні композиції актуалізують минуле, заглядають у завтрашній день і відтінюють сенси супровідного тексту. Автор застосовує складне мозаїчно-рівневе зображення, у центрі якого – основна тема епізоду, а обіруч – фон природного (дикого) та суспільного (окультуреного) буття; угорі та внизу – малярські філософії про сенс буття, красу молодості й любові, потворність ненависті й гріха, одвічне дання людині жити й умерти. На обкладинці на першому плані – щасливі закохані Іван та Марічка (прекрасні й трагічні), на другому – нещасні страждальці Палагна та Юра (вольові переможці обставин і стихій). Майстер акцентує на очах героїв: у закоханих вони заплющені – ті дивляться у своє серце; натомість Юра і Палагна пильно, з осторогою прозирають буття. Роботи високотехнічні, художньо згармонійовані.

В. Корчинський, вінницький живописець, графік, витинанкар, мистецтвознавець, у 1988–2011 рр. створює серію із 12 витинанок гуцульської стилістики, приурочену «Тіням забутих предків» М. Коцюбинського. Роботи виготовлені з чорного паперу, мають теплі кольорові підклади, демонструють ажурне й силуетне, симетричне й асиметричне вирізування, у змісто-

вому плані випромінюють глибокі родові сенси, зокрема завдяки кількарівневому й фрагментованому зображенню, сакральному орнаментуванню.

Д. Луцишина оформлює видання повісті 2023 р. [7]: створює обкладинку й десять ілюстрацій у традиційних кольорах: білому, червоному, чорному; орієнтується на гуцульську орнаментику, позначає зображення іконічністю, фіксуючи емоцію в ликах персонажів (і людей, і міфічних істот). Ілюстрації комунікують із текстом, торкаються теми й виходять за її межі, відповідно до задуму авторки. У жанровому вимірі – це станкова графіка, у стильовому – поєднання народного наїву й авангарду.

Епічно-розповідний підхід до ілюстрування «Тіней...» започатковує і найбільш масштабно репрезентує О. Кульчицька, яка 1927–1928 рр. створює 75 художніх робіт: 25 – до передмови А. Крушельницького, 50 – до тексту видання повісті 1929 р. Ілюстрації висвітлюють реалії повсякденного життя, праці, побуту, обрядів, вірувань, душевних станів, взаємин гуцулів, акцентують зв'язок людини з родом, природою, надприродним; малярськими засобами передають музику життя, танок-виживання й німоту смерті. У жанровому плані це заставки (вузькі й поширені на сторінку) й зображення-портрети, дво- та багатофігурні сцени. Уведення мелодій до графіки – новаторство художниці.

Оригінальні шляхи образотворчої репрезентації повісті шукають В. і М. Гавриші, О. Грищенко, Т. Денисенко, П. Дорошенко, А. Іваненко, А. Сарвіра, О. Старанчук, Ю. Тверітіна, В. і О. Тихонюки, І. Угнівенко, Б. Філоненко й інші представники Клубу ілюстраторів «PICTORIC» (м. Київ).

Художню фільмографію «Тіней забутих предків» М. Коцюбинського складають одиниці стрічки С. Параджанова (1964) та Ю. Суярка (1990, за балетним спектаклем на музику В. Кирейка) і кінокітч «Тіні незабутих предків» (2013) Л. Левицького, творчо заснований на відштовхуванні-запереченні літературного й кінопопередників. Жанрово-стильовою площиною для цих артефактів слугує український поетичний кінематограф 1960–1970-х рр. у проєкції на академічно-офіційне історично-культурне ставлення до нього: 1) заборонно-репресивне у період «застою» в СРСР (1965–1985); 2) піднесено-ренесансне на зламі 1980–1990-х рр.; 3) критично-ревізійністське на початку 2010-х рр. Так, у творі С. Параджанова утілено концептуальний зміст цього мистецького феномена з дотриманням основних формозмістових акцентів письменника (навіть за факту певної зміни сюжету); у фільмі-балеті Ю. Суярка здійснено геніальний вибух неомодерної (неоромантичної) естетики як випружнювання довго скованої національної душі: через тонку взаємодію мистецтв, чуттєвість, еротизм, кіноефекти розказано трагічну історію [12], утім із торжеством вітаїзму; у фільмі Л. Левицького зроблено свідомий відхід від «кінопоетики» в царину комерційного кіно, проте збережено його ліричну й фольклорно-етнографічну компоненту, увиразнено містично-міфологічну як мало представлену С. Параджановим, вияскравлено героїчні національні постаті борців зі злом (мольфарів, Вані (Івана)), гірські локації, надчасовий вимір життя.

Знаменне театральне явище останніх років – балет «Тіні забутих предків» Львівської національної опери (2023, музика І. Небесного, лібрето В. Вовкуна), у якому утілено неомодерну неокласицистичну стилістику, представлено оригінальну музику, танкову пластику, сценографію, моделювання костюму – з опорою на вікові традиції [13].

Новітній літературний контекст повісті М. Коцюбинського виформовують твори М. Івченка (1890–1939), митця доби Розстріляного Відродження, члена «Музагету» (1919) й «Аспису» (1923–1924), учасника процесу «Спілки визволення України» (1930), та М. Крижанівської (1982), сучасної письменниці, журналістки, телевізійниці.

М. Івченко був талановитим майстром лірико-імпресіоністичної прози, великим прихильником і послідовником М. Коцюбинського. Подібно до старшого літератора, який у Кононівці на Полтавщині надихнувся на створення імпресіоністичного маніфесту «Intermezzo» (1908), він у тому ж таки краю мав свою живописну Никонівку, із якою завжди відчував зв'язок, а особливо гостро, – коли та стала «змученою», «знівченою», «окраденою», «убогою» після наруги новітніх варварів, як це підкреслено в новелі «Тіні нетлінні» (1919). У творі автор відштовхується від поетики зачинателя імпресіонізму, зокрема його повісті «Тіні забутих

предків», переймаючи її окремі образно-сюжетні елементи. Так, головний персонаж – молодий митець – утрачає кохану, важко переживає цю трагедію, цурається світу й людей, які руйнують красу, убивають життя, нівечать майбутнє. Новела заснована на конфлікті високого й низького, кохання й служіння творчій меті, краси і потворності, життя і смерті, контрасті села й міста, минулого й сьогодення, умовного «лісу» й «розграбованого дому» тощо. Віковічне й природне автор протиставляє соціальному як вульгарному, злочинно-вдоволеному, свідомому своєї неспинної руйнівної сили. «Тіні» у творі – це й образи пращурів із їхньою мораллю, мудрістю, життєвою силою, і міфологізовані відчуття присутності мертвої нареченої та інших замучених душ-привидів. Новелі притаманна синестезія чуттєвого зображення, живописність, музичність; філософізм, що акцентує страждання, драматично-трагічна тональність. Новела – взірць високого модернізму.

М. Крижанівська свій перший роман «Тіні» (2019) прямо пов'язує з культурними претекстами – «Тінями забутих предків» М. Коцюбинського та С. Параджанова, про що зауважує в післямові «Відкриваю таємниці» [16, с. 391–394]. Захоплена цими мистецькими артефактами, вона створює яскраве епічне полотно за їх мотивами, розвиваючи висловлене прозаїком припущення про Івана-обмінника (*«Іван все плавав, кричав по ночах, погано ріс і дивився на неню таким глибоким, старече розумним зором, що мати в тривозі одвертала од нього очі. Не раз вона з ляком думала навіть, що то не од неї дитина»* [7, с. 29]) та моделюючи знімальний процес документального фільму про творчу історію стрічки 1964 р., зафіксовану пам'яттю жителів Гуцульщини, різними об'єктами в Криворівні, Верховині тощо, у якому оживають майстри кіно, насичені будні їхньої праці, оповиті легендами. Відтак твір розгортає три часові плани: «прадавні часи», «60-ті роки», «наші дні» (з екскурсом у 1990-ті рр.), між якими прокладено міфологічні зв'язки, зокрема через образ «непрóстого» Івана – людської дитини, вихованої Чугайстром, спадкоємця його сили та місії протидіяти злу, приреченого на «вічність»; невмирущого мольфара, оберіг-духобор, карпатські гірські локації. Винесені в заголовок «тіні» – це «невидимі», чарівні істоти, створені людською уявою, а водночас знаки пам'яті й архетипи. Це якісна масова література із жанровими елементами детектива, пригодницького, містичного, любовного роману, а за своєю генетичною природою – талановитий фанфік, заснований на запозиченні, ремінісценції як інтертекстуальних прийомів, утім усе ж авторська варіація класичного літературного сюжету.

Висновки. Отже, можемо зазначити своєрідний ефект естетичної синергії, який спричинила повість «Тіні забутих предків» М. Коцюбинського в культурному житті України ХХ – початку ХХІ століття. Повість стала значущим художнім конструктом цілої низки оригінальних і самобутніх мистецьких явищ. Найбільш частотною і продуктивною є її взаємодія із графікою, живописом, орнаментально-прикладним мистецтвом, але так само промовистою – із кінематографом, театром, музикою, художньою літературою. У стильовому плані це інтеграція в реалістичні, символічні, модерністичні (неоромантичні, неокласицистичні), постмодерністичні (кітч, поп-арт, техностиль) контексти; у жанровому – у книжкову й станкову графіку, ліногравюри, літогравюри, живописні полотна, витинанки, комікси (образотворче мистецтво), кіно-епос (баладу / поему / новелу) і кінотрилер з елементами горору (кінематограф), балет і драму / трагедію (театр), високохудожню авторську мелодику й технічні ШІ-композиції (музика), взірцеву імпресіоністичну новелу й роман-фанфік (письменство). Визначні риси цих творів – гуманізм, естетизм, етнографізм, ліризм, містицизм, міфологізм, національна самтотожність, символізм, технічна вивіреність, філософізм, фольклоризм, повага до традиції і спрага пошуків, експериментів, відкриттів; мистецьким кодом для них є національний вимір змісту, образності й «матеріалу» художнього об'єкта – національна проблематика, локалізація, характер, орнамент, мотив, ритм, кольорування, мова тощо.

Abstract. The study highlights the directions of creative integration of Mykhailo Kotsiubynskyi's story *Shadows of Forgotten Ancestors* into Ukrainian art of the 20th and early 21st centuries. It traces the work's interaction with national painting, cinema, theatre, music, and literature, characterizes the artefacts that emerged on the basis of this cultural pretext, and identifies their ideological and aesthetic codes. The research employs cultural-historical, hermeneutic, and comparative methods. The conclusions indicate that the highly artistic work of the eminent modernist writer, depicting Hutsul

life, inspired over 30 artists who dedicated their graphic art, paintings, and comics to it; film directors such as S. Paajanov and L. Levytskyi, creators of poetic cinema and film kitsch; found modern neo-romantic and neo-classicist embodiment in ballet; influenced pop music and AI-generated electro-folk; and evolved into fanfiction literature, among others.

Keywords: inter-artistic interaction, creative integration, context, pretext, Mykhailo Kotsiubynskyi's story *Shadows of Forgotten Ancestors*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Обранець муз: Михайло Жук – художник, літератор, викладач*: матеріали Першої Всеукр. конф. з між-нар. участю, м. Одеса, 12–13 верес. 2024 / ред. О. Барковська, Г. Закіпна, О. Яворська; укл. О. Яворська. Одеса: Бондаренко М. О., 2024. 368 с.
2. Соколюк Л. Михайло Жук: мистець-літератор: монографія. Харків: Олександр Савчук, 2018. 256 с., 355 іл.
3. Острожанський С. Невгасима зоря трійцького малярства Ростислава Палецького з Любашівщини. *Новинар.City*. 2023. URL: <https://novynar.city/articles/324073/nevgasima-zorya-troickogo-malyarstva-rostislava-paleckogo-z-lyubashivschini> (дата звернення: 05.10.2025).
4. Спасскова О. Літографії В. Г. Єфименка до повісті М. М. Коцюбинського «Тіні забутих предків». *Шості Платонівські читання: тези доповідей міжнар. наук. конф.*, м. Київ, 2018. С. 141–142.
5. Спасскова О. Художня інтерпретація образів повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків» у графіці Г. Якутовича та В. Єфименка. *Етнотизація у контексті українського національного відродження та європейської інтеграції: зб. наук. праць / гол. ред. М. І. Степаненко; НАПН України, Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка [та ін.]*. Полтава, 2019. Кн. 2. С. 285–291.
6. Тіні забутих предків. Книга / упор.: П. Гудімов, К. Носко. Київ: Артбук, 2016. 500 с.
7. Коцюбинський М. Тіні забутих предків / іл. Д. Луцишиної. Брустури: Дискурсус, 2023. 136 с.
8. Брюховецька О. В. По той бік інтерпретації (моменти мовчання). *Магістеріум. Культурологія*. 2018. Вип. 71. С. 4–12.
9. Брюховецька О. В. По той бік потягу до смерті: «Тіні забутих предків» Михайла Коцюбинського і Сергія Параджанова. *Наукові записки НаУКМА*. 2015. Т. 166. С. 70–74.
10. Погасій С. Національна специфіка українського авторського кіно. *Культурологічний альманах*. 2024. Вип. 1. С. 355–365. DOI: 10.31392/cult.alm.2024.1.46.
11. Степаненко К. Відродження стилістики українського поетичного кіно та перспективи його розвитку. *Генеza ідей і динаміка розвитку екранних мистецтв: колективна монографія [наук. ред.: О. В. Безручко]*. Київ: Видав. центр КНУКіМ, 2019. Т. 7. С. 159–189.
12. Климбус І. Взаємодія літературного та хореографічного першоджерел у сюїті з балету «Тіні забутих предків» Віталія Кирейка для скрипки й фортепіано. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2018. Вип. 26. С. 47–53.
13. Петрова Г., Хоцяновська Л. Балет «Тіні забутих предків» Івана Небесного – Артема Шошина як новий тип сучасної української балетної вистави. *DANCE STUDIES*. 2024. Вип. 7, № 2. С. 132–138.
14. Жила С. «Тіні забутих предків»: Собор муз. *Дивослово*. 2000. № 12. С. 37–43.
15. Дем'яненко Л. Г. Взаємодія прийомів мистецтв у художній творчості М. Коцюбинського (живопис, музика, архітектура): монографія / ред. С. В. Полтавець. Київ: НБУВ, 2019. 194 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0003077> (дата звернення: 05.10.2025).
16. Крижанівська М. Тіні: роман. Львів: Видавництво Старого Лева, 2019. 400 с.

УДК 81'373'42:316.772.2=111=134.2

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ UKRAINE В СУЧАСНИХ АНГЛОМОВНИХ ТА ІСПАНОМОВНИХ ЗМІ

В. В. Новіцька, Д. Є. Ігнатенко

Анотація. Статтю присвячено дослідженню репрезентації концепту UKRAINE в англomовних та іспаномовних медіа. У процесі дослідження статей соціально-політичної тематики онлайн-видань «The Times» та «El País» з'ясовано, що концепт UKRAINE вербалізується переважно в самій лексемі «Ukraine/Ucrania» та мовних одиницях, що стосуються повномасштабної війни в Україні, її перебігу, союзників та міжнародних дипломатичних відносин. Встановлені мовні одиниці, що складають ядро, приядерну зону, ближню та дальню периферію концепту UKRAINE. Обґрунтовано важливість дослідження з огляду на підвищену увагу міжнародної спільноти до ситуації в Україні.

Ключові слова: Україна, концепт, англійські медіа, іспанські медіа.

Вступ. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну не тільки змінило реалії українського народу, але й привернуло до нашої країни увагу політиків, журналістів і простих людей з

усіх куточків світу. Вперше за кілька десятиліть війна знову розпочалася на європейському континенті і має усі шанси перерости у наступну світову. Навіть люди, які до 2022 року могли навіть не знати про Україну, стежать за перебігом подій у засобах масової комунікації. Більшість онлайн-медіавидань вже мають колонки під назвою «Russia-Ukraine war», де щоденно, а інколи й щогодинно публікуються апдейти ситуації на фронті, реакції та дії міжнародного суспільства та рішення світових лідерів.

Аналізуючи семантику й прагматику мовлення, презентованого в засобах масової комунікації, ми можемо отримати уявлення про те, як видання Великої Британії та Іспанії репрезентують Україну на світовій арені, зокрема під час російсько-української війни. Це важливо для розуміння і лінгвістичних процесів, що відбуваються в мові медіа, і наслідків медійного наративу для трансформації міжкультурної комунікації та міжнародних відносин загалом. Опираючись на постулати Вільгельма фон Гумбольдта, за якими мова – це знаряддя, яке створює специфічне мислення нації, знаємо, наскільки важливим є розуміння формування колективної свідомості щодо складних геополітичних подій. У своїй статті Лера Бородинська, дослідниця у сфері когнітивної лінгвістики, також зазначає, що: «Мова відіграє центральну роль у нашому досвіді людського буття, а мови, якими ми розмовляємо, глибоко впливають на те, як ми думаємо, як ми бачимо світ, як ми живемо» [1].

У сучасному глобалізованому інформаційному просторі медійний дискурс функціонує як основний механізм конструювання та передачі смислів. Він вже не просто відображає реальність, але й активно бере участь у її формуванні за допомогою лінгвістичних та когнітивних прийомів. Образ країни, нації чи політичної події часто не створюється випадково – він є результатом вербалізації, у якій певні лексеми наділяються ідеологічними та оцінними конотаціями. Лексема «Україна» стала однією з найчастіше вживаних геополітичних назв після 2022 року. Обрані для цієї розвідки засоби масової комунікації, «The Times» та «El País», є досить впливовими європейськими виданнями і роблять значний внесок у формування світогляду англомовного та іспаномовного суспільства.

Не викликає сумніву, що медіа – це потужний інструмент формування громадської думки. На сьогоднішній день мова, яку використовують медіа, є не лише транслятором інформації. Вона, без сумніву, впливає на ідеологію та культуру суспільства. Мова медіавидань показує, зокрема й те, як аудиторія сприймає національну ідентичність.

Актуальність теми дослідження визначається зазначеним вище, оскільки аналізуючи медійне мовлення, ми отримуємо уявлення про те, як медіа Великої Британії та Іспанії репрезентують Україну на світовій арені, особливо під час російсько-української війни.

Мета наукової розвідки полягає у виокремленні та описі мовних засобів, що використовуються для вербалізації концепту UKRAINE в англомовних та іспаномовних засобах масової комунікації.

Теоретичні засади дослідження. Існують різноманітні джерела інформації, але газетні видання та їх онлайн-версії залишаються одним із найавторитетніших і найдоступніших джерел відомостей про події у власній країні та світі. Газетний дискурс як тип масово-інформаційного дискурсу займає визначну позицію у системі засобів масової комунікації, є важливим каналом інформування аудиторії, формування суспільної думки, впливу на масову свідомість і, як наслідок, отримує зворотну реакцію адресата [2]. Тому аналіз того, як концепт репрезентується в газетному дискурсі, дозволяє простежити, як когнітивні моделі сприйняття закладаються та відтворюються в різних соціокультурних умовах.

Дослідженнями образу України та його вербалізації займалися І. В. Хоменська, Н. Г. Гуменюк, Г. І. Яструбецька, О. Л. Крячененко та інші. Перш за все, окреслимо саме поняття «концепт», яке широко застосовується в сучасній лінгвістиці, хоча й має кілька інтерпретацій залежно від сфери лінгвістичних досліджень. Так, у словнику сучасної лінгвістики А. П. Загнітка наведено кілька визначень поняття «концепт»:

1) оперативна одиниця мислення і / або людської психіки, квант структурування знання, що відображає знання і досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті й поняттєвої системи, що об'єднує смисли, якими оперує людина в процесах мислення;

- 2) у лінгвістиці тексту – сформульована ідея твору;
- 3) у лінгвокультурології – комплекс культурно зумовлених уявлень про предмет, що співвідноситься з поняттям, ментальний прообраз, ідея поняття, саме поняття;
- 4) у когнітивній лінгвістиці – одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини;
- 5) у комунікативній лінгвістиці, психолінгвістиці – оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*linquamentalis*), усієї картини світу, відображеної в мозку людини; відомості про те, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу [3, с. 98].

М. М. Полюжин, говорячи про концепт у когнітивній лінгвістиці, зазначає: «У широкому – лінгвокогнітивному розумінні – концепт розглядається як уявлення про ті смислові ознаки, якими оперує людина у процесі мислення та які відображають зміст досвіду й «квантів» структурованих знань, набутих нею у процесі її пізнавальної діяльності. Інакше кажучи, концепти – це ідеальні сутності, які формуються у свідомості людини на основі, по-перше, її безпосереднього чуттєвого досвіду в сприйнятті світу органами чуттів; по-друге, дій людини, спрямованих на виконання якого-небудь завдання в процесі її предметної діяльності; по-третє, мисленнєвої взаємодії людини з іншими, уже наявними в її свідомості концептами, що можуть упорядкувати низку нових; по-четверте, мовленнєвого спілкування (концепт можна пояснити людині в мовній формі, наприклад, у процесі навчання); по-п'яте, самостійного набування сукупності знань про дійсність» [4].

Незважаючи на різні підходи до вивчення концепту, їх спільною рисою є наголошення на актуальній для сучасного мовознавства ідеї комплексного дослідження мови, свідомості, мислення й культури [5]. Підсумовуючи наведене вище, можна визначити концепт як організоване певним способом в людській свідомості ментальне утворення, що представляє її спосіб сприйняття світу, знання та досвід.

Основна частина. Концепт за структурою має ядро, ядерну зону, приядерну зону, а також ближню і дальню периферію. Головним та найчастішим вербалізатором *ядра* концепту UKRAINE є лексема «Україна», англійською «Ukraine» та іспанською «Ucrania»:

1) *англ.*: **Ukraine** said it would never have agreed and had not been informed of the proposal, which the Hungarian prime minister claimed he discussed with Vladimir Putin;

2) *ісп.*: “**Ucrania**, como todos los países, tiene el derecho a preservar su soberanía”, esta, “la integridad de su territorio y sus fronteras deben ser respetadas según la carta de las Naciones Unidas”, ha añadido Costa.

Також *ядро* виражається лексемами англ. «country», ісп. «país», що зазвичай сполучаються з іншими іменниками на позначення сторін світу (південь, північ, захід, схід) та різними якісними прикметниками, які додають як позитивної, так і негативної конотації цій мовній одиниці, наприклад:

1) *англ.*: The prime minister agrees with President Zelensky that ‘refining’ the offer of training is important as **the embattled country** struggles to recruit fighters.

“Ukraine is **a strong country** and has proven it on the battlefield throughout Putin’s aggression”, Zelensky said.

2) *ісп.*: También ofrecería al **país invadido** garantías de seguridad que podrían incluir un aumento del suministro de armas.

En la cancillería alemana y en otros centros de poder la idea que sobrevuela es la de que Rusia ya ha perdido la guerra porque no ha logrado devorar Ucrania, ni derribar su Gobierno, de que Kiev ha prevalecido, de que es **un país soberano**.

До *ядерної зони* концепту UKRAINE зараховуємо похідні лексичних одиниць «Ukraine» та «Ucrania», що утворюються суфіксальним способом, основоскладанням та є складними іменниками:

1) *англ.*: Ukrainians, Ukrainians in action, Ukrainian people, Ukrainian soldiers, Ukrainian counteroffensive, Ukrainian troops, Ukrainian intelligence, the Ukrainian president, Ukrainian media, Ukrainian territory, Ukrainian media, invasion of Ukraine, Ukrainian officials, Ukrainian part-

ners, Ukraine peace deal, Ukrainian corpses, the Ukrainian constitution, Ukrainian-Belarusian border, Ukrainian civilians та інші;

2) *ісп.*: los ucranianos, el pueblo ucranio, los militares ucranios, las tropas ucranias, el ucranio, el frente ucranio, el presidente ucranio, las Fuerzas Armadas Ucranias, la guerra de Ucrania, la bandera de Ucrania, el mandatario ucranio, la parte ucrania, el equipo ucranio, el diario ucranio, la delegación ucrania, el territorio ucranio, la diplomacia ucrania, el madio ucranio, el Gobierno ucranio, el suelo ucranio, el líder ucranio та інші.

До *приядерної зони* концепту УКРАЇНА належать такі лексеми:

1) *назви міст, столиці, областей, морів*:

– *англ.*: Kyiv, Luhansk, Zaporizhzhia, Kharkiv, Luhansk, and Zaporizhzhia regions, Donetsk, Pokrovsk, Donbas, Dnipro, Bucha, Mariupol, Lyman, the Black Sea, Crimea та інші;

– *ісп.*: Kiev, Lviv, Poltava, Kupiansk, Vuhledar, Pokrovsk, Volinia, Crimea, la provincia de Donesk, la península de Crimea та інші.

2) *ім'я президента та інших українських політиків*:

– *англ.*: Volodymyr Zelensky (Zelensky), Leonid Kuchma, Andriy Yermak, Yevhenii Shevchenko, Yuriy Boyko, Viktor Medvedchuk, Dmytro Lytvyn, Serhiy Marchenko, Dmytro Kuleba та інші;

– *ісп.*: Volodímir Zelenski (Zelenski), Denis Shmihal, Katarina Maternova, Andrii Sibiga, Andrii Yermak, Sergii Boiev та інші.

Аналіз мовних одиниць зі статей обох мов дав можливість виокремити такі лексеми для *ближньої периферії*:

1) *назви союзних альянсів та країн*:

англ.: Nato, EU, the USA, the United Kingdom, France, Germany, Poland, Baltic countries та інші;

ісп.: OTAN, Europa, Los países del G7, la UE, Estados Unidos, Alemania, Polonia, Suecia, Estonia, Lituania, Noruega та інші.

2) *іменники на позначення дипломатичної діяльності*:

– *англ.*: a deal, a peace, diplomatic solutions, the Budapest Memorandum, an agreement, peace process, peace treaty, peace talks, negotiations, peace settlement, security guarantees, peacekeeping mission, a model, an action plan та інші;

– *ісп.*: el apoyo, la paz, la ley internacional, las discusiones, el fin de las hostilidades, los negociaciones, la vía política, el plan de Zelenski, el compromiso, la invatación, los declaraciones, Plan de la Victoria, los condiciones, la entrevista, el proceso, los líneas rojas та інші.

3) *іменники на позначення військової діяльності*:

– *англ.*: an army, front lines, troops, intelligence, an invasion, a war, the biggest armed conflict on Europe, positions, fighters, a battle, dead and wounded, death toll, three-year-long war, frontline forces, a battlefield, counter-resource, countermeasures, American weapons, strikes, a conflict, a game, targets, an East-West conflict, a system of non-nuclear deterrence, a mobilization та інші;

– *ісп.*: las tropas, el frente, el territorio conquistado en la región rusa de Kursk, la incursión, la guerra, armas de disuasión occidentales, la situación de guerra, el conflicto, la contraofensiva, el curso de la guerra, misiles de crucero Taurus, entrega de misiles, las fuerzas, la ayuda militar, la congelación de la actual línea de batalla, las sistemas de defensa antiaéres, los ateques, el campo de batalla та інші.

Щодо *дальньої периферії*, то лексеми цієї групи уточнюють мовні одиниці, що були додані до *ближньої периферії*, наприклад:

1) *імена політиків та чиновників союзних Україні альянсів та країн*:

– *англ.*: Joe Biden, Donald Trump, Kamala Harris, John Kirby, Keith Kellogg, Antony Blinken, Mike Waltz, Keir Starmer, Andrzej Duda, François Hollande, Angela Merkel, Emmanuel Macron, Olaf Scholz та інші;

– *ісп.*: Antonio Costa, Kaja Kallas, Marta Kos, Ursula von der Leyen, Charles Michel, Josep Borrell, Mar Rutte, Radoslaw Sikorski, Joe Biden, Donald Trump, J. D. Vance, Olaf Scholz, Recep Tayyip Erdogan та інші.

2) назви міст, будівель союзних альянсів та країн:

– *англ.*: Washington, New York, Florida, Paris, the White House, Mar-a-Lago, Notre Dame та інші;

– *исп.*: Washington, Nueva York, Florida, Bruselas, Berlín, la Casa Blanca, Notre Dame та інші.

Висновки. Проаналізовані статті колонки «Russia-Ukraine war», «Guerra de Rusia en Ucrania» онлайн-видань «The Times» та «El País» продемонстрували, що концепт UKRAINE переважно репрезентується через лексеми «Ukraine» / «Ucrania». Журналісти, які коментують події в Україні часто звертаються до висловів політиків союзних альянсів та країн, особливо США. Номінативне поле концепту Україна складається з ядерної, приядерної, ближньої та дальньої периферій. До ядерної зони концепту UKRAINE належать похідні лексичних одиниць «Ukraine» та «Ucrania». Приядерну зону концепту УКРАЇНА формують назви міст, столиці, областей, морів, а також імена та прізвища політиків. До ближньої периферії зараховують – назви союзних альянсів та країн, іменники на позначення дипломатичної діяльності, іменники на позначення військової діяльності. Дальню ж периферію утворюють імена політиків, чиновників, а також назви міст і будівель союзних Україні альянсів та країн.

Abstract. The article is devoted to the study of the representation of the concept of UKRAINE in English- and Spanish-language media. In the course of analysing articles on political -related topics in the online editions of The Times and El País, it was found that the concept of UKRAINE is verbalised mainly in the lexeme 'Ukraine / Ucrania' and in linguistic units related to the full-scale war in Ukraine, its current state, allies and international diplomatic relations. The linguistic units that form the core, near-core, near periphery and far periphery of the concept of UKRAINE have been identified. The importance of this study is justified by the increased attention of the international community to the situation in Ukraine.

Keywords: Ukraine, concept, English media, Spanish media.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Boroditska L. How does our language shape the way we think? *Edge*. 2009. URL: <https://www.edge.org/conversation/how-does-our-language-shape-the-way-we-think> (дата звернення: 10.10.2025).
2. Карпенко Ю. В. Газетний дискурс як тип масово-інформаційного дискурсу. *Studia Linguistica*. 2018. Вип. 12. С. 38–49.
3. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни (у 4-х томах). Донецьк: ДонНУ імені Василя Стуса, 2012. Т. 2. 350 с.
4. Полюжин М. М. Поняття, концепт та його структура. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*. 2015. № 4. С. 212–222.
5. Калініченко В. І. Амбівалентність концептів SUCCESS-FAILURE, УСПІХ-НЕВДАЧА в американській та українській мовній свідомості. *Структура і семантика різнорівневих одиниць у слов'янських, романських та германських мовах: матеріали міжнар. Всеукр. наук. конф., м. Вінниця, 15 груд. 2016. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. С. 49–52.*

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ЕМПІРИЧНОГО МАТЕРІАЛУ

1. The Times. British press. URL: <https://www.thetimes.com> (дата звернення: 07.10.2025).
2. El País. Prensa de España. URL: <https://elpais.com> (дата звернення: 09.10.2025).

ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКЛИКІВ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ ПЕРСОНАЛУ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

А. П. Волчкович, О. А. Дороніна

Анотація. У статті досліджено основні виклики в системі менеджменту персоналу підприємств України в умовах війни. Визначено особливості управління кадрами в кризових умовах. Запропоновано напрями подолання виявлених викликів для підвищення ефективності системи менеджменту персоналу підприємства.

Ключові слова: менеджмент персоналу, виклики, адаптація.

Вступ. Повномасштабне вторгнення росії в Україну створило безпрецедентні виклики для усіх сфер життя українців, зокрема й для вітчизняного бізнесу. Одним із найбільш гострих питань в умовах війни стало здійснення ефективного управління персоналом. Зміни в структурі зайнятості, мобілізація, міграційні процеси, руйнування виробничих потужностей, психологічна напруга та нестабільність зовнішнього середовища – все це вимагає переосмислення підходів до управління персоналом. У цих умовах ефективна система менеджменту персоналу стає не просто запорукою збереження конкурентоспроможності підприємства, а й важливим чинником соціальної стійкості організації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням змін на ринку праці та в системі менеджменту персоналу підприємств в умовах війни займалися не лише науковці в сфері менеджменту персоналу [1–6], але й експертні інституції, зокрема, український професійний HR-Хаб – HUB, HR Today, Європейська Бізнес Асоціація, платформа з пошуку роботи Robota.ua та платформа для діагностики ментального здоров'я Healthy Mind.

Мета статті – дослідити основні виклики в системі менеджменту персоналу українських підприємств в умовах війни та запропонувати напрями їх подолання.

Виклад основного матеріалу. Менеджмент персоналу – це сукупність принципів, методів, підходів та інструментів, спрямованих на залучення персоналу, його розвиток та ефективне використання потенціалу працівників для забезпечення їхніх потреб та досягнення цілей організації.

Основними складовими системи менеджменту персоналу підприємства є: планування персоналу, підбір і найм персоналу, адаптація нових працівників, навчання і розвиток, оцінка та управління ефективністю, мотивація і оплата праці, управління трудовими відносинами, соціальна політика, кадровий облік і документообіг [1].

Сьогодні, в умовах війни, фокус системи менеджменту персоналу суттєво змістився. Якщо раніше основним завданням управління персоналу було забезпечення економічної та соціальної ефективності, розвиток корпоративної культури та підвищення конкурентоспроможності на ринку праці, то зараз першочерговими є питання збереження кадрового складу, підтримки психологічного стану працівників, безпеки праці, адаптації систем мотивації та соціальної відповідальності підприємства.

Найбільшим викликом у сфері управління персоналом в умовах війни стала безпека працівників. Для зниження ризиків і гарантування фізичної та інформаційної безпеки працівників, підприємства розробляли цілі комплекси заходів: здійснювали релокацію бізнесу, переїжджали у більш безпечне приміщення, створювали та облаштовували укриття, розробляли алгоритми дій для надзвичайних ситуацій, убезпечували працівників на робочих місцях, переходили на віддалений або гібридний формат роботи. Згідно з даними Opendatabot, станом на березень 2024 року, від початку повномасштабного вторгнення в Україні зафіксовано 18 944 переїзди бізнесу з одного регіону в інший [2].

Згідно з результатами дослідження українського професійного HR-Хабу – HUB (у якому взяли участь 324 компанії, їх штат налічував 10 000+ працівників), у 2022 році 85 % опитаних

компаній відповіли, що співробітники працюють віддалено, 57 % зазначили, що понад 50 % штату працюють віддалено, 15 % обрали виключно офісний формат роботи, а в 17 % компаній – 100 % працівників обрали варіант дистанційної роботи [3].

Дистанційна робота стала однією з ключових тенденцій у системі менеджменту персоналу підприємств із початку повномасштабного вторгнення росії в Україну. Більшість компаній були змушені адаптуватись до нових умов та запровадили віддалений або гібридний формат роботи. Отже, компанії мали змогу зберегти робочі місця, створити для працівників безпечні умови та підтримати безперервність бізнес-процесів.

Водночас дослідження ринку праці, яке було проведено Європейською Бізнес Асоціацією разом із Т. Пашкіною у жовтні–листопаді 2024 року (в опитуванні взяли участь 216 фахівців зі сфери управління персоналом), свідчить про зміни в тенденції до повної дистанційної роботи. Його результати показали, що 25 % компаній дозволяють працювати дистанційно всім категоріям працівників, 63 % – лише частині співробітників, 12 % – не надають можливості працювати дистанційно [4]. Дистанційний формат роботи вже не є пріоритетним, а більшість підприємств віддають перевагу гібридним моделям, поєднуючи офісну та віддалену роботу залежно від специфіки посад та завдань.

Одним із найбільш відчутних викликів також став дефіцит кадрів, внаслідок виїзду українців за кордон, мобілізації та внутрішнього переміщення населення. Згідно з опитуванням, проведеним Європейською Бізнес Асоціацією, у 2024 році, 74 % опитаних роботодавців стикалися з проблемою зростання дефіциту кадрів. За оцінкою НБУ, у 2023 році відбулось скорочення робочої сили приблизно на 40 % порівняно з 2021 роком [5].

Для подолання дефіциту кадрів підприємства впроваджують комплекс гнучких HR-практик: створення програм мотивації, перекваліфікація працівників та перерозподіл обов'язків у колективі, більш активне залучення студентів, людей з інвалідністю, ВПО, запровадження програм адаптації та реінтеграції ветеранів [6].

Одним із прикладів компаній, які розробили комплексну програму реінтеграції військових та ветеранів, є МХП. Програма «МХП Поруч» умовно складається із трьох частин:

- 1) допомога військовослужбовцям та їхнім родинам;
- 2) соціальна реінтеграція та професійна адаптація ветеранів;
- 3) гранти на ветеранські бізнеси, підтримка ветеранських просторів та розвиток адаптивних видів спорту для захисників, що отримали поранення на війні [6].

Одразу після повернення ветеранів із фронту МХП надає їм пакет допомоги:

- перевірка здоров'я, лікування та реабілітація;
- соціальна, психологічна та юридична допомога;
- перенавчання й адаптація для подальшої роботи в компанії [7].

Приклад МХП демонструє високий рівень соціальної відповідальності бізнесу та надихає інші компанії також активно долучатись до таких важливих соціальних ініціатив.

Наступним викликом у системі менеджменту персоналу став значний негативний вплив війни на психоемоційний стан працівників. Постійна тривога, підвищений рівень стресу, страх за життя та безпеку близьких – все це призводить до появи хронічної втоми, зниження концентрації уваги та працездатності, відсутності мотивації, проблем з комунікацією та командною роботою. За даними дослідження Gradus Research Company «Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни», проведеного у 2024 році, 77 % опитаних переживали останнім часом стрес або сильну знервованість, 40 % опитаних поділилися, що за останні пів року відчували необхідність у психологічній допомозі, а лише 8 % респондентів звертались до спеціаліста [8].

Згідно з результатами дослідження, проведеного платформою з пошуку роботи Robota.ua та платформою для діагностики ментального здоров'я Healthy Mind у 2025 році (участь взяли HR-менеджери та спеціалісти з управління персоналом зі 123 українських компаній), 63 % компаній впровадили програми підтримки емоційного добробуту працівників [9].

Щоб забезпечити комфортне та безпечне робоче середовище, компанії все більш активно впроваджують програми психологічної підтримки працівників: створюють відповідні служби,

залучають психологів, організовують курси та семінари, присвячені метальному здоров'ю, проводять тренінги, створюють умови для відкритої комунікації.

Підсумуємо основні виклики у системі менеджменту персоналу та шляхи їх подолання у таблиці (таблиця 1).

Таблиця 1

**Основні виклики в системі менеджменту персоналу підприємства
та шляхи їх подолання в умовах війни**

Виклики	Шляхи подолання
Безпека працівників	– релокація бізнесу; – облаштування укриття; – розробка алгоритму дій для надзвичайних ситуацій; – проведення інструктажів з охорони праці; – забезпечення працівників необхідними засобами індивідуального захисту, аптечками першої допомоги; – організація навчання щодо надання першої домедичної допомоги; – перехід на віддалений або гібридний формат роботи
Дефіцит кадрів	– створення програм мотивації; – впровадження гнучкого графіку роботи; – поліпшення умов праці (безпечне та комфортне робоче середовище, гідний рівень оплати праці, можливості для професійного розвитку); – навчання та перекваліфікація працівників; – більш активне залучення студентів, ВПО, людей з інвалідністю; – запровадження програм адаптації та реінтеграції ветеранів
Погіршення психоемоційного стану працівників	– створення безпечного робочого середовища; – відкрита комунікація з керівництвом; – організація відпочинку та корпоративних заходів; – впровадження програм психологічної підтримки працівників; – залучення працівників до волонтерства; – організація курсів, семінарів та тренінгів, присвячених ментальному здоров'ю; – визнання досягнень працівників та підтримка мотивації

Отже, війна докорінно змінила підходи до управління персоналом українських підприємств. Практики, які використовувались раніше, під час війни стали неефективними, тому компанії вимушені адаптувати систему менеджменту персоналу до нових викликів, щоб забезпечити стабільне функціонування організації, збереження кадрового складу та підтримання мотивації працівників.

Abstract. The article studies the main challenges in the personnel management system of Ukrainian enterprises in wartime conditions. The features of personnel management in crisis conditions have been identified. Ways to overcome the identified challenges in order to improve the efficiency of the enterprise personnel management system have been proposed.

Keywords: personnel management, challenges, adaptation.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Сутність та організаційні форми реалізації менеджменту персоналу на підприємстві / Є. Рудніченко, Н. Гавловська, А. Бресь, Е. Роздобудько. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 2025. Т. 344, № 4. С. 357–363. DOI: 10.31891/2307-5740-2025-344-4-50.
2. Мигаль М. Релокація бізнесу в умовах війни: у які регіони переїжджають підприємства. *Інститут аналітики та адвокації*. 2024. URL: <https://iaa.org.ua/articles/business-relocation-in-times-of-war-what-regions-are-companies-moving-to/> (дата звернення: 04.10.2025).
3. Гончаренко К. Результати глобального дослідження про реалії українського рекрутингу та закриття вакансій в умовах війни. *Budni*. 2022. URL: <https://budni.robota.ua/resume-job-search/rezultati-globalnogo-doslidzhennya-pro-realiyi-ukrayinskogo-rekrutingu-ta-zakritya-vakansiy-v-umovah-viyni> (дата звернення: 04.10.2025).
4. Тарасовський Ю. Дефіцит кадрів, високі зарплатні очікування та мобілізація. Роботодавці назвали головні тенденції ринку праці. *Forbes Ukraine*. 2024. URL: <https://forbes.ua/news/defitsit-kadriv-visoki-zarplatni-ochikuvannya-ta-mobilizatsiya-robotodavtsi-nazvali-golovni-tendentsii-rinku-pratsi-21112024-24976> (дата звернення: 04.10.2025).
5. Студеннікова І. Ринок праці в умовах війни: демографічні виклики для України. *Вокс Україна*. URL: <https://voxukraine.org/rynok-pratsi-v-umovah-viyni-demografichni-vyklyky-dlya-ukrayiny> (дата звернення: 04.10.2025).

6. Котковський В., Самородов Б., Чхеайло А. Управління людськими ресурсами в умовах війни: мотивація, шляхи і способи ефективного застосування особистісного потенціалу. *Сталий розвиток економіки*. 2024. №3(50). С. 228–235. DOI: 10.32782/2308-1988/2024-50-34.

7. Підтримка для героїв. Як український бізнес реінтегрує, адаптує та соціалізує ветеранів. Кейси WOG, МХП і ДТЕК. *Forbes Ukraine*. 2024. URL: <https://forbes.ua/company/pidtrimka-dlya-geroiv-yak-ukrainskiy-biznes-reintegru-adaptue-ta-sotsializue-veteraniv-keysy-wog-mkhp-i-dtek-02092024-23265> (дата звернення: 04.10.2025).

8. Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги. *Gradus Research Company*. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/mental-health-and-attitudes-ukrainians-towards-psychological-assistance-during-war/> (дата звернення: 04.10.2025).

9. Ментальне здоров'я співробітників як пріоритет: дослідження від robota.ua та Healthy Mind. *Budni*. URL: <https://budni.robota.ua/hr/mentalne-zdorov-ya-spivrobitnikiv-yak-prioritet-doslidzhennya-vid-robota-ua-ta-healthy-mind> (дата звернення: 04.10.2025).

УДК 657.4

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ОСВІТНЬОЇ УСТАНОВИ

А. В. Гетьман, Є. Є. Іонін

Анотація. У статті розглянуто теоретичні засади формування системи обліково-аналітичного забезпечення управління діяльністю освітніх установ. Розкрито сутність, завдання, принципи та структуру обліково-аналітичної системи, а також охарактеризовано її роль у забезпеченні ефективного управління закладом освіти. На прикладі діяльності Калинівського технологічного фахового коледжу показано особливості практичної реалізації обліково-аналітичних процесів.

Ключові слова: бухгалтерський облік, аналіз, контроль, управління, освітня установа, інформаційна система, цифровізація, бюджетні установи.

Вступ. Реформування системи бухгалтерського обліку в державному секторі України передбачає перехід до сучасних стандартів, підвищення прозорості та відповідальності у використанні бюджетних коштів. Для закладів освіти вкрай важливим є створення ефективної системи обліково-аналітичного забезпечення управління, яка формує достовірну інформаційну базу для ухвалення управлінських рішень. Важливим завданням у цьому контексті є розробка теоретичних і методичних засад організації обліково-аналітичної системи та її адаптація до умов цифрової економіки.

Метою дослідження є визначення теоретичних засад формування системи обліково-аналітичного забезпечення управління діяльністю освітньої установи та обґрунтування її ролі у забезпеченні ефективного функціонування закладу освіти.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішення таких завдань:

1. Розкрити сутність поняття «обліково-аналітичне забезпечення» та його роль у системі управління.

2. Охарактеризувати структуру та елементи обліково-аналітичної системи закладу освіти.

3. Визначити основні принципи функціонування обліково-аналітичної системи.

4. Проаналізувати значення інформаційних технологій у підвищенні ефективності обліково-аналітичних процесів.

5. Запропонувати напрями вдосконалення системи обліково-аналітичного забезпечення в умовах цифрової трансформації освіти.

Основна частина. У сучасних умовах реформування системи бухгалтерського обліку особливого значення набуває побудова ефективної системи обліково-аналітичного забезпечення управління. Цей термін трактується як комплекс організаційних, інформаційних та методичних елементів, спрямованих на формування, обробку, аналіз і використання облікової інформації для ухвалення управлінських рішень.

Обліково-аналітичне забезпечення – це система збору, обробки, узагальнення та аналізу бухгалтерської інформації, яка формується на основі первинних документів, облікових реєстрів та фінансової звітності з метою ефективного управління діяльністю установи, забезпечення прозорості використання ресурсів і здійснення контролю.

Питання обліково-аналітичного забезпечення діяльності бюджетних установ, його ролі у формуванні достовірної інформації та ухваленні управлінських рішень широко висвітлювали у своїх працях відомі українські науковці (табл. 1).

Аналіз наукових підходів до трактування обліково-аналітичного забезпечення діяльності бюджетних установ показав, що дослідники одностайні у визнанні його ключової ролі у системі управління. Водночас кожен автор робить акцент на певному аспекті: достовірності інформаційної бази (Ф. Ф. Бутинець), аналітичності та контролі (М. Т. Білуха), методологічних засадах і відповідності стандартам (С. Ф. Голов), гармонізації з міжнародними вимогами (В. М. Жук), державному фінансовому контролю та аудиту (Т. І. Єфіменко), формуванні якісної звітності (Л. В. Нападовська). Це свідчить про багатогранність поняття та необхідність його розгляду як інтегрованої системи, що поєднує облік, аналіз, контроль та звітність для ефективного функціонування бюджетних установ.

Таблиця 1

Тлумачення поняття «обліково-аналітичне забезпечення діяльності бюджетних установ» у працях науковців

Автор	Тлумачення	Основний акцент
Ф. Ф. Бутинець	Обліково-аналітичне забезпечення у бюджетних установах – це формування достовірної інформаційної бази для управління і контролю за використанням коштів	Інформаційна база, управління
М. Т. Білуха	Бачить основу в аналітичному обліку, який дозволяє деталізувати дані та забезпечувати контроль у сфері державних фінансів	Аналітичність, контроль
С. Ф. Голов	Розглядає як комплекс методів і процедур, що забезпечує відповідність облікової системи бюджетних установ законодавчим вимогам і стандартам	Методологія, регламентація
В. М. Жук	Досліджує у контексті гармонізації з міжнародними стандартами IPSAS; вважає, що це умова прозорості та підзвітності установ державного сектору	Прозорість, міжнародні стандарти
Т. І. Єфіменко	Пов'язує з системою державного фінансового контролю та внутрішнього аудиту в управлінні бюджетними установами	Контроль, аудит
Л. В. Нападовська	Трактує як основу для формування якісної фінансової звітності, яка використовується керівництвом установ для ухвалення рішень	Звітність, управлінські рішення

Отже, підсумовуючи теоретичні підходи та наукові дослідження, можна стверджувати, що ефективна система обліково-аналітичного забезпечення у закладах освіти є не лише технічним інструментом обліку, а стратегічним механізмом управління. Вона сприяє підвищенню ефективності використання ресурсів, забезпечує контроль і прозорість фінансових потоків та є необхідною умовою розвитку сучасних освітніх установ в умовах цифровізації та реформування державного сектору.

Обліково-аналітичне забезпечення діяльності було досліджено на прикладі Калинівського технологічного фахового коледжу (КТФК) – закладу фахової передвищої освіти державної форми власності, що здійснює підготовку фахових молодших бакалаврів за 6 спеціальностями і 7 освітньо-професійними програмами. Структура спеціальностей коледжу охоплює як технічні та інженерні напрями (електроенергетика, машинобудування, технології легкої промисловості), так і економічні (облік, фінанси) та креативно-дизайнерські (дизайн одягу, послуги краси). Отже, поєднання широкого спектра освітніх програм дозволяє забезпечувати потреби ринку праці регіону й країни загалом, а також давати студентам можливість обирати фах відповідно до їхніх здібностей та інтересів.

Калинівський технологічний фаховий коледж є активним освітнім закладом, який має достатню матеріально-технічну базу та кваліфікований педагогічний колектив. Значна кількість викладачів вищої категорії, наявність методистів і старших викладачів підтверджують високий рівень кадрового потенціалу. Розвинена інфраструктура – навчальні корпуси, лабораторії, гуртожиток, спортивні та інформаційні ресурси – створює умови для якісної підготовки фахівців. Ці дані підкреслюють важливість системи бухгалтерського обліку, контролю та аналізу у забезпеченні стабільного функціонування коледжу та ефективному використанні його ресурсів.

Нормативно-правова база для коледжу є основою його діяльності, оскільки вона встановлює права, обов'язки та процедури, регулює освітній процес, а також фінансову та господарську діяльність (табл. 2). Аналіз нормативно-правової бази показав, що система регулювання бухгалтерського обліку в державному секторі є комплексною та охоплює як загальні принципи ведення обліку, так і специфічні правила для окремих об'єктів (основних засобів, запасів, нематеріальних активів). Для коледжу це означає чітке дотримання встановлених стандартів у процесі відображення господарських операцій, складання звітності та організації роботи бухгалтерської служби.

Таблиця 2

Нормативно-правова база бухгалтерського обліку в державному секторі та її роль

Документ	Короткий зміст	Роль у бюджетній сфері (на прикладі коледжу)
Бюджетний кодекс України (БК)	Визначає засади бюджетної системи, порядок формування та використання бюджетних коштів	Регламентує фінансування коледжу з державного та місцевого бюджетів, встановлює правила використання коштів
Закон № 996 «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»	Встановлює правові основи ведення обліку та складання фінансової звітності	Зобов'язує коледж вести облік та подавати достовірну фінансову звітність відповідно до стандартів
План рахунків (наказ Мінфіну від 29.12.2015 № 1219)	Система рахунків для ведення бухгалтерського обліку в державному секторі	Використовується у коледжі для відображення доходів, видатків та розрахунків із казначейством
Типове положення № 59	Визначає завдання та функції бухгалтерської служби бюджетної установи	Регламентує діяльність бухгалтерії коледжу, розподіл обов'язків і відповідальність працівників
Положення № 88	Встановлює порядок документального забезпечення облікових записів	У коледжі регламентує оформлення первинних документів, меморіальних ордерів та їх зберігання
НП(С)БОДС 121 «Основні засоби»	Визначає правила обліку й оцінки основних засобів	Регламентує облік будівель, меблів, обладнання та комп'ютерної техніки в коледжі
НП(С)БОДС 122 «Нематеріальні активи»	Встановлює порядок обліку нематеріальних активів	У коледжі – облік програмного забезпечення та ліцензій
НП(С)БОДС 123 «Запаси»	Регламентує правила обліку виробничих запасів, МШП, продуктів харчування	Використовується в обліку запасів та харчових продуктів у студентській їдальні коледжу
Методичні рекомендації «Основні засоби» (наказ Мінфіну № 11 від 23.01.2015)	Конкретизують порядок ведення обліку основних засобів	Забезпечують правильність відображення ремонту та списання обладнання коледжу
Методичні рекомендації «Запаси»	Деталізують порядок ведення обліку запасів	Регламентують списання канцтоварів, будівельних матеріалів та продуктів харчування у коледжі
Методичні рекомендації «Нематеріальні активи»	Визначають порядок обліку НМА	Застосовуються у коледжі при придбанні й амортизації програмного забезпечення

Кожен із документів має своє практичне значення: від регулювання бюджетних надходжень до забезпечення правильності оформлення первинних документів і контролю за використанням майна. Це створює єдину систему, що гарантує прозорість, достовірність і підзвітність фінансово-господарської діяльності освітнього закладу.

Проведене дослідження дає можливість запропонувати певні пропозиції щодо удосконалення обліково-аналітичного забезпечення діяльності Калинівського технологічного фахового коледжу, а саме:

1. Автоматизація бухгалтерського обліку.

Рекомендується впровадження сучасних програмних продуктів для ведення бухгалтерського обліку та формування звітності (зокрема «BAS Бухгалтерія», «М.Е.Дос»), що забезпечить оперативне відображення господарських операцій, зменшить ризик помилок і підвищить достовірність фінансових даних.

2. Інтеграція аналітичних систем управління.

Доцільним є створення внутрішньої інформаційно-аналітичної бази, яка поєднає бухгалтерський, кадровий, матеріальний і навчальний облік. Це сприятиме централізованому контролю фінансових потоків, ресурсів і результатів діяльності коледжу.

3. Удосконалення системи внутрішнього контролю.

Необхідно розробити внутрішні регламенти проведення аудиту, перевірки достовірності первинних документів та контролю за використанням матеріальних і фінансових ресурсів. Запровадження періодичного внутрішнього моніторингу забезпечить підвищення фінансової дисципліни.

4. Підвищення аналітичної компетентності бухгалтерських працівників.

Варто систематично проводити навчальні семінари, тренінги та курси з питань нових стандартів бухгалтерського обліку, фінансової звітності й цифровізації. Це дозволить працівникам швидше адаптуватися до змін нормативно-правової бази та технологічних інновацій.

5. Цифровізація документообігу.

Перехід до електронного документообігу сприятиме підвищенню оперативності облікових процесів, зменшенню витрат часу на обробку первинних документів і покращенню контролю за їх збереженням.

6. Розширення аналітичних розрізів у системі обліку.

Доцільно деталізувати облік витрат за напрямками освітньої, господарської та адміністративної діяльності. Це дозволить формувати більш інформативні аналітичні показники для управління ефективністю використання бюджетних коштів.

7. Оптимізація фінансового планування.

Запровадження середньострокових фінансових планів і прогнозів з урахуванням динаміки контингенту здобувачів освіти та фінансових потоків сприятиме раціональному розподілу ресурсів і стабільності фінансування коледжу.

Висновки. У процесі проведення аналізу теоретичних засад обліково-аналітичного забезпечення діяльності освітніх установ було з'ясовано, що воно є невід'ємним елементом системи управління бюджетними організаціями. Обліково-аналітична система виступає не лише інструментом збору та узагальнення фінансових даних, а й важливим засобом формування управлінської інформації, необхідної для ухвалення ефективних рішень.

Аналіз наукових підходів дозволив визначити, що основними складовими такої системи є бухгалтерський облік, аналітика, контроль та звітність, які взаємодіють на основі єдиної нормативно-правової бази. Її ефективність забезпечується дотриманням принципів достовірності, повноти, своєчасності та прозорості інформації.

Розгляд практичної діяльності Калинівського технологічного фахового коледжу підтвердив, що впровадження сучасних методів обліку та аналітичних інструментів сприяє оптимізації управлінських процесів, підвищенню фінансової дисципліни та якості звітності. Системне використання обліково-аналітичних даних дозволяє забезпечити належний контроль за використанням бюджетних коштів і раціональне планування ресурсів.

Отже, ефективна система обліково-аналітичного забезпечення є стратегічним чинником розвитку освітніх закладів у державному секторі. Її вдосконалення має ґрунтуватися на подальшій автоматизації облікових процесів, цифровізації документообігу, підвищенні аналітичної компетентності працівників бухгалтерських служб і гармонізації національних стандартів із міжнародними вимогами.

Annotation. The article examines the theoretical principles of forming a system of accounting and analytical support for the management of the activities of educational institutions. The essence, objectives, principles and structure of the accounting and analytical system are revealed, and its role in ensuring effective management of an educational institution is also characterized. The example of the activities of the Kalynivka Technological Vocational College shows the features of the practical implementation of accounting and analytical processes.

Keywords: accounting, analysis, control, management, educational institution, information system, digitalization, budget institutions.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 р. № 996-XIV. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14#Text>
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
3. Наказ Міністерства освіти і науки України від 26.12.2017 р. № 1662 «Про затвердження Типового положення про бухгалтерську службу бюджетної установи».
4. Положення про документальне забезпечення записів у бухгалтерському обліку, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 24.05.1995 р. № 88. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0168-95#Text>
5. НП(С)БОДС 121 «Основні засоби» від 12.11.2010 р. № 1202. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1017-10#Text>
6. НП(С)БОДС 122 «Нематеріальні активи» від 12.11.2010 р. № 1202. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1018-10#Text>
7. НП(С)БОДС 123 «Запаси» від 12.11.2010 р. № 1202. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1019-10#Text>
8. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів суб'єктів державного сектору, наказ Мінфіну від 23.01.2015 р. № 11. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-15>
9. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів суб'єктів державного сектору, наказ Мінфіну від 23.01.2015 р. № 1. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0011201-15#Text>
10. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку нематеріальних активів суб'єктів державного сектору, наказ Мінфіну від 23.01.2015 р. № 11. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1327201-09#Text>
11. Бутинець Ф. Ф., Чижевська Л. В. Бухгалтерський облік у державному секторі: навч. посіб. Житомир: ЖДТУ, 2020. 356 с.
12. Голов С. Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 522 с.
13. Нападівська Л. В. Теорія бухгалтерського обліку: монографія. Київ: КНТЕУ, 2008. 736 с.
14. Офіційний сайт Калинівського технологічного фахового коледжу. URL: <https://kttk.vn.ua> (дата звернення: 10.10.2025).

УДК 338.242:658.14

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

В. В. Гнатюк, Г. В. Бей

Анотація. У статті аналізується фінансова стійкість українських підприємств в умовах повномасштабної війни, висвітлюються виклики, зокрема руйнування інфраструктури, втрата ринків та зростання ризиків. На основі даних офіційних джерел проаналізовано вплив війни на ключові сектори МСП, визначено виклики та перешкоди збереження фінансової стійкості. Адаптовано традиційні методи фінансового аналізу з акцентом на ліквідність, платоспроможність та оборотність активів до воєнних реалій, допускаючи роботу на межі беззбитковості. Визначено, що економічної стійкості підприємствам вдається досягти завдяки державним програмам підтримки підприємництва, міжнародній допомозі та прямим грантам, диверсифікації ризиків та адаптації бізнес-моделей, що дозволило МСП відновити діяльність та закласти основу для повоєнного зростання.

Ключові слова: фінансова стійкість, українські підприємства, управління ризиками, державна підтримка.

Вступ. В умовах тривалої повномасштабної війни в Україні підприємства, особливо сектор малого та середнього підприємництва, стикаються з численними викликами, включаючи руйнування інфраструктури, втрату ринків збуту, дефіцит робочої сили, зростання витрат та посилення ризиків. Фінансова стійкість стає не просто бажаним, а критичним фактором для виживання бізнесу, дозволяючи підтримувати ліквідність, платоспроможність, прибутковість та адаптивність до невизначеності в складних поточних умовах. З огляду на це, пошук напрямів забезпечення та збереження фінансової стійкості підприємств є актуальним.

Основна частина. Війна в Україні радикально змінила економічний ландшафт та особливо вплинула на мікро-, малі та середні підприємства (ММСП), які становлять близько 99 %

бізнесу та забезпечують 74 % робочих місць [1]. За оцінками United Nations Development Programme (UNDP), хоча близько 64 % підприємств призупинили діяльність на початку повномасштабного вторгнення у 2022 році, до жовтня 2023 року 91 % відновили роботу і продовжують працювати, незважаючи на надзвичайні виклики та обмеження. Загальні збитки від війни в секторі МСПП сягають 176 млрд дол. США, порівняно із загальним обсягом у 589 млрд дол. прямих пошкоджень та економічних втрат станом на кінець 2024 року [2], з істотним впливом на комерцію та промисловість (табл. 1). Середні фінансові втрати склали 227 тис. дол. США на компанію, причому східні та південні регіони зазнали втрат у 1,5 р. вищих, ніж західні. Проте завдяки адаптації підприємств та державній підтримці, економіка демонструє стійкість із поступовим відновленням діяльності.

Таблиця 1

Вплив війни на ключові сектори України, млрд дол. США [2]

Сектор	Прямі пошкодження (млрд дол. США)	Економічні втрати (млрд дол. США)
Комерція та промисловість	17,5	213,9
Енергетика	20,5	72,3
Транспорт	36,7	46,7
Сільське господарство	11,2	73,0

У фінансовому секторі рівень непрацюючих кредитів (NPL) у корпоративному портфелі знизився до 37 % (20 % без урахування старих NPL), але залишається високим у будівництві (53 %) та зеленій енергетиці (65 %). Основними ризиками є операційні (пошкодження майна), кредитні (дефолт близько 3 % за останній рік) та ESG-ризиками, що впливають на репутацію та доступ до фінансування [3].

Додатково сектор МСП зіштовхується із проблемою скорочення ринків збуту та попиту на продукцію через окупацію частини територій та бойові дії, зниження купівельної спроможності населення в цілому, порушення логістичних ланцюжків. Спостерігається загальний дефіцит обігового капіталу через обмежений доступ до короткострокового кредитування та складні умови його отримання, затримки з оплатою замовлень контрагентами, зростання витрат через інфляцію та енергетичні ризики. Попри наявність програм компенсації з боку держави та програм міжнародної підтримки, кредитні ставки залишаються високими, а система альтернативних банківському кредитуванню джерел (краудфандинг, мікрофінансування, інвестиційні фонди) недостатньо розвиненою.

З огляду на вищезазначене, необхідна трансформація традиційних методів забезпечення фінансової стійкості і набуття ними гнучкості в операційній перспективі (табл. 2).

Таблиця 2

Особливості трактування показників фінансової стійкості в умовах воєнного стану [4]

Показник	Нормативне значення в нормальних умовах	Нормативне значення в воєнних умовах
Коефіцієнт покриття	>1	>1
Коефіцієнт швидкої ліквідності	>0.7	>1
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	>0.2	>0.7
Коефіцієнт платоспроможності (автономії)	>0.5	>0.8
Оборотність активів	Відсутнє, позитивною є зростання показника в динаміці	Відсутнє, позитивною є несуттєве зменшення показника оборотності
Оборотність запасів	Відсутнє, позитивною є зростання показника в динаміці	Відсутнє, позитивним є суттєве зростання показника порівняно із довоєнним періодом
Рентабельність продукції	Чим вище значення – тим краще	Допускається робота на межі нульової рентабельності

Через пріоритет безпеки та збереження робочих місць, стандартні показники можуть бути спотвореними [4]. Основний фокус переміщується на ліквідність, оборотність активів та платоспроможність, а саме:

- ліквідність погіршилася на початку війни через виведення коштів та подовження періодів розрахунків, що вимагає створення «фінансових подушок безпеки»;
- оборотність знижується в тіньових секторах, але зростає в галузях відновлення;
- прибутковість часто опускається до межі беззбитковості, що вважається прийнятним з огляду на пріоритет збереження персоналу та солідарності.

Покращення доступу до фінансування є ключовим напрямом для забезпечення стійкості. Державні ініціативи, як-от програма «Доступні кредити 5–7–9 %», демонструють високу ефективність, надаючи понад 130 млрд грн у 2023 році, переважно на оборотний капітал. Національний банк України (НБУ) підтримує цей процес, реалізуючи Стратегію розвитку кредитування, яка сфокусована на фінансуванні критичних галузей, зокрема оборонної промисловості (контракти на 1 млрд грн) та енергетики (18 млрд грн на 700 МВт потужностей), що вже привело до зростання гривневих корпоративних кредитів на 29 % [3]. Ця підтримка доповнюється міжнародною допомогою: Німеччина надала 200 млн євро грантів на покриття витрат програми «5–7–9 %», а Світовий банк та ЄС фінансують Фонд гарантування кредитів у сільському господарстві (PCGF). Крім того, ЄБРР та Аоп створили механізм на 110 млн євро для підтримки перестрахування воєнних ризиків, що відкрито посилює фінансову стійкість української економіки [5].

У той же час для збереження стійкості підприємствам необхідно посилити управління ризиками через диверсифікацію фінансування та впровадження систем раннього попередження. Фінансовий сектор підсилює цей напрям, вимагаючи від банків розробки систем управління ESG-ризиками та дотримання нормативів (NSFR) щодо концентрації ризиків [3]. Як результат, близько 50 % українських підприємств вже пройшли реструктуризацію та адаптували свої бізнес-моделі: 91 % МСМП відновили роботу та переорієнтувалися на внутрішній ринок (57 % фокусу), а також здійснили внутрішню міграцію персоналу та диверсифікували продукти та послуги [1].

Для формування довгострокового стійкого економічного середовища необхідні ключові реформи на макrorівні. У сфері корпоративного управління ОЕСР (OECD) варто провести гармонізацію з ЄС-стандартами для підвищення прозорості та ефективності боротьби з корупцією. Уряд активно впроваджує механізми публічно-приватного партнерства (ППП), особливо у критичних секторах енергетики та транспорту, ставлячи за мету знизити рівень непрацюючих кредитів (NPL) до 10 % до 2025 року [3]. Крім того, важливим елементом є податкова політика, яка передбачає реформи, зокрема звуження спрощеної системи для запобігання зловживанням з боку великих компаній. Фінансова стійкість також посилюється через розвиток капітального ринку та диверсифікацію фінансування шляхом розвитку синдікованих кредитів, лізингу та кредитних спілок. Окремий фокус робиться на інвестиціях у людський капітал [1], включаючи рескілінг та підтримку ММСП, що працевлаштовують вразливі групи населення, наприклад, ветеранів та внутрішньо переміщених осіб.

Висновки. Забезпечення фінансової стійкості підприємств в умовах повномасштабної війни є критичним фактором виживання, що вимагає адаптації традиційного фінансового аналізу з акцентом на ліквідність та платоспроможність, допускаючи роботу на межі нульової рентабельності. Хоча економіка зазнала значних втрат, особливо в комерції та промисловості, її стійкість підтримується завдяки комплексному підходу: він охоплює державне пільгове кредитування (зокрема, «5–7–9%»), цільове фінансування критичних галузей із боку НБУ та масштабну міжнародну допомогу у формі грантів і механізмів страхування воєнних ризиків. Успішна адаптація бізнес-моделей разом із макроекономічними формують основу для не лише виживання, але й майбутнього стійкого зростання українських підприємств у повоєнний період.

Abstract. The article analyzes the financial stability of Ukrainian enterprises in the context of full-scale war, highlighting challenges such as infrastructure destruction, market loss, and increased risks. Based on data from official sources, the impact of the war on key SME sectors is analyzed, and challenges and obstacles to maintaining financial stability are identified. Traditional methods of financial analysis with an emphasis on liquidity, solvency, and asset turnover have been adapted to the realities of war, allowing for operation at the break-even point. It has been determined that

enterprises are able to achieve economic stability thanks to state programs to support entrepreneurship, international aid and direct grants, risk diversification, and adaptation of business models, which has allowed SMEs to resume operations and lay the foundation for post-war growth.

Keywords: financial stability, Ukrainian enterprises, risk management, state support.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні. *UNDP*. 2024. URL: <https://surl.li/oyslqzt>
2. Ukraine – Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4): February 2022 – December 2024. *UNDP*. 2025. URL: <https://surl.li/hzcred>
3. Звіт про фінансову стабільність. *Національний банк України*. 2025. URL: <https://surli.cc/tvnmjc>
4. Костенко Ю., Короленко О., Гузь М. Аналіз фінансової стійкості підприємства в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2022. № 43. URL: <https://surl.li/aerchq>
5. Economic Surveys: Ukraine 2025. *OECD*. 2025. URL: <https://surl.lu/ewhdus>

УДК 658.5

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF SOCIAL ENTERPRISES AS A TYPE OF VETERAN BUSINESS

B. O. Kadzhaia, O. A. Doronina

Анотація. Метою статті є вивчення та аналіз сучасних тенденцій розвитку соціального підприємництва у контексті залученості ветеранів. Важливими об'єктами аналізу є бізнеси та підприємства, створені або керовані ветеранами і які зосереджуються на реінтеграції військових у суспільство. Методологія дослідження базується на емпіричних методах дослідження та порівняння і на теоретичних методах аналізу та ідеалізації. Отримані результати статті свідчать про необхідність та ефективність поширення досвіду успішних соціальних підприємств, їх популяризації та підтримки у суспільстві.

Ключові слова: ветерани, ветеранський бізнес, соціальне підприємство, реінтеграція.

Introduction. The difficult socio-economic situation caused by the full-scale russian invasion raises several serious problems. Among the many new challenges are the complexity of doing business, physical danger to people and the country, physical and emotional risks for the soldiers, the difficult process of returning veterans to society, and many others. Identifying common aspects of these problems is an important part of solving them effectively. In Ukraine, the complexity of reintegrating veterans and supporting their families is expected to increase, requiring the involvement of economic resources and specialists [1, p. 18]. Similar studies in the field of social entrepreneurship in general and the creation of veteran businesses in particular were conducted by Bondarevskaya K. (2025), Ushenko N. (2025), Petrunenko I., Zlobin D. (2025), Verbytska A., Nahorna N., Dyvnych H. (2024) and others, but there is still a need for further research into issues in this area. It is necessary to determine what social enterprises are most effective in solving the problems described, how existing enterprises are helping, and what similar initiatives can be implemented in new projects. It should be noted that the existence of certain problems in society always encourages socially active people to take the initiative, unite like-minded people around them, and direct their resources toward solving specific problems. Often, such activity manifests itself in the form of social entrepreneurship, which allows one to work on solving the problem, ensuring the initiative's profitability, and engaging more people.

Key findings of the study. The presence of social problems in Ukrainian society motivates veteran entrepreneurs to get involved in solving these problems by starting their own businesses, which provides additional motivation to ensure the profitability of their entrepreneurial activities. This is reflected in the definition of the mission and goals of the business, the formation of the expected social impact, and the assessment of its achievement. The basic motivation for creating social enterprises is to establish a business that simultaneously solves problems of value to society and the public, which distinguishes this type of business from the usual one and is operated by people who are motivated by a personal priority of community service and its implementation

through the operation of their own business [2, p. 53–54]. Social entrepreneurship is a complex structure that, on the one hand, defines the mission and direction of an enterprise and, on the other hand, the nature of its business processes. In other words, social entrepreneurship is a modern approach to the functioning and activities of both commercial and non-commercial organizations. Based on the theoretical grounding of the essence of social entrepreneurship, Table 1 identifies its key features, particularly in the context of veterans' business development.

Table 1

Features of veteran social entrepreneurship

№	Key feature	Essence of the feature
1st	Clear social orientation	Addressing social issues in society while achieving social missions, such as reintegrating war veterans into civilian life
2 nd	The principle of social responsibility	Implementation of socially significant projects, provision of social services, and formation of an ethical, honest, and inclusive business culture
3 rd	Innovative focus	Development and implementation of innovative approaches and tools in the course of activities
4 th	Combination of social and financial components	Professional adaptation of war veterans and development of socially oriented entrepreneurial initiatives

Source: [1]

The effectiveness of social entrepreneurship as such is evidenced by the 2024 World Economic Forum report, which analyzed global data from more than 80 countries for the period 2013–2023. The economic impact is evidenced by accumulated global data on the operation of approximately 10 million social enterprises worldwide, which generate approximately two trillion US dollars in revenue annually and employ approximately 200 million people [3]. Unfortunately, this report does not consider Ukraine's experience in social entrepreneurship, so its findings are difficult to compare with the Ukrainian experience. Instead, it is worth paying attention to the research conducted by the Ukrainian Veterans Fund, a state institution under the Ministry of Veterans Affairs. This fund acts as a state provider of services for the reintegration of veterans into productive civilian life [4]. In its third online survey of military personnel, the fund consistently finds that more than half of respondents are confident that they want to start or return to their business and run their own business [5]. It is expected that a certain number of these businesses are or will be planned as social enterprises, as this will allow veterans to stay in touch after returning to civilian life and help each other adapt to it. For example, since 2018, the social enterprise UVV Engineering in Vinnytsia has made its mission to create jobs or help demobilized veterans and their families start and run their own businesses as a way of socio-economic adaptation. The enterprise was engaged in the development of urban space, concrete products for road safety, alternative energy, and construction [6]. Unfortunately, the Russian invasion brought its employees back to war, and the enterprise is currently not operating. Another social enterprise that is currently helping veterans reintegrate into society is the Woodluck social workshop. Initially, this enterprise employed men who had undergone rehabilitation from alcohol and drug addiction in rehabilitation centers in Lviv, and now they also help veterans find employment. In addition, the enterprise participates in several charitable projects and provides its services to them [7]. There is a clear tendency for social entrepreneurship to become increasingly popular in society during wartime, especially among veterans. Among the positive steps taken by the state in the context of supporting veterans and veteran businesses, it is worth noting the decision of the Verkhovna Rada of Ukraine to adopt as a basis the draft Law of Ukraine «On Veteran Enterprises» according to which veteran enterprises are proposed to be considered a form of social enterprise [2, p. 54]. Moreover, Ukraine currently has many grant, competition, and charitable programs to support veterans and veteran businesses, created on a public and private basis. A list of the largest ones is provided in Table 2.

Table 2

Programs and initiatives to support veterans and veteran-owned businesses

№	Name of the program and its initiator	Program description	Amount of assistance
1 st	The grant for veterans and their families. The program is initiated by the government and relevant agencies	Grant for starting or growing a veteran-owned business. Grants are available to veterans and their spouses	Up to 1 million UAH
2 nd	Grants for starting your own business. Initiated by the government and relevant agencies	Grant for starting or developing your own business	Up to 250,000 UAH
3 rd	Grant for a garden. Initiated by the Ministry of Agrarian Policy	Grant for the development of private horticulture, berry growing, and viticulture	Up to 400,000 UAH per hectare
4 th	Grant for a processing enterprise. Initiated by the Ministry of Economy	Grant for the creation or development of processing industry production	Up to 16 million UAH
5 th	List of programs and competitions «#Varto» initiated by the Ukrainian Veterans Fund	Various programs to assist in starting a business, retraining, personal support for veterans, etc	Up to 1 million UAH

Compiled by the author based on [8, 9].

It is already possible to state that veteran-owned businesses contribute to the return of former military personnel to active life in the community. Working in their own business or in a team of other veterans provides a sense of belonging and team spirit similar to that in the military, but in a peaceful context. This helps veterans relieve the psychological stress of the transition period and utilize the skills they have acquired. In addition, such businesses often interact with the civilian population, which helps to overcome the «military-civilian» barrier. Veterans are no longer perceived by society as a separate group, but instead become entrepreneurs and employers around whom people gather [10, p. 203]. For example, Veterano Pizza restaurants have brought together veterans and people without war experience in their teams, creating a space where everyone is equal and works toward a common goal. Veteran Ihor Chepizhko took advantage of the #Varto 2.0 program and obtained additional funding to launch the Veterano Pizza delivery service under the Veterano Group brand. Thus, the private initiative of brand founder Leonid Ostaltsev in 2015 marked the creation of one of the most popular Ukrainian veteran businesses, which continues to thrive and expand to this day [11]. In the context of veteran reintegration, this is a model of micro-integration, which on a societal scale means a gradual reduction in social tension and prejudice towards military personnel. In the case of the Veterano Group brand, this means that some of the staff are veterans, while others are civilians. Veteran social enterprises also very often take on the problems of their comrades, such as employment for people with disabilities or prosthetics, psychological support, skills development, etc. As a result, they complement or even replace state social services, acting as guides for veterans in their transition to civilian life. The social integration of veterans through business leads to the strengthening of civil society, as it creates a layer of active citizen leaders who are highly motivated and trusted by the community because they defended the country at the cost of their lives and are now learning to solve socio-economic problems. The effect of cooperation between the state, communities, and business makes veteran social enterprises an important sector of the social economy, creating opportunities for the formation of social capital. To create an effective system for the long-term reintegration of military personnel and veterans, it is important to apply a comprehensive approach and improve coordination between stakeholders, which can be achieved by creating a model that involves all stakeholders [12, p. 54].

Conclusions. The current state of social entrepreneurship in Ukraine shows a clear upward trend, as people are uniting around common problems and making efforts to solve them. Social

enterprises are naturally the most effective, albeit not the easiest, way to implement these efforts. Veteran social enterprises often serve as starting points in this context, where people see the direction of the work and can join in, even in a minimal way, simply by using the services of a particular enterprise. Thus, veteran social entrepreneurship is a promising tool for solving both the social and economic challenges facing Ukraine. Research has shown that veterans who receive support in starting their own businesses successfully reintegrate into the economy, create jobs for themselves and others, and promote a culture of responsible business, as demonstrated by the entrepreneurial experience of veterans since 2014. The successful reintegration of veterans through social entrepreneurship can transform a significant portion of the working-age population from welfare recipients to active market participants. Further research on this topic should focus on ways to disseminate the experience of veteran social enterprises, options for spreading information about existing public and private initiatives to support veterans, and other ways to help.

Abstract. The purpose of this article is to study and analyze current trends in the development of social entrepreneurship in the context of veteran involvement. Important objects of analysis are businesses and enterprises created or managed by veterans that focus on the reintegration of military personnel into society. The research methodology is based on empirical research and comparison methods, as well as theoretical methods of analysis and idealization. The results of the article indicate the necessity and effectiveness of disseminating the experience of successful social enterprises, promoting them, and supporting them in society.

Keywords: veterans, veteran business, social enterprise, reintegration.

REFERENCES

1. Bondarevska K. Social entrepreneurship as a direction for the development of entrepreneurial initiatives by war veterans in Ukraine. *Management and Business*. 2025. P. 19–27. DOI: 10.59214/mb/1.2025.18.
2. Ushenko N. Соціальне підприємництво в системі сприяння ветеранської зайнятості. *Європейський науковий журнал Економічних та Фінансових інновацій*. 2025. Т. 2, № 16. С. 51–59. DOI: 10.32750/2025-0205.
3. The state of social enterprise: A review of global data 2013–2023. *World Economic Forum*. 2024. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_The_State_of_Social_Enterprise_2024.pdf
4. Про фонд. *Ветеранський фонд (Поруч з ветераном)*. URL: <https://veteranfund.com.ua/about/>
5. Актуальні потреби та бачення можливостей для кар'єрного і професійного зростання ветеранів. *Ветеранський фонд (Поруч з ветераном)*. URL: <https://veteranfund.com.ua/analitics/aktualni-potreby-ta-bachennia-mozhlyvostey-dlia-kar-ierno-ho-i-profesiynoho-zrostantia-veteraniv/>
6. УВБ «Інжиніринг» – інженерна компанія українських ветеранів. Соціальне підприємництво в Україні. URL: <https://socialbusiness.in.ua/enterprises/uvv-inzhynirynh-inzhenerna-kompaniia-ukrains-kykh-veteraniv/>
7. Соціальний звіт 2024. *WoodLuck*. 2024. URL: <https://woodluck.org.ua/vygotovlyayemo-mebli-z-misiyeyu/>
8. Які програми для започаткування та розвитку ветеранського підприємництва діють в Україні? (б. д.). *Міністерство у справах ветеранів*. URL: <https://mva.gov.ua/presenter/category/86-novini/yaki-programi-dlya-zapochatkuvannya-ta-rozvitku-veteranskogo-pidpriyemnictva-diyut-v-ukrayini>
9. Переможці #ВАРТО. *Ветеранський фонд (Поруч з ветераном)*. URL: <https://veteranfund.com.ua/contests/varto/>
10. Злобін Д. Л., Петруненко Я. В. Соціальне підприємництво як інструмент економічної реінтеграції ветеранів: український та міжнародний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. Т. 4, № 88. С. 30–34. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.4.30.
11. «Треба робити, а не триндіти». Засновник Veterano Леонід Остальцев – про старт із \$50, цінності бізнесу та готовність давати відсіч окупантам. *#ШоТам*. 2022. URL: <https://shotam.info/treba-robyty-a-ne-tryndity-zasnovnyk-veterano-leonid-ostaltsev-pro-start-iz-50-tsinnosti-biznesu-ta-hotovnist-davaty-vidsich-okupantam/>
12. Verbytska A., Nahorna N., Dyvnych H. Participatory model of social entrepreneurship development as a determinant of veterans' and their family members' reintegration: Theoretical framework. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2024. Т. 10, № 2. P. 51–59. DOI: 10.30525/2256-0742/2024-10-2-51-59.

НЕМАТЕРІАЛЬНІ СТИМУЛИ ЯК СПОСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ МОТИВАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Л. І. Коврига, Г. В. Бей

Анотація. Стаття присвячена дослідженню напрямів вдосконалення системи нематеріальної мотивації персоналу в контексті війни та повоєнного відновлення. Розглянуто поняття нематеріальних стимулів, визначено їх роль у формуванні мотиваційного впливу на персонал підприємства. Проаналізовано основні види нематеріальних стимулів, зокрема визнання досягнень, можливості професійного розвитку, гнучкі умови праці, реінтеграція ветеранів, психологічна підтримка та корпоративна культура. Особливу увагу приділено актуальним викликам, що постають перед організаціями під час впровадження нематеріальних форм стимулювання, а також пропозиціям щодо їх оптимізації. Результати дослідження свідчать про те, що ефективна система мотивації повинна містити сучасні нематеріальні стимули, що сприятиме формуванню позитивного психологічного клімату та довгостроковому утриманню талановитих фахівців.

Ключові слова: мотивація, нематеріальні стимули, удосконалення, система, професійний розвиток.

Вступ. У сучасному світі, де технології стрімко розвиваються, а конкуренція на ринку праці зростає, ефективна мотивація персоналу стає ключовим фактором успіху організацій. Традиційні методи мотивації, зокрема матеріальні стимули, стають менш ефективними та не завжди відповідають вимогам молодих фахівців, особливо у сфері інформаційних технологій. Частково це зумовлено зміною ціннісних орієнтацій нових поколінь, які надають перевагу можливостям професійного розвитку, а також визнанню досягнень та створенню сприятливого робочого середовища порівняно із базовим та додатковим матеріальним стимулюванням.

Особливо важливим фактором сьогодні є формування почуття залученості працівників у діяльності компанії в умовах воєнних дій в Україні. Сильне відчуття корпоративної ідентичності та підтримки допомагає зменшити плинність кадрів, що є критично важливим для збереження компетентного персоналу та стабільності діяльності компанії у складних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теоретичних, методичних та практичних аспектів мотивації персоналу, системи оплати праці та стимулювання працівників знайшли широке відображення у працях як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Зокрема А. Колот та С. Цимбалюк детально розглядають аспекти нематеріальної мотивації, підкреслюючи її значення в сучасних умовах управління персоналом [1]. І. Дьогтева, П. Супрун [2] акцентують увагу на впровадженні нематеріальних стимулів в ІТ-сфері. О. Бачинська [3], О. Журавльов, О. Каламан [4], С. Прохоровська [5], М. Марченко, М. Ніколаєва [6] обґрунтовують роль нематеріальної мотивації в період воєнного стану. Т. Жолонко, О. Гребінчук [7], В. Ігнатюк, Г. Туніна [8] досліджують зарубіжний досвід та порівнюють його з українськими реаліями, Дж. Рів розкриває основи психології мотивації та емоцій, акцентуючи увагу на тому, як внутрішні та зовнішні стимули впливають на поведінку людини, формують її зацікавленість та залученість в діяльність [9]. Описані підходи дають можливість глибше зрозуміти механізми нематеріальної мотивації та їх вплив на продуктивність та задоволеність працівників.

Виявлення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Водночас залишається актуальним дослідження напрямів вдосконалення системи мотивації персоналу із використанням нематеріальних стимулів. Адже в умовах нестабільної політичної та соціальної ситуації в Україні компаніям надзвичайно важливо зберігати залученість працівників до продуктивної праці, створювати гарантії безпеки та тривалої зайнятості, сприяти усвідомленню можливостей професійного розвитку і зростання.

Основна частина. У науковій літературі сформовано значну кількість визначень поняття «мотивація», кожне з яких відображає різні підходи до його трактування. У широкому розумінні мотивацію можна визначити як сукупність внутрішніх та зовнішніх чинників, що спонукають людину до здійснення певних дій. Вона може ґрунтуватися як на усвідомлених потребах та цілях, так і на підсвідомих імпульсах, що визначають поведінку особи. Мотивація трудової діяльності проявляється у створенні для працівника стимулюючих умов, які формують його внутрішнє прагнення до праці, що досягається через вплив на систему потреб, інте-

ресів, ціннісних орієнтацій та професійних прагнень, що у комплексі забезпечує необхідний рівень трудової віддачі та сприяє досягненню цілей підприємства [10].

Матеріальна мотивація, що традиційно вважалася основним чинником забезпечення продуктивності і залученості персоналу, поступово втрачає свою абсолютність. У зв'язку з цим, усе більшого значення набувають нематеріальні стимули, що формують емоційну та психологічну прихильність працівників до організації. Саме ці фактори дедалі частіше визначають готовність співробітників залишатися в компанії, незважаючи на зовнішні економічні та соціальні виклики.

В умовах воєнного стану в Україні проблема особливо загострюється, адже рівень заробітних плат на внутрішньому ринку праці суттєво поступається оплаті праці за кордоном, окрім того підприємствам все складніше зберігати конкурентоспроможність, що створює серйозні виклики для збереження кваліфікованих і талановитих працівників, які мають можливість працевлаштуватися у міжнародних компаніях чи релокуватися.

Нематеріальна мотивація у більшості наукових джерел розглядається як сукупність інструментів та методів, спрямованих на розвиток внутрішніх і психологічних аспектів працівника, які не пов'язані з фінансовими винагородами. Основна мета таких підходів полягає у задоволенні духовних та соціальних потреб персоналу [4].

Зарубіжний досвід у сфері стимулювання персоналу може стати ефективним орієнтиром для розробки власних систем мотивації на українських підприємствах. Моделі нематеріальної мотивації, що переважають у закордонному досвіді, показано на рис. 1 [11, 12].

Японська модель	Компенсація транспорту, медичне страхування для сім'ї, підтримка житла, навчання в Японії та за кордоном, підвищення кваліфікації, корпоративне спілкування
Американська модель	Медичне страхування, професійні курси, безкоштовні обіди, корпоративні заходи, гнучкий графік, допомога у догляді за дітьми
Французька модель	35 годин на тиждень, гнучкий графік, дистанційна робота, корпоративне страхування, допомога з іпотекою, оплачувані обіди, курси підвищення кваліфікації
Нідерландська модель	Соціальні пільги та компенсації, право на оплачуваний час для візиту до лікаря (2 години)
Шведська модель	Орієнтація на соціальні цінності, цікава робота важливіша за зарплату, можливість працювати з дому

Рис. 1. Порівняння моделей нематеріальної мотивації персоналу в різних країнах

Як бачимо, ключовими напрямками нематеріальних стимулів у зарубіжних країнах є: соціальні гарантії та пільги (медичне страхування, допомога з житлом, іпотекою, компенсації); освітні можливості (навчання, курси, підвищення кваліфікації); баланс між роботою і життям (гнучкий графік, скорочений робочий тиждень, дистанційна робота); корпоративна культура (особисті та корпоративні свята, поїздки, командна взаємодія, групові активності); індивідуальний добробут (право на час для особистих потреб, психологічна підтримка, розвиток особистості).

В Україні найбільш розвиненими у напрямі застосування нематеріальних стимулів можна вважати технологічні компанії. Вони зазвичай пропонують конкурентний рівень заробітної плати та преміювання, а також особливо турбуються про збереження людського капіталу, пропонуючи дієві інструменти нематеріального стимулювання. Прикладом ефективного застосування такої системи є діяльність компанії ТОВ «Інноваційні Софт Рішення» (корпорація SoftServe) – провідного постачальника ІТ-послуг.

ТОВ «Інноваційні Софт Рішення» розглядає добробут своїх співробітників у 5 напрямках (рис. 2) [13].

Рис. 2.Складові добробуту персоналу у ТОВ «Іноваційні Софт Рішення»

Розглянемо кожну складову більш детально:

1. Емоційний добробут. Компанія впроваджує ряд програм психологічної підтримки, основними з яких є анонімні консультації, регулярні заходи з mental wellbeing та корпоративні ініціативи, що допомагають сформувати культуру турботи та знизити ризик емоційного вигорання. У 2025 році було додано додаткових два дні Self-Care Days, під час яких працівники можуть відпочити та подбати про себе. Застосований підприємством підхід є прикладом побудови системи психологічної безпеки на робочому місці, яка особливо актуальна в умовах стресових факторів, зокрема політичної чи економічної нестабільності.

2. Фізичний добробут. Важливою складовою охорони здоров'я співробітників є система медичного страхування, компенсація занять спортом, організація спортивних подій в офісах та онлайн. Наявність як онлайн, так і офлайн-форматів взаємодії дозволяє залучати віддалених працівників, навіть у гнучкому робочому середовищі.

3. Добробут на робочому місці. З метою підвищення рівня задоволеністю роботи, співробітники SoftServe можуть обрати для себе гнучкий графік роботи чи гібридний формат. Це дозволяє створити працівникам оптимальне робоче середовище. Інтеграція *flexibility policies* дозволяє враховувати різні часові пояси, що особливо актуально для міжнародних компаній, а також потреби співробітників для балансування роботи та особистого життя, а це у свою чергу сприятиме розвитку креативності та продуктивності.

4. Фінансовий добробут. SoftServe використовує освітні програми для підвищення фінансової грамотності співробітників. Для цього було створено SoftServe University, де працівники мають змогу обрати як зовнішні програми навчання, так і внутрішні курси, використання яких сприяє формуванню довгострокової лояльності та зниженню рівня тривожності працівників у фінансовій сфері. Іншим підприємствам доцільно також запроваджувати подібні тренінги та програми розвитку для підвищення впевненості працівників у плануванні власного майбутнього.

5. Соціальний добробут. SoftServe активно розвиває волонтерські ініціативи, такі як OpenTech, корпоративний благодійний фонд Open Eyes. Функціонування цих ініціатив допомагає формувати у співробітників почуття приналежності до компанії та соціальної значущості їхньої роботи. Також було створено програму з реінтеграції ветеранів до цивільного життя, де вони отримують додаткові оплачувані відпустки, можливості підвищення та зміни кваліфікації, розширене медичне страхування та психологічну підтримку. Іншим напрямом є створення Resource Group for Women та Resource Group for People with Disabilities. Перша з них спрямована на підтримку жінок у професійному розвитку, водночас є платформою для співпраці, обміну досвідом і взаємної підтримки. Метою Resource Group for People with Disabilities є формування робочого середовища, доступного для всіх, тобто організація заходів і тренінгів з питань етикету у спілкуванні з людьми з інвалідністю, принципів інклюзивного дизайну та стандартів вебдоступності. Загалом такий підхід сприяє підвищенню рівня обізнаності співробітників та впровадженню змін, що усувають бар'єри у професійному житті людей з особливими потребами. Щоб підвищити рівень інклюзивності та довіри в колективі, для інших організацій важливо створювати власні внутрішні ресурсні групи для підтримки вразливих груп працівників.

Висновки. Мотивація працівників, які утворюють компанію, незалежно від сектору, є важливою для її успіху та сталого розвитку. Нематеріальні методи мотивації здобувають все

більшого значення, оскільки формують емоційну та психологічну прихильність співробітників до компанії, знижують ризик плинності кадрів та сприяють розвитку корпоративної культури. Зарубіжний досвід демонструє ефективність комплексного підходу, який охоплює професійний розвиток, гнучкі графіки роботи, корпоративні заходи, підтримку сімейних потреб та соціальну активність.

На прикладі української ІТ-компанії ТОВ «Інноваційні Софт рішення» (SoftServe) доведено, що успішна система нематеріальної мотивації може ґрунтуватися на п'яти складових добробуту: емоційного, фізичного, робочого, фінансового та соціального. Реалізація програм психологічної підтримки, забезпечення здорового способу життя, гнучкі робочі формати, підвищення фінансової грамотності та розвиток соціальної відповідальності сприяють підвищенню залученості, лояльності та ефективності працівників. Отже, перспективним напрямом для українських компаній є подальше вдосконалення гнучких систем нематеріальної мотивації, що враховують індивідуальні та колективні цінності співробітників. Інтеграція подібних підходів дозволяє створювати сприятливе робоче середовище, підвищувати продуктивність та утримувати компетентний персонал навіть в умовах нестабільності та зовнішніх викликів.

Abstract. The article is devoted to the study of approaches to improving the system of non-material motivation of personnel in the context of war and post-war recovery. The concept of non-material incentives is examined, and their role in shaping motivational influence on enterprise personnel is defined. The main types of non-material incentives are analyzed, including recognition of achievements, opportunities for professional development, flexible working conditions, reintegration of veterans, psychological support, and corporate culture. Particular attention is paid to the current challenges faced by organizations in implementing non-material forms of stimulation, as well as to proposals for their optimization. The results of the study indicate that an effective motivation system should incorporate modern non-material incentives, which contribute to the formation of a positive psychological climate and the long-term retention of talented specialists.

Keywords: motivation, non-financial incentives, improvement, system, professional development.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Колот А. М., Цимбалюк С. О. Мотивація персоналу: навчально-методичний посібник для самостійного вивчення дисципліни. Київ: КНЕУ, 2011. 397 с.
2. Дьогтева І. О., Супрун П. Б. Специфіка використання нематеріальної мотивації ІТ-персоналу. *Матеріали науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ*, м. Вінниця, 10–12 берез. 2021. Вінниця, 2021. URL: <https://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/33959/89105.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
3. Бачинська О. М. Мотивація персоналу підприємств у реаліях сьогодення. *Інклюзія і суспільство*. 2024. № 3. С. 7–14. URL: <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/article/view/163>
4. Журавльов О. О., Каламан О. Б. Нематеріальна мотивація як інструмент утримання трудових ресурсів в умовах воєнного часу. *Київський економічний науковий журнал*. 2024. № 5. С. 27–31. URL: <https://journals.kyumu.kyiv.ua/index.php/economy/article/view/129>
5. Прохоровська С. А. Мотивація персоналу підприємств в умовах сучасних викликів. *Трансформаційна економіка*. 2023. № 2(02). С. 45–48. URL: <https://transformations.in.ua/index.php/journal/article/view/20>
6. Марченко М. М., Ніколаєва М. А. Важливість нематеріальної мотивації працівників в умовах війни та дефіциту трудових ресурсів в Україні. *Матеріали МНПК «Розвиток бізнесу в контексті європейської інтеграції»*. 2024. С. 384–386.
7. Жолонко Т. В., Гребінчук О. М. Нематеріальна мотивація в системі управління персоналом: зарубіжний досвід та українські реалії. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Економічні науки. 2021. Випуск 2. URL: <https://surl.li/zbvtvw>
8. Ігнатюк В., Туніна Г. Мотивація персоналу як фактор підвищення ефективності системи управління підприємством. *International Science Journal of Management, Economics, Finance*. 2023. Вип. 2, № 1. С. 75–83.
9. Reeve J. Understanding motivation and emotions. Wiley, 2014. 648 p.
10. Базалійська Н. П., Міщук В. В. Сутнісні підходи формування системи мотивації трудової поведінки працівників на підприємстві. *Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського*. 2016. № 9. С. 232–236. URL: <https://surl.li/quoghq>
11. Дороніна О. А., Польгуль Д. С. Огляд сучасних моделей матеріальної мотивації персоналу у зарубіжних країнах. *Економіка і організація управління*. 2021. № 1(41). С. 183–189. URL: <https://jeou.donnu.edu.ua/article/view/12146>
12. Василик А. В., Ращенко А. Ю., Данилищенко А. П. Вплив нематеріального мотивування працівників на управління брендом: світовий досвід і українські реалії. *Соціально-трудові відносини: теорія та практика*. 2017. № 2. С. 226–235. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2017_2_22
13. Звіт з корпоративної відповідальності SoftServe за 2024 рік. URL: <https://www.softserveinc.com/files/csr/softserve-corporate-social-responsibility-report-2024.pdf>

ІНТЕГРАЛЬНИЙ ФІНАНСОВИЙ АНАЛІЗ ЯК ФУНДАМЕНТ ПРОЄКТНОЇ СИСТЕМИ ПРЕМІЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ УПРАВЛІННЯ ЕФЕКТИВНІСТЮ ПІДПРИЄМСТВА

О. Ю. Лазоренко, М. О. Орехов

Анотація. Проблема забезпечення довгострокової стійкості систем матеріального заохочення на підприємствах часто полягає у розриві між стратегічними фінансовими цілями та індивідуальною мотивацією персоналу. Традиційні системи участі у прибутках виявляються неефективними через високу волатильність та залежність від неконтрольованих зовнішніх чинників. Метою цього дослідження є розробка методології синхронізації системи преміювання (як ключового елемента управління ефективністю, РМ) з об'єктивним фінансовим станом підприємства ТОВ «Декоплант». У якості методологічної основи застосовано інтегральну оцінку фінансового стану (ІП), що базується на зваженій оцінці показників ліквідності (Л), капіталізації (К) та прибутковості (П). Аналіз динаміки ІП використовується для обґрунтування фінансового потенціалу преміального фонду (ФП) та моделювання ключових показників ефективності (КРІ), з акцентом на внесок працівника. Ключовий висновок полягає у тому, що фінансова стійкість, виміряна ІП, повинна виступати головним обмежуючим та масштабуючим фактором для змінної частини винагороди, забезпечуючи контрольоване та економічно обґрунтоване стимулювання.

Ключові слова: система преміювання, управління ефективністю (РМ), фінансовий аналіз, інтегральний показник, КРІ.

Вступ. У сучасному ринковому середовищі, що характеризується високою мінливістю та невизначеністю, забезпечення довгострокової конкурентоспроможності підприємства неможливе без ефективного управління персоналом і побудови дієвої системи мотивації. Традиційні моделі заохочення, орієнтовані виключно на участь у прибутках, поступово втрачають ефективність, оскільки кінцевий фінансовий результат значною мірою залежить від зовнішніх, неконтрольованих чинників. Це призводить до розриву між особистим внеском працівника та розміром отриманої винагороди. Відтак постає актуальна науково-практична проблема – розробити систему преміювання, яка буде фінансово обґрунтованою, стабільною та забезпечуватиме прямий зв'язок між результативністю працівника і фінансовим станом підприємства.

Основна частина. Преміювання є одним із найбільш важливих засобів мотивації, за допомогою якого керівництво організації може стимулювати працівників не лише до якісного виконання посадових обов'язків, але й до підвищення інноваційної активності та понаднормової ефективності [7]. Премія відіграє додаткову роль у загальній структурі заробітної плати і ключовою вимогою для її нарахування є наявність досягнень, що виходять за межі стандартних робочих завдань.

Проте історичний досвід свідчить, що системи, які базуються виключно на участі працівників у прибутках, часто втрачають свою ефективність як дієвий механізм трудової мотивації [7]. Це пояснюється тим, що кінцевий фінансовий результат підприємства (прибуток) значною мірою залежить від зовнішніх, неконтрольованих чинників, що руйнує прямий причинно-наслідковий зв'язок між індивідуальними зусиллями та винагородою. Для забезпечення передбачуваності та стійкості мотиваційної системи, її фінансування має ґрунтуватися не на нестабільному валовому прибутку, а на більш глибокому, інтегрованому вимірі фінансового здоров'я підприємства.

Організаційно-правове закріплення системи преміювання в Україні вимагає високої прозорості. Згідно з Кодексом законів про працю (КЗпП), умови запровадження та розміри премій мають бути встановлені підприємством самостійно, як правило, у колективному договорі, забезпечуючи водночас дотримання усіх державних норм і гарантій [6]. Варто зазначити, що правова точність стає функціональною передумовою економічної ефективності, оскільки неправомірне або необґрунтоване депреміювання призводить до втрати довіри та повністю нівелює мотиваційний потенціал системи.

Управління ефективністю діяльності (Performance Management, РМ) сучасних підприємств виходить за межі простих адміністративних заходів. Сучасні концепції, зокрема Систе-

ма збалансованих показників (Balanced Scorecard, BSC), передбачають інтеграцію фінансових, операційних та стратегічних цілей. Мета РМ полягає у створенні організаційного середовища, де фокус зміщується з оплати *виконання роботи* на оплату *внеску працівника у спільну справу* та заохочення за ефективні результати. Такий підхід вимагає використання багатфакторних методів оцінки заслуг персоналу, які здатні відобразити не лише обсяг виконаної роботи, а й якість, інноваційність та стратегічну значущість результатів. Це є фундаментальною вимогою для побудови дієвої преміальної системи.

Інтеграція РМ-системи та преміювання створює потужний замкнутий цикл: чітко визначені стратегічні цілі трансформуються у Key Performance Indicators (KPI), досягнення яких приводить до винагороди, що, у свою чергу, посилює мотивацію до досягнення подальших цілей. Однак успішність цієї синергії залежить від об'єктивності та фінансової стійкості механізму фінансування преміального фонду. Якщо система преміювання є важливим мотиваційним інструментом, її розмір має бути гарантовано забезпечений фінансовим станом компанії. Отже, визначення розміру преміального фонду має ґрунтуватися на комплексному аналізі фінансової стійкості, що дозволяє уникнути суб'єктивності та забезпечити довготривалу життєздатність системи.

Головною основою дослідження та ключовим елементом запропонованої моделі є фінансово-економічний аналіз ТОВ «Декоплант», який дозволяє визначити фінансовий потенціал підприємства для впровадження системи преміювання.

Для об'єктивної оцінки фінансового «здоров'я» підприємства використовується методологія розрахунку інтегрального показника фінансового стану (ІП). Цей підхід є комплексним і заснований на переведенні значень ключових фінансових коефіцієнтів у бали, що дозволяє уніфікувати оцінку різних аспектів діяльності [5].

Для проведення комплексного аналізу фінансового стану підприємства необхідно використовувати дані не лише зі Звіту про фінансові результати (для оцінки прибутковості), а й із Балансу та Звіту про рух грошових коштів, що дозволяє дослідити рівень ліквідності, платоспроможності та фінансової стійкості.

Структура інтегрального показника (ІП) базується на трьох ключових групах фінансових коефіцієнтів [5], які відображають основні аспекти діяльності підприємства:

1. Ліквідність (Л) – характеризує здатність підприємства своєчасно виконувати поточні зобов'язання. До цієї групи входять показники: миттєва ліквідність (Л1), швидка ліквідність (Л2) та поточна ліквідність (Л3).

2. Капіталізація (К) – відображає структуру джерел фінансування та рівень фінансової незалежності. До групи додано коефіцієнти маневреності капіталу (К1), фінансової автономії (К2) та фінансової міцності (К3).

3. Прибутковість (П) – оцінює ефективність використання ресурсів і результативність діяльності. До складу цієї групи входять показники маржі валового прибутку (П1), рентабельності операційної діяльності (П2) та рентабельності активів (П3).

Такий підхід забезпечує системне бачення фінансового стану підприємства, дозволяючи визначити сильні та проблемні аспекти його діяльності.

ІП розраховується як зважена сума середніх бальних оцінок цих груп:

$$ІП = \sum_{g=L,K,P} (W_g + B_g),$$

де W_g – ваговий коефіцієнт, що визначає важливість групи показників (L, K, P) у загальній оцінці;

B_g – середня бальна оцінка коефіцієнтів, що входять до відповідної групи. Бальна оцінка (від 0 до 5) визначається відповідно до нормативних або галузевих діапазонів, встановлених фінансовими регуляторами.

Для підтвердження фінансової доцільності впровадження нової системи преміювання було проаналізовано динаміку фінансового стану підприємства, використовуючи тренд-аналіз ІП за три останні періоди. Результати досліджень зображені у таблиці 1.

Інтегральна оцінка фінансового стану ТОВ «Декоплант» за 2022–2024 роки

Група коефіцієнтів	Вага, W_g	2022 (Бали, B_g)	2023 (Бали, B_g)	2024 (Бали, B_g)
Ліквідність (Л)	0,45	4,2	5	4,8
Капіталізація (К)	0,30	5	5	5
Прибутковість (П)	0,25	3	4	4
Інтегральний показник (ІП)	1.00	4,14	4,75	4,66
Фінансовий клас на момент військового стану	—	А (відмінний)	А (відмінний)	А (відмінний)
Фінансовий клас через рік скасування воєнного стану	—	В (достатній)	А (відмінний)	А (відмінний)

Джерело: авторська розробка

Розрахунок ІП за 2024 рік:

$$ІП_T = (0,45 \times 4,8) + (0,30 \times 5) + (0,25 \times 4) = 4,66.$$

Аналіз динаміки інтегрального показника (ІП) свідчить про високий рівень фінансової стійкості підприємства, навіть за умов значних економічних коливань. У 2022 році значення ІП становило 4,14, що відповідає класу А (відмінний) фінансовий стан. Це підтверджує наявність ефективної системи управління ресурсами та фінансової дисципліни, особливо у напрямках капіталізації ($K = 5$ балів) та ліквідності ($L = 4,2$ бала).

У 2023 році ІП зріс до 4,75, що засвідчує покращення показників ліквідності та прибутковості. Збереження класу А (відмінний) є переконливим доказом злагодженої роботи управлінської команди та підвищення ефективності фінансового менеджменту.

У 2024 році ІП дещо знизився до 4,66, однак фінансовий стан залишився стабільним і продовжує відповідати вищій категорії (А). Високі оцінки за показниками ліквідності (4,8) та капіталізації (5) формують надійне підґрунтя для довгострокового розвитку та інвестиційної привабливості підприємства.

Позитивна динаміка ІП, що демонструє постійну належність до класів А і В, підтверджує доцільність впровадження проактивної системи преміювання, орієнтованої не на подолання кризових явищ, а на підтримання та масштабування досягнутого рівня ефективності. У цьому контексті ІП виконує роль фінансового індикатора (внутрішнього КРІ вищого рівня), який забезпечує узгодженість між управлінськими рішеннями та зовнішніми вимогами до фінансової стійкості.

Формування Фонду преміювання (ФП) має бути пов'язане не лише з обсягом отриманого прибутку, а передусім із якісним покращенням фінансових показників підприємства. Такий підхід реалізує принцип оплати за внесок, оскільки винагороджує ефективне управління ліквідністю (Л) та структурою капіталу (К), а не просто фінансовий результат.

Отже, ФП доцільно формувати на основі фонду оплати праці (ФОП), скоригованого на коефіцієнт коригування інтегрального показника (ККІП), що дозволить встановити прямий зв'язок між системою преміювання та реальним рівнем фінансової стійкості підприємства:

$$ФП_T = C \times \text{Базовий ФОП} \times (1 \times \text{ККІП}),$$

де C – базовий відсоток, а ККІП відображає ступінь виконання цільового ІП.

Фінансовий стоп-фактор є запобіжним механізмом, що інтегрується у систему преміювання з метою забезпечення фінансової стабільності підприємства. Вимога не допускати зниження індексу прибутковості (ІП) більш ніж на 10 % від прогнозного значення автоматично активує обмеження на виплати. Оскільки підприємство стабільно утримується у класах А/В, спрацювання стоп-фактора відбувається у разі падіння ІП нижче межі класу В («достатній»). Такий підхід запобігає виникненню неконтрольованого фінансового навантаження у випадку

втрата високого рівня стійкості та забезпечує збалансованість між винагородою персоналу й реальними фінансовими можливостями компанії.

Ефективна система преміювання, інтегрована з показниками Performance Management (PM), має ґрунтуватися на багатофакторному підході та забезпечувати причинно-наслідковий зв'язок між індивідуальними результатами працівників і загальним зростанням індексу прибутковості. Для цього ІП доцільно декомпонувати на операційні та індивідуальні КРІ, зокрема:

- **Прибутковість (П)** – пов'язується з КРІ, спрямованими на підвищення маржі та контроль витрат (наприклад, показник рентабельності продажів).
- **Ліквідність (Л)** – трансформується у КРІ, що відображають ефективність управління оборотним капіталом, зокрема скорочення циклу дебіторської заборгованості.
- **Капіталізація (К)** – деталізується через КРІ, пов'язані з ефективністю управління інвестиціями та активами.

Використання вагового підходу у матриці КРІ дозволяє змістити акцент із фіксованої оплати праці на винагороду, пов'язану з досягнутими результатами, що підвищує прозорість, об'єктивність та мотиваційний ефект системи преміювання.

Індивідуальна премія в запропонованій системі є двоступеневою: вона залежить від індивідуальної ефективності (K_{total}) та від загальної фінансової стійкості, що визначається ІП. Цей підхід перетворює преміювання зі звичайної операційної витрати на гнучкий інвестиційний механізм. Компанія інвестує в мотивацію лише тоді, коли внутрішні зусилля приводять до вимірюваного стратегічного результату – зростання ІП.

Таблиця 2

Матриця преміювання на основі досягнення ключових фінансових та операційних КРІ

Група КРІ	Показник	Цільове значення	Вага, W_j	Факт. коефіцієнт виконання (K_j)	Внесок у премію ($W_j \times K_j$)
1. Фінансові (40 %)	Рентабельність продажів	12.0 %	40 %	0.95 (Факт: 11.4 %)	38.0 %
2. Операційні (30 %)	Скорочення дебіторської заборгованості (у днях)	10 днів	30 %	1.00 (Факт: 8 днів)	30.0 %
3. Якість / Розвиток (30 %)	Якість виконаних проєктів (бездоганність)	98 %	20 %	0.90 (Факт: 88 %)	18.0 %
	Інноваційна активність (внесок, непередбачений обов'язками)	Запровадження 1 інновації	10 %	1.00	10.0 %
РАЗОМ	Сумарний коефіцієнт досягнення (K_{total})	–	100 %	–	96.0 %

Джерело: авторська розробка

Формула індивідуальної премії:

$$\text{Премія}_j = (\text{Оклад} \times \text{Базовий \%} \times K_{total} \times \text{ККІП}) \times T,$$

де оклад – посадовий оклад працівника;

базовий % – максимальний відсоток премії (наприклад, 30 %);

K_{total} – сумарний коефіцієнт досягнення КРІ (розрахований у таблиці 2, 96.0 %);

ККІП – коригуючий коефіцієнт інтегрального показника;

T – період виплат премії (рік = 12, півріччя = 6, квартал = 3).

Механізм коригувального коефіцієнта інтегрального показника (ККІП) визначає ступінь масштабування премії залежно від фактичних результатів діяльності працівника. Якщо значення інтегрального показника (ІП) дорівнює або перевищує прогнозний рівень (наприклад, 4,66), ККІП встановлюється на рівні 1,0, що означає повне фінансування премії. У разі, коли ІП відповідає класу В (достатній), застосовується ККІП = 0,5, тобто часткове фінансування. Якщо ж показник нижчий за мінімально допустимий рівень, що відповідає класу С (задовільний), преміювання призупиняється (ККІП = 0).

Для економіста з матеріально-технічного забезпечення, оклад якого становить 8 000 грн, базовий відсоток премії дорівнює 5 %. За умови, що $IP = 4,66$ (клас А – відмінний), $KKIP = 1,0$. Розмір річної премії розраховується за формулою:

$$\text{Премія}_j = (8\,000 \times 0,05 \times 0,96 \times 1,0) \times 12 = 4\,608 \text{ грн.}$$

Економічна доцільність витрат на ФП виправдовується лише тоді, коли стимульоване зростання продуктивності, особливо щодо фінансової дисципліни (покращення коефіцієнтів та К та Л), приводить до прискореного зростання інтегрального показника, підвищуючи таким чином вартість та стійкість підприємства. Стабільна належність ІП до найвищих класів (А та В), як показано в таблиці 1, свідчить про наявність не просто фінансового резерву, а стратегічної можливості інвестувати у людський капітал.

Необхідно також мінімізувати ризики, пов'язані з преміюванням за фінансовими КРІ. Як зазначає теорія корисності, надмірна концентрація на прибутку може спонукати працівників до вибору більш ризикованих економічних альтернатив у гонитві за більшою винагородою. Для запобігання короткостроковій, високоризиковій оптимізації, в матрицю КРІ включено показники, пов'язані з якістю, інноваціями та довгостроковим розвитком (Група 3 у таблиці 2). Це забезпечує баланс між фінансовими результатами та якістю управлінських рішень.

Впровадження цієї системи вимагає високої транспарентності та чіткого організаційно-правового закріплення. Усі розрахункові формули (IP , $KKIP$, K_{total}), вагові коефіцієнти, а також умови, показники та розміри преміювання повинні бути детально прописані у Положенні про винагороду та бути частиною колективного договору.

Прозорість є критичною і у випадку депреміювання. Позбавлення премії повинно бути обґрунтоване посиланням на невиконання конкретних КРІ або на спрацювання фінансового стоп-фактора (падіння ІП, що робить виплати фінансово неможливими). Відсутність пояснень або належних обґрунтувань руйнує мотиваційний клімат.

Висновки. Проведене дослідження доводить, що комплексний фінансовий аналіз, інтегрований у систему управління ефективністю, є критичною основою для побудови стійкої, справедливої та економічно обґрунтованої системи преміювання. Інтегральний показник фінансового стану (ІП) виступає надійним індикатором фінансового потенціалу. Позитивна динаміка ІП (стабільні показники 4.14–4.75) та належність ТОВ «Декоплант» до вищого фінансового класу А (відмінний), навіть у складні періоди (2022–2024 роки), підтверджують не лише наявність необхідного фінансового ресурсу, але й стратегічну зрілість для впровадження системи преміювання. Запропонована модель, що використовує коригуючий коефіцієнт ІП ($KKIP$) для масштабування преміального фонду, забезпечує стратегічну синхронізацію: компанія винагороджує працівників за зусилля (через КРІ), що сприяють підтримці та подальшому покращенню високої фінансової стійкості. Імплементація системи вимагає затвердження методологічної бази. Необхідно офіційно закріпити методику розрахунку інтегрального показника (ІП) та коефіцієнта коригування ІП ($KKIP$) як ключових елементів фінансової політики та фактору формування преміального фонду (ФП), з особливою увагою до нормативних порогів класів А і В. Юридична прозорість є критичною: чіткі формули, матриці КРІ, а також умови депреміювання мають бути внесені до «Положення про винагороду» та колективного договору, що гарантує відповідність нормам КЗпП. Для забезпечення стійкості необхідний регулярний, щонайменше щоквартальний, моніторинг через тренд-аналіз ІП, що дозволяє оперативно коригувати прогнозні цілі та підтверджувати фінансову доцільність виплат. Фундаментальною передумовою такої багатофакторної оцінки є висока дисципліна управлінського обліку, зокрема в частині ліквідності, оборотності та структури капіталу, що виступає додатковим позитивним ефектом від впровадження системи.

Abstract. The problem of ensuring the long-term sustainability of material incentive systems in enterprises often lies in the gap between strategic financial goals and individual staff motivation. Traditional profit-sharing systems are ineffective due to high volatility and dependence on uncontrollable external factors. The purpose of this study is to develop a methodology for synchronizing the bonus system (as a key element of performance management, PM) with the objective financial condition of the enterprise. The methodological basis is an integrated assessment of the financial

condition (IC), which is based on a weighted assessment of liquidity (L), capitalization (C), and profitability (P) indicators. The analysis of IF dynamics is used to justify the financial potential of the bonus fund (BF) and model key performance indicators (KPIs) with an emphasis on employee contribution. The key conclusion is that financial stability, as measured by FI, should be the main limiting and scaling factor for the variable part of remuneration, ensuring controlled and economically justified incentives.

Keywords: bonus system, performance management (PM), financial analysis, integral indicator, KPI.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України «Про оплату праці» від 24.03.1995 № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. С. 121. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Колот А. М., Цимбалюк С. О. Мотивація персоналу: практикум. Київ: КНЕУ, 2013. 348 с. URL: <https://surl.li/qdxdbx> (дата звернення: 10.10.2025).
3. Кучер М. Н., Саурабх Р. П. Вдосконалення системи оплати праці в контексті мотиваційного управління персоналом на промисловому підприємстві. *Економіка та суспільство*. 2018. Вип. 18. С. 439–446. URL: <https://surl.li/jxygkj> (дата звернення: 11.10.2025).
4. Лучко М. Р., Стецюк Н. Є. Преміювання як засіб мотивації працівників на підприємствах деревообробної промисловості / редкол.: В. П. Мікловда (гол. ред.), М. І. Пітюлич, С. С. Слава та ін. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2010. Спецвип. 29, Ч. 1. С. 102–107. Ужгород: ПП «Повч Р. М.», 2010. URL: <https://surl.li/ghjlnn> (дата звернення: 12.10.2025).
5. Методичні рекомендації щодо оцінки фінансового стану підприємств. *Міністерство фінансів України*. URL: <https://surl.li/qzjzjm> (дата звернення: 10.10.2025).
6. Постанова. Преміювання працівників: судові рішення (727/8207/21). Касаційний цивільний суд Верховного Суду. *ipLex*. URL: <https://surl.li/vuyabs> (дата звернення: 12.10.2025).
7. Кривенко Е. Ю. Преміювання як засіб мотивації працівників. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. С. 178–182. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.03.31 (дата звернення: 12.10.2025).

УДК: 331.108.2

ВИКОРИСТАННЯ ШІ В РЕКРУТИНГУ ДЛЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ПІДБОРУ КАДРІВ

А. О. Радзіховська

Анотація. У статті досліджено трансформаційний вплив штучного інтелекту (ШІ) на сучасні практики рекрутингу. Проаналізовано ключові напрями автоматизації рекрутингових процесів: обробка резюме, пошук пасивних кандидатів, автоматизована комунікація, генерація контенту, HR-аналітика та онбординг. Визначено інструменти, які активно застосовуються на кожному етапі найму та наведено приклади їх використання міжнародними компаніями. Окрему увагу приділено питанням фінансової ефективності імплементації цього рішення. Результати дослідження підтверджують, що ШІ має стратегічне значення для оптимізації процесів управління персоналом, а також формує основу для переходу від реактивного до проактивного рекрутингу.

Ключові слова: рекрутинг, штучний інтелект, автоматизація, залучення персоналу.

У сучасних умовах глобальної конкуренції за таланти традиційні методи рекрутингу виявляються малоефективними. Обробка великої кількості резюме, координація співбесід і постійна комунікація з кандидатами вимагають значних інтелектуальних ресурсів та часу. У цьому контексті використання штучного інтелекту (ШІ) постає як ключовий інструмент, що радикально змінює практики залучення, відбору та управління персоналом. ШІ не лише автоматизує рутинні завдання, а й формує нові підходи до пошуку кандидатів, управління даними та прогнозування кадрових потреб.

Штучний інтелект (ШІ) суттєво трансформувач початкові етапи процесу рекрутингу. Якщо традиційний підхід передбачав ручний перегляд сотень або навіть тисяч резюме, що характеризувалося низькою ефективністю та значними витратами часу, то сучасні рекрутингові практики дедалі активніше інтегрують автоматизовані системи на основі алгоритмів ШІ. Такі алгоритми здійснюють семантичний аналіз текстових даних, виокремлюють ключові слова, релевантний професійний досвід, кваліфікацію та досягнення кандидатів. Подальше зіставлення цих характеристик із вимогами вакансії забезпечує ефективну ідентифікацію найбільш відповідних кандидатів та тих осіб, які не відповідають критеріям. Завдяки цьому рекрутери

зосереджуються на вузькому колі висококваліфікованих претендентів, що істотно скорочує час формування short-list кандидатів.

Ключовою зміною, яку зумовило впровадження ІІІ, є перехід рекрутингу від реактивної моделі до проактивної. Алгоритмічні системи не лише обробляють вхідні заявки, але й здійснюють пошук так званих «пасивних кандидатів» у відкритих джерелах. Аналіз цифрових слідів та професійних профілів у публічному доступі дозволяє ідентифікувати потенційних працівників ще до початку їхнього активного пошуку роботи. Це сприяє формуванню кадрового резерву, що дозволяє організаціям завчасно вибудовувати відносини з перспективними фахівцями, знижуючи залежність від оперативної потреби у заповненні вакансій.

Важливим елементом сучасного рекрутингового процесу стали ІІІ-чат-боти та віртуальні асистенти, які забезпечують безперервну, стандартизовану та автоматизовану комунікацію з кандидатами. Приклади таких рішень, як Paradox (чат-бот Olivia) чи Humanly, демонструють здатність систем здійснювати первинну взаємодію з претендентами: відповідати на поширені запитання щодо вакансій, процесу найму та умов праці, проводити базовий скринінг, а також автоматично планувати співбесіди шляхом інтеграції з календарями рекрутерів [1]. Подібні інструменти не лише оптимізують навантаження на HR-фахівців, але й підвищують рівень задоволеності кандидатів завдяки оперативності відповідей у форматі 24/7.

Генеративні системи штучного інтелекту, зокрема ChatGPT, відкрили нові можливості у створенні контенту для рекрутингових потреб. Вони забезпечують оперативну генерацію текстів вакансій, адаптацію їх до різних комунікаційних каналів (наприклад, сайти з працевлаштування чи месенджери), а також підготовку запрошень на співбесіди, повідомлень про статус заявки або листів із відмовою [2]. Окремі інструменти, такі як Textio, здійснюють додаткову оптимізацію текстових матеріалів, прибираючи кліше та дискримінаційні формулювання, що сприяє інклюзивності комунікацій [1].

Крім функцій контент-генерації, ІІІ довів свою ефективність у сфері HR-аналітики. Завдяки аналізу великих масивів даних про кандидатів та ефективність рекрутингових каналів, такі системи дозволяють відстежувати ключові показники (наприклад, коефіцієнт конверсії на різних етапах рекрутингової воронки), виявляти «вузькі місця» та оптимізувати стратегії відбору [3]. Аналіз історичних даних надає можливість здійснювати прогнозування успішності кандидатів на певних позиціях і оцінювати майбутні кадрові потреби компаній.

Таблиця 1

Використання ІІІ на різних етапах рекрутингового процесу

Етап рекрутингу	Функції ІІІ	Інструменти / Приклади
Залучення	Проактивний пошук пасивних кандидатів, таргетована реклама, створення вакансій	ChatGPT, Textio
Скринінг	Автоматичний аналіз резюме, відсів невідповідних кандидатів, формування шортлиста	Eightfold AI
Спілкування	Автоматичні відповіді на запитання, планування інтерв'ю, оновлення статусу кандидата	Paradox, Humanly
Співбесіда	Проведення первинних інтерв'ю (чат-боти), аналіз вербальних та невербальних сигналів у відеоінтерв'ю	HireVue, Zappychire
Аналітика	Аналіз воронки найму, прогнозна аналітика, виявлення ефективності джерел	Системи на основі ІІІ (напр., HURMA), аналітичні інструменти
Онбординг	Автоматизований супровід нового співробітника, надання навчальних матеріалів	Lingio, Workable

Однією з найбільш відчутних переваг впровадження ІІІ є скорочення тривалості рекрутингового циклу. Емпіричні дослідження свідчать, що організації, які інтегрують інструменти ІІІ, закривають вакансії на майже 85 % швидше порівняно з компаніями, що покладаються на традиційні методи [5]. Подібна ефективність досягається завдяки автоматизації таких процесів, як скринінг резюме та координація співбесід.

Інтеграція ІІІ у практику рекрутингу вже продемонструвала переконливі результати в діяльності провідних міжнародних корпорацій. Досвід цих компаній свідчить про значний трансформаційний потенціал зазначених технологій.

Таблиця 2

Результати впровадження ІІІ на прикладах компаній

Компанія	Використаний інструмент / Технологія	Ключові результати
Unilever	HireVue (відеоінтерв'ю та оцінка на базі ІІІ)	Зменшення часу найму на 75 % та 96% – рівень проходження всіх етапів кандидатами [4]
Google	Hire	Скорочення часу працевлаштування на 20 % [5]
Accenture	Amber	Покращена залученість кандидатів зі збільшенням позитивних відгуків на 40 % [5]
L'Oréal	Mya (чат-бот для первинних інтерв'ю)	Скорочення часу найму на 33 % [5]

Окрему увагу варто приділити фінансовим аспектам впровадження ІІІ. Дослідження засвідчують, що використання штучного інтелекту під час найму привело до скорочення фінансових витрат на 87,64 % порівняно з традиційними методами [6]. Економія досягається не лише завдяки скороченню адміністративних операцій, але й за рахунок усунення прихованих витрат, пов'язаних із традиційним підходом до рекрутингу. Наприклад, ручний перегляд резюме вимагає значних трудових ресурсів високооплачуваних фахівців, що в масштабах великих компаній формує суттєве фінансове навантаження. Використання алгоритмів дозволяє мінімізувати ці витрати, забезпечуючи прозорість та прогнозованість фінансових показників.

Також варто розглянути і етичні ризики впровадження ІІІ, найбільший із них – алгоритмічна упередженість, що призводить до дискримінації кандидатів. Джерела цієї упередженості є багатогранними і часто криються у даних, які використовуються для навчання моделей. Етичні виклики виникають через використання історично необ'єктивних даних, відсутність репрезентативності у навчальних вибірках, а також низький рівень інтерпретованості самих моделей. Із наукової точки зору, використання ІІІ не конфліктує з принципом недискримінації. Проте потенційна систематична упередженість є умовною і вимагає суворої технічної належної перевірки та аудиту. Для мінімізації ризику алгоритмічної упередженості системи повинні бути коректно навчені і запрограмовані, щоб забезпечувати однакову роботу для всіх груп заявників.

Ще один ризик стосується поведінкової реакції кандидатів, вираженої у втраті інтересу, недовірі та небажанні взаємодіяти з автоматизованими системами. Цей ризик є стратегічним для бренду роботодавця. Надмірна автоматизація, що виражається у використанні шаблонних «сору-paste» вакансій, автоматичних розсилок без персоналізації та безконтрольному масовому пошуку, знижує довіру кандидатів. Кандидати, особливо висококваліфіковані, очікують справедливості, рівних можливостей та прозорих процесів. Коли взаємодія є суто механічною, вона залишає відчуття, що людина для системи – «просто рядок у базі даних». Це психологічне відчуття знецінення є більш руйнівним для іміджу кандидата у довгостроковій перспективі, ніж навіть затримки у зворотному зв'язку. Стратегічна помилка полягає в тому, що швидкість, яку надає ІІІ, використовується для заміщення, а не для оптимізації людського спілкування. Наприклад, чат-боти можуть бути ефективними для первинного відбору, але їх використання для ухвалення фінальних рішень є проблематичним, оскільки людський фактор на цьому етапі незамінний. Неперсоналізована взаємодія призводить до того, що цінні кандидати, сприймаючи компанію як байдужу до людського фактора, просто втрачають інтерес і відмовляються від подальшої взаємодії з ІІІ-ботами чи тестами. Це призводить до систематичної дискримінації за традиційними ознаками, такими як стать, вік, етнічне походження та соціальний статус. Аналіз показує, що ІІІ, навчений на нерепрезентативних даних, може посилювати расові стереотипи, наприклад, через нездатність враховувати діалекти чи акценти.

Можна зробити висновок, що штучний інтелект стає стратегічним драйвером трансформації сучасних рекрутингових практик. Його використання дозволяє подолати обмеження традиційних методів добору персоналу, які характеризуються високими часовими та фінансовими витратами. Інтеграція інструментів ІІІ на всіх етапах рекрутингового циклу – від залу-

чення та скринінгу до аналітики й онбордингу – забезпечує новий рівень ефективності та точності в ухваленні HR-рішень. Замість реактивної моделі, яка орієнтується лише на поточні потреби у кадрах, організації переходять до проактивного підходу, формуючи кадровий резерв та підвищуючи конкурентоспроможність у глобальній «битві за таланти».

Abstract. The article explores the transformational impact of artificial intelligence (AI) on modern recruitment practices. The key areas of recruitment process automation are analyzed, including resume processing, passive candidate search, automated communication, content generation, HR analytics, and onboarding. The tools actively applied at each stage of hiring are identified, along with examples of their use by international companies. Particular attention is given to the financial efficiency of implementing this solution. The research results confirm that AI holds strategic significance for optimizing human resource management processes and lays the foundation for the transition from reactive to proactive recruitment.

Keywords: recruitment, artificial intelligence, automation, talent acquisition.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Альошина О. III інструменти, які можуть спростити роботу рекрутера. *Fillin*. 2025. URL: <https://fillin.ua/stati/ai-instrumenti-yaki-mozhut-sprostiti-robotu-rekrutera/> (дата звернення: 10.10.25).
2. Псюк П. В. Використання штучного інтелекту у процесі підбору персоналу. Кваліфікаційна робота спеціальності 073 Менеджмент, ОП Управління персоналом. Тернопіль, 2025. С. 11. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/55340/1/%D0%9F%D1%81%D1%8E%D0%BA%20%D0%9C%D0%95%D0%9D%D0%A3%D0%9F-41.pdf> (дата звернення: 10.10.25).
3. Водянка Л. Д., Ратушняк Д. В., Лусте О. О. Інноваційні методи підбору персоналу в умовах діджиталізації. *БІЗНЕСІНФОРМ*. 2022. № 1. С. 403–409. DOI: 10.32983/2222-4459-2022-1-403-409 (дата звернення: 11.10.25).
4. Biradar A., Ainapur J. The Impact of Artificial Intelligence on Modern Recruitment Practices: A Multi-Company Case Study Analysis. *International Journal of Business and Management Invention*. 2024. Т. 13, № 9. С. 143–150. DOI: 10.35629/8028-1309143150 (дата звернення: 12.10.25).
5. Case Study: How Unilever Cut Time-to-Hire by 75 % Using AI. *AI Recruiter Lab*. URL: <https://airecruiter-lab.com/resources/fortune-500-ai-recruitment> (дата звернення: 12.10.25).
6. Case Study: Success Stories of AI Integration in Recruiting. *ShortlistIQ*. 2024. URL: <https://www.shortlistiq.com/blog/case-study-success-stories-of-ai-integration-in-recruiting> (дата звернення: 13.10.25).
7. Hiring with AI doesn't have to be so inhumane. Here's how. *World Economic Forum*. 2025. URL: <https://www.weforum.org/stories/2025/03/ai-hiring-human-touch-recruitment/> (дата звернення: 13.10.25).

УДК 336.7

АНАЛІЗ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

О. В. Самборська, Є. Є. Іонін

Анотація. У статті здійснено аналіз фінансової стійкості банківської системи України в умовах повномасштабної військової агресії, що спричинила значні економічні та фінансові втрати. Досліджено основні виклики та ризики, з якими зіткнулися банки, а також розглянуто регуляторні заходи Національного банку України (НБУ), спрямовані на підтримку стабільності сектору. Визначено ключові показники фінансової стійкості, що зазнали найбільших змін (якість активів, ліквідність, капіталізація, прибутковість). Зроблено висновок про те, що, незважаючи на безпрецедентні випробування, банківська система в цілому зберегла операційну стійкість та платоспроможність, завдяки консервативній політиці, регуляторним послабленням та підтримці з боку НБУ.

Ключові слова: фінансова стійкість, банківська система, воєнний стан, ліквідність, капітал, ризики.

Вступ. Повномасштабна військова агресія з лютого 2022 року стала найбільшим викликом для фінансової системи України за весь час незалежності. У цих умовах забезпечення фінансової стійкості банків є критично важливим для підтримки економіки, національної безпеки та майбутньої післявоєнної відбудови. Фінансова стійкість у контексті воєнного стану розглядається як здатність банківської системи продовжувати виконувати свої функції (розрахунки, залучення депозитів, кредитування) навіть за умов значного стресу, реалізації ризиків та суттєвого падіння ВВП.

Питання фінансової стійкості банків знайшли відображення у роботах Дзюблюк О. В., Міщенко В. І., Науменкова С. В., Ткачук Н. В., Герголи С. В. та інших. Авторами були дослі-

джені теми: фінансової стійкості банків, управління ризиками, впливу макроекономічних факторів і регуляторної політики; оцінки кредитного ризику, резервування, фінансової безпеки та стабільності банківської системи; фінансової стійкості комерційного банку в умовах воєнного часу. Поряд із цим недостатньо висвітлені питання комплексного аналізу змін у фінансовій стійкості банків України в умовах воєнного стану.

Метою статті є комплексний аналіз змін у фінансовій стійкості банків України, виявлення ключових факторів впливу та оцінка ефективності антикризових заходів.

Основна частина. Банківська система України, незважаючи на безпрецедентні виклики повномасштабної війни, продемонструвала високу операційну стійкість та здатність до адаптації, завдяки злагодженій роботі Національного банку України (НБУ) та фінансових установ.

НБУ впровадив низку заходів для підтримки ліквідності та капіталу банків, а також забезпечив безперебійність платежів. Станом на останні доступні звіти, банківський сектор зберігає операційну стійкість, достатній рівень ліквідності та платоспроможності.

Фінансова стійкість банку визначається його здатністю виконувати зобов'язання, підтримувати ліквідність, достатність капіталу та рентабельність діяльності навіть у кризових умовах. Основними факторами впливу є:

- макроекономічна ситуація;
- рівень ризикових активів;
- якість управління;
- державна підтримка та довіра клієнтів.

Фінансова стійкість банку – це його здатність забезпечувати стабільність функціонування, виконання зобов'язань і підтримку ліквідності за різних економічних умов. Основними показниками оцінки виступають:

- достатність регулятивного капіталу (H2);
- ліквідність (H4, H5);
- частка непрацюючих кредитів (NPL);
- рентабельність активів (ROA) та капіталу (ROE).

В умовах воєнного стану особливого значення набувають показники операційної стійкості та кризового управління (здатність забезпечувати безперервність роботи, рівень кіберзахисту). Для аналізу використовуються динамічний та структурний аналіз офіційної статистичної звітності Національного банку України та оглядів банківського сектору.

Воєнний стан суттєво вплинув на фінансовий сектор та створив низку ризиків:

– кредитний ризик – зростання частки непрацюючих кредитів (NPL) через втрату доходів та руйнування активів позичальників. Це є одним із найвагоміших факторів тиску на капітал банків;

– операційний ризик – необхідність забезпечити безперебійну роботу в умовах обстрілів, тимчасова втрата доступу до відділень та персоналу;

– економічна невизначеність – обмеження економічної активності та високі інфляційні очікування, що впливають на попит на кредити та якість активів;

– відтік капіталу та міграція – втрата частини персоналу через мобілізацію або міграцію та можливий тиск на депозитну базу (хоча останні дані свідчать про збереження довіри клієнтів та зростання коштів фізичних осіб у банках).

Кредитний ризик став основним джерелом вразливості банків. Масштабні руйнування, окупація територій та падіння платоспроможності позичальників призвели до значного зростання частки непрацюючих кредитів (NPL).

До війни (01.01.2022 р.) частка NPL становила близько 30 %. В умовах війни цей показник суттєво зріс, хоча фактичне списання та продаж NPL були сповільнені. Банки здійснили великі відрахування в резерви під очікувані кредитні збитки (наприклад, сумарна величина резервів зросла на понад 32 % станом на 01.01.2023 р. порівняно з 01.01.2022 р.), що відобразило консервативний підхід до оцінки ризиків.

Банківська система України демонструє надлишкову ліквідність протягом воєнного стану.

1. Завдяки відтоку коштів з економіки та обмеженим можливостям для кредитування, а також значним вливанням коштів через державні витрати, ліквідність банків (кошти на коррахунках та у депозитних сертифікатах НБУ) досягла рекордних значень. Це підтверджується високими показниками нормативів ліквідності (LCR та NSFR).

2. Достатність капіталу (H2) в цілому залишалася на прийнятному рівні, хоча резервування під кредитні збитки суттєво вплинуло на власний капітал. НБУ провів оцінку стійкості банків та встановив для низки установ цільовий рівень достатності капіталу, що сприяє посиленню їх стійкості до стресових сценаріїв.

Незважаючи на значні втрати та відрахування в резерви на початку агресії, банківський сектор в наступні періоди продемонстрував відновлення прибутковості.

- Прибуток сектору суттєво зріс (у 2023 році встановлено історичний рекорд прибутковості).

- Основними джерелами прибутків стали високі відсоткові доходи від вкладень у депозитні сертифікати НБУ (завдяки високій обліковій ставці) та облігації внутрішньої державної позики (ОВДП), а також відновлення комісійних доходів.

Важливу роль в забезпеченні стабільності грають державні банки. Зокрема АТ «Ощадбанк» і ПриватБанк виконують стратегічну роль у підтриманні фінансової стабільності. Вони забезпечують проведення соціальних виплат, обслуговують державні програми кредитування та залишаються ключовими елементами платіжної інфраструктури. У період 2023–2024 рр. державні банки стали прибутковими, що є свідченням їх ефективної адаптації до умов війни.

Після початку повномасштабної війни банківська система зазнала різкого скорочення прибутковості. У 2022 р. більшість банків зазнала збитків, однак завдяки підтримці НБУ та уряду у 2023–2024 рр., спостерігалось поступове відновлення (табл. 1).

Таблиця 1

Аналіз ключових показників фінансової стійкості банків України в умовах воєнного стану (2022–2024 рр.)

Показники	Станом на кінець 2022 р.	Станом на кінець 2024 р.	Динаміка
Регулятивний капітал, млрд грн	218	268	Значне зростання (+50 млрд грн), що свідчить про зміцнення фінансової бази
Частка непрацюючих кредитів (NPL), %	37	28	Зменшення, що вказує на часткове поліпшення якості активів, хоча показник залишається високим
Коефіцієнт покриття ліквідністю (LCR), %	понад 150	понад 150	Високий рівень ліквідності, значно вищий за нормативний (100 %), що забезпечує операційну стійкість
Рентабельність (збитковість) власного капіталу (ROE), %	(7)	18	Вихід на високу прибутковість (збиток перетворено на значний прибуток), переважно завдяки доходам від ОВДП та депозитних сертифікатів НБУ

Ці тенденції свідчать про поступове відновлення стабільності банківського сектору, незважаючи на складні економічні умови. Дані свідчать про те, що, незважаючи на безпрецедентні виклики воєнного стану, банківська система України демонструє відновлення фінансової стійкості та поліпшення ключових показників протягом 2023–2024 років, зокрема за рахунок нарощування капіталу та виходу на прибуткову діяльність.

Важливу роль в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи України грає регуляторна політика Національного банку України, яка охоплює цілу низку заходів цільового спрямування з отриманням конкретного результату (табл. 2).

Таблиця 2

Регуляторна політика НБУ у забезпеченні фінансової стійкості банківської системи України в умовах воєнного стану

Напрямок регуляторної політики	Зміст заходу	Результат
Валютна політика	Фіксація офіційного курсу гривні та запровадження валютних обмежень (2022 р.)	Запобігання паніці на валютному ринку, обмеження відтоку капіталу, стабілізація курсових очікувань

Напрямок регуляторної політики	Зміст заходу	Результат
Гарантування депозитів	Встановлення 100 % гарантії закладами фізичних осіб та ФОПів	Зміцнення довіри до банківської системи, підтримка стабільності депозитної бази
Регуляторні послаблення (пруденційні канікули)	Тимчасове пом'якшення вимог до капіталу, класифікації активів та формування резервів	Надання банкам часу для адаптації, збереження нормативів без формального порушення, стабілізація капіталу
Монетарна політика	Утримання високої облікової ставки та операції з депозитними сертифікатами	Контроль рівня ліквідності, стимулювання прибутковості банків, підтримання макроекономічної стабільності

Проведене дослідження дає можливість зробити висновки для зміцнення фінансової стійкості банків у післявоєнний період.

Для посилення стійкості банківської системи України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення необхідно реалізувати комплекс заходів, які охоплюють регуляторну, операційну та економічну сфери.

Ключова роль належить Національному банку України (НБУ) у поверненні до пруденційних стандартів та посиленні нагляду:

- посилення оцінки якості активів (AQR) – проведення нової, ретельної діагностики банківського капіталу та якості кредитних портфелів (особливо після припинення регуляторних послаблень), щоб адекватно відобразити воєнні втрати та потенційний рівень NPL (непрацюючих кредитів);

- відновлення вимог до капіталу – поступове скасування тимчасових регуляторних послаблень і відновлення нормативів достатності капіталу (H2, H3) з урахуванням нових ризиків;

- стрес-тестування – впровадження регулярного стрес-тестування банківської системи з фокусом на сценаріях, що враховують тривалість війни, інтенсивність бойових дій та динаміку післявоєнного відновлення;

- управління кредитним ризиком – визначення чітких вимог до формування резервів під кредитні втрати, спричинені руйнуванням майна та втратою доходів позичальників.

В умовах військових дій критично важлива стійкість інфраструктури, а також:

1. Підвищення кіберзахисту – посилення захисту інформаційних систем банків від кібератак, які є частиною гібридної війни.

2. Забезпечення безперервності діяльності – розвиток резервних інфраструктур, географічно розподілених центрів обробки даних та планів відновлення після катастроф для гарантування безперебійного надання послуг.

3. Розвиток діджиталізації – активне впровадження дистанційних банківських послуг та цифрових рішень для мінімізації залежності від фізичних відділень.

Висновки. Фінансова стійкість банків України в умовах воєнного стану довела життєздатність національної фінансової системи. Грамотна політика НБУ, підтримка держави та адаптивність банків дозволили уникнути системної кризи. Подальший розвиток сектору залежить від відновлення економіки, міжнародної допомоги та впровадження сучасних технологічних рішень у банківській діяльності.

В умовах воєнного стану банківська система України продемонструвала високу адаптивність і стійкість. Позитивна динаміка капіталу, ліквідності та прибутковості у 2023–2024 рр. свідчить про ефективність антикризових заходів НБУ. Подальше зміцнення фінансової стійкості потребує розвитку ризик-менеджменту, підтримки кредитування економіки та відновлення довіри вкладників.

Annotation. The article analyzes the financial stability of the banking system of Ukraine in the context of full-scale military aggression, which caused significant economic and financial losses. The main challenges and risks faced by banks are examined, and the regulatory measures of the National Bank of Ukraine (NBU) aimed at supporting the stability of the sector are considered. The key indicators of financial stability that have undergone the greatest changes (asset quality, liquidity, capitalization, profitability) are identified. The conclusion is made that, despite unprecedented challenges, the banking system as a whole has maintained operational stability and solvency, thanks to conservative policies, regulatory easing, and support from the NBU.

Keywords: financial stability, banking system, martial law, liquidity, capital, risks.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Офіційна статистика банківського сектору (2022–2024). *Національний банк України*. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist>
2. Закон України «Про банки і банківську діяльність». *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>
3. Огляд банківського сектору (листопад 2024 року). *Національний банк України*. 2024. URL: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/oglyad-bankivskogo-sektoru-listopad-2024-roku>
4. Коваленко О. В. Фінансова стійкість банків: методи оцінювання та фактори впливу. *Фінанси України*. 2023.
5. Дзюблюк О. В. Фінансова стійкість банків та шляхи її забезпечення. Тернопіль: Економічна думка, 2018. 352 с.
6. Міщенко В. І., Науменкова С. В. Банківські операції. Київ: КНЕУ, 2020. 460 с.
7. Савлук М. І., Мороз А. М., Пуховкіна М. Ф. Гроші та кредит. Київ: КНЕУ, 2021. 576 с.
8. Ткачук Н. В., Гергола С. В. Фінансова стійкість Банку Львів в умовах воєнного стану. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2025. № 37(65). С. 64–68. URL: <https://surli.cc/idyafw>

УДК 334.02+331.101.3

HR-ПРАКТИКИ РОЗВИТКУ RESILIENCE У КОМПАНІЇ МХП В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Д. Д. Середя, О. В. Таранич

Анотація. У статті розглянуто сучасні HR-підходи до формування resilience персоналу на прикладі компанії МХП в умовах воєнного стану. Досліджено теоретичні засади поняття resilience у менеджменті та психології, визначено його зв'язок із позитивним організаційним поведінковим підходом і психологічним капіталом. На основі аналізу міжнародних і українських досліджень доведено, що розвиток resilience є стратегічним чинником забезпечення стійкості підприємства. Визначено основні напрями HR-практик МХП, спрямовані на підтримку працівників, розвиток гнучкості, аналітику та корпоративну взаємодію.

Ключові слова: resilience, HR-система, стресостійкість, воєнний стан, МХП.

Постановка проблеми. Воєнний стан в Україні актуалізував питання організаційної стійкості та адаптивності бізнесу. У центрі цих процесів – людина, її здатність зберігати продуктивність та психологічну рівновагу в умовах постійних змін. Саме тому концепція resilience (психологічна витривалість, здатність працівника швидко адаптуватись до складних умов) стає фундаментом HR-менеджменту нового типу.

Як підкреслюють Бандура [1] і Лутанс [7], стійкість не є вродженою властивістю – вона формується через розвиток психологічного капіталу, який охоплює самоефективність, оптимізм, віру в краще й витривалість. Для компаній, що функціонують у кризових умовах, це перетворюється на стратегічний ресурс, що підтримує стабільність бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття resilience вперше було розглянуте канадським ученим К. С. Холлінгом, який визначав його як здатність системи гнучко реагувати на зовнішні стресові впливи та швидко адаптуватися до змін. Подальший розвиток концепції відбувався у контексті менеджменту – зокрема у роботі Юань Л., Хань Г., Лі Х. та Лі П. [3], які пов'язали resilience з HRM і стратегіями управління змінами.

В українських реаліях питання розвитку resilience персоналу досліджуються у контексті війни [6; 4], цифровізації HR-процесів [8; 9] та адаптації підприємств до умов воєнної економіки [5]. Проте бракує прикладних досліджень, які поєднують психологічну стійкість працівників із корпоративними HR-практиками – саме цю нішу заповнює приклад компанії МХП.

Метою статті є дослідження HR-системи МХП та визначення ключових практик формування resilience персоналу як чинника забезпечення організаційної стійкості під час воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасних умовах постійних змін і кризових впливів питання операційної стійкості підприємств набуває стратегічного значення. У контексті HR ці чотири складові трансформуються у практики стратегічного управління персоналом, які підтримують розвиток компетенцій, гнучкості та самоорганізації працівників [4].

Іншими словами, HR не просто забезпечує адміністративні процеси, а формує основу для того, щоб люди могли ефективно працювати навіть в складних умовах – невизначеності та стресу.

Дослідження Бандури [1] і Лутанса [7] підкреслюють, що психологічна стійкість співробітників тісно пов'язана з їхньою самооцінкою та вірою у власну ефективність. Працівники, які впевнені у своїх силах, легше долають труднощі, швидше адаптуються до змін і менше піддаються емоційному вигоранню. Це означає, що розвиток resilience у компанії – не лише про процеси та системи, а й про людей, їх внутрішні ресурси та взаємодію всередині колективу.

HR тут насправді стає основним «двигуном» організаційної стійкості. Через підтримку, навчання, розвиток, відкриту комунікацію і довіру компанія створює умови, за яких працівники можуть проявляти ініціативу, допомагати один одному і залишатися ефективними навіть у складних або кризових ситуаціях. Тобто resilience не з'являється сама собою – вона формується там, де люди можуть взаємодіяти, навчатися і відчувати підтримку системи.

Важливо зазначити, що підходи до розвитку resilience мають свої особливості залежно від соціально-економічного контексту країни. На основі аналізу міжнародних і вітчизняних досліджень узагальнено ключові напрями HR-практик формування resilience (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння міжнародних і українських підходів до розвитку стресостійкості (resilience) у HR-системах

Країна / дослідження	Ключовий фокус resilience	Інструменти HR	Особливості в умовах кризи
США (Luthans, Youssef-Morgan & Avolio, 2015)	Психологічний капітал як джерело організаційної стійкості	Тренінги з розвитку самоефективності, оптимізму, надії та витривалості (PsyCap training)	Орієнтація на індивідуальну відповідальність і внутрішню мотивацію, профілактика вигорання
Китай (Yuan et al., 2022)	Стратегічне HRM як фактор організаційної гнучкості	HR-аналітика, цифрове оцінювання компетенцій, agile-структури	Акцент на інтеграції HR-даних і стратегії, формування «навчальної організації»
Нідерланди (de Waal, 2025)	Відновлення бізнесу у кризовій економіці	Кросфункціональні групи, корпоративне волонтерство, people-centered management	Розвиток організаційної стійкості через довіру й автономію команд
Україна (Клочко, 2024)	Психологічна стійкість працівників у воєнний час	Психологічні консультації, mindfulness-практики, підтримка командного духу	Реакція на емоційне виснаження та потребу в гуманному менеджменті
Україна (МХП, 2022–2024)	Психоемоційна підтримка та HR-аналітика	Well-being програми, цифрові опитування, коучинг-сесії, внутрішні школи розвитку	Реакція на воєнні ризики, формування resilience через культуру турботи й гнучке управління

Узагальнено автором за [3; 4; 6; 7; 11]

Відповідно до таблиці 1, у міжнародній практиці resilience розглядається передусім як елемент стратегічного управління та психологічного капіталу, тоді як в Україні акцент зміщено на гуманістичний аспект – підтримку емоційного стану працівників та командну згуртованість. Компанія МХП поєднує обидва підходи, інтегруючи аналітику, навчання та психологічну підтримку у свою HR-систему.

ПрАТ «Миронівський хлібопродукт» (МХП) демонструє приклад системного управління resilience. З перших місяців війни компанія запровадила програми психологічної підтримки, гнучких графіків роботи, внутрішньої комунікації та HR-аналітики. Також вони допомагали співробітникам переїжджати до безпечніших районів, проводили сеанси психологічної терапії та підтримували широкий спектр потреб співробітників, як особистих, так і професійних, протягом усієї кризи.

Підрозділи HR-відділу і сьогодні проводять регулярні опитування і діагностування рівня стресу, тривожності й задоволеності роботою. Отримані дані використовуються для планування ротаций кадрів, корекції навантаження та проведення коучинг-сесій. Цей підхід узгоджується з рекомендаціями Даниленко [8] щодо використання HR-аналітики в ухваленні управлінських рішень.

Компанія також активно реалізує програми розвитку психологічної грамотності, які охоплюють тренінги з управління стресом, командні зустрічі та індивідуальні консультації. На

рівні корпоративної культури впроваджено принципи взаємопідтримки, емпатії та прозорості комунікації.

Resilience персоналу є не лише індивідуальною характеристикою, а системною компетенцією організації, що безпосередньо впливає на її операційну та стратегічну стійкість. Як зазначає Лутанс [7], рівень психологічного капіталу співробітників визначає не лише їхню здатність до відновлення після криз, а й швидкість ухвалення рішень, якість командної взаємодії та ефективність реалізації цілей.

Для компаній на кшталт МХП, які постійно стикаються з нестабільністю, resilience – це справжня перевага. Вона дозволяє утримувати рівновагу і не зупиняти процеси навіть тоді, коли зовнішні умови змінюються або ж з'являються нові ризики. За даними Deloitte [10], підприємства, які інвестують у розвиток психологічної стійкості персоналу, на 25–30 % швидше відновлюють бізнес-показники після кризових періодів.

У випадку МХП resilience проявляється на кількох рівнях:

1. Індивідуальному – через програми підтримки, навчання, коучинг і психоемоційний супровід, що допомагають співробітникам долати стрес і зберігати внутрішню рівновагу.

2. Командному – через корпоративну культуру довіри, спільних цінностей і відкритої комунікації, яка підсилює згуртованість і зменшує конфліктність.

3. Організаційному – через ефективну HR-аналітику, що дає змогу керівництву вчасно виявляти ризики емоційного вигорання та ухвалювати превентивні рішення.

Дослідження [3] підтверджує, що саме HRM-підходи, орієнтовані на розвиток людини, підвищують адаптивність організацій до кризових ситуацій. У МХП ця адаптивність посилюється завдяки тому, що HR-політика інтегрована у стратегічне управління компанією – від планування кадрів до управління знаннями та внутрішніх комунікацій.

В умовах війни, коли значна частина працівників зазнала втрат, переїздів чи психологічного виснаження, компанія не обмежилася стандартними HR-процедурами. Було розширено well-being-політику, впроваджено систему гнучкої зайнятості та можливість дистанційної підтримки співробітників у прифронтових регіонах.

Особливе значення мають HR-аналітичні інструменти, які дозволяють МХП вимірювати не лише професійні показники, а й емоційний стан команд. Як зазначає Грідін О. [9], аналітика персоналу допомагає оцінити рівень стресу, виявити зниження залученості або ознаки вигорання, а відтак – вчасно впровадити підтримувальні заходи. У цьому поєднанні HR-технологій, стратегічного мислення та емпатії і полягає сучасний підхід до розвитку резильєнтності персоналу.

У МХП ці підходи матеріалізуються у системних опитуваннях, регулярному моніторингу залученості, індексі довіри до керівництва та HR-дашбордах для аналізу стрес-факторів.

Крім аналітики, важливим індикатором resilience є соціальна згуртованість. Працівники МХП активно беруть участь у волонтерських ініціативах, взаємопідтримці колег, зборі гуманітарної допомоги, плетінні сіток – і це не просто додаткова діяльність, а елемент корпоративної ідентичності. Як свідчать дослідження SIY Global [11], практика mindfulness (медитація, фокусування на поточному моменті) емпатійного лідерства та командної взаємодії суттєво знижує рівень тривожності й підвищує продуктивність навіть у кризових середовищах.

Таблиця 2

Рівні формування resilience у системі управління персоналом МХП

Рівень resilience	Основні прояви	HR-інструменти	Очікуваний ефект
Індивідуальний	Психоемоційна стабільність, самоефективність, здатність до саморегуляції	Коучинг, психологічна підтримка, mindfulness-тренінги, програми розвитку PsyCap	Зниження рівня стресу, підвищення внутрішньої мотивації
Командний	Згуртованість, взаємопідтримка, спільні цінності	Наставництво, воркшопи, командні зустрічі, волонтерські ініціативи	Зростання довіри, покращення комунікацій і командного клімату
Організаційний	Гнучкість, аналітичність, культура довіри	HR-аналітика, well-being-програми, гнучке управління навантаженням, система внутрішніх комунікацій	Підвищення стабільності бізнес-процесів, зниження ризиків вигорання

Розроблено автором на основі [12]

У МХП resilience персоналу працює як своєрідна «подушка безпеки» – вона допомагає витримувати тиск зовнішніх факторів, не зупиняти роботу й тримати процеси стабільними. Завдяки цьому компанія не просто долає труднощі, а робить це швидше й ефективніше, ніж конкуренти. Бо справжня ефективність – це не коли проблем немає, а коли ти вмієш швидко відновлюватися після них.

Це співзвучно твердженню Г. А. де Ваала [4], що організації, які культивують гнучкість і довіру, показують не лише економічну, а й соціальну стійкість – тобто здатність залишатися людяними навіть у надскладних обставинах. Саме ця гуманістична парадигма лежить в основі HR-філософії МХП.

Станом на сьогодні український бізнес переживає складний період і саме від людей залежить, наскільки стабільно працює організація, підприємство чи компанія. Воєнний стан, нестабільність ринку, емоційне виснаження – усе це робить тему розвитку resilience особливо актуальною. Тому компанії поступово переходять від звичного підходу «контроль і дисципліна» до більш людяного – підтримка, гнучкість і довіра.

Resilience у сучасному менеджменті – це вже не просто модне слово, а стратегічна необхідність. Компанії, які вміють швидко адаптуватися, дбати про свій персонал і підтримувати командний дух, легше проходять через кризові ситуації. МХП – яскравий приклад такого підходу, оскільки тут не просто говорять про турботу, а реально створюють умови, щоб працівники відчували стабільність, впевненість і підтримку.

Одним із головних напрямів подальшого розвитку resilience є психологічна підтримка та турбота про добробут працівників. У майбутньому компанії ще більше уваги приділятимуть програмам well-being – тренінгам із подолання стресу, корпоративним заходам, розвитку емоційної грамотності. Це не просто «додаткові бонуси», а частина стратегії, яка допомагає утримати команду та зберегти продуктивність навіть у кризу.

Другий напрям – цифровізація HR-системи. Мова не лише про електронні анкети чи опитування, а про повноцінну HR-аналітику, яка допомагає відстежувати рівень залученості, стресу чи задоволеності працівників. Так компанія може швидко реагувати на проблеми ще до того, як вони вплинуть на роботу.

Третій важливий аспект – нове лідерство. Сучасний керівник має не просто організовувати роботу, а бути для команди прикладом підтримки, спокою й впевненості. Лідерство через емпатію, довіру та відкритість створює атмосферу, у якій люди не бояться висловлювати думки, помилятися і навчатися. Саме такі команди найстійкіші в кризових умовах.

Поміж того, важливо розвивати партнерство між бізнесом, освітою та державними структурами у сфері підготовки кадрів і психологічної підтримки. Відновлення економіки після війни потребує не лише інвестицій у технології, а й у людей – їхню мотивацію, віру в себе та готовність до змін.

Отже, перспективи розвитку resilience у корпоративному середовищі пов'язані з поєднанням турботи про людей, цифрових рішень і гнучкого управління. Компанії, які вже зараз формують культуру підтримки й взаємоповаги, отримають найцінніше – лояльну, сильну й відповідальну команду, здатну працювати ефективно навіть у найважчі часи.

Висновки. Розвиток resilience персоналу в сучасних умовах є одним із ключових напрямів стратегічного управління людськими ресурсами. На прикладі компанії МХП показано, що системна робота з формування стресостійкості працівників, емоційної стабільності та культури довіри безпосередньо впливає на організаційну ефективність.

Resilience у цьому контексті розглядається не як реакція на кризу, а як постійна управлінська практика, інтегрована у всі рівні HR-системи – від індивідуального до корпоративного. Вона охоплює психологічну підтримку, well-being-програми, гнучке управління навантаженням, HR-аналітику та лідерство, засноване на емпатії.

Досвід МХП підтверджує, що людяність і технологічність не суперечать одне одному: цифрові інструменти допомагають своєчасно виявляти потреби персоналу, а програми підтримки – перетворювати кризу на ресурс розвитку. Такий підхід формує довгострокову конкурентну перевагу, засновану на високій залученості працівників, довірі й психологічній готовності діяти в умовах невизначеності.

У перспективі resilience може стати основою нової моделі корпоративної культури українських підприємств – культури, що поєднує професіоналізм, емоційну зрілість і соціальну відповідальність бізнесу перед людьми.

Abstract. The article examines modern HR approaches to developing employee resilience at MHP during the martial law period. The theoretical basis of resilience and its relation to psychological capital and positive organizational behavior are outlined. Based on international and Ukrainian studies, resilience is identified as a key strategic factor of business sustainability. HR practices at MHP that foster employee well-being, flexibility, analytics, and corporate engagement are analyzed.

Keywords: resilience, HR system, stress resistance, martial law, MHP.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Bandura A. An agentic perspective on positive psychology. *Positive psychology: Exploring the best in people* / ed by S. J. Lopez. Westport, 2008. P. 167–196.
2. Bandura A. Self-efficacy. *Encyclopedia of psychology* / ed by R. J. Corsini. New York, 1994. P. 368–369.
3. Yuan L., Han G., Li H., Li P. A Study of the Impact of Strategic Human Resource Management on Organizational Resilience. *Behavioral Sciences*. 2022. № 12. DOI: 10.3390/bs12120508.
4. Yang Yue, Joseph Z. Shyu. A paradigm shift in crisis management: The nexus of AGI-driven intelligence fusion networks and blockchain trustworthiness. *Journal of Contingencies and Crisis Management*. 2025. DOI: 10.1111/1468-5973.12541.
5. IAP/UNIDO. The changing economic geography of Ukraine: Firm relocation and policy issues. *Industrial Analytics Platform*. 2024. URL: <https://iap.unido.org/articles/changing-economic-geography-ukraine-firm-relocation-and-policy-issues>
6. Ключко А. Психологічна стійкість як фактор ефективності праці в організації в умовах воєнного стану. *Аграрна освіта та наука: досягнення, роль, фактори росту: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Біла Церква, 3 жовт. 2024*. Біла Церква, 2024. С. 27–29. URL: https://science.btsau.edu.ua/sites/default/files/tezy/zb_tez_lingvo_pravo_3.10.24.pdf#page=27
7. Лутанс Ф., Юссеф-Морган К. М., Аволіо Б. Дж. Психологічний капітал і за його межами. Оксфорд: Видавництво Оксфордського університету, 2015.
8. Даниленко О. А. Використання HR-аналітики в діагностиці системи управління персоналом. *Бізнес Інформ*. 2021. № 7. С. 252–259. DOI: 10.32983/2222-4459-2021-7-252-259.
9. Грідін О. Нг-аналітика як ключовий інструмент системи управління персоналом сучасної організації. *Економіка та суспільство*. 2024. № 62. DOI: 10.32782/2524-0072/2024-62-29.
10. Unbreakable Defenses: Lessons from Ukraine on Building Business Resilience During Wartime. *Deloitte*. 2023. URL: <https://www.deloitte.com/ce/en/services/consulting-risk/perspectives/lessons-from-ukraine-on-building-business-resilience-during-wartime.html>
11. Bringing resilience training to Ukrainian essential workers. *SIY Global*. 2023. URL: <https://www.siyglobal.com/case-studies/resilience-mindfulness-skills-in-ukraine>
12. Giraldez Hayes A. Coaching to develop psychological capital to support change. Springer, 2021. DOI:10.1007/978-3-030-79952-6_14.

УДК 336.748:005.6(477)

ВПЛИВ ВОЄННОГО СТАНУ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНИХ НЕПРИБУТКОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Н. В. Турченко, Л. Л. Гевлич

Анотація. У статті досліджується вплив воєнного стану на діяльність неприбуткових організацій в Україні, зокрема на бюджетні установи на прикладі Басейнового управління водних ресурсів річки Південний Буг. Проаналізовано зміни у структурі доходів, поточних і капітальних видатках, фінансових результатах, ліквідності та інвестиційній спроможності установи у 2022–2024 рр. Виконано SWOT-аналіз діяльності, визначено ключові виклики та адаптаційні механізми неприбуткового сектору у воєнних умовах. На основі отриманих результатів запропоновано напрями подальших досліджень.

Ключові слова: неприбуткові організації, воєнний стан, фінансова стійкість, адаптаційні механізми.

Постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Воєнний стан в Україні суттєво вплинув на усі сфери суспільного життя, зокрема на діяльність неприбуткових організацій, які відіграють важливу роль у

соціальної підтримці населення, гуманітарному забезпеченні, відновленні громад. Зміна економічних умов, перерозподіл бюджетних ресурсів, зростання фінансових ризиків і посилення державного контролю створили нові виклики для функціонування таких структур. У цих умовах особливої актуальності набуває оцінка впливу воєнного стану на організаційно-фінансову діяльність неприбуткових установ та пошук шляхів підвищення ефективності їх роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв’язання цієї проблеми. Дослідження впливу воєнного стану на державний сектор економіки в роботах вітчизняних науковців було розпочате з 2022 р. Так, К. Крамаренко розглядав безпекові аспекти функціонування бюджетних установ у контексті зростання ризиків у фінансовій сфері [1]. Ю. Радіонов аналізував пріоритети бюджетної політики України в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення [2]. Д. Новіков досліджував систему учасників бюджетного процесу на рівні місцевих бюджетів, їх повноваження та виклики воєнного часу [3]. Г. Скиба та М. Очкас аналізували сучасний стан і проблеми розвитку бюджетної системи України в умовах воєнного стану [4]. Ю. Глушенко, О. Яріш, Ж. Кононенко, Р. Лизун досліджували проблеми управління публічними фінансами в період війни, зокрема ефективність розподілу бюджетних коштів і прозорість фінансових рішень [5]. Разом із тим поза увагою залишилася ситуація на конкретному суб’єкті господарювання – у бюджетній установі та неприбутковій організації, які є основними ланками бюджетної системи України.

Виділення нерозв’язаних раніше частин загальної проблеми. Попри наявність низки наукових праць, присвячених питанням функціонування бюджетної системи України в умовах воєнного стану, окремі аспекти діяльності неприбуткових організацій залишаються недостатньо дослідженими. У наукових джерелах переважає макrorівневий підхід – аналіз бюджетної політики, розподілу ресурсів і загальних тенденцій публічних фінансів, тоді як мікрорівневі зміни в обліку, фінансовому результаті та структурі доходів неприбуткових суб’єктів практично не розглядаються. Недостатньо уваги приділено питанням адаптації неприбуткових організацій до фінансових обмежень воєнного часу, пошуку нових джерел надходжень, оцінки їх ліквідності та інвестиційної спроможності, залишається невизначеним механізм державної підтримки бюджетних неприбуткових організацій у післявоєнний період та їх роль у забезпеченні стійкості публічних фінансів. У цьому контексті особливої наукової та практичної значущості набуває дослідження впливу воєнного стану на діяльність конкретних бюджетних неприбуткових установ, зокрема Басейнового управління водних ресурсів річки Південний Буг, що дозволяє комплексно оцінити реальні зміни у структурі доходів, видатків, фінансових результатів і рівні адаптації до нових умов господарювання.

Метою статті є оцінка впливу воєнного стану на фінансово-економічну діяльність вітчизняних неприбуткових організацій, виявлення основних ризиків і тенденцій їх функціонування в умовах війни, аналіз адаптаційних механізмів на прикладі діяльності БУВР Південного Бугу.

Виклад основного матеріалу. Запроваджений у 2022 році воєнний стан в Україні через широкомасштабну збройну агресію РФ суттєво трансформував умови функціонування всіх сфер суспільства, зокрема неприбуткового сектору. Цей вплив можна розглядати за вимірами: фінансово-економічним, організаційним, інфраструктурним, кадровим, податковим, соціальним, як це показано у табл. 1.

Таблиця 1

**Вплив воєнного стану
на діяльність неприбуткового сектору**

№	Вимір впливу	Опис впливу на неприбуткові організації
1	Фінансово-економічний	Зростання бюджетного дефіциту, зміна пріоритетів фінансування на користь оборони, скорочення або замороження бюджетних асигнувань, зниження міжнародних надходжень, необхідність пошуку альтернативних джерел фінансування
2	Організаційний	Потреба швидкої переорієнтації діяльності на гуманітарні, волонтерські, оборонні напрями, що змінило операційну модель організацій
3	Інфраструктурний	Втрата майна, архівів, обмеження доступу до них через тимчасову окупацію чи бойові дії, порушення логістичних ланцюгів

№	Вимір впливу	Опис впливу на неприбуткові організації
4	Кадровий	Мобілізація та евакуація працівників, що призвели до дефіциту кваліфікованих кадрів, зниження ефективності діяльності та управління
5	Податковий	Запровадження податкових пільг для окремих категорій організацій, нестабільність загального правового поля
6	Соціальний	Висока ефективність і гнучкість організацій, що сприяло зростанню довіри до цього сектору, залученню міжнародної підтримки

Отже, можна констатувати, що воєнний стан суттєво змінив умови функціонування неприбуткових організацій в Україні: з одного боку, вони зазнали значного фінансового тиску, кадрових втрат та організаційних обмежень, з іншого – продемонстрували високу стійкість, швидку адаптацію до нових обставин та важливу роль у підтримці соціальної стабільності. Набутий під час війни досвід може стати основою для формування більш ефективної, децентралізованої та фінансово стабільної моделі діяльності неприбуткових організацій у майбутньому.

Була проаналізована діяльність Басейнового управління водних ресурсів річки Південний Буг у 2022–2024 рр., що дозволило виділити такі ключові аспекти впливу воєнного стану на бюджетні неприбуткові організації:

1. Зміна структури доходів

Воєнний стан стимулював трансформацію фінансової моделі: частка бюджетних асигнувань, хоч і залишається домінантною (близько 54–60 %), але доходи від надання послуг зросли з 29,3 % у 2022 р. до 45,6 % у 2024 р., що свідчить про прагнення до фінансової самостійності.

2. Тиск на поточні видатки

Зростають витрати на оплату праці, енергоносії, товари та послуги. Наприклад, оплата праці зросла на 36,5 % у 2024 р. порівняно з 2023 р., комунальні послуги – на 17,1 %, що зумовлено інфляцією, зростанням цін і необхідністю підтримки стабільного персоналу.

3. Погіршення фінансових результатів і ліквідності

У 2024 р. зафіксовано від’ємний чистий рух коштів за операційною діяльністю – понад 3,2 млн грн, а грошові кошти на рахунках скоротились майже на 4,5 млн грн, що знижує платоспроможність установи.

4. Обмеження інвестиційної діяльності

Капітальні видатки залишаються мінімальними (0,2–0,3 % у структурі витрат). У 2024 р. спостерігається негативне сальдо інвестиційної діяльності (1,23 млн грн), що означає перевищення витрат на придбання основних засобів над надходженнями.

5. Трансформація управління

Воєнний стан вимагає від керівництва швидкої реакції на зміну умов: підвищення цін, зміни у регулюванні, перебої у постачанні та логістичні проблеми. Установи змушені переглядати кошториси, переорієнтовувати діяльність, шукати нові джерела доходів та економити на капітальних інвестиціях.

6. Людський фактор

Частина персоналу підлягає мобілізації або евакуації, що впливає на стабільність і продуктивність, водночас зростає соціальна функція установи – забезпечення зайнятості, підтримка населення та виконання критичних екологічних функцій.

Отже, в умовах воєнного стану неприбуткові організації, зокрема БУВР Південного Бугу, демонструють відносну стійкість та адаптаційний потенціал, проте стикаються з низкою ризиків: дефіцитом оборотних коштів, хронічним дефіцитом, зростанням витрат та обмеженими інвестиційними можливостями. Подальший їх розвиток залежить від державної підтримки, ефективності фінансового управління та розширення джерел надходжень, зокрема через спеціальний фонд.

Здійснено SWOT-аналіз діяльності БУВР Південного Бугу у воєнний період, результати якого представлені у табл. 2.

SWOT-аналіз діяльності БУВР Південного Бугу у воєнний період

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
Високий рівень бюджетного фінансування	Постійний дефіцит
Активне ведення власної господарської діяльності	Низький рівень капітальних видатків
Модернізація активів	Нестача оборотного капіталу
Фінансова незалежність від кредиторів	Обмежена диверсифікація доходів
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
Розширення спектра платних послуг	Воєнні дії
Співпраця з міжнародними донорами	Обмеження бюджетного ресурсу
Діджиталізація процесів	Інфляція та тарифне навантаження
Залучення приватного сектору	Зниження платоспроможності замовників

Як можна побачити з табл. 2, БУВР Південного Бугу має високий рівень бюджетного фінансування, що забезпечує базове утримання та стабільність операційної діяльності. Активне ведення власної господарської діяльності, модернізація активів і фінансова незалежність від кредиторів сприяють підвищенню ефективності роботи та забезпечують певну гнучкість в ухваленні управлінських рішень. Разом із тим, установа стикається з постійним дефіцитом і низьким рівнем капітальних видатків, що обмежує можливості для довгострокових інвестицій. Недостатність оборотного капіталу та обмежена диверсифікація доходів підвищують фінансові ризики та залежність від зовнішніх джерел фінансування. В умовах війни з'являються перспективи для розширення спектру платних послуг, співпраці з міжнародними донорами та екологічними програмами, впровадження цифрових рішень та автоматизації процесів, а також залучення приватного сектору через державно-приватне партнерство у водному менеджменті. Ці напрями можуть посилити фінансову стійкість і адаптаційний потенціал установи. Основними загрозами є воєнні дії, що створюють ризики руйнування інфраструктури та порушення логістики, обмеження бюджетного ресурсу через перерозподіл на потреби оборони, висока інфляція та тарифне навантаження, а також зниження платоспроможності замовників платних послуг через економічну кризу.

Загалом SWOT-аналіз показує, що БУВР Південного Бугу має значний потенціал для адаптації та розвитку у складних умовах, проте потребує ефективного управління ризиками, диверсифікації доходів та стратегічного планування для забезпечення фінансової стійкості та стабільності діяльності.

Висновки. За результатами дослідження можна зробити такі висновки:

1. Основними викликами воєнного стану для неприбуткових організацій є фінансова нестабільність, втрати кадрового складу, інфраструктурні та фінансові обмеження, регуляторна невизначеність.

2. Разом із тим зафіксовані позитивні наслідки адаптації неприбуткових організацій, а саме зростання довіри до державного сектору, підвищення соціальної ролі неприбуткових організацій, адаптація до нових умов через активізацію спеціального фонду та фінансову активність.

3. Констатовані стан та перспективи вітчизняних неприбуткових організацій на прикладі БУВР Південного Бугу: хронічний дефіцит та низька інвестиційна спроможність, ризики втрати ліквідності, необхідність диверсифікації доходів, управлінської гнучкості та державної підтримки для забезпечення стабільності.

Аналіз впливу спеціальних фондів та платних послуг на фінансову незалежність вітчизняних неприбуткових організацій буде напрямом подальших досліджень.

Abstract. The article examines the impact of martial law on the activities of non-profit organizations in Ukraine, with a focus on budgetary institutions, using the Basin Water Management of the Southern Bug River as a case study. Changes in the structure of revenues, current and capital expenditures, financial results, liquidity, and investment capacity of the institution in 2022–2024 are analyzed. A SWOT analysis of the institution's activities is conducted, and the key challenges and adaptive mechanisms of the non-profit sector under wartime conditions are identified. Based on the results obtained, directions for further research are proposed.

Keywords: non-profit organizations, martial law, financial sustainability, adaptive mechanisms.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Крамаренко К. Безпекові аспекти функціонування бюджетних установ. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2022. № 1(01). С. 124–127. DOI: 10.32782/10.32782/dees.1-20.
2. Радіонов Ю. Д. Пріоритети бюджетної політики в умовах воєнного стану та повоєнного відновлення України. *Фінанси України*. 2023. № 9. С. 24–47. URL: https://finukr.org.ua/docs/FU_23_09_024_uk.pdf
3. Новіков Д. О. Учасники бюджетного процесу на рівні місцевих бюджетів: система, повноваження та виклики воєнного стану. *Проблеми законності*. 2024. № 18(167). С. 53–70. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1307468>
4. Скиба Г. І., Очкас М. П. Бюджетна система України: проблемні питання та тенденції розвитку в умовах воєнного стану. *Наукові праці МАУП. Економічні науки*. 2023. № 5(72). DOI: 10.32689/2523-4536/72-9.
5. Проблеми управління публічними фінансами в умовах військового стану в Україні / Ю А. Глущенко, О. В. Яріш, Ж. А. Кононенко, Р. Б. Лизун. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія Економічні науки*. 2024. № 3(113). С. 53–58.

ОПТИМІЗАЦІЯ ДАНИХ ТА ПОБУДОВА ІНТЕРФЕЙСІВ У ВЕБДИЗАЙНІ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ АЛГОРИТМІЧНИХ СТРУКТУР

С. І. Заворотна, Н. Р. Веселовська

Анотація. У статті розглянуто роль алгоритмічних структур і структур даних у процесі вебдизайну та веб-розробки. Проаналізовано застосування алгоритмів сортування, пошуку, оптимізації та побудови графів у побудові користувацьких інтерфейсів, навігації сайту та обробці даних. Окрему увагу приділено структурі Document Object Model (DOM) та алгоритмам, які забезпечують ефективну роботу з елементами сторінки. Показано, як алгоритмічний підхід впливає на продуктивність вебресурсів і досвід користувача.

Ключові слова: алгоритми, структури даних, вебдизайн, інтерфейс, оптимізація, DOM, графи.

Вступ. У сучасному веб-дизайні алгоритмічні структури відіграють ключову роль, адже за допомогою алгоритмів здійснюється обробка, сортування, пошук та візуалізація інформації. Вебсайт сьогодні – це не просто набір сторінок, а складна система, у якій дані постійно оновлюються та оптимізуються. Саме алгоритми дозволяють забезпечити швидкодію, інтуїтивність і динамічність вебінтерфейсів.

Метою статті є аналіз ролі алгоритмічних структур у вебдизайні та аналіз способів оптимізації даних і побудови ефективних користувацьких інтерфейсів на основі алгоритмів і структур даних.

Основна частина. Алгоритмічні структури лягли в основу сучасного підходу до вебдизайну й веброзробки: інтерфейс – це не лише графічне відображення даних, а й сукупність алгоритмів, що забезпечують їх обробку, доставку й відображення. Щоби зрозуміти, як ці алгоритми впливають на роботу інтерфейсу, необхідно розглянути як класичні алгоритми сортування й пошуку, так і структури даних – дерева, графи, хеш-таблиці, а також специфічні техніки оптимізації й управління подіями.

Сортування – одна з найпоширеніших операцій у вебдодатках. QuickSort є часто обраним алгоритмом через свою простоту й середню часову складність $O(n \log n)$, але він має гірший випадок $O(n^2)$ у разі невдалого вибору опорного елемента; тому в практичних реалізаціях часто використовують випадковий вибір півдного елемента або «median-of-three» для зниження ймовірності деградації. MergeSort забезпечує гарантовану часову складність $O(n \log n)$ у всіх випадках і є стабільним (зберігає порядок рівних елементів), проте потребує додаткової пам'яті $O(n)$, що робить його менш привабливим для середовищ з обмеженою пам'яттю. HeapSort також гарантує $O(n \log n)$ і виконується in-place ($O(1)$ додаткової пам'яті), але не є стабільним. BubbleSort має часову складність $O(n^2)$ і зазвичай не застосовується на реальних обсягах даних – його місце навчальне. У вебконтексті вибір алгоритму сортування залежить від очікуваних обсягів та вимог до стабільності: для невеликих локальних списків (до сотень елементів) різниця в практичній швидкості незначна, але для каталогів із тисячами товарів сортування краще виконувати на сервері або у WebWorker, а на клієнті застосовувати ефективні алгоритми (або покладатися на оптимізовані вбудовані реалізації рушія JavaScript). Варто також пам'ятати, що конкретна реалізація сортування в середовищі виконання (рушію браузера) може бути оптимізованою або стабільною / нестабільною – тому варто перевіряти поведінку на цільових платформах.

Пошук даних у вебінтерфейсах має низку реалізацій залежно від структури даних. Лінійний пошук (linear search) має $O(n)$ і підходить для невеликих масивів або коли дані не впорядковані. Бінарний пошук має $O(\log n)$ і вимагає відсортованого набору; він добре підходить для автодоповнення в полях пошуку, якщо підтримується динамічне впорядкування. Для префіксного пошуку й автокомпліту корисні Trie-структури: вони дозволяють знаходити всі слова з певним префіксом за час, пропорційний довжині запиту $O(m)$, де m – довжина ключа, але потребують більше пам'яті, що є компромісом між швидкістю та обсягом збереження. Хеш-таблиці (вбудовані Map / Object у JavaScript) забезпечують амортизований доступ $O(1)$ і

широко використовуються для кешування й індексування, але в гіршому випадку (колізії) час доступу може деградувати.

У фільтрації даних і комбінованих запитах застосовують деревоподібні структури та пошукові дерева. Наприклад, В-дерева або індекси на сервері (у СУБД) дозволяють швидко виконувати діапазонні запити та фільтри за кількома полями. Вебінтерфейси часто комбінують локальні фільтри (для миттєвих UI-відповідей) і серверні запити (коли обсяг даних великий), що мінімізує навантаження на мережу й покращує відгук інтерфейсу. Водночас потрібно враховувати: прості жадібні стратегії фільтрації можуть бути не оптимальними для глобальної оптимізації відбору (існують ситуації, коли greedy-підхід дає субоптимальні результати – класичний приклад це завдання про рюкзак з невідповідними монетами), тому для складних умов варто використовувати повні алгоритми пошуку або індекси.

Document Object Model (DOM) є фундаментальною структурою для вебсторінок: вона відображає HTML як ієрархічне дерево вузлів, і робота з DOM реалізується через обходи та маніпуляції вузлами. Алгоритми обходу (DFS, BFS) мають лінійну часову складність $O(n)$ від кількості вузлів і застосовуються як для повного проходу, так і для селективних оновлень. Проте прямі маніпуляції з DOM можуть бути дорогими з точки зору перерахунку стилів та повторного рендерингу, тому сучасні бібліотеки використовують проміжні рівні оптимізації. React, наприклад, застосовує концепцію Virtual DOM і диф-алгоритми (diffing), які порівнюють попередні і нові віртуальні дерева та обчислюють мінімальний набір змін. Теоретично найвніше порівняння дерев може мати квадратичну складність, але практичні реалізації використовують евристичні й ключі (keys) для зведення складності близько до $O(n)$. Однак і тут існують обмеження: за умови значних оновлень великої кількості вузлів сам процес дифінгу може створити навантаження; у таких випадках варто застосовувати оптимізації, наприклад пагінацію, віртуалізацію списків (windowing) або делегування рендерингу на сервер.

Управління подіями й асинхронними операціями в інтерфейсі ґрунтується на структурах черг і стеків: Event Loop JavaScript обробляє callback-функції через чергу (task queue), а стек викликів (call stack) гарантує послідовність виконання синхронних операцій. Для зменшення навантаження на процесор у відповідь на часті події (введення, прокрутка, зміна розміру) застосовують техніки debounce і throttle. Debounce відкладає виконання функції доти, поки серія подій не припиниться (корисно для автозаповнення), а throttle обмежує частоту викликів до фіксованого інтервалу (корисно під час обробки scroll). Обидві техніки підвищують продуктивність інтерфейсу, але мають свої компроміси: неправильно налаштований debounce може зробити систему нечутливою, а занадто агресивний throttle – уповільнити реакцію.

Оптимізація передачі й збереження даних складається з декількох шарів. Lazy loading («ліниве завантаження») знижує початкове навантаження на мережу, відкладаючи завантаження ресурсів до моменту потреби; практика показує, що впровадження lazy loading для зображень і фреймів значуще зменшує TTFB (time to first byte) та Time to Interactive. Проте lazy loading може впливати на індексацію контенту пошуковими ботами або на доступність, якщо не реалізований з урахуванням progressive enhancement; IntersectionObserver API у браузері є рекомендованим інструментом для коректної реалізації lazy loading. Кешування – ще одна базова техніка: загальноприйняті алгоритми кеш-заміщення, такі як LRU (Least Recently Used), дозволяють зберігати релевантні дані в обмеженій пам'яті, забезпечуючи операції вставки і видалення за амортизований $O(1)$ за допомогою поєднання хеш-структури й двозв'язного списку. Однак як і будь-який кеш, LRU має обмеження: він не підлаштовується під специфіку робочого навантаження (наприклад, циклічний доступ) і потребує тонкого налаштування розмірів кешу.

Розуміння структури сайту як графа відкриває можливості для використання алгоритмів обходу та маршрутизації. У невагомих графах (без wag) BFS гарантує знаходження найкоротшого шляху в кількості ребер, тоді як у зважених графах потрібні алгоритми на кшталт Dijkstra ($O(E + V \log V)$ з використанням купи) або A^* для конкретних евристик. У контексті SPA маршрутизація та оптимізація навігації покладаються на подібні концепції: графова модель дозволяє виявляти ізольовані сторінки, оптимізувати внутрішні посилання та будувати

sitemap для пошукових систем. Проте графові підходи вимагають актуалізації за умови динамічного генерування контенту й за великої кількості вузлів – у такому випадку аналітика й індексація потребують розподілених обчислень.

Важливим є також розуміння взаємозв'язку алгоритмічних рішень із UX та етичними аспектами. Персоналізація, що використовує алгоритми рекомендацій і класифікації, покращує релевантність контенту, але водночас може створювати «filter bubble» – замкнутий масив контенту, який обмежує експозицію користувача. Алгоритмічні модулі можуть упереджено ставитись до окремих категорій користувачів, якщо навчальні дані не репрезентативні; отже, під час впровадження персоналізації треба враховувати питання прозорості, контролю користувача й захисту приватних даних (GDPR-сумісність запитів та механізмів зберігання).

Із практичної точки зору, у процесі проєктування інтерфейсів важливо дотримуватися правил розподілу обчислень між клієнтом і сервером. Тяжкі обчислювальні задачі (великі сортування, масивні фільтри або квазірекурсивні алгоритми обходу) краще виконувати на сервері або у фонових потоках (WebWorkers), щоби не блокувати UI. Також застосовують індексацію й попередню агрегацію (precompute), щоб пришвидшити відповіді у разі повторних запитів.

Зрештою, сучасні інструменти й фреймворки надають засоби, що спрощують впровадження алгоритмічних патернів: від віртуальних DOM і систем state-management до вбудованих механізмів кешування та SSR / SSG (server-side rendering / static site generation) у системах типу Next.js. Проте кожен інструмент має свої обмеження: SSR підвищує початкову вартість генерації сторінок, але покращує SEO і TTFB; SSG підходить для статичного контенту, але втрачає гнучкість для динамічних персоналізованих сторінок.

Висновки. Алгоритмічні структури є основою ефективного вебдизайну, оскільки вони забезпечують не лише функціональність, а й оптимізацію даних і швидкодію інтерфейсів. Інтеграція алгоритмів у дизайн дозволяє створювати динамічні, інтелектуальні системи, що адаптуються під потреби користувача. Подальші дослідження у цій сфері сприятимуть розвитку алгоритмічно-орієнтованих підходів до побудови вебсайтів і цифрових продуктів.

Abstract. This article examines the role of algorithmic structures and data organization in modern web design and development. It discusses how algorithms for sorting, searching, and optimization are applied in building user interfaces and improving performance. The paper also explores the use of tree and graph data structures in DOM representation and site architecture. Algorithmic thinking is shown to be key to creating efficient, adaptive, and user-centered web interfaces.

Keywords: algorithms, data structures, web design, optimization, interface, DOM, graphs.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Document Object Model (DOM) Level 3 Core Specification. *W3C*. URL: <https://www.w3.org/TR/DOM-Level-3-Core/>
2. Preobrazhenskaya T, Bakaev M., Avdeenko T. The Role of Data Structures Design in Modern Web Applications Development. Conference: Strategic Technology (IFOST), 8th International Forum on. 2013. Vol. 2. URL: <https://www.researchgate.net/publication/261380698>
3. Jasper van Riet, Malavolta I., Taher A. Chaleb. Optimize along the way: An industrial case study on web performance. *Journal of Systems and Software*. 2023. Vol. 190. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0164121222002692>
4. Freeman E., Robson E. Head First HTML and CSS. Canada: O'Reilly Media, 2021. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=BZIYQtV6yKsC&printsec=copyright&hl=uk#v=onepage&q&f=false>
5. Introduction to Algorithms / T. H. Cormen, C. E. Leiserson, R. L. Rivest, C. Stein. MIT Press, 2022. URL: <https://mitpress.mit.edu/9780262046305/introduction-to-algorithms/>
6. Nielsen J. Usability Engineering. Academic Press, 2020. URL: <https://surl.li/czsfgu>
7. Duckett J. JavaScript and JQuery: Interactive Front-End Web Development. Wiley, 2019. URL: <https://surl.li/fsnpdq>
8. Welling L., Thomson L. PHP and MySQL Web Development. Addison-Wesley, 2020. URL: <https://repository.unikom.ac.id/32751/1/php%20and%20mysql%20web%20dev.pdf>
9. Knuth D. E. The Art of Computer Programming. Addison-Wesley. URL: <https://surl.li/yfmoxq>
10. Двірничук К. В., Вацек Д. О. Веб-програмування та веб-дизайн. Київ: КНТ, 2020.
11. Коваленко О. О. Алгоритми та структури даних. Вінниця: ВНТУ, 2025. 114 с.
12. Пасічник В. В., Пасічник О. В. Веб-дизайн. Львів: «Магнолія-2006», 2018. 518 с.

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ АЛГОРИТМІЗАЦІЇ І МОДЕЛІ ГЕНЕРАЦІЇ ЗОБРАЖЕНЬ ЗА ДОПОМОГОЮ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

А. А. Ковальчук, Н. А. Потапова

Анотація. У статті проаналізовано сучасні технології генерації зображень за допомогою штучного інтелекту. У роботі пояснюються принципи роботи моделей DALL·E, Midjourney і Stable Diffusion, зокрема їх алгоритми (трансформери, дифузійні моделі) і структури даних (тензори, векторні представлення). Подано коротку історію розвитку текст-ту-імейдж генерації та її сучасний стан, від GAN-методів до дифузійних мереж. Виконано порівняльний аналіз трьох інструментів за критеріями: якість зображень, швидкість генерації, доступність, гнучкість налаштувань та ліцензійні умови (open-source). Наведено переваги й недоліки кожного підходу на основі реальних джерел і оглядів.

Ключові слова: генерація зображень, штучний інтелект, генеративні моделі, трансформер, дифузійна модель.

Вступ. Зі зростанням обсягів даних та потужності обчислювальних систем, автоматичне створення реалістичних зображень із текстового опису стало важливим напрямом штучного інтелекту. Формулювання «текст-до-зображення» (text-to-image) передбачає, що система генерує візуальний контент за словесною інструкцією. Як зазначають дослідники, «проектування автоматичної системи, яка генерує реалістичні зображення з описів мовою, є нетривіальним завданням і значним кроком на шляху до штучного інтелекту, подібного до людського» [1]. Початкові методи ґрунтувалися на генеративних змагальних мережах (GAN) та варіаційних автоенкодерах (VAE), але вони мали обмеження у якості та керованості. Важливим етапом стали авторегресивні трансформери, такі як DALL·E від OpenAI, що демонстрували можливість безпосередньо генерувати зображення на основі мови. Однак вони вимагали величезних обчислювальних ресурсів. Нещодавно з'явився новий «суспільний стандарт» – дифузійні моделі, які досягли найкращих результатів у генерації зображень [2].

Метою статті є аналіз основних підходів, алгоритмів та структур даних, що лежать в основі технологій генерації зображень, та порівняння сучасних систем: DALL·E, Midjourney та Stable Diffusion.

Основна частина. Модель DALL·E (OpenAI). DALL·E (названий від імені художника Сальвадора Далі та персонажа WALL-E) – перша велика система OpenAI для генерації зображень з текстових описів. За офіційними даними, це трансформерна модель з 12 мільярдами параметрів, побудована на архітектурі GPT-3 і навчена на великому наборі пар «текст–зображення» [3], [4]. Під час навчання DALL·E отримує текстове повідомлення та зображення як єдиний послідовний потік токенів, після чого прогнозує всі токени послідовності, включаючи частини зображення [5]. Такий підхід дозволяє моделі не лише створювати нове зображення «з нуля» за текстом, але й дорисовувати частину існуючого зображення, узгоджуючись із запитом. Водночас авторегресивна природа трансформера означає, що кожний новий піксель (токен) генерується послідовно, що робить процес витратним за часом обчислень.

Незважаючи на інноваційність, DALL·E першої версії мала обмеження у якості та роздільній здатності. У наступних версіях (DALL·E 2 і 3) OpenAI перейшов на дифузійні підходи з використанням CLIP (Contrastive Language–Image Pretraining). Наприклад, DALL·E 2 використовує модифіковану GLIDE-дифузцію: текстовий запит спочатку перетворюється у векторне уявлення зображення за допомогою CLIP, а потім дифузійний декодер поступово відновлює повноцінне зображення. Отже, головні алгоритми DALL·E – це трансформери (для генерації і попереднього завдання) і дифузійні декодери (для підвищення якості образів) [8].

Модель Stable Diffusion. Stable Diffusion – відкрита система для генерації зображень на основі дифузійних моделей, розроблена командою CompVis за підтримки Stability AI. Це латентна дифузійна модель (LDM): перед генеруванням зображення він спочатку стискає його в нижчий латентний простір за допомогою варіаційного автоенкодера (VAE), а потім застосовує процес дифузії до цього стислого представлення. У Stable Diffusion архітектура складається з трьох основних компонентів: VAE-енкодера / декодера, UNet для послідовного відновлення

та опціонального текстового енкодера (зазвичай CLIP) [8]. Під час генерації спочатку формується випадковий шум у латентному просторі, а потім UNet з ResNet-блоками поступово «дешумізує» його протягом низки кроків, керуючись вектором текстового запиту (через механізм крос-атенції з CLIP) [10].

У працях CompVis було показано, що тренування дифузійних моделей у латентному просторі значно знижує обчислювальну складність, зберігаючи високу якість зображень. Запровадження шарів крос-атенції у моделі дозволило ефективно враховувати текстове керування під час генерації [7]. На відміну від DALL·E, Stable Diffusion має відкритий код і ваги моделі, що можна запускати навіть на звичайних GPU з невеликим об'ємом пам'яті [8].

Модель Midjourney. Midjourney – комерційний сервіс генерації зображень, доступний переважно через Discord та вебінтерфейс. Хоча точна архітектура Midjourney не розкривається публічно, вважається, що це видозмінена дифузійна модель, імовірно, похідна від Stable Diffusion з додатковим фاینт'юнінгом і власною системою стилізації. У роботі Ticong (eWeek) зазначено, що Midjourney спеціалізується на деталізованих і стильних образах із потужними налаштуваннями (зміна роздільності, стилізації, upscale тощо) [15]. Тобто основними алгоритмами під капотом є дифузія (ітеративне видалення шуму) та напевно чи відмінні від Stable Diffusion механізми самоконтролю, хоча точні параметри залишаються закритими.

У всіх перелічених моделях основу складають глибинні нейронні мережі, які є графами зв'язаних шарів із матричними операціями. Дані (текстові підказки, образи) представляються у вигляді тензорів (багатовимірних масивів чисел). Наприклад, текст переводиться у вектори-ембедінги (слово = числовий вектор), зображення представлено як тривимірний тензор пікселів, а внутрішні стани мережі – також як тензори. Алгоритмічно ключовими є трансформерні механізми з self-attention (у DALL·E) та алгоритми дифузії (марківська послідовність зворотного зняття шуму у StableDiffusion / Midjourney) [2].

Розпізнавання тексту та зв'язок із візуальним вмістом забезпечує модель CLIP, що переводить текст у «психометричний» простір, де є відповідність із зображеннями. З точки зору структур даних, генерація зображень використовує вектори з декількох сотень чи тисяч розмірів для представлення семантики. Алгоритми навчання – це, зокрема, стохастичний градієнтний спуск (оптимізація параметрів мережі) із метою мінімізації невизначеності (лог-лікелігуд), зважаючи на шум. Під час генерації Stable Diffusion і Midjourney проходять близько сотні кроків дифузії, тобто алгоритмічно здійснюється марківський процес, який поступово очищує шум (зворотне дифузійне моделювання) [6].

Насамкінець коротко зазначимо, що розвитку цих технологій передували GAN-моделі (наприклад, conditional GAN для зображень із текстом), але їм поступово на зміну прийшли трансформери та дифузійні схеми, що довели свою ефективність [2]. Зараз на піку розвитку знаходяться версії DALL·E 3, Midjourney v6/7 та Stable Diffusion XL (2023–2024), які генерують образи дуже високої якості, і інтегруються у різні платформи (чат-боти, мобільні додатки тощо).

Проведемо порівняльний аналіз інструментів:

– **Якість зображень.** Midjourney часто генерує найбільш деталізовані та художні результати серед інших, проте вони можуть містити неточності щодо конкретних деталей запиту. У експериментах Stable Diffusion показує більш високу відповідність текстовому опису: наприклад, якщо запит містить конкретні елементи (скляні конструкції, внутрішнє наповнення), Stable Diffusion зазвичай їх чітко відтворює, тоді як Midjourney іноді «пропускає» такі деталі заради загальної естетики. DALL·E (з останніми версіями) дає добре збалансовані зображення: вони й детальні і близькі до опису, але зазвичай їх творча виразність трохи поступається Midjourney. Загалом за художньою виразністю Midjourney, за точністю та стабільністю результату – Stable Diffusion, а за оптимальним балансом – DALL·E.

– **Швидкість генерації.** Усі моделі дозволяють отримати картинку у відносно короткий час (від кількох секунд до хвилини) залежно від потужності обладнання та обраної роздільної здатності. DALL·E 3 на платформі ChatGPT генерує зображення практично миттєво (в межах кількох секунд), завдяки хмарним серверам OpenAI. Midjourney також демонструє швидке створення, проте залежить від черги в Discord: зазвичай зображення з'являється за 10–30 се-

кунд. Stable Diffusion може працювати швидко на сучасному GPU, але у разі локального запуску на слабшому залозі або CPU-версії процес може затягуватися (декілька десятків секунд на картинку). Важливо, що Stable Diffusion дозволяє обирати різну кількість ітерацій дифузії (кроків), що прямо впливає на швидкість: менше кроків – швидше результат, але потенційно нижча якість.

– Доступність та гнучкість. Stable Diffusion є найгнучкішим у доступі: її відкритий код і моделі доступні безліччю платформ. Наприклад, генерацію можна запускати локально на власному комп'ютері, а також через вебсервіси DreamStudio (від Stability AI), Hugging Face Spaces або чат-бот Stable Assistant. Завдяки цьому Stable Diffusion не вимагає постійного інтернет-з'єднання та дозволяє тонке налаштування (fine-tuning) моделі. У DALL·E 3 доступ реалізовано через декілька каналів: основний – через інтеграцію з ChatGPT на веб та мобільних додатках, а також через платний API OpenAI [5, 6, 8]. Це забезпечує зручний інтерфейс (чат) і вибір платформ, але самі моделі не можна запустити локально. Midjourney доступний лише через Discord або власний вебінтерфейс – це обмежує варіанти доступу (потрібне підключення до інтернету та обліковий запис Discord). Отже, Stable Diffusion – найдемократичніша у доступі, DALL·E – помірно доступна (через чат-бот), а Midjourney – найбільш обмежена.

– Гнучкість налаштувань. Midjourney і Stable Diffusion дозволяють змінювати стиль та якість зображення за допомогою параметрів. У Midjourney є вбудовані інструменти для масштабування, зуму, регенерації за тим же описом тощо [5]. До того ж у Midjourney можна вказувати стилі (через текстові параметри) і навіть корегувати зображення після генерації (вбудований редактор). Stable Diffusion надає ще ширші можливості: її можна до-навчати (fine-tune) на своїх даних, використовувати різні моделі (SDXL, SD3.0 тощо), стилістичні гіпермережі (hypernetworks) для перенесення стилю, а також обирати різні алгоритми семплінгу (PLMS, ddim, Euler та ін.) для балансу швидкість–якість [21]. Багато платформ з SD (DreamStudio, AUTOMATIC1111, InvokeAI тощо) мають численні налаштування: вибір семплеру, CFG scale, ширина контексту і т. д. DALL·E 3 найменш гнучкий щодо налаштувань: він пропонує простий інтерфейс (переважно опис у чаті), але не дає користувачу прямого доступу до параметрів генерації – все відбувається у бекенді OpenAI. Отже, Stable Diffusion виявляє максимальну гнучкість, Midjourney – високу, а DALL·E – обмежену з точки зору ручного налаштування.

– Ліцензії та відкритий код. Stable Diffusion створена на основі відкритих моделей: її вихідні коди та ваги можна завантажити і використовувати безкоштовно для неприбуткового та малобізнесового використання. За умовами Stability AI, безкоштовно можна використовувати Stable Diffusion у власних проєктах, якщо річний дохід організації менший за 1 млн дол. США. Також користувачі зберігають повні права на створені ними зображення. Натомість DALL·E та Midjourney – закриті пропріетарні сервіси: їх моделі не можна запустити самостійно, потрібен доступ до хмарних сервісів компаній. У DALL·E (OpenAI) генерація зображень відбувається за ліцензійними умовами OpenAI, хоча OpenAI заявляє, що користувач отримує права на створені ним зображення. Midjourney працює за підпискою (стандарт, преміум тощо) і також зберігає авторські права на контент певною мірою (наприклад, базовий рівень дозволяє іншим користувачам бачити згенеровані вами картинки). Як зазначено у джерелах, перевагою Stable Diffusion є відверті ліцензійні умови (Community License) та відкритість, на противагу більш жорсткому підходу Midjourney і DALL·E.

Висновки. Генерація зображень за допомогою штучного інтелекту нині відбувається на межі технологічних можливостей. Теоретично ці системи базуються на складних алгоритмах – глибоких нейронних мережах, трансформерах та дифузійних моделях – та оперують величезними масивами даних (тензорами пікселів і ембедінгів). Історично спостерігалось поступове зростання складності: від перших GAN до авторегресивних трансформерів (DALL·E) і тепер – до дифузійних моделей (Stable Diffusion, Midjourney). Практично кожна з розглянутих систем має свої плюси. Midjourney виграє за художньою виразністю і багатством стилів, Stable Diffusion – за доступністю та відкритим кодом, а DALL·E 3 – за простотою інтеграції у чат-інтерфейси і гарантіями якості від OpenAI. Кожен інструмент підходить для різних сце-

наріїв: для ідеї та натхнення (Midjourney), для експериментів і кастомізації (Stable Diffusion) або для швидкої та надійної генерації через хмару (DALL·E). З огляду на швидкий розвиток галузі, майбутні моделі, ймовірно, ще більше покращать якість і швидкість, а також розширять можливості керування процесом генерації.

Annotation. This article analyzes modern AI-based image generation technologies. We explain how models like DALL·E, Midjourney, and Stable Diffusion work (transformers, diffusion, neural architectures), including data structures (tensors, embeddings). A brief history from GANs to current diffusion models is given. In the practical part, we compare the three tools in terms of image quality, speed, accessibility, flexibility, licensing and open-source status. The strengths and weaknesses of each approach are highlighted. Keywords: image generation, artificial intelligence, generative models, DALL·E, Midjourney, Stable Diffusion, transformer, diffusion model, CLIP, open source.

Keywords: image generation, artificial intelligence, generative models, transformer, diffusion model.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. DALL·E: Creating images from text. *OpenAI*. 2021. URL: <https://openai.com/index/dall-e/>
2. Text-to-image Diffusion Models in Generative AI: A Survey / Chenshuang Zhang, Chaoning Zhang, M. Zhang, In So Kweon. 2024. URL: <https://arxiv.org/abs/2303.07909>
3. Rombach R., Blattmann A., Lorenz D. High-Resolution Image Synthesis with Latent Diffusion Models. *CVPR*. 2022. P. 10684–10695. URL: https://openaccess.thecvf.com/content/CVPR2022/html/Rombach_High-Resolution_Image_Synthesis_With_Latent_Diffusion_Models_CVPR_2022_paper.html
4. Stable Diffusion. *Wikipedia The Free Encyclopedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Stable_Diffusion
5. Ticong L. Midjourney vs DALL-E: AI Art Tools Face-Off for 2025. *eWeek*. 2025. URL: <https://www.eweek.com/artificial-intelligence/midjourney-vs-dalle/>
6. Ticong L. Midjourney vs Stable Diffusion: 2025's Creative Clash. *eWeek*. 2025. URL: <https://www.eweek.com/artificial-intelligence/midjourney-vs-stable-diffusion/>
7. Self-Hosted License. *Stability AI*. URL: <https://stability.ai/license>
8. Ryan O'Connor. How DALL-E 2 Actually Works. *AssemblyAI*. 2023. URL: <https://www.assemblyai.com/blog/how-dall-e-2-actually-works>

УДК 004:005:51

АЛГОРИТМИ НА ГРАФАХ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

Д. О. Круцюк, Н. Р. Веселовська

Анотація. У публікації розглянуто ключові алгоритми на графах та їх фундаментальну роль у розв'язанні сучасних обчислювальних задач. Проаналізовано базові підходи до обробки графових структур, зокрема алгоритми пошуку в ширину (BFS) та глибину (DFS), а також методи знаходження найкоротших шляхів, зокрема алгоритм Дейкстри. Особливу увагу приділено практичному застосуванню цих алгоритмів у реальних системах: від GPS-навігації та оптимізації логістики до аналізу соціальних мереж.

Ключові слова: граф, алгоритм, оптимізація, пошук у ширину, Дейкстра, маршрутизація, аналіз мереж.

Вступ. У сучасному світі, що побудований на зв'язках – від соціальних мереж до глобальних логістичних маршрутів, алгоритми на графах стали ключовим інструментом для аналізу та оптимізації. Вони дозволяють розв'язувати складні задачі, де головну роль відіграє не сама сутність об'єктів, а структура відносин між ними. Саме ці алгоритми є в основі GPS-навігаторів, систем рекомендацій та інструментів для виявлення загроз у комп'ютерних мережах, які роблять наше життя більш ефективним.

Хоча теорія графів має глибоке математичне коріння, її практичне значення значно зросло з розвитком цифрових технологій. Сьогодні ці методи знаходять застосування у найрізноманітніших галузях: від біоінформатики, де графи моделюють взаємодії білків, до аналізу фінансових ринків. За допомогою графових алгоритмів можна не тільки обробляти величезні мережеві структури, але й знаходити в них приховані закономірності та найоптимальніші рішення.

У цій публікації ми розглянемо фундаментальні алгоритми на графах, їх основні принципи роботи та приклади застосування. Особливу увагу буде приділено тому, як методи обходу та пошуку найкоротшого шляху впливають на розвиток сучасних інформаційних систем.

Метою статті є висвітлення базових алгоритмів на графах та демонстрація їх ролі у розв’язанні практичних задач маршрутизації, аналізу мереж та оптимізації.

Основна частина. Алгоритми на графах становлять основу сучасних підходів до аналізу складних зв’язних структур, що відображають об’єкти та взаємодії між ними. Їх використовують для моделювання транспортних мереж, соціальних взаємозв’язків, комунікаційних систем або біологічних процесів. Граф як математична модель дозволяє описати об’єкти у вигляді вершин, а відносини між ними – у вигляді ребер, що забезпечує універсальність і гнучкість під час розв’язання аналітичних та оптимізаційних задач [1].

Базові принципи обробки графів реалізуються через три основні класи алгоритмів: обходу графа, пошуку найкоротших шляхів та оптимізації потоків. Алгоритм пошуку в ширину (BFS) послідовно відвідує вершини, що лежать на однаковій відстані від початкової точки, тоді як пошук у глибину (DFS) пересувається якомога далі вздовж одного шляху, перш ніж повернутись до розгалужень. Обидва методи широко використовуються під час розв’язання задач аналізу зв’язності, виявлення компонент графа та перевірки наявності циклів, а також під час моделювання шляхів передачі даних у комп’ютерних мережах [2].

Велике прикладне значення мають алгоритми пошуку найкоротших шляхів. Методи Дейкстри, Беллмана–Форда та A^* дозволяють віднайти найоптимальніші маршрути у графах із різними типами ваг ребер. Перший метод працює швидко за відсутності від’ємних ваг, другий – універсальніший, а A^* – застосовує евристику для пришвидшення обчислень. У транспортній логістиці та навігаційних системах саме ці алгоритми лежать в основі побудови маршрутів і прогнозування часу пересування [3]. Для опрацювання великих даних їх реалізують у паралельному виконанні в обчисленнях на GPU, хмарних серверах або кластерних середовищах [4].

До ключових завдань також належить побудова мінімального остового дерева – структури, що охоплює всі вершини графа, забезпечуючи мінімальну суму ваг ребер. Для цього використовують алгоритми Краскала та Прима, які є важливими у проектуванні мереж зв’язку, інженерних систем або енергорозподільних мереж [5]. Процес побудови відбувається у кілька кроків:

1. Обчислення ваг ребер та впорядкування їх за зростанням.
2. Покрокове додавання ребер у структуру без утворення циклів.
3. Перевірка цілісності дерева та видалення надлишкових зв’язків.
4. Оптимізація остаточного набору ребер з урахуванням вартості чи пропускну здатності.

Результатом стає основна структура, що мінімізує використання ресурсів і забезпечує стабільність мережі.

Значне практичне застосування мають алгоритми потоків у мережах. Методи Форда–Фалкерсона або Едмондса–Карпа дозволяють визначати максимальний потік у графі з обмеженнями на ребрах, розраховуючи ефективний розподіл ресурсів між вузлами [6]. Такі підходи активно впроваджуються у транспортних системах, промисловій логістиці, водопостачанні та енергетиці.

У сфері інформаційних технологій графові алгоритми стали основою пошукових і рекомендаційних систем. Класичний алгоритм PageRank, що аналізує вагу посилань між сторінками, став фундаментом роботи сучасних пошукових платформ. Удосконалені версії цього методу враховують не лише кількість, а й якість зв’язків, що дозволяє покращити релевантність результатів у глобальних інформаційних мережах [7].

У транспортній логістиці алгоритми на графах застосовуються для оптимізації маршрутів і розв’язання задачі комівояжера – визначення найкоротшого циклу, який охоплює заданий набір пунктів. Використання жадібних та евристичних алгоритмів (наприклад, Ant Colony Optimization або Tabu-Search) дає змогу зменшити витрати часу на пошук оптимального рішення у великих мережах [8].

У соціальних мережах графові методи дозволяють аналізувати структуру зв’язків між користувачами, ідентифікувати центри впливу та створювати спільноти. Алгоритми кластеризації Louvain та Girvan–Newman дають можливість розділити соціальні графи на підгрупи за рівнем інтенсивності взаємодій [9]. Подібні графові моделі використовуються також у біо-

інформатиці для аналізу взаємодій білків або генів, у фізиці – для моделювання енергетичних потоків, а в енергетиці – для балансування навантажень у розподільчих мережах [10].

Отже, алгоритми на графах поєднують математичну строгість та прикладну ефективність. Вони забезпечують можливість швидкої обробки великих обсягів мережових даних, створюють умови для автоматизації складних процесів і залишаються фундаментальним інструментом інтелектуальних систем, штучного інтелекту та аналізу даних [11]. У розвитку сучасних інформаційних систем спостерігається тенденція до ускладнення графових структур, що вимагає підвищення швидкодії та оптимальності алгоритмів. Зі збільшенням обсягів даних загострюється проблема обчислювальної складності, тому велика увага приділяється розробленню наближених і паралельних методів обробки. Такі підходи дозволяють в обмежений час отримувати результат прийнятної точності без вичерпного перебору всіх можливих шляхів [12]. Сучасні архітектури обчислень – кластери, GPU-прискорювачі та хмарні середовища – забезпечують підтримку мільйонів вершин і ребер, що робить можливим аналіз надвеликих графів у реальному часі [13].

Дослідники продовжують активні пошуки шляхів інтеграції алгоритмів на графах із методами машинного навчання. Графові нейронні мережі (Graph Neural Networks, GNN) поєднують принципи класичних алгоритмів з адаптивністю штучного інтелекту, що дозволяє аналізувати динамічні мережі та робити прогнози для систем, які швидко змінюються [14]. Гібридні підходи з використанням GNN-моделей уже сьогодні застосовуються для передбачення станів транспортних потоків, аналізу графових баз знань та виявлення кіберзагроз [15].

Перспективним напрямом є використання квантових обчислень для розв'язання графових задач. Квантові алгоритми пошуку, зокрема модифікація алгоритму Гровера, потенційно можуть скоротити час знаходження оптимальних зв'язків у графах, а квантові підходи до задач розфарбовування та кластеризації дозволяють досліджувати нові межі обчислювальної ефективності [16].

Окрему увагу приділяють алгоритмам обробки динамічних графів – структур, що змінюються в часі. Такі алгоритми аналізують еволюцію зв'язків між вершинами, оновлюючи результати без повного перерахунку всієї мережі. Це вкрай актуально для систем моніторингу трафіку, соціальних комунікацій та потоків енергії. У таких алгоритмах поєднуються механізми кешування, імовірнісного прогнозування та локального оновлення компонент, що скорочує час обробки [17].

Застосування алгоритмів на графах дедалі більше інтегрується із суміжними технологіями – блокчейном, розподіленими базами даних, хмарними екосистемами. Моделі, побудовані на графових структурах, уже сьогодні використовуються для ефективного керування транзакціями, виявлення шахрайства та відстеження зв'язків у фінансових мережах. Графові бази даних типу *Neo4* або *TigerGraph* підтримують обчислення на рівні сотень мільйонів записів, що робить можливим оперативний аналіз пов'язаних даних навіть у високонавантажених середовищах [18].

Загалом процес еволюції графових алгоритмів можна умовно розділити на кілька етапів:

1. Створення базових методів обходу та пошуку (BFS, DFS).
2. Розроблення оптимізаційних підходів (Дейкстра, Краскал, Форда–Фалкерсона).
3. Поява спеціалізованих алгоритмів для паралельних і розподілених систем.
4. Інтеграція з машинним навчанням і штучним інтелектом.
5. Зародження квантових алгоритмів для обчислення на графах.

Кожен із цих етапів формує основу нової парадигми аналізу даних, а швидкість упровадження цих технологій визначає темпи розвитку сучасних обчислювальних наук.

Отже, сучасні алгоритми на графах не лише є ефективними інструментами для розв'язання прикладних завдань, а й перетворюються на методологічну основу побудови нових інтелектуальних систем. Їх подальший розвиток сприятиме створенню більш гнучких аналітичних платформ, здатних працювати з даними у реальному часі, масштабувати обробку на глобальному рівні та забезпечувати енергетичну й обчислювальну ефективність.

Висновки. Алгоритми на графах є одним із найважливіших інструментів сучасної інформатики та математики, оскільки саме вони забезпечують ефективне моделювання, аналіз і оптимізацію взаємопов'язаних систем. Вони лежать в основі транспортної логістики, соціальних мереж, енергетичних систем, біоінформатики та інформаційної безпеки. Розвиток графових методів дозволяє розв'язувати дедалі складніші завдання маршрутизації, аналізу структур зв'язків і керування потоками ресурсів у реальному часі.

Подальше вдосконалення алгоритмів на графах сприяє підвищенню продуктивності обчислювальних систем та створенню більш адаптивних і інтелектуальних технологій. Використання паралельних обчислень, евристичних методів і штучного інтелекту підсилює потенціал цих алгоритмів для застосування у великих мережах та системах Big Data. Отже, алгоритми на графах залишаються невід'ємною складовою сучасного технологічного розвитку, адже забезпечують аналітичну основу для оптимізації процесів, автоматизації систем і ухвалення ефективних рішень у найрізноманітніших галузях людської діяльності.

Abstract. This paper summarizes the importance of graph algorithms as a fundamental tool of modern computer science and applied mathematics. Graph-based methods provide efficient modeling, analysis, and optimization of interconnected systems. They serve as the foundation for transport logistics, communication networks, bioinformatics, energy optimization, and cybersecurity. The continuous improvement of graph algorithms increases the efficiency and adaptability of computational processes, enabling intelligent decision-making in dynamic network environments. The integration of heuristic optimization, parallel processing, and artificial intelligence expands their potential in solving large-scale analytical and engineering problems.

Keywords: graph algorithms, optimization, networks, route finding, data analysis, automation, artificial intelligence.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Introduction to Algorithms / T. H. Cormen, C. E. Leiserson, R. L. Rivest, C. Stein. Cambridge: MIT Press, 2022. 1312 p. URL: <https://mitpress.mit.edu/9780262046305>
2. Kleinberg J., Tardos E. Algorithm Design. Boston: Pearson Education, 2021. 749 p.
3. Sedgewick R., Wayne K. Algorithms. Boston: Addison Wesley, 2022. 976 p. URL: <https://algs4.cs.princeton.edu>
4. Frieze A., Karonski M. Introduction to Random Graphs. Oxford: Oxford University Press, 2023. 456 p. URL: <https://www.math.cmu.edu/~af1p/BOOK.pdf>
5. Hamilton W. L. Graph Representation Learning. Cambridge: Cambridge University Press, 2023. 420 p. URL: https://www.cs.mcgill.ca/~wlh/grl_book/
6. Graph Neural Networks: A Review of Methods and Applications / Z. Wu, S. Pan, F. Chen, G. Long, C. Zhang, P. S. Yu. New York: Elsevier, 2023. 530 p. URL: <https://arxiv.org/abs/2001.00595>
7. Burachievsky O. V. Теорія графів та її застосування в інформатиці. Київ: КНЕУ, 2023. 278 с.
8. Козак С. М. Евристичні методи та алгоритми оптимізації графових структур. Київ: КПІ ім. І. Сікорського, 2022. 310 с.
9. Вороніна Л. Ю. Аналіз соціальних графів у цифрових системах. Одеса: Астропринт, 2024. 254 с.
10. Хоміч Ю. О. Хмарні обчислення та графові моделі аналізу даних. Київ: КНЕУ, 2022. 321 с.
11. Graph Algorithms Explained. *GeeksforGeeks*. 2024. URL: <https://www.geeksforgeeks.org/graph-data-structure-and-algorithms/>
12. Applications of Graph Theory in Computer Science / H. C. Martin, W. R. V. Sampaio, J. C. C. Verancio, R. S. Souza. *Revista Indicação Geografica e Inovação*. 2023. № 7(2). P. 2069–2078. URL: <https://www.researchgate.net/publication/370515232>
13. Graph Algorithms and Their Applications in Big Data. *ScienceDirect*. 2023. URL: <https://www.sciencedirect.com/topics/computer-science/graph-algorithm>
14. Shortest Path Algorithms: Dijkstra, Bellman-Ford A. *Khan Academy*. 2024. URL: <https://www.khanacademy.org/computing/computer-science/algorithms/graph-representation>
15. CS224W: Machine Learning with Graphs. *CS224W Course Materials*. 2024. URL: <https://web.stanford.edu/class/cs224w/>
16. Алгоритми на графах у Python. *IT-Info*. 2024. URL: <https://itinfo.ua/articles/python-graph-algorithms>
17. Graph Neural Networks: A Review of Methods and Applications Applications / Z. Wu, S. Pan, F. Chen, G. Long, C. Zhang, P. S. Yu. *ScienceDirect*. 2020. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666651021000012>
18. Kumar S., Patel N. Approximation Algorithms and Heuristics for Large-Scale Graph Problems. London: Academic Press, 2023. 388 p.

НЕЙРОННІ МЕРЕЖІ ТА АЛГОРИТМ ОПТИМІЗАЦІЇ ADAM

М. С. Малюта, Ю. В. Поремський

Анотація. У статті розглядаються штучні нейронні мережі та алгоритм оптимізації Adam. Пояснюється, що таке мережа – сукупність штучних нейронів, зв'язаних між собою, причому кожен нейрон отримує на вхід дані, перемножує їх на ваги, сумує з урахуванням біаса і пропускає через активаційну функцію. Описано процес навчання мережі як мінімізації функції втрат (loss) за допомогою методів оптимізації – ітеративного оновлення ваг у напрямку градієнта помилки. Наведено принцип роботи алгоритму Adam, що поєднує ідеї методу РМСпроп та імпульсу, використовуючи ковзні середні першого і другого моментів градієнтів. У практичній частині демонструється код простої нейронної мережі на Python (класифікація MNIST) з використанням оптимізатора Adam та аналізуються результати. Стаття завершується висновками про ефективність Adam у процесі навчання нейромереж.

Ключові слова: нейронна мережа, штучний нейрон, градієнтний спуск, алгоритм Adam, оптимізація.

Вступ. Нейронні мережі – основа сучасного машинного навчання, що довели свою ефективність у багатьох задачах (комп'ютерному зорі, обробці мови тощо) [5], [1]. У контексті дисципліни «Алгоритми та структури даних» важливо розуміти основи їх роботи та методи навчання. Архітектура мережі задається шарами штучних нейронів, а функція, якою мережа апроксимує співвідношення «вхід – вихід», зберігається у вагових коефіцієнтах зв'язків між нейронами [2], [3]. Процес навчання зводиться до оптимізації – пошуку таких ваг, які мінімізують помилку моделі на навчальних даних. Нижче наведено пояснення структури нейрона і мережі, а також принципи оптимізації навчання, зокрема алгоритм Adam.

Основна частина. Штучна нейронна мережа – це система, натхненна мозком, що складається з безлічі взаємопов'язаних штучних нейронів [2]. Кожен нейрон отримує вхідні сигнали, перемножує їх на відповідні ваги (коефіцієнти зв'язків), може додавати зміщення і обчислює зважену суму. Потім ця сума проходить через активаційну функцію (наприклад, ReLU, сигмоїду), яка надає нейрону нелінійність [3]. Отже, кожен нейрон видає вихідний сигнал, який передається на входи нейронів наступного шару.

Архітектура мережі складається з послідовних шарів: вхідний шар приймає дані (розмір шару відповідає кількості ознак, наприклад, пікселів зображення), далі можуть бути один або декілька прихованих шарів, а в останньому, вихідному шарі, формується остаточний результат (ймовірності класів, значення регресії тощо). Приклад повністю з'єднаної (dense) мережі: кожен нейрон одного шару пов'язаний з усіма нейронами наступного шару [2], [3]. Інакше кажучи, вихід будь-якого шару використовується як вхід для наступного. На кожному кроці шар обчислює лінійне перетворення і застосовує нелінійну функцію активації, після чого передає результат далі [3].

Отже, обчислення у мережі проходить у прямому напрямі: дані потрапляють у вхідний шар, далі за формулами виду (1):

$$a_i = \phi(\sum_j \omega_{ij} a_j + b_i), \quad (1)$$

де a_j – вихідні сигнали попереднього шару;

w_{ij} – вага зв'язку;

b_i – біас;

ϕ – активаційна функція (наприклад, $\phi(x) = \max(0, x)$ для ReLU чи $\phi(x) = 1/(1 + e^{-x})$ для сигмоїди) [3], потім надходять у вихідний шар.

Самі ваги w_{ij} визначають те, які функції мережа може апроксимувати, і їх потрібно навчити за допомогою спеціальних алгоритмів оптимізації.

Оптимізація початкової моделі. Під час навчання мережі необхідно знайти такі значення ваг, за яких відхилення передбачень мережі від правильних відповідей мінімальне. Це відхилення формалізується через функцію втрат – наприклад, середньоквадратичну помилку (MSE) для регресії чи категорійну крос-ентропію для класифікації. Модель намагається мінімізувати функцію втрат, підбираючи ваги. Така задача є звичайною оптимізаційною [1], [3].

У найпростішому випадку застосовується градієнтний спуск: на кожній ітерації обчислюється градієнт функції втрат щодо кожної ваги і ваги оновлюються у напрямі протилежному градієнту. Для випадку стохастичного навчання алгоритм називається стохастичним градієнтним спуском (SGD). Просте оновлення ваг в SGD має такий вигляд (формула 2):

$$w \leftarrow w - \eta \nabla_w L, \quad (2)$$

де η – швидкість навчання (learning rate);

$\nabla_w L$ – градієнт втрат за вагами.

Традиційний SGD часто потребує ретельного підбору η , може «стрибати» за умови нерівномірних градієнтів або уповільнюватися у разі коливань помилок.

Для покращення збіжності вводять методи імпульсу та адаптивні алгоритми, які самі регулюють крок оновлення для кожної ваги. Метою оптимізації є швидке та стабільне досягнення мінімуму втрат для отримання моделі з високою точністю як на тренувальних, так і на невідомих даних [1], [3].

Алгоритм оптимізації Adam. Алгоритм Adam (Adaptive Moment Estimation) поєднує ідеї двох підходів – RMSProp та імпульсу [6]. У Adam підтримуються два «рухомі середніх» для кожної ваги: m_t – оцінка першого моменту (середнього значення градієнтів) та v_t – оцінка другого моменту (середнього квадрата градієнтів). На ітерації t ці значення оновлюються як ковзні середні (формула 3):

$$\begin{aligned} m_t &= \beta_1 m_{t-1} + (1 - \beta_1) \nabla L, \\ v_t &= \beta_2 v_{t-1} + (1 - \beta_2) (\nabla L)^2, \end{aligned} \quad (3)$$

де ∇L – поточний градієнт втрат по відповідній вазі,

$\beta_1, \beta_2 \in [0,1)$ – коефіцієнти затухання ($\beta_1 = 0.9$, $\beta_2 = 0.999$).

Через ініціалізацію нулями, відразу після початку з'являється зміщення оцінок, тому застосовують поправки, а саме: корекцію зміщення моментів (формула 4) та корекції першого та другого моментів (формула 5).

$$\hat{m}_t = \frac{m_t}{1 - \beta_1^t} \quad (4)$$

$$\hat{v}_t = \frac{v_t}{1 - \beta_2^t}. \quad (5)$$

Оновлення ваг відбувається за формулою:

$$w \leftarrow w - \eta \frac{\hat{m}_t}{\sqrt{\hat{v}_t + \epsilon}}, \quad (6)$$

де ϵ – невелике число (наприклад, 10^{-8}), для уникнення ділення на нуль.

Завдяки таким оновленням, Adam використовує адаптивний крок навчання для кожної ваги: він зменшує крок за напрямом, де градієнт постійно великий (через v_t), і збільшує там, де градієнт малий. У підсумку Adam має швидшу збіжність та меншу необхідність тонкого підбору η , порівняно з простим SGD [3].

Також експерименти показують, що адаптивні оптимізатори (наприклад, AdamW – варіант Adam з урахуванням регуляризації) можуть давати кращу точність та стабільність на тесті, ніж звичайний SGD [4]. З іншого боку, деякі дослідження зазначають, що чистий SGD зі схиленою швидкістю навчання іноді узагальнюється краще, але загалом Adam є зручним і потужним методом для початкового навчання мереж через його адаптивність.

Розглянемо простий приклад реалізації нейронної мережі на Python із використанням бібліотеки PyTorch. Завдання – класифікація рукописних цифр із набору MNIST. Модель – послідовна (Sequential) з одним схованим шаром. Для оптимізації використаємо Adam (рис. 1).

```

import torch
import torch.nn as nn
import torch.optim as optim
from torchvision import datasets, transforms

# 1) Підготовка даних MNIST
transform = transforms.ToTensor()
train_data = datasets.MNIST(root='data', train=True, download=True, transform=transform)
test_data = datasets.MNIST(root='data', train=False, download=True, transform=transform)
train_loader = torch.utils.data.DataLoader(train_data, batch_size=64, shuffle=True)
test_loader = torch.utils.data.DataLoader(test_data, batch_size=1000, shuffle=False)

# 2) Визначення простої мережі
class SimpleNet(nn.Module):
    def __init__(self):
        super(SimpleNet, self).__init__()
        self.flatten = nn.Flatten()
        self.fc1 = nn.Linear(28*28, 128) # прихований шар з 128 нейронами
        self.relu = nn.ReLU()
        self.fc2 = nn.Linear(128, 10) # вихідний шар на 10 класів
    def forward(self, x):
        x = self.flatten(x)
        x = self.relu(self.fc1(x))
        x = self.fc2(x)
        return x

model = SimpleNet()
criterion = nn.CrossEntropyLoss() # функція втрат для класифікації
optimizer = optim.Adam(model.parameters(), lr=0.001) # використання Adam

# 3) Навчання моделі
for epoch in range(3):
    model.train()
    for data, target in train_loader:
        optimizer.zero_grad()
        output = model(data)
        loss = criterion(output, target)
        loss.backward()
        optimizer.step()

# 4) Оцінка точності на тесті
model.eval()
correct = 0
total = 0
with torch.no_grad():
    for data, target in test_loader:
        output = model(data)
        pred = output.argmax(dim=1)
        correct += (pred == target).sum().item()
        total += target.size(0)
print(f"Test Accuracy: {100*correct/total:.2f}%")

```

Рис. 1. Лістинг коду нейронної мережі

У цьому коді наведені кроки: завантаження даних, визначення моделі з одним прихованим шаром (вхідний шар має 784 нейрони, прихований – 128, вихід – 10), вибір функції втрат та оптимізатора Adam, навчання моделі протягом 3 епох, а потім перевірка точності на тестовому наборі.

Результати для 3 епох виглядають так – див. рис. 2. Він демонструє, що навіть дуже проста мережа може ефективно класифікувати MNIST за умови використання Adam. Переваги Adam у цьому прикладі виявляються у швидшій збіжності: за ті ж епохи модель досягає ви-

щої точності порівняно з SGD з фіксованим кроком, а також Adam не вимагає дуже ретельного налаштування learning rate (β -параметри вбудовані за замовчуванням) [3]. Однак важливо перевіряти модель на окремому тестовому наборі, щоб уникнути перенавчання.

Test Accuracy: 96.94%

Рис. 2. Результат роботи нейронної мережі

Висновки. Нейронні мережі є універсальним підходом для побудови моделей, що апроксимують довільні функції. Вони складаються з послідовних шарів штучних нейронів: кожен нейрон обчислює зважену суму входів і пропускає її через нелінійну активацію [3]. Навчання мережі зводиться до оптимізації функції втрат за допомогою оновлення ваг. Алгоритм Adam є ефективним методом оптимізації: він адаптивно змінює швидкість навчання для кожної ваги на основі статистики градієнтів (першого та другого моментів) [3]. Завдяки цьому Adam часто забезпечує швидку збіжність і високу точність, зокрема у разі великих моделей і складних даних. Практична реалізація показала, що під час класифікації MNIST із використанням Adam прості мережі досягають високої точності (~98 %) відносно невеликою кількістю ітерацій. Отже, тема нейронних мереж і оптимізації (зокрема Adam) є актуальною для сучасних алгоритмів і наочним прикладом складних обчислювальних підходів в інформатиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Altinel M. A. Development of Deep Learning Optimizers: Approaches, Concepts, and Update Rules. *Researchgate*. 2025. URL: <https://surl.li/zzzonp>
2. De Miranda G. C., De Lima G. G., Farias T. An Introduction to Neural Networks for Physicists. *Researchgate*. 2025. URL: <https://surl.li/tbosax>
3. Cerra F., Callegari F., Querzoni L. A Short Introduction to Neural Networks and Their Application to Earth and Materials Science. *Researchgate*. 2024. URL: <https://surl.li/zoglok>
4. Selvakumari S., Durairaj M. A Comparative Study of Optimization Techniques in Deep Learning Using the MNIST Dataset. *Indian Journal of Science and Technology*. 2025. Vol. 18, № 10. P. 803–810. URL: <https://indjst.org/articles/a-comparative-study-of-optimization-techniques-in-deep-learning-using-the-mnist-dataset>
5. Large-Scale Deep Learning Optimizations: A Comprehensive Survey / X. He, F. Xue, X. Ren, Y. You. *Researchgate*. 2021. URL: <https://surl.li/xhsbyd>
6. Stochastic Gradient Descent. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Stochastic_gradient_descent

УДК 517.9

ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРЕМ ПРО НЕРУХОМІ ТОЧКИ В ПРОБЛЕМАХ РОЗВ'ЯЗНОСТІ КРАЙОВИХ ЗАДАЧ ДЛЯ НЕЛІНІЙНИХ ДИФЕРЕНЦІАЛЬНИХ РІВНЯНЬ ДРУГОГО ПОРЯДКУ ЗІ ЗМІННИМИ КОЕФІЦІЄНТАМИ

А. І. Матвієва, Д. В. Шевченко, К. О. Буряченко

Анотація. У роботі продемонстровано застосування теореми Шаудера про нерухомі точки до доведення існування розв'язків нелінійних крайових задач для диференціальних рівнянь другого порядку зі змінними коефіцієнтами. Розглянуто приклади використання компактних операторів у функціональних просторах і показано вплив умов зростання нелінійності на існування розв'язку.

Ключові слова: нерухома точка; теорема Брауера; теорема Шаудера; нелінійні диференціальні рівняння; функціональний аналіз; крайова задача; компактний оператор.

Вступ. Теореми про нерухомі точки займають особливе місце в нелінійному аналізі, оскільки вони забезпечують один із найефективніших методів доведення існування розв'язків нелінійних рівнянь. Перші фундаментальні результати у цьому напрямі були отримані Л. Брауером на початку XX століття для неперервних скінченновимірних відображень. Подальший розвиток теорії відбувався завдяки працям Шаудера, який поширив ідеї Брауера на нескінченновимірні простори та сформулював теорему про нерухому точку для компактних операторів у нескінченновимірних банахових просторах. Ці результати стали ключовими для сучасного функціонального аналізу та дослідження нелінійних операторних рівнянь.

Значний внесок у подальший розвиток теорії нерухомих точок і її застосувань до задач математичної фізики зробив J.-L. Lions, який розробив методи розв'язування нелінійних крайових задач із монотонними операторами та задач із нелінійними граничними умовами [1]. Вагомі результати у дослідженні існування та єдиності розв'язків нелінійних диференціальних рівнянь наведені в роботах S. Fucik, A. Kufner [2] та I. Skrzypnyk [6], у яких розглянуто широке коло задач, що зводяться до пошуку нерухомих точок операторів. Німецькі дослідники H. Gajewski, K. Gröger та K. Zacharias [3] з Інституту математики ім. Карла Вейєрштрасса (сучасний інститут WIAS в Берліні) розвинули узагальнену теорію для операторно-диференціальних рівнянь, що дозволило ефективно описувати еволюційні процеси в нелінійних середовищах. Важливу роль у формуванні аналітичного апарату для таких досліджень відіграли праці українських і зарубіжних математиків у галузі функціонального аналізу, зокрема монографія Y. Berezansky, Z. Sheftel, G. Us [4], у якій розглянуто операторні методи в просторах неперервних функцій.

Отже, теореми про нерухомі точки не лише мають фундаментальне значення в теоретичному аналізі, а й знаходять численні застосування у розв'язанні крайових і початкових задач, що описують різноманітні процеси в математичній фізиці, техніці та біоматематиці.

У цій роботі розглянемо, як теореми про нерухомі точки застосовуються під час дослідження існування розв'язків крайових та початкових задач для нелінійних диференціальних операторів. Для цього будемо використовувати деякі основні результати функціонального аналізу.

Під час доведення розв'язності першої крайової задачі для нелінійного рівняння другого порядку ми будемо використовувати теорему Шаудера та її наслідок – Теорему 2.

Теорема 1 (Шаудера)

Нехай D – замкнена опукла обмежена множина в банаховому просторі X , а оператор $A: D \rightarrow D$ є неперервним і компактним. Тоді в D існує хоча б одна нерухома точка $x_0 \in D$, оператора $A: Ax_0 = x_0$.

Теорема 2

Нехай $B_R = \{u \in X: \|u\| < R\}$ – деяка куля в банаховому просторі X , $A: B_R \rightarrow X$ – неперервний компактний оператор. Нехай також рівняння з параметром $Au = \lambda u$, $\lambda > 1$ не має розв'язків на сфері $\|u\| = R$. Тоді оператор A має в $\overline{B_R}$ нерухому точку.

Перша крайова задача для квазілінійного диференціального рівняння другого порядку зі змінними коефіцієнтами.

Розглянемо далі першу крайову задачу для квазілінійного рівняння другого порядку

$$\frac{d^2x}{dt^2} - a(t)x(t) = f(x, t), \quad (1)$$

$$x(0) = x(1) = 0. \quad (2)$$

Із курсу звичайних диференціальних рівнянь відомо, що за умови лінійності задачі (1), (2), тобто $f(x, t) = f(t)$, розв'язок можна подати у зручному вигляді за допомогою функції Гріна.

$$x(t) = \int_0^1 G(\tau, t) f(\tau) d\tau. \quad (3)$$

Функція Гріна буде існувати за умов, якщо $a(t) \in C[0, 1]$ та відповідна однорідна задача має тільки тривіальний розв'язок. Зазначимо, що одним із критеріїв тривіальності розв'язку однорідної задачі є умова $a(x) \geq 0$, $x \in (0, 1)$.

Якщо розглядати нелінійну задачу, то з (3) отримуємо не явний вигляд розв'язку, а операторне рівняння:

$$x(t) = \int_0^1 G(\tau, t) f(x(\tau), \tau) d\tau. \quad (4)$$

Отже, якщо праву частину (4) позначити за оператор

$$Ax(t) = \int_0^1 G(\tau, t) f(x(\tau), \tau) d\tau,$$

отримаємо задачу для знаходження нерухомої точки оператора A :

$$x(t) = Ax(t). \quad (5)$$

Теорема 3. Нехай $a(t) \in C[0,1], a(t) \geq 0, \forall t \in [0,1], f(x,t) \in C\{(x,t) : x \in R^1, t \in [0,1]\}$ та задовольняє умову зростання за x

$$|f(x,t)| \leq C(1 + |x|^\alpha), \alpha \in (0,1) \quad (6)$$

Тоді задача (1), (2) має розв'язок у просторі $C^2[0,1]$.

Доведення. За допомогою теореми 2 покажемо існування нерухомої точки – розв'язку (5). За банахів простір візьмемо $X = C[0,1]$. Перевіримо умову $A : C[0,1] \rightarrow C[0,1]$. Нехай $x(t) \in C[0,1], Ax(t) = \int_0^1 G(\tau, t) f(x(\tau), \tau) d\tau$. Перевіримо компактність та неперервність оператора A . Представимо A у вигляді композиції $A = I \circ N$, де N – оператор Немицького, що визначається за функцією:

$$f : (Nx)(t) = (N_j x)(t) = f(x(t), t),$$

а I – інтегральний оператор, ядром якого є функція Гріна крайової задачі (1), (2):

$$Iu(t) = \int_0^1 G(\tau, t) u(\tau) d\tau.$$

Із курсу функціонального аналізу відомо, що оператор I з неперервним ядром є неперервним і компактним. Оператор N є неперервним. Оскільки $A = I \circ N$, тобто A є композицією неперервних, то A – неперервний. До того ж I – компактний, а отже A – компактний оператор, композиція неперервного і компактного.

Залишилося перевірити умову теореми 2: $\|Ax\| \leq R$ за умови $\|x\| = R$ для деякого $R > 0$. Розглянемо:

$$\left| \int_0^1 G(\tau, t) f(x(\tau), \tau) d\tau \right| \leq C \max_t \int_0^1 |f(x(\tau), \tau)| d\tau \leq C \int_0^1 (1 + |x|^\alpha) d\tau \leq C \int_0^1 (1 + (\max_t |x|)^\alpha) d\tau = C \int_0^1 (1 + \|x\|^\alpha) d\tau = C(1 + R^\alpha). \quad (7)$$

Тут обмеженість функції Гріна на $[0,1] \times [0,1]$ деякою константою $C > 0$ впливає з неперервності цієї функції та теореми Вейєрштрасса про рівномірну обмеженість неперервних на компактній множині функцій. Для виконання нерівності $\|Ax\| \leq R$ необхідно вибрати R так, щоб

$$C(1 + R^\alpha) \leq R \text{ або } C\left(\frac{1}{R} + \frac{1}{R^{1-\alpha}}\right) \leq 1.$$

Останню нерівність можна задовольнити для будь-якої $C > 0$ і досить великого $R > 0$, оскільки $\alpha \in (0, 1)$. Отже, усі умови теореми 3 виконано; отже, у оператора A існує в $X = C[0,1]$ нерухома точка, яка є розв'язком крайової задачі (1), (2). Доведемо, що цей розв'язок належить простору $C^2[0,1]$.

Дійсно, якщо $\tilde{x}(t) \in C[0,1]$ – розв'язок задачі (1), (2), то рівняння (1) на ньому перетворюється у тотожність:

$$\frac{d^2 \tilde{x}(t)}{dt^2} \equiv f(\tilde{x}, t) + a(t) \tilde{x}(t). \quad (8)$$

За умов теореми права частина (8) є неперервною за t -функцією, отже, $\tilde{x}''(t) \in C[0,1]$ і, таким чином, $\tilde{x}(t) \in C^2[0,1]$. Теорему доведено.

Зауважимо, якщо умова $a(t) \geq 0, x \in (0,1)$ не виконується, то задача (1), (2) може не мати розв'язків. Це доводить наступний приклад. Спробуємо розв'язати задачу:

$$\frac{d^2 x}{dt^2} + \pi^2 x(t) = \sin \pi t, x(0) = x(1) = 0. \quad (9)$$

Загальний розв'язок рівняння (9) має вигляд

$$x(t) = C_1 \cos \pi t + C_2 \sin \pi t - \frac{t}{2\pi} \cos \pi t.$$

Знайдемо C_1, C_2 з граничних умов

$$x(0) = C_1 = 0, \quad x(1) = C_2 \sin \pi - \frac{1}{2\pi} \cos \pi = 0.$$

Очевидно, що розв'язків відносно C_1 і C_2 ця система не має. Отже, задача (1), (2) не завжди має розв'язок, навіть за умови $a(t) \geq 0$. Треба ще контролювати зростання нелінійної функції $f(x, t)$ за x , бо приклади показують, що за умови лінійного зростання функції $f(x, t)$ за x розв'язок може не існувати. Розглянемо задачу (1), (2) з

$$f(x, t) = \sin \pi t - \pi^2 x, a(t) = 0.$$

Отже, маємо задачу (9), що не має розв'язків.

Висновки. У роботі показано, що теореми про нерухомі точки є одним із найпотужніших інструментів доведення існування розв'язків нелінійних рівнянь та крайових задач. На прикладі задачі другого порядку продемонстровано застосування теореми Шаудера до побудови розв'язку у просторі неперервних функцій. Підтверджено, що компактність і неперервність відповідного оператора забезпечують виконання умов існування нерухомої точки, яка відповідає шуканому розв'язку задачі. Доведено, що умови зростання нелінійної частини рівняння суттєво впливають на можливість існування розв'язку. Отримані результати узгоджуються з класичними положеннями функціонального аналізу та узагальнюють підходи, представлені у працях провідних математиків – Брауера, Шаудера, Фучика, Ліона, Скрипника та інших. Отже, використання теорем про нерухомі точки залишається ефективним і сучасним методом для аналізу складних нелінійних операторних рівнянь та їх прикладних задач у математичній фізиці.

Abstract. The paper examines the application of fixed point theorems to proving the existence of solutions for non-linear boundary value problems. The Brouwer and Schauder theorems are considered, examples of the use of compact operators in functional spaces are provided, and the influence of nonlinear growth conditions on the existence of a solution is demonstrated.

Keywords: fixed point; Brouwer theorem; Schauder theorem; nonlinear differential equations; functional analysis; boundary value problem; compact operator.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Lions J.-L. Quelques methodies de resolution des problemes aux limites non lineaire. Paris, 1969. 587 p.
2. Fucik S., Kufner A. Nonlinear Differential Equations. Elsevier, 2014. 360 p.
3. Gajewski H., Groger K., Zacharias K. Nichtlineare operatorgleichungen ond operatorifferentialgleichungen. Berlin, 1974.
4. Berezansky Y., Sheftel Z., Us G. Functional Analysis. Birkhausen, 1996.
5. Шпраменко В. М., Буряченко К. О., Лиманський Д. В. Застосування нелінійного функціонального аналізу до теорії диференціальних рівнянь: навчальний посібник. Донецьк: ДонНУ, 2011. С. 72–75.
6. Скрипник І. В. Нелінійний операторний аналіз. Київ: Наукова думка, 1977. 452 с.

УДК 378.147:005.92(477)

СУЧАСНИЙ СТАН ДОКУМЕНТАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

В. І. Нелюбій, О. В. Прігунов

Анотація. У статті проведено аналіз сучасного стану документаційного забезпечення в закладі вищої освіти, зокрема розглянуто організацію діловодства, наявність і актуальність номенклатури справ, а також рівень автоматизації документаційних процесів. Визначено основні проблеми, серед яких – відсутність щорічного оновлення номенклатури справ, часткова невідповідність її структури функціональним особливостям закладу, недостатня інтеграція електронного документообігу та відсутність єдиної СЕД. На основі аналізу запропоновано перспективні напрями вдосконалення документаційного забезпечення, зокрема впровадження єдиної системи електронного документообігу, створення електронного архіву, розроблення актуалізованої номенклатури справ і підвищення кваліфікації працівників діловодної служби.

Ключові слова: документаційне забезпечення, номенклатура справ, заклади вищої освіти.

Вступ. У сучасному світі знання та інформація стають ключовими ресурсами, а ефективність управління значною мірою залежить від якості інформаційних потоків. У закладах вищої освіти документи – це носії не лише адміністративної інформації, але й доказової бази

освітнього, наукового, кадрового, фінансового процесів. Надійне, системне, стандартизоване документаційне забезпечення є необхідною умовою для обґрунтованих управлінських рішень. Останні роки показали, що ЗВО мають бути готові швидко адаптуватися до зовнішніх викликів, як-от пандемія COVID-19. Віддалене та змішане навчання, необхідність дистанційної роботи адміністрації, використання електронних освітніх та управлінських платформ – все це підкреслило слабкі місця в існуючих системах документообігу й діловодства. Для забезпечення якісного управління, підзвітності, прозорості перед студентами, співробітниками, органами акредитації й контролю потрібно, щоб документація була повною, актуальною, доступною й зрозумілою. Належне формування номенклатури справ, чітка система зберігання, ведення електронного архіву – сприяють зменшенню ризиків втрат, дублювання, корупційних проявів або просто хаотичної роботи.

Виклад матеріалу. Поняття «документаційне забезпечення управління» розглядається у фаховій літературі як система заходів, що охоплює створення, облік, обробку, зберігання та використання документів у межах управлінської діяльності установи. Науковці визначають цей процес як невід’ємну складову адміністративного менеджменту, без якої неможливе ефективне функціонування жодної організації, зокрема й закладу вищої освіти [1]. Термін «документаційне забезпечення» конкретизується у Правилах організації діловодства в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях (Наказ Мін’юсту № 1000/5 від 18.06.2015). Згідно з ними, документаційне забезпечення управління – це діяльність, яка полягає у створенні документів, їх прийманні, обліку, зберіганні, підготовці до передавання в архів, організації користування ними, а також у контролі за виконанням документів і здійсненні інших операцій із документами в процесі управлінської діяльності [2]. Отже, документаційне забезпечення охоплює і технічні, і управлінські аспекти роботи з документами, забезпечуючи основу для організації чіткого та ефективного документообігу в закладі вищої освіти. Воно є не лише інструментом обліку й зберігання інформації, а й важливою складовою управлінської культури установи. Належним чином організоване діловодство сприяє прозорості управлінських процесів, підвищенню виконавської дисципліни, мінімізації ризиків втрати важливої інформації та правовим гарантіям у випадках перевірок або спорів. До того ж система документаційного забезпечення дозволяє зберігати інституційну пам’ять, формувати аналітичну базу для ухвалення стратегічних рішень і забезпечує відповідність внутрішніх процедур чинному законодавству. У сукупності ці чинники підтверджують ключову роль документаційного забезпечення як одного з визначальних елементів ефективного функціонування ЗВО в умовах сучасних управлінських викликів.

У закладах вищої освіти документаційне забезпечення управління має особливо важливе практичне значення, оскільки охоплює всі аспекти діяльності – освітній, науковий, адміністративний, кадровий, фінансово-господарський тощо. Враховуючи багаторівневу структуру ЗВО та жорстке нормативне регулювання їх функціонування, якісне організоване діловодство є основою для ефективного управління. По-перше, належне ведення документації сприяє забезпеченню виконавської дисципліни, зменшенню ризиків втрати інформації, документальних порушень і невиконання рішень керівництва. По-друге, це засіб збереження інституційної пам’яті, вкрай важливий у разі змін керівного складу, модернізації структури або розширення функцій окремих підрозділів. Окреме значення має документаційне забезпечення під час акредитацій, аудитів, перевірок (МОН, Рахункова палата, Держаудитслужба тощо), коли необхідно надати вичерпну та достовірну управлінську інформацію у документальній формі. Наявність повної та належно оформленої документації дозволяє ЗВО демонструвати відповідність стандартам якості освіти, прозорість управління та обґрунтованість ухвалених рішень. Також документаційне забезпечення створює основу для формування внутрішніх регламентів, інструкцій та політик, які регулюють повсякденну діяльність працівників та запобігають хаотичному документообігу. Воно також забезпечує захист прав учасників освітнього процесу – студентів, викладачів, адміністративного персоналу – через належну реєстрацію звернень, заяв, наказів, договорів тощо. Отже, практична значущість документаційного забезпечення в ЗВО не обмежується лише технічним процесом обробки документів, а є стратегічною основою ефективного, правомірного та прозорого управління.

Аналіз сучасного стану документаційного забезпечення ЗВО було проведено на прикладі практики організації діловодства в Комунальному закладі вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти». Для оцінки було використано дані внутрішніх нормативних документів, інструкцій із діловодства, номенклатур справ, проаналізовано типові проблеми, характерні для освітніх установ комунальної форми власності. Для об'єктивного оцінювання доцільно застосовувати системний підхід, що враховує і нормативно-правові, і технічні аспекти роботи з документами. У межах дослідження основними критеріями аналізу обрано: вивчення нормативної бази, оцінку стану номенклатури справ та рівень автоматизації документообігу. Перший критерій дає змогу визначити, наскільки діяльність у сфері діловодства відповідає чинним законодавчим вимогам і відомчим інструкціям. Аналіз номенклатури справ дозволяє оцінити ступінь упорядкованості документів, їх відповідність структурі та функціям закладу. Водночас вивчення рівня автоматизації документообігу показує наскільки сучасні інформаційні технології інтегровані у процес управління документацією [3], що є ключовим чинником підвищення ефективності управлінської діяльності ЗВО.

Таблиця 1

Вивчення нормативної бази

Наявність у закладі інструкції з діловодства	Так
Наявність у закладі номенклатури справ	Так
Наявність у закладі положень про структурні підрозділи	Не у всіх структурних підрозділах
Наявність у закладі посадових інструкцій працівників	Так
Відповідність інструкції з діловодства та номенклатури справ чинному законодавству	Ні

Аналіз нормативної бази з діловодства у закладі свідчить про наявність основних організаційно-розпорядчих документів, необхідних для функціонування системи документаційного забезпечення управління. Зокрема, розроблено та впроваджено інструкцію з діловодства, номенклатуру справ, а також посадові інструкції працівників, що свідчить про певний рівень упорядкування внутрішніх процесів роботи з документами. Водночас виявлено низку проблемних моментів. Зокрема, положення про структурні підрозділи розроблені не для всіх відділів, що ускладнює чітке визначення їх функцій і повноважень у сфері діловодства. Найбільш суттєвим недоліком є невідповідність інструкції з діловодства та номенклатури справ чинному законодавству, що може призводити до помилок у формуванні справ, порушень строків зберігання документів і ускладнювати подальше архівне опрацювання. Отже, нормативна база потребує актуалізації та перегляду відповідно до вимог Типової інструкції з діловодства в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, місцевих органах влади, підприємствах, установах і організаціях (затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 55 від 17.01.2018), а також оновлення положень про структурні підрозділи.

Таблиця 2

Оцінка стану номенклатури справ

Чи розроблена та затверджена номенклатура справ?	Так
Чи актуалізується вона щороку?	Ні
Чи погоджена з архівними установами?	Так
Чи відображає реальну структуру та функції закладу?	Наразі ні

Проведений аналіз показав, що номенклатура справ у закладі розроблена, затверджена та погоджена з архівною установою, що свідчить про дотримання базових вимог у сфері діловодства. Однак виявлено низку суттєвих недоліків, які знижують ефективність її практичного застосування. Передусім, номенклатура справ не оновлюється щороку, що призводить до її невідповідності актуальній організаційній структурі та функціям закладу. У зв'язку з цим, частина індексів справ, назв підрозділів і напрямів діяльності не відображає реального стану управлінських процесів. Така ситуація може створювати труднощі під час формування справ, контролю виконання документів і підготовки матеріалів до передачі в архів. Отже, попри формальну наявність номенклатури справ, вона потребує оновлення, перегляду структури та приведення у відповідність до сучасних завдань закладу вищої освіти, а також впровадження механізму її щорічної актуалізації відповідно до змін у діяльності підрозділів.

Рівень автоматизації

Використання систем електронного документообігу (СЕД): єдина система чи кілька різних?	Використовується кілька різних СЕД: для бухгалтерії з метою надання документації в казначейство та для канцелярії з метою комунікації з обласними територіальними громадами
Чи забезпечений доступ працівників до електронних документів?	Деякі документи наявні на сайті закладу
Наявність електронного архіву та його інтегрованість у процеси	Ні, не інтегрований

Аналіз рівня автоматизації ділових процесів свідчить про часткове впровадження систем електронного документообігу у закладі. Наразі використовуються кілька різних СЕД, зокрема: одна – для бухгалтерського обліку та обміну документацією з казначейською службою, інша – для забезпечення комунікації канцелярії з територіальними громадами області. Такий підхід дозволяє виконувати окремі функції електронного документообігу, проте не забезпечує єдиної інтегрованої системи управління документами. Доступ працівників до електронних документів обмежений, адже лише частина документів розміщується на офіційному сайті закладу, що не дає змоги повноцінно користуватися цифровими ресурсами у щоденній роботі. До того ж електронний архів відсутній або не інтегрований у внутрішні процеси, що унеможливує централізоване зберігання, пошук і контроль документів. Отже, рівень автоматизації у закладі можна оцінити як недостатній для сучасних вимог інформаційного управління, що потребує створення єдиної системи електронного документообігу, інтегрованої з архівними та адміністративними процесами [4].

Проведений аналіз сучасного стану документаційного забезпечення в закладах вищої освіти засвідчив, що більшість таких установ мають базові елементи системи діловодства – інструкцію з діловодства, номенклатуру справ, посадові інструкції та окремі положення про структурні підрозділи. Це свідчить про наявність організаційних передумов для впорядкованого документообігу та архівної роботи. Водночас з'ясовано, що ефективність цієї системи значною мірою знижується через низку суттєвих недоліків.

На рисунку 1 показано основні проблеми сучасного стану документаційного забезпечення у ЗВО.

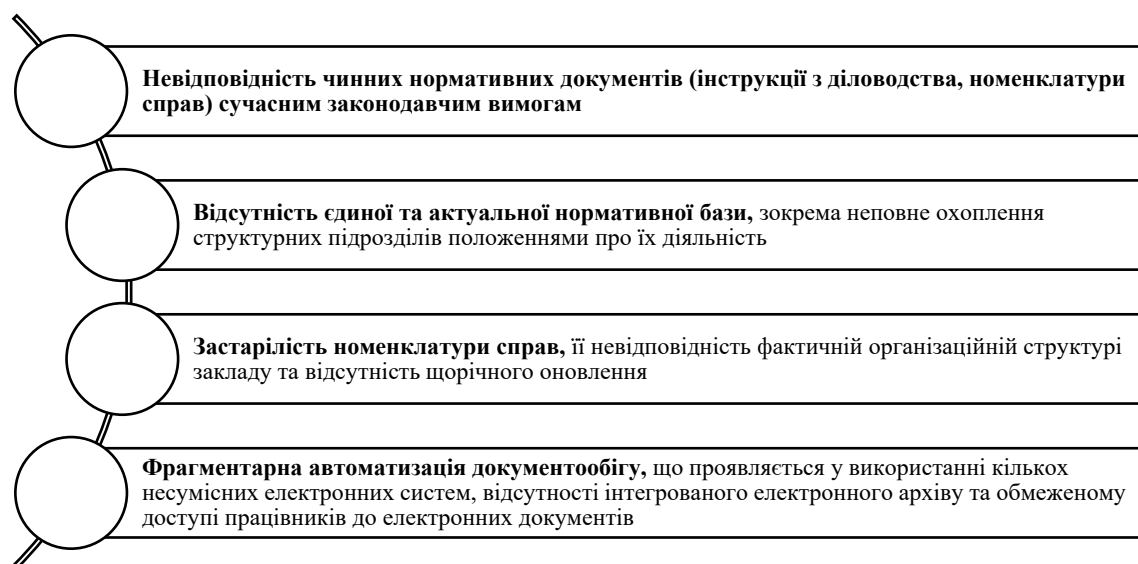

Рис. 1. Основні проблеми сучасного стану документаційного забезпечення у ЗВО

Загалом, сучасна система документаційного забезпечення у ЗВО перебуває на етапі часткової модернізації, проте потребує комплексного перегляду – від оновлення нормативної бази та номенклатури справ до впровадження єдиної автоматизованої системи електронного доку-

ментообігу. Це дозволить забезпечити прозорість управлінських процесів, підвищити ефективність документообігу та погодити його відповідно до сучасних вимог цифрового управління.

Перспективи покращення стану документаційного забезпечення в закладах вищої освіти полягають у комплексному оновленні підходів до організації діловодства згідно з вимогами сучасного інформаційного суспільства [5]. Покращення стану документаційного забезпечення ЗВО передбачає здійснення заходів, наведених на рисунку 2.

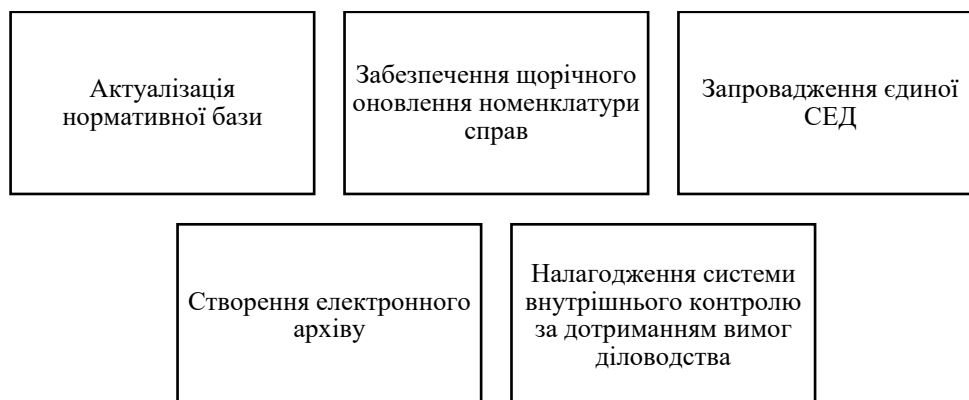

Рис. 2. Покращення стану документаційного забезпечення в ЗВО

Упровадження цих заходів сприятиме створенню ефективної, прозорої та сучасної системи документаційного забезпечення, що відповідатиме принципам цифрової трансформації освіти та забезпечить стабільність управлінських процесів у закладах вищої освіти.

Висновок. Проведене дослідження дозволило встановити, що система документаційного забезпечення управління в закладах вищої освіти перебуває на етапі поступової трансформації від традиційного паперового діловодства до сучасних цифрових форматів роботи з документами. Попри наявність основних нормативних документів – інструкції з діловодства, номенклатури справ, посадових інструкцій – у більшості ЗВО вони залишаються частково застарілими та потребують перегляду відповідно до нових законодавчих вимог. Подальший розвиток системи документаційного забезпечення ЗВО має ґрунтуватися на комплексній модернізації нормативної, організаційної та технічної складових. Серед ключових завдань – узгодження внутрішніх інструкцій з Типовою інструкцією з діловодства, впровадження єдиної системи електронного документообігу, створення інтегрованого електронного архіву, а також регулярна актуалізація номенклатури справ відповідно до змін у структурі й функціях закладу. Реалізація цих кроків сприятиме підвищенню прозорості управлінських процесів, забезпеченню збереження інституційної пам'яті, оперативності ухвалення рішень і формуванню сучасної культури діловодства, що відповідає принципам цифрової трансформації освіти.

Abstract. The article analyzes the current state of documentation support in higher education institutions, in particular, it considers the organization of record keeping, the availability and relevance of the nomenclature of cases, as well as the level of automation of documentation processes. The main problems are identified, including the lack of annual updating of the nomenclature of cases, partial inconsistency of its structure with the functional features of the institution, insufficient integration of electronic document management, and the lack of a unified electronic document management system. Based on the analysis, promising directions for improving documentation support are proposed, including the introduction of a unified electronic document management system, the creation of an electronic archive, the development of an updated file classification system, and the improvement of the qualifications of office staff.

Keywords: documentation support, file classification system, higher education institutions.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Методичні рекомендації з упорядкування документів, що передаються на архівне зберігання. Укрдержархів. Київ, 2014. 38 с.
2. Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях: наказ Міністерства юстиції України від 18.06.2015 № 1000/5. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15> (дата звернення: 10.10.2025)

3. Анісімова О. М., Лукаш Г. В. Формування системи документно-інформаційного забезпечення в умовах цифрових комунікацій. *Прикладні аспекти сучасних міждисциплінарних досліджень*: збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця, 24 лист. Вінниця, 2024. С. 9–11.

4. Трансформаційні процеси у суспільній та соціокультурній сферах України: монографія / відп. за вип. Т. М. Яворська. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. 176 с.

5. Марковець О. В., Горова В. О., Бойко П. О. Створення електронного архіву закладу вищої освіти: особливості оцифрування службових документів та програмна реалізація інформаційного ресурсу. *Вісник Харківської державної академії культури*. 2024. № 26. С. 208–226. DOI: 10.31516/2410-5333.065.15 (дата звернення: 10.10.2025).

УДК 517.9

ЗАСТОСУВАННЯ ПРИНЦИПУ СТИСЛИХ ВІДОБРАЖЕНЬ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ПРОБЛЕМИ РОЗВ'ЯЗНОСТІ ОПЕРАТОРНИХ РІВНЯНЬ ІЗ ПАРАМЕТРОМ

В. Р. Орищук, К. О. Буряченко

Анотація. Робота присвячена застосуванню принципу стислих відображень до операторних рівнянь із параметром.

Ключові слова: нерухома точка, принцип стислих відображень, операторні рівняння.

Вступ. Що таке нерухома точка і як з'явилося це поняття? Пояснення нерухомої точки отримуємо із розв'язування функціональних рівнянь вигляду $f(x)=x$, наприклад: $\sin x = x$; $e^x = x$; (і це тільки функціональні рівняння, не говорячи уже про диференціальні). Розв'язати деякі з них аналітично не вдається. Тому спочатку виникає питання існування розв'язків таких рівнянь. Насправді, багато рівнянь, практичних задач у математиці (функціональному аналізі та програмуванні, лінійній алгебрі), фізиці, економіці зводяться ось до такої моделі, де деяка точка, попри перетворення, лишається на своєму місці.

Принцип стислих відображень, теореми Шаудера і Брауера є фундаментальними результатами про нерухому точку. Водночас, станом на зараз, різноманітність наявних теорем про нерухому точку дуже велика і стосується різних типів відображень та навіть просторів, які не є метричними [3].

Нагадаємо основні поняття з функціонального аналізу, які будуть використані у цій роботі.

Означення 1. Метрика [1]. Метрика – це така функція відстані двох аргументів $\rho(x, y)$, де $x, y \in X$ – деяка множина, що $(\rho: X \times X \rightarrow \mathbb{R})$ і для якої виконуються такі аксіоми:

1) $\rho(x, y) \geq 0$ для всіх $x, y \in X$; водночас з $\rho(x, y) = 0$ випливає $x = y$, і навпаки, з умови $x = y$ випливає $\rho(x, y) = 0$;

2) $\rho(x, y) = \rho(y, x)$ для всіх x, y із X – аксіома симетричності;

3) $\rho(x, y) \leq \rho(x, z) + \rho(x, y)$ для всіх x, y із X – аксіома трикутника.

Означення 2. Метричний простір [1]. Метричний простір – це пара (X, ρ) , де X – деяка множина, на якій задана метрика ρ .

Наприклад, метричним простором буде $(\mathbb{R}, \rho)$, де $\mathbb{R}$ – множина дійсних чисел із метрикою $\rho(x, y) = |x - y|$.

Означення 3. Нерухома точка [1]. Нерухома точка – це така точка $x_0 \in X$, для якої виконується рівність $f(x_0) = x_0$, де f – відображення деякого метричного простору X в себе.

Означення 4. Стислі відображення [1]. Стислим відображенням деякого метричного простору (X, ρ) в себе називатимемо таке відображення $f: X \rightarrow X$, для якого виконується зазначена властивість:

$$\rho(f(x), f(y)) \leq q\rho(x, y), \forall x, y \in X,$$

де $0 < q < 1$ називається коефіцієнтом стиску.

Теорема 1. Принцип стислих відображень [2]. Нехай $f: (X, \rho) \rightarrow (X, \rho)$ стисле відображення, яке діє в повному метричному просторі (X, ρ) . Тоді існує єдиний елемент $x^* \in X$, який є нерухомою точкою відображення $f: f(x^*) = x^*$. До того ж послідовні ітерації

$x_1 = f(x_0), x_2 = f(x_1), x_3 = f(x_2), \dots, x_n = f(x_{n-1}), n = 1, 2, 3, \dots$, збігаються до нерухомої точки x^* . За такої умови можна дати таку оцінку похибки: $\rho(x_n, x^*) \leq \frac{q^n}{1-q} \rho(x_0, x_1)$.

Змістовно ілюструє цей принцип такий приклад. Якщо ми візьмемо карту певної місцевості і прийдемо на якусь її точку, а потім знайдемо відповідну точку на карті, то вона буде вважатися нерухомою точкою (причому тільки єдиною, поки ми залишаємося на тому ж місці). Карта є результатом неперервного стислого відображення, що застосовується до повного тривимірного метричного простору поверхні цієї місцевості. Можна вчинити й інакше. Поставити карту на цю місцевість. Вибрати точку на місцевості, знайти їй відповідну точку на карті, якщо вони не збігаються, то візьмемо точку місцевості, що лежить під знайденою точкою на карті. І знову знайдемо відповідну точку на карті. Якщо вони не збіглися, то вчинимо те саме, поки не прийдемо до нерухомої точки. Це якраз саме ті послідовні ітерації, про які говориться у принципі стискаючих відображень: x_0 – вибрана точка на місцевості, $x_1 = f(x_0)$ – відповідна точка на карті. Далі ми беремо цю точку, як точку на місцевості, і шукаємо відповідну їй на карті: $f(x_1) = x_2$ і т. д. Але ми так і не отримаємо нерухому точку, а зможемо лише оцінити похибку за нерівністю, наведеною в останній теоремі.

Застосування принципу стислих відображень в дослідженнях проблеми розв’язності операторних рівнянь із параметром.

Розглянемо задачу знаходження розв’язку рівняння $(Ax)(t) = x(t)$ з інтегральним оператором

$$(Ax)(t) = \lambda \int_0^1 t^2 s^2 x(s) ds + t.$$

Будемо вважати, що оператор $(Ax)(t)$ діє в повному метричному просторі $C[0,1]$ з метрикою

$$\rho(x(t), y(t)) = \max_{0 \leq t \leq 1} |x(s) - y(s)|.$$

Знайдемо всі значення параметра λ , за яких відображення $(Ax)(t)$ є стиском, тобто задовольняє умову Теорема 1. Для цього потрібно довести виконання нерівності $\rho(f(x), f(y)) \leq q\rho(x, y)$ для коефіцієнту $0 < q < 1$.

$$\rho(f(x), f(y)) = \rho(Ax(t), Ay(t)) = \max_{0 \leq t \leq 1} |Ax(t) - Ay(t)|.$$

Розглянемо окремо $|Ax(t) - Ay(t)|$:

$$\begin{aligned} |Ax(t) - Ay(t)| &= \left| \lambda \int_0^1 t^2 s^2 x(s) ds + t - \lambda \int_0^1 t^2 s^2 y(s) ds + t \right| \leq |\lambda| \left| \int_0^1 t^2 s^2 (x(s) - y(s)) ds \right| \\ &\leq |\lambda| t^2 \int_0^1 s^2 \max_{0 \leq t \leq 1} |x(s) - y(s)| ds \leq |\lambda| t^2 \int_0^1 s^2 \rho(x(t), y(t)) ds \\ &\leq |\lambda| t^2 \rho(x(t), y(t)) \int_0^1 s^2 ds = |\lambda| t^2 \rho(x(t), y(t)) \frac{s^3}{3} \Big|_0^1 = \frac{|\lambda|}{3} t^2 \rho(x(t), y(t)). \end{aligned}$$

Тепер підставимо це:

$$\begin{aligned} \rho(Ax(t), Ay(t)) &= \max_{0 \leq t \leq 1} |Ax(t) - Ay(t)| \leq \max_{0 \leq t \leq 1} \frac{|\lambda|}{3} t^2 \rho(x, y) = \\ &= \frac{|\lambda|}{3} (\max_{0 \leq t \leq 1} t^2) \rho(x, y) = \frac{|\lambda|}{3} 1 \rho(x, y). \end{aligned}$$

І згадуємо, що ця метрика повинна бути меншою-рівною добутку $q\rho(x, y)$, тому $\rho(Ax(t), Ay(t)) \leq \frac{|\lambda|}{3} \rho(x, y) = q\rho(x, y)$, звідси і маємо, що $\frac{|\lambda|}{3} = q$, а оскільки $0 < q < 1$, то $0 < \frac{|\lambda|}{3} < 1$ або $|\lambda| < 3$. Це означає, що зазначене відображення $(Ax)(t)$ є стиском для $-3 < \lambda < 3$. А відповідне операторне рівняння з інтегральним оператором $(Ax)(t), (Ax)(t) = x(t)$ буде мати лише один розв’язок (одну нерухому точку).

Висновки. Отже, з нерухомою точкою пов'язано багато задач сучасної науки, техніки, виробництва. Нерухома точка – це особливий випадок відображення деякої множини, за якої точка не змінюється. Часто знаходити одразу нерухому точку звичайними методами не вдається. Тому спочатку з'ясовується, чи є вона взагалі. Для цього дуже часто використовується принцип стискаючих відображень, зокрема, в дослідженнях проблеми розв'язності операторних рівнянь із параметром, що і було продемонстровано в роботі.

Abstract. The work is devoted to the application of the principle of compressive mappings to the operator equations with parameter.

Keywords: fix point, principle of compressive mappings, operator equations.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Методи розв'язання задач із функціонального аналізу. Частина 1. Метричні, нормовані та гільбертові простори. Методичний посібник для здобувачів спеціальностей 111 Математика, 113 Прикладна математика / В. О. Деркач, К. О. Буряченко. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. 50 с.
2. Шраменко В. М., Буряченко К. О., Лиманський Д. В. Застосування нелінійного функціонального аналізу до теорії диференціальних рівнянь: навч. посіб. Донецьк: ДонНУ, 2011. 184 с.
3. Bisht R. K., Petrov E. O. Fixed point theorems for weak, partial, Bianchini, and Chatterjea-Bianchini contractions in semimetric spaces with triangle functions. *Journal of Mathematical Sciences*. 2024. № 285(5). P. 652–665. DOI: 10.1007/s10958-024-07463-9.

УДК 025.31:004:006

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО УНІФІКАЦІЇ ПОЗАТЕКСТОВИХ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

Д. М. Поліщук, О. М. Анісімова

Анотація. У статті розглянуто проблему неузгодженості форматів бібліографічних посилань як ключову перешкоду в ефективному обміні науковою інформацією та дотриманні академічної доброчесності. Визначено, що розбіжності в оформленні позатекстових посилань обмежують інтероперабельність аналітичних та видавничих систем, а уніфікація є критичною умовою для автоматизації процесів цитування.

Ключові слова: бібліографічне посилання, уніфікація, бібліографічні менеджери, автоматизація

Вступ. Серед критичних елементів наукової праці, які потребують стандартизації, особливе місце посідають позатекстові бібліографічні посилання. Різноманіття форматів бібліографічних посилань ускладнює автоматизоване опрацювання даних науковими системами та перешкоджає їх коректній взаємодії, що вказує на критичну необхідність уніфікації. Отже, пошук та імплементація сучасних підходів до уніфікації бібліографічних посилань стає нагальною проблемою, що визначає ефективність наукової діяльності в умовах цифрової трансформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження праць Л. О. Пономаренко, Т. Л. Новицької, О. М. Анісімової та Т. М. Яворської, а також профільних видань і стандартів, зокрема ДСТУ 8302:2015, підтверджують критичну необхідність уніфікації бібліографічних посилань у сучасній науковій комунікації та висвітлюють практичні підходи до розв'язання цієї проблеми, зокрема через застосування бібліографічних менеджерів та вдосконалення бібліотечних послуг.

Мета статті – проаналізувати сучасні підходи до уніфікації позатекстових бібліографічних посилань, надати рекомендації щодо практичного застосування бібліотечних менеджерів.

Постановка проблеми. Головною перешкодою в ефективному обміні науковою інформацією є невідповідність форматів бібліографічних посилань. Розбіжності в оформленні позатекстових посилань у наукових текстах, управлінській документації та цифрових системах ускладнюють їх автоматизований аналіз і верифікацію. Відсутність універсального стандарту має подвійний негативний ефект: вона знижує академічну доброчесність (через ускладнену ідентифікацію джерел) і обмежує інтероперабельність між аналітичними та видавничими си-

стемами. З огляду на це, уніфікація є не просто бажаною, а критично необхідною умовою для забезпечення повноцінної автоматизації процесів цитування.

Виклад основного матеріалу. Головною перешкодою в ефективному обміні науковою інформацією є невідповідність форматів бібліографічних посилань. Розбіжності в оформленні позатекстових посилань у наукових текстах, управлінській документації та цифрових системах ускладнює їх автоматизований аналіз і верифікацію. Відсутність універсального стандарту має подвійний негативний ефект: вона знижує академічну доброчесність (через ускладнену ідентифікацію джерел), а також обмежує інтероперабельність між аналітичними та видавничими системами. З огляду на це, уніфікація є не просто бажаною, а критично необхідною умовою для забезпечення повноцінної автоматизації процесів цитування.

Проблема складності та неуніфікованості бібліографічного оформлення виходить за межі індивідуальної відповідальності дослідника і стає предметом спеціалізованих послуг. Складність ручної адаптації посилань до різних стандартів призвела до того, що бібліотечні установи, які володіють високою бібліографічною експертизою, почали активно надавати платні послуги з оформлення джерел та складання бібліографічних списків. Наприклад, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського пропонує низку платних послуг, які опосередковано стосуються оформлення наукових праць, що підтверджує, що коректне бібліографічне оформлення є висококваліфікованою та ресурсомісткою діяльністю [1].

Бібліографічне посилання – це сукупність бібліографічних відомостей про цитований, розглянутий або згаданий у тексті документа інший документ, необхідних і достатніх для його ідентифікації та пошуку [2]. Посилання поділяють на внутрішньотекстові (включені в текст), підрядкові (розміщені в нижній частині сторінки) та позатекстові (винесені за межі основного тексту у вигляді списку літератури чи переліку джерел) [3]. Позатекстові посилання часто реалізуються через систему «автор–дата» або номерну систему, де в тексті зазначається лише індикатор, що відсилає читача до повного опису джерела у списку. Сучасна практика цитування спирається на низку національних та міжнародних стандартів. В Україні це, насамперед, ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» [2]. На міжнародному рівні застосовуються ISO 690:2021 [4], а також загальновизнані стилі, як-от APA (7th ed.), MLA, Chicago та інші, кожен з яких має свої особливості побудови позатекстових посилань [5].

Наведена вище проблема неуніфікованості форматів та критична необхідність автоматизації процесів цитування детермінує підвищений попит на ефективні технологічні рішення. Саме в цьому контексті бібліографічні менеджери набувають статусу ключових інструментів уніфікації, оскільки забезпечують комплексну підтримку життєвого циклу бібліографічної інформації – від збору метаданих до генерації фінального позатекстового посилання згідно з обраним стилем [4].

Необхідність уніфікації також продиктована стратегічними викликами, перед якими стоять бібліотечні установи. Оскільки бібліотеки стикаються зі змінами інформаційних запитів читачів, розвитком цифрових технологій і зростанням конкуренції, актуалізується потреба впровадження стратегічного управління, зорієнтованого на запити користувачів. З огляду на це, забезпечення швидкого та якісного цитування через уніфікацію є прямим виконанням стратегії підвищення якості послуг для наукової спільноти. Сучасні підходи до уніфікації розглядаються не лише як технологічне завдання, але й як стратегічна відповідь на потреби користувачів у якісному, швидкому та стандартизованому оформленні наукових праць, де бібліотеки виступають як агенти стандартизації та гарантія якості [5].

Кожен менеджер бібліографічних посилань пропонує специфічні переваги, що зумовлюють вибір користувачем залежно від його потреб та робочого процесу. Zotero ідеально підходить тим, хто цінує відкритий код і безкоштовність, забезпечує гнучкість у зборі бібліографічної інформації завдяки широкому спектру підтримуваних джерел та зручності організації посилань у колекції. Mendeley, маючи інтеграцію з соціальними мережами для науковців і командної роботи, виділяється зручним інтерфейсом та вбудованим переглядачем PDF для роботи з документами в межах програми. EndNote є платним продуктом і більш традиційно використовується у великих академічних та комерційних установах, завдяки підтримці сотень

стилів цитування та потужній інтеграції з Microsoft Word, що робить його ефективним для складних та об'ємних бібліографічних завдань [6].

Вибір інструменту впливає на ефективність та уніфікацію бібліографічного оформлення у науковій статті [7]. Zotero є більш гнучким і безкоштовним варіантом, який підходить для широкого кола користувачів, тоді як Mendeley краще відповідає потребам колективної роботи та соціальної взаємодії в науковому колі. EndNote забезпечує потужні професійні інструменти з підтримкою великої кількості корисних для складної роботи функцій, але є комерційним продуктом із відповідними ліцензійними вимогами [8].

Порівняльна характеристика трьох провідних менеджерів Zotero, Mendeley та EndNote за ключовими критеріями функціональності та ліцензійної політики підкреслює різні сфери їх застосування. Zotero виділяється відкритим кодом і можливістю організації великої кількості джерел, Mendeley – зручним інтерфейсом та підтримкою соціальних функцій, EndNote – розширеними можливостями для професіоналів і складних бібліографій з автоматизацією оформлення сотень стилів. Ця різноманітність дозволяє обрати інструмент, який найбільш оптимально відповідає конкретним потребам дослідника чи організації [9].

Рис. 1 ілюструє порівняльну характеристику трьох провідних засобів уніфікації, які реалізують автоматизоване оформлення цитувань: Zotero, Mendeley та EndNote, на основі ключових критеріїв їх функціональності та ліцензійної політики [10].

Засоби уніфікації / Характеристики	Zotero	Mendeley	EndNote
Тип ліцензії	Open Source (Безкоштовний)	Fremium (Безкоштовний + платні функції)	Комерційний (Платний)
Соціальна функція	Спільні групи	Соціальна наукова мережа	Обмежені
Хмарне сховище	Обмежене (дод. обсяг платний)	Доступне, інтегроване	Доступне (хмарна версія)

Рис. 1. Порівняльна характеристика засобів уніфікації Zotero, Mendeley, EndNote

Висновок. Технології уніфікації бібліографічного оформлення стали невід'ємною складовою сучасної наукової комунікації [11]. Сучасні бібліографічні менеджери демонструють високу ефективність у забезпеченні відповідності міжнародним і національним стандартам цитування, що дуже актуально в умовах глобалізації наукового простору. Ці інструменти не лише спрощують індивідуальну роботу дослідників, але й сприяють зменшенню кількості технічних помилок і раціоналізації часових витрат. Особливе значення має їх здатність адаптуватися до різних стандартів цитування та мовних особливостей, що робить їх незамінними для науковців, які прагнуть уніфікувати та оптимізувати свій дослідницький процес.

Abstract. The article discusses the problem of inconsistency in bibliographic reference formats as a key obstacle to the effective exchange of scientific information and compliance with academic integrity. It is determined that discrepancies in the formatting of extratextual references limit the interoperability of analytical and publishing systems, and that unification is a critical condition for the automation of citation processes.

Keywords: bibliographic reference, unification, bibliographic managers, automation.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Ковтун Л. П. Сучасні бібліотечні послуги та сервіси. *Інформаційні технології і системи в документо-знавчій сфері*: матеріали X Всеукраїнської наукової студентської конференції, м. Вінниця, 11 квіт. 2025. Вінниця, 2025. С. 109–111.
2. ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ: УкрНДІП, 2017. 24 с.
3. Пономаренко Л. О. Оформлення позатекстових бібліографічних посилань у наукових роботах за ДСТУ 8302:2015 та стилем APA (7-ме видання). *Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського*. URL: https://dnppb.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/Ponomarenko_L_Oformlennya_pozatekstovoykh_posylan_2021.pdf (дата звернення: 01.10.2025).
4. Батаєва Є. Оформлення наукових джерел – нічне жахіття більшості вчених. *НАУКА та МЕТРИКА*. 2020. URL: <https://nim.media/articles/mizhnarodni-stili-oformlennya-dzherel-naukovikh-publikatsiy> (дата звернення: 08.10.2025).
5. Анісімова О., Яворська Т. Стратегічне управління в діяльності бібліотек. *Вісник Книжкової палати*. 2024. Т. 3. С. 37–45. URL: <https://r2.donnu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f4301bfe-eea6-44b4-8a8a-db0a0806554f/content> (дата звернення: 10.10.2025).
6. Reddy R. 7 Best AI Reference Manager Tools in 2025. *Paperguide Blog*. 2025. URL: <https://paperguide.ai/blog/ai-reference-manager-tools/> (дата звернення: 10.10.2025).
7. Бібліографічні менеджери. *Наукова бібліотека Запорізького державного медико-фармацевтичного університету*. URL: https://lib.mphu.edu.ua/p_bibliografichni_menedzhery.html (дата звернення: 10.10.2025).
8. Zotero, або те, з чого варто починати знайомство з референс-менеджерами. Технології для науковців. *WordPress*. URL: <https://techsforwriting.wordpress.com/2016/08/24/zotero-або-те-з-чого-варто-починати-знайомс/> (дата звернення: 10.10.2025).
9. Reference Manager Showdown (2025 Edition): Zotero vs. Mendeley vs. EndNote. *Custom Dissertations Service*. URL: <https://customdissertationservice.com/reference-manager-showdown-2025-edition-zotero-vs-mendeley-vs-endnote/> (дата звернення: 10.10.2025).
10. Давиденко І. Гайд із програмних забезпечень для роботи з бібліографічними списками (Zotero, Mendeley, EndNote). *НАУКА та МЕТРИКА*. 2021. URL: <https://nim.media/articles/gayd-z-programnikh-zabezpechen-dlya-roboti-z-bibliografichnimi-spiskami-zotero-mendeley-endnote> (дата звернення: 10.10.2025).
11. Новицька Т. Л. Бібліографічні менеджери у роботі з електронною бібліотекою Національної академії педагогічних наук України. *Мультимедійні технології в освіті та інших сферах діяльності: IX науково-практична конференція з міжнародною участю*, м. Київ, 2018. С. 54–55. URL: <https://core.ac.uk/reader/162002190> (дата звернення: 10.10.2025).

УДК 519.866:005.8

ЕЛЕМЕНТИ ОПТИМІЗАЦІЇ У ПРИКЛАДНИХ ЗАДАЧАХ

А. І. Родюк, А. В. Луценко

Анотація. У статті проаналізовано застосування методів лінійної оптимізації, зокрема цілочисельного лінійного та цілочисельного цільового програмування, для задач управління портфелем проєктів. Розглянуто підходи до формалізації обмежень і цілей, враховуючи фінансові, ресурсні, ризикові та часові фактори. Запропоновано математичні моделі, що дозволяють знаходити оптимальний набір проєктів відповідно до заданих критеріїв. Результати демонструють ефективність математичних методів в ухваленні рішень.

Ключові слова: лінійна оптимізація, цілочисельне лінійне програмування, цільове програмування, цілочисельне цільове програмування.

Вступ. У сучасних умовах постійного зростання складності управлінських процесів усе більшого значення набувають інструменти здатні підвищити ефективність ухвалення рішень. Підприємства, організації, державні установи та навіть окремі особи постійно стикаються з необхідністю вибору серед багатьох можливих альтернатив. За таких умов надзвичайно важливим є використання інструментів, що дозволяють систематизувати, формалізувати та обґрунтовувати процес ухвалення рішень. Елементи математичної оптимізації, зокрема лінійне

та цілочисельне програмування, дедалі частіше застосовуються в задачах прикладного змісту – від планування проєктів до управління ресурсами, бюджетами, ризиками тощо.

Особливе місце у прикладних дослідженнях посідає управління портфелем проєктів. Керівникам організацій необхідно обирати оптимальний набір проєктів, виходячи з певних факторів, зокрема фінансового, ресурсного, часового, ризикового та кадрового. У таких умовах постає складна багатоцільова задача, для розв'язання якої класичних методів інтуїтивного вибору або евристики недостатньо. Саме тут математична оптимізація демонструє свою ефективність, дозволяючи не лише визначити найкращий варіант серед альтернатив, а й врахувати множину обмежень і цілей.

Попри наявність значного масиву наукових праць, залишається актуальним завдання адаптації певних методів до конкретних задач прикладного змісту. Йдеться про уточнення постановки задачі, формалізацію обмежень, облік множинності цілей і забезпечення практичної реалізації моделей із використанням доступних інструментів, наприклад MS Excel Solver.

Отже, **актуальність статті** полягає в поєднанні зростаючої складності управлінських процесів із необхідністю формалізованих підходів до ухвалення рішень. У цьому контексті аналіз застосування елементів оптимізації, таких як цілочисельне лінійне та цілочисельне цільове програмування, набуває не лише теоретичної, а й практичної значущості.

Метою статті є аналіз застосування окремих елементів оптимізації – цілочисельного лінійного та цілочисельного цільового програмування у задачах прикладного змісту, зосереджених на виборі проєктів за різними критеріями в умовах обмежених ресурсів.

Основний розділ. *Лінійна оптимізація* – це математичний метод, який використовується для знаходження найкращого рішення у моделі, де всі умови та цільова функція виражені лінійними залежностями. *Лінійна оптимізаційна задача* – це оптимізаційна задача, у якій ми мінімізуємо (або максимізуємо) лінійну функцію на опуклому багатограннику. За такої умови функція, яку ми мінімізуємо (або максимізуємо), та обмеження можуть бути описані лінійними функціями.

У деяких задачах лінійної оптимізації крім змінних, що набувають тільки цілочисельних значень (так звані обмеження цілісності), або навіть лише значення 0 або 1, необхідні додаткові умови. У такому випадку ми говоримо про *цілочисельне лінійне програмування*. Ці задачі набагато складніше розв'язувати, ніж задачі лінійної оптимізації з безперервними змінними.

Задача цілочисельного лінійного програмування не є задачею лінійної оптимізації в тому сенсі, що її допустима область не є багатогранником, а є дискретним набором точок. Однак її можна описати як задачу лінійної оптимізації з додатковими обмеженнями, згідно з якими деякі змінні можуть набувати тільки цілочисельних значень. Розрізняють змішане цілочисельне лінійне програмування з цілочисельними та безперервними змінними, та цілочисельну задачу з усіма цілочисельними змінними.

Цільове програмування є галуззю комбінаторної оптимізації [1], особливістю якої є спроба одночасно оптимізувати кілька цілей в одній задачі (на відміну від лінійної оптимізації та цілочисельного лінійного програмування, де оптимізується одна ціль).

У методі *цілочисельного цільового програмування* застосовується той самий принцип, за винятком області визначення рішення: ми додаємо додаткові обмеження, згідно з якими змінні можуть набувати тільки цілочисельних значень або навіть лише двох значень 0 або 1 залежно від характеру задачі, і в цьому випадку це називається *0–1 цільовим програмуванням* [2].

Чисельні методи оптимізації можуть бути використані в декількох областях, включаючи переважно сферу управління. У сфері управління проєктами було використано декілька математичних методів оптимізації: цільове програмування було використано Санг Лі та Девідом Л. Олсоном (1984) для планування проєктів, що відповідають декільком цілям: мінімізація часу виконання, дотримання термінів та мінімізація використовуваних ресурсів; змішане цілочисельне квадратичне програмування було використано Робертом Террі та Дар-Елем (1982) для стратегічного планування декількох проєктів з урахуванням дати завершення та кількості доступних ресурсів для кожного проєкту; цілочисельне лінійне програмування було використано Коліном О. Бенджаміном (1987) для планування оптимальних бюджетів інвестиційних

проектів. У сфері управління портфелем проектів математичні методи оптимізації використовувалися здебільшого для розв'язання проблеми вибору проектів [3] або вибору портфеля, що відповідає заздалегідь визначеним цілям [4].

Процес відбору проектів може бути здійснений за допомогою методів математичної оптимізації. Основна задача лінійної оптимізації полягає в максимізації або мінімізації цільової функції за умови дотримання певних обмежень.

Формулювання задачі лінійної оптимізації полягає у визначенні змінних рішення, цільової функції та обмежень. У статті [5] представлено два приклади застосування методів оптимізації в управлінні портфелем проектів: цілочисельне лінійне програмування, коли особа, що ухвалює рішення, зосереджується на одній цілі та цілочисельне цільове програмування, коли особа, що ухвалює рішення, враховує кілька цілей.

Пріоритизація проектів у портфелі – це класифікація проектів за співвідношенням витрат і вигод. Однак критерії, на яких базується це співвідношення, ґрунтуються не тільки на фінансових аспектах (витратах і вигодах), а й впливають на всі зусилля, спрямовані на успішну реалізацію проекту. Отже, розрізняють два типи витрат (прямі – відчутні та непрямі – приховані) і два типи вигод (прямі та приховані). Нижче наведено два узагальнені приклади з статті [5] застосування методів оптимізації.

Застосування методу цілочисельного лінійного програмування. Нехай деяка компанія K хоче вибрати один з n проектів ($n \in \mathbb{N}$), який принесе їй максимальний фінансовий прибуток (прибуток, виражений у грошовому еквіваленті за вирахуванням вартості капіталу). Позначимо доступний бюджет F . Нехай $X = \{x_{ij} | i, j \in \overline{1, n}\}$ – множина доступних проектів, де j показує сумісність проектів: якщо для двох проектів $x_{i_1 j_1}$ та $x_{i_2 j_2}$, за умови $i_1 \neq i_2, j_1 = j_2$, то якщо вибрано один проект, то другий також має бути вибраний, а якщо за $i_1 \neq i_2, j_1 \neq j_2$, то проекти еквівалентні і якщо один з них буде обраний, інший не повинен бути обраний.

Тоді обмеження залежності проектів можна виразити як

$$x_{i_1 j_1} = x_{i_2 j_2}, \quad (1)$$

а еквівалентність проектів:

$$x_{i_1 j_1} + x_{i_2 j_2} \leq 1. \quad (2)$$

Нехай $P = \{p_i | i \in \overline{1, n}\}$ – множина, що показує вигоду кожного з проектів із множини X , а $B = \{b_i | i \in \overline{1, n}, b_i \leq F\}$ – множина, що показує бюджет кожного з проектів із множини X . Визначимо бієктивне відображення між елементами множин X, P та B таким способом:

$$R : X \times P \times B \rightarrow \{(x_i, p_i, b_i) | i \in \overline{1, n}\},$$

тоді елементи відображення R показують номер проекту, його вигоду та бюджет. Визначимо характеристичну функцію $f: R \rightarrow \{0, 1\}$:

$$f(x_i, p_i, b_i) = \begin{cases} 1, & \text{якщо проект } x_i \text{ обрано,} \\ 0, & \text{у протилежному випадку;} \end{cases} \quad (3)$$

цільову функцію g :

$$g_{\max} x_i = p_i \cdot x_i; \quad (4)$$

функцію бюджету h таким чином: $h(x_i) = b_i \cdot x_i$. Тоді обмеження на доступний бюджет можна записати виразом:

$$h_1(x_{i_1}) + h_2(x_{i_2}) + \dots + h_n(x_{i_n}) \leq F. \quad (5)$$

Результатом проблеми вибору проектів, який максимізує фінансову вигоду компанії K , є розв'язок рівнянь (1, 2, 3, 4 і 5). Для цього можна використати метод цілочисельного лінійного програмування в MS Excel Solver.

Застосування методу цілочисельного цільового програмування. Визначимо для попереднього прикладу такі цілі:

Ціль 1. Фінансовий прибуток від обраного портфельного проекту повинен бути більшим за D .

Ціль 2. Використання робочої сили не повинно перевищувати m осіб ($m \in \mathbb{N}$).

Ціль 3. Сума ризиків, пов'язаних із відібраними проєктами для портфеля, не повинна перевищувати r .

Ціль 4. Обмеження терміновості u певних проєктів (наприклад, проєкти, що мають високий ступінь терміновості, отримують пріоритет).

Нехай цих цілей всього $k \in \mathbb{N}$ (у даному випадку $k = 4$).

Припустимо $M = \{m_i | i \in \overline{1, n}\}$ – множина, що показує скільки осіб робочої сили необхідно для виконання кожного з проєктів; $R = \{r_i | i \in \overline{1, n}\}$ – множина, що показує ризики кожного з проєктів; $U = \{u_i | i \in \overline{1, n}\}$. Визначимо бієктивне відображення H таким способом:

$$H : X \times P \times B \times M \times R \times U \rightarrow \{(x_i, p_i, b_i, m_i, r_i, u_i) \mid i \in \overline{1, n}\},$$

тоді елементи відображення H показують номер проєкту, його вигоду, бюджет, кількість робочої сили, ризик та терміновість. Визначимо характеристичну функцію $f: R \rightarrow \{0, 1\}$:

$$f(x_i, p_i, b_i, m_i, r_i, u_i) = \begin{cases} 1, \text{ якщо проєкт } x_i \text{ обрано,} \\ 0, \text{ у протилежному випадку;} \end{cases}$$

Для кожної цілі j визначимо відповідне значення G_j та вагу P_j , що визначають ступінь важливості.

Присвоїмо кожному можливому рішення (набору обраних проєктів) дві змінні відхилення, визначені так: $V_p(j)$ – позитивна різниця між значенням, отриманим від обраних проєктів, та значенням цілі j . $V_n(j)$ – негативна різниця між значенням, отриманим від обраних проєктів, та значенням цілі j .

Цільова функція задачі є сумою відхилень цілей і може бути описана за допомогою наступної формули: $Min(Z) = \sum_{j=1}^k P_j \cdot V_j$, де $V_j = V_p(j)$, якщо потрібно мінімізувати ціль j , і $V_j = V_n(j)$, якщо потрібно максимізувати ціль j .

Тоді кожній цілі відповідає рівняння:

$$C_{ij}x_i + V_p(j) - V_n(j) = G_j, \quad (6)$$

де C_{ij} – внесок проєкту i у досягнення цілі j , що дорівнює одному із значень з множини $\{p_i, b_i, m_i, r_i, u_i\}$. Отже, з формули 6 маємо j рівностей, які можна розв'язати за допомогою MS Office Solver.

Висновки. У статті було розглянуто можливості застосування елементів математичної оптимізації для розв'язання задач прикладного змісту, зокрема – задачі вибору проєктів у портфелі. Проаналізовано підходи до формалізації таких задач у вигляді моделей цілочисельного та цілочисельного цільового програмування, з урахуванням практичних обмежень (фінансових, ресурсних, ризикових тощо); приклади моделей, реалізацію яких можна здійснити за допомогою MS Excel Solver.

Запропоновані підходи дозволяють враховувати як єдину ціль, так і множину цілей у процесі ухвалення рішень, що є особливо актуальним для реальних управлінських ситуацій. Разом із тим, спрощений характер моделей обумовлює необхідність подальших досліджень, зокрема в напрямі ускладнення постановки задач, врахування динаміки змін, стохастичних факторів і використання спеціалізованого програмного забезпечення для оптимізації складніших структур.

Важливо наголосити, що наведені моделі та приклади не вичерпують усього спектра можливостей математичної оптимізації. Сучасні виклики вимагають ускладнення моделей, включення динамічних параметрів, використання стохастичних факторів та багаторівневих систем обмежень. Також перспективним напрямом є інтеграція оптимізаційних методів із технологіями штучного інтелекту, машинного навчання та великих даних, що дасть поштовх до подальшої автоматизації й підвищення якості ухвалення рішень.

Не менш важливим є і те, що оптимізаційні підходи мають універсальний характер: вони застосовуються не лише у сфері управління проєктами, але й у виробництві, транспорті, енергетиці, охороні здоров'я, фінансах та багатьох інших галузях. Така міждисциплінарність підкреслює фундаментальну роль математики в розвитку сучасного суспільства й науки загалом.

Підбиваючи підсумки, можна зробити висновок, що навіть базові елементи оптимізації забезпечують суттєве підвищення ефективності управлінських процесів. Водночас подальші

дослідження й практичні розробки у цьому напрямі сприятимуть створенню більш гнучких, точних та адаптивних систем підтримки ухвалення рішень. Це підтверджує, що математична оптимізація залишається не лише актуальним, але й стратегічно важливим інструментом у розвитку сучасного науково-технологічного та економічного середовища.

Abstract. This paper analyzes the application of linear optimization methods, in particular integer linear and integer goal programming, to project portfolio management problems. Approaches to formalizing constraints and objectives are considered, taking into account financial, resources, risk, and time factors. Mathematical models are proposed that allow finding the optimal set of projects according to specified criteria. The results demonstrate the effectiveness of mathematical methods in decision-making.

Keywords: linear optimization, integer linear programming, goal programming, integer goal programming.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Nemhauser G., Wolsey L. Integer and Combinatorial Optimization. Berlin/Heidelberg: Springer-Verlag, 1998. 763 с.
2. Tripathy B. B., Biswal M. P. A zero-one goal programming approach for project selection. *Journal of Information and Optimization Sciences*. 2007. Т. 28, № 4. С. 619–626. DOI: 10.1080/02522667.2007.10699763 (дата звернення: 05.08.2025).
3. Caballero H. E. T. Project Portfolio Selection Using Mathematical Programming and Optimization Methods: doctoral dissertation. West Lafayette, Indiana, 2014. 172 с.
4. Urli B., Gbodossou A. Selection de portefeuille de projets: une approche pratique. *ASAC*. 2007. С. 28–42.
5. Tahri H. Mathematical Optimization Methods: Application in Project Portfolio Management. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2015. Т. 210. С. 339–347. DOI: 10.1016/j.sbspro.2015.11.374 (дата звернення: 05.08.2025).

УДК: 511.22:519.21

ДІОФАНТОВІ НАБЛИЖЕННЯ ТА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

К. О. Родюк, А. В. Луценко

Анотація. Робота присвячена питанню діофантових наближень – наближенню дійсних чисел раціональними або цілими. У роботі викладено основні принципи побудови таких наближень, описано алгоритм ланцюгових дробів, лему та теорему Діріхле, результати Ліувілля, Хінчіна і Туе–Зігеля–Рота. Розкрито зв'язок діофантових наближень із неперервними дробами, поняттям ступеня та точності наближення, а також розглянуто багатовимірні узагальнення. Матеріал аналізує фундаментальні підходи до оцінки похибок і дослідження властивостей ірраціональних чисел.

Ключові слова: діофантові наближення, раціональні числа, неперервні дроби, точність наближення.

Вступ. У сучасній математиці одним із ключових напрямів є методи наближеного представлення дійсних чисел раціональними, що отримали назву діофантових наближень. Ці методи беруть свій початок від класичних досліджень у теорії чисел, започаткованих Діофантом Александрійським, і стали центральною частиною аналітичної теорії чисел. Основна ідея діофантових наближень полягає в пошуку раціональних чисел, які якомога точніше передають задані ірраціональні величини, зокрема у вивченні меж таких наближень.

Важливість дослідження діофантових наближень пояснюється їх широким застосуванням у сучасній математиці та інформатиці. Вони відіграють значну роль у теорії алгоритмів, криптографії, вивченні трансцендентних чисел і числових рядів. Завдяки цим методам здійснюється оцінка точності числових обчислень, створення ефективних алгоритмів кодування та аналіз складних числових структур.

Незважаючи на тривалу історію, тематика діофантових наближень залишається однією з найактуальніших у теорії чисел. Вона охоплює як класичні результати таких видатних математиків, як Діріхле, Лежандр і Ліувілля, так і сучасні дослідження, пов'язані з метричною теорією наближень і багатовимірними узагальненнями. Отже, вивчення діофантових наближень не лише сприяє глибшому розумінню структури дійсних чисел, але й формує основу для розвитку багатьох суміжних математичних галузей.

Метою статті є узагальнення основних підходів до побудови діофантових наближень дійсних чисел раціональними, розкриття їх теоретичних основ та демонстрація застосування

ключових результатів (леми та теореми Діріхле, теорем Ліувілля, Хінчіна і Туе–Зігеля–Рота) у дослідженні властивостей ірраціональних чисел та оцінці точності наближень.

Основна частина. Ідея діофантових наближень полягає у знаходженні раціональних чисел виду $\frac{p}{q}$, які максимально точно наближають задане дійсне число a , тобто повинна виконуватись рівність

$$\left| a - \frac{p}{q} \right| < \varepsilon, \text{ де } \varepsilon > 0.$$

Ця задача має глибокий зв'язок із теорією неперервних дробів, адже найкращі раціональні наближення до дійсних чисел можна побудувати саме через їх неперервні дроби.

Якщо $a = [a_0, a_1, a_2, \dots, a_n]$, то послідовність дробів $\frac{p_n}{q_n} = [a_0, a_1, a_2, \dots, a_n]$ надає наближення a раціональними числами.

Нехай $a \in \mathbb{R}$, тоді діофантове наближення шукає цілі числа p та q ($q > 0$), такі, щоб похибка $\left| a - \frac{p}{q} \right|$ була мінімальною.

Але просто звести це значення до мінімуму недостатньо, тому що можна взяти q доволі великим, через що $\left| a - \frac{p}{q} \right|$ стане автоматично дуже малим. Тому вводять таке поняття, як ступінь наближення, тобто порівнюють $\left| a - \frac{p}{q} \right|$ з певною функцією від q .

Існує два типи оцінки точності наближень.

Перша – верхня оцінка – існує безліч раціоналів $\frac{p}{q}$, які надають високе наближення

$$\left| a - \frac{p}{q} \right| < f(q)$$

для певної функції $f(q)$ і для будь-якого числа q .

Друга – нижня оцінка – вона передбачає, що для кожного дробу виду $\frac{p}{q}$, виконується рівність

$$\left| a - \frac{p}{q} \right| > \varphi(q)$$

для певної функції $\varphi(q)$.

Верхня та нижня межі описують наскільки значним може бути наближення числа.

Одним із ключових результатів у сфері діофантових наближень є лема Діріхле: для будь-якого дійсного числа a та довільного натурального N існують такі цілі числа p і q , що

$$1 \leq q \leq N, \quad \left| a - \frac{p}{q} \right| < \frac{1}{qN}.$$

Ця лема демонструє, що будь-яке число можна досить точно наблизити раціональними числами з обмеженим знаменником.

Що стосується ірраціональних чисел, рівень точності наближення може варіюватися. Якщо для певного числа a існує нескінченна кількість раціональних дробів $\frac{p}{q}$, таких, що

$$\left| a - \frac{p}{q} \right| < \frac{1}{q^2}.$$

Число a може добре наближатися раціональними числами.

У випадку певних чисел, як, наприклад, квадратичні ірраціональності, це наближення має свої обмеження. Натомість для трансцендентних чисел, таких як π або e , існують особливості, які вивчаються окремо. Діофантове наближення для числа π буде мати такий вигляд:

$$\left| \pi - \frac{p}{q} \right|.$$

Лема Діріхле розширюється на багатовимірні задачі, коли необхідно наблизити не одне число, а кілька одночасно. Нехай задано вектор дійсних чисел $a = (a_1, a_2, \dots, a_n)$. Завдання

полягає у знаходженні цілих чисел $p_1, p_2, \dots, p_n, q$, таких, що всі координати a_i можна одночасно наблизити раціональними дробами $\frac{p_i}{q}$ з малою похибкою

$$\left| a - \frac{p_i}{q} \right| < \varepsilon, \quad i = 1, 2, \dots, n.$$

Багатовимірна теорема Діріхле формулює, що для будь-якого набору дійсних чисел $a_1, a_2, \dots, a_n$ та будь-якого натурального N існують такі цілі $q, p_1, p_2, \dots, p_n$, що

$$1 \leq q \leq N, \quad \max_{1 \leq i \leq n} |qa_i - p_i| < N^{-\frac{1}{n}}.$$

Ця нерівність демонструє, що навіть у багатовимірному просторі можна знайти раціональні наближення із заданим знаменником, які забезпечують контрольовану похибку.

Одним із ключових напрямів у розвитку теорії є метрична теорія діофантових наближень, яка досліджує, для яких дійсних чисел можливо досягти певних оцінок точності у разі наближення. Класичний результат, отриманий Дж. Хінчіним у 1924 році, свідчить, що для більшості дійсних чисел рівень точності наближення пов'язаний із властивостями функцій збіжності відповідних рядів.

Ще одним суттєвим внеском є теорема Ліувілля, яка вказує, що жодне алгебраїчне число a степеня $n > 1$ не може бути надто точно наближеним раціональними числами. Існує деяка константа $c(a) > 0$, така, що для будь-яких цілих чисел p та q :

$$\left| a - \frac{p}{q} \right| < \frac{c(a)}{q^n}.$$

Цей результат став першим прикладом трансцендентних чисел, які не є розв'язками жодного многочлена з цілими коефіцієнтами.

Для знаходження діофантових наближень також використовують теорему Туе–Зігеля–Рота (ця теорема покращила нижню межу). Нехай a – ірраціональне число. Тоді для будь-якого $\varepsilon > 0$ існує константа $c(a, \varepsilon)$, що для цілих p та q , $q > 0$ виконується така рівність:

$$\left| a - \frac{p}{q} \right| > \frac{c(a, \varepsilon)}{q^{2+\varepsilon}}.$$

Отже, нижче рівня q^{-2} опуститися неможливо, незалежно від кількості ступенів. Це свідчить про те, що, хоча нескінченно багато наближень відповідають критерію (відповідно до теореми Діріхле), для алгебраїчних чисел отримати надто точні наближення, наприклад порядку $q^{-2-\varepsilon}$, практично нереально. Така межа вважається оптимальною у загальному випадку.

Для того, аби знаходити кращі наближення, використовують неперервні дроби. Будь-яке ірраціональне число a можна записати у вигляді нескінченного дроби $a = a_0 + \frac{1}{a_1 + \frac{1}{a_2 + \dots}}$. Збіги

p_n/q_n забезпечують надзвичайно точні раціональні наближення. Ці збіги характеризуються добре відомими класичними властивостями:

$$\left| a - \frac{p_n}{q_n} \right| < \frac{1}{q_n q_{n+1}}.$$

Також встановлено, що збіги є своєрідними «оптимальними наближеннями» у певному значенні, не існує іншого дроби $\frac{p}{q}$ із меншим значенням q та точнішим наближенням. Часом між збігами додають так звані півзбіги, щоб отримати інші варіанти наближень.

У діофантових наближеннях важливу роль відіграє оцінка точності наближення. Для цього застосовують абсолютну похибку. Вона знаходиться за формулою:

$$\theta = \left| a - \frac{p}{q} \right|,$$

чим меншою в результаті вийде θ , тим точнішим буде наближення. Для того, щоб врахувати масштаб числа використовується відносна похибка. Її знаходять за формулою:

$$\varepsilon_{rel} = \frac{\left| a - \frac{p}{q} \right|}{|a|}.$$

Ця оцінка стає особливо корисною, коли необхідно порівнювати точність наближення для чисел різних порядків величини. Більш детальним є показник діофантового наближення $\mu(a)$, який характеризує швидкість покращення раціональних наближень числа зі збільшенням знаменника q . Його визначають за формулою:

$$\mu(a) = \limsup_{q \rightarrow \infty} \frac{-\log \left| a - \frac{p}{q} \right|}{\log q}.$$

Якщо $\mu(a) = 2$, то a є «звичайним» ірраціональним числом. Якщо $\mu(a) = \infty$, таке число називають числом Ліувілля, яке дозволяє надзвичайно точні раціональні наближення навіть за умови великих знаменників.

Існує ще одна оцінка, яка пов'язана з коефіцієнтом наближення

$$c(a, p, q) = q^2 \left| a - \frac{p}{q} \right|,$$

ця оцінка враховує знаменник.

Діофантові наближення використовуються, в першу чергу, у математиці. Вони відіграють важливу роль у методах, у яких потрібно правильно зазначити точність та витрати певних ресурсів. Також вони використовуються у дослідженнях поведінки функцій, де аргумент наближається до певного ірраціонального числа.

Діофантові наближення широко застосовуються у теорії чисел, зокрема можна дізнатися на скільки точно ірраціональні числа можна наблизити раціональними дробами. Наприклад, користуючись ними, було доведено, що константи π та e не є алгебраїчними.

Сьогодні діофантові наближення також застосовуються у криптографії. Їх використовують для розробки і аналізу систем шифрування для оцінки складності розв'язування рівнянь у цілих числах. Більша частина криптографічних алгоритмів базується на властивостях решіток. Завдяки діофантовим оцінкам гарантується безпека алгоритмів, тому що для розкриття секретного ключа потрібно знайти дуже точні раціональні наближення з мінімальною похибкою, а це є доволі складною для обчислення задачею.

Також вони використовуються у комп'ютерній графіці. Під час того як створюються різні анімації та зображення, часто потрібно знайти координати точок, які будуть містити велику точність, проте вони мають знаходитись у межах раціональних чисел, що буде зручнішим для машинного представлення. За допомогою діофантових методів можна мінімізувати похибку округлення числа, що важливо для певних геометричних обчислень, де потрібна точність.

Варто зазначити, що діофантові методи також зустрічаються в економіці. Завдяки ним можна спростувати розрахунки у фінансових моделях. Також в економіці є багато показників, які є ірраціональними, і для того щоб використати їх у математичних розрахунках, необхідно наблизити ці значення за допомогою раціональних чисел із певною точністю.

Висновок. У статті висвітлено ключові аспекти теорії діофантових наближень, проаналізоване її історичне підґрунтя та сучасні вектори розвитку. Обговорюються методи визначення найкращих раціональних наближень, а також значення базових результатів, зокрема теорем Діріхле та Ліувілля, у становленні сучасної теорії чисел. Зазначено, що вивчення діофантових наближень має не лише теоретичну вагу, а й важливе прикладне значення, зокрема у таких галузях, як обчислювальна математика та криптографія.

Особливу увагу приділено універсальності діофантових наближень як інструменту аналізу зв'язку між раціональними та ірраціональними числами. Вони дозволяють визначати граничну точність наближень і виявляти закономірності, що лежать в основі властивостей дійсних чисел. Подальші дослідження в цій галузі можуть сприяти глибшому розумінню структури числових полів, розвитку метричної теорії чисел, а також вдосконаленню алгоритмів для роботи з великими обсягами числових даних.

Abstract. The work is devoted to the problem of Diophantine approximations – the approximation of real numbers by rational or integer numbers. The work presents the basic principles of constructing such approximations, describes the algorithm of continued fractions, Dirichlet's lemma and theorem, and the results of Liouville, Hinchin, and Tue–Ziegel–Roth. It reveals the connection between Diophantine approximations and continued fractions, the concept of degree and accuracy of approximation, and considers multidimensional generalizations. The material analyzes fundamental approaches to error estimation and the study of the properties of irrational numbers.

Keywords: Diophantine approximations, rational numbers, continued fractions, approximation accuracy.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Hardy G. H., Wright E. M. An Introduction to the Theory of Numbers. Oxford: Oxford University Press, 2008.
2. Cassels J. W. S. An Introduction to Diophantine Approximation. Cambridge: Cambridge University Press, 1957.
3. Schmidt W. M. Diophantine Approximation. Berlin: Springer-Verlag, 1980.
4. Davenport H. The Higher Arithmetic: An Introduction to the Theory of Numbers. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.

УДК 930.25:004.9:930.85:355.48

ЦИФРОВА АРХІВАЦІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ ПІД ЧАС ВІЙНИ

I. В. Стасишена, Г. П. Лукаш

Анотація. У статті проаналізовано сучасні методи цифрової архівації як ефективні засоби збереження історичних, культурних і документальних артефактів під час збройних конфліктів. Розглянуто переваги цифрових технологій для створення резервних копій, довготривалого зберігання та забезпечення доступу до матеріалів. На основі міжнародного досвіду й українських практик збереження культурної спадщини в умовах російсько-української війни визначено основні виклики, технічні рішення та організаційні стратегії. Окремо висвітлено питання захисту даних, верифікації цифрових копій і збереження нематеріальної культурної спадщини. Запропоновано рекомендації щодо розвитку національної системи цифрового архівування в умовах війни.

Ключові слова: цифрова архівація; культурна спадщина; історична спадщина; цифрові технології.

Вступ. Цифрова архівація, що набуває особливого значення в сучасних геополітичних реаліях, є інструментом збереження культурної та історичної спадщини України в умовах війни. Захист архівів, музейних колекцій і пам'яток від знищення є надзвичайно актуальним для збереження культурної ідентичності нації. Дослідження методів цифрової архівації та створення відповідної інфраструктури пов'язане з державними програмами і стратегічними завданнями розвитку країни. Гіпотеза полягає в тому, що застосування сучасних технологій не лише забезпечує збереження артефактів, а й відкриває можливості для їх вивчення, каталогізації та популяризації, сприяючи національній самосвідомості й міжнародній культурній інтеграції. Тема потребує ґрунтовного вивчення та вироблення методологічних підходів і технічних рішень для збереження спадщини в умовах ризику її втрати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрової архівації історичної спадщини в умовах війни привертає увагу багатьох дослідників. Теоретичні засади розглянуті у працях Н. Христової та І. Матяш, впровадження цифрових технологій – М. Палієнка, А. Кисельової та Г. Боряка, зарубіжний досвід – А. Майєр-Шенбергера, Г. Аппельбаума та К. Ціммермана. Технологічні аспекти оцифрування досліджували С. Кулешов і О. Гаранін, а міжнародну практику архівації в надзвичайних ситуаціях – Д. Браун, П. Ротенберг та В. Малковський [1, с. 176]. Водночас залишаються нерозв'язаними питання відсутності єдиної методології оцінки ризиків, технічних стандартів, координації інституцій та критеріїв пріоритетності, а також недосконалості правової бази. Додаткові виклики становлять технічні обмеження, підготовка кадрів і міжнародна співпраця у створенні резервних сховищ.

Мета статті – розробка методологічного підходу до цифрової архівації історичної спадщини України в умовах війни, що поєднує технологічні, організаційні, правові та психологічні аспекти в єдину систему кризового реагування. На відміну від підходів, орієнтованих на цифровізацію в мирний час, запропонована методологія відображає адаптивну модель збере-

ження культурних цінностей у воєнних умовах. Дослідження вводить до наукового обігу результати вивчення ефективності методів оцифрування в польових умовах, класифікацію об'єктів за ступенем вразливості, систему критеріїв пріоритизації та концепцію «мобільних цифрових архівних лабораторій» для роботи в зонах ризику.

Виклад змісту дослідження. Військові конфлікти несуть безпосередню загрозу не лише людським життям, але й матеріальній та нематеріальній культурній спадщині народів. Досвід України та інших країн, що зазнали збройних конфліктів, демонструє критичну важливість застосування цифрових технологій для збереження історичних артефактів, документів, пам'яток архітектури та інших об'єктів культурної спадщини. Цифрова архівація постає як один із найефективніших методів збереження історичної пам'яті в умовах, коли фізичні об'єкти перебувають під загрозою знищення [2].

Цифрова архівація передбачає створення електронних копій об'єктів культурної спадщини з використанням сучасних технологій, зокрема високоякісного сканування, 3D-моделювання, фотограмметрії та інших методів фіксації даних. На відміну від традиційних способів документування, цифрові технології забезпечують високу точність відтворення, можливість збереження великих обсягів інформації, швидкий доступ до даних та їх безпечне зберігання у розподілених системах, що суттєво знижує ризик повної втрати інформації внаслідок воєнних дій.

Під час збройних конфліктів цифрова архівація зберігає дані про об'єкти, що можуть бути знищені, забезпечує основу для їх реставрації та робить культурну спадщину доступною для дослідників і суспільства, навіть коли оригінали недосяжні [3].

Важливим аспектом цифрової архівації є розробка методологічних підходів із дотриманням міжнародних стандартів створення, зберігання та організації архівів. Це передбачає вибір форматів для довготривалого збереження, створення метаданих і використання систем резервного копіювання в різних локаціях. Досвід зон конфліктів засвідчує виклики – обмежений доступ, нестачу ресурсів і потребу швидкого реагування, що потребує гнучких стратегій, міжнародної підтримки та залучення громадянського суспільства [4].

Сучасні проєкти цифрової архівації в умовах конфліктів все частіше використовують інноваційні технології, які дозволяють оптимізувати процеси. Наприклад, використання безпілотних літальних апаратів (дронів) для створення детальних 3D-моделей архітектурних пам'яток, застосування технології доповненої реальності для віртуальної реконструкції втрачених об'єктів, використання штучного інтелекту для аналізу та каталогізації великих обсягів цифрових даних.

Важливим складником цифрової архівації є міжнародна співпраця. Воєнні конфлікти супроводжуються руйнуванням інфраструктури та переміщенням фахівців, що ускладнює організацію робіт локально. У таких умовах підтримка міжнародних організацій, зокрема ЮНЕСКО, ICOMOS, ICCROM, та установ із досвідом цифрової архівації стає критично важливою. Міжнародні проєкти не лише надають технічну й фінансову підтримку, але й сприяють вдосконаленню методологій, навчанню фахівців і інтеграції національних ініціатив у глобальний контекст збереження культурної спадщини [5].

У контексті України активно діє проєкт «Цифрова платформа збереження української культурної спадщини», реалізований за підтримки програми «Культура» Європейського Союзу. Доповнює цей перелік проєкт «Safeguarding Ukrainian Cultural Heritage Online» (SUCHO), ініційований міжнародною спільнотою цифрових гуманітаріїв у відповідь на повномасштабне вторгнення в Україну, який зосереджується на збереженні цифрових копій українських культурних матеріалів [6]. Правове підґрунтя цих ініціатив формують Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року та її Другий протокол 1999 року, що безпосередньо стосуються захисту культурної спадщини під час військових дій [6].

На рівні Європейського Союзу діють Рекомендації Європейської комісії щодо оцифрування та онлайн-доступності культурних матеріалів та цифрового збереження 2011 року. В Україні проєкти цифрової архівації спираються на національне законодавство, зокрема Закон України «Про охорону культурної спадщини», Закон України «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей», а також на Державну програму збереження національної культурної спадщини [7].

Цифрова архівація відіграє важливу роль у протидії інформаційним викликам, що супроводжують воєнні конфлікти. Коли культурна спадщина стає об'єктом пропаганди та дезінформації, цифрові архіви формують документальну основу для відстоювання історичної правди. Вони містять верифіковану інформацію про походження, автентичність і культурну приналежність об'єктів, що дозволяє протистояти маніпуляціям історичними фактами чи привласненню спадщини.

Окремої уваги заслуговує роль цифрової архівації у збереженні нематеріальної культурної спадщини – традицій, звичаїв, усної історії, особливо вразливих під час конфліктів через переміщення населення та розрив соціальних зв'язків. Аудіо- й відеозаписи розповідей очевидців, документування традиційних практик, фіксація мовного різноманіття – важливі складові стратегії збереження культурної пам'яті. Цифрові технології дозволяють не лише зберігати, а й поширювати ці матеріали, забезпечуючи тяглість традицій навіть в умовах розпорошення спільнот [6].

Збір аудіосвідчень про знищення культурної спадщини внаслідок дій Російської Федерації став важливим напрямом документування воєнних злочинів проти культури. Робота розпочалася відразу після повномасштабного вторгнення й здійснювалася кількома інституціями та громадськими ініціативами. Український інститут національної пам'яті сформував мобільні групи, які на деокупованих територіях фіксували культурні втрати саме на місцях руйнувань [8].

Регіональні музеї та архіви адаптувалися до воєнних умов та започаткували локальні проєкти документування за участі працівників і волонтерів. «Мережа культурного опору» розробила методiku збору свідчень про культурні втрати та створила онлайн-сховища, а міжнародні структури ICOM і Blue Shield International надали методологічну підтримку й обладнання. Для забезпечення доказової цінності матеріалів створено протоколи із фіксацією метаданих, а для системного зберігання – «Цифровий архів культурних втрат». Зібрані свідчення використовуються і для збереження пам'яті, і для підготовки матеріалів до міжнародних судів [9].

Щоб визначити внутрішні сильні та слабкі сторони цифровізації культурної спадщини України і проаналізувати зовнішні можливості та загрози, зробимо SWOT-аналіз (табл. 1).

Таблиця 1

SWOT аналіз цифровізації культурної спадщини України

Сильні сторони	Слабкі сторони
– Зростання політичного та громадського усвідомлення стратегічної важливості цифровізації; – якісне технологічне обладнання; – вдосконалені технологічні та цифрові інфраструктури; – високе усвідомлення громадськістю необхідності охорони культурних цінностей; – залучення все більш молодшої та обізнаної аудиторії; – цифровий захист і посилення СН	– Низький рівень кваліфікації та цифрової культури населення; – недостатня інфраструктура підключення; – труднощі у налагодженні синергетичного партнерства між установами та місцевими громадами; – недостатні трансдисциплінарні дослідження; – неадекватне картування СН; – недостатня кількість кадрів та цифрових інструментів для моніторингу ЦЗ; – відсутність спільних інструментів управління; – відсутність усталених методологій
Можливості	Загрози
– Підвищення обізнаності населення про потенціал, який надають технологічні інновації та ІКТ; – збільшення залученості громади до прийняття рішень та знання про переваги співпраці між різними гравцями; – розробка протоколу моніторингу СН; – створення бази даних; – розробка та проєктування культурних шляхів для відкриття культури та традицій громади	– Можливе збільшення цифрового розриву серед населення з низьким рівнем цифрової грамотності; – бюрократія; – технологічна застарілість; – відсутність правил захисту даних та інтелектуальної власності

На основі SWOT-аналізу цифровізації культурної спадщини можна зробити такі висновки: зростає політичне та громадське усвідомлення важливості цифровізації, поліпшується

технологічне обслуговування та вдосконалюються цифрові інфраструктури, водночас спостерігається високе розуміння необхідності охорони культурних цінностей. Але й існують суттєві перешкоди: низький рівень цифрової культури населення, недостатня інфраструктура підключення, труднощі у партнерстві між установами та громадами, брак трансдисциплінарних досліджень та кадрів для моніторингу. Серед можливостей виділяється підвищення обізнаності про технологічні інновації, збільшення громадської участі, розробка протоколів моніторингу та баз даних культурної спадщини. Загрозами залишаються потенційне збільшення цифрового розриву, бюрократія, технологічна застарілість та недостатній захист даних і інтелектуальної власності.

Проаналізуємо за типами об'єкта пошкоджені після повномасштабного вторгнення рф в Україну об'єкти культурної спадщини (табл. 2).

Таблиця 2

Пошкоджені об'єкти культурної спадщини в Україні за 2022–2024 р. [1; 2; 8; 10;]

Тип об'єкта	Вересень 2022	Липень 2023	Липень 2024	Абсолютне відхилення (2024 / 2022)	Відносне відхилення (2024 / 2022), %
Релігійні споруди	79	117	138	+59	+74,7 %
Історичні та/або мистецькі будівлі	68	98	214	+146	+214,7 %
Музеї	13	27	31	+18	+138,5 %
Пам'ятники	17	19	32	+15	+88,2 %
Бібліотеки	9	12	15	+6	+66,7 %
Архіви	0	0	1	+1	-
Всього	186	273	431	+245	+131,7 %

За досліджуваний період загальна кількість пошкоджених об'єктів збільшилася на 245 одиниць, що відповідає зростанню на 131,7 % та демонструє значну інтенсивність руйнувань. Найбільш драматичного впливу зазнали історичні та мистецькі будівлі, кількість яких зросла з 68 у вересні 2022 року до 214 у липні 2024 року, що становить збільшення на 214,7 %. Це свідчить про високу вразливість архітектурної спадщини під час збройних конфліктів та цілеспрямований характер руйнувань [10].

Релігійні споруди також зазнали значних пошкоджень, їх кількість збільшилася на 59 об'єктів, що становить зростання на 74,7 %. Така ситуація відображає не лише матеріальні втрати, але й підтверджує втрати духовної та культурної ідентичності громад. Кількість пошкоджених музеїв зросла з 13 до 31, тобто на 138,5 %, що призводить до незворотних втрат музейних колекцій та експонатів, які часто мають унікальну історичну цінність. Пошкодження пам'ятників та бібліотек також значне зросли – на 88,2 % та 66,7 % відповідно. Особливо тривожною є поява у липні 2024 року першого пошкодженого архіву, що створює загрозу втрати незворотних документальних свідчень історичної та культурної спадщини [10].

Порівняльний аналіз темпів руйнування за різні періоди вказує на прискорення цього процесу: якщо за період з вересня 2022 по липень 2023 року було додатково пошкоджено 87 об'єктів, то з липня 2023 по липень 2024 року ця цифра сягнула 158 об'єктів. Така тенденція відображає не тільки інтенсифікацію воєнних дій, але й можливе цілеспрямоване нищення культурних об'єктів як елементу стратегії культурного знищення.

Різке зростання кількості пошкоджених історичних і мистецьких будівель вимагає термінового цифрового документування та створення резервних копій архівів і бібліотек, а також розробки стратегій їх відновлення після війни [9].

Аналіз проєктів свідчить, що вони протидіють руйнуванню культурної спадщини через цифрове документування, збереження та створення відкритих архівів. Спільними рисами є використання новітніх технологій, залучення експертів і волонтерів та орієнтація на майбутнє відновлення об'єктів. З огляду на масштаби руйнувань, такі ініціативи мають критичне значення для збереження національної пам'яті. Перспективи розвитку цифрової архівації пов'язані з інтеграцією інновацій, розробкою стандартів швидкого реагування, створенням безпечних систем зберігання та розширенням доступу для науковців і суспільства (табл. 3).

**Активні цифрові проєкти захисту культурної спадщини
в Україні станом на 2024 рік [7; 9; 10]**

Назва проєкту	Основна мета
Збережемо українську спадщину	Створення сховища спадщини. Зібрані дані будуть корисними для відновлення та реставрації пам'яток у разі їх руйнування. До процесу збору даних залучені органи місцевої влади. Для створення 3D-моделей можна використовувати дрони, камери, лазерні сканери та інші геодезичні пристрої
Резервна Україна	Волонтери за попередньою згодою влади можуть сканувати будівлі, пам'ятники та об'єкти за допомогою смартфонів, камер і дронів. Завдяки технології 3D-реконструкції, наданій Polysam, зібрані дані можна зберігати у відкритому та безпечному онлайн-архіві
Збереження української культурної спадщини онлайн – СУЧО	Ініціативи за участю волонтерів у всьому світі, які займаються захистом цифрової культурної спадщини, з наміром повернути файли та дані своїм організаціям після конфлікту
Urban Media Archive – UMA	Щоб подолати прірву між істориками, архівістами та звичайними людьми, зазначений архів збирає, зберігає та надає доступ до матеріалів, які Державний архів іноді ігнорує. Це стало можливим завдяки партнерству з численними організаціями та партнерами. Колекції оцифровані, архівовані, описані та створені у відкритих цифрових форматах і стандартах
Проєкт Старої Хати	Створений у 2020 році проєкт сприяє документуванню, класифікації, архівації та поширенню в режимі реального часу фотоматеріалів і сюжетів усної традиції, які становлять матеріальну та нематеріальну культурну спадщину
Запорізька Спадщина	За підтримки Департаменту культури і туризму Запорізької міської ради проєкт має на меті зробити першоджерела, що представляють історію Запоріжжя, доступними без будь-яких перешкод
Київ Інтерактивний	Проєкт є частиною цифрових ініціатив Центру міської історії Східної та Центральної Європи, який використовує цифрові технології для зберігання та аналізу історичних джерел та відображення результатів історичних досліджень. Цей цифровий проєкт дозволяє вивчати повсякденне життя киян початку ХХ століття на основі інтерактивної карти міста та її баз даних
Конструктивізм-Харків	Окрім популяризації та поширення архітектурної спадщини Харкова в мережі, ця ініціатива має на меті просвітити місцеву громадськість про конструктивізм. Вебсайт пропонує необмежений доступ до мультимедійних текстів та інформації
Ukrainian Heritage Hub	Проєкт захищає українську культурну спадщину за допомогою блокчейн-технологій зберігання. На відміну від попередніх ініціатив, спрямованих на оцифрування культурних цінностей на місцевому рівні, ця програма охопить масштаб всієї країни
CityFace (МІСТО І ВІЙНА)	Метою цього мультидисциплінарного проєкту був аналіз та переоцінка багатьох аспектів української міської культурної спадщини великих міст

Отже, цифрова архівація є ключовим інструментом збереження культурної спадщини у війні: вона фіксує об'єкти під загрозою, створює основу для їх відновлення та вимагає спільних зусиль держави, міжнародних організацій і суспільства з використанням сучасних технологій.

Висновки. Дослідження підтверджує критичне значення цифрової архівації для збереження культурної спадщини України в умовах війни. Статистика 2022–2024 років показує зростання пошкоджених об'єктів на 131,7 %, що становить безпрецедентний виклик для національної культурної пам'яті.

Реалізовані проєкти цифрової архівації ефективно поєднують високотехнологічні методи документування з громадською участю та міжнародною підтримкою. SWOT-аналіз виявив як позитивні можливості, так і суттєві виклики, що підкреслює необхідність комплексного підходу.

Цифрові архіви є не лише інструментом збереження інформації, але й основою для майбутньої реконструкції пошкоджених об'єктів, документування воєнних злочинів та захисту національної ідентичності. Подальші дослідження мають зосередитись на вдосконаленні методологій цифрової архівації під час активних бойових дій та інтеграції цифрових архівів у стратегії постконфліктного відновлення.

Abstract. The article analyzes modern digital archiving methods as effective tools for preserving historical, cultural, and documentary artifacts during armed conflicts. It highlights the advantages of digital technologies for creating backups, ensuring long-term storage, and providing broad access to materials. Based on international experience and Ukrainian practices during the Russian-Ukrainian war, the author outlines key challenges, technical and organizational solutions, and data protection measures. Practical recommendations are proposed for developing a national system of digital archiving amid ongoing conflict.

Keywords: digital archiving; cultural heritage; historical heritage; digital technologies.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Петрова І., Кострюліна П. Цифрові ресурси українських архівів / за ред. Н. Рябухи та ін. *Культура та інформаційне суспільство XXI століття: матеріали міжнар. наук.-теорет. конф. молодих учених*, м. Харків, 18–19 квіт. 2024. Харків: ХДАК, 2024. С. 176–177.
2. Nguyen C. D. Digital cultural heritage in the crossfire of conflict: cyber threats and cybersecurity perspectives. *Insights*. 2024. Vol. 37. URL: <https://insights.uksg.org/articles/10.1629/uksg.647>
3. Малишев О. О. Пам'яткоохоронне законодавство Теодеріха Великого та значення Остготського Ренесансу в контексті історії становлення права культурної спадщини. *Журнали Національної академії наук України*. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001262686>
4. Ортіков У. Х. Роль інформаційних технологій та іноземної мови у вивченні історико-культурної спадщини. *Scholar*. 2024. № 3. С. 667–670. URL: <https://scholar.google.com/citations?user=aBFb5HsAAAAJ&hl=en>
5. Макхью Дж. Л. Проектування сталості під примусом: нестабільність і збереження спадщини в Україні. 2023. № 12. С. 168–183. URL: <https://reunido.uniovi.es/index.php/RM/article/view/19593>
6. Жолікер К. Збереження української культурної спадщини онлайн та місія збереження цифрової культурної спадщини. *Museum and Society*. 2023. № 21(2). С. 58–64. DOI: 10.29311/mas.v21i2.4302.
7. Бадж Г. Культурна спадщина під час збройного конфлікту. Резолюція Ради Безпеки ООН 2347 (2017), її сфера застосування та наслідки. *HALSHS sciences humaines et sociales*. URL: <https://shs.hal.science/halshs-03591787>
8. Спільна оцінка адаптивних повторних втручань культурної спадщини в перспективі циклічної економіки: тематичне дослідження історичних будівель у Салерно (Італія). *J. Urban Manag.* 2024. № 13(2). С. 107–139. DOI: 10.1016/j.jum.2023.12.002.
9. Майєтті Ф. Збільшення спадщини за допомогою цифрових інструментів для сталого розвитку – концептуальна основа. *MDPI*. 2023. Vol. 15. DOI: 10.3390/su151511799.
10. Кулешов С., Бойко В. «Робота архівних установ в умовах дії особливих правових режимів»: дискусійні нотатки укладачів методичних рекомендацій. *Архіви України*. 2024. № 2(333). С. 160–174.

УДК 004.8:004.421.2

АЛГОРИТМІЧНІ СТРУКТУРИ ТА МЕТОДИ ОБРОБКИ ДАНИХ У ПОБУДОВІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ АГЕНТІВ

В. О. Шендрік, Н. А. Потапова

Анотація. У статті розглянуто алгоритмічні структури та методи обробки даних, що використовуються під час побудови інтелектуальних агентів. Представлено огляд еволюції архітектур від класичних ієрархічних систем до генеративних моделей, які реалізують адаптивне навчання та прогнозування. Показано приклад спрощеної реалізації генеративного агента на основі алгоритмів підкріплення, який здатен формувати власні рішення. Розкрито роль машинного навчання, обробки даних і генеративного моделювання у створенні автономних інтелектуальних систем.

Ключові слова: інтелектуальний агент, генеративний алгоритм, машинне навчання, оптимізація, штучний інтелект.

Вступ. Інтелектуальні агенти є центральною ланкою у розвитку систем штучного інтелекту. Вони поєднують алгоритмічні механізми ухвалення рішень з адаптивними моделями, здатними до навчання та самоорганізації. Ранні дослідження у цій сфері зосереджувалися на структурованих ієрархічних системах, де кожен рівень виконував чітко визначені завдання. Проте з розвитком нейромереж і генеративних моделей з'явилися алгоритми, що дозволяють агентам створювати нові варіанти поведінки та прогнозувати результати своїх дій.

Сучасні інтелектуальні агенти використовуються не лише у класичних програмних системах, а й у робототехніці, медичних експертних системах, кібербезпеці, логістиці та системах рекомендацій. Їх алгоритмічні структури стають усе складнішими, оскільки вони мають враховувати стохастичну природу даних і невизначеність середовища.

Метою статті є аналіз ключових алгоритмічних структур і методів обробки даних, що лежать в основі побудови сучасних інтелектуальних агентів, а також демонстрація спрощеного прикладу реалізації генеративного агента.

Основна частина. Агент є суб'єктом діяльності. Комп'ютерні агенти володіють деякими іншими атрибутами, які обумовлюють їх властивості мислити та ухвалювати рішення. До таких атрибутів належать: здатність функціонувати під автономним керуванням, сприйняття власного середовища, існування протягом тривалого часу, адаптація до змін і здатність проходити до досягнення цілей, які ставлять інші суб'єкти.

Рациональним агентом називається той агент, який проводить свої дії з метою отримання найкращого результату. Підхід у створенні штучного інтелекту ґрунтувався на формуванні агентом правильних логічних висновків. У деяких випадках формування правильних логічних висновків стає частиною функціонування раціонального агента. Отже, раціональність полягає у тому, щоб за рахунок правильних (раціональних) міркувань, обґрунтованих логічними патернами, дійти до висновку, що саме вказана дія дасть змогу отримати бажаний результат. Окрім цього, правильність логічного висновку не є повною раціональністю, оскільки на практиці існує багатоваріантність вибору. Також існує цілий спектр дій, які зумовлені поведінковими рефлексами. Всі ці складники сформували основний критерій у процесі створення інтелектуальних агентів – можливість створення та подання знань, які у подальшому можуть бути інтерпретовані (згідно розроблених алгоритмів) у логічні висновки та систему мислення.

Агентом є все, що може розглядатися як таке, що сприймає своє середовище за допомогою датчиків і впливає на це середовище за допомогою виконавчих механізмів. Програмне забезпечення, яке є інтелектуальним агентом, у якості вхідних сенсорних даних отримує коди під час натискання клавіш. Вміст файлів і мережні пакети, які впливають на середовище агента виявляється у тому, що програмне забезпечення виводить дані на екран, записує файли та передає пакети даних у мережу. Кожен агент може сприймати дії, які він робить.

Алгоритмічна структура агента визначає його здатність до аналізу даних, планування та взаємодії із середовищем. Класичні ієрархічні системи використовують розподіл рівнів:

1. Сприйняття (сенсорні дані).
2. Обробка інформації.
3. Ухвалення рішень.
4. Виконання дій.

Такі структури зручні для задач зі стабільним середовищем, але обмежені у випадках динамічних систем. Тому сучасні підходи переходять до генеративних і гібридних архітектур, де алгоритм самостійно моделює можливі стани й адаптується до нових даних. Окрім цього, в архітектурі агентів використовуються мережеві топології взаємодії, що дозволяє агентам обмінюватись знаннями, що породжує концепцію мультиагентних систем (MAS), у яких взаємодія здійснюється через протоколи координації, спільного навчання та розподілу завдань. Алгоритмічні структури тут базуються на принципах децентралізації, що робить систему більш стійкою до збоїв.

Інтелектуальні агенти використовують комбінацію кількох методів:

- Нейронні мережі для навчання та розпізнавання закономірностей;
- Стохастичні алгоритми для пошуку оптимальних стратегій;
- Алгоритми підкріплення (RL) для навчання через взаємодію із середовищем;
- Генеративні моделі (GAN, VAE, Diffusion) для створення нових даних, дій або стратегій.

Методи обробки даних у сучасних агентних системах часто реалізуються за допомогою глибокого навчання (Deep Learning). Воно дозволяє моделювати складні нелінійні залежності у вхідних сигналах і створювати узагальнені уявлення про середовище. У генеративних агентів застосовуються моделі типу GPT (Generative Pretrained Transformer), які здатні не лише реагувати на вхідні дані, а й створювати нові контексти, тексти чи стратегії на основі навчання на великих наборах даних.

Обробка великих масивів даних (Big Data) потребує оптимізації за швидкістю і пам'яттю. Використання паралельних обчислень та алгоритмів відбору ознак (feature selection) дозволяє суттєво підвищити продуктивність агентів.

Нижче подано приклад спрощеного псевдокоду генеративного агента, який навчається за допомогою методу підкріплення для створення нових дій у середовищі.

```
# Ініціалізація середовища та агента
environment = Environment()
agent = Agent()

for episode in range(MAX_EPISODES):
    state = environment.reset()
    done = False

    while not done:
        # Агент генерує дію на основі політики  $\pi$ 
        action = agent.generate_action(state)
        # Виконує дію і отримує винагороду
        next_state, reward, done = environment.step(action)
        # Оновлює параметри політики
        agent.update_policy(state, action, reward, next_state)
        # Переходить у новий стан
        state = next_state
        # Виведення результатів навчання
        agent.show_results()
```

У цьому прикладі алгоритмічна структура складається з трьох основних компонентів:

- генератора дій, який формує нові стратегії;
- оцінювача, що обчислює винагороду (reward);
- функції оновлення політики, яка покращує модель дій.

Отже, агент не лише реагує на стимули середовища, а й навчається створювати оптимальні дії, що відповідає принципам генеративного ШІ.

У реальних системах ці компоненти реалізуються через нейромережеві архітектури, зокрема через Policy Gradient або Actor-Critic підходи. Вони надають змогу агенту поступово наближатися до оптимальної стратегії дій. Наприклад, у генеративних чат-агентах, як-от ChatGPT, політика оновлюється на основі людських оцінок (Human Feedback), що є варіацією RLHF (Reinforcement Learning from Human Feedback). Це забезпечує більш природну поведінку системи та адаптацію до контексту користувача.

У випадку інтеграції ієрархічних та генеративних методів найперспективнішими є гібридні підходи, що поєднують алгоритмічну структурованість ієрархічних систем з адаптивністю генеративних моделей. Такий агент може функціонувати на кількох рівнях:

- низькорівневі модулі виконують сенсорну обробку;
- середні рівні ухвалюють рішення на основі правил і статистики;
- верхні рівні генерують нові стратегії поведінки.

Це забезпечує масштабованість і автономність у складних динамічних середовищах, зокрема у сфері робототехніки, фінансового прогнозування та персоналізованих інформаційних систем.

Додатково інтеграція цих підходів дозволяє реалізовувати когнітивні архітектури, такі як Soar, ACT-R або LIDA, які моделюють процеси людського мислення. Вони поєднують дедуктивні алгоритми, машинне навчання та генеративні компоненти для досягнення більш «усвідомленої» поведінки агента.

Такі моделі використовуються для розробки адаптивних освітніх систем, автономних роботів та інтелектуальних помічників, що здатні самостійно прогнозувати потреби користувача.

Висновки. Алгоритмічні структури інтелектуальних агентів пройшли значну еволюцію від ієрархічних моделей до генеративних систем, здатних до творчого відтворення рішень. Завдяки синтезу алгоритмічних структур, генеративних моделей та глибинного навчання сучасні агенти здатні ефективно працювати у відкритих, невизначених середовищах. Вони демонструють адаптивність, стійкість і здатність до узагальнення досвіду.

Генеративні алгоритми розширюють можливості автономних агентів, дозволяючи їм самостійно створювати нові дії, адаптуватися до невизначених середовищ і підвищувати власну ефективність. Подальші дослідження мають бути спрямовані на поєднання генеративного навчання з когнітивними моделями для створення агентів, здатних до логічного мислення та пояснюваного ухвалення рішень.

Annotation. The article considers algorithmic structures and data processing methods used in developing intelligent agents. It reviews the evolution from hierarchical systems to generative models that implement adaptive learning and prediction. A simplified example of a generative agent based on reinforcement algorithms is presented, showing how agents can autonomously create new strategies. The importance of hybrid architectures combining analytical and generative methods is emphasized.

Keywords: intelligent agent, generative algorithm, reinforcement learning, optimization, artificial intelligence.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson, 2021. 1166 p. URL: http://lib.ysu.am/disciplines_bk/efdd4d1d4c2087fe1cbe03d9ced67f34.pdf
2. Sutton R. S., Barto A. G. Reinforcement Learning: An Introduction. *Stanford University*. Cambridge, London: MIT Press, 2014. 352 p. URL: <https://web.stanford.edu/class/psych209/Readings/SuttonBartoIPRLBook2ndEd.pdf>
3. Goodfellow I., Bengio Y., Courville A. Deep Learning. MIT Press, 2016.
4. Schmidhuber J. Generative AI and Autonomous Systems. *Neural Networks*, 2024.
5. Бойко С. І., Корольов Д. В. Генеративні методи в інтелектуальних системах. Київ: КПІ ім. І. Сікорського, 2023.
6. Nathalia N., Alencar P., Cowan D. Self-Adaptive Large Language Model (LLM)-Based Multiagent Systems. *Cornell University*. 2023. DOI: 10.48550/arXiv.2307.06187.
7. Thuy Ngoc Nguyen, Duy Nhat Phan, Cleotilde Gonzalez. Learning in Cooperative Multiagent Systems Using Cognitive and Machine Models. *Cornell University*. 2023. DOI: 10.48550/arXiv.2308.09219.
8. Helie S., Sun R. Cognitive Architectures and Agents. Part of the book series: Springer Handbooks. *Springer Nature Link*. P. 683–696. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-662-43505-2_36
9. Casals A., Brandão A. A. F. HECATE: An ECS-based Framework for Teaching and Developing Multi-Agent Systems. *Cornell University*. 2025. DOI: 10.48550/arXiv.2509.06431.

УДК 004.056.55:004.032.26(477)

АНАЛІЗ ЗАСТОСУВАННЯ НЕЙРОННИХ МЕРЕЖ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВИЯВЛЕННЯ РІЗНИХ ТИПІВ КІБЕРАТАК НА МЕРЕЖЕВІ РЕСУРСИ В ПЕРІОД ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

А. І. Юкальчук, Д. В. Загоруйко

Анотація. У роботі досліджено застосування та порівняння ефективності різних архітектур штучних нейронних мереж (MLP, CNN, SOM, Hopfield та кілька гібридних конфігурацій, зокрема CNN+MLP і Transformer+Hopfield) для задачі виявлення мережових вторгнень на базі стандартного датасету KDD'99. Усі моделі реалізовано мовою *Python*.

Ключові слова: нейронна мережа, виявлення вторгнень, DOS, R2L, U2R.

Вступ. У сучасних умовах швидкого зростання кіберзагроз та все більшої залежності критичних об'єктів від інформаційних мереж постає задача створення надійних і адаптивних систем виявлення вторгнень. У роботі розглядається застосування штучних нейронних мереж для автоматичного розпізнавання аномалій у мережевому трафіку, зокрема для виявлення складних і рідкісних сценаріїв атак, які становлять найбільшу загрозу для безпеки інформаційних систем.

Метою роботи було порівняти ці архітектури в контексті задачі виявлення вторгнень на основі загальнодоступного набору даних KDD'99, встановити переваги та обмеження кожного підходу та сформулювати практичні рекомендації щодо їх застосування в середовищах із підвищеними вимогами до безпеки. Для оцінки моделей використовувалися стандартні метричні підходи, що дозволяють порівнювати їх здатність розрізняти різні типи мережових подій.

Сучасні дослідження у сфері виявлення вторгнень. У літературі останніх років існує значна кількість робіт, пов'язаних із виявленням вторгнень на основі глибокого навчання. Сучасні дослідження у сфері кібербезпеки зосереджуються на інтеграції штучного інтелекту та методів машинного навчання для покращення здатності виявляти та протидіяти кіберзагрозам. Хоча ці дослідження досягли значних результатів, більшість із них все ще обмежуються конкретними тестовими наборами даних, зокрема NSL-KDD, UNSW-NB15 та CIC-IoT2023. Однак нові дослідження дедалі частіше використовують події безпеки та журнали, пов'язані з реальними випадками, що робить їх результати більш практично застосовними [1–3].

Saini та співавтори провели всебічний огляд дуальності адверсаріального навчання в мережевому виявленні вторгнень, досліджуючи атаки та контрзаходи. Їх дослідження показало, що графові нейронні мережі (GNN) демонструють особливу перспективність для виявлення мережових вторгнень, завдяки їх здатності обробляти складні залежності та взаємозв'язки в мережових даних. Автори підкреслили важливість розвитку стійких механізмів захисту для протидії потенційним порушенням мережової безпеки та приватності, викликаним адверсаріальними атаками [3].

Zhong та співавтори провели всебічне дослідження застосування графових нейронних мереж для систем виявлення вторгнень. Їх систематична таксономія класифікує існуючі та майбутні дослідження методів виявлення вторгнень на основі GNN, підкреслюючи переваги цих архітектур у захопленні складних взаємозв'язків у структурованих графом даних [4].

Chhetri та Namin дослідили застосування трансформерних моделей для прогнозування наслідків кібератак. Їх робота демонструє ефективність архітектури BERT та ієрархічних мереж уваги (HAN) для аналізу текстових описів кібератак та прогнозування їх потенційного впливу, що є важливим кроком у напрямі автоматизації оцінки загроз [5].

Sharma запропонував реалізацію моделі, яка використовує аналіз мережевого трафіку (NTA) та дані лічильників продуктивності апаратного забезпечення (HPC) для точного позначення zero-day атак. Дослідження спрямоване на створення моделі на основі автокодера, яка об'єднує апаратні та мережові характеристики для ефективної класифікації, використовуючи стандартні набори даних кібербезпеки CICIDS2017, NSL-KDD та D.A.V.I.D.E HPC [6].

Rasikha та співавтори розробили ансамблевий метод глибокого навчання для виявлення кібератак і підкреслили, що методи глибокого навчання є надзвичайно бажаними для виявлення кібератак, оскільки вони не потребують інженерії ознак або припущень про розподіл даних. Їх підхід продемонстрував високу ефективність у виявленні різноманітних типів атак в IoT-мережах [7].

Змодельовані типи нейронних мереж. У процесі дослідження для моделювання та подальшого аналізу ефективності у виявленні кібератак було відібрано кілька різних підходів до побудови нейронних мереж. Серед них розглядалися класичні багатошарові перцептрони, що традиційно застосовуються для задач класифікації; згорткові нейронні мережі, які добре працюють з послідовними та структурованими даними; самоорганізовані карти Кохонена, що належать до несупервізійних методів та дозволяють виконувати кластеризацію і візуалізацію складних даних; асоціативна мережа Хопфілда, яка імітує механізми пам'яті та здатна відновлювати зразки за частковими вхідними даними; а також гібридні архітектури, що поєднують властивості кількох підходів із метою досягнення більш збалансованої продуктивності у виявленні як масових, так і рідкісних типів атак. Такий вибір моделей дозволив комплексно оцінити можливості різних парадигм нейронних мереж у контексті задач кіберзахисту.

Класичний багатошаровий перцептрон (MLP) використано як базову модель для порівняння. MLP – це послідовність щільних (fully connected) шарів із нелінійними активаціями, що навчаються відображати вхідні вектори ознак у простір, де класи відокремлюються лінійно. Під час навчання застосовувався стохастичний градієнтний спуск із крос-ентропійною функцією втрат для багатокласової класифікації; стандартні методи регуляризації (dropout, L2) та нормалізації допомагали запобігти перенавчанню. MLP працює добре, коли зв'язки між ознаками можна захопити через комбінації лінійних перетворень і простих нелінійностей; проте у випадку сильно локалізованих або структурованих шаблонів у даних (наприклад, ча-

сові або корельовані блоки ознак) він може вимагати великої кількості параметрів і довшого тренування.

Згорткові нейронні мережі (CNN), хоча з самого початку і розроблені для роботи із зображеннями, виявилися корисними для виявлення локальних закономірностей у векторі ознак мережевого трафіку за умови правильного відтворення структури вхідного простору. Замість повного з'єднання, CNN застосовують локальні фільтри, що шукають повторювані підструктури та взаємозв'язки між сусідніми ознаками; це дозволяє ефективніше вчитися на великому числі ознак і знижує кількість параметрів. У контексті IDS це дає перевагу в розпізнаванні характерних шаблонів пакетних послідовностей або груп ознак, що супроводжують певні типи атак. Для тренування в CNN використовувалися операції пулінгу та нормалізації, а також адаптація навчальної швидкості та батч-нормалізація для стабільності навчання.

Самоорганізуючі карти (SOM) застосовували як інструмент ненадзорного виявлення аномалій і візуалізації простору ознак. SOM виставляє багатовимірні вектори на двовимірну карту, зберігаючи топологічні відношення між прикладами; це добре підходить для попереднього виявлення кластерів типового трафіку й виявлення відхилень, які можуть відповідати аномаліям. SOM не є класифікатором, але може бути у ролі попереднього фільтра або джерела додаткових ознак (наприклад, відстань до найближчого нейрона карти) для наступних стадій класифікації. У поєднанні з наглядовими моделями SOM підвищує інтерпретованість та чутливість до нових, раніше не бачених типів вторгнень.

Мережі Хопфілда розглядалися у ролі асоціативної пам'яті для збереження прототипів нормального й атакуючого трафіку. Така мережа здатна до автодоведення та відновлення раніше засвоєних шаблонів за частково пошкодженого вхідного вектора, тому її використовували для перевірки відповідності нового зразка наборам «нормальних» або «атакувальних» станів. Практично Hopfield-підхід корисний для виявлення очевидних відповідностей або для побудови механізмів «порогу схожості», але має обмежену здатність масштабуватись до високорозмірних, сильно варіативних наборів ознак без додаткової обробки та квантизації.

Окрему групу становлять гібридні архітектури, що поєднують сильні сторони різних підходів. Модель CNN+MLP поєднує згорткові шари, які витягують локальні шаблони, із щільними шарами, що реалізують остаточне нелінійне відображення в класи. Така комбінація дозволяє структурувати навчання: перші шари виділяють інформативні ознаки, а фінальні шари виконують складну дискурсію класів. Інший варіант – поєднання трансформерних блоків з асоціативними мережами (Transformer+Hopfield), де механізм уваги трансформера захоплює глобальні залежності між ознаками, а асоціативний компонент забезпечує швидку перевірку прототипів і підвищену чутливість до рідкісних, але критичних патернів. Гібриди виявилися корисними, адже дозволили одночасно зберегти чутливість до дрібних відмінностей та узагальнювальну здатність моделі.

Із практичної точки зору важливими компонентами кожної моделі були методи боротьби з дисбалансом класів та стійкості моделі до шуму. Для цього використовувалися техніки перезапису ваг класів у функції втрат, застосування oversampling / undersampling до тренувальної множини та підхід focal loss у разі потреби підвищити вагу рідкісних прикладів. Регуляризація, рання зупинка та крос-валідація залишалися стандартними механізмами контролю якості моделі. Розроблена система передбачає багаторівневу конвеєрну архітектуру: попередній фільтр (SOM, прості правила), основний класифікатор (MLP / CNN / гібрид) і модуль асоціативного контролю (Hopfield або порогова логіка) для остаточного ухвалення рішення.

Узагальнено, моделювання показало, що різні архітектури відповідають різним ролям у системі виявлення вторгнень: простіші щільні мережі придатні для базової класифікації, згорткові – для виявлення локальних патернів у багатовимірних ознаках, самоорганізуючі карти – для виявлення аномалій та візуалізації, а асоціативні мережі – для прототипного контролю і підвищення надійності спрацювань. Гібридні підходи дозволяють поєднати ці властивості й досягти більш гнучкої системи, яку можна налаштовувати під конкретні пріоритети захисту. Далі в статті розглядаються методологічні деталі реалізації і критерії порівняння моделей, що дозволяє обґрунтувати вибір архітектури під конкретні експлуатаційні умови.

Результати дослідження.

1. Self-Organizing Map (SOM) мережі

SOM показала дуже сильну здатність відокремлювати масивні класи: «dos» і «normal» мають винятково високі recalls (99.76 % і 99.50 % відповідно). Також SOM добре виділяє «probe» (88.26 %). Проте для рідкісних і тонких класів результат слабкий: «r2l» – 57.64 %, «u2r» – 0.00 %. Це типовий профіль: достатнє групування великих кластерів і помітно відмінні візуалізаційні кордони (U-matrix), але слабка чутливість до дуже рідкісних шаблонів, якщо вони не представлені достатньо в топології карти або після прив'язки BMU→лейбл.

2. Гібридні (CNN + MLP) мережі

Ця модель демонструє найкращі загальні результати в наборі: усі класи мають дуже високі recalls – всі близькі до 99 % і більше (u2r = 100.00 %, r2l = 99.56 %, probe ≈ 99.88 %, dos ≈ 99.34 %, normal ≈ 99.22 %), overall accuracy 99.32 %. Це вказує на те, що архітектура ефективно вловлює як масивні, так і рідкісні патерни. Такий профіль свідчить про дуже хорошу збалансованість навчання і високу дискримінаційну здатність мережі.

3. MLP (багатошаровий перцептрон)

MLP дає високу загальну точність (99.20 %) і дуже добрий результат по «dos» і «normal» (≈99+ %), але абсолютно провалює класи r2l та u2r (обидва 0.00 %) і має лише 95.08 % для probe. Це означає, що модель навчилася «переводити» майже всі приклади в кілька домінуючих класів (особливо dos / normal), і втрачає рідкісні класи – ймовірно через дисбаланс і недостатню складну архітектуру / функцію втрат для підсилення рідкісних класів.

4. Гібридні (Hopfield + Transformer) мережі

Гібридна модель дає змішаний результат: достатні показники для атакних класів (dos 98.66 %, r2l 99.47 %, u2r 98.08 %, probe 99.71 %), але значно гірший результат по «normal» – 88.16 %, через що overall падає до 96.60 %. Тобто модель добре розрізняє атаки, але часто зараховує нормальний трафік до атак (зниження recall (normal)). Це може вказувати на те, що комбінований вплив прототипної (біполярної) складової і трансформерного енкодера зміщує межу ухвалення рішень у бік більш «агресивного» виявлення атак, підвищивши recall атак, але за рахунок великого числа помилкових спрацьовувань на нормальні приклади.

5. Hopfield (мережа Хопфілда)

Hopfield-підхід дає середні / нижчі результати: загальна точність ~72.79 %, по атаках recall в межах 63–92 % (найкраще u2r ≈ 92.5 %, найгірше – dos/probe ≈ 64–72 %). Архітектура добре зберігає деякі кореляційні шаблони (через зовнішні добутки), але в цілому не дозволяє досягти конкурентних показників у задачі мультикласової класифікації великого, дисбалансного реального датасету: висока вартість обчислень для кожного зразка за умови одночасного відносно низького узагальнення.

6. CNN (згорткова мережа)

Чиста CNN дуже добре розпізнає «normal» (99.90 %) і «dos» (99.29 %) та має гарні результати для probe (93.86 %), але майже не виявляє r2l і u2r (r2l ≈ 0.98 %, u2r = 0.00 %). Отже, як і MLP, CNN фокусується на найбільш «помітних» шаблонах і слабо розпізнає дуже рідкісні атаки без додаткових механізмів балансування або архітектурних підсилень.

За поданими результатами, найзбалансованішою та найефективнішою моделлю є гібрид CNN+MLP, яка демонструє майже стовідсоткові показники у всіх п'яти класах (≈99 %+), тобто найкраще поєднує виявлення масових і рідкісних атак. Модель Transformer+Hopfield також дуже сильна в розпізнаванні атак (високі recalls для dos, r2l, u2r, probe), проте за рахунок цього суттєво страждає виявлення нормального трафіку (normal ≈88 %), що робить її «агресивним» детектором атак із підвищеною кількістю хибних тривог. Чисті архітектури (MLP і CNN) демонструють добрі результати для домінуючих класів (dos, normal), але виявилися неробочими для рідкісних атак (r2l, u2r близько 0 %), тобто недостатньо чутливі до небагато-чисельних шаблонів.

SOM показала відмінне групування для dos і normal, а також пристойний probe, але слабо пропрацьовує дуже рідкісні u2r і частково r2l. Hopfield-підхід дав помірні результати в цілому (середній рівень точності), проте не конкурує з найкращими сучасними архітектурами

за загальною ефективністю. У підсумку, для універсального застосування найкращий вибір – гібрид CNN+MLP; якщо ж пріоритет – «не пропустити» атак будь-якою ціною (навіть ціною фп), варто розглянути Transformer+Hopfield.

На рис. 1 представлений графік результатів дослідження у вигляді матриці інтенсивностей, згенерований за отриманими даними найсучаснішим інструментом штучного інтелекту Gemini, який був наданий українським студентам абсолютно безкоштовно компанією Google.

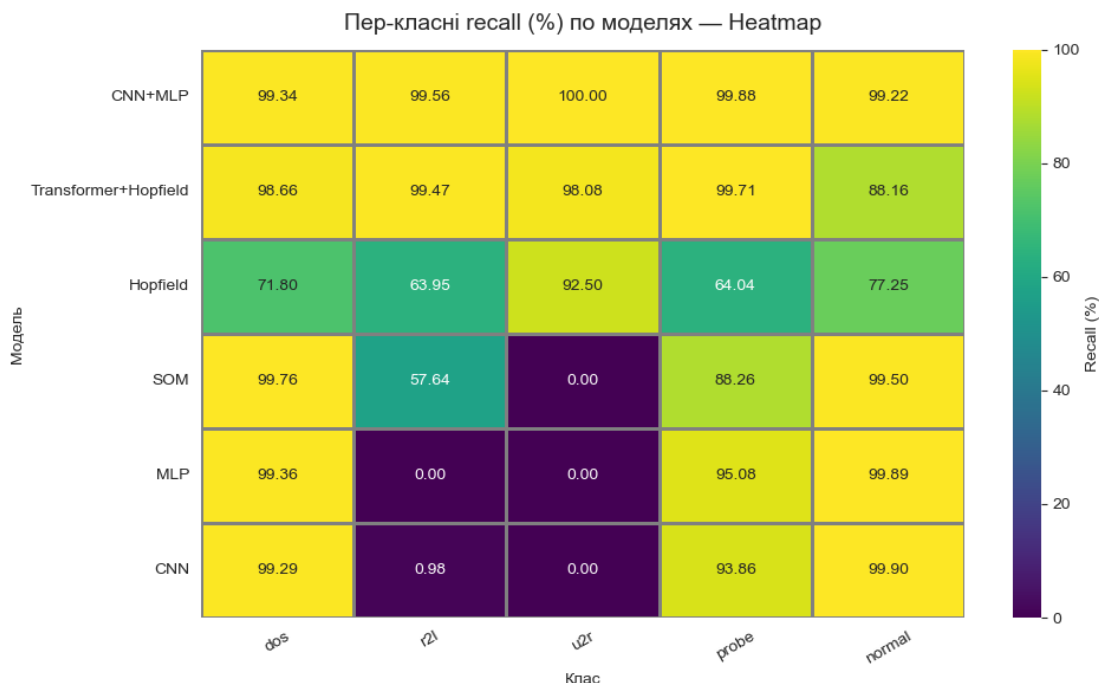

Рис. 1. Графік результатів дослідження у вигляді матриці інтенсивностей

Abstract. The paper investigates the application of various artificial neural network architectures (MLP, CNN, SOM, Hopfield and several hybrid configurations, in particular CNN+MLP and Transformer+Hopfield) to the problem of network intrusion detection based on the standard KDD'99 dataset. All models are implemented in *Python*.

Keywords: neural network, intrusion detection, KDD'99, CNN+MLP, Hopfield, SOM, R2L, U2R.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Malik M. Advancing Network Security Through Artificial Intelligence and Machine Learning: A Comprehensive Survey and Future Directions. *International Journal of Network Security Advances*. 2025. URL: <https://surl.li/fscapi>
2. Bensaoud A., Jugal Kalita. Optimized detection of cyber-attacks on IoT networks via hybrid deep learning models. *Ad Hoc Networks*. 2025. Vol. 170. DOI: 10.1016/j.adhoc.2025.103770.
3. Shalini S., Chennamaneni A., Sawyerr B. A Review of the Duality of Adversarial Learning in Network Intrusion: Attacks and Countermeasures. *Arhiv*. 2023. URL: <https://arxiv.org/html/2412.13880v1>
4. Zhong Meihui, Mingwei Lin, Chao Zgang. A survey on graph neural networks for intrusion detection systems: Methods, trends and challenges. *Computers and Security*. 2024. Vol. 141. DOI: 10.1016/j.cose.2024.103821.
5. Chhetri Bipin, Akbar Siami Namin. The Application of Transformer-Based Models for Predicting Consequences of Cyber Attacks. Proceedings of the IEEE International Conference on Computers, Software and Applications (COMPSAC). Toronto, Canada, 2025. 21 p. DOI: 10.48550/arXiv.2508.13030.
6. Neural Network Based Zero-Day-Attack Detection: A Machine Learning Approach to Enhancing Cybersecurity / Abhijeet Sharma, Akash Nigam, Jatin Chhauhdary, Sonal Shukla. *Proceedings of the International Conference on Innovative Computing and Communication (ICICC 2024)*. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4848658
7. Rasikha V., Marikkannu P. An ensemble deep learning-based cyber-attack detection system using optimization strategy. *Knowledge-Based Systems*. 2024. Vol. 301. DOI: 10.1016/j.knosys.2024.112211.

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ РЕКОМЕНДАЦІЙНІ СИСТЕМИ: ПОЄДНАННЯ ДІАГНОСТИКИ НЕСПРАВНОСТЕЙ ПЕРСОНАЛЬНИХ КОМП'ЮТЕРІВ ТА АНАЛІЗУ КОРИСТУВАЦЬКОЇ ВЗАЄМОДІЇ

І. В. Овrameць, Б. А. Явгусішин, Ю. С. Антонов

Анотація. У статті розглянуто підхід до побудови інтелектуальної рекомендаційної системи, що поєднує діагностику несправностей персональних комп'ютерів із аналізом користувацької взаємодії. Для технічної діагностики використано C#, MAUI, ML.NET та EF Core, а для аналітичної підсистеми – Python, Django і PostgreSQL. Запропонована архітектура дозволяє об'єднати результати технічного моніторингу та поведінкового аналізу для формування персоналізованих рекомендацій. Очікується, що такий підхід сприятиме підвищенню точності прогнозування несправностей і релевантності рекомендацій порівняно з традиційними рішеннями.

Ключові слова: рекомендаційна система, машинне навчання, діагностика, користувацька взаємодія, мікросервіси.

Вступ. Сучасні персональні комп'ютери є складними системами, поєднання апаратного та програмного забезпечення яких вимагає ефективних методів діагностики та підтримки працездатності. У традиційних підходах процес виявлення несправностей базується на технічних параметрах і часто не враховує поведінку користувача, що знижує точність рекомендацій і ускладнює адаптацію рішень до конкретних умов експлуатації. Останніми роками у наукових публікаціях спостерігається зростання інтересу до використання штучного інтелекту й машинного навчання в задачах технічної діагностики та підтримки користувачів. Зокрема, розробки на основі ML.NET, TensorFlow і Scikit-learn демонструють ефективність у прогнозуванні збоїв і класифікації технічних станів. Водночас активно розвиваються рекомендаційні системи, що аналізують поведінкові дані користувачів для підвищення рівня персоналізації. Попри наявність окремих рішень у цих напрямках, питання інтеграції технічної діагностики з поведінковим аналізом залишаються недостатньо дослідженими. Відсутність єдиного архітектурного рішення, здатного поєднати обидва підходи, обмежує можливості побудови універсальних інтелектуальних систем підтримки користувачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рекомендаційні системи та системи підтримки ухвалення рішень є важливою складовою багатьох програмних рішень. Завдяки цьому, у сучасних дослідженнях спостерігається активний розвиток методів інтелектуальної діагностики та оптимізації технічних процесів. У роботах С. Д. Штовби, О. Д. Панкевича та О. П. Ротштейна запропоновано багатокритеріальні підходи до побудови нечітких баз знань і застосування евристичних та генетичних алгоритмів у багатовимірному просторі типів дефектів [1, 2]. Такі рішення поєднують класичні моделі з інтелектуальними методами, забезпечуючи точність, компактність і надійність систем підтримки ухвалення рішень. У роботі [3] запропоновано експертну систему, яка дозволяє визначати частково правильні або вгадані відповіді та ухвалювати рішення про необхідність відкидання таких відповідей та формування нових питань. Система базується на використанні декартової відстані та відстані Левенштейна. У роботі М. Коллінза розглянуто застосування методів аналізу даних для виявлення аномалій та підвищення безпеки комп'ютерних систем [4]. Автор підкреслює важливість поведінкового аналізу та побудови моделей, здатних виявляти відхилення у роботі мережі. Запропоновані підходи демонструють ефективність використання аналітики даних для прогнозування збоїв і можуть бути адаптовані до задач технічної діагностики.

Також серед сучасних досліджень варто звернути увагу на роботу Д. Яннаха «A survey on multi-objective recommender systems», у якій узагальнено методи оптимізації рекомендаційних систем за кількома критеріями: точністю, різноманітністю та задоволеністю користувача [5]. У праці М. Фернандеса та співавторів «Machine learning techniques applied to mechanical fault diagnosis and fault prognosis in the context of real industrial manufacturing use-cases: a systematic literature review» розглянуто використання машинного навчання для діагностики технічних несправностей і прогнозування стану обладнання [6]. Дослідження К. Захаріадеса «A Review

of Artificial Intelligence Techniques in Fault Diagnosis of Electric Machines» узагальнює інтелектуальні методи діагностики електричних машин, акцентуючи увагу на перевагах гібридних моделей і нейронних підходів [7].

Метою статті є розроблення концепції інтегрованої інтелектуальної рекомендаційної системи, що поєднує модуль діагностики несправностей персональних комп'ютерів, реалізований із використанням C#, MAUI, ML.NET, EF Core, та окремий модуль аналізу користувацької взаємодії із MAUI застосунком на базі Python, Django, PostgreSQL для підвищення точності прогнозування несправностей і релевантності рекомендацій.

Виклад основного матеріалу. У межах описаної концепції у нашій статті розроблено архітектуру, що поєднує дві взаємопов'язані, але повністю автономні підсистеми (рис. 1). Основну частину системи будемо реалізовувати у вигляді кросплатформного застосунку на C# MAUI, який забезпечує виконання процесів технічної діагностики та містить структуровану базу даних із наперед визначеними сценаріями виявлення, аналізу й усунення несправностей [8]. Ця база даних формується на основі напрацьованих знань про типові технічні проблеми, алгоритми їх розпізнавання та перевірені способи усунення. Для реалізації логіки зберігання та доступу до даних використано EF Core, що забезпечує ефективну ORM-взаємодію з базою. Моделі машинного навчання, що створені за допомогою ML.NET, застосовуються для автоматичного визначення категорії несправності, аналізу ймовірних причин і формування базового переліку рішень.

Окремий модуль рекомендаційної системи реалізований із використанням Python, Django та PostgreSQL [9]. Його ключовою особливістю є можливість роботи в ізольованому середовищі Docker, що гарантує стабільність, масштабованість і простоту розгортання [10, 11]. Цей сервіс не дублює дані MAUI-застосунку, а натомість звертається до вже існуючої бази знань, використовуючи стандартизований REST API. Такий підхід дозволяє мінімізувати навантаження на основну систему, оскільки рекомендаційний модуль не виконує повноцінного аналізу несправностей, а здійснює вибір оптимальних рішень із наявної бази на основі даних, отриманих від MAUI-застосунку. Для взаємодії цих двох підсистем між собою передбачається використання REST API за допомогою бібліотеки Refit, що спрощує інтеграцію, автоматично генерує HTTP-запити на основі інтерфейсів та мінімізує ризик помилок під час викликів API.

Отже, процес взаємодії відбувається за принципом взаємодоповнення. Після виконання діагностики MAUI-застосунок надсилає структуровані результати до рекомендаційного сервісу. Останній, маючи доступ до бази знань, що зберігаються у MAUI-додатку, обирає найбільш релевантні варіанти рекомендацій і повертає їх у зручному для відображення форматі. За рахунок цього частина розрахунків проводиться на окремій системі, що у свою чергу економить ресурси користувацького пристрою.

Архітектурне рішення, засноване на контейнеризації, модульності та спільному використанні бази знань, забезпечує гнучкість, розширюваність і можливість подальшої інтеграції з іншими сервісами. Розділення обов'язків між MAUI-застосунком і додатковою рекомендаційною підсистемою створює баланс між локальною аналітикою та віддаленою обробкою запитів, що дозволяє оптимізувати роботу системи без втрати продуктивності.

REST API забезпечує чітке розмежування функціональних рівнів, що спрощує підтримку та модернізацію системи. Кожен ендпойнт відповідає певній логічній операції – отриманню результатів діагностики, пошуку рекомендацій, формуванню аналітичного звіту тощо. Такий підхід робить систему більш прозорою, з точки зору логіки обробки запитів, та дозволяє легко відстежувати її роботу. До того ж REST API сприяє підвищенню безпеки взаємодії, оскільки передбачає використання стандартних механізмів аутентифікації на рівні взаємодії з модулем та шифрування запитів, що є важливим аспектом у роботі з технічними та користувацькими даними (рис. 1).

Важливим елементом у контексті взаємодії MAUI-застосунку з рекомендаційним модулем є використання бібліотеки Refit, яка суттєво спрощує роботу з REST API у середовищі .NET. Refit реалізує концепцію безпечних інтерфейсів, де структура HTTP-запитів описується у вигляді C# інтерфейсів із відповідними атрибутами. Це дозволяє автоматично генерувати

клієнтський код, зменшуючи кількість ручних операцій і потенційних помилок під час розробки. Розробнику достатньо описати методи з відповідними параметрами та атрибутами запиту, після чого Refit самостійно створює необхідну логіку взаємодії з REST API [12].

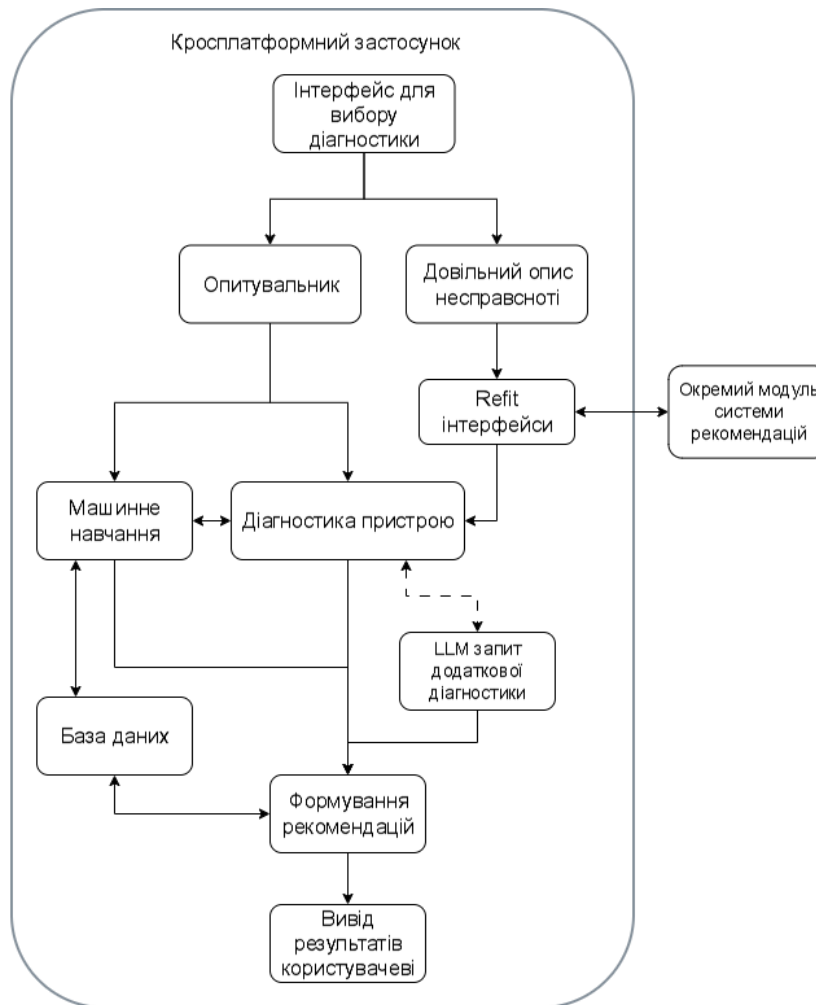

Рис. 1. Взаємодія кроссплатформного застосунку із модуля аналізу користувацької взаємодії

Використання Refit суттєво підвищує читабельність коду та його підтримуваність. Будь-які зміни в API відображаються безпосередньо у визначеннях інтерфейсів, що полегшує оновлення клієнтської частини у разі модифікації серверної логіки. До того ж бібліотека забезпечує асинхронну взаємодію, що дозволяє виконувати HTTP-запити без блокування основного потоку, підвищуючи продуктивність і швидкість відгуку застосунку.

У поєднанні з Docker-контейнеризацією така архітектура забезпечує стабільну та передбачувану роботу системи в різних середовищах. REST API виступає універсальним інтерфейсом зв'язку, а Refit – інструментом, що робить взаємодію максимально простою, безпечною та ефективною (рис. 2). Це дозволяє зменшити кількість ручної інтеграційної логіки, знизити ризики виникнення помилок під час обміну даними та забезпечити легке масштабування – як шляхом додавання нових функціональних ендпоінтів, так і через розширення системи іншими мікросервісами.

У перспективі така архітектура може бути розширена шляхом підключення нових джерел даних або аналітичних модулів для побудови повноцінного комплексу підтримки технічних рішень. Поєднання бази знань із гнучким рекомендаційним модулем на основі REST API створює основу для побудови сучасних адаптивних систем, здатних навчатися на реальних сценаріях використання та постійно підвищувати точність своїх рекомендацій.

Рис. 2. Взаємодія модуля аналізу користувацької взаємодії із кросплатформним застосунком

Висновки. Розроблена концепція поєднує технічну діагностику несправностей персональних комп'ютерів із рекомендаційними механізмами, що базуються на аналізі користувацької взаємодії. Запропонована архітектура передбачає взаємодію між кросплатформним застосунком розробленому на .NET MAUI та аналітичним сервісом, реалізованими у середовищі Django, через REST API з використанням бібліотеки Refit. Такий підхід забезпечує модульність, гнучкість і можливість для подальшого масштабування системи. Очікується, що реалізація запропонованої архітектури сприятиме підвищенню точності прогнозування несправностей і релевантності рекомендацій для їх усунення порівняно з традиційними підходами.

Abstract. The article presents an approach to developing an intelligent recommendation system that integrates personal computer fault diagnosis with user interaction analysis. C#, MAUI, ML.NET and EF Core are used for technical diagnostics module, while Python, Django and PostgreSQL support the analytical subsystem. The proposed architecture combines technical monitoring data with behavioral analysis to generate personalized recommendations. This integration is expected to improve the accuracy of fault prediction and the relevance of recommendations compared to traditional solutions.

Keywords: recommendation system, machine learning, diagnostics, user interaction, microservices.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Евристична оптимізація розстановки контрольних точок в технологічних процесах при багатовимірному просторі типів дефектів / О. П. Ротштейн, С. Д. Штовба, С. Б. Дубіненко, О. М. Козаченко. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2025. № 4(181). DOI: 10.31649/1997-9266-2025-181-4-85-89.
2. Штовба С. Д., Штовба О. В., Панкевич О. Д. Критерії точності та компактності для оцінювання якості нечітких баз знань в задачах ідентифікації. *Наукові праці Вінницького національного технічного університету*. 2012. № 4. URL: <http://praci.vntu.edu.ua/index.php/praci/article/view/343>
3. Antonov Y., Smoktii K. Expert systems using for answers analysis in automated knowledge control systems. *Herald of Khmelnytskyi National University. Technical Sciences*. 2024. Vol. 339, № 4. P. 323–331. DOI: 10.31891/2307-5732-2024-339-4-51.
4. Michael Collins. *Network Security Through Data Analysis*. O'Reilly, 2016. 308 p. URL: https://sar.ac.id/stmik_ebook/prog_file_file/EcuTHbNQtg.pdf

5. Jannach D., Abdollahpouri H. A survey on multi-objective recommender systems. *Front Big Data*, 2023. 12 p.
6. Fernandes M., Corchado J. M., Marreiros G. Machine learning techniques applied to mechanical fault diagnosis and fault prognosis in the context of real industrial manufacturing use-cases: a systematic literature review. *SPRINGER NATURE Link*. 2022. Vol. 52. P. 14246–14280. DOI: 10.1007/s10489-022-03344-3.
7. Zachariades C., Xavier V. A Review of Artificial Intelligence Techniques in Fault Diagnosis of Electric Machines. *MDPI*. 2025. № 25(16). 22 p. DOI: <https://doi.org/10.3390/s25165128>.
8. Ashley Davis. Bootstrapping Microservices, Second Edition: With Docker, Kubernetes, GitHub Actions, and Terraform. *Dokumen.PUB*. 2024. 464 p. URL: <https://surl.li/walbsd>
9. Wes McKinney. Python for Data Analysis: Data Wrangling with pandas, NumPy and Jupyter. O'Reilly, 2022. 579 p.
10. Oggl B., Kofler M. Docker: Practical Guide for Developers and DevOps Teams – Unlock the Power of Containerization: Skills for Building, Securing, and Orchestrating with Docker. Rheinwerk Computing, 2023. 491 p.
11. Esposito D., Esposito F. Programming ML.NET (Developer Reference). Microsoft, 2022. 256 p. URL: <https://dl.ebooksworld.ir/books/Programming.ML.NET.9780137383658.EBooksWorld.ir.pdf>
12. Trevor Williams. Microservices Design Patterns in .NET: Making sense of microservices design and architecture using .NET Core. 2023. 300 p.

Наукове видання

ВІСНИК

**СТУДЕНТСЬКОГО НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
ДОНЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ВИПУСК 17

ТОМ 2

Редактор Л. О. Ноцька
Технічний редактор О. К. Гомон

Підписано до друку 17.12.2025 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Друк – цифровий. Умовн. друк. арк. 15,63.
Тираж 100 прим. Зам. № 142.

Донецький національний університет імені Василя Стуса,
21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
серія ДК № 5945 від 15.01.2018 р.